

2 0 2 2

22

ACTA ALBARUTHENICA

Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego

Acta Albaruthenica

Rada Naukowa

Aleś BIELSKI (*Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Nina BARSZCZEWSKA (*Uniwersytet Warszawski, Polska*)
Hienadź CYCHUN (*Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Białoruś*)
Iryna GAPONENKO (*Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Fernando Presa GONZÁLEZ (*Uniwersytet Complutense w Madrycie, Hiszpania*)
Bronisław KODZIS (*Uniwersytet Opolski, Polska*)
Oleg ŁATYSZONEK (*Uniwersytet w Białymstoku, Polska*)
Aliaksandr MAKAREVICH (*Mohylewski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Arnold MCMILLIN (*Kolegium Uniwersyteckie w Londynie, Anglia*)
Anżela MELNIKAVA (*Homelski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Dorota MICHALUK (*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska*)
Igor NABYTOWYCZ (*Uniwersytet w Drohobyczu, Ukraina*)
Larysa PISAREK (*Uniwersytet Wrocławski, Polska*)
Mikalai PRYHODZICH (*Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Tatjana RAMZA (*Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Liudmila SINKOVA (*Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Beata SIWEK (*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska*)
Aliaksandr SMALIANCHUK (*Polska Akademia Nauk, Polska*)
Mikhail TYCHYNA (*Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Białoruś*)
Halina TYCHKA (*Białoruski Uniwersytet Państwowy, Białoruś*)
Halina TVARANOVICH (*Uniwersytet w Białymstoku, Polska*)

Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego

Acta Albaruthenica

Tom 22

Warszawa 2022

Redakcja

prof. dr hab. Miikałaj CHAUSTOWICZ (redaktor naczelny)
dr hab. Radosław KALETA, prof. UW (z-ca redaktora naczelnego)
dr Nadzieja CZUKICZOWA (*język białoruski*)
dr Angela ESPINOSA RUIZ (*język angielski*)
dr Mirosław JANKOWIAK (*język polski*)

Sekretarze redakcji

mgr Maryla CHAUSTOWICZ, dr Angela ESPINOSA RUIZ

Projekt graficzny okładki

Paweł KURZA

Na okładce: *Mińsk. Wysoki Rynek* (1800). Akwarela Józefa Peszki (1767–1831).

Plik znajduje się w Wikimedia Commons – repozytorium wolnych zasobów

Adres redakcji

Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa
tel. (0 22) +48 22 55 34 252
<http://www.albaruthenica.uw.edu.pl>
e-mail: actaalba@gmail.com

Redaktor prowadząca

Dorota Dziedzic

Redakcja językowa

Elena Kucheryavaya
(jęzki białoruski i angielski)

ISSN 1898-8091

e-ISSN 2720-698X

Copyright © by Authors, 2022

Publication under the Creative Commons Attribution 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)
license (full text available at: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7
www.wuw.pl; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (48 22) 55 31 333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Skład i łamanie

Dariusz Górski

Druk i oprawa:

POZKAL

**Да 140-годдзя з дня нараджэння
Янкі Купалы**

**Z okazji 140. rocznicy urodzin
Janki Kupały**

**On the occasion of the
140th anniversary of the birth
of Yanka Kupala**

Анатоль Багдзевіч / Anatol Bahdzevich

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Беларусь /

Yanka Kupala State University of Grodno, Belarus

OCRID: <https://orcid.org/0000-0002-8101-1590>

e-mail: a.bogdevich@grsu.by

The pragmatic potential of structure of the Yanka Kupala's poetic titles

Potencjał pragmatyczny struktury tytułów poetyckich Janki Kupały

Прагматычны патэнцыял структуры паэтычных заголоўкаў Янкі Купалы

ABSTRACT: The author studies the functions of the poetic titles in the creative works of the national Belarusian poet Yanka Kupala, whose work is often considered as prophetic and messianic throughout the 20th and 21st centuries. The titles are regarded as the constituents of three different levels of textuality: text, metatext and macrotext, and within the three stages of the poetic text perception: pre-textual, textual and post-textual. The peculiarities of the structure of poetic titles have been revealed in terms of their pragmatic potential. The role of titles in creating poetic images as well as in representation of the entire poet's ancestry is considered through the prism of their syntactical form. The system of title making in the poetry of Yanka Kupala has been revealed with the emphasis on titles-addresses and titles-sources as models for provoking readers' cognitive work in the process of poetry perception.

KEYWORDS: poetic title, title complex, Yanka Kupala's poetry, title's functions, creative metatext, creative macrotext, syntactic structure.

Yanka Kupala's title complex is a formidable object of linguistic study, since, on the one hand, being a component of the text, it obeys all of the linguistic laws and performs a number of functions along with other components of the text – from information and cognitive functions to communication and nomination. But at the same time, the title is an extratextual component of the text, presenting it in a wider context, sometimes resembling a hypertext. The study of titles shows their structural proximity to speech units such as phrases and sentences (and those of different kinds and types) as well as their structural distinctiveness, which is manifested in the

independent functioning of phrases and their ability to perform functions not characteristic of them – for example, communicative and informative ones, whereas in other components of the text the functional potential of phrases is usually limited to nominativeness.

The object of linguistic research is more often focused on mass media titles [Попуцевич 2006; Покровская 2006], researchers pay special attention to the functioning of newspaper titles, since this is the most dynamic genre of the written language (in spoken language, a title is an extremely rare phenomenon), the number of works (newspaper articles) is constantly increasing, in addition, they are temporary in nature, so newspaper titles are to a greater extent a fact of live speech. At the same time, in our opinion, the titles of literary works, which are more fixed and though to a certain extent are units of speech, according to such a criterion as reproducibility they can be regarded as language units as well, thus they represent a highly interesting object of linguistic studies.

An important quality of a literary title, including a poetic one, is its ability to appear in the mind of the reader as a condensed equivalent of the entire work of literature, which is achieved due to the establishment of complex associative links in the process of a literary work cognition. Although Irina Golovina notes the energy of “the tension of a coiled spring” in relation to the above-mentioned newspaper titles [Головина 2006: 1], it is clear that in relation to poetic titles such a metaphor is applicable to much a greater extent, since this energy in the texts of mass media is aimed only at the performance of an advertising function (drawing attention to the text, encouraging the reader of the newspaper to read the relevant article, or even to buy the newspaper (or, in today’s conditions, to subscribe for an online edition). The energy of a newspaper title is quickly absorbed by the information continuum and rarely survives in the speaker’s mind for longer than the time of reading the corresponding article. Whereas the energy of a literary title, on the contrary, only increases during the cognition of the work, and if the work turns out to be artistically valuable, then it increases as much as possible after this process.

The functional potential of a newspaper title is most often limited to the pre-text stage, while a poetic title, fulfilling certain tasks at the mentioned stage, performs many more functions at the post-text stage. After familiarizing the reader with a poetic work, the title is stored in his or her mind as a short equivalent of the entire work, and the significance of the title is reflected in the mind for a long time, sometimes for a lifetime. If cited, reference to the entire work is not always possible, it requires significant time and energy resources, then the title is actually used as a linguistic unit, being, on the one hand, an element of a specific text, in fact, its own nomination, on the other,

it is an element of the glossary of nominations of concepts of cultural life of a society, elements of mass consciousness within a certain cultural continuum.

Thus, the poetic title to a much lesser extent performs, for example, an advertising function or a function of attracting attention, these functions are performed more by the author's name in certain conditions, but first of all, it is aimed at implementing informational, evaluative and pragmatic functions, which are inherent to any title complex, as well as a cognitive and epistemic functions, since a poetic title is one of the means of identification of a poetic work and consolidation of knowledge about it, and finally, even a function of social programming, entering into a complex of general cultural concepts within the limits of a certain society, and sometimes groups of societies with a common or partially common cultural code (for example, many societies of the European cultural space, which, by the way, goes far beyond the borders of the European continent). The cognitive, epistemic functions and the function of social programming are revealed and implemented both at the social and individual levels.

Naturally, the title is first of all a component of a poetic text, therefore it acts in its connection with other components of this text, contributing to the achievement of its main goal – creating an artistic image. A poetic title is considered poetic not only as any element of a poetic work (through their relations to a poetic work), but also by its poetic value, density of stylistic techniques, concentration of elements contributing to the creation of an artistic image, artistic and aesthetic content (qualitative characteristic). The title ensures the completeness of the poetic work, its holistic perception, it acts as a semantic and image-related frame of the work, on which the poetic and image structure of the entire work, its semantic and aesthetic content is strung. Often, such a role of the title finds not only a meaningful, poetic and aesthetic expression, but also a directly linguistic one, when the title acts as a support for stylistic figures or is constantly repeated in the work, which ensures its integrity and unity at the linguistic level.

So, in the poem *Спадчына* (*Ancestry*) the only lexical component of the title is repeated not so many times – just twice, but in the first and last stanzas, which makes the whole poem resemble a bridge between two supports: “I have my dear ancestry” – “My ancestry is called no more Than dear homeland, native soil”. Two uses, but the entire poem is an explanation of what the ancestry consists of and, thus, is built around this word from the title. And grammatically, from ancestry to ancestry, pronouns and contextual synonyms (about it, this treasure, with it) build the poem almost as a single sentence, where everything begins with an implicative question (what kind of ancestry is there?) and ends with an open answer (homeland). In addition, the ancestry undergoes a generic transformation (ancestry – treasure – ancestry),

which also permeates the entire poem and contributes to a broader and more complete understanding of the ancestry. But still, the author establishes the semantic dominance of the poem in “ancestry”, which is why it becomes a title, absorbs textual, subtextual, extratextual and supertextual meanings and preserves them in the minds of the recipients of Yanka Kupala’s poetry in this one word. But this word is not equal to itself as the title of the poem, because the word is nominative by its nature, and though the title is nominative too, it possesses a predication, and expands the semantic boundaries of even the word itself. Thus, ancestry (or rather *спадчына*) in the minds of the majority of the Belarusian-speaking population not only has the meanings outlined in the explanatory dictionary (in the legal and cultural sense), but also, and for many, first of all, it evokes associations with the Yanka Kupala’s poem and the Yanka Kupala’s concept of ancestry.

However, unlike other components of a poetic work, the poetic title is simultaneously a component of the supratextual unity, which, for example, Nina Gubina calls the metatext of the author’s creativity [Губина 2006: 7]. Note that there is no consensus regarding the term “metatext”: not only is this term interdisciplinary, it has different meanings in literary studies and linguistics (and it is found in other branches of knowledge), but not everyone understands it in the same way even within linguistics. For example, Anna Vezhbitska considers a metatext as a “text about a text” [Вежбицка 1978], in a metatext there is a comment or a description of another text. According to Âna Akhapkina, “Metatext by analogy with metalanguage is a “text of the second level” in relation to which the actual text is the object of description” [Ахапкина, online]. This understanding of metatext relates well to other linguistic terms (metalanguage and metaspeech) and is therefore most appropriate. Note that this approach is also observed in Western linguistics, where, however, metatext and metatextuality are considered alongside such categories as intertextuality, paratextuality, architextuality, hypotextuality, and hypertextuality [Chandler, online]. Still according with Daniel Chandler’s article [Chandler, online], there is no unity of understanding and well-ordered terminology here either.

It is obvious that outside the poetic text, of which the title is a component, it is part of at least two supertextual units: the context of the entire work of a particular writer and many other texts, contexts where poetic titles are mentioned, cited when characterizing or commenting on the writer’s work. These are primarily literary or linguistic (but not only) contexts, where titles, when mentioned, actually perform the function of replacing the entire poetic text, acting as its equivalent. In addition, it is possible to consider titles, especially when they are used in literary texts, as nomenclature signs – the names of specific scientific objects [Лингвистический 1990: 509], which for

literary studies are represented by literary texts. Accordingly, poetic titles can be included in the register of metatextual means within even different understandings of the abovementioned term.

Titles are of the greatest interest as components of such a supratextual unity as the work of a certain author; we can define it as a macrotext, as well as in the macrotext of a certain literature and culture in general. It is in this aspect that the titles show the greatest value in terms of the implementation of cognitive and epistemic functions and through them – the function of social programming.

The nature of the poetic title is thus twofold. Being a component of a work of poetry, it obeys the laws of the structure of the text, enters into the image structure of the work, forms a whole with it and acquires its own unique meaning, conceptual and image structure, without the text the title has no meaning and is not equal to itself as a sequence of words. At the same time, being a component of the macrotext, a certain supertext formation, the title also has its own structural features, which, among other things, distinguish it from other components of the text. Note that if the author works on the title as a component of the work consciously, trying to condense the main idea, the most important artistic images, to make it a harmonious element of the textual unity, then the authors rarely work with the title as part of the macrotext and at the level of all their creative heritage, such work is hardly achievable at all. Therefore, if we consider poetic titles from this perspective and are able to study their macrotextual potential and connections, then we must understand that their presence is dictated by the actual artistic laws and logic, artistic intuition, artistic truth, rather than the conscious choice of the author.

The functional orientation of poetic titles, which, as already mentioned, is characterized by communicative, informative, nomination, aesthetic, emotional, advertising [Фатина 2005], evaluative [Попуцевич 2006], cognitive and epistemic functions, directly affects the linguistic distinctiveness of the titles, where the organization and use of linguistic means is directly aimed at the implementation of this or that function. Note that all the functions listed above are rarely implemented within a single title. More often, it performs one or more such functions, which affects its structure. For example, the nominative function requires the use for titles of mainly nominative means (not communicative means, which are sentences), that is, words or word combinations. We have analyzed 258 titles from Yanka Kupala's poetry and 110 of them (43%) are nominative constructions, which not only name the work, but also a certain object, a person described in the work. Such titles [*Мужык* (*A Peasant*), *Мая малітва* (*My Prayer*), *Песня жней* (*Song of the Reapers*), *Вясна* (*Spring*), *Паэзія* (*Poetry*), *Араты* (*Ploughman*)] actually

implement a double nomination, while nomination in general (naming only the poetic work) is characteristic of all titles, including those with a non-nominative structure.

For titles of only the primary type of nomination (name of the work), both the grammatical and the semantic structure may be different. Such headings can contain information about the content of the work, for example, the place or time of the action [*Над сваёй айчызнай* (*Above my Homeland*), *Там* (*There*), *Перад Сёмухай* (*Before the Green Week*), the addressee of the work [*Ворагам Беларушчыны* (*To the Enemies of Belarus*), *Аўтарцы "Скрыпкі беларускай"* (*To the Author of "The Belarusian Violin"*), *Касцу* (*To Mower*)], point to certain events [real or imaginary – *Зашумеў лес разгуканы* (*Shaken Forest Burst Out Buzzing*), *Яшчэ прыйдзе вясна* (*Spring Will Come Once Again*), *Запела вясна сваю песню* (*The Spring Burst out Singing its Poems*), *Вяртаюцца з выраю жоравы, гусі* (*The Cranes, Geese are Coming from Wintering Countries*)], the source, origin or nature of the work [*3 песень аб бітвах* (*From Songs about Battles*), *3 маіх песень* (*From My Songs*), *3 песень нядолі* (*From Songs of Misery*), *3 летніх малюнкаў* (*From Summer Pictures*)]. Regardless of the semantic components of the poetic text with which the title correlates, it retains its nominative-functional status, which distinguishes the title complexes from other components of the poetic work.

The so-called lyrical hero of the poet is often at the centre of the poetry, so one would expect that the expression of the lyrical hero would find a proper reflection in the title complexes of the Yanka Kupala's lyrics. Such an image could be reflected through the identification of the poet with one of his heroes – *Мужык* (*A Peasant*), *Я мужык-беларус* (*I am a Belarusian Peasant*), *Гусяр* (*Guslyar*), *Беларусь* (*Belarus*), *Араты* (*Ploughman*), *Я і воля мая* (*I and Freedom of Mine*), *Ваяк* (*Warrior*) etc. At the same time, Yanka Kupala's lyrics are much broader in terms of their poetic structure, they are not self-centered, that is why there are not many titles of the mentioned type (and among the potential bearers of the idea of a lyrical hero, we single out nominal titles with the main word – an animate noun or personal pronoun) in it: 10% of the total number of analyzed titles or 23% of the titles with a nominative structure. At the same time, not all of them are necessarily connected with the poet's lyrical hero. Although, on the other hand, we can sometimes see associations with the lyrical hero in titles with a different structure, only the correlation with the lyrical hero will not have a direct character in them, but an indirect, often implicit, which is revealed when familiarizing with the work itself, an associative connection with the lyrical hero emerges not at the pre-textual stage of perceiving poetry (which is partly what titles exist for), but at the textual and often even post-textual stage [*А зяюля кукавала...* (*And Cuckoo Cuckooed and Echoed...*), *А хто там ідзе?* (*And Who's Going*

There?), *Бацькаўшчына* (*Fatherland*)). For example, when reading the poem *А зяюля кукавала...* the mentioning of the lyrical hero is already in the first line [*Як на свет радзіўся Янка* – *When the World Did Yanka Enter*]. The entire structure of the poem is actually pierced by two refrains: in the first line of each stanza, the name (Yanka) is repeated, and in the fourth – *And Cuckoo Cuckooed and Echoed...* Apart from these refrains, the rest of the text of the poem is the development of events, development of the lyrical hero, description of his life. These two moments are the frame of the poem, deep associations are established between them, as a result of which the phrase *And Cuckoo Cuckooed and Echoed...* becomes a nomination of the lyrical hero, although structurally (it is a sentence, a communicative structure) it is not a nomination.

Thus, the nominative function of titles (we are not talking about the primary nominative function – naming the work, but the secondary one – naming its semantic or figurative components), although it often has a nominative structure as the main carrier, is not necessarily reduced to it. In addition, titles are more often characterized by direct nominativeness, while implicit nominativeness, which is manifested outside the boundaries of the title itself and is established, at least, at the textual, or even post-textual stage of “consumption” of the work of poetry, cannot be detected during the primary perception of the title. At the same time, we can talk about the implicit nature of titles as an element of the system of implementing their pragmatic, or rather, advertising function, since the absence of direct insight of the content of the work (*And Cuckoo Cuckooed and Echoed...* – so what?) provokes the potential reader (consumer of the work of poetry) to explicate implicit elements. And this is possible only while or upon reading directly the text of the poetic work.

Among the Yanka Kupala's titles there is a significant group of structurally homogeneous ones – nouns in the form of an indirect case (non-nominative case) or a phrase with such a noun (only 25% of the total amount of analyzed material). Such constructions retain their nominality, despite the atypical form for nominations (nominative case), both primary and secondary. In the latter case, the mentioned titles are used to name the place, time of events, the addressee, the source for the creation of the poem, etc. and are most often local-temporal phrases. In fact, such constructions could be replaced by nouns in the nominative case (or phrases of a similar nature), but the non-nominative form requires a certain semantic modulation. Thus, the title of the poem *Начное царства** (*Night Kingdom**) would require an emphasis on the description of nature, a certain contemplativeness. Whereas the title *У ночным царстве* (*In the Night Kingdom*) directs the reader more towards the dynamics, anticipation of certain events, creates a certain intrigue, the effect of mystery and awakens interest in the text. And indeed, the

poem is built on dynamics, events, in the night kingdom there is not silence, not contemplation, but movement, be it not fast, slow and boring, sullen and ominous, but still movement. Thus, Yanka Kupala uses a grammatical shift in the means of nomination to increase the dynamics, to create the effect of a question (what is going on there?), and, quite often, the title at the level of primary perception, as in the mentioned case, is in contradiction with the text of the work itself: in the night kingdom, we expect romance, tenderness, more contemplation and beauty, but we get images of despair, hopelessness, curse. Such a contrast charges the title with a rather explosive connotation.

Titles-addresses have a high pragmatic potential, and there are many of them in Yanka Kupala's work, and among 258 titles from our actual material, they make up 9% (a total of 24 items). Sometimes, it is true, at the pre-textual stage of perception, such titles resemble dedications (a common use of title works by many authors), but in fact, they name the addressee of the poem, to whom Yanka Kupala directly addresses. Often, the addressee is conditional, it can be an imaginary interlocutor [*Сваякам па гутарцы* (*To Relatives by Conversation*)], sometimes a concrete person [*Ігнату Буйніцкаму* (*To Ignat Buynitsky*), *Аўтарцы "Скрыпкі беларускай"* (*To the Author of "The Belarusian Violin"*), *Якубу Коласу* (*To Yakub Kolas*)], a specific group of people [*Нашай Ніве* (*To Nasha Niva*)], but more often it is an imaginary group of people-companions, united by a certain feature [occupation, fate, age – *Брату ў чужыне* (*To Brother in Outland*), *Моладзі* (*To the Youth*), *Беларускім партызанам* (*To Belarusian Partisans*), *Аратаму* (*To Ploughman*)]. In some cases, the addressees of Yanka Kupala are personified phenomena of nature [*Сонцу* (*To the Sun*)]. Such poems, as expected from the structure of the title, are poetic appeals, addresses and this is manifested not only at the content level, but also has concrete textual means of expressing the appeal: it is the use of addresses, address constructions. On the one hand, in a series of poems, the title, in fact, forms a poetic address, one can say Yanka Kupala's poetic open letter to certain addressees, it is the core component of the poem-address. On the other hand, in those cases where the title resembles a dedication (most often these are addresses to specific people or groups, such as *To Nasha Niva*), the implicit dedication comes into conflict with the content and structure of the poetic address, which only increases the cognitive potential of the title, because it adds it certain duality, fills the poetic work itself with this duality, which to some extent is built on the "poetic deception" of the potential reader, fills the work with brighter, richer colours and moods. Titles-addresses to a group interlocutor [such as *Аратаму* (*To Ploughman*), *Брату ў чужыне* (*To Brother in Outland*), *Моладзі* (*To Youth*)] are tuned to a certain pathos, appeals, possible advice or recommendations, which we find later in the texts of the poems themselves, where the author reminds

that “Час ужо ўставаць – It is the Time to Rise” [*Касу (To the Mower)*], “Час вам сілу сваю паказаць – That’s the time for your strength to be Shown” (*To Mowers*), and directly asks: “Дык выпрамя трошку, дый жыва за сошку, Ды ў поле – к вялікай арбе!” – “So, straighten your shoulders And go to the polders, It’s time for a great harvesting job!” [*Аратаму (To the Ploughman)*]. Note that the imaginary group name is sometimes expressed by nouns in the plural, sometimes synecdochically – in the singular, which further increases the pathetic potential of the respective poems. And pathos fills Yanka Kupala’s words with additional, implicit sense.

A relatively small, but interesting and important in terms of meaningfulness and poetic effect, is a group of titles – “title-sources”, which are represented by the construction with the preposition “from” and a noun in the genitive case (with or without dependent words). There are only about 4% of them in the material analyzed, but they are a significant phenomenon for the poet’s work. It is these titles that emphasize the nature of Yanka Kupala’s poetry, its connection with folk art, its origins, on the one hand, as well as its deeply folk character, direction, prophetic and “messianic” character, because Yanka Kupala does not just express his thoughts, the call also goes not simply from him as a person, even from a poet, but from the Belarusian people, embodied in the image of a Belarusian peasant, in the songs and tales of Belarusians, in folk wisdom. These “sources” are not just the basis of Yanka Kupala’s poetic talent and are not just sources of inspiration for him, but the source of Yanka Kupala’s philosophy, outlook and worldview, Yanka Kupala’s vision of the future and prospects of the Belarusian people. Thus, Yanka Kupala’s poetry comes *З песень беларускага мужыка – From the Songs of the Belarusian Peasant*, *З песень аб сваёй старонцы – From the Songs of Homeland*, *З песень нядолі – From the Songs of Misfortune*, Yanka Kupala’s poetic talent draws moods, inspiration and images *З вячэрніх дум – From Evening Thoughts*, *З думак жабрака – From a Beggar’s Thoughts*, *З летніх малюнкаў – From Summer Pictures*. The cognitive potential of these titles is particularly strongly expressed, of course, not even in the structure of the poems themselves, but in the structure of the macrotext of Yanka Kupala’s work, where the “song character”, prophetic nature and civil orientation of his poetry are demonstrated through such complexes in the best way.

The cognitive activity of the reader (listener) when learning Yanka Kupala’s poetry is a lifelong process, one cannot stop and note that Yanka Kupala’s poetry is fully understood. This is true not only at the level of individual knowledge, but of collective knowledge, including scientific understanding. In this process, as in the knowledge of any other author, title complexes play a significant role, because it is through them that knowledge, emotions, images reflected in poetry are fixed, and titles are also used in

metapoetic communication, when discussing poetry, as in scientific use, so also in daily communication between people (who love poetry). Each heading is, on the one hand, a fairly simple syntactic structure (despite the importance of the nominative aspect, we consider headings to be syntactic structures, because they are nevertheless necessarily communication units), and on the other hand – an extremely complex semantic construction, which includes several semantic levels. On the surface lies the meaning directly reflected by the sum of the direct meanings of the title's components, while the further semantic composition includes implicit meanings that are formed at the textual and posttextual stages of perceiving the work. In the case of a work of poetry, the post-textual stage is sometimes not limited to a certain period, it can be the whole rest of an individual's life, when the work of art, represented first in the mind by the title, becomes part of their spiritual life and the object of further comprehension, which is prompted by life events, new impressions, new achievements of poetry. Therefore, implicit meanings can develop without limits, and part of them is formed within the boundaries of society, part is the individual property of each reader, who to a certain extent is, thanks to this cognitive-aesthetic activity, a co-author of the poet.

The titles of Yanka Kupala's poetry collectively create a metatext of the poet's work, a separate unit with its own composition and structure, and through vertical textual connections, they transform the entire work of the poet into a macrotext, which is also built according to its own laws on both formal and semantic, poetic levels. But the perception by readers and researchers of the Yanka Kupala heritage of the mentioned macrotext would be difficult precisely without the headings, which are its structural frame, as well as the key to understanding the macrotext. Due to the fact that the metatext from the titles of Yanka Kupala's poetry has a clear spatial and temporal organization, it very aptly, succinctly and wittily introduces us to images and motifs, themes and ideas, problems, sources of inspiration and the lyrical hero of Yanka Kupala's work. Compositionally, the metatext of Yanka Kupala's titles is characterized by a certain unity of structural types that are reproduced in the poet's work throughout his life, and therefore are an effective means of organizing the poetic macrostructure. And this macrostructure also has its own poetics.

References

- Ahapkina Âna. *"Napišu-ka â stihi o tom, kak â pišu stihi..."* [online] <http://www.rut-henia.ru/folklore/ahapkina1.htm> [access: 10.09.2022] [Ахапкина Яна. *"Напишу-ка я стихи о том, как я пишу стихи..."*].
- Chandler Daniel. *Semiotics for Beginners* [online] <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/sem09.html> [access: 10.09.2022].

- Fatina Anna. 2005. *Funkcionirovanie zagolovočnyh kompleksov v sovremennoj rossijskoj gazete*. Sankt-Peterburg [Фатина Анна 2005. *Функционирование заголовочных комплексов в современной российской газете*. Санкт-Петербург].
- Golovina Irina. 2006. *Osobennosti funkcionirovaniâ zagolovkov v forme prostykh povestovatel'nyh predloženíj v sovremennoj nemeckoj presse*. Moskva [Головина Ирина. 2006. *Особенности функционирования заголовков в форме простых повествовательных предложений в современной немецкой прессе*. Москва].
- Gubina Nina. 2006. *Poëtika zaglavij v proze E.I. Zamâtina: nazvanie – tekst – metatekst*. Barnaul [Губина Нина. 2006. *Поэтика заглавий в прозе Е.И. Замятина: название – текст – метатекст*. Барнаул].
- Lingvističeskij ènciklopedičeskij slovar'. 1990. Moskva "Sovetskaâ ènciklopediâ" [Лингвистический энциклопедический словарь. 1990. Москва "Советская энциклопедия"].
- Pokrovskaa Evgeniâ. 2006. *Pragmatika sovremennoho gazetnogo teksta*. "Russkaâ reč'" № 3: 81–87 [Покровская Евгения. 2006. *Прагматика современного газетного текста*. "Русская речь" № 3: 81–87].
- Popucevič Vasilij. 2006. *Rol' zagolovka v media-tekstah*. "Âzyk. Obšestvo. Kul'tura". Č. 2: 159–165 [Попуцевич Василий. 2006. *Роль заголовка в медиа-текстах*. "Язык. Общество. Культура". Ч. 2: 159–165].
- Vežbicka Anna. 1978. *Metatekst v tekste "Novoe v zarubežnoj lingvistike"*. Vyp. 8. Lingvistika teksta. Moskva: 402–421 [Вежбицка Анна. 1978. *Метатекст в тексте "Новое в зарубежной лингвистике"*. Вып. 8. Лингвистика текста. Москва: 402–421].

STRESZCZENIE: Autor artykułu analizuje funkcje tytułów poetyckich w twórczości białoruskiego poety narodowego Janki Kupały, którego twórczość w XX i XXI wieku często uważana jest za profetyczną i mesjanistyczną. Tytuły są uważane za elementy składowe trzech różnych poziomów tekstualności: tekstu, metatekstu i makrotekstu oraz trzech etapów percepcji tekstu poetyckiego: przedtekstowego, tekstowego i posttekstowego. Specyfika struktury tytułów poetyckich została ukazana w kontekście ich potencjału pragmatycznego. Rola tytułów w tworzeniu obrazów poetyckich, a także w reprezentacji całej twórczości poety, rozpatrywana jest przez pryzmat ich formy syntaktycznej. System tworzenia tytułów w poezji Janki Kupały został ukazany z akcentem na tytuły-adresy i tytuły-źródła jako modele prowokowania pracy poznawczej czytelników w procesie percepcji poezji.

SŁOWA KLUCZOWE: tytuł poetycki, kompleks tytułowy, poezja Janki Kupały, funkcje tytułów, metatekst twórczy, makrotekst twórczy, struktura syntaktyczna.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле даследуюцца функцыі паэтычных загатоўкаў у творчасці народнага паэта Беларусі Янкі Купалы, творчасць якога часта разглядаецца як прарочая і месіянская на працягу XX–XXI стст. Загатоўкі разглядаюцца як складнікі трох розных узроўняў тэкстуальнасці: тэксту, метатэксту і макратэксту, а таксама ў межах трох этапаў успрымання паэтычнага тэксту: датэкставага, тэкставага і посттэкставага. Раскрываюцца асаблівасці структуры паэтычных загатоўкаў з пункту гледжання іх прагматычнага патэнцыялу. Роля загатоўкаў у стварэнні паэтычных вобразаў, а таксама ў рэпрэзентацыі ўсёй паэтычнай спадчыны Янкі Купалы разглядаецца праз прызму іх сінтаксічнай формы. Выяўлена сістэма стварэння загатоўкаў у паэзіі Янкі Купалы з акцэнтам на загатоўкі-звароты і загатоўкі-крыніцы як мадэлі актывізацыі пазнавальнай працы чытачоў у працэсе ўспрымання паэзіі.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: паэтычны загаловак, загалоўкавы комплекс, паэзія Янкі Купалы, функцыі загалоўка, метатэкст творчасці, макратэкст творчасці, сінтаксічная структура.

Data przesłania artykułu: 15.10.2022

Data akceptacji artykułu: 25.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Anatol Bahdzevich / Анатоль Багдзевіч – Białoruś, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupaly, Katedra Filologii Angielskiej; dr, docent; specjalność naukowa: językoznawstwo, język białoruski; zainteresowania naukowe: słowotwórstwo, język nagłówków, komunikacja międzyjęzykowa, szkolnictwo wyższe.

Adres: Кафедра англійскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, вул. Ажэшкі 22, 230023 Гродна, Беларусь

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Багдзевіч Анатоль. 2021. *Аб магчымым уплыве грэцкай мовы на развіццё дзеяпраметнікаў залежнага стану цяперашняга часу ў славянскіх мовах*. "Acta Albaruthenica" t. 21: 165–175.
2. Колоцей Марина, Богдевич Анатолий, Шпак Дарья, Разова Елена, Обелевский Алексей, Коляго Олег. 2021. *Повышение качества обучения студентов на основе проектной деятельности*. "Университет образовательных инноваций. Электронный научно-методический журнал Гродненского государственного университета имени Янки Купалы" № 1: 1–12 [online] https://euryedu.grsu.by/images/files/1_2021/8.pdf [доступ: 15.10.2022].
3. Шпак Дарья, Богдевич Анатолий, Щербинин Сергей. 2021. *О некоторых методах активного обучения*. "Университет образовательных инноваций. Электронный научно-методический журнал Гродненского государственного университета имени Янки Купалы" № 2: 1–6 [online] https://euryedu.grsu.by/images/files/2_2021/3.pdf [доступ: 15.10.2022].

Анатоль Брусевіч / Anatol Brusevich

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Беларусь /

Yanka Kupala State University of Grodno, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0007-5147>

e-mail: brusevich@tut.by

Yanka Kupala's creed: the Christian aesthetic code in the motif paradigm of his early poetry¹

Symbol wiary Janki Kupały: chrześcijański kod estetyczny w paradygmacie motywów wczesnej liryki

Сімвал веры ад Янкі Купалы: хрысціянскі эстэтычны код у матыўнай парадыгме ранняй лірыкі

ABSTRACT: The article's aim is to analyse the features of the motif-image paradigm of Yanka Kupala's poetry, which in turn helps to rethink the ideological and aesthetic foundations of his creative method and poetic style, as well as the place and role of this bright representative of Belarusian poetry in the context of European literary traditions. The introduction substantiates the novelty and relevance of the study of Yanka Kupala's legacy, taking into account existing literary trends and current interpretations of the poet's works. The main section draws attention to the peculiarities of the functioning of a number of motifs that played one of the key roles in the formation of Yanka Kupala's worldview and creative consciousness, his artistic principles and unique style. First of all, the problem of the functioning of religious, especially Christian motifs in the early lyrics of the first national poet of Belarus is examined. Also, on the example of individual poems, the ways of their author's realization of some artistic tasks and ideas are shown, the origins of which lie not only in the work of his predecessors – representatives of European romanticism, but are directly related to the aesthetic paradigm of symbolism.

KEYWORDS: Belarusian poetry, Yanka Kupala, poetics, aesthetics, romanticism, symbolism, creative method, lyrical hero.

¹ The article has been translated from Belarusian into English by Anatol Bahdzevich, Associate Professor of the English Philology Chair of Yanka Kupala State University of Grodno, PhD in Philology. He has also performed the translation of the majority of Yanka Kupala's poetry fragments cited in the article.

Yanka Kupala seems to have been studied exhaustively. Both his poetics and aesthetics; the bard's creative path and biography have been divided into periods; the peculiarities of his style and language have been examined in detail; the essence of his relations with other European literatures and cultures has been revealed. However, the field for both research and artistic interpretations of the legacy of the first Belarusian national poet still remains vast. This is caused by the phenomenon of Yanka Kupala, which represents the ability to appeal to the values of all mankind without being confined to a narrow national issue, as it may seem at the first glance. That is why one of the most interesting, important and, by the way, least researched areas in the studies of Yanka Kupala is the connection of the poetics of the Belarusian classic with Western European artistic and aesthetic traditions and styles, especially with that of modernism. It is clear why this topic was ignored in Soviet literary criticism, and only in the post-Soviet era, in the wake of the national revival, did domestic comparative literature studies recall these gaps. Among the Belarusian researchers of Yanka Kupala's legacy, who opened new horizons with their work drawing attention to the bard's place in the artistic space of modernism, symbolism and other non-realistic trends and currents, there are a number of interesting authors. These are Pyotr Vasyuchenka, Valery Maksimovich, Dmitry Sanyuk, Lyudmila Sinkova, Mikhas Tychyna, Ivan Steiner and some other scientists. At the same time, the abovementioned aspect of Belarusian literary criticism still requires further study. In general, each new generation of researchers discovers new horizons in the poetic universe of Kupala's Word. The process is, of course, quite natural, because the work of Yanka Kupala has long gone beyond being an object of imitation, or a subject of study. The poet has become a symbol of sorts that signifies everything Belarusian. History knows more than one such case. Many great poets have become similar symbols: Taras Shevchenko, Alexander Pushkin, our (Belarusian) compatriot Adam Mickiewicz. However, being raised to the high pedestal of the national idea, the figures of these creators are sometimes doomed not only to universal love, but also to ridicule, irony, in other words, to de-canonization. In the case of Yanka Kupala, this destructive process often turns into a denial of traditional Belarusian values, which, of course, cannot be ignored. And in order to protect the poet, and, by extension, everything Belarusian, it is necessary to constantly rediscover our great classic, to restore his heritage, cleansing it of the old Soviet, and of the modern ideological mold of postmodernism. Yanka Kupala's "cleansing" is best started with his earliest works, with the first books, thoroughly considering first of all their motif paradigm (basic and index values of motifs, their relationship and interaction with other artistic elements). It is vital to begin with motifs, and only then to be engaged in aesthetics and symbolism of Yanka Kupala's verse. After

all, the motif, on the one hand, is the simplest element in the system of the artistic word and it cannot be broken down into even smaller components, and on the other hand the motif is able to contain information from which soon the theme and idea as well as images and symbols grow: that beauty and harmony which we call a literary work. It should be noted that some movement in this direction has begun: we can mention, for example, the monograph *Matyŭnaâ prastora belaruskaj litaratury pačatku XX stagoddzâ* (*The Motif Space of Belarusian Literature of the Early 20th Century*, Grodno, 2009), which is the result of the work of several researchers from Grodno: Ihar Zhuk, Dzmitry Lebyadzevich, Ala Petrushkevich and Alyaxei Pyatkevich. Their book examines the works of writers of the *Nasha Niva* period, including Yanka Kupala. Still, many issues related to the motif-image paradigm of our bard's works still remain beyond the attention of researchers. Not frequently, for example, is the problem of religious, especially Christian motifs' functioning touched upon, which in the meantime played a significant role in shaping Yanka Kupala's worldview and creative consciousness. The reason for this, as in the case of the study of modernist influences on the bard, is very anachronistic: being banned in Soviet times, this topic gradually fell out of the scope of scientists and in the post-Soviet period became seemingly irrelevant. Though some literary critics (such as Irina Bogdanovich, Elena Valchuk, Uladzimir Konan, Yanka Tratsyak, Halina Tychko) have tried to fill this gap, thorough monographic studies on religious motifs in the works by Yanka Kupala have not yet appeared.

From the very first book, *Zhaleyka*, which appeared in 1908, Yanka Kupala proved to be a poet, extremely sensitive to human misery, which is confirmed by the presence of appropriate motifs. However, let's first pay attention to the following fact: most of the works within the book were composed in 1905–1907, an incredibly difficult period for both the Russian Empire and its citizen Ivan Lutsevich (Yanka Kupala's legal name). We remember from history: the protracted economic crisis led to a political crisis and exploded with the first Russian revolution. So, literature, which by its nature cannot exist in isolation from political, economic and other social processes, had to somehow react to the events in the country. And the corresponding reaction followed (representatives of all its trends and artistic directions reacted – from supporters of critical realism and proletarian literature to neo-romantics and modernists). And the above-mentioned *Zhaleyka* by Yanka Kupala is a reaction to the terrible reality of that time – social, national, moral and spiritual, national and personal. If we analyze at least the original lyric poems of *Zhaleyka* (excluding translations, inheritances) and the poem *Adplata kahannâ* (*Retribution of Love*), we can find in them 16 main motifs that form the basis of the so-called "leitmotif nest" – "structural organization of meanings

based on the semantic proximity of quite independent motifs, but of those open to the variable redirection of semantics from the most relevant meaning to its periphery and vice versa" [Zhuk et al. 2009: 13]. These are the motifs of social inequality, national revival, artist's mission, respect for labour, peasant life, oppression, homeland, love, drunkenness, freedom, solidarity, empty rhetoric, return home, wedding, poverty and stupidity. Thus, each poem in the collection *Zhaleyka* has its "leitmotif nest", and the central motif in each "nest" is one of the motifs mentioned above, the meaning of which for a poem is the most applicable, most relevant. However, in each poem (each "leitmotif"), in addition to the basis, there are also peripheral motifs, which reveal, according to I. Zhuk, "meanings 'added', attached to the very practice of their historical existence – depending on aesthetic, cultural and regional features of artistic application" [ibidem]. By the way, some poems of the collection *Zhaleyka*, in addition to the basic, dominant motifs have a good dozen peripheral motifs that saturate the work with many additional meanings. It should be noted also that the same motif in one poem can be the main, contain the primary meaning of the work, and in another – act as a peripheral motif, as a carrier of an additional meaning. In general, the reconstruction of the motif paradigm of works of art allows a deeper understanding of many aspects related to the figure of the author. After all, if, for example, we look closely at the motifs of *Zhaleyka*, it becomes clear that in 1905–1907 Yanka Kupala was primarily concerned about social issues. As V. Rahoisha notes,

the motifs of social justice in the works by Yanka Kupala, beginning with the first poem *A Peasant*, were outlined in the desire to «humanize» the peasant, to make him a full citizen, and after that – to call him for the struggle for his social rights [Ragojša 2010: 25].

It can be added that this interest in social issues testifies to the influence of the ideas of Polish positivism literature on Yanka Kupala. No wonder the Belarusian poet admired the works of Maria Konopnitskaya, one of the brightest representatives of this trend. Meanwhile, the fascination with positivism did not absorb the Belarusian bard as much as, for example, the ideas of romanticism or modernism. The wave of social involvement gradually subsided, exposing the importance of other motifs – national revival, the artist's mission, love. And, of course, religious motifs, especially Christian ones. By the way, we can't deny the existence of anti-clerical motifs in the legacy of the writer too (grabbing them Soviet literature science at one time created the image of Yanka Kupala as a poet-theomachist). However, this circumstance also prompts reasoning: how did the poet come to 'god-fighting', what were the reasons, how it all started? As a result, it becomes clear that there has always been the reverse of the medal – clearer, more distinct, more beautiful:

Christian values, which have become a major component of ethics, aesthetics and other worldview fundamentals of Yanka Kupala's creative work. There are several sources from which the mentioned values originate. The first source is upbringing: Ivan Lutsevich was born into a Catholic noble family, which means that from an early age he was attached to the good Christian and noble traditions that shaped the character of the future bard. We cannot but mention the credo of the nobility: God, honor, fatherland. This is what was in the blood of every nobleman, cultivated, passed down from generation to generation and could be destroyed only by physical death – an example of the tragic fate of Yanka Kupala himself. So from the first poems it was clear that their author was a devout Belarusian Catholic nobleman. Thus, in his debut work *Modlitwa (Prayer)*, written in 1903 in Polish, the young poet in godly humility addresses the Virgin Mary, sincerely asking for mercy and intercession:

Próżno się duch mój w męce krwawi
 I próżno myśl znękana targa
 Z rozpaczą nieustanną!
 Już litość ziemską mnie nie zbawi
 I nie pomoże jenk lub skarga –
 Ku tobie ślę mój wzrok, Przeczysta!
 Królowa niebios, Matko Chrysta!
 Panno!..

[Kupala 1995, 1: 307].

(My soul in vain is painfully bleeding
 My mind in vain is tortured
 In desperation eternal!
 Compassion in vain I am, desperate, pleading
 Complaints and yells will be worthless –
 To you, the holy Queen of Heaven, Christ's Mother,
 I frankly my gaze uncover!
 Madonna!..)²

As for Yanka Kupala's early Belarusian-language poems, they fully correspond to the above-mentioned spiritual credo. After all, they do not just tell about the miserable fate of Belarus and its unfortunate inhabitants, but above all they sing about love for their homeland, glorify human dignity, are full of Christian patient faith in the inevitable victory of justice. These motifs are found, for example, in such poems as *Gèta kryk, što żyve Belarus' (This is the Cry that Belarus Lives)*, *Â muzyk-belarus (I am a Belarusian Peasant)*, *Z pesen' nâdoli (From the Songs of Misery)* and a number of other works.

² Henceforward (unless otherwise stated) the poetic translation has been performed by Anatol Bahdzevich.

The second source of Christianity and religiosity in Yanka Kupala's work is the poet's education and self-education, during which he had various relationships with interesting people, including priests. Alena Valchuk writes about it:

There is no doubt that Kupala, taking an active part in the expansion of the Belarusian Renaissance cause, was in contact with clergymen. The paths of their destiny could have crossed when the poet, while in Vilna, worked in the editorial office of the newspaper *Nasha Niva* [Val'čuk 2012: 38].

Under the influence of such contacts, such works as *Maâ malitva* (*My Prayer*), *Prarok* (*The Prophet*), *Pad kryžam* (*Under the Cross*), *Caru neba j zâmlì* (*The King of Heaven and Earth*) and some other poems were probably born.

The third source of religious motifs in the poetic heritage of the bard is the influence of previous and surrounding literary traditions, especially those of romanticism and modernism. Both romantics and modernists, as we know, professed the rejection of the material world (earthly, low, primitive) in favor of the ideal world (heavenly, high, perfect), using in their art, among other elements, Christian spiritual concepts, symbols, images. In Yanka Kupala's poetry (if you take only poetry and do not take into account other genres) there are more than thirty different motifs related to the biblical and Christian cultural and philosophical paradigm: God, unbelief, vagrants, faith, sin, spirit, spirituality, soul, serpent, cross, prayer, evil spirit, hell, prophet, resurrection, temple, church, thorns and some others. Of course, thinking about those or other motifs, it is necessary to pay attention not only to their existence, but also to their frequency. Surprisingly, of all the religious motifs in Yanka Kupala's poetry, the motif of the cross is the most common (for comparison, the pagan motif of Kupalle (St. John the Baptist's Day in Belarusian tradition; the holiday's name was taken by I. Lutsevich for his pen-name – Kupala) in Yanka Kupala's lyrics occurs only twice: in the poems *Na Kupalle* (*On the Kupalle Day*) and *Zaklâtaâ kветка* (*The Enchanted Flower*). As for the cross, it is known to be one of the oldest symbols in the history of culture, used in various religions, but primarily associated with Christianity, where it symbolizes the self-sacrifice of the Son of God and signifies victory over death, evil and sin. It should also be mentioned that the Belarusian cultural canon was formed largely on the basis of Christian worldviews, as evidenced by many folklore and literary sources. Many Belarusian fairy tales and legends are connected with the image of the cross, as well as various Belarusian idiomatic units, for example, such idioms as “nescì svoj kryž” (“to bear one's cross”) – “patiently endure life's difficulties, trials” [Lepešaŭ 1993b, 2: 87], “âk z kryža znâty” (“as though removed from the cross”) – “very weak, exhausted” [Lepešaŭ 1993a, 1: 449], “legčy kryžam” (“to lie on the cross”) – “to do one's best to achieve something”

[Lepešaŭ 1993a, 1: 563] etc. Proof that the word “cross” has many meanings in the Belarusian language and evokes many associations, are many poems by Yanka Kupala: *Sârod magil* (*Among the Graves*), the already mentioned poem *Pad kryžam* (*Under the Cross*), *Sel'skiâ mogilkî* (*Rural Cemetery*), *Sâdz' tut, pad kryžam...* (*Sit Here, under the Cross...*), *Kryžy* (*The Crosses*). In the latter, the motif of the cross is reproduced as many as 15 times, showing all possible meanings and sense-making paradigms associated with this ancient symbol of human civilization. Because:

Чуць мы божы свет убачым
 І да самай да магілы
 Ўсё, як ёсць, крыжамі значым,
 Ці то міла, ці не міла.
 [Kupala 1996, 2: 31].

(Holy world we hardly enter
 To the instant of the tomb-stone
 Sign of cross we use forever
 Good or bad things to be shown.)

In addition to the cross, the most frequent religious motifs include God, spirit, prayer, faith and prophet, which came in Yanka Kupala's poems primarily from the poetry of Polish romanticism, which, however, originates in the depths of Belarusian folk culture. No wonder literary historians draw attention to the similarity of artistic and aesthetic paradigms of the first people's poet of Belarus and the first Litvin (Belarusian and Polish) romantic A. Mickiewicz. However, parallels can be drawn not only between them. You can find points of contact with other romantics, for example, with Juliusz Słowacki, the second largest star of Polish romanticism after A. Mickiewicz. Let us recall the following lines by Yanka Kupala from the poem *Smutna mne, Boža!* (*Sad I Feel, Heaven!*):

Смутна мне, Божа! Куды я ні гляну,
 Куды ні мчуся з маркотнай душою,
 Бачу, што шчасця зары не дастану,
 Бачу, што вечна не знаць мне спакою.
 [Kupala 1996, 2: 211].

(Sad I feel, Heaven! Wherever I stare
 Wherever I dash with the sole full of sorrow
 I see no happiness light over there
 I see no peace and I see no tomorrow.)

And such lines, written 70 years before the above-mentioned work, we can find in poetry of a representative of Polish literature:

Smutno mi, Boże! Dla mnie na zachodzie
 Rozlałeś tęczę blasków promienistą;
 Przede mną gasisz w lazurowej wodzie
 Gwiazdę ognistą.
 Choć mi tak niebo Ty złocisz i morze,
 Smutno mi, Boże!

[Słowacki 1909: 3].

(I am sad, Savior! For me in western skies
 You poured out a radiant rainbow array;
 In azure waters you quench before my eyes
 The fiery star of day...
 Though You gild the sky and sea for me yonder,
 I am sad, Savior!)

[Słowacki, online].

It should be noted that J. Słowacki, as one of the greatest Polish poets and mystics, had a great influence on the work of the next generation of writers: the post-novelist Adam Asnik, the symbolists Tadeusz Miciński and Antoni Lange, and a number of other modernists from Young Poland. And Yanka Kupala fits into this interesting paradigm very harmoniously: not only as an interpreter of A. Asnik's poems, but first of all as an exponent (albeit inconsistent) of certain artistic tendencies of European symbolism. The ideology of this trend, incorporating a number of philosophical views (from the ideas of Plato to the theories of Arthur Schopenhauer and Friedrich Nietzsche) and aesthetic principles embodied in the works of the most famous representatives of belles lettres of the XIX–XX centuries, found a lot of supporters, as well as antagonists outside the region of its origin (its birthplace was France). Yanka Kupala was undoubtedly one of the former, as he mentions it, for example, in his letters to Leo Kleinbart. P. Vasyuchenko draws attention to this fact, he also identifies some of "Kupala's assimilated techniques of symbolist writing – poetic cipher, variability of interpretations, transcendental search, associativity, understatement, obscurity" [Vasûčënka 2009: 11]. As for the so-called poetic cipher by which the Symbolists coded widely known images, filling them with new content, new reality, it was often not just a reception, but a whole strategy aimed at achieving the main creative goal – to get closer to the Absolute, to eternal, pure, transcendent Beauty. As for the rest: using the same variability, associativity, ambiguities, obscurity, recourse to certain plots, images, motifs, etc., – it can be considered as a set of tools, whose task is to work for the implementation of this strategy. However, as the history of thought shows, the Absolute can be understood in absolutely different ways: "The Absolute for religion is God, for Fichte it is "I"; in Hegel's philosophy the role of the Absolute is the universal intelligence (absolute spirit); for Schopenhauer it's freedom, for Bergson – intuition" [*Filosofskij slovar'* 1986:

3]. It is clear that for every artist of the word, who to one degree or another professes the ideas of symbolism, the Absolute acquires its unique forms and is filled with its special content and meaning. For Yanka Kupala, Belarus is such an Absolute. Let us make it clear: not just a country, a homeland, but something boundless, ideal, timeless, which should be strived for, despite any obstacles. Of course not everyone is able to approach the transcendent. It is within the power of only the Chosen ones. After all, will everyone be able "Źsû Belarus' – neabnâtnu, âk mora, // Ŭbačyc' u âsnym, âk sonca, svâtľe" ("The whole Belarûs, like the sea, vast and splendid, // To see in the shining sunlight on the sky") [Kupala 1997a, 3: 30] (this is how Yanka Kupala's realization of the poet's elevation above ordinary people looks like, endowing him with the functions of a priest, prophet, demiurge – an idea that will be adopted by the Romantics and the Symbolists). By the way, the identification of the Absolute with Belarus in the poetry of the Belarusian bard is born from the Christian idea of identifying the Absolute with God. This happens through the deification of the Motherland, which in turn grows out of the awareness of its exceptional value:

Хоць гарыста яна, камяніста яна,
 Вераб'ю па калена, што сею, расце,
 Дый люблю ж яе я, шкода хаткі, гумна:
 О, такіх няма, мусіць, нідзе!
 [Kupala 1995, 1: 194].

(Though so hilly it is, it is covered with stone,
 What I plant, knee-high to a sparrow that grows,
 Still I love dear land, little hut of my own:
 Such ones nowhere nobody knows.)

The poem *Gëta kryk, što žyve Belarus'* (*That's an Outcry that Belarus Lives*), quoted above, is a vivid evidence of Kupala's appeal to the aesthetics of symbolism: every word here is filled with a unique, sacred meaning, depriving the content "of concreteness, accuracy and transparency" [Lâvona-va 2002: 384]. Every true admirer of the Belarusian Fatherland can recite this monologue, in which the lyrical hero affirms the highest value of the homeland, like a prayer. As a result, Belarus becomes a promised land, a paradise on earth ("To ž to raj, dalibog! – zahľpaecca duh... [That's the heaven, my God! – The heart is jumping away...] [Kupala 1995, 1: 195]), and Belarusians are the Chosen people. At the same time, Belarus, as in other poems by Yanka Kupala, merges with the image of God (the Absolute). Why does Belarus live? For she is Love ("A vot âk ne ľubìc' gëta pole, ì bor, // ì zâlëny sadok, ì krykľivuû gus'!" ["How can fail I to love dear field, and the woods, // Small green garden aside, and the loud voice of goose!"]) [Kupala 1995, 1:

195], which is eternal, not subject to time or death. And if she dies suddenly, she must be resurrected like Christ. This idea, for example, sounds in the poem *Žydy* (*Jews*):

Вы ўскрэснеце, жыды, услед за Беларусай, –
 Сцяг ваш і нашая паходня будуць жыць,
 Хоць наш магільнік кветкай апрапуўся,
 Хоць згубны мор над намі гібеляй імжыць!
 [Kupala 1997b, 4: 70].

(You will resurrect, oh Jews, with Belarus together,
 The flag of yours and our flare will survive,
 Though our graves are blooming with the heather,
 Though plagues are dooming over us, we strive.)

Drawing a number of analogies between the two peoples, their past, present and possible perspective, the author of the poem comes to interesting conclusions that indicate the influence of romantic and symbolic worldview. One cannot ignore, for example, another attempt to elevate the idea of the Fatherland to the Absolute by justifying the Jews who crucified Christ (note that the crucifixion of the Christian God is justified by a Christian poet, which looks strange at least, but only outside the ideology of symbolism):

Таго ж Хрыста прыбілі вы да крыжа,
 Бо ён вам ворагам для Бацькаўшчыны быў.
 [Kupala 1997b, 4: 70].

(You crucified the Savior in old days
 As he was for your dear Fatherland a foe.)

However, similar paradoxes, which a poet, novelist and theorist of symbolism Andrei Bely calls “the combination of the purpose of knowledge with something that is beyond knowledge” [Belyj 2012: 28], can be seen in the works of representatives of romantic art, where the same symbolism originates. A. Mickiewicz’s dramatic poem *Dziady* is quite revealing in this respect, where pagan mythology, folk ideas, Christian dogma, and philosophical principles of romanticism are combined. The language of this work is so suggestive that it becomes almost unattainable for rational comprehension. We can mention at least the image of the Song of Conrad from the third part of the poem, who emerges as a vampire from the grave to first bite the souls of fellow countrymen, turning them into the same bloodthirsty creatures, and then in a brutal way to destroy the enemies of the Fatherland, ignoring even the God himself (“Z Bogiem – i choćby mimo Boga!” (“With God – even in spite of God!”) [Mickiewicz 2005: 118]):

Potem pójdziem, krew wroga wypijem,
Ciało jego rozrąbiem toporem,
Ręce, nogi gwoździami przybijem:
By nie powstał i nie był upiorem.
[Mickiewicz 2005: 118].

(And then I'll drink the foeman's blood in pails!
I'll cut his body open with an axe,
I'll fix his hands down and his legs with nails,
Lest he should rise and claim a vampire's tax.)
[Mickiewicz 1968: 162].

As we can see, the idea of absolutization of the homeland can be traced in the poetry of the first Belarusian romantic (A. Mickiewicz), which will later be reflected in the poems of the first Belarusian national poet: Yanka Kupala highly appreciated A. Mickiewicz and his work, which, eventually, served as a model for many Belarusian authors. In addition, in the abovementioned third part of *Dziady* there is a very original image of Young Poland, given into the hands of Herod, as well as the image of the Rzeczpospolita with its people, merging with the image of Christ and accepting a martyr's death on the cross to save Europe. It is quite probable that the mythologemes mentioned, introduced by A. Mickiewicz into the fabric of the dramatic poem, could have inspired Yanka Kupala to create a famous image of Young Belarus:

Падымайся з нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі;
Занімай, Беларусь маладая мая,
Свой пачэсны пасад між народамі!
[Kupala 1997a, 3: 99].

(Go ahead, fly from depths, future falcon-born race
Over ancestors' crosses and misery;
Take your place, Belarus, new-born country of grace,
Honoured place among nations in history.).

It should be noted that the romantic image of Young Belarus, known from the poem of the same name, gradually acquires a number of additional meanings in Yanka Kupala's poetry, becoming over time a complex symbol that reflects not so much the dream of restoring Belarusian statehood, but first of all the thorny way to this starry dream:

З плеч зрывалі убory злацістыя,
Разрывалі карону-вянок,
Разбівалі пасады ей нячыстыя
Й пад жалезны хавалі замок.

Накладалі ёй сковы сталёвыя
 Надзявалі жабрачы убор,
 У намітку ўбіралі цярновую
 Яе коску, сатканую з зор.
 [Kupala 1997a, 3: 109].

(They threw off golden dress from her shoulders,
 Broke apart her wreath-crown evil ones,
 They cracked off her bride-throne by the boulders
 And they locked it behind iron bars.

They handcuffed her and shackled her totally,
 They outfitted her with beggars alike,
 Thorn-kerchief hid forever and hopelessly
 Lovely plait which was woven of stars).

Thus, Yanka Kupala's Belarus, before taking its "svoj pačesny pasad" ("its place of honour and fame"), must first lose it, then go through the cross, martyrdom, contempt, betrayal, darkness and finally accept death: "Pasad zaručal'ny magilaj // Pucina slâpaâ havala" ("The bridal attire was hidden // Behind the malicious dark tomb-path") [Kupala 1997a, 3: 20]. This modification of A. Mickiewicz's image of the Motherland-Christ, made by Yanka Kupala, as well as the multiple appeals of the first Belarusian poet to other motifs, plots and themes of the first Litvin romantic, confirms the genetic connection of romanticism with new non-realistic trends, in particular, with symbolism, and secondly, it testifies to the natural continuity of worldviews between different generations of artists born within the same cultural canon. This is the Belarusian canon, which closely intertwined the mysticism of the East and the rationalism of the West, ancient pagan beliefs and the millennial history of Christian traditions. The values of the latter have undoubtedly organised the former components, giving integrity and harmony to the whole system. That is why, in the end, the lyrical hero of Yanka Kupala puts everything in its place, sincerely pronouncing what the Belarusian cultural canon dictates to him:

Хрыстос васкрос!..К табе, о Божа,
 І я ў дзень гэты просьбу шлю:
 Хай Беларусь, мая старонка,
 Ўваскрэсне к вольнаму жыццю!
 [Kupala 1997a, 3: 52].

(Has risen Christ! To you, my dear Lord,
 I want to send my prayer too:
 Let Belarus, the land of my heart,
 Rise to the freedom, to the new!)

And this is no longer a cry or a shriek, which previously symbolized confusion in front of the world and fear for the future of the Fatherland, but a calm dialogue with the Absolute, always sensitive to those who want to be called people.

References

- Belyj Andrej. 2012. *Simvolizm i filosofiâ kul'tury*. Moskva: Direkt-Media [Белый Андрей. 2012. *Символизм и философия культуры*. Москва: Директ-Медиа].
- Filosofskij slovar'*. 1986. Red. I.T. Florova. 5-e izd. Moskva: Politizdat [Философский словарь. 1986. Ред. И.Т. Флорова. 5-е изд. Москва: Политиздат].
- Kupala Ānka. 1995. *Poŭny zbor tvoraŭ: u 9 t. T. 1: Veršy, peraklady 1904–1907*. Minsk: Mast. lit. [Купала Янка. 1995. *Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 1: Вершы, пераклады 1904–1907*. Мінск: Маст. літ.].
- Kupala Ānka. 1996. *Poŭny zbor tvoraŭ: u 9 t. T. 2: Veršy, peraklady 1908–1910*. Minsk: Mast. lit. [Купала Янка. 1996. *Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 2: Вершы, пераклады 1908–1910*. Мінск: Маст. літ.].
- Kupala Ānka. 1997a. *Poŭny zbor tvoraŭ: u 9 t. T. 3: Veršy, peraklady 1911–1914*. Minsk: Mast. lit. [Купала Янка. 1997. *Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 3: Вершы, пераклады 1911–1914*. Мінск: Маст. літ.].
- Kupala Ānka. 1997b. *Poŭny zbor tvoraŭ: u 9 t. T. 4: Veršy, peraklady 1915–1929*. Minsk: Mast. lit. [Купала Янка. 1997. *Поўны збор твораў: у 9 т. Т. 4: Вершы, пераклады 1915–1929*. Мінск: Маст. літ.].
- Lâvonava Eva. 2002. *Simvalizm. U: Belaruskââ êncyklapedyâ ŭ 18 tamah. T. 14*. Minsk: Belaruskââ êncyklapedyâ [Лявонава Ева. 2002. *Сімвалізм. У: Беларуская энцыклапедыя ў 18 тамах. Т. 14*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя].
- Lepesaŭ Īvan. 1993a. *Frazealagichny sloŭnik belaruskaj movy. T. 1: A–L*. Minsk: BelĒn [Лепешаў Іван. 1993. *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1: А–Л*. Мінск: БелЭн].
- Lepesaŭ Īvan. 1993b. *Frazealagichny sloŭnik belaruskaj movy. T. 2: M–Ā*. Minsk: BelEn [Лепешаў Іван. 1993. *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 2: М–Я*. Мінск: БелЭн].
- Matyŭnaâ prastora belaruskaj litaratury račatku XX stagoddzâ: managr.* 2009. Rêd. Ī.V. Žuk. Grodna: GrDU [Матыўная прастора беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя: манагр. 2009. Рэд. І.В. Жук. Гродна: ГрДУ].
- Mickiewicz Adam. 1968. *Forefathers*. London 1968.
- Mickiewicz Adam. 2005. *Dziady: poema*. Warszawa: Polskapresse.
- Ragojša Vâčaslaŭ. 2010. *Ānka Kupaly âk idêolag belaruskaj dzâržajnasci (24–30)*. U: *Rêspublikanskiâ Kupalaŭskiâ čytanni: zb. navuk. art.* Grodna: GrDU. [Рагойша Вячаслаў. 2010. *Янка Купалы як ідэалаг беларускай дзяржаўнасці (24–30)*. У: *Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: зб. навук. арт.* Гродна: ГрДУ].
- Słowacki Juliusz. 1909. *Dzieła*. w 6 t. T. 1. Warszawa: Wędrowiec.
- Slowacki Juliusz. *Hymn* [online] <http://slowacki.chez.com/slowhymn.htm> [access: 02.09.2022].
- Val'čuk Alena. 2012. *Ānka Kupala i belaruskîâ svâtary-adradžžency. "Naša vera" № 31: 38–41* [Вальчук Алена. 2012. *Янка Купала і беларускія святары-адраджэнцы. "Наша вера" № 31: 38–41*].
- Vasûčënka Pâtro. 2009. *Ad tèkstu da hranatopa: artykuly, èsè, pâtroglify*. Minsk: Galîâfy [Васючэнка Пятро. 2009. *Ад тэксту да хранатопы: артыкулы, эсэ, пятрогліфы*. Мінск: Галіяфы].

STRESZCZENIE: Celem niniejszego artykułu jest analiza cech paradygmatu motywiczo-obrazowego liryków Janki Kupały, co z kolei przyczynia się do przemyślenia na nowo podstaw ideowo-estetycznych jego metody twórczej i stylu poetyckiego, a także miejsca i roli tego przedstawiciela białoruskiej sztuki werbalnej w kontekście europejskich tradycji literackich. Przede wszystkim badany jest problem funkcjonowania motywów religijnych, zwłaszcza chrześcijańskich we wczesnych lirykach pierwszego narodowego poety Białorusi. Również na przykładzie poszczególnych wierszy ukazane są sposoby realizacji przez ich autora szeregu pomysłów artystycznych, których źródła nie tylko tkwią w twórczości jego poprzedników – przedstawicieli europejskiego romantyzmu, lecz także są bezpośrednio związane z paradygmatem estetycznym symbolizmu.

SŁOWA KLUCZOWE: Janka Kupała, poetyka, estetyka, romantyzm, symbolizm, bohater liryczny.

АНАТАЦЫЯ: Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца аналіз асаблівасцяў матыўна-вобразнай парадигмы лірыкі Янкі Купалы, што ў сваю чаргу садзейнічае пераасэнсаванню ідэйна-эстэтычных асноў яго творчага метаду і паэтычнага стылю, а таксама месца і ролі гэтага прадстаўніка беларускага вербальнага мастацтва ў кантэксце еўрапейскіх літаратурных традыцый. Найперш даследуецца праблема функцыянавання рэлігійных, асабліва хрысціянскіх матываў у ранняй лірыцы першага народнага паэта Беларусі. Таксама на прыкладзе асобных вершаў паказаны спосабы рэалізацыі іх аўтарам шэрагу мастацкіх ідэй, вытокі якіх ляжаць не толькі ў творчасці яго папярэднікаў – прадстаўнікоў еўрапейскага рамантызму, але непасрэдна звязаныя з эстэтычнай парадыгмай сімвалізму.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Янка Купала, паэтыка, эстэтыка, рамантызм, сімвалізм, лірычны герой.

Data przesłania artykułu: 15.09.2022

Data akceptacji artykułu: 05.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Anatol Brusevich / Анатоль Брусевіч – Białoruś, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Katedra Filologii Białoruskiej; doktor nauk filologicznych, docent; specjalność naukowa: literaturoznawstwo; zainteresowania naukowe: poezja białoruska, poezja polska, polsko-białoruskie związki literackie.

Adres: Кафедра беларускай філалогіі, вул. Ажэшкі 22, 230023 Гродна, Беларусь.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Брусевіч Анатоль. 2021. *Ідэйна-мастацкія пошукі паэтаў беларуска-польскага памежжа: творчасць Адама Плуга*. „Białorutenistyka Białostocka” № 13: 109–122.
2. Брусевіч Анатоль. 2021. *Ідэйна-эстэтычныя асновы рамантызму Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча*. “Веснік ГрДУ імя Янкі Купалы” Сер. 3: Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія, №3: 6–13.
3. Брусевіч Анатоль. 2021. *Спецыфіка паэтычнай вобразнасці Габрыэлі Пузыні*. “Роднае слова” № 3: 23–27.

4. Брусевіч Анатоль. 2022. *Адметнасць паэтычнага стылю і творчы метады Уладзіслава Сыракомлі*. "Веснік ГрДУ імя Янкі Купалы" Сер. 3: Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія, №1: 6–13.
5. Брусевіч Анатоль. 2022. *Мастацка-эстэтычныя пошукі Арцёма Вярыгі-Дарэўскага*. "Роднае слова" № 2: 32–36.

STUDIA i ARTYKUŁY

Ванда Бароўка / Vanda Barouka

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава, Беларусь /

Vitebsk State University named after P.M. Masherov, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1838-7691>

e-mail: dvkessibar@mail.ru

Беларуская пародыя другой паловы XX стагоддзя: феномен сюжэта з варыяцыямі

Belarusian parody of the second half of the 20th century: the phenomenon of the plot with variations

Białoruska parodia drugiej połowy XX wieku: fenomen fabuły z wariacjami

ABSTRACT: A plot with variations is a special type of parody, where the author is required to create stylistically convincing versions of the texts of several authors through the prism of one precedent text. R. Baradulin and P. Sushko offered original artistic versions of a humorous reassessment of the works of famous Belarusian poets of the 20th century through the plot of the poem *The hare brews beer* by U. Karatkevich and the folk song *Yas mowed clover*. The parodies of R. Baradulin and P. Sushko embody two types of parody: in R. Baradulin's one, the emphasis is generally on parodying the style of a certain author, in P. Sushko's one – on parodying the author's style by parodying the style of a specific work. In the Belarusian parody of the second half of the 20th century, the plot with variations was a means of humorous reinterpretation of someone else's artistic experience on the basis of certain aesthetic and axiological attitudes and the affirmation of the stylistic versatility of poetry.

KEYWORDS: Belarusian poetry, parody, stylization, plot with variations, style, humor, rhythm.

Мастацкія творы выступаюць аб'ектам асэнсавання не толькі з боку чытацкай публікі, прафесійных чытачоў у асобе літаратуразнаўцаў, але і з боку саміх пісьменнікаў. Прадуктыўнай і займальнай формай ацэначнага асэнсавання літаратурнага твора з'яўляецца пародыя. Дарэчы, пародыя – гэта яшчэ і прызнаная форма ўнутрынацыянальных

і міжнацыянальных літаратурных сувязей, форма адмысловага ўзаемадзеяння паміж сабой аўтараў і літаратур, заснаваная на гумарыстычнай, іранічнай ці сатырычнай інтэрпрэтацыі чужога пісьма. На думку многіх навукоўцаў, пародыя нарадзілася ў сярэдзіне VI – пачатку V стагоддзя да нашай эры. Адным з першых вядомых узораў пародыі ў еўрапейскім прыгожым пісьменстве стала пародыя на знакамітую гамераўскую *Іліяду Батрахаміямахія (Вайна жаб і мышэй)*. Там на падставе асацыяцый камічна асвятляліся падзеі *Іліяды* шляхам эстэтычнага зніжэння першатэксту: паказвалася вайна жаб і мышэй, у якой перамаглі жабы, бо на дапамогу ім алімпійскія багі, не задаволеныя мышамі, накіравалі ракаў. Выбар персанажаў насіў падкрэслена іранічны характар, змагаліся не багі і героі, а ўсяго толькі жабы ды мышы, істоты ніжэйшага парадку. Няма адзінства ў поглядах навукоўцаў на конт родапачынальніка пародыі. Адны лічаць ім старажытнагрэчаскага пісьменніка Гіпанакта (памёр у 530 г. да нашай эры), другія – Архілоха (V–IV стагоддзе да нашай эры), трэція (пра яго як пра першага парадыста згадваў у сваім трактаце *Аб мастацтве паэзіі* Арыстоцель) – Гегемона Фасоскага (V–IV стагоддзе да нашай эры). Гісторыкі беларускай літаратуры часам нараджэння айчынай пародыі звычайна называюць XVII стагоддзе, калі з’явілася *Прамова Мялешкі*, дзе іранічна імітаваўся стыль соймавых прамоў. Першай беларускай уласналітаратурнай пародыяй стала іроі-камічная, бурлескна-травесцыйная паэма *Энеіда навыварат* Вікенція Равінскага, напісаная ў першай палове XIX стагоддзя. У беларускім прыгожым пісьменстве пародыя заўсёды знаходзілася на перыферыі, але, тым не менш, яна па-свойму папулівала на развіццё літаратурнага працэсу, актуалізавала мастацкую спадчыну і сучасную літаратуру. Такія беларускія парадысты, як Георгій Юрчанка, Пятро Сушко, Міхась Скобла, Янусь Малец, Анатоль Зэкаў, Сцяпан Крываль, Валеры Шыханцоў, Анатоль Кудласевіч, Міхась Пазнякоў, Віктар Шніп, Мікола Шабовіч ды іншыя, пераасэнсаваннем чужых твораў спрыялі ўдасканаленню эстэтычнага ўзроўню айчыннага прыгожага пісьменства, развіццю чытацкай цікавасці да напісанага аўтарамі, якіх парадзіравалі, і ўвогуле да беларускага мастацкага слова.

Мэты парадыстаў вынікаюць з гісторыка-культурных абставінаў, асабістых інтарэсаў, часта з імкнення навучыць маладых аўтараў пісьменніцкаму майстэрству праз гіпербалізацыю недахопаў у іх творах. Гэтыя мэты дэтэрмінуюцца выдавочным ці латэнтным пазіцыянаваннем уласных эстэтычных імператываў парадыста, а нярэдка і спецыфічным рэкламаваннем пэўнага твора і аўтара. У пародыях звычайна высмейваюцца сэнсавыя або стылёвыя пралікі пісьменнікаў. Паколькі парадысты найперш перадаюць пазнавальныя рысы іншага аўтара,

высмейваюць эпігонаў, аматараў клішыраваных формаў, то пародыя па сваёй ролі надзвычай блізкая да літаратурнай крытыкі, бо парадыст у дасціпнай форме ацэньвае твор, аўтара, літаратурны працэс. І пісьменнікі, і навукоўцы небеспадстаўна заўважалі, што таленавітыя парадысты нярэдка больш дакладна за літаратуразнаўцаў вызначаюць характэрныя прыёмы канкрэтнага аўтара.

Дастаткова папулярным відам пародыі з'яўляецца пародыя ў форме сюжэта з варыяцыямі. Гэта адначасова і інтэрпрэтацыя вядомага сюжэта, і інтэрпрэтацыя стылю некалькіх аўтараў, раскрыццё аксіялагічнага ядра першакрыніцы праз магчымыя варыянты яго трактоўкі, і аксіялагічных устаноў парадыста. Заканамерную цікавасць чытацкай аўдыторыі, напрыклад, выклікала ў 1925 г. кніга *Парнас дыбам*, выдадзеная харкаўскім выдавецтвам *Космас*, дзе праз пераказ сюжэтаў верша *У папа быў сабака*, песенькі *Жыло-было ў бабулі шэранькае казляня* і жартоўнай балады *Пайшоў купацца Веверлей* гумарыстычна імітаваўся стыль мноства аўтараў самых розных эпох – ад старажытнасці да 1920-х гг. Выдаўцы *Парнаса дыбам* Аляксандр Розенберг, Аляксандр Фінкель, Эстэр Паперная называлі сябе не парадыстамі, а стылізатарамі, паколькі імкнуліся падкрэсліць самае істотнае ў індыўідуальных стылях пісьменнікаў і шэрагу грамадскіх дзеячаў. У 1963 г. ў альманаху *Дзень паэзіі* Юрый Левітанскі надрукаваў цыкл пародый на творы вядомых паэтаў на аснове мікрасюжэта лічыльніка *Раз, два, тры, чатыры, пяць! Выйшаў зайчык пагуляць* Фёдара Мілера 1851 г. Беларуская літаратура на пародыі такога кшталту колькасна не багатая. Удзячным матэрыялам для разгляду асаблівасцяў пародыі ў форме сюжэта з варыяцыямі можна назваць цыкл пародый Рыгора Барадуліна на сюжэт верша Уладзіміра Караткевіча *Заяц варыць піва* і *Вясёлую касавіцу* Пятра Сушко на сюжэт папулярнай беларускай народнай песні *Касіў Ясь канюшыну*.

Верш У. Караткевіча быў надрукаваны ў 1956 г. Ён выкарыстоўвае прыёмы зваротнай метафарызацыі, гумарыстычнай ілюстрацыі выразу ў пераносным значэнні *заяц варыць піва*, якім беларусы называлі густы восеньскі туман. Р. Барадулін – прызнаны майстра мастацкага слова і парадыст, які добра арыентаваўся ў сучасным яму літаратурным працэсе. Штрыхі сюжэтнай канвы верша У. Караткевіча *Заяц варыць піва* Р. Барадулін паспрабаваў перадаць у стылі Ніла Гілевіча, Генадзя Бураўкіна, Уладзіслава Нядзведскага, Пётруся Макаля і Івана Калесніка. Пры напісанні пародый за аснову камічнага пераасэнсавання Р. Барадулін абраў не цалкам верш У. Караткевіча, а толькі яго першыя восем радкоў:

Туман плыве з нізіны сівы
 Над нівай голай і пустой.
Глядзіце, заяц варыць піва, –
 Жартуюць людзі між сабой.
 А я відушчым бачу зрокам,
 Як ён прысеў каля агню,
 Трыгубы, шэры, касавокі,
 І піва варыць з ячмяню.
 [цыт. па: Барадулін 1972: 112].

Даследчык пародыі Уладзімір Новікаў вызначаў пародыю як „камічны вобраз мастацкага твора, стылю, жанру” [Новиков 1989: 5], бо яна грунтуецца на абагульненнях, у аснове якіх найбольш яскравыя асаблівасці творчасці канкрэтнага аўтара. Адзін з вядомых тэарэтыкаў літаратуры першай трэці мінулага стагоддзя Юры Тынянаў, аўтар знакамітых прац *Дастаеўскі і Гоголь (да тэорыі пародыі)* (1921) і *Аб пародыі* (1929), цікавіўся пародыяй як паказчыкам літаратурнай эвалюцыі і як сродкам ацэнкі літаратурных з’яў. Для Ю. Тынянава пародыя не што іншае, як пераклад твора з адной мастацкай сістэмы ў другую. І пераклад гэты трактаваўся навукоўцам у шырокім гісторыка-літаратурным кантэксце. Згодна з меркаваннем Ю. Тынянава, пародыя існуе пры ўмове, што ў ёй найперш і найбольш выяўляецца менавіта той план, які парадзіруецца. Ю. Тынянаў даказаў, што пародыя – пераканаўчае сведчанне сістэмнасці літаратуры як віду мастацтва, дзе ўсё ўзаемазвязанае, а таму пародыя можа ўзаемадзеінічаць з любым жанрам і літаратурным родам, спрыяць літаратурнаму развіццю праз адмаўленне таго, што ўжо аджыло, або таго, што літаратуры не павінна быць уласціва.

Пародыя – адмысловы дыялог з арыгіналам. Большасць даследчыкаў пародыі (Ю.М. Тынянаў, У.І. Новікаў, А.А. Марозаў, М.Я. Палякоў, С.М. Цяпкоў і інш.) слухна сцвярджае, што толькі графаманы ўжываюць пародыю для прыцягнення ўвагі да сябе, для эксплуатацыі чужога поспеху, бо мэта сапраўднага творцы-парадыста заключаецца ў ацэнцы таленту іншых аўтараў. Пры гэтым галоўным чынам аб’ектам парадзіравання выступае менавіта стыль іншага аўтара, найчасцей пародыя асноўваецца на зменах унутры дыяды **змест – форма**. Адносіны да чужога твора і яго аўтара з боку парадыста могуць быць гумарыстычнымі ці іранічнымі. Трэба сказаць, што Р. Барадулін менавіта з гумарам парадзіраваў стыль іншых аўтараў праз выбраны сюжэт. Гумарыстычная пародыя ўвогуле вельмі блізкая да стылізацыі, у аснове якой прыпадабненне, але, у адрозненне ад знешне безацэннай стылізацыі, яна ўтрымлівае ацэначны план, аднак пры гэтым не імкнецца

дыскрэдытаваць твор ці аўтара, які становіцца аб'ектам спецыфічнай мастацкай увагі.

Першы верш у нізцы пародый на мікрасюжэт *Заяц варыць піва* імітуе асаблівасці стылю Н. Гілевіча. Цэнтральнымі вобразамі паэзіі Н. Гілевіча 1950 – пачатку 1970-х гадоў сталі вобразы роднага краю і яго насельнікаў – вяскоўцаў-працаўнікоў. Гілевічаўскі заяц у вершы, напісаным у форме лірычнага маналогу, у мастацкай інтэрпрэтацыі Р. Барадуліна нагадвае селяніна-калгасніка, што добрасумленна працуе, жыве пастаянным клопатам пра заўтрашні дзень, толькі зрэдку дазваляе сабе сціплыя прысмакі:

Не самагонку гоніць – варыць піва,
І я за гэта не віню ані.
На тое і ячмень, такога дзіва,
Яго зайцу далі на працадні.
[Барадулін 1972: 112].

Налёт ідылічнасці прыкметны пры апісанні заечага жыцця:

На шалях цягне працадзень не скупа:
Для ўсёй радні, для жонкі, для дачок
Па белаі футры ў сельмагу купіць.
Бывай, бывай, спрадвечны шарачок!
[Барадулін 1972: 112].

Проціпастаўленне шарачка і белаі футры – антыномія ранейшага і сучаснага жыцця, клішыраваны матыў савецкай, у тым ліку беларускай, паэзіі таго часу, гумарыстычна абыгранны Р. Барадуліным. У пародыі заяц бывалы, разумны і гаспадарлівы, верны роднаму куту:

Яно сабе было – і золь, і сівер,
Ды заяц не хіхікаў у рукаў.
На недахопы росту не касіўся,
Па лёгкі хлеб у горад не скакаў.
[Барадулін 1972: 112–113].

Р. Барадулін дасціпна закрануў дастаткова распаўсюджанае для беларускіх пісьменнікаў 1960–1970-х гадоў і для Н. Гілевіча проціпастаўленне вяскоўцам, якія засталіся вернымі нялёгкай сялянскай працы, тых, што падаліся ў горад, хоць самі аўтары, у большасці сваёй былыя вяскоўцы, таксама падаліся з вёскі ў горад. Пра сябе герой пародыі заўважае:

Кашулю слаўлю, чыстую, льянскую,
І працу навуковую вяду.

Двухтомнік пра зайцоў не заплануюць –
Кансультаваць завочніц лепш пайду.
[Барадулін 1972: 113].

Н. Гілевіч на момант напісання пародыі Р. Барадуліным выкладаў фальклор на філфаку БДУ, парадыст камічна нагадаў гэты факт біяграфіі.

Гіпертрафавана перадаваўся Р. Барадуліным публіцыстычны запал у пародыі на вершы Г. Бураўкіна 1960 – пачатку 1970-х гадоў. У цэнтры ўвагі гэтай пародыі знаходзіліся самавітыя касавокія ад прыроды зайчаняты:

Не ад скепсісу вочы звужэлі.
На лугах – за тарпой тарпа!
Зайчаняты, і тыя з вусамі –
Не бязвусая шантрапа.
А туман плыве над разорамі.
Апельсіны гнілыя – дрэнь!
Гэта вам не хлопчыкі зорныя...
[Барадулін 1972: 113].

„Апельсіны, зорныя хлопчыкі” – алюзія на матывы літаратуры перыяду адлігі, перыяду станаўлення талентаў Г. Бураўкіна і Р. Барадуліна. *Viva niva!* – дасціпнае перафразаванне папулярнага слогана пачатку 1960-х *Viva Куба!* Зайчаняты, што „Беларускай закусяць морквяю” і ад якіх „Воўк зашыецца ў кусты”, у пародыі нагадваюць палітычна свядомую і рашуча настроеную перадаваю савецкую моладзь з вершаў Г. Бураўкіна 1960–1970-х гадоў:

Іх не ўхопіць спакуса заморская
За кароценькія хвасты!
[Барадулін 1972: 117].

З гумарам акцэнтую эмацыйнасць вершаў, нечаканыя павароты пісьменніцкай думкі, стылёва і сэнсава не вельмі карэктныя параўнанні і метафары Р. Барадулін у пародыі на творы У. Нядзведскага:

Зноў сэрца маё сагрэта
Барознамі родных гоняў.
Я з гэтым зайцом паэта
Хачу параўнаць сягоння.
Чакае і ён цярпліва,
Каб поўнай была балея,
Паэт, як і заяц ад півя,
Ад вершаў уласных хмялее.
[Барадулін 1972: 113].

Згадванне ў пародыі Салігорска, калійнай солі – празрысты намёк на распаўсюджаныя вобразы лірыкі У. Нядзведскага, пра *барозны родных гоняў* – на яго першы зборнік *Вясновыя барозны*.

Гісторыя пра зайца ад імені П. Макаля пачынаецца з нечаканых прызнання паэта, што вырашыў напісаць пра зайцаў:

Ад думак я пайшоў у ствол,
Аж рыфмы ўжо заенчылі
[Барадулін 1972: 114].

і пытання:

Як умясціць за *Круглы стол*
Усю сям'ю заечую?
[Барадулін 1972: 114].

П. Макаль – паэт-эксперыментатар, майстра арыгінальных, яркіх, запамінальных метафар. Гэтая асаблівасць і становіцца адным з аб'ектаў гумарыстычнага пераасэнсавання Р. Барадуліна. Мікрасюжэт пра піва, што варыць заяц, апускаецца, а ў цэнтры ўвагі знаходзяцца амбітны паэт і зайцы, „правінцыялы шэрыя, якія сядзяць, вядома, на бабáх” і якім „страшны воўк ашчэраны” [Барадулін 1972: 114]. Пра сябе ж аўтар лірычнага маналогу ў пародыі заўважае:

Па мне бабахаў басам Бах;
Раблю – і маю апетыт –
З маленькай дзіркі дзіру я,
Каб заяц ахнуў: – *Эрудыт!*
Ён эру эрудзіруе!
[Барадулін 1972: 114].

З дапамогай ўмоўна-асацыятыўнай вобразнасці, асанансаў і алітэрацый парадыст удала імітаваў стыль П. Макаля, уключыў у тэкст назву зборніка *Круглы стол*, абыграў такі факт з біяграфіі П. Макаля, як навучанне на Вышэйшых літаратурных курсах. Хоць герой пародыі – паэт – звысоку глядзіць на зайцаў, але літасціва дазваляе ім радавацца перад халоднай зімой:

Зайцы! Іх вінаваціць грэх –
Культурай не спакушаны:
Вышэйшых курсаў літарэх
Ніводным не раскушаны.
Яны забудуцца на міг
Пра дзень зімовы заўтрашні.
[Барадулін 1972: 114–115].

Паэт у пародыі нават выказвае пажаданне напісаць пра іх п'есу *З зайчыхай у сааўтарстве*. Гэта дэталі – шаржыраванае акцэнтаванне шматграннасці творчай асобы П. Макаля, які быў не толькі паэтам, але і драматургам, аўтарам п'ес для дзяцей, у тым ліку напісаных у сааўтарстве.

Мастацкая ўстаноўка І. Калесніка заключалася ў імкненні гаварыць пра звычайныя рэчы ў спавядальным ракурсе і з доляй дыдактызму. Яго стыль тонка і дасціпна ўзнаўляўся Р. Барадуліным. Пародыя пачыналася з папроку паэта прадстаўнікам паэтычнага цэху:

Пішам пра мядзведзяў – пра начальства,
Спакушае танны рэзананс.
Як, сябры, мы забываем часта
Простага ляснога грызуна.
[Барадулін 1972: 117].

Паэт і сябе прылічвае да тых, хто дарэмна крыўдзіў ды спрыяў вынішчэнню сціпрых насельнікаў лесу:

Ды яшчэ не хутка мы, вядома,
Гэта ўсё працуем да канца.
Сам нядаўна быў я несвядомы –
Шапку цёплую насіў з зайца.
[Барадулін 1972: 117].

Аднак герой пародыі знайшоў сілы змяніцца і адчувае вялікае задавальненне:

Толькі ўсмешку пры сабе трымаю,
Гладжу ўласным вершам бараду.
З голай галавой каля трамвая
Я вячэрнім горадам прайду!
[Барадулін 1972: 117].

Р. Барадулін у стылізаваных пад вершы пяці паэтаў творах на мікрасюжэтных моманты верша *Заяц варыць піва* ўдала спалучыў філалагічную эрудыцыю, добрае веданне чужога пісьменніцкага стылю з гумарыстычнай стылізацыяй шляхам перадачы асаблівасцяў асноўных рыс тропікі, рытмічнай арганізацыі, паэтычнай фанетыкі. Выкарыстанне сюжэта з варыяцыямі стала сродкам выяўлення ўласных мастацкіх імператываў парадыста, дзе цэнтральнае месца займалі майстэрства валодання словам, добры эстэтычны густ, арыгінальнасць думкі. Пародыі Р. Барадуліна добразычлівыя, хоць часам традыцыя тонкага гумарыстычнага асэнсавання твораў ім перарывалася і пераходзіла ў плоскасць лаканічнай жартоўнай інтэрпрэтацыі момантаў біяграфіі паасобных паэтаў (Н. Гілевіча, П. Макаля, У. Нядзведскага).

Цыкл пародый на зададзены сюжэт *Вясёлая касавіца* ў П. Сушко напісаны ў класічнай парадыйнай танальнасці, дзе асноўны матыў сюжэтнай першаасновы не ігнаруецца, а вытрымліваецца. Паэт па-май-стэрску спалучыў у цыкле *Вясёлая касавіца* (1976) элементы стылізацыі пад першакрыніцу і парадзіравання выбраных аўтараў. Ён прапанаваў варыянты адлюстравання сюжэта *Касіў Ясь канюшыну, паглядаў на дзяўчыну* ў пародыях на творы Кандрата Крапівы, Пімена Панчанкі, Максіма Танка, Аляксея Русецкага, Міхася Скрыпкі, Рыгора Барадуліна, Ніла Гілевіча і Алега Лойкі.

Верш *Ясь і Стася* – іранічны перапеў хрэстаматыйнай байкі К. Крапівы *Дзед і баба*. Тут П. Сушко імітуе рытміку і строфіку першакрыніцы, акцэнтуюе багатыя выяўленчыя магчымасці класічнага ямба, але выбірае форму сюжэтнага верша, а не байкі. Пісьменніцкай воляй дзед ператвараецца ў маладога Яся, мажняя баба – у маладую і капрызлівую Стасю:

Ехаў Ясь на сенакос,
З ім на возе – Стася.
Аж трашчаў пад ёю воз
Ды зямля траслася.

[*Анталогія беларускай пародыі* 2001: 340].

Ясь, як і дзед у байцы К. Крапівы, абураецца вагой спадарожніцы:

– І адкуль столькі пудоў? –
Ясь паціху кажа.
– Галава ж мо без глуздоў
Многа не заважыць?

[*Анталогія беларускай пародыі* 2001: 340].

Гультаяватая Стася не спяшаецца працаваць, яна любіць камфорт:

– Не трасі!
Дай з калёс мне злезці.
Выклікай хутчэй таксі,
Каб назад адвезці.

[*Анталогія беларускай пародыі* 2001: 340].

Заканчваецца твор радкамі:

А каня, як чорт панёс,
Ажно цяжка згледзець.
Ясь адзін на сенакос
Да Яніны едзе.

[*Анталогія беларускай пародыі* 2001: 341].

Парадыст асучаснівае сюжэтную канву вядомай байкі, зыходзячы з сістэмы вобразаў народнай песні, дапаўняе характарыстыку Станіславы згадкай пра яе гультайства і недалёкасць.

Верш *Саперніца* заснаваны на парадыйным узнаўленні паасобных матываў і стылёвых прыёмаў даваеннай лірыкі П. Панчанкі. У гумарыстычна-дыдактычным стылі Ясь і Яніна паказваюцца шчырымі працаўнікамі, а Станіслава – гультайкай, закаханай у Яся:

ЛЯ дарогі смягне ў сонцы ясень.
Дзень гарачы. Каня просіць піць.
У Яніны маладога Яся
Станіславе хочацца адбіць.

[*Анталогія беларускай пародыі* 2001: 341].

У першай страфе акцэнтуюцца панчанкаўскі стылёвы прыём паралелізму: гарачыня ў прыродзе і гарачыня ў чалавечых адносінах. Парадыст перабольшвае захапленне ежай адмоўнай гераіні, каб эстэтычна знізіць вобраз:

Станіслава б Яся прыласкала,
З’еўшы два дзясяткі беляшоў.

[*Анталогія беларускай пародыі* 2001: 341].

Яніна, як і ў народнай песні, – дзяўчына працавітая: „А Яніна цэлы дзень на працы”. Паэт-усявед, што назірае за суперніцтвам дзяўчат, запэўнівае чытача ў перамозе працы над гультайствам, а добра над злом:

Ты, чытач, спакойным можаш быць
І ні кропелькі не сумнявацца –
Станіславе Яся не адбіць.

[*Анталогія беларускай пародыі* 2001: 342].

Прыём непасрэднага звароту аўтара да чытача і аптымістычны фінал у пародыі *Саперніца* таксама ўказанне на істотныя асаблівасці стылю П. Панчанкі-паэта.

Ave Janina – пародыя на верш *Ave Maria* Максіма Танка. Пачатак твора камічна суадносіцца з першай страфой танкаўскага верша. Тут выкарыстоўваецца, як і ў першакрыніцы, дактыль, але дзеля стварэння камічнага эфекту:

Звон кос уранні кліча на пожню,
Толькі глухому не ўчуць яго можна,
Раненька ўстала дзяўчо маладое,
Тварык абмыла крынічнай вадою,

Грабелькі ў ручаньках зграбнай дзяўчыны...
Ave Janina!

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 342].

Яніна ў пародыі – цуд зямной жаночай прыгажосці, увасабленне працавітасці, ёй захапляюцца прырода і людзі:

Травы прыпалі да ножанькаў босых,
Белыя ножанькі, сінія росы,
Мяккія косанькі, грудзі тугія,
Шчокі, як быццам пялёсткі шыршыны...
Дзе яшчэ знойдзеш такія другія
Ave Janina!

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 342].

Станіслава ж – няўдаліца:

А Станіслава сядзіць на ўсю лаву,
Побач не сядзеш ні злева, ні справа,
Пальчыкам Стася аб палец не ўдарыць,
Смецце не вынясе, клёцак не зварыць...

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 342].

Камічны план узмацняецца ў пародыі за кошт цытат, рэмінісцэнцый: у Максіма Танка *Звон кафедраўных кліча на "Ave"*, у П. Сушко *Звон кос уранні кліча на пошню*; у Максіма Танка рэфрэнам становіцца *Ave Maria*, у П. Сушко – *Ave Janina*; у народнай песні і ў пародыі Станіслава *сядзіць на ўсю лаву*. Фінал пародыі – апафеоз камізму, дзе пра мажную Станіславу са шкадаваннем заўважана:

О, як таптаць бы магла канюшыну
Гэта дзяўчына!

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

Прыём антытэзы, ужыты Максімам Танкам для ўслаўлення жанчыны, пазбаўленай зямных радасцяў, гумарыстычна трансфармаваўся парадыстам для акцэнтавання той ролі, якой з-за ляноты не суджана выканаць Станіславе.

Парадыйны верш *Яго светласць* – гумарыстычная імітацыя стылю А. Русецкага, у прыватнасці, стылю паэмы *Яго Вялікасць*, дзе Вялікасцю А. Русецкім атэстуетца чалавек, што стойка і можна праходзіць праз розныя жыццёвыя выпрабаванні ды жыве грамадскімі інтарэсамі. У парадыста Ясь – апантаны працаўнік:

Ясь махаў касою, быццам робат,
Побач з Ясем дзеўчына была,

Меў касец адзін вялікі клопат –
Выпраменьваць больш з вачэй святла.
[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

Працавітасць Яся выклікана жаданнем звярнуць на сябе ўвагу
дзяўчыны і паказаць ёй сур'ёзнасць сваіх намераў:

Што ні крок, які наперад ступіць,
Азірнецца на дзяўчыну Ясь
І касы аб камень не затупіць,
Васьміручка толькі блісь ды ясь.
[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

Этымалогія светласці жартаўліва раскрывалася ў апошніх двух
радках:

Можа, Ясь і не Яго Вялікасць,
А што Светласць – прысягнуць магу.
[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

Касавіцкія прыпеўкі парадзіравалі стыль паэта-гумарыста М. Скрыпкі. Прыпеўка – папулярны фальклорны жанр. Гэта аднастрофная песенька, заснаваная на гумары ці іроніі, гіпербалізацыі з'яў ці ўласціvasцяў чалавека, на гуллівым рытме, у аснове якога звычайна знаходзіўся харэй. *Касавіцкія прыпеўкі*, сапраўды, нагадваюць прыпеўкі на зададзены сюжэт:

Канюшыну Ясь касіў,
Спрытам-сілаю фарсіў,
У дзяўчыну закахаўся,
На руках яе насіў.
[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

Ясь з гумарам наракае на мажнасць Станіславы:

Адна ножка – тры пуды...
Ну куды ж з такой?
Куды?
[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

Хлопец адмаўляецца ад Станіславы, каб не мець цяжкасцяў у прамым сэнсе:

Я ж цябе не панясу,
Лепш пайду кляпаць касу.
Убрыкні нага нагу,
Адсапціся не магу.

Станіслава оё-ёй,
Толькі кашу есці з ёй,
А Янінку, як сцяблінку,
Занясу на вечарынку.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

П. Сушко ўзнавіў стылёвыя прыёмы М. Скрыпкі-гумарыста, але дазволіў неістотныя адступленні ад канвы сюжэта народнай песні.

Асаблівасці творчай манеры Р. Барадуліна жартаўліва раскрываліся ў вершы *Ад Ушач да Полацка*:

Косіць дзяцелінку Ясь,
Васьміручка блісь ды ясь!
А пракос у молайца –
Ад Ушач да Полацка.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 343].

Станіслава спрабуе перасцерагчы хлопца і прыцішыць яго працоўны імпульс:

Станіслава ад ракі
Пазірае з-пад рукі,
Павучае: – Не ішач
Так далёка ад Ушач.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 344].

Касец папярэджвае яе:

Супыніся
І за мною не ганіся,
Я кахаю журавінку,
Палачаначку Янінку.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 345].

Гуллівасць, напеўнасць, дынамізм радка, характэрны для Р. Барадуліна набор лексічных сродкаў, дзе не апошняя роля адводзіцца дыялектызмам (*дзяцелінка*, *васьміручка*), непаўторныя і яркія гіпербалы кшталту *А пракос у молайца – Ад Ушач да Полацка*, спарадычныя экзатычныя рыфмы (*ішач – Ушач*), услаўленне землякоў-палачан, параўнанне дзяўчат і жанчын з журавінкамі дасціпна былі перададзены ў пародыі П. Сушко.

Не шуміце, бярозы – стылізацыя на верш Н. Гілевіча *Вы шуміце, шуміце нада мною, бярозы...* у спалучэнні з парадзіраваннем. Пачатак твора – відавочная перафразіроўка пачатку верша Н. Гілевіча:

Па лагойскай дарозе
Прабгаюць машыны,
І калышуць бярозы
Свой напеў векавы.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 345].

Герой народнай песні ў пародыі заняты працай і адпачынкам:

Ля дарогі ў лагчыне
Ясь касіў канюшыну
І прылёг на пракосе
Недаспелай травы.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 345].

За кошт змены мастацкіх дэталей узнікае камічны паварот: герой гілевічаўскага верша *Вы шуміце, шуміце нада мною бярозы*, стомлены, прылёг на пракосе вечарам, а ў пародыі П. Сушко *У пагодлівым прыпары летняга дня* [Анталогія беларускай пародыі 2001: 345], пасля касьбы, і шчаслівы, бо бачыць ідылічны сон:

Сніцца хлопцу Яніна –
Маладая дзяўчына...
Станіслава ж ганяе
Над ім авадня.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 345].

Конкурсны адбор – парадзіраванне стылю А. Лойкі як аўтара вершаў для дзяцей, дзе абавязкова прысутнічаюць станючыя героі і дыдактызм. У пародыі размова ідзе пра абітурыентаў Яся і Яніну, працавітасць і прыгажосць якіх дае ім права стаць студэнтамі:

Ясь – цудоўнейшы ўзор хлапчынкі,
Працавітага малайчынкі
Хлопец гэткі, вядома, здатны
Здаць экзамены на *выдатна*.
І Яніна, я так мяркую,
На філфак прынялі б такую.

[Анталогія беларускай пародыі 2001: 346].

Якасці Станіславы не пералічваюцца, але катэгарычна сцвярджаецца: „Станіслава ж на наш філфак не праціснецца аніяк”.

Зместам свайго цыкла пародый *Вясёлая касавіца* з васьмі твораў П. Сушко латэнтна сцвердзіў значнасць творчай асобы з адметным мастацкім почыркам у прыгожым пісьменстве.

Сюжэт з варыяцыямі – від пародыі, які патрабуе ад пісьменніка-парадыста шырокай літаратурнай эрудыцыі, умення вылучыць асноўнае

ў стылі іншага аўтара, але пры гэтым не страціць сувязі з прэцэдэнтным тэкстам, сюжэтам-асновай. У сюжэце з варыяцыямі беларускіх парадыстаў сінтэзуюцца рысы стылізацыі і пародыі, не істотнымі, факультатыўнымі выступаюць змены ўнутры дыхатаміі **змест – форма**. Прадметам мастацкай інтэрпрэтацыі ў пародыях Р. Барадуліна сталі агульныя рысы творчасці Н. Гілевіча, Г. Бураўкіна, У. Нядзведскага, І. Калесніка, увасобленыя ў вобразнай сістэме і рытміцы, але парадыстам узаўяляецца не сюжэт-першааснова, а яго паасобныя моманты, мікрасюжэтныя адзінкі. Для цыкла пародый *Вясёлая касавіца* П. Сушко характэрна гумарыстычнае пераасэнсаванне праз прызму сюжэта-першаасновы канкрэтнага твора канкрэтнага аўтара з артыкуляцыяй агульных рыс, уласцівых вобразнасці і рытміцы.

Спіс літаратуры

- Antalohiâ belaruskaj parodyi*, č. 1; ukladannë i pradmova A.A. Kudlaseviča. 2001. Minsk: Mastackaâ litaratura [*Анталогія беларускай пародыі*, ч. 1; укладанне і прадмова А.А. Кудласевіча. 2001. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Baradulin Ryhor. 1972. *Žuravinka: veršy, parodyi, epigramy*. Minsk: Mastackaâ litaratura [Барадулін Рыгор. 1972. *Журавінка: вершы, пародыі, эпіграмы*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Novikov Vladimir. 1989. *Kniga o parodii*. Moskva: Sovetskij pisatel [Новиков Владимир. 1989. *Книга о пародии*. Москва: Советский писатель].

STRESZCZENIE: Fabuła z wariacjami to szczególny rodzaj parodii, gdzie od autora wymaga się stworzenia przekonujących stylistycznie wersji tekstów kilku autorów przez pryzmat jednego tekstu precedensowego. R. Baradulin i P. Suszko zaproponowali oryginalne artystyczne wersje humorystycznej rewizji twórczości znanych białoruskich poetów XX wieku poprzez fabułę wiersza U. Karatkiewicza *Zajęć warzy piwo* i pieśni ludowej *Kosił Jaś koniczynę*. Parodie R. Baradulina i P. Suszko ucieleśniają dwa rodzaje parodii: u R. Baradulina nacisk kładziony jest na ogół na parodiowanie stylu pewnego autora, u P. Suszko – na parodiowanie stylu autora poprzez parodiowanie stylu konkretnego utworu. W białoruskiej parodii z drugiej połowy XX wieku fabuła z wariacjami była środkiem humorystycznej reinterpretacji cudzego doświadczenia artystycznego w oparciu o pewne postawy estetyczne i aksjologiczne oraz afirmację wszechstronności stylistycznej poezji.

SŁOWA KLUCZOWE: poezja białoruska, parodia, stylizacja, fabuła z wariacjami, styl, humor, rytm.

АНАТАЦЫЯ: Сюжэт з варыяцыямі – адмысловы від пародыі, дзе ад аўтара патрабуецца стварыць стылёва пераканаўчыя варыянты тэкстаў некалькіх аўтараў праз прызму аднаго прэцэдэнтнага тэксту. Р. Барадулін і П. Сушко прапанавалі арыгінальныя мастацкія варыянты гумарыстычнай пераацэнкі твораў вядомых беларускіх паэтаў XX стагоддзя праз сюжэт верша *Заяц варыць піва* У. Караткевіча і народнай песні *Касіў Ясь канюшыну*. Пародыі Р. Барадуліна і П. Сушко ўвасабляюць два тыпы парадзіравання: у Р. Барадуліна акцэнт

ставіцца ўвогуле на парадзіраванні стылю пэўнага аўтара, у П. Сушко – на парадзіраванні стылю аўтара праз парадзіраванне стылю канкрэтнага твора. У беларускай пародыі другой паловы XX стагоддзя сюжэт з варыяцыямі быў сродкам гумарыстычнага пераасэнсавання чужога мастацкага вопыту на аснове пэўных эстэтычна-аксіялагічных устаноў і артыкуляцыі стылёвай шматграннасці паэзіі.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: беларуская паэзія, пародыя, стылізацыя, сюжэт з варыяцыямі, стыль, гумар, рытм.

Data przesłania artykułu: 01.09.2022

Data akceptacji artykułu: 26.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Vanda Barouka / Ванда Бароўка – Białoruś, Witebski Uniwersytet Państwowy im. P.M. Maszerowa, Katedra Literatury; dr hab., prof.; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: literatura białoruska XX wieku, aksjologia literatury.

Adres: 210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33, Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава, кафедра літаратуры.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Бароўка Ванда. 2021. *Аксіялагічны патэнцыял рамана Людзі на балоце І. Мележа*. “Роднае слова” № 2: 7–10.
2. Бароўка Ванда. 2021. Ліст да п. В. Ластоўскага як узор беларускай літаратурнай герменеўтыкі пачатку XX ст. “Роднае слова” № 5: 21–24.
3. Бароўка Ванда. 2022. *Аксіясфера даследавання: творчасць і асоба Янкі Купалы ў інтэрпрэтацыі У.А. Калесніка, У.В. Гніламёдава, В.П. Рагойшы*. “Роднае слова” № 7: 43–46.
4. Бароўка Ванда. 2022. *Аксіясфера мастацкіх твораў у зборніках На этапах і Errata Максіма Танка*. “Роднае слова” № 9: 20–23.
5. Бароўка Ванда. 2022. *Мастацкія прыкрытэты Міхася Стральцова*. “Роднае слова” № 2: 14–18.

Мікола Хаўстовіч / Miłaj Chaustowicz

Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3007-0603>

e-mail: m.khaustovich@uw.edu.pl

Спроба рэканструкцыі біяграфіі Юльяна Ляскоўскага

An attempt to reconstruct the biography of Yulian Lyaskovsky

Próba rekonstrukcji biografii Juliana Laskowskiego

ABSTRACT: The life and work of J. Lyaskovsky (1826–1889) remained out of the attention of Belarusian literary historians for a long time. By the way, this native of the Belarusian region was active as a poet, novelist and publicist for more than thirty years (1855–1887). The present article attempts to reconstruct the writer's creative biography on the basis of his own correspondence to Warsaw publications („Gazeta Polska”, „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Rolnicza”, „Gazeta Świąteczna”, etc.), archival materials and posthumous memories of friends and acquaintances, and also to reveal the points of contact of his texts with Belarusian topics. The poem *W cudzej stronie*, where folk memory was postulated as a heroization of the past of the region, which was extremely relevant in the conditions of the Russian occupation, is especially valuable in the context of the writer's works. Also important is the article *Słówko o pieśni*, in which the publicist passionately defended the identity of the Belarusian language and its right to exist.

KEYWORDS: Lithuanian Youth Brotherhood, emigration, *Belarusian Bandurist*, journalism by J. Laskowski (J. Korabicz, Marcin Mizera, M. Czeronka, M. Worona), books for people.

Да асобы і творчасці Юльяна Ляскоўскага беларускія даследнікі праяўлялі цікавасць адно зрэчас: на пачатку XX стагоддзя Вацлаў Ластоўскі [Власт 1913, №37: 2] і Яўхім Карскі [Карскі 1922: 76] залічылі і паэта, і ягоную творчасць да гісторыі беларускае літаратуры, даводзілі таксама пра мажлівае існаванне беларускамоўных тэкстаў паэта; напрыканцы гэтага ж стагоддзя Генадзь Кісялёў, выявіўшы асобныя архіўныя матэрыялы [Кісялёў 1994: 148–161], сцвердзіў, што аўтару

зборніка *Białoruski Bandurzysta* належаць выяўленыя Сцяпанам Александровічам [Александровіч 1965, № 14: 3] у польскім друку вершы *Пад дуду і Зямелька мая...*, якія з гэтага часу пачалі друкавацца не як ананімныя [гл.: (Ляскоўскі) 1971: 46–47], а як аўтарскія [гл.: Ляскоўскі 1988: 309–310].

Праўда, у адпаведным раздзеле акадэмічнае *Гісторыі беларускай літаратуры* [гл.: *Гісторыя...* 2007] няма ні слова пра Ю. Ляскоўскага¹, хоць тут згадваецца шэраг іншых паэтаў, выяўлены даробак якіх абмяжоўваецца адным–двума беларускамоўнымі вершамі. Магчыма, аўтары *Гісторыі...* (Уладзімір Мархель і Уладзімір Казбярук) мелі адрозную ад Г. Кісялёва думку пра атрыбуцыю вершаў *Пад дуду і Зямелька мая...*, але не палічылі патрэбным агучваць–аргументаваць яе. Дзіўна, аднак, чаму ў *Гісторыі...* не была звернута ўвага на прабеларускі характар зборніка *Białoruski Bandurzysta*? Ю. Ляскоўскі заслугоўвае на прызнанне, на месца ў гісторыі беларускага пісьменства і беларускае думкі сваёю польскамоўнаю паэмаю *W cudzej stronie*, дзе гучыць малітоўна–прыязны голас любові да свае зямлі, свайго краю, яго курганаў, паданняў, людзей. Урэшце, не так і шмат у XIX стагоддзі было іншамоўных выданняў, дзе б так выразна выяўлялася беларускасць. Прынамсі, тое, што легла пазней у аснову беларускае нацыянальнае ідэі.

Незразумела, чаму аўтары *Гісторыі...* праігнаравалі палемічны артыкул *Słowo o pieśni?* Няўжо можна “не заўважыць” палыманы выступ Ю. Ляскоўскага ў абарону самабытнасці беларускае мовы, яе будучыні?

Ніжэй мы паспрабуем прыгледзецца да перыпетыяў лёсу Ю. Ляскоўскага, сціплага працаўніка на полі пісьменства, пашукаць пунктаў судакранання ягоных тэкстаў з беларускай тэматыкай. У аснову нашае рэканструкцыі жыццёвага і творчага шляху літаратара пакладзены як добра вядомыя факты (даследаванні Г. Кісялёва), так і нядаўна выяўленыя матэрыялы.

Продкі Ю. Ляскоўскага, пэўна ж, належалі да шляхецкага стану. Знаёмыя і сябры дадавалі да ягонага прозвішча прыdomак „Korabita”, а сам ён часта карыстаўся псеўданімамі „Janko Korabicz” ці „J. Korabicz”. Трэба думаць, псеўданім паходзіць ад герба “Кораб”. Пятнаццацітомны *Herbarz szlachty polskiej* Севярына Урускага (1817–1890) выводзіць род Ляскоўскіх гербу Кораб з XV стагоддзя:

LASKOWSKI h. KORAB. W ziemi warszawskiej, na Podlasiu i Litwie, a wzięli nazwisko od wsi Laskowa, w ziemi nurskiej². Wojciech z Laskowa, starosta

¹ Адно ў *Храналогіі*, якую рыхтаваў Г. Кісялёў, пазначана, што ў 1861 г. убачыў свет зборнік Ю. Ляскоўскага *Białoruski Bandurzysta* [*Гісторыя...* 2007: 530].

² Колішняя зямля яцвягаў; большая частка яе ляжала на правым, а меншая – на левым беразе ракі Буг.

nurski 1477 r., skarbnik nurski 1478 r. a od 1482 r. skarbnik warszawski, miał syna Macieja, żonatego z Małgorzatą Mińską, kasztelanką zakroczymską [Uruski 1911: 282–283].

Жывучы ў Расейскай імперыі, бацька³ Ю. Ляскоўскага мусіў даводзіць сваё шляхецтва. Праўдападобна, што якраз пра блізкіх паэта (бацьку, брата і пляменніка) ідзе гаворка ў *Herbarzy szlachty polskiej*:

Wylegitymowani w Cesarstwie i zapisani do ksiąg szlachty: 1) gub. Wileńskiej, Karol-Leonard, syn Ignacego, z synem Janem 1850 r. [Uruski 1911: 283].

Дзісенскі павет, дзе бацька Ю. Ляскоўскага меў спадчынны фальварак, да 1843 г. уваходзіў у склад Мінскае, а пазней – Віленскае губерні, г. зн., больш імаверна шукаць продкаў паэта сярод шляхты Мінскае губерні: да 1843 г. ягоны бацька павінен быў паклапаціцца пра шляхецтва для сына. Цікава, што ў кнізе *Алфавітны́й спісoкò дворянскимò родамò Минской губерніи* згадваюцца два роды Ляскоўскіх: адзін з іх унесены ў 1835 г. у першую, а другі – у 1838 г. у шостую часткі “дворянской родословной книги” [*Алфавітны́й спісoкò... 1903: 66; Spis szlachty wylegitymowanej... 1992: 54*]. “Столбовыми дворянами” (шостая частка радаслоўнай кнігі) бацькі Ю. Ляскоўскага наўрад ці былі, а вось да роду, упісанага ў першую частку кнігі, яны маглі належаць. Магчыма, сярод матэрыялаў “Департамента герольдии Сената” можна адшукаць іхнюю шляхецкую справу [гл.: РГИА, ф. 1343, оп. 24, дд. 4055–4057]. Зрабіць гэта сёння, ведаючы імя бацькі Ю. Ляскоўскага, магчыма.

Юльян Ляскоўскі⁴ прышоў на свет у жніўні 1826 г. у фальварку Новая Жосна⁵ Вілейскага павета⁶. Звесткі паходзяць з просьбы паэта дазволіць яму вярнуцца на радзіму [LVIA, 421–2–1193: 1]. Праўда, ён кажа пра *вёску* Новая Жосна (“д. Новая-Жосна, Вилейскаго Уѣзда”), хоць быў гэта колісь (прынамсі, на *Планах генеральнаго межеванія*, 1794 г.) невялічкі маёнтак, а пасля фальварак. Нават напрыканцы XIX стагоддзя быў там толькі адзін дом:

Żosno 1. Stare, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Żosno, okr. wiejski Ż. Stare, o 70 w. od Wilejki, 1 dm., 9 mk. 3 prawosł., 6 katol., 405 dzies. ziemi dworskiej,

³ Як сведчыць шлюбная метрыка Ю. Ляскоўскага, бацька літаратара зваўся Ігнацы, а маці – Паўліна з Гофераў [APW, zespół 0614/D, online].

⁴ У метрыцы нараджэння дачкі Станіславы Ядвігі падаюцца два ягоныя імя: Бернард Юльян [гл.: APW, zespół 0054/D, online].

⁵ Новая Жосна ліквідаваная, здаецца, у сярэдзіне XX стагоддзя. Знаходзілася блізу вёсак Слабада, Бакачы, Кавалі, Леонардава, Весялуха сённяшняга Мядзельскага раёна.

⁶ Адам Пług (?) ва *Wspomnieniu pośmiertnym* сцвярджаў, што паэт нарадзіўся ў Варшаве [Wiadomości bieżące... 1889, nr 15: 3].

kaplica katol. par. Wołkołata, dawniej par. Budstaw. Własność Snarskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi Bojary, Dziagile, Gule i Nowosiołki, w ogóle w 1895 r. 334 dusz rewiz. 2. Ż. Nowe, fol., tamże, okr. wiejski Ż. Nowe, o 60 w. od Wilejki, 1 dm; 12 mk. 5 prawosł., 7 katol.; własność Borysowiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wsi Bakacze, Gorby, Kowale, Małowo (Izmałowo), Małyszki, Mytkowszczyzna, Puhacze, w ogóle w 1865 r. 141 dusz rewiz. Gmina Żosno obejmuje 6 okręgów wiejskich Ż. Stare i Nowe, Gielanowo, Kraśniany, Staryna i Teresdwór, 24 miejscowości, mających 277 dm., 3884 mk. włośc., uwłaszczonych na 4857 dzies. 3246 roli. Nadto w obrębie gminy znajduje się 6153 dzies. większej posiadłości 2248 roli i 110 dzies. ziemi cerkiewnej. Cały obszar gminy ma 11120 dzies. 5549 roli i 4448 mk. J. Krz.⁷ [*Słownik geograficzny*... 1895, XIV: 837].

Новая Жосна належала ў той час сваякам Ляскоўскіх – Гарадзенскім⁸, у якіх бацька паэта ці то арандаваў фальварак, ці то працаваў аканомам. Тут, у Жосненскай уніяцкай царкве Ю. Ляскоўскі быў ахрышчаны 20 жніўня 1826 г. [LVIA, 421–2–1193: 1]. Пакуль не высветлена, дзе знаходзілася гэтая ўніяцкая царква: хутчэй за ўсё – пры маёнтку Старая Жосна: менавіта тут яна паказаная на *Планах генеральнаго межавання*. Пазней, у 1837 г. яна апынулася ў былой каталіцкай капліцы ў вёсцы Весялуха, хоць яшчэ доўгі час (да сярэдзіны 1860-х гг.) называлася Жосненска-Іаанаўскай (Міхайлаўскай, Крашчэнскаю) царквою [гл.: *Вилейскій уъздъ*, online]. Вядома, была яна ўжо не ўніяцкая, а праваслаўная.

Невядома, як доўга жылі Ляскоўскія ў Новай Жосне, але вельмі падобна на тое, што менавіта адсюль трапіў ён у школу будслаўскіх айцоў-бернардынаў, „co mnie czytać i pisać nauczyli” [Laskowski 1861: 5]. Зрэшты, бацькі маглі прывезці сына ў Будслаў і са спадчыннага фальварку Заканоўска “Дисненскаго Уѣзда, состоящемъ въ наслѣдственномъ владѣннiи <...> родителей” [LVIA, 421–2–1193: 1]. Сам паэт называе фальварак сялом: “потомъ въ селѣ Законовскѣ”, хоць і падае (калі дакладна, то называе не ён, а Міхаіл Похвіснеў, які ў 1858 г. выконваў абавязкі віленскага губернатара) тапонім у форме мужчынскага роду, г. зн. меўся на ўвазе фальварак ці маёнтак. Дарэчы, на картах XVIII – пачатку XX стагоддзя мясцовасць называецца “дворъ Законовскъ” (*Планы генеральнаго межавання*), “г. дв. Законовскій” (1840–1870 гг.), „Zakonowsk”, і толькі ў сярэдзіне (?) XX стагоддзя “з’явілася” вёска Заканоўшчына ў Казлоўшчынскім сельсавеце Пастаўскага раёна. Звернем

⁷ Аўтарам артыкула быў, відаць, Юзаф Крывіцкі (Józef Krzywicki, 1838–1909).

⁸ У 1860-я гг. фальварак Новая Жосна належаў “О.Л. Борисовичу” [гл.: РГИА, 577–3–22]. Барысовічы валодалі ім і напрыканцы XIX стагоддзя [гл.: *Słownik geograficzny*... 1895, XIV: 837].

ўвагу і на інфармацыю *Słownika geograficznego...*, якая паходзіць з сярэдзіны 1890-х гг.:

Zakonowiek, folw. nad rz. Gulidówką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol, o 64 w. od Dżisny, a 14 w. od Głębokiego, 1 dm., 11 mk. katol. Do Z. należy pustkowie Mosztarki [*Słownik geograficzny...* 1895, XIV: 299].

Што гэта: памылка наборшчыка ці нязнаны аўтар *Słownika...* падаў мясцовую назву фальварка? Той факт, што аўтар нататкі называе рэчку, ля якой знаходзіцца сядзіба, вельмі красамоўны: назва невялічкае рэчкі не фіксуецца (як выключэнне – *Планы генеральнаго межевания*) на картах (часта яна зусім не паказваецца). Цікава, што “польская” *Wikipedia*, не пазначаючы крыніцу, падае, што „nazwa dawniej używana – Żakonówek”, але гістарычныя звесткі пра фальварак падаюцца тут адно з часоў Другое Рэчы Паспалітае:

W dwudziestoleciu międzywojennym zaścianek a następnie kolonia leżała w Polsce, w województwie wileńskim, w powiecie duniłowickim (od 1926 postawskim), w gminie Łuck (od 1927 gmina Kozłowszczyzna). Według Powszechnego Spisu Ludności z 1921 roku zamieszkiwało tu 58 osób, 1 była wyznania rzymskokatolickiego, 55 prawosławnego a 2 mojżeszowego. Jednocześnie 2 mieszkańców zadeklarowało polską przynależność narodową a 56 białoruską. Było tu 5 budynków mieszkalnych. W 1931 w 9 domach zamieszkiwało 71 osób. Miejscowość należała do parafii rzymskokatolickiej w Mosarzu i prawosławnej w Osinogródku. Podlegała pod Sąd Grodzki w Duniłowiczach i Okręgowy w Wilnie; właściwy urząd pocztowy mieścił się w Nowodrudku [*Zakonowsk*, online].

На жаль, аніякіх звестак пра ўладальнікаў Заканоўска ў XIX стагоддзі пакуль не выяўлена. Зрэшты, да крыху іншых мясцінаў, а не спадчыннага фальварку бацькоў цягнуўся Ю. Ляскоўскі памяццю, калі пісаў паэму *W cudzej stronie*. Яшчэ Г. Кісялёў звярнуў увагу, што, відаць, невыпадкава паэт згадвае ў творы невялікую рэчку Сергуч, левы прыток Беразіны⁹:

⁹ Аляксандар Ельскі так апісваў гэтую рэчку: “Sergucz, Serhucz al. Sergut, rzeka wchodząca w systemat wodny berezyński (ob. Berezyński kanał), bierze początek nie z jeziora Maniec (w pow. Borysowskim), jak mylnie podaje Zieleński (w Opisie gub. mińskiej, I, 231), lecz wypływa z jez. Cieklic w pow. Lepelskim), mając z początku oba brzegi wyniosłe. Ubiegłszy 6 w. w kierunku płd.-zach., dociera do granicy pow. borysowskiego i na przestrzeni przeszło 3 w. stanowiąc jego granicę, wpływa pod wsią Osieczyszczę do jez. Mańco już w pow. borysowskim, następnie przepływa jezioro Pławio, Maniec i lesistemi moczarami dąży ku zachodniemu brzegowi jeziora Domżeryckiego, które zasilwszy jedną z odnóg, płynie dalej do zaśc. Przystań, odkąd, dla ułatwienia żeglugi utrudnionej z powodu licznych zakrętów, mielizn i bagnistych brzegów, na przestrzeni 8 w. i 300 saż. wody S. sprowadzono w znacznej części do kanału zwanego Serguckim (ob.), wykopany w r. 1804 z prawej strony koryta rzeki, wpadającej razem z kanałem

Ej, co to tutaj!... U nas po nad Dźwina,
 Hen nad Serhuczą, po nad Berezyną,
 Strona tam inna, kraj zryty w kurhany,
 W mogilne kopce szeroko skopany!
 [Laskowski 1861: 28].

Цалкам слушна даследнік меркаваў, што “найбольш ведалі Сергуч, сразумела, мясцовыя жыхары. Так што, магчыма, Ляскоўскі і паходзіў якраз з тых ваколіц (сённяшнія Лепельскі і Докшыцкі раёны Віцебскай вобласці)” [Кісялёў 1994: 153]. Як вядома, паэт нарадзіўся ў іншым месцы, але бясспрэчна, што ваколіцы Сергуцкага (ці то Бярэзінскага) канала ён добра ведаў. Відаць, тут ён нейкі час жыў: ці то яшчэ ў дзяцінстве, калі бацька мог арандаваць нейкі фальварак, ці то ўжо ў юнацтве, калі знайшоў тут працу, напрыклад, у дырэкцыі Бярэзінскага канала. Вядома, з Янам Чачотам, які пакінуў Лепель напрыканцы 1830-х гг., ён наўрад ці сустрэўся, бо непадобна, каб чатырнаццацігадовы падлетак быў прыняты на службу, але пра славутага філамата мог пачуць ад калегаў ці тамтэйшае шляхты.

Звернем мы ўвагу і на тое, што асноўнае дзеянне ў паэме адбываецца ў вёсцы (дакладней: блізу вёскі) Жаркі:

Potém – zdała, kędyś w lesie,
 Ot wyraźnie koń zachrapiał:
 Echo głuchy odgłos niesie
 Naokoło.... wtém kur zapiał,
 Hen od strony gdzie wieś Żarki,
 A w głos dziwnie gromki, jarki...
 [Laskowski 1861: 48].

У паўночнай Беларусі вёска з такою назваю ёсць толькі адна: сёння ў Астравенскім (да 2004 г. – Пліскім) сельсавеце Бешанковіцкага (колісь: Сенненскага павета) раёна. Маецца на ўвазе яна? Ці, можа, гэтая назва вёскі з’явілася ў паэме як патрэбная рыфма да слова „jarki”? Магчыма, але больш праўдападобна, што беларускае слова ў польскамоўным тэкście – гэта найлепшае аўтарскае вырашэнне фанічнага гучання страфы. Падобна, што вёска Жаркі – рэальны тапонім: з усіх раней згаданых мясцінаў, якія мы звязваем з дзіцячымі і юнацкімі гадамі Ю. Ляскоўскага, яна размешчана блізу Дзвіны, ракі, якую колькі разоў паэт згадвае ў паэме.

Дзе і як адукоўваўся Ю. Ляскоўскі, мы не ведаем. Але, думаецца, што ён не спыніўся на 2-класнай пачатковай школе ў Будславе. Да сваіх

do Berezyny z lewej strony o 1 wiorstę za folw. Załazy. Długość biegu około 38 wiorst, szerokość dochodzi do 10 saż., głębokość do 5 st. S. odznacza się rybnością jak i wszystkie dopływy Berezyny. A. Jel.” [Słownik geograficzny... 1889, X: 452].

дваццаці гадоў ён паспеў дзесьці павучыцца¹⁰ і нават дзесьці “імѣль частныя занятія”; пасля ў 1846 г. прыехаў у Вільню, каб уладкавацца на дзяржаўную працу: “состоялъ на службѣ сперва въ Губернскомъ Правленіи, а потомъ въ Земскомъ Судѣ” [LVIA, 421–2–1193: 1]. Пра службу ў дадзеных установах ён напісаў сам; гэта таксама пацверджана рапартамі віленскіх станавых прыставаў [LVIA, 421–2–1193: 3–5]. Пасады (відавочна, канцылярскія), якія ён займаў і ў губернскай управе, і ў земскім судзе, не фіксаваліся адрас-календарамі [гл. напр.: *Адресь-календарь...* 1847: 12–13].

У сваёй просьбе пра дазвол вярнуцца на Бацькаўшчыну Ю. Ляскоўскі таксама паведамляе пра прыналежнасць да таемнага таварыства: “Познакомившись съ Невяровичемъ, былъ завлеченъ имъ въ тайное злоумышленное общество, открытое въ Вильнѣ, и боясь наказанія, скрылся отсюда 11го Апрѣля 1849 года, а вскорѣ послѣ того удалился за границу” [LVIA, 421–2–1193: 1]. Відавочна, ён мае на ўвазе Związek Bratni Młodzieży Litewskiej, заснаваны ў сярэдзіне 1840-х гг. у Вільні Францішкам і Аляксандрам Далейскімі. Якраз у сакавіку 1849 г. арганізацыя, што актыўна стала дзейнічаць пасля еўрапейскае вясны народаў і мела ўжо прызначаны дзень паўстання (5 красавіка 1849 г.), была выкрыта, да следства прыцягнута больш за 200 яе сяброў [Matusik, online]. Але ў канцылярыі віленскага вайсковага губернатара дзеля ідэнтыфікацыі эмігранта звярнуліся чамусьці не да следчае справы братоў Далейскіх ці справы Związku Bratniego Młodzieży Litewskiej, а да матэрыялаў следства шляхціца Івана Невяровіча, які ў 1846 г. (sic!) даў паказанні (невядома: ці то данёс, ці то прызнаўся падчас следства) “о неблагонамѣренныхъ замыслахъ уроженца Царства Польскаго Мельхіора Недзвѣцкаго”. Імя Ю. Ляскоўскага ў гэтай справе не згадвалася. Увогуле, у 1846 г. паэт толькі прыехаў у Вільню і наўрад ці мог быць “завлеченнымъ” у таварыства, якое хоць і існавала ў той час, але было яшчэ нешматлікім і называлася, дарэчы, адно Związek Bratni. Сумнеўна таксама, што Іван Невяровіч з 1846 г. – гэта той самы Невяровіч, які ўвёў Ю. Ляскоўскага ў таемную арганізацыю.

Але факт застаецца фактам (Ю. Ляскоўскі, просячы дазволу вярнуцца, пэўна ж стараўся быць дакладным) – паэт належаў да таемнай арганізацыі, разумеў небяспеку, да якое прывяло выяўленне ўладамі Związku, і прыняў (магчыма, супольна з сябрамі) рашэнне пакінуць Бацькаўшчыну. Думаецца, што выехаўшы 11 красавіка 1849 г. з Вільні, ён неўзабаве перайшоў прускую мяжу і накіраваўся ў Францыю, дзе

¹⁰ А. Плуг (?) сцвярджаў, што паэт закончыў школу ў Варшаве, а пасля юрыдычныя курсы [Wiadomości bieżące... 1889, nr 15: 3].

знаходзіўся дастаткова доўга – да студзеня 1854 г. Магчыма, там ён пачаў супрацоўнічаць з эміграцыйнымі выданнямі. Па-першае, пра гэта ён паведамляе сам у лісце да Юзафа Ігнацы Крашэўскага: „Dawniej próbki robiłem do pism polskich za granicą bezimiennie, i te były przyjęte – nie pogardzano niemi” [BJ, rkps 6470/IV: 15 v]. Па-другое, працаўнікі Muzeum Narodowego w Rapperswilu ў рукапісным *Wykazie pseudonimów* (аўтары: кустаў Юзаф Радамінскі (1872–1889), бібліятэкар В. Каршэўскі (1901–1910) і інш.), відаць, на дакументальнай аснове расшыфроўваюць псеўданім „Korabicz” як “Юльян Ляскоўскі” [гл.: Ваг 1936: т. I: 214]. Гэта, відавочна, азначае, што на эміграцыі ведалі пра ягоныя „bezimiennie” публікацыі.

З Францыі паэту, хіба, удавалася падтрымліваць сувязь з бацькамі ці сваякамі; ён, прынамсі, паведаміў ім, што ў студзені 1854 г. выязджае ў Англію [гл.: *Doniesienia* 1858, nr 12: 6]. А вось са сталіцы туманнага Альбіёну, відаць, не змог знайсці каналаў, якія б лучылі яго з Бацькаўшчынаю. Дома колькі гадоў не мелі вестак ад сына, дык самі пераслалі ліст на імя Літаратурнага таварыства сяброў Польшчы ў Англіі. Зрэшты, ліст, які прапіў да Караля Шульчэўскага ў сакавіку 1858 г. мог шмат месяцаў і нават гадоў “вандраваць” з Беларусі ў Лондан.

У сталіцы Англіі Ю. Ляскоўскі жыў не на шмат больш за два гады: паэма *W cudzej stronie* датуюцца „Londyn, w r. 1855”, а ўжо ў 1856 г. мы бачым яго на Падляшшы, на пруска-расейскім памежжы.

Вядома, не ад лёгкага жыцця Ю. Ляскоўскі пераехаў з Францыі ў Лондан. Але і ў Англіі ён не мог разлічваць на дапамогу (пры пасярэдніцтве Літаратурнага таварыства сяброў Польшчы) ураду: яе атрымлівалі толькі былыя ўдзельнікі Паўстання 1830–1831 гг. Тым не менш, паэт, відаць, звяртаўся ў Таварыства (скарбнікам/касірам якога доўгі час быў Ігнацы Яцкоўскі) на 10, Duke Street S. James w Londynie, бо дату ягонага пераезду ведаў К. Шульчэўскі, сакратар Таварыства. (Мяркуем, што пра дату пераезду Ю. Ляскоўскага К. Шульчэўскі даведаўся ўсё ж не з ліста!).

Цяжкіх сем гадоў туляцтва нарэшце завяршыліся прыняццем рашэння кіравацца бліжэй да Бацькаўшчыны. З гэтай прычыны паэт выбраў Прусію, а не Аўстра-Венгрыю, хоць улады апошняй значна больш памяркоўна за немцаў-прусакоў ставіліся да сваіх польскіх падданных.

Першым вядомым прыстанкам Ю. Ляскоўскага па-за Лонданам стаў Шчучын. Прынамсі, тут, у гэтай мясцовасці паэт напісаў 28 лістапада 1856 г. верш-зварот *Do panny A. D.*

Tyś pieuszczoszka... oj, nieładnie
Pieuszczką na świecie żyć,
I oczkami mrugać zdradnie,
Tylko marzyć tylko śnić!

Tutaj ziemia, mój motylku,
O! nie zawsze dla złud maj!...
Tysiąc trosk tu rodzi chwilka:
Taki to ten ziemski raj!
[Laskowski 1861: 160-162].

Зважаючы на тое, што ўцекач-выгнаннік, відаць, не павінен быў з'яўляцца ў межах Расейскае імперыі, мы схільны былі думаць: тут маецца на ўвазе маёнтак Шчучын¹¹, які належаў Твардоўскім¹² у Шама-тульскім павеце (Правінцыя Пбзен/Пбзнань, ням. Posen – каралеўства Прусія і Вольнай дзяржавы Прусія).

Але, расшыфраваўшы крыптанім А. Д. як Ганна Матыльда Дален (Anna Matylda Dahlen, 1852–1918), мы прыйшлі да высновы, што прыпіс пад вершам *Do rannu A. D.* адсылае нас да павятовага мястэчка Ломжынскае губерні:

Szczuczyn, Mazowieckim zwany, miasto powiatowe gub. łomżyńskiej, nad rz. Wisłą (z praw. Brzegu), pod 53°33'4" szer. półn. i 39°57'6" długo. wschód., od F. Odl. 186 w. od Warszawy, 4½ w. od granicy Prus Wschodnich, 4½ w. na półn.-zach. od os. Wąsosz. Szosa warszawsko-kowieńska, przecinająca powiat, łączy Sz. z Grajewem, Augustowem, Suwałkami, Kolnem i Łomżą. Najbliższa st. dr. żel. w Grajewie o 14 w. na półn.-wschód. [Słownik geograficzny... 1890, XI: 862].

У Шчучыне жыў і працаваў на мытні Ян Ігнацы Мар'ян Дален (Jan Ignacy Marian Dahlen, 1814–1892)¹³, а таксама ягоная вялікая сям'я: жонка – Караліна з Закшэўскіх (1816–1855) і дзеці – Мар'яна (1840 ці 1841 – ?), Юзаф (1845–1879), Фелікс (1847 – ?), Ганна Матыльда (1852 – ?) і інш.

Мяркуем, што менавіта тут Ю. Ляскоўскі пазнаёміўся са сваёй будучай жонкаю – Мар'янаю. На такую думку наводзяць словы Вінцэнта Каратынскага¹⁴ ў “пасмяротным успаміне”:

¹¹ „Szczuczyn, Szczuczino r. 1391, majątność, pow. szamotulski, o 3 klm. na półn. od Szamotuł par., poczta i st. dr. żel., na lew. brzegu Samicy dopł. Warty; z fol. Mędzisko tworzy okrąg dworski, mający 14 dym., 276 mk. 247 kat., 29 prot. i 1262 ha 648 roli, 54 łąk, 496 lasu. Właścicielem jest Tadeusz Twardowski. <...> Przy schyłku zeszłego stulecia Twardowscy dziedziczyli Sz. z Karczemką na Wrzosach. Dobrogost Twardowski utworzył z dóbr Kobylnik i Szczuczyna 8559 mr. na syna swego ordynację, zatwierdzoną 27 kwiet. 1859 r. przez Fryderyka Wilhelma IV (Złota Ks. I, 379)” [Słownik geograficzny... 1890, XI: 865].

¹² Дабрагосту Твардоўскаму (1789–1859) і ягонаму сыну Тэадору Паўлу Твардоўскаму (1820–1869).

¹³ Ян Дален, ажаніўшыся ў 1839 г., служыў на розных пасадах у памежных мясцовасцях – Сувалках, Тыкоціне, Граеве, Зелюню і інш.

¹⁴ Аўтарства “пасмяротнага ўспаміну” гіпатэтычнае. Гл. ніжэй.

Przedtém przebywał za granicą, zwłaszcza w W. Ks. Poznańskiem, i miał znajomości w pogranicznych okolicach Królestwa; ztamtąd też, z okolic Mławy, przywiózł sobie później do Wilna dozoną towarzyszkę życia, młodzieuchną, piękną i zącą niewiastę [*Kronika Warszawska*... 1889, nr 17: 2].

Ю. Ляскоўскі, пасяліўшыся на стала на памежжы (магчыма, Карсы, Осек, Елень), меў магчымасць наведвацца (відаць, нелегальна) да сваіх знаёмых, якія жылі на тэрыторыі Расейскае імперыі. Ян Дален, які служыў на мытні, пэўна ж, спрыяў выгнанніку ў ягоных пераездах праз мяжу. Магчыма, нават, пасля смерці ў маі 1855 г. першае жонкі, запрасіў Ю. Ляскоўскага на пасаду настаўніка сваіх дзяцей. Такім чынам, афіцыйна жывучы ў Прусіі, выгнаннік фактычна жыў у Расейскай імперыі, у доме Яна Далена. Гэта давала якраз В. Каратынскаму права сказаць: „miał znajomości w pogranicznych okolicach Królestwa”.

Нашая гіпотэза пацвярджаецца вершамі паэта: *Do panny M. D. Nadmogilna gawęda*, напісаным 28 верасня 1858 г. у Зелюню¹⁵, і *Dla malej Stefci nad kolebką*, напісаным 27 снежня 1858 г. І калі першы з іх сведчыць, што Ю. Ляскоўскі паэтычнымі радкамі не проста суцяшае 17–18-гадовую дзяўчыну, а – вельмі прайдападобна – прызнаецца ёй ў каханні, дык другі пацвярджае нашу думку, што паэт мае цёплыя, прызныя дачыненні з Яна Даленам і ягонай другою жонкаю – Антанінаю з Курц’юшаў (Antonina Kurcysz, 1825–1903): Стэфця – гэта іхняя другая¹⁶ дачка Стафанія Валерыя, якая нарадзілася 20 кастрычніка 1858 г.

Магчыма, пачуцці да Мар’яны Дален схілілі Ю. Ляскоўскага да напісання просьбы ў “III Отдѣленіе Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріі” аб вяртанні ў імперыю. Пэўна, прускія Карсы¹⁷,

¹⁵ Zieluń osada, wś i fol., nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. i par. Zieluń, leży przy granicy od Prus, odl. 30 w. na zach. od Mławy, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, synagogę, urz. gm., urz. celny i posterunek straży pogranicznej, kasę wkładowozaliczkową przy urzędzie gminnym, gorzelnię, dwa małe browary, młyn wodny, cegielnię, wiatrak i tartak mały, dwie karczmy, 67 dm., 1361 mk. Targi tygodniowe co środa. Droga bita łączy Z. z Żurominem i Bieżuniem. <...>” [*Słownik geograficzny*... 1895, XIV: 606].

¹⁶ Першая – Алімпія Вікторыя Станіслава – нарадзілася ў 1857 г. Цікава, што калі яна ў 1903 г. першы раз брала шлюб у Варшаве, дык сведкаю быў Карл Ляскоўскі, сын Юльяна.

¹⁷ У Карсах у маі–ліпені 1858 г. Ю. Ляскоўскі напісаў вершы: *Mogiła hetmańska na Pobereżu. Z podania ludu matoruskiego, o grobowcu Hetmana Żółkiewskiego, na multańskim brzegu dniestrowym i Moje widzenie*. Вераемна, гэта тыя Карсы, пра якія ёсць інфармацыі ў *Słowniku geograficznym*...: “Karsy, dom. i gm., pow. pleszewski, 2494 mr. rozl., 2 miejsc a) K.; b) folw. Żychlin (Louisenhof); 10 dm., 176 mk., 35 ew., 141 kat., 96 analf. Poczta w Sobótce o 3 kil, st. kolei żel. Biniew o 9 kil. Niegdyś własność Żychlinski. Chłopi wsi Karsy, namówieni przez komisarza powiatowego,

Осек¹⁸ і Елень¹⁹, дзе ён афіцыйна знаходзіўся, не задавальнялі яго: каханая была падданаю расейскага імператара Аляксандра II, які ў той час славіўся сваім лібералізмам, дык паэт, ведаючы пра амністыю палітычным эмігрантам, адважыўся пашукаць шчасця ў Расеі.

Справа “по Предписанію Г. Начальника Губерніи о выходцѣ Юліанѣ Лясковскомъ” разглядалася ў Вільні цягам студзеня – лютага 1858 г. А г. зн., што вясною–летам гэтага года ў Пецяярбурзе паводле “Всемило-стивѣйшаго разрѣшенія” маглі даць Ю. Ляскоўскаму дазвол вярнуцца на радзіму “въ Виленскую Губернію”, тым больш, што значных ягоных “грахоў” віленская адміністрацыя не знайшла.

Нягледзячы на гэта, у Вільню на стала Ю. Ляскоўскі прыехаў не раней, чым у чэрвені 1860 г., бо ягоны верш *Z wiosną dziewczę-sirotą*²⁰ напісаны ў фальварку Елень²¹ у маі 1860 г. [Laskowski 1861: 146–151], хоць ужо ў красавіку “по предписанію начальника 4 округа корпуса жандармовъ отъ 15 Апрѣля 1860 года за № 145” ён будзе ўнесены ў “Списокъ Польскимъ выходцамъ проживающимъ въ Виленской Губерніи и состоящихъ поднадзоромъ”²² [LVIA, 422–1–8: 10].

Такім чынам, пасля адзінаццаці гадоў туляцтва Ю. Ляскоўскі вярнуўся на радзіму і пасяліўся ў Вільні: прынамсі, вядома, што два вершы (*Do braci lirników i Nie zabawne zabawki*), датаваныя 16 і 20 кастрычніка 1860 г., напісаны ў галоўным горадзе Літвы. Апрача таго, ліст да Ю.І. Крашэўскага ад 13/25 сакавіка 1861 г. сведчыць, што жыў паэт па адрасе „ulica Niemiecka, dom Szyszki²³, kwatera N 7” [BJ, rkps 6470/IV: 16 v].

podali do rejencji prośbę o zmianę nazwiska wsi na niemieckie, spodziewając się ulgi w podatkach. Lecz właściciel wsi, choć Niemiec, oparł się temu, dowiedziawszy się, że wieś ma nosić nazwisko „Bismarcksdorf”. W skutek tego wś Karsy nosi nazwisko Bismarcksdorf, a dominium zachowało swą dawną nazwę Karsy” [*Słownik geograficzny*... 1882, III: 881–882].

¹⁸ Мясцовасць, дзе ў 1858 г. жыў і працаваў Ю. Ляскоўскі, складана лакалізаваць: *Słownik geograficzny*... падае некалькі дзясяткаў вёсак, фальваркаў і мястэчак на тэрыторыі даўняй Прусіі. Тут паэт піша верш *Dla malej Stefci nad kolebką: Z podłuchanych dumeł matczynych*.

¹⁹ Jeleń, niem. Jellen l. wieś włośc, powiat brodnicki, nad jeziorem wąpierskiem, ¾ mili od Lidzbarka, przy granicy Prus wschodnich. Obszaru liczy mr. 4860, budynk. 209, dm. 75, katol. 441, ew. 97. Parafia, szkoła i poczta Lidzbark <...> [*Słownik geograficzny*... 1882, III: 554].

²⁰ Змест верша сведчыць, што твор скіраваны да ўсё тае ж М. Д.

²¹ Хоць гэта і недалёка ад Зелюню і Млавы, але на тэрыторыі Прусіі.

²² Гэта можа азначаць, што ў красавіку 1860 г. Ю. Ляскоўскі ўпершыню пасля доўгага перапынку прыехаў на радзіму. Магчыма, дзеля таго, каб атрымаць бацькоўскае (матчынае) бласлаўненне на шлюб.

²³ А.Г. Кіркор сцвярджаў, што дом Юзафа Шышкі (“przedtem pałac Flemingów, potem Brzostowskich, następnie Mullerów”) на Нямецкай вуліцы належаў да “większych

Ці не асноўным клопатам Ю. Ляскоўскага ў гэты час была падрыхтоўка шлюбу з Мар'янай Дален: 6, 13 і 20 студзеня 1861 г. у Зелюню, у тамтэйшым парафіяльным касцёле аб'явілі заповедзі, а 6, 13 і 20 красавіка іх паўтарылі ў віленскім святаянскім касцёле. Шлюб маладыя бралі 9 ліпеня 1861 г. у Зелюню:

Działo się w wsi Zieluniu dnia dziewiątego Lipca Tysiąc ósmset sześćdziesiątego pierwszego roku, o godzinie dwunastej w południe. – Wiadomo czynimy, iż w przytomności świadków: Antoniego Słomińskiego, z procentu utrzymującego się w wsi Lubowidz zamieszkałego lat Sześćdziesiąt siedem, i Konstantego Libickiego Nadzorcy składów Komory Celnej Zieluń lat czterdzieści siedem mającego tu w Zieluniu zamieszkałego; na dniu dzisiejszym zawarte zostało Religijne Małżeństwo między Juljanem Laskowskim młodzianem, mieszkającym w Miście Miasta Wilna w Cesarstwie Rossyjskim, urodzonym w wsi Zośnie w Powiecie i Gubernii Wileńskiej, Synem niegdy Ignacego i żyjącej Pauliny z Hoffertów w Majętności Łaputach zamieszkałej, Małżonków Laskowskich, lat trzydzieści trzy²⁴ mającym, w Mieście Gubernialnym Wilno zamieszkałym; a Maryanną Dahlen panną urodzoną w Mieście Gubernialnym Suwałki, Córką Jana Poborcy Komory Celnej Zieluń, i Karoliny z Zakrzewskich dziś nieżyjącej Małżonków Dahlenów lat dwadzieścia mającą, przy Ojcu tu w Zieluniu zastającą. – Małżeństwo to poprzedziły trzy Zapowiedzie w dniach: szóstym, trzynastym i dwudziestym Stycznia w parafii Zieluń, w parafii zaś Wilno Świętego Jana w dniach: szóstym, trzynastym i dwudziestym Kwietnia roku bieżącego ogłoszone. – Zezwolenie obecnego Aktowi Małżeństwa Ojca nowozaślubionej, ustnie było oświadczone. – Małżonkowie nowi oświadczają: iż nie|zawarli umowy przedślubnej. – Obrzęd ten Religijny dopełniony został przez Xiędza Stanisława Przetakiewicza Proboszcza Parafii Zieluńskiej. – Akt ten po odczytaniu, przez Nas i przez stawających podpisany został [APW, zespół 0614/D, online].

Ці не адразу пасля шлюбу Ю. Ляскоўскі з маладою жонкаю пераехаў у Вільню. Тут, на “віленскім бруку” яго цікавіла культурнае жыццё сталіцы былое дзяржавы, кола „Kuryera Wileńskiego” і „Teki Wileńskiej”, а можа, і салон Адама Кіркора²⁵; бо на эміграцыі ён актыўна займаўся літаратурнай творчасцю і шэраг тэкстаў (відавочна, патрыятычныя мусіў пакінуць у Прусіі) прывёз у Расею. Відаць, ён шукаў магчымасці

i piękniejszych gmachów w mieście”, што “tu przez lat bardzo wiele odbywały się wszelkie zabawy publiczne, bale, maskarady, koncerty” [Kirkor 1880: 80, 239, 247]. У гэтым доме цягам 20-ці гадоў (да 1858 г.) жыў Станіслаў Манюшка.

²⁴ Насамрэч, Ю. Ляскоўскаму было ўжо амаль 35 гадоў.

²⁵ Цікавай у гэтай справе можа быць выяўленая Г. Кісялёвым у LVIA (f. 1135, ap. 11, b. 7) “кароткая запіска” Ю. Ляскоўскага да А.Г. Кіркора “без даты і месца”, у якой ён, “спасылаючыся на даўняе віленскае знаёмства, просіць Кіркора аб спатканні дзе-небудзь у горадзе, бо сам з-за хворых ног не можа падняцца да адрасата на высокі паверх. Мабыць, адбывалася гэта ў Кракаве, дзе Кіркор жыў у 1871–1886 гадах” [Кісялёў 1994: 161].

працаваць у якасці рэдактара ці карэспандэнта. Дзеля гэта мусіў паказаць свае здольнасці, уліцца ў шэрагі мясцовых “лірнікаў”, на чале якіх стаяў Уладзіслаў Сыракомля. Менавіта да яго ў кастрычніку 1860 г. звяртаўся паэт у вершы *Do braci lirników*:

Puśćcie mnie, puśćcie w wasz zastęp śpiewaczy,
Dobrzy lirnicy!... Ten mój głos prostaczy,
To dumek moich echo nie wyraźne,
Nie barwne krasą, składem nie okazańne,
Przyjmijcie sercem, jak wam z serca daję!... <...>
Jakże, czy wolno?... od nóty prostaczęj
Słuch nie stępuje wam do lepszych pieśni,
A choć wy mistrze, choć mnie nie rowieśni,
Tony wam płyną składnięj a inaczej,
To i ja kiedyś tak zaśpiewam może,
Jak głód zagłuszę, łokcie przyodzieję,
Jak w ciepłej chacie z zimna się ogrzeję
I z nasłuchania od was się nałożę.
Jakże? więc wolno podnieść głos prostaczy?...
Potem ja może zaśpiewam inaczej.
[Laskowski 1861: 7, 9, 11–13].

За лета–восеннь 1860 г. Ю. Ляскоўскі падрыхтаваў зборнік *Białoruski Bandurzysta*, які пасля 20-га кастрычніка аддаў у друкарню Адама Кіркора. Вядома, нікому нязнаны ў Вільні паэт выдаць сваю кнігу мог толькі ўласным коштам²⁶. 10 лістапада 1860 г. Павел Кукальнік даў дазвол на друк, а на пачатку сакавіка 1861 г. кніжка ўбачыла свет. У бібліяграфіі, якую падрыхтавалі ў рэдакцыі газеты “Виленский вѣстникъ – Kurjer Wileński” чытаем: „*Białoruski Bandurzysta: Zbiorek wędrowny wierszem*, Juljana Laskowskiego, in 16, str. 168, 5 i jedna czwarta ark., nakład autora, druk. Kirkora” [Wiadomość bibliograficzna... 1861, nr 38: 8].

Тэксты зборніка, як сведчаць даты, ствараліся пераважна на эміграцыі. (З дванаццаці толькі два вершы напісаныя ў Вільні). “Нам казалі бытцам *Białoruski Bandurzysta* сперша быў напісаны па беларуску, а ўжо пасля пераложэн на польскую мову самім аўтарам” [Власт 1913: 2] – сцвярджаў колісь В. Ластоўскі. Вядома, у Вільні на пачатку ХХ стагоддзя былі людзі, якія асабіста ведалі паэта, які апошнія гады жыцця (1887–1889) працаваў тут у афтальмалагічным шпіталі. Дык звесткі маглі паходзіць непасрэдна ад аўтара. Праўда, сам ён у лісце да Ю.І. Крашэўскага

²⁶ У другой палове студзеня 1861 г. А. Г. Кіркор выдаў сваім коштам кніжачку В. Каратынскага *Kilka szczegółów o rodzinie, miejscu urodzenia i młodości Adama Mickiewicza*, przez Wincentego Korotyńskiego, in 16-mo, str. 14, pół arkusz., nakład i druk Kirkora. [Гл.: *Wiadomość bibliogr.*.... 1861, nr 22: 9]. Цэнзар А. Мухін падпісаў яе ў друк 17 студзеня.

ад 13/25 сакавіка 1861 г. нічога пра гэта не кажа. Зрэшты, ці мог ён, паэт-пачатковец, прызнавацца ў перакладным характары свае польскае паэзіі? Больш істотным было для яго недахопы зборніка абгрунтаваць самарэдагаваннем з прычыны палітычнага рэжыму і цензуры ў краіне, дзе давялося выдаваць кніжку:

Zbiorek mój jest złożony z kawałków, pisanych za granicą: wielu powyrzucałem wracając do kraju, inne wypadło zmienić albo wyrzuciła Cenzura. Uboga to praca, mizerna, tembardziej że poobrywana; lecz nie dla tego z nią wystąpiłem, aby się pochwalić – od takiego uczucia jestem dalekim [B], rkps 6470/IV: 15].

А яшчэ Ю. Ляскоўскаму была патрэбна рэцэнзія-рэклама зборніка, бо выдаткаваўшы ўласныя сродкі на выданне 500–600 асобнікаў, ён павінен быў думаць пра тое, як распаўсюдзіць наклад. Уласна дзеля дапамогі ён і звяртаецца да Ю.І. Крашэўскага. Але найперш паэт выказвае жаданне далучыцца да грамадскай акцыі, скіраванай на аказанне дапамогі сем'ям забітых дэманстрантаў у Варшаве²⁷:

Chcę przyczynić się, o ile to jest w możności mojej, do składki, podniesionej w Królestwie (sic!), na rzecz pozostałych biednych rodzin po poległych ostatnimi czasy w Warszawie, posłałam na ręce Pana dwadzieścia egzemplarzy pisemka mego *Białoruski Bandurzysta*, dla obrócenia dochodu z wyprzedaży na wsparcie najuboższej z pomienionych rodzin. Cena téj książeczki jest 5 złp. [B], rkps 6470/IV: 15].

Пасля просіць Ю.І. Крашэўскага, калі зборнік заслугоўвае на разгляд, ацаніць выданне, што дасць яму магчымасць вызначыцца: браць ці не браць удзел у краёвым пісьменстве. І, нарэшце, прагне атрымаць дапамогу ў распаўсюджванні *Białoruskiego Bandurzysty* ў Варшаве:

Ze zbyciem tutejszym księgarzom mojej pracy ciężko idzie, w Warszawie może by się lepiej powiodło. Nie mam tam znajomych, i jeżeli to nie będzie uważane za zbytnie utrudzanie Pana, prosiłbym o łaskawe pośrednictwo Jego. Mam do zbycia 500 egzemplarzy i przystałbym na warunki, byleby zbyć za gotowiznę, niechby sobie cokolwiek więcej jak połowę ceny nabywcy ustąpić wypadło [B], rkps 6470/IV: 16].

Не захавалася звестак, што адказаў Ю.І. Крашэўскі маладому паэту. Трэба думаць, у рэдакцыі „Gazety Polskiej” ахвотна згадзіліся прадаць 20 асобнікаў *Białoruskiego Bandurzysty*, каб атрыманыя грошы перадаць сям'і забітага дэманстранта. А вось што датычыць распаўсюджвання 500 асобнікаў кніжкі ў Варшаве, дык вельмі сумнеўна, што гэтая просьба

²⁷ Гаворка пра сем'і пецярых мірных дэманстрантаў, забітых расейскім войскам на Кракаўскім прадмесці 27 лютага (н. ст.) 1861 г.

Ю. Ляскоўскага была прынята. Пацвярджаем сваю здагадку тым, што ў варшаўскіх бібліятэках адсутнічаюць асобнікі *Białoruskiego Bandurzysty*.

Што датычыць рэцэнзіі на кніжку, дык Ю.І. Крашэўскі адгукнуўся даволі аператыўна: ужо праз два тыдні пасля атрымання ліста, а дакладней 4/16 красавіка, чытачы „Gazety Polskiej” маглі пазнаёміцца з водгукам славутага літаратара:

Wyszedł w Wilnie *Białoruski Bandurzysta*, zbiorek wędrowny wierszem przez Juliana Laskowskiego. Choć dziś trudno o poetę wśród mnóstwa piszących wierszem, bo nowej myśli i formy nowej nie znajdziesz, a na jeden ton i przędzę jedną śpiewają wszyscy niemal – tak że mało który zbiorek otworzyć bierze ochota, mile nam było przejrzeć książeczkę p. Laskowskiego. Jest tu talent skromny, prosty, rzewny a tak pocziwie rozkochany w naddziwińskim swym kraju, tak umiejący go odmalować niewielu rysami, że mimowolnie pociąga i zajmuje. – Na pierwszą próbę poezje te są obiecujące, trochę treściwiej, surowiej jeszcze osądzone i skrócone, zyskałyby wiele. Mówią, że Byron pisał zawsze przynajmniej trzy razy tyle, ile potem zostać miało przy ostatecznym sądzie własnym, gdy do wydania przyszło. Nie każdemu dano tak jak Adam myśl silnie z marmuru wykutą od razu tworzyć niepotrzebującą nic, jeno zrzucić obłony i światu się pokazać.

Jako próbę przywieziemy ustęp jeden (VII).

– Moja rodzona

Moja jedyna – ziemio ojczysta!...
Tyś choć prostacza ale przeczysta,
Choć zapomniana, choć opuszczona,
Ległaś jakoby pustka wieczysta,
Z kurhanów złotym piaskiem świecąca,
Na łzawą nótę dumki wiodąca.
W groby skopana, jak smętarnica.
Tęskna a rzewna – istna płaczynica...
I bory twoje szumią tak smętnie,
I wody rzek twych płyną tak mętnie,
Jak losy twoje w wieków kolei...
Lecz Bóg nad tobą! On łaskę zleje,
On da ci siłę, dolę ustali!
Za jego wolą i dziś inaczej,
Starsi już młodszym rękę podali,
Sklaniają serca k' braci prostaczój,
Więc droga w przyszłość pójdzie nam prościój
W zgodzie wzajemnej, w pracy, w miłości!! –
Ja Ciebie ujrę!... Boże mój Boże!
I kiedyż moje słońko zaświeci,
Kiedy mnie pierwsza nótą doleci
Pieśni naddziwińskiej? nie prędko może....

Cały ten ustęp aż do końca jest pełen prawdziwego uczucia, wiele innych równie prosto i serdecznie rzuconych, zaleca się tym właśnie, że znać w nich natchnienie prawdziwe... Praca łatwo mu formę dać może [*Wyszedł w Wilnie...* 1861, nr 97: 1].

Віленскія рэцэнзенты, што пісалі ў “Віленскій вѣстнікъ – Kurjer Wileński” пра літаратурны працэс, на выхад зборніка Ю. Ляскоўскага не адгукнуліся – ні У. Сыракомля, ні В. Каратынскі. Напрыклад, У. Сыракомля характарызаваў у гэты час (сакавіку–красавіку 1861 г.) творы В. Дуніна-Марцінкевіча (№ 19–20), *Illustrowany skarbczyk polski* Мар’і Ільніцкае (№ 26–27) і інш.

І толькі калі была надрукаваная ў Варшаве рэцэнзія Ю.І. Крашэўскага, “Віленскій вѣстнікъ – Kurjer Wileński” ў аглядзе „Gazety Polskiej” цытуе фрагменты з яе [*Przegląd pism czasowych* 1861, nr 30: 7].

В. Каратынскі ў 1889 г. напіша, што з Ю. Ляскоўскім ён пазнаёміўся якраз у той час:

Wówczas z okoliczności współpracownictwa w „Kuryerze Wileńskim” i ogłaszania broszur dla ludu wiejskiego, z których jedna przeciw pijaństwu miała niepoślednie powodzenie [*Kronika Warszawska...* 1889, nr 17: 2].

Здаецца, аднак, В. Каратынскі памыляецца: прозвішча паэта марна шукаць на старонках газеты Адама Кіркора: не было яго ні сярод васьмі супрацоўнікаў рэдакцыі, ні сярод некалькіх дзясяткаў г. зв. „współpracowników”, артыкулы якіх друкаваліся на старонках газеты.

А вось згадка В. Каратынскага пра „ogłaszanie broszur dla ludu wiejskiego” знаходзіць пацвярджэнне ў лісце “беларускага бандурысты” да Ю.І. Крашэўскага:

Pierwszą w tym kierunku książeczkę wydałem w Wilnie nakładem Syrkina, *Do moich braci Litwinów*. Za podstawę wziąłem trzeźwość, treść zaś stanowiły opowiadania „poprawionego gospodarza Andrzeja”, który sam nie umiejąc pisać, uwagi swoje piśmiennemu człowiekowi dyktuje. Oparty na trzeźwości, dotknąłem stosunków ówczesnych (: ze względu na świeży wtedy ukaz o zniesieniu poddaństwa:), o ile to się zgodzić mogło z obostrzeniami cenzury. Kukolnik przepuścił i książeczka w sprawozdaniu Syrokomli dostąpiła uznania, gdy jednak Murawjew nastał do Wilna, nakazał ją ze wszystkich księgarń wyłapać – i spalił [B], rkps 6514/IV: 233].

Цяпер без усялякіх сумненняў можна сказаць, што “знайшлося” яшчэ адно²⁸ выданне Ю. Ляскоўскага. Праўда, аўтар называе яго *Do moich braci Litwinów*. Ды, відаць, памылкова²⁹: у газеце “Віленскій вѣстнікъ – Kurjer Wileński” ў раздзеле „Wiadomość bibliogr. za miesiąc czerwiec 1861 roku” яно анатаванае наступным чынам:

²⁸ Апрача тых, зафіксаваных у бібліяграфіях пад прозвішчам Ю. Ляскоўскага.

²⁹ Можам дапусціць, што такою была аўтарская назва. Але звяртаем ўвагу, што так (*Do braci Litwinów!*) называлася ўлётка, якую выдаў як заклік да паўстання варшаўскі Rząd Narodowy 29 студзеня 1863 г.

Książeczka przeciw pijaństwu. Do mego kuma Macieja i do tych wszystkich ludzi, którzy powinni pamiętać się w nałogu pijaństwa. Od poprawionego gospodarza Andrzeja, in 16, str. 50, ark. 1^{2/4}, nakład i druk Syrkina [*Wiadomość bibljogr...* 1861, nr 55: 8].

Такім чынам, кніжачка выйшла ў свет у чэрвені 1861 г. ананімна. Караль Эстрайхер у першым томе *Bibliografii polskiej* занатаваў яе так:

ANDRZEJ GOSPODARZ, *Książeczka przeciw pijaństwu. Do mego kuma Macieja i do tych wszystkich ludzi, którzy powinni pamiętać się w nałogu pijaństwa, od poprawionego gospodarza Andrzeja*, Wilno 1861. 20 kop. [Estreicher 1870, I: 27].

Праз некалькі гадоў у трэцім томе *Bibliografii polskiej* з’явіўся новы запіс:

Popiez Andrzej, *Do mego kuma Macieja i do tych wszystkich ludzi, którzy powinni pamiętać się w nałogu pijaństwa, od poprawionego gospodarza...*, Wilno 1861 [Estreicher 1876, III: 479].

Відавочна, гаворка ішла пра адну і тую самую кніжачку, хоць К. Эстрайхер, атрымаўшы новую інфармацыю (хіба, не само выданне), не супаставіў яе з запісам 1870 г.

У XX стагоддзі Адам Бар на падставе інфармацыі бібліёграфа і кусташа Асалінэум Уладзіслава Тадэвуша Віслоцкага (Władysław Tadeusz Wisłocki, 1887–1941) прыпісаў аўтарства *Książki przeciw pijaństwu* (Warszawa 1861) Анджэю Поперу (Andrzej Popier) [Bar 1936, I: 27].

Праўдападобна, што польскія бібліёграфы, не маючы асобнікаў выдання, карысталіся адно ўскоснымі дадзенымі, дык не маглі правесці атрыбуцыю кніжачкі. У выніку і ў новыя бібліяграфічныя выданні XX стагоддзя трапіла недакладная інфармацыя: „Andrzej gospodarz” расшыфроўваецца цяпер як „Andrzej Popier” – “аўтар працаў, якія датычаць праблемы алкагалізму” [*Bibliografia polska...* 1959, I: 131; *Słownik pseudonimów...* 1994, t. I: 141; 1996, t. IV: 550].

В. Каратынскі ў некрологу згадаў таксама і пра тое, што “кніжачка для людю паэта „miała niepoślednie powodzenie”, а сам аўтар адзначыў: „książeczka w sprawozdaniu Syrokomli dostała uznania”. Праўда, невядома, пра якое „sprawozdanie” ідзе гаворка: нам не ўдалося выявіць у газеце “Виленскій вѣстникъ – Kurjer Wileński” публікацыі У. Сыракомлі³⁰, дзе б аналізавалася гэтае выданне Ю. Ляскоўскага. А можа, паэт мае на ўвазе нататку *Wiadomość bibljogr. za miesiąc czerwiec 1861 roku*, у якой

³⁰ Дапускаем, што У. Сыракомля мог даслаць сваю рэцэнзію (?) *Książeczki przeciw pijaństwu* ў адну з варшаўскіх газет.

паведамлялася пра выхад у свет кніжачкі? Відаць, У. Сыракомля мог рыхтаваць у газеце гэтую рубрыку.

І яшчэ. Звяртае на сябе ўвагу множны лік у паведамленні В. Каратынскага. Пра якія кніжачкі („broszury”) для народа ён кажа? Ягоны вершаваны абразок з жыцця людю *Tomito* выйшаў у свет у 1858 г. А што падрыхтавалі В. Каратынскі і ягоныя сябры ў 1860–1861 гг.? Відавочна, найлепшым і самым знаным беларускім творам гэтага года з’яўляецца *Гутарка старога Дзеда*. А можа, і яе меў на ўвазе В. Каратынскі?³¹

Прынамсі, Ю. Ляскоўскі ў той час належаў да патрыятычнае часткі віленскага грамадства, удзельнічаў у маніфестацыях, якія ледзь не штодзённа ладзіліся пасля набажэнстваў. Пацвярджэнне знаходзім³² у *Докладной запискѣ Виленскаго Полиціймейстера Генераль-Губернатору*:

30 іюля 1861 г.

28 іюля, въ 9 часовъ вечера, предъ фигурую Спасителя, на Снпишкахъ³³ находящеюся, разные лица, коихъ было до 400, пѣли возмутительный гимнъ. Въ числѣ пѣвшихъ замѣчены: <...> бывший польскій выходець Юліанъ Лясковскій < ...> [*Сборникъ документовъ...* 1906: 87].

Відаць, як асобу, што была пад наглядам паліцыі, Ю. Ляскоўскага ўлады папярэдзілі (у ліпені 1861 г., хіба, яшчэ не было апублікаванае распараджэнне генерал-губернатора Уладзіміра Назімава, у якім забаранялася спяваць гімны і малітвы на матыў гімна³⁴). Гэта прымусіла быць літаратара больш асцярожным, а магчыма, і з’ехаць з Вільні.

Książeczka przeciw pijaństwu Ю. Ляскоўскага пакуль не выяўленая ў бібліятэках. А яна, на нашу думку, дастаткова важная: прыгадаем словы В. Каратынскага, што паэт „władał bowiem biegle językiem białoruskim” [*Kronika Warszawska...* 1889, nr 17: 2], а г. зн. герой-апавядальнік твора “гаспадар Андрэй” мог прамаўляць па-беларуску. Ды і беларуская

³¹ Прынамсі, унук В. Каратынскага – Генрык Каратынскі – сцвярджаў наступнае: “W okresie powstania styczniowego napisał po białorusku kilka utworów wierszowanych o tendencji rewolucyjnej, antycarskiej, wydanych bezimiennie w Krakowie w tomiku *Hutarka staroha dzieda (Gawęda starego dziada)*. Starano się tę gawędę rozpowszechniać potajemnie wśród chłopów białoruskich <...>, a zapewne w związku z *Hutarką* policja carska przeprowadziła rewizję w domu Wincentego Korotyńskiego, śladu przestępstwa na szczęście nie znalazła, ale nota o marnym stanie «błagonadziejności» została mu wpisana” [Korotyński 1972: 18].

³² На дакумент звярнуў увагу Г. Кісялёў [гл.: Кісялёў 1994: 155].

³³ Сніпішкі – раён Вільні на правым беразе ракі Вялі (за Зялёным мостам), на поўнач ад Старога Горада. Фігура Збавіцеля знаходзілася ля касцёла св. Рафала Арханёла.

³⁴ Шэраг асобаў, “замѣченныхъ” 29 ліпеня 1861 г. на Сніпішках разам з Ю. Ляскоўскім, у верасні–кастрычніку 1861 г. вызвалілі “отъ суда” ў сувязі з тым, што “подвергались оному [суду. – М. Х.] до объявленія о запрещеніи пѣтъ, кромѣ гимна, молитвы на тонъ гимна” [гл.: *Сборникъ документовъ...* 1906: 208–217].

мова кніжачкі павінна была для генерал-губернатара Міхаіла Мураўёва быць тым аргументам, каб „wyłараć – i spali[ć]” выданне.

Ці публікацыя Ю. Ляскоўскім двух кніжак (паэзіі і “для народа”) наблізіла паэта да ліцвінскае літаратурнае эліты, „do braci lirników”? Вельмі сумнеўна. Па-першае, працы ў газеце “Віленскі вѣстнікъ – Kurjer Wileński” ён не атрымаў, хоць з рэдакцыі сышоў у 1861 г. адзін з самых здольных супрацоўнікаў выдання Вацлаў Прыбыльскі (1828–1872), г. зн. вакансія была. Па-другое, з “пасмяротнага ўспаміну”, напісанага В. Каратынскім, вядома, што Ю. Ляскоўскі пакінуў Вільню і накіраваўся ў прыдзвінскі край, каб працаваць там:

Laskowski nie doszedział w Wilnie, i przeniósł się nad Dźwinę, aby pracować czynnie nad uregulowaniem stosunków w samém ich źródle, między tak nazwanymi pośrednikami pokojowymi, wybieranymi z pomiędzy obywateli, a właścicielami ziemskimi i ludem [Kronika Warszawska... 1889, nr 17: 2].

Паведамленне В. Каратынскага ўдакладняе Конрад Прушынскі:

Okolo roku 1860 pracował jako pisarz gminny w Postawach, dobrach Tyzenhauza w powiecie Działoszyńskim [Nowiny 1889, nr 421: 2].

І сапраўды, вельмі сумнеўна, каб былога эмігранта, які знаходзіўся пад паліцэйскім наглядом, улады прызначылі міравым пасярэднікам (намінацыю зацвярджаў імператар). Але, відаць, мог ён заняць пасаду валаснога пісара, ды і то па пратэкцыі ўплывовага магната.

Аднак, як вядома, у 1863 г. М. Мураўёў звольніў з дзяржаўнае службы амаль усіх чыноўнікаў каталіцкага веравызнання, г. зн. Ю. Ляскоўскі застаўся без пасады. Дык паэту нічога не заставалася, як выехаць на радзіму жонкі. Тым больш, што яшчэ ў 1861 г. яго запрашалі на працу. Так, у лісце да Ю.І. Крашэўскага чытаем: „Wezwano mię właśnie do Królestwa dla zajęcia miejsca, a dla braku funduszu ruszyć się nie mogę” [Rkpś BJ 6470/IV: 16]. Вядома, у кантэксце просьбы дапамагчы прадаць наклад гэта чытаецца як аргумент, які Ю.І. Крашэўскі можа ўлічыць. Але, пэўна, вясною 1861 г. паэт не планаваў яшчэ пакідаць родны край, яшчэ меў надзею, што ўладкуецца на Бацькаўшчыне. І спрабаваў працаваць “для людю”, рыхтуючы для яго кніжачкі, разлічваючы, вядома, і на заробак ад літаратурнае (карэспандэнцкае) працы.

Тут варта сказаць яшчэ пра адну працу паэта для народа. А менавіта, пра гістарычны нарыс *Opowiadanie o Litwie*. Паводле сведчання самога Ю. Ляскоўскага, гэты нарыс быў падрыхтаваны адначасна з кніжачкаю *Do moich braci Litwinów* (г. зн.: з *Książeczką przeciw pijalństwu*). Невядома, ці спрабаваў паэт выдаць сваю працу ў Вільні. Можа, пакінуўшы сталіцу

гістарычнае Літвы, ён і не звяртаўся больш „do braci lirników”? І толькі апынуўшыся ў Каралеўстве³⁵, надрукаваў нарыс у газеце для сялян:

udało mi się przez cenzurę warszawską przeprowadzić inny rękopis: *Opowiadanie o Litwie p. Korabicz* i drukowałem to w „Kmiotku”, po paru wszakże rozdziałach (: w r. 1863 :) policja dalszy druk zatrzymała i skonfiskowała rękopism [Rkps BJ 6514/IV: 223 v].

У гэтай справе шмат незразумелага: чаму, напрыклад, нарыс друкуецца ў газеце для польскіх сялян „Kmiotek”? Дзеся пашырэння іхняга кругагляду, веды пра тых, з кім некалі ўтваралі адну дзяржаву? Аднак сам тэкст сведчыць, што Ю. Ляскоўскі пісаў для ліцвінаў:

Od wprowadzenia religii św. Katolickiej do Litwy jest teraz lat 475³⁶. Dawno to już bardzo dawno; – przedtem była w Litwie wiara pogańska. Ale wam tego mało, wy od urodzenia słyszycie o pogaństwie i o poganach, a żaden z was nie|wie, jaka to była ich wiara? i jeżeli wtenczas l u d z i e u n a s³⁷ (вылучэнне нашае. – М. Х.) nie znali prawdziwego Boga, to w co i jak wierzyli? Otóż ja wam opowiem [Korabicz Janko 1863, nr 30: 1].

Характэрна, што пачатак публікацыі *Opowiadania o Litwie* прыйшоўся на час (25 ліпеня 1863 г.), калі поўным ходам ішло Паўстанне, а апошні фрагмент з’явіўся ў газеце 6 лютага 1864 г.

Нам не ўдалося даведацца, ці варшаўская газета з нарысам Ю. Ляскоўскага пашыралася на Літве. Зрэшты, выдавала штотыднёвік кнігарня Міхала Глюксберга, а г. зн. падпісацца можна было і ў Вільні. Толькі наўрад ці магчымым было, каб беларускія сяляне выпісвалі газету з Варшавы. Хіба, “добры пан” мог зрабіць гэта для іх.

Цікава яшчэ тое, што сваю малую айчыну Ю. Ляскоўскі на эміграцыі адназначна ідэнтыфікаваў як Беларусь:

Tam ja widzę – ej, daleko,
Przez mgłę ciemną w wschodniej stronie,
Nad rodziną moją rzeką,
Białoruskie kwietne błonie.
Podle lasu stoi chatka...
Tam kolebka moja stała,
Tam mnie matka kołysała...
[Laskowski 1861: 71].

Пазней, у 1882 г. ён будзе гарача абараняць беларускую мову.

³⁵ Магчыма, усё ж, гэта быў тактычны ход: не атрымаўшы цэнзурнага дазволу ў Вільні, Ю. Ляскоўскі звярнуўся да варшаўскае цэнзуры, з тым, каб пазней выдаць кніжачку ў сталіцы Каралеўства і транспартаваць яе на Літву і Беларусь.

³⁶ 475 гадавіна хрышчэння Літвы прападала на 1862 г.

³⁷ “ludzie u nas” – г. зн. на Літве.

Чаму ж тады, вярнуўшыся ў Вільню, ён назваў свой першы паэтычны зборнік *Białoruski Bandurzysta*, а дзве наступныя кніжачкі рыхтаваў для сваіх “братоў-літвінаў”, спрабуючы – сярод іншага – умацаваць іхнюю літвінскую самасвядомасць. Здавалася б, выданні для людю павінны быць на іх мове, але *Opowiadanie o Litwie* друкуецца па-польску. Можна, не *Białoruski Bandurzysta*, а кніжачкі для людю спачатку пісаліся па-беларуску, а пасля па патрабаванні тых, хто фінансаваў і апекаваўся гэтай справай, былі перакладзеныя на польскую?

Варта было б больш глыбока вывучыць гэтае пытанне.

На нашу думку, Ю. Ляскоўскі пераехаў у Каралеўства ў 1863 г. Відаць, напачатку спыніўся ў Варшаве. Тут атрымаў цэнзурны дазвол на друк свайго нарыса *Opowiadanie o Litwie* і, магчыма, знайшоў нейкую працу (напр. у рэдакцыі газеты „Kmiecie”), але царскія пасляпаўстанцкія рэпрэсіі змусілі яго шукаць новае месца жыхарства. Дакументальна пацвярджаецца, што ў Млаве ён жыў з лета 1865 г.: 30 жніўня (н. ст.) гэтага года з жончыных родных мясцінаў ён вітае выхад у свет варшаўскага штотыднёвіка „Kłosy”. Для яго істотным было тое, што новае выданне больш увагі планавала прысвяціць людю, яго традыцыям, філасофіі і культуры. Дык Ю. Ляскоўскі выклаў сваё разуменне народнай творчасці, шмат у чым паўтараючы ідэі паэмы *W cudzej stronie*:

Lud podniesiony wrażeniem, snuje nić złotą bez końca, stwarza świat cudów, uwielbienia, podziwu, sobie na naukę długą, bardzo długą, bo często utrzymując się wśród kilku pokoleń, a wiecznie żywą i zajmującą, chociaż nie nową; nam zaś, roztumniejszym od niego, daje poznać te światy fantazyi swojej najczęściej dla zabawki, bez sprawozdania, bez zrozumienia tych ideałów, które w nich zamknął pierwszy twórca, które w nich prostak uwielbia.

I my nie damy sercu naszemu dość woli, aby te ideały pojąć, odgadnąć, bośmy pod obliczenie rozumu wszystko brać zwykli, bez różnicy, czy co z rozumu, czy z natchnień ducha początek swój wzięło. Więc ideały prostacze pod naciskiem rachuby naszój topnieją i jak mgła w nic się rozplyną.

I nazywamy opowieściowe utwory ludu, jego obrażowania, jego postaci wzięte z za okalającego nas świata, fantazyą bredni, bajeczką: zajmującą, ponętą, w treści i układzie ozdobną, ale zawsze bajeczką.

A przecież te tak zwane bajeczki przed nami powtarzały miliony i po nas miliony powtarzać będą, tworząc nowe i coraz nowsze. Duch prostaczy krzepi się niemi, z postaci swoich myśl i morały wysnuwa, jednoczy się przez nie z duchami ojców za grobem, świat swój ziemski łączy z za światem, i uspokojenie duchowe daje prostactwu.

W nas więc rozum i obrachunek, w ludzie prostym wrażenie i idealność, zatem strona duchowego nastroju przemaga.

Stoimy na dwóch przeciwnych kończynach, my z rozumem i wiedzą, lud z podaniami i opowieścią. Stoimy tak od wieków i wiecznie jakoby na dwa odosobnieni światy, dwie istoty i dwa względem siebie przeczenia.

Dla czego? [Korabicz Janko 1865, nr 13: 151].

Выявіць нейкія іншыя публікацыі Ю. Ляскоўскага ў гэтым штотыднёвіку не ўдалося. Можна меркаваць, што рэдакцыя „Kłosów” не была зацікаўленая супрацоўніцтвам з невядомым аўтарам з правінцыі.

Як і на Беларусі, Ю. Ляскоўскі мусіў у Млаве шукаць сабе працу:

Troska o chleb powszedni dla rodziny i o wychowanie dzieci³⁸, przerzucała Laskowskiego z miejsca na miejsce, od zatrudnienia do zatrudnienia [*Kronika Warszawska*... 1889, nr 17: 2] –

пісаў В. Каратынскі ў “пасмяротным успаміне” ў „Gazecie Warszawskiej”. К. Прушынскі, відаць, таксама добра абазнаны ў перыпетыях жыцця паэта, сцвярджаў, што паэт, пасяліўшыся ў Млаве, фактычна працягваў сваю дзейнасць у той галіне, якую найлепш ведаў: займаў пасаду пісара, а пасля, відаць, у 1870-х гг. стаў гандляром³⁹:

pełnił czynność sekretarza przy komisarzu włościańskim, a następnie został kupcem i utrzymywał sklep z różnemi towarami [*Nowiny* 1889, nr 421: 2].

І адначасна пачаў супрацоўнічаць з варшаўскімі газетамі. Мы не ведаем, ці была гэта ўнутраная патрэба, прага літаратурнай творчасці ці спроба дадатковага заробку. Звярнуўся Ю. Ляскоўскі найперш да штотыднёвіка „dla ludu miejskiego i wiejskiego” „Zorza”, які з 1866 г. выдаваў чыноўнік Крэдытнага таварыства Юзаф Грайнарт (1831–1910).

У якасці формы сваіх допісаў у рэдакцыю паэт абраў ліст ад імя селяніна („my ludzi prości nie jesteśmy od pióra, a od pługa”) Янкі Карабіча (Janko Korabicz), гаспадара сталага („pięty krzyżuk już się ma ku końcowi”), вопытнага, які мае жонку і двух дарослых сыноў:

Toż ja oto, jak się dowiedziałem od naszego księdza proboszcza, że w Warszawie wasza „Zorza” wychodzić ma, tak zaraz w tym samym tygodniu jadąc na targ do Mławy, poszedłem na pocztę i zamówiłem sobie jeden jej numer. „Zorza”, pomyślałem, to jakby jasność, która po ciemności dzień zapowiada. Więc dobrze, my ludzi prości po wsiach także żyjemy w ciemnocie, toż pismo takie wyrażniuteńko dla nas ludzi nieumiejętnych jest przeznaczone, żeby choć cokolwiek rozwidnić nam ciemne życie nasze, dać dzień po nocy, nieświadomych jakby za rękę prowadzić i pokazywać a uczyć co dobre, godziwe i pożyteczne [Korabicz Janko, 1866, nr 4: 6].

³⁸ У *Aktach stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Mława* ўдалося выявіць метрыкі дачкі Ю. Ляскоўскага Станіславы Ядвігі (1869 г. н.), сына Яна Міхала (1873 г. н.). А ў варшаўскіх *Aktach*... метрыку шлюбу сына Караля (1926) і метрыку смерці дачкі Амеліі (1942).

³⁹ Зрэшты, пра гэты від дзейнасці, Ю. Ляскоўскага ведаў і В. Каратынскі: “Założył był w Mławie handel kolonialny” [*Kronika Warszawska*... 1889, nr 17: 2].

Усяго ў штотыднёвіку „Zorza” Ю. Ляскоўскі апублікуе тры вялікія карэспандэнцыі (у 4 і 23–24 нумарах за 1866 г. і ў 12 нумары за 1867 г.), удала дастасоўваючыся да палітыкі і ідэалогіі рэдактара. Тае палітыкі, якую сурова крытыкавалі даследнікі камуністычнае эпохі:

Kiedy jednak okazało się, że dawne zwyczaje podległości pańszczyźnianej chłopów minęły bezpowrotnie, „Zorza” propagowała inne sposoby utrzymania hegemonii dworu w życiu wsi. Redakcja starała się przede wszystkim przekonać swoich czytelników, że tylko dzięki dobrosąsiedzkim stosunkom z dworem mogą osiągnąć dobrobyt materialny. W różnych artykułach, powiastkach i opowiadaniach ukazywano liczne przykłady bezinteresownej pomocy dziedzica dla wsi w zaprowadzeniu nowych metod gospodarowania [Kmieć 1966, t. 5/1: 86].

Самому ж Ю. Ляскоўскаму пазіцыя рэдакцыі была, здаецца, сімпатычнаю. У пацвярджэнне сказанаму можа быць ідэйны змест байкі (вершаванае казкі) паэта *Odmiana losu*. Твор будзе апублікаваны пазней, але, відаць, напісаны якраз у часы супрацы са штотыднёвікам і прызначаны для выдання. Ягоныя допісы – гэта не проста звыклыя карэспандэнцыі з ваколіцаў Зелюню, а хутчэй белетрызаваныя гісторыі з сялянскага жыцця, з жаданнем “расвятліць” гэтае жыццё.

Працяглага супрацоўніцтва з газетаю „Zorza” не атрымалася. Магчыма, таму, што Ю. Ляскоўскі пераехаў у павятовае, чатырохтысячнае мястэчка Млава, але хутчэй з тае прычыны, што – як ён напіша пазней:

redaktor p. Grajner nie włada językiem ludowym, nie zna ludu wiejskiego, jego zwyczajów, wyobrażeń, potrzeb, ani też nie jest obyty z prawem obowiązującym w gminie. Wszystkie pisma warszawskie robią „Zorzy” zarzuty... [Rkps BJ 6514/IV: 223 v].

Дык няма нічога dziўнага, што ў хуткім часе (у лістападзе 1867 г.) ён змяняе свой “карэспандэнцкі імідж”: замест „Janka Korabicz” з’яўляецца „J. Korabicz”, а таксама – абшар дзейнасці: з малафарматнае газеткі „dla ludu” “пераходзіць” у адно з самых папулярных тагачасных польскіх выданняў – „Gazetę Polską”. А ў якасці нагоды выкарыстоўвае той факт, што малаўскі „korrespondent stały” толькі раз у год дае ў „Gazetę Warszawską” малацікавую інфармацыю пра жыццё ў рэгіёне. І прапанаваў свае паслугі, дэманструючы адметны стыль выказвання. Ёсць у ягоным першым лісце ў рэдакцыю і цікавая самахарактарыстыка:

Kilka tygodni temu „Gazeta Warszawska” zamieściła wiadomości z Mławy, krótko a węsłowato powiązane z sobą – o urodzajach, drożyznie, o wzroście naszego miasta i t. d., nawet o artyście malarzu; a jak w roku zeszłym, to korespondencja tego samego pióra i w tym samym czasie podana, wygłosiła

i coś więcej o naszym miasteczku. Doniosła właśnie o artyście rzeźbiarzu i... o artyście poecie.

Nie myślę ja tu podnosić kwestję o tej – jak sami widzicie – artystycznej płodności kochanej Mławy; nie jest moim zamiarem wdawać się w rozprawę co do warunków, wśród których te aż trzy naraz wielkiej zacności talenta rozwijać się mogą, i czy dla ich rozwoju niwa naszego życia dostatecznie jest urodzajną; chcę tylko maluczką zrobić uwagę, a to: czemu szanowny korespondent stały pisze o naszym mieście tylko raz do roku?...

Niech wam się nie zdaje jednak, żeby w tym moim dopominku przemawiała obraza miłości własnej. Uchowaj Boże!... Nie jestem ja *zapomnianym* czwartym z kolei artystą – drugim naprz. malarzem, ani drugim poetą; owszem – jestem sobie, nie przymierzając, najzwyczajniejszego gatunku grzyb; trochę nadpsuty deszczami mojego lata i słotą mojej jesieni, trochę zwiędnięty i – dożywający w ustroni swoich nie zbyt rajszych dni. Co do artyzmu, do tego natura daru mi jakoś nie dała – może zresztą przez omyłkę tylko. Próbowiałem wprowadzić wierszoklectwa, bo i któż z nas tego nie próbował! ale poetą, choćby na skalę powiatowó-mławską, nazwać się nie mam żadnego prawa. W dodatku do rysopisu mego jestem *stary popraw*. Kiedy więc szanowny korespondent stały nie jest łaskaw częściej Mławę przypominać światu, ja będę tym wybrańcem, tem dzieckiem losu, co nie da naszej siedzibie zaginąć w niewiadomości. Idzie tylko o to, żebyście wy – Szanowna Redakcjo, za bardzo w treści listów moich nie przebierali, bo pamiętajcie, że to warunek dla zachęty *nowicyusza* nie lada [Korabicz J. 1867, nr 257: 2].

Здаецца, гэта першая карэспандэнцыя Ю. Ляскоўскага, падпісаная псеўданімам „J. Korabicz”⁴⁰. Ім ён будзе карыстацца найчасцей аж да сярэдзіны 1883 г. А вось што датычыць рэгулярных справаздачаў карэспандэнта з мławскага жыцця, дык не ўсё, відаць, залежала ад яго самога. І калі напісаную 10 снежня нататку рэдакцыя надрукавала даволі хутка [гл.: Korabicz J. 1867, nr 291: 2], дык далей справы пойдучь не так добра: толькі дзве карэспандэнцыі млавяніна будуць змешчаныя ў „Gazecie Polskiej” ў 1868 і ў 1869 гг., а пасля супрацоўніцтва затрымаецца больш чым на чатыры гады.

Відаць, з гэтай прычыны ў 1869 г. Ю. Ляскоўскі наладжвае супрацу і пачынае актыўна друкавацца ў „Gazecie Warszawskiej”. Так, у гэтым годзе пяць ягоных вялікіх карэспандэнцый будзе змешчана на старонках выдання, у наступным – чатыры, у 1871 г. – дзве, у 1872 – чатыры.

Проза жыцця перамагла паэзію. Паэт, відаць, рэдка звяртаўся да вершавання, прынамсі, для друку. Магчыма, адзін з апошніх ягоных вершаваных тэкстаў – байка *Odmiana losu*:

– „Żarty! Ryknęło stado... Opieka
Znana nam twoja: gnębisz nasz ród;
Chcemy opieki lepszego człeka,

⁴⁰ Вядома, мы не ставілі мэту прагледзець усю польскую перыёдыку 1860–1880 гг.

Niech nas przygarnie zaganiacz trzód”.
Stało się!... Woły zmieniły pana,
A jaka radość! a jaki ryk!
I zaraz tego samego rana
W drogę... za niemi zaganiacz ćwik.
Idą – czy który w zasiewy skoczy,
Czy w łękę wpadnie z drogi – nic to,
Zganiacz na to ot zamknął oczy:
– Czemu przy drodze? Więc w prawie są.
Pędzi je z łaski, bo z wolnej woli,
I wprost do miasta... Ulicy róg
To jatki... Ejże, lepiej przy roli,
Oj lepszy bodaj choć ciężki pług!
Brama otworem – stoją wkrąg stoły,
Środkiem na pieńku topór i nóż,
I krew czuć świeżą... Zwarły się woły
I nazad w bramę... Za późno już!..
[Korabicz J. 1871a: 142].

Твор Ю. Ляскоўскага трапіў у *Jana Jaworskiego Kalendarz Illustrowany na Rok 1871*, выдавочна, не выпадкова. Рэдактарам выдання з’яўляўся В. Каратынскі, які ў невялічкі пяцістаронкавы раздзел паэзіі ўключыў тэксты сваіх знаёмых, у тым ліку і J. Korabicza, з якім зблізіўся, як мы памятаем, “на віленскім бруку” на пачатку 1860-х.

У байцы выразна выяўляецца стаўленне Ю. Ляскоўскага да сялянскае рэформы 1861 г. Ён быў, хіба, адным з тых, хто значна страціў, перадаючы частку зямлі сялянам. Мы не ведаем, здарылася гэта ў ягоным спадчынным фальварку на Беларусі ці ў фальварку Зелюнь, які належаў (?) сям’і жонкі. Таму „wołki wy moje” ў яго, страціўшы „оріеке”, трапляюць да „zaganiacza trzód”, які мае на мэце загнаць усіх валоў на мясабойню. Тэма несправядлівае сялянскае рэформы будзе не раз узнімацца ў г. зв. „ziemiańskich”, ці то эканамічных артыкулах Ю. Ляскоўскага.

Не вызначаецца літаратар прагрэсіўнасцю поглядаў і ў артыкуле *Z powiatowego partykularza*, дзе вядзе палеміку з маладымі пазітывістамі з „Przeglądu Tygodniowego”, прынамсі, ягоным рэдактарам Адамам Вісліцкім, які ў працы „o Partykularzu prowincjonalnych miasteczek <...> ani jednego nie dostrzega człowieka, jeno błoto, błoto i błoto” [Korabicz J. 1871b, nr 51: 3].

На пачатку 1870-х гг. Ю. Ляскоўскі стаў актыўна супрацоўнічаць са штотыднёвікам „Gazeta Rolnicza”. Цягам 1872–1874 гг. ён змясціў тут адзінаццаць вялікіх артыкулаў (асобных з іх – з працягам у трохчатырох нумарах). Звычайна былі гэта „korrespondencje gospodarskie z pow. Mławskiego”. Ён пісаў пра „zjazdy rolnicze i ich znaczenie dla rolnictwa”, „o spółce spożywczej w Mławie”, „o kolei z Gdańsku do Warszawy”,

„o uciążliwości przekupnictwa”, „o żydach ze względu potrzeb rolnictwa”, „o handlu wywozowym z Prus”, „o serwitutach i szkółkach rolniczych”; удзельнічаў у дыскусіі „o służebności” [Korabicz 1873, nr 35–38], у якой – апрача яго – бралі ўдзел яшчэ трое публіцыстаў. Пэўна, аргументацыю Ю. Ляскоўскага рэдакцыя прызнала найлепшай, калі ў тым жа 1873 г. выдала ягоны тэкст асобнаю кніжачкаю. Здаецца, яна не захавалася, але ў VI томе *Bibliografii polskiej* яна занатаваная наступным чынам: „KORABICZ J., *O służebnościach*: Przedruk z „Gaz. rol.”, Warszawa 1873, w 8ce, str. 27. 25 kop.” [Estreicher 1881, VI: 379]⁴¹.

Даследнік гісторыі польскага сялянства Аляксандар Свентахоўскі пісаў, што

ponieważ rządowi rosyjskiemu szło o to, ażeby obdarować jak największą liczbę chłopów i zyskać sobie ich uwielbienie, więc wytworzył wielką masę (około 150,000) gospodarstw drobnych, jedno- lub kilkomorgowych, które nie mogły żywić swych właścicieli, zmuszonych dopełniać braki zarobkiem. Powstał więc liczny proletarijat rolny, z nędzą częściowo przykrytą tytułami głodnej własności. Gospodarstwa większe wyszły z reformy słabe. Służebności, chociaż pozornie a niekiedy rzeczywiście korzystne, oprócz demoralizowania charakterów ciąglą walką, nie pozwalały utworzyć zamkniętych ścisłemi i stałemi granicami całostek gospodarczych, wprowadzały do ich planu bezład a do budżetu nadużycia i grabieże

i спасылаўся⁴² на J. Korabicza, які – на яго думку – „wykazał ich szkodliwość dla rolnictwa i trudność układów z ciemnem, zbuntowanem chłopstwem” [Świętochowski 1928: 350].

Цягам 1870-х гадоў Ю. Ляскоўскі стала жыў у Млаве, зарабляючы на жыццё то сакратарствам пры павятовым сялянскім камісары, то ўтрымліваючы краму, то напісаннем карэспандэнцый у варшаўскія газеты⁴³. Апрача вышэй згаданых („Gazety Polskiej”, „Gazety Warszawskiej” і інш.), паэт бавіў сваімі допісамі чытачоў „Tygodnika Ilustrowanego”, „Kurjera Warszawskiego”, „Niwy” і інш. Як чалавек старэйшага пакалення (меў блізу пяцідзесяці гадоў), ён вызнаваў погляды традыцыйна-кансерватыўныя, не пагаджаўся на тыя змены, якія ўсё больш шырока ахоплівалі маладое пакаленне:

„Moje żądanie jest tylko to, żeby wychowanie coś pożyteczniejszego dało kobięcie, niż jęć obecnie zapewnia. Koronek nad machinę, nawet przez

⁴¹ Ёсць яна таксама ў *Spisie chronologicznym*. Гл.: [Estreicher 1890, cz. II, t. IV: 41].

⁴² А. Свентахоўскі спасылаўся на асобнае выданне 1873 г.

⁴³ А. Плуг пісаў, што літаратар „poświęcił się rolnictwu” [Wiadomości bieżące... 1889, nr 15: 3], а невядомы супрацоўнік „Gazety Rolniczej” называў яго „rolnikiem” [Wiadomości bieżące... 1889, nr 4: 8].

grzeczność, przełożyć nie mogę... na ministra i posła-kobiętę także przystać nie jestem w stanie..."

Koniec końców, panie pogniwały się na cały ród mężki, za „ograbienie” ich z równouprawnienia i „swobody”. Mężatka odeszła do płaczącego dziecka, któremu bona *Francuzka* nie mogła dać rady, panna zaś w drugim pokoju z wielkiem zajęciem czytała książkę.

W godzinę potem, zawołana przez matkę, wyszła do dalszych pokoiów, zostawiając książkę na stole, założoną w miejscu gdzie jéj przerwano. Byłem ciekawy jaką téż część literatury za najodpowiedniejszą dla siebie uznaje. Przypuszczałem, że to jakiś romansik francuzki. Omyliłem się! książka to była rozumowana, głębsza, na danych naukowych oparta – studium w polskim przekładzie Quatrefages’a⁴⁴ nad teorią przeobrażeń Darwina [Korabicz J. 1874, nr 326: 201].

Апрача варшаўскіх газет млавянін пісаў і ў газету свае, Плоцкае губерні, якая называлася „Korrespondent Płocki” [гл.: Korabicz J. 1876, nr 13: 2–3]. Супрацоўніцтва з губернскаю газетаю палягала яшчэ на тым, што ён быў у сваім мястэчку тою асобаю, якая прымала перадаплату на „Korrespondenta...” [Ogłoszenia 1876, nr 23: 5].

Апрача псеўданама „J. Korabicz” Ю. Ляскоўскі, выдавочна, выкарыстоўваў у сваёй публікацыйнай практыцы і іншыя. Асобныя даследнікі прыпісвалі яму псеўданім „Korabita” [Czarkowski 1922: 44, 124; *Słownik pseudonimów...* 1995, t. II: 350]. Нам вядомы толькі адзін тэкст – вершаваная “ліцвінская” казка *Bocian* падпісаная менавіта так.

Już był od Boga świat stworzony cały,
Już się na niebie ognisty krąg słońca
Przeglądał w morskich głębinach bez końca,
W puszczach już tury i żubry mieszkaly,
Ludziska dawno na świata wsze strony
Już się rozbiegli – kiedy Pan nad Pany
Po lesie chodząc, szeptał zagniewany:
„Po cóż na świecie wąż rozjadowany?
„Po co padalec, żmija i te mnogie
„Ziemskie i wodne pełzają straszydła?
„Na toż, by ludziom ta ziemia obrzydła?
By zeszpeciły dzieło moje drogie?”
I kazał Pan Bóg przynieść wór nielada,
W który kolejno węże, żmije wkłada,
Wszystkie szkodliwe i brzydkie potwory
I z wodnej fali i ze zimnej nory.
Potem z chałupy wywoła człowieka,
By je zatopił w pobliżu jeziorze,
Mówiąc, że wielka pokuta go czeka,

⁴⁴ Гаворка пра Жан-Луї Катрфажа (1810–1892), французскага заолага і антраполага, праціўніка тэорыі Чарльза Дарвіна.

Gdyby zobaczyć miał, co jest w tym worze.
 Chłop idzie zwolna i rozważa sobie,
 Co też za skarby Bóg na niego włożył;
 Stawa – i дума – po głowie się skrobie,
 W końcu pokusie uległ – i otworzył...
 Syknęły węże – a cała gromada
 Spiesznie, gdzie może, uciekać zaczyna,
 Ropucha skacze i nory dopada,
 A żmija sunie, gdzie gęsta krzewina...
 Człowiek się zdumiał i strwożony wola:
 „Cożem nieszczęsny uczynił, na Boga!”
 I pot kroplisty wystąpił mu z czoła
 I w las go pędzi niepojęta trwoga.
 Bez ducha niemal stanąwszy przed Panem,
 Ukląkł na ziemi i zbrodnią wyznaje;
 Bóg się rozgniewał – z przed ogniska wstaje,
 Żarzącem chłopca uderzył polanem
 I rzecze: „*Odtąd niepoczciwy sługo
 Będiesz bocianem – a będziesz tak długo,
 Dopóki Litwy i polskich sąsiadów
 Do ostatniego nie oczyścisz z gadów*”.
 I jeszcze pańskie nie przebrzmiały słowa,
 Już w dziób sążnisty zmieniała się głowa,
 Kamzela w porost zmieniała się biały,
 Skrzydła czarnemi od główki zastały.
 [Korabita 1876, nr 51: 813–815].

Праўдападобнасць таго, што дадзены тэкст належыць Ю. Ляскоўскаму, дастаткова вялікая. Па-першае, блізкія яму людзі выкарыстоўвалі слова „Korabita” ў якасці прыдумка да ягонага прозвішча (гл. “пасмяротныя ўспаміны”). Па-другое, добры знаўца беларускага людю павінен быў ведаць легенду *Адкуль пайшлі буслы*⁴⁵. Па-трэцяе, да жанру „байкі” (вершаванае казкі і адначасна – байкі) Ю. Ляскоўскі, відаць, звяртаўся няраз у сваёй творчасці (гл. напр., „байка” *Odmiana losu*). Апрача таго, у сваіх публікацыях ён выкарыстоўваў матывы баек Івана Крылова. Па-чацвёртае, патрыятычнае гучанне перадапошняе страфы скіроўвалі аўтара на пошук месца друку твора за межамі Расейскае імперыі і выкарыстанне іншага псеўданіма, хоць і пазнавальнага для сяброў.

Крыху пазней, у 1879 г. Ю. Ляскоўскі стаў выкарыстоўваць яшчэ адзін псеўданім: абараняючы права карыстацца ў гмінным судзе поль-

⁴⁵ Легенду *Адкуль пайшлі буслы* даследнікі запісвалі ў розных рэгіёнах Беларусі. Найбольш блізкі да вершаванага твора *Korabity* – варыянт, запісаны на Віцебшчыне Мікалаем Нікіфароўскім (1845–1910) у 1860–1880-я гг., а апублікаваны Аляксандрам Шлюбскім (1897–1941?) (Крывічанскія [беларускія] народныя легенды, не дазvolеныя да друку царскай цензурай, “Крывіч” 1926, № 1) [гл.: *Легенды і паданні* 1983: 59–61, 425, 434].

скаю моваю, ён піша лісты ў рэдакцыю „Gazety Polskiej” ад імя селяніна вёскі Козя-Вулька Марціна Чаронкі (Marcin Czeronka).

Цікава, што выкарыстанне розных псеўданімаў у адной газеце дае магчымасць Ю. Ляскоўскаму весці палеміку з іншым млаўскім карэспандэнтам, які падпісваўся „Ratowiak”. Дзеля гэта ён накіроўвае Марціна Чаронку ў дом Карабіча:

Byłem temu parę dni w Mławie – i myślę sobie: kiedyś mnie dopuszczono do prawa odzywania się czasami przez druk, i jestem tu, to czemu nie odwiedzić brata wedle pióra... i poszedłem do p. Korabicza. Przychodzę i witam, jak się należy, z imienia, – ten zaś: „A, jak się macie, – tylko tak mnie nie nazywajcie... nie nazywajcie... nie chcę i od dziś z tem imieniem nic nie mam wspólnego”.

– Co się stało, – pytam się... – czemu?

– Czytaj, Marcinie, – odpowiada mi, – i pokazuje gazetę „Nowiny”, a był to, jak obszył, Nr 222.

Same dwójki, – myślę sobie, – liczby parzyste i równe... coś niedobrego chyba! Może czary, a może wyklęcie jakie rzucono na Korabicza [Czeronka 1879, nr 199: 2].

Сутнасць справы даволі моцна зашыфраваная, зразумець, што адбывалася ў Млаве летам 1879 г. вельмі складана. Але праўдападобна: менавіта гэтая справа прывядзе да таго, што Ю. Ляскоўскі будзе змушаны ўцякаць зімою 1879–1880 г. з мястэчка за межы імперыі.

Зрэшты, у лісце паэта з Кракава (sic!)⁴⁶ да Ю.І. Крашэўскага ад 29 кастрычніка г. г. не адчуваецца аніякае трылогі ці небяспекі. Якраз наадварот: млаўскі карэспандэнт мае намер выдаваць „pismo ludowe”. Пачуўшы ж пра тое, што падчас ушанавання 50-х угодкаў літаратурнае працы патрыярха польскае пісьменнасці ў Кракаве (пачатак кастрычніка 1879 г.) юбіляру даверылі апекавацца выданнем кніг для народа, Ю. Ляскоўскі звяртаецца да яго з пытаннем: „czy częśćka tego funduszu może być przeznaczoną na naszą dzielnicę kraju”? [Rkps BJ 6514/IV: 234 v]. Маўляў, ён ужо стараецца ў Пецярбурзе пра дазвол на выданне і нават мае на ўсялякі выпадак чалавека, якому ўлады не адмовяць. На жаль, Ю. Ляскоўскі не падае ні меркаваны тытул „pisma”, ні прозвішча чалавека, які мае атрымаць дазвол. А таму немагчыма сказаць, ці ідзе тут гаворка пра „Gazetę Świąteczną” і пра Конрада Прушынскага (1851–1908), які якраз у гэты час пачаў рупіцца пра свой штотыднёвік. Праўдападобнасць сумеснае акцыі двух землякоў дастаткова вялікая: можна прыгадаць, што крыху пазней (1883 г.) Ю. Ляскоўскі будзе некалькі месяцаў падмяняць на пасадзе галоўнага рэдактара К. Прушынскага, які выедзе з Варшавы.

⁴⁶ Магчыма, Ю. Ляскоўскі выязджаў за межы Расейскае імперыі ў гандлёвых справах.

Просьбу да Ю.І. Крашэўскага ён падмацоўвае спасылкамі на свае працы ў галіне “народнае” літаратуры (між іншым, згадвае *Książeczkę przeciw pijaństwu* і *Opowiadanie o Litwie*) тлумачэннем, чаму важнай з’яўляецца падобная літаратура. У лісце ў Дрэздан Ю. Ляскоўскі згадвае і пра тое, што ўжо аддаў на цэнзураванне рукапіс кніжачкі *Jak sobie przysporzyć ziemi i chleba* (яна выйдзе ў свет у 1883 г.), і нават далучае да ліста выцінку са 123 нумару „Gazety Polskiej” з артыкулам Марціна Чаронкі як довад „uzdolnienia mego do ludowego pisania” [Rkps BJ 6514/IV: 234 v].

Аднак менш чым праз паўтара месяца планы з выданнем „pisma ludowego” нібыта ўжо мяняюцца. „Dziś mam co innego na względzie” [Rkps BJ 6514/IV: 235 r], – коратка адказвае ён Ю.І. Крашэўскаму ў лісце з Млавы ад 7 снежня 1879 г. І апавядае пра сваю новую ідэю, звязаную з выданнем напісанай ім палітычнае кніжачкі:

musiałem zrobić zarządzenie, aby do approbaty WPana została przesłana broszura moja z Krakowa. Dotyczy ona chwili obecnej położenia naszego. Idzie o to, czy wyjścia z tego położenia mamy wyczekiwać znowu od losu i wypadków, czyli też do zmiany sami rękę przyłożyć winniśmy, w jakiej mierze i z jakim prawdopodobnie skutkiem? Broszura napisana rok temu, w późniejszym zaś czasie dodałem do niej jeden ustęp tylko, dotyczący zna-nej (: z września r. b. :) wizyty ks. B... w Wiedniu. Być może, że w obecnym czasie coś ująć, albo dodać wypadnie – przy swoim upierać się nie myślę; rozumiem przecież, że gdy mówią o nas... zatem i my coś więcej zasadniczego powiedzieć winniśmy, niż to, co dorywczo tylko wygłaszamy w dziennikach. Broszurę prześle do Drezna p. Apollin Hofmeister z Krakowa, blizki znajomy i dawny sąsiad brata WPana. Czy ma ma (sic!) być drukowana, cała lub w części, albo za niewłaściwą na czas obecny poczytana zostanie, niech mi będzie wolno to całkowicie uznaniu WPana zostawić [Rkps BJ 6514/IV: 235 r].

Рукапіс кніжачкі аўтар назаве *Polska i Rossya wobec idei słowiańskiej*, а падпіша псеўданімам „Mroczek”⁴⁷. Тым самым дадаючы чарговую загадку да свайго жыццяпісу. Сапраўды: як склаўся лёс кніжачкі? Прынамсі, у сакавіку 1880 г. Ю. Ляскоўскі зноў падывае гэтую тэму ў лісце да Ю.І. Крашэўскага: просіць выслать яму ў Львоў рукапіс, а таксама хоча пачуць думку, ці варта друкаваць яго?

У снежні 1879 г. Ю. Ляскоўскі выязджае на Літву і Беларусь. Пра гэта сведчыць ягоны артыкул *Słówko o pieśni* („W ко́нцу г. 1879 leciałem

⁴⁷ Звернем ўвагу: Адам Кіркор, які ў той час жыў у Кракаве, і, відаць, сустракаўся з Ю. Ляскоўскім, у трэцім томе *Живописной России* згадвае пра Юльяна Мрочка як пра аднаго з літаратараў, што «писали <...> по-бѣлорусски въ новѣйшее время» [Киркор 1993: 327].

na złamanie karku⁴⁸ pocztą z Lucyna (gubernia witebska), w kierunku Dryzieńskiego powiatu” [Korabicz J. 1882, nr 287: 1]), а таксама ліст да Ю.І. Крашэўскага ад 6 сакавіка 1880 г. Мы не ведаем, якія клопаты прымусілі яго пакінуць Млаву і, атрымаўшы дазвол губернатара, перакрочыць межы Каралеўства. Але нейкія акалічнасці не дазволілі яму вярнуцца ў родную хату. Мяркуем, што звязана гэта было з ягонай камерцыйнай дзейнасцю. Пра гэта сведчаць ягоныя сябры. В. Каратынскі: „Założył był Mławie handel kolonialny, który niedoświadczonemu powieść się nie mógł” [Kronika Warszawska... 1889, nr 17: 2] і К. Прушынскі: „W handlu mu się jednak nie[powiodło, więc go porzucił i wyjechał z Mławy” [Nowiny 1889, nr 421: 2].

Сам жа Ю. Ляскоўскі апавядае пра гэта ў лісце да Ю.І. Крашэўскага ад 6 сакавіка 1880 г. наступным чынам:

W dalszym ciągu listu mego z d. 7 grudnia r. zeszł. mnie wypadło pisać do W Pana dzisiaj ze Lwowa. Tak się złożyły okoliczności, że musiałem usunąć się na czas jakiś z Królestwa, dając na[teraz] odpawę projektowi nowego pisma ludowego w Warszawie. Kiedy powrócę, nie wiem i to widłami pisane, a widły te już trzeci raz w życiu wyrzucają mię z domu. Tu mam tyle teraz wolnego czasu – jak zwykle na bezchlebiu i między obcymi zupełnie ludźmi <...>. Wiem, że na list mój, z Mławy pisany, raczyłeś WPan dać kilka słów odpowiedzi, ale listu tego ja nie czytałem, bo odebrany był w domu wtedy, gdy ja byłem na Litwie. Wracając ztamtąd, już nie mogłem nawet na chwilę wstąpić do domu, ale z Warszawy pojechałem przez Kraków do Lwowa. Tak to czasami los ludźmi rzuca! [Rkps BJ 6514/IV: 236r].

Відаць, у Млаву Ю. Ляскоўскі больш не вярнуўся. Нейкі час ён, пэўна, жыў у Львове. Меў пэўныя дачыненні з адміністрацыяй (рэдакцыяй) газеты „Dziennik Polski”. Прынамсі, прасіў Ю.І. Крашэўскага выслать на адрас гэтага выдання рукапіс кніжачкі *Polska i Rosysa wobec idei słowiańskiej*. Магчыма, нават ананімна друкаваў свае працы на старонках „Dziennika Polskiego”. Звярнулі мы таксама ўвагу, што ў кракаўскай газеце „Czas” змешчаны допіс са Львова, падпісаны „J. Laskowski, sekretarz Arcybiskupa obrz. łac.” [Laskowski 1881, nr 87: 2]. Але ці магчыма гэта, каб уцякач з Расейскае імперыі служыў пры Францішку Вяжхлейскім (1803–1884), арцыбіскупе, львоўскім мітрапаліце? Хіба, не. Тым больш, што сакратаром духоўнае асобы такога ўзроўню мусіў быць святар.

⁴⁸ Магчыма, Ю. Ляскоўскі спяшаўся таму, што атрымаў вестку пра цяжкі стан старэнькае, 90-гадовае маці, якая жыла разам з ягонай сям’ёю ў Млаве. Паўліна з Гофэртаў Ляскоўская памерла 1/13.01.1880 г. [гл.: APW, zespół 0054/D: 1880, online].

Публікацый Ю. Ляскоўскага пад псеўданімам „J. Korabicz” у варшаўскіх выданнях за 1880 г. выявіць нам не ўдалося. Яны пачалі з’яўляцца толькі ў сярэдзіне 1881 г.⁴⁹ У шасці нумарах „Gazety Polskiej” з’явіўся вельмі вялікі артыкул літаратара *Cele szkoły ludowej* [Korabicz 1881, nr 148, 165, 169, 170, 204, 205]. Тут, у адрозненне ад большасці публікацый Ю. Ляскоўскага, адсутнічае пазнака пра час і месца напісання. Тое самае назіраем і ў 146 нумары „Gazety Warszawskiej” за 1882 г.: артыкул J. Korabicza *Gmina Brudno* не датаваны, але змест ягоны выразна сведчыць, што напісаў яго жыхар Варшавы [Korabicz 1882, nr 146: 1].

У „Gazecie Polskiej” у 1882 г. упершыню Ю. Ляскоўскі выкарыстае псеўданім Марцін Мізэра (Marcin Mizera). Прычым, “паселіць” яго ў вёсцы Козя-Вулька, дзе колісь “жыў” Марцін Чаронка [гл.: Mizera Marcin 1882, nr 197: 2]. Зрэшты, карыстацца гэтым псеўданімам часта ён не будзе: апрача некалькіх газетных публікацый ім Ю. Ляскоўскі падпіша дзве кніжачкі.

Найперш выдадзеную кнігарню К. Прушынскага *Jak przysporzyć ziemi i chleba? Dla użytku sąsiadów* (Warszawa 1883, 32 s.). Гэта ці не адзіная з кніжачак для людю Ю. Ляскоўскага, якая захавалася ў бібліятэках. Яна дае ўяўленне пра асаблівасці стылю пісьменніка. Мастацкім назваць яго цяжка. Тут хутчэй палучэнне мастацкае прозы з публіцыстыкай. Фактычна, усе тыя праблемы вясковага паслярэформеннага жыцця польскае вёскі, пра якія J. Korabicz пісаў у варшаўскія газеты, знаходзяць тут сваё выяўленне. А менавіта, і шкоднасць сервітутаў, і тая вялікая шкода для краю, калі фальваркі і маёнткі купляюць немцы-каланісты:

Szkoda wypuszczać ziemię polską w ręce niemieckie, bo – jak to przede mną Grzęda powiedział, – osadnicy niemieccy zaleją nas [Mizera 1883: 30].

Кніжачка невыпадкова ўбачыла свет коштам кнігарні К. Прушынскага: вярнуўшыся са Львова і пасяліўшыся ў Варшаве, Ю. Ляскоўскі актыўна супрацоўнічаў з „Gazetą Świąteczną”:

Kierownictwo redakcji „Gazety Świątecznej” od początku jej istnienia sprawował niemal wyłącznie Prószyński. Jego artykuły i notatki wypełniały poważną część pisma. W początkowym okresie wydawnictwa przez pewien okres czasu pomagał Prószyńskiemu Julian Laskowski (ps. Korabicz), późniejszy redaktor „Echa Łomżyńskiego”. Pisywał on na tematy rolnicze, prowadził akcję przeciwko emigracji chłopów do Ameryki [Kmieciak 1971: 159].

⁴⁹ 8 студзеня 1881 г. у штотыднёвіку “Prawda” (nr 2) была апублікаваная рэцэнзія Ю. Ляскоўскага (J. Laskowski) на кнігу *Piśmiennictwo polskie: Encyklopedia Wychowawcza* pod redakcją J.T. Lubomirskiego, E. Sawickiego, S. Przybańskiego i E.P. Plebańskiego (Warszawa 1880).

Змяшчаў свае матэрыялы Ю. Ляскоўскі ў газеце, здаецца, ананімна. Але, магчыма, псеўданімам „Pisarz Gazety Świątecznej” яны з К. Прушынскім карысталіся супольна, прынамсі, у 1883 г., калі некалькі месяцаў ён кіраваў выданнем з прычыны адсутнасці галоўнага рэдактара. Пэўна, праца ў „Gazecie Świątecznej” забірала шмат часу ў літаратара⁵⁰: пасля 1881 г. ягоныя публікацыі рэдка сустракаюцца на старонках варшаўскае перыёдыкі. Але адна з іх – надзвычай важная для нас. Маём на ўвазе адказ Ю. Ляскоўскага на нататкі Юзафа Корвін-Кучынскага, змешчаныя ў „Gazecie Polskiej”. Гэта, хіба, адзіны выпадак, калі літаратар закрануў беларускую тэму падчас сваёй амаль дваццацігадовай карэспандэнцкай дзейнасці, і ягоная адзіная публікацыя ў газеце „Nowiny” [Korabicz 1882, nr 287: 1; nr 288: 1]. Ён даволі эмацыйна адрэгаваў на абыякавае стаўленне Ю. Корвіна-Кучынскага да лёсу і беларускае мовы, і ўсяго беларускага краю.

У 1884 г. Ю. Ляскоўскі прыняў прапанову стаць рэдактарам газеты „Echo Łomżyńskie”. Штотыднёвік пачаў выходзіць у студзені 1882 г. пад рэдакцыяй Эдмунда Каберта і Віктара Шуманскага [Nowości: Krajowe 1881, nr 246: 14] і з першых нумароў арыентаваўся на выданні К. Прушынскага ды – адначасна – папулярныя іх [X. 1883, nr 196: 40–41].

Redakcja nie zamierzała bezkrytycznie schlebiać odbiorcom, zaatakowała plagę karciarstwa, zachowanie się urzędników, bierność społeczeństwa, w tym również „sfer inteligentnych”. Od początku z największym chybą bólem pisano o analfabetyzmie, braku troski o szkoły i edukację własnych dzieci. <...> Oponentów było zresztą od początku bardzo wielu, a szeregi współpracowników topniały [Dobroński 1993: 99].

У 1883 г. рэдакцыя „dla zasad swoich musiała narazić byt pisma” [X. 1883, nr 196: 48]. Больш за паўгода штотыднёвік не выходзіў. Але летам 1884 г. В. Шуманскі з дапамогай К. Прушынскага прыкладаюць намаганні, каб адрадзіць выданне. У „Gazecie Świątecznej” з’яўляецца абвестка:

W Łomży zacznie znowu od 1-go lipca wychodzić gazeta „Echo Łomżyńskie”, która już poprzednio była tam wydawana, a od kilku miesięcy nie ukazywała się wcale. Godzi się, żeby mieszkańcy gubernij Łomżyńskiej i sąsiadującej z nią Suwalskiej, a zwłaszcza właściciele dworów i inni ludzie światlejsi zajęli się

⁵⁰ Напр., К. Прушынскі ў 1899 г. так пісаў пра сваю працу ў рэдакцыі „Gazety Świątecznej” у лісце да Адама Шыманскага: „Od lat trzydziestu już nie miałem ani jednego tygodnia zupełnego wypoczynku. Praca i niepokój nieustannie. Od lat zaś 19 życie pędzę gorączkowo, sypiam 5–6 razy na tydzień, a bardzo często 24–48 godzin bez przerwy czynnym i przytomnym być muszę, nie kładąc się ani na chwilę” [цыт. па: Kmiecik 1971: 162]. Прыкладна гэтаксама працавалі і іншыя рэдактары тагачасных перыядычных выданняў – Адам Плуг, Вінцэс Каратынскі, Юльян Ляскоўскі.

szczerze tém pismem, które głównie ich miejscowemi sprawami zajmować się będzie [Różne wieści... 1884, nr 180: 3].

Відавочна, К. Прушынскі быў тою асобаю, што рэкамендавала Ю. Ляскоўскага на пасаду галоўнага рэдактара „Echa Łomżyńskiego”⁵¹. Прафесар Адам Дабронскі, які працаваў з тымі пару дзясяткамі нумароў газеты, якія рыхтаваў Ю. Ляскоўскі, так характарызуе іх:

Pierwszy numer nowej edycji zawierał wiadomości urzędowe, kronikę miejscową, sporo przedruków, urywki wspomnień, artykuł o serwitutach. Pismo miało ukazywać się w piątki, trafiając poza prenumeratorami do księgarń w Łomży, w kilku innych miastach guberni i w Suwałkach. Redakcja przeniosła się do domu Leśniewskiego przy Szosie Śniadowskiej. Niestety, nie wiemy kiedy „Echo Łomżyńskie” definitywnie zakończyło swój pionierski żywot. Stało się to chyba jesienią 1884 r., brakuje jednak tych ostatnich numerów. Uznano po latach, że winę za upadek łomżyńskiego tygodnika ponosiła głównie inteligencja, która jednak „wołała grać w karty, łykać sensacyjne wiadomości i plotki miejscowe...” [Dobroński 1993: 99].

Пра гэты, не вельмі ўдалы перыяд жыцця Ю. Ляскоўскага добра ведалі ягоныя варшаўскія прыяцелі, якія, аднак, віну за заняпад газеты перакладалі на тамтэйшую інтэлігенцыю: „Był wreszcie przez rok czy nieco więcej redaktorem «Echa Łomżyńskiego», którego największą wadą w obu z kolei redaktorach było poczucie służby publicznej, zamiast wysługiwania się uroszczeniom partykularza” (В. Каратынскі); „Ponieważ jednak bardzo niewielu łomżyniaków sprowadzało swą gazetę, więc niezadługo przestała ona wychodzić” (К. Прушынскі).

З Ломжы Ю. Ляскоўскі вярнуўся ў Варшаву, дзе цягам двух (?) гадоў працаваў у канцылярыі Крэдытнага земскага таварыства (Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego⁵²) [Kronika Warszawska... 1889, nr 17: 2], а пасля пераехаў у Вільню, каб стаць інтэндантам Афальмалагічнага інстытуту графіні Мар’і з Тызенгаўзаў Пшаздзецкай (1823–1890).

Колішняе знаёмства з Канстанцінам Тызенгаўзам, праца ў Паставах у 1860-я гг., відаць, далі яму магчымасць бываць у варшаўскім палацы ягонага ўнука Канстанціна Пшаздзецкага (ul. Foksal 6 w Warszawie) [Wiadomości bieżące... 1889, nr 15: 2] і ягонае маці, Мар’і, дзе і атрымаў

⁵¹ У асобных даўніх публікацыях і сённяшніх даследаваннях прозвішча новага рэдактара не называецца: “Przez pewien czas kierował pismem sprowadzony z Warszawy literat – pismo jednak w tym czasie już mocno kulało i w końcu zakończyło swój żywot” [Wiktor Szumański... 1903, nr 8: 1]; “sprowadzony z Warszawy literat” [Gwardiak 2002, t. XIII: 81].

⁵² Па-расейску яно называлася Кредитное земское общество въ губерніяхъ Царства Польскаго.

„posadę zarządzającego szpitalem dla chorych na oczy, utrzymywanym przez nią w Wilnie” [Nowiny 1889, nr 421: 2].

Мар’я Пшаздзецкая пасля смерці мужа ў 1871 г. актыўна займалася дабрачыннасцю, а сама жыла вельмі сціпла. У прадмесьцях Вільні яна пабудавала новы, двухпавярховы будынак афтальмалагічнага інстытуту, а на пасаду галоўнага лекара запрасіла вядомага акуліста Зянона Цывінскага (1832–1904). Шпіталь для хворых на вочы яна ўтрымлівала са сваіх сродкаў:

Warunki panujące w Instytucie wykraczały ponad ówczesne szpitalne standardy: jasne, szeroki korytarze, obszerne sale chorych i wzorowa czystość wyróżniały placówkę [Celnik, online].

Жывучы і працуючы два гады ў Вільні, Ю. Ляскоўскі, відаць, не наладзіў блізкіх дачыненняў з мясцовай ліцвінска-польскай творчай інтэлігенцыяй. Адно падтрымліваў, хіба, сувязі са сваімі варшаўскімі прыяцелямі.

Найперш з В. Каратынскім, рэдактарам „Gazety Warszawskiej”, у якой ён апублікаваў адзін з апошніх сваіх артыкулаў *Wystawa rolnicza w Wilnie*, напісаны 19 чэрвеня 1887 г. і падпісаны псеўданімам М. Worona [Worona 1887a, nr 162: 3].

Паводле сцверджання К. Прушынскага, „pamiętał Laskowski o «Gazecie» naszej i czasem coś do niej przysyłał. Ostatni list jego był o wystawie rolniczej w Wilnie, drukowany w numerze 342 i 346” [Nowiny 1889, nr 421: 2]. Тут ідзе гаворка пра два артыкулы-справаздачы з сельскагаспадарчай выставы ў Вільні ў другой палове чэрвеня 1887 г. [Worona 1887b, nr 342: 1–2; Worona 1887c, nr 346: 3–4]. Відавочна, у рэдакцыю „Gazety Świątecznej” Ю. Ляскоўскі са жніўня 1887 г. больш не пісаў, але ці азначае гэта, што і прыватных карэспандэнцый да Промыка не было? Дык да каго ж звяртаўся літаратар у справе выдання кніжачкі *Do Ameryki po złoto?*

Вядома, ад’язджаючы з Варшавы ў 1886 г. ён мог сам пакінуць падрыхтаваны і, відаць, раней цалкам ці часткова друкаваны на старонках „Gazety Świątecznej”⁵³ рукапіс твора невядомаму сёння Яну Пазнанскаму⁵⁴, які сваім коштам надрукаваў кніжку ў друкарні Уладзіслава Шульца і суполкі⁵⁵, што знаходзілася па адрасе ul. Niecała 1 (побач

⁵³ Інфармацыя няпэўная. Нам не ўдалося выявіць у „Gazecie Świątecznej” „opowiadanie wędrowca Macieja Świdra”, якое “spisał Marcin Mizera”.

⁵⁴ Магчыма, пад гэтым імем схаваўся нехта з Пшаздзецкіх, якія апекаваліся Ю. Ляскоўскім ў апошнія гады яго жыцця.

⁵⁵ Вядома, што У. Шульц у 1884 г. выдаў *Ogniem i mieczem* Генрыка Сянкевіча. Друкаваў ён таксама літаратуру для людю (напр., *Głos z ludu w kwestyi polskiej*, 1889).

з Саксонскім садам [Ogród Saski]). Але, магчыма, кніжка была завершана ў Вільні і дасланая (прывезеная?) некаму з сяброў у Варшаве, з тым, каб яны дапамаглі выдаць яе.

Вельмі верагодна, што кніжка выйшла вялікім накладам і распаўсюджвалася не толькі ў Каралеўстве, але трапіла і ў іншыя куткі былое Рэчы Паспалітае. Прынамсі, у Кракаў, дзе яе дакладна апісаў К. Эстрайхер [Estreicher 1911, III: 186], а таксама дзе яна стала прадметам аналізу невядомага супрацоўніка штодзённае газеты „Nowa Reforma”. Пазней рэцэнзію ўключылі ў зборнік *Przegląd literatury ludowej polskiej z dwóch lat ostatnich*:

Do Ameryki po złoto. Z opowiadania wędrowca Macieja Świdra, spisał Marcin Mizera (J. Laskowski). Warszawa, nakładem J. Poznańskiego, 1888 roku. Cena 20 kop. W małej 8-ce, str. 104.

Jedną z spraw naszych najbardziej palących jest emigracja ludu polskiego do Ameryki, niestety coraz większe przybierająca rozmiary. Doniosłość tego ruchu dla naszej przyszłości narodowej jest tem większa, że przeważnie opuszczają kraj ojczysty jednostki najenergiczniejsze, a częstokroć i najbardziej inteligentne. W obec takiego ubytku najlepszych żywiołów z pośród włościan naszych jest to obowiązkiem literatury ludowej w prawdziwym świetle przedstawić dolę wychodźców polskich za oceanem i o ile możliwości powstrzymać od tej wędrówki, narażającej na nader ciężkie przejścia i straty nieobliczone.

Zadania tego podjął się autor tej książeczki i wywiązał zeń bardzo szczęśliwie. W szeregu obrazków, skreślonych językiem prostym a w sposób nader żywy i zajmujący, przedstawia najprzód rozliczne oszustwa i podstępne namowy agentów emigracyjnych, dalej niebezpieczeństwa morskiej podróży, wreszcie trudność zarobku w wschodnich Stanach Ameryki Północnej, a w skutek tego konieczność dla naszych wychodźców osiedlenia się na krańcach zachodnich, w okolicach, narażonych na napady dzikich plemion indyjskich.

Dziełko to, bardzo chlubnie świadczące o niepospolitym talencie niedawno zgasłego autora, a n a l e p s z y c h, jakie pojawiły się u nas w latach ostatnich na polu piśmiennictwa ludowego [*Przegląd literatury ludowej...* 1890: 53–54].

Кніжка Ю. Ляскоўскага *Do Ameryki po złoto: z opowiadania wędrowca Macieja Świdra, spisał Marcin Mizera* (Warszawa: nakładem Jana Poznańskiego; drukiem Władysława Szulca i s-ki, 1888, 104 p.) колись захоўвалася ў Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), але цяпер яна недаступная. Магчыма, нехта з даследнікаў знаёміўся з творам пісьменніка, хоць вось такая яго характарыстыка хутчэй паходзіць пасля прачытання назвы: „Autor ogłosił tę powieść pod pseudonimem Marcin Mizera i wyraził w niej ostrzeżenia przed ciężkim tułaczym życiem białoruskich i polskich emigrantów” [Orłowski, online].

У шэрагу варшаўскіх выданняў у студзені 1889 г. з’явіліся паведамленні пра смерць у Вільні Ю. Ляскоўскага. Характэрна, што былі гэта

газеты, у якіх, па-першае, колісь друкаваліся карэспандэнцыі літаратара, а па-другое, – у іх працавалі выхадцы з беларускіх земляў: В. Каратынскі („Gazeta Warszawska”, „Tygodnik Ilustrowany”), К. Прушынскі („Gazeta Świąteczna”), Элігі Францішак Карафа-Корбут („Gazeta Polska”), А. Плуг („Kurjer Warszawski”).

Мяркуючы па тым, што першаю пра смерць Ю. Ляскоўскага напісала і падала дакладную дату (10 студзеня) „Gazeta Polska”, можна лічыць, што Э.Ф. Карафа-Корбут быў тым, каму паведаміла сям’я. Менавіта ён мог напісаць: „Przed kilku laty, za pobytu w Warszawie, zasilał między innymi pismami i Gazetę naszą artykułami ekonomicznymi w sprawach ziemiańskich” [Z różnych stron... 1889, nr 10: 2]. Але найвыразней пра гэта сведчыць крыптанім пад нататкаю (запрашэнне на саракавіны) у „Gazecie Warszawskiej”:

W dniu 21-m lutego r. b., to jest we czwartek, o godzinie 11-ej z rana, w kościele Św. Oblubieńca (po-Karmelickim) na Krak. Przedmieściu, odprawiona będzie Msza żałobna za duszę ś. p. Juliana Laskowskiego, b. współpracownika wielu pism warszawskich, który zakończył życie w Wilnie w pierwszych dniach stycznia r. b. Na nabożeństwo to zaprasza się przyjaciół i znajomych zmarłego [E. K. 1889, nr 47: 4].

Е. К. – гэта, праўдападобна, Eligi Korbut, а „Gazeta Warszawska” абра-на дзеля таго, што яна распаўсюджвалася пераважна ў Варшаве, у ад-рознненне ад „Gazety Polskiej”, якую выпісвалі найбольш па-за Варшавай.

Як стала вядома з артыкула Яўхіма Карскага *Стары беларускі пісьменьнік Арцэм Дарэўскі-Вярыга і яго літэратурны альбом*, кватэра Э.Ф. Карафа-Корбута (ul. Złota 51) [гл.: Хаўстовіч 2021: 314] была тым месцам, дзе “ў Варшаве збіраўся беларускі гурток: Плуг (Пяткевіч А.), Каратынскі і др. Вестка Р. Земкевіча” [Карскі 1919, № 50]. Раней мы меркавалі, што Рамуальд Зямкевіч, відаць, чыста ўмоўна аб’яднаў супра-цоўнікаў варшаўскіх газетаў у “беларускі гурток”. Але цяпер мы можам сказаць: знаны бібліяфіл і даследнік дакладна прааналізаваў інфарма-цыю ад варшаўскіх старажылаў; і сцвердзіць: гурток існаваў! ды з поўным правам “далучыць” да беларускага гуртка ў Варшаве яшчэ і К. Прушынскага ды Ю. Ляскоўскага. Прынамсі, у 1880-я гг. яны маглі часта сустракацца.

Паказальна, што К. Прушынскі не толькі падаў звесткі пра прыя-целя, але і ахарактарызаваў ягоныя чалавечыя якасці:

Był to człowiek szczerze miłujący braci i gotów zawsze dla ich dobra pracować. <...> Nieboszczyk był człowiekiem zdolnym, ożywionym zawsze najlepszymi chęciami i piękną a pocztliwą myślą. Mało dbał o dostatki i wygodę, więcej go obchodziły jakieś sprawy ważniejsze. Przytem miły bywał z niego i uczynny dla drugich towarzyszy [Nowiny 1889, nr 421:2].

Пахавалі Ю. Ляскоўскага на могілках Роса, бо, відавочна, так трэба разумець словы В. Каратынскага: „Na smentarzu, który przyjął już tylu zasłużonych, znalazł się kątek i dla cichego pracownika” [*Kronika Warszawska*... 1889, nr 17: 2]. Маріла, здаецца, не захавалася.

Спіс літаратуры

- Adres"-kalendar', ili Obšij štat" Rossijskoj imperii na 1848 god".* 1847. Sanktpeterburg", čast' vtoraa: 12–13 [*Адресь-календарь, или Общій штатъ Россійской имперіи на 1848 годъ*. 1847. Санктпетербургъ, часть вторая: 12–13].
- Aleksandrovič Scăpan. 1965. *Dva nevădomyâ verșy*. "Litaratura i mastactva" № 14 (16.02): 3 [Александровіч Сцяпан. 1965. *Два невядомыя вершы*. "Літаратура і мастацтва" № 14 (16.02): 3].
- Alfavitnyj spisok" dvorânskim" rodam" Minskoj gubernii, vnesennym" v" dvorânskuû rodoslovnuû knigu po 1-e iûlâ 1903 goda.* 1903. Minsk". [*Алфавитный списокъ дворянскимъ родамъ Минской губерніи, внесеннымъ въ дворянскую родословную книгу по 1-е іюля 1903 года*. 1903. Минскъ].
- APW (Archiwum Państwowy m. st. Warszawy), zespół 0614/D: *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Zieluń powiat żuromiński. 1861* [online] <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=13&zs=0614d&sy=1861&kt=2&plik=005.jpg#zoom=1&x=379&y=1655> [dostęp: 4.10.2022].
- APW (Archiwum Państwowy m. st. Warszawy), zespół 0054/D: *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Mława powiat mławski. 1869* [online] <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=13&zs=0054d&sy=1869&kt=1&plik=068.jpg#zoom=1.25&x=324&y=1264> [dostęp: 5.10.2022].
- APW (Archiwum Państwowy m. st. Warszawy), zespół 0054/D: *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Mława powiat mławski. 1873* [online] <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=13&zs=0054d&sy=1873&kt=1&plik=042.jpg#zoom=1.2814106518609911&x=806&y=0> [dostęp: 5.10.2022].
- APW (Archiwum Państwowy m. st. Warszawy), zespół 0054/D: *Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Mława powiat mławski. 1880* [online] <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=13&zs=0054d&sy=1880&kt=3&plik=002.jpg#zoom=2.25&x=780&y=0> [dostęp: 5.10.2022].
- Bar Adam. 1936–1938. *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących*, t. I–III, Kraków.
- Bibliografia polska XIX stulecia Karola Estreichera.* 1959–. Kraków, część pierwsza, wyd. nowe, tt. I–. .
- BJ, rkps 6470/IV: *Korespondencja J.I. Kraszewskiego*, seria III: *Listy z lat 1845–1862*, t. 11: *L–Ł*, k. 15–16v: J. Laskowski do J.I. Kraszewskiego, list z 13/25.03. [1861 r].
- BJ, rkps 6514/IV: *Korespondencja J.I. Kraszewskiego*, seria III: *Listy z lat 1863–1887*, t. 54, *L (Labarry – Lemonier)*, k. 233–234: J. Laskowski do J.I. Kraszewskiego, list z 29.10.1879 r.
- BJ, rkps 6514/IV: *Korespondencja J.I. Kraszewskiego*, seria III: *Listy z lat 1863–1887*, t. 54, *L (Labarry – Lemonier)*, k. 235: J. Laskowski do J.I. Kraszewskiego, list z 7.12.1879 r.
- BJ, rkps 6514/IV: *Korespondencja J.I. Kraszewskiego*, seria III: *Listy z lat 1863–1887*, t. 54, *L (Labarry – Lemonier)*, k. 236–236v: J. Laskowski do J.I. Kraszewskiego, list z 06.03.1880 r.
- Celnik Hanna. *Początki oftalmologii w Wilnie* [online] <https://docplayer.pl/50992832-Dr-hanna-celnik-warszawa-wum.html> [data dostępu: 15.08.2022].

- Czarkowski Ludwik. 1922. *Pseudonimy i kryptonimy polskie*. Wilno.
- Czeronka Marcin. 1879. *Korrespondencye „Gazety Polskiej”. Kozia-Wólka, przy kolei nad-wiślańskiej, d. 1 sierpnia r. 1879*. „Gazeta Polska” nr 199 (24.08/5.09): 2.
- Dobroński Adam. 1993. *Łomża w latach 1866–1918*. Łomża–Białystok.
- Doniesienia. 1858. „Wiadomości Polskie” nr 12 (20 marca): 6 (56).
- E. K., [Zaproszenie na nabożeństwo]. 1889. „Gazeta Warszawska” nr 47 (8/20.02): 4.
- Estreicher Karol. 1870–1882. *Bibliografia polska*, część I: *Stulecie XIX*, tt. I–VII, Kraków.
- Estreicher Karol. 1890. *Bibliografia polska*, część II, t. IV, Kraków.
- Estreicher Karol. 1911. *Bibliografia polska*, część IV: *Stulecie XIX*, t. III, Kraków.
- Gistoryâ belaruskaj litaratury XI–XIX stagoddzâŭ: u dwuh tamah. 2007. Rêd. U. Marhel', V. Čamâryckî. Minsk: Belaruskâŭ navuka [Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах. 2007. Рэд. У. Мархель, В. Чамярыцкі. Мінск].
- Gwardiak Janusz. 2002. *Wiktor Szumański (1845–1903) – łomżyński notariusz, działacz społeczny i publicysta*. „Studia Łomżyńskie”, t. XIII: 79–82.
- Haŭstovič Mikola. 2021. *Da biâgraphii Ąlegi Pranciša Vulâ* (310–316). U: Haŭstovič Mikola. *Dasledavanni i materyaly: Litaratura Belarusi XIX – pačatku XX stagoddzâ*, tom sëmy, Warszawa: [Хаўстовіч Мікола. 2021. *Да біяграфіі Ялегі Пранціша Вуля* (310–316). У: Хаўстовіч Мікола, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя*, том сёмы. Warszawa].
- Karskij Efimij. 1922. *Bělorusy, t. III: Očerki slovesnosti bělorusskago plemeni*, kn. 3: *Hudo-žestvennaâ literatura na narodnom” âzykě*. Petrograd” [Карскій Ефимій. 1922. *Бѣлорусы, т. III: Очерки словесности бѣлорускаго племени, кн. 3: Художественная литература на народномъ языкѣ*. Петроградъ].
- Karski E. 1919. *Stary belaruskî pis'men'nik Arcëm Darëuski-Vâryga i âgo lîtêraturny al'bom*. “Belarus”: Štadzennaâ polityčna-êkonamičnaâ i lîtêraturnaâ gazêta” № 50 (21.12) [Карски Е. 1919. *Стары беларускі пісьменьнік Арцэм Дарэўскі-Вярыга і яго літэратурны альбом*. “Беларусь: Штадзенная політычна-эканамічная і літэратурная газэта” № 50 (21.12)].
- Kirkor Adam Honory. 1880. *Przewodnik po Wilnie i jego okolicach: z wykazaniem historycznym najbliższych stacyj kolei żelaznych*, wyd. drugie, przejrzone i powiększone. Wilno.
- Kirkor” Adam”. 1993. *Bělorusskoe Polěs’e: Umstvennyâ sily i sredstva obrazovanîâ* (317–328). U: *Živopisnaâ Rossiâ: Otečestvo naše v ego zemel'nom, istoričeskom, plemennom, êkonomičeskom i bytovom značenii: Litovskoe i Belorusskoe Poles’e*. Minsk [Киркоръ Адамъ. 1993. *Бѣлорусское Полесье: Умственные силы и средства образования (317–328)*. У: *Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении: Литовское и Белорусское Полесье*. Минск].
- Kisâlëŭ Genadz'. 1994. *Dzve “palavinki” adnago žyccâ: Lâskoŭski – Karabič* (148–161). U: Kisâlëŭ Genadz'. *Radavodnae drêva: Kalinoŭski – êpoĥa – nastupniki*. Minsk [Кісялёў Генадзь. 1994. *Дзве “палавінкі” аднаго жыцця: Ляскоўскі – Карабіч* (148–161). У: Кісялёў Генадзь. *Радаводнае дрэва: Каліноўскі – эпоха – наступнікі*. Мінск].
- Kmiecik Zenon. 1971. *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*. Warszawa.
- Kmiecik Zenon. 1966. *Z dziejów pism dla ludu w latach 1866–1905*. („Zorza” i „Gazeta Świąteczna” „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” t. 5/1: 84–102).
- Korabicz J. 1867. *Korrespondencja „Gazety Polskiej”*. „Gazeta Polska” nr 257 (4/16.11): 2.
- Korabicz J. 1867. *Korrespondencja „Gazety Polskiej”*. „Gazeta Polska” nr 291 [18/30.12]: 2.
- Korabicz J. 1871. *Odmiana losu: Bajka*. „Jana Jaworskiego Kalendarz Illustrowany na Rok 1871”.
- Korabicz J. 1871. *Z powiatowego partykularza*. „Opiekun domowy” nr 51 (8/20.12): 3–5.

- Korabicz J. 1873. *Jeszcze o Służebnościach: I. Wpływ służebności na wytwarzanie rolne*. „Gazeta Rolnicza” nr 35 (18/30 sierp.): 1–3.
- Korabicz J. 1873. *Jeszcze o Służebnościach: II. Trudności stawiane przez włościan przy przeprowadzaniu układów separacyjnych*. „Gazeta Rolnicza” nr 36 (25.08/6.09): 1–4; nr 37 (1/13.09): 1–3.
- Korabicz J. 1873. *Jeszcze o Służebnościach: III. Pośrednie sposoby wpływania na zmniejszenie pretensyj włościan*. „Gazeta Rolnicza” nr 38 (8/20.09): 1–3.
- Korabicz J. 1874. *Korespondencya Tygodnika Illustrowanego. Z Mławy. Rzut oka na rok ubiegły 1873*. „Tygodnik Illustrowany” t. XIII, nr 326 (28.03): 9–10.
- Korabicz J. 1876. *Korrespondencje. Mława, 2 Lutego 1876 r.* „Korrespondent Płocki” nr 13 (3/15.02): 2–3.
- Korabicz J. 1881. *Cele szkoły ludowej*. „Gazeta Polska” nr 148 (25.6/7.07): 3; nr 165 (15/27.07): 3; nr 169 (20.07/1.08): 3; nr 170 (21.07/2.08): 3; nr 204 (2/14.09): 3; nr 205 (3/15.09): 3).
- Korabicz J. 1882. *Słótko o pieśni*. „Nowiny” nr 287 (17.10): 1; nr 288 (18.10): 1.
- Korabicz J. 1882. *Wiadomości bieżące krajowe: Gmina Brudno*. „Gazeta Warszawska” nr 146 (22.06/4.07): 1.
- Korabicz Janko. 1863. *Opowiadanie o Litwie: Jaka w dawnych wiekach była wiara w Litwie?*. „Kmiotek: Pismo tygodniowe obrazkowe” nr 30 (25.07): 1–3 (233–235).
- Korabicz Janko. 1865. *Do „Kłósów”*. „Kłósy” nr 13 (15/27.09): 151.
- Korabicz Janko. 1866. *List z pod Mławy d. 14 Stycznia 1866 r.* „Zorza” nr 4 (15/27.01): 5–6.
- Korabita. 1876. *Bocian: Bajka litewska*. „Gwiazda” nr 51 (17.12): 813–815.
- Korotyński Henryk. 1972. *Różnie bywało...* Warszawa.
- Kronika Warszawska: Ś. p. Julian Laskowski*. 1889. „Gazeta Warszawska” nr 17 (8/20.01): 2.
- Laskowski J. 1881. *Sprawy krajowe*. „Czas” 1881, nr 87 (16.04): 2.
- [Lâskoŭski Ūl'ân]. 1971. *Pad dudu* (46, 340). U: *Belaruskâ litaratura XIX stagoddzâ: Hrêstamatyâ*, skład. S. Aleksandrovič, A. Lojka, V. Ragojša. Minsk [(Ляскоўскі Юльян). 1971. *Пад дуду* (46, 340). У: *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя*, склад. С. Александровіч, А. Лойка, В. Рагойша. Мінск].
- [Lâskoŭski Ūl'ân]. 1971. *Zâmel'ka maâ...* (47, 340). U: *Belaruskâ litaratura XIX stagoddzâ: Hrêstamatyâ*, skład. S. Aleksandrovič, A. Lojka, V. Ragojša. Minsk [(Ляскоўскі Юльян). 1971. *Зямелька мая...* (47, 340). У: *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя*, склад. С. Александровіч, А. Лойка, В. Рагойша. Мінск].
- Lâskoŭski Ūl'ân. 1988. *Pad dudu* (309, 469). U: *Belaruskâ litaratura XIX stagoddzâ: Hrêstamatyâ: Vučëb. dapamožnik dlâ studëntaŭ filal. spec. VNU*, skład. i aŭt. kament. A. Lojka, V. Ragojša, 2-e vyd., peraprac. i dap. Minsk [Ляскоўскі Юльян. 1988. *Пад дуду* (309, 469). У: *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя: Вучэб. дапаможнік для студэнтаў філал. спец. ВНУ*, склад. і аўт. камент. А. Лойка, В. Рагойша, 2-е вид., перапрац. і дап. Мінск].
- Lâskoŭski Ūl'ân. 1988. *Zâmel'ka maâ...* (310, 469). U: *Belaruskâ litaratura XIX stagoddzâ: Hrêstamatyâ: Vučëb. dapamožnik dlâ studëntaŭ filal. spec. VNU*, skład. i aŭt. kament. A. Lojka, V. Ragojša, 2-e vyd., peraprac. i dap. Minsk [Ляскоўскі Юльян. 1988. *Зямелька мая...* (310, 469). У: *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя: Вучэб. дапаможнік для студэнтаў філал. спец. ВНУ*, склад. і аўт. камент. А. Лойка, В. Рагойша, 2-е вид., перапрац. і дап. Мінск].
- Laskowski Julian. 1861. *Białoruski Bandurzysta: zbiorek wędrowny wierszem*, nakład autora; w drukarni A.H. Kirkora. Wilno.
- Legends i padannî*. 1983. Skład. M. Grynblat i A. Gurski. Minsk 1983 [*Легенды і паданні*. 1983. Склад. М. Грынблат і А. Гурскі. Мінск].

- LVIA, f. 421, ap. 2, b. 1193: 14 *Ánvarâ 1858 g.: Dělo po predpisaníi G. Načal'nika Gubernii o vyhodcě Ūlianě Lâskovskom*", l. 1–7 [LVIA, f. 421, ap. 2, b. 1193: 14 *Января 1858 г.: Дело по предписанию Г. Начальника Губернии о выходцѣ Юлианѣ Лясковскомѣ*, l. 1–7].
- LVIA, f. 422, ap. 1, b. 8: *Spisok " pol'skim" vyhodcam" proživaûšim" v" Vilenskoj Gubernii i sostoâših" pod" nadzorom*", l. 7–22 [LVIA, f. 422, ap. 1, b. 8: *Списокъ Польскимъ выходцамъ проживающимъ въ Виленской Губерніи и состоящихъ подѣ надзоромъ*, l. 7–22].
- Matusik P., *Lithuanian Youth Fraternity* [online] <https://www.ohio.edu/chastain/ip/lithua.htm> [дата доступу: 5.08.2022].
- Mizera Marcin. 1882. *Korespondencye „Gazety Polskiej”. Kozią-Wólka, 5 sierpnia 1882. „Gazeta Polska” nr 197 (23.08/4.09): 2.*
- Mizera Marcin. 1883. *Jak przysporzyć ziemi i chleba? Dla użytku sąsiadów*. Warszawa.
- Mizera Marcin. 1888. *Do Ameryki po złoto. Z opowiadania wędrowca Macieja Swidra, spisał <...>, nakładem J. Poznańskiego*. Warszawa.
- Nowiny. 1889. „Gazeta Świąteczna” nr 421 (20/27.01): 2.
- Nowości: Krajowe. 1881. „Wędrowiec” t. X, nr 246 (3/15.09): 14 (174).
- Ogłoszenia. 1876. „Dodatek do Korrespondenta Płockiego” nr 23 (9/21.03): 5.
- Orłowski Jan, *Julian Laskowski i jego Białoruski bandurzysta* [online] <https://pisarze.pl/2016/01/25/jan-orlowski-julian-laskowski-i-jego-bialoruski-bandurzysta/> [дата доступу: 1.08.2022].
- Przegląd literatury ludowej polskiej z dwóch lat ostatnich*. 1890. Nakładem Wydawn. „Nowej Reformy”, czcionkami drukarni Związkowej pod zarządem A. Szyjewskiego. Kraków.
- Przegląd pism czasowych*. 1861. „Виленскій вѣстникъ – Kurjer Wileński” nr 30 (14.04): 7 (285).
- RGIA (Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij arhiv), f. 577, op. 3, d. 22 [РГИА (Российский государственный исторический архив), ф. 577, оп. 3, д. 22].
- RGIA (Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij arhiv), f. 1343, op. 24, dd. 4055–4057 [РГИА (Российский государственный исторический архив), ф. 1343, оп. 24, дд. 4055–4057].
- Różne wieści: W Łomży... 1884. „Gazeta Świąteczna” nr 180 (3/15.06): 3.*
- Sbornik" dokumentov" muzeâ grafa M.N. Murav'eva*. 1906. Sost. A. Běleckij, t. 1. Vil'na. [Сборникъ документовъ музея графа М.Н. Муравьева. 1906. Сост. А. Бѣлецкій, т. 1. Вильна].
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. 1880–1914. Warszawa, tt. I–XV.
- Słownik pseudonimów pisarzy polskich: XV w. – 1970 r*. 1994–1996. Wrocław–Warszawa–Kraków, t. I–IV.
- Spis szlachty wylegitymowanej w guberniach grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, smoleńskiej i witebskiej*. 1992. Oprac. Stanisław Dumin, Sławomir Górzynski. Warszawa.
- Świętochowski Aleksander. 1928. *Historja chłopów polskich w zarysie*. T. II: *W Polsce podległej*. Lwów–Poznań.
- Urusi Seweryn. 1911. *Rodzina: Herbarz szlachty polskiej*. T. VIII. Warszawa.
- Wiadomości bieżące: Wspomnienie pośmiertne*. 1889. „Kurjer Warszawski” nr 15 (3/15.01): 3.
- Wiadomości bieżące: Zmarli*. 1889. „Gazeta Rolnicza” nr 4 (12/24.01): 8 (44).
- Wiadomość bibljogr. za styczeń i luty 1861 roku*. 1861. „Виленскій вѣстникъ – Kurjer Wileński” nr 22 (17.02): 9 (201).
- Wiadomość bibljograficzna za miesiąc marzec i kwiecień 1861 roku*. 1861. „Виленскій вѣстникъ – Kurjer Wileński” nr 38 (16.05): 8 (382).

- Wiadomość bibljogr. za miesiąc czerwiec 1861 roku*. 1861. „Виленскій вѣстникъ – Kurjer Wileński” nr 55 (18.07): 8 (548).
- Wiktor Szumański: *Wspomnienie pośmiertne*. 1903. „Echa Płockie i Łomżyńskie” nr 8 (15/28.01): 1.
- Vilejskij uëzd”: *Genealogiâ, kraevedenie* [Вилейскій уѣздъ: Генеалогія, краеведение (online) <http://vilejski-uezd.by/resources/categories/zhosnjanskij-ioannovskij.204/> (дата доступу: 4.08.2022).
- Vlast, *Pamažycâ!* 1913. “Naša Niva” № 37 (12.09): 2 [Власт. 1913. *Памажыця!*, “Наша Нива” № 37 (12.09): 2].
- Worona M. 1887a. *Wystawa Rolnicza w Wilnie*. „Gazeta Warszawska” nr 162 (11/23.06): 3.
- Worona M. 1887b. *Wystawa gospodarska w Wilnie*. „Gazeta Świąteczna” nr 342 (12/24.07): 1–2.
- Worona M. 1887c. *Wystawa gospodarska w Wilnie: List II*. „Gazeta Świąteczna” nr 346 (9/21.08): 3–4.
- Wyszedł w Wilnie Białoruski Bandurzysta... 1861. „Gazeta Polska: Dawniej Codzienna” nr 97 (4/16.04): 1.
- X. 1883. „Echa Łomżyńskie” i kwestya służby folwarcznej. „Niwa” nr 196: 40–49 (262–271). Zakonowsk [online] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Zakonowsk> [дата доступу: 4.08.2022].
- Z różnych stron: *Wspomnienie*, „Gazeta Polska” 1888/1889, nr 10 (31.12/12.01): 2.

STRESZCZENIE: Życie i twórczość J. Laskowskiego (1826–1889) przez długi czas pozostawały poza zasięgiem białoruskich historyków literatury. Autor pochodzący z Białorusi przez ponad trzydzieści lat (1855–1887) działał jako poeta, powieściopisarz i publicysta. W artykule podjęto próbę zrekonstruowania biografii twórczej pisarza na podstawie jego własnej korespondencji do wydawnictw warszawskich („Gazeta Polska”, „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Rolnicza”, „Gazeta Świąteczna” itp.), materiałów archiwalnych i pośmiertnych wspomnień przyjaciół i znajomych, ukazano także punkty styczne jego tekstów z tematami białoruskimi. Szczególnie cenny w twórczości pisarza jest poemat *W cudzej stronie*, w którym postulowano pamięć ludową jako heroizację przeszłości kraju, co było bardzo aktualne w warunkach okupacji rosyjskiej. Ważny jest też artykuł *Słówko o pieśni*, w którym publicysta z pasją bronił tożsamości języka białoruskiego i jego prawa do istnienia.

SŁOWA KLUCZOWE: Związek Bratni Młodzieży Litewskiej, emigracja, *Białoruski Bandurzysta*, publicystyka J. Laskowskiego (J. Korabiczka, Marcina Mizery, M. Czeronki, M. Worony), książki dla ludu.

АНАТАЦЫЯ: Жыццё і творчасць Ю. Ляскоўскага (1826–1889) доўгі час заставалася па-за ўвагаю беларускіх гісторыкаў літаратуры. Урадженец беларускага краю больш за трыццаць гадоў (1855–1887) актыўна выступаў як паэт, празаік і публіцыст. У артыкуле зроблена спроба на падставе яго ўласных карэспандэнцый у варшаўскія выданні („Gazeta Polska”, „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Rolnicza”, „Gazeta Świąteczna” і інш.), архіўных матэрыялаў і пасмяротных успамінаў сяброў ды знаёмых рэканструяваць творчую біяграфію літаратара, а таксама выявіць пункты судакранання ягоных тэкстаў з беларускай тэматыкай. Асабліва каштоўным у даробку літаратара з’яўляецца паэма *W cudzej stronie*, дзе пастулявалася народная памяць як гераізацыя мінулага краю, што было надзвычай актуальным ва ўмовах расейскае акупацыі. Важнае значэнне мае таксама артыкул *Słówko o pieśni*, у якім публіцыст гарача адстойваў самабытнасць беларускае мовы і права яе на існаванне.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Związek Bratni Młodzieży Litewskiej, эміграцыя, *Białoruski Bandurzysta*, публіцыстыка Ю. Ляскоўскага (J. Korabicz, Marcina Mizery, M. Czeronki, M. Worony), кніжачкі для людю.

Data przesłania artykułu: 15.08.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Mikołaj Chaustowicz / Мікола Хаўстовіч – Polska, Uniwersytet Warszawski, Katedra Białorutenistyki; dr hab., prof.; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: literatura białoruska w XIX wieku, polsko-białoruskie związki literackie.

Adres: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa, Polska.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Хаўстовіч Мікола. 2021. *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя*, том сёмы. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
2. Хаўстовіч Мікола. 2021. *Беларускія вершы Адама М-скага: тэксты і кантэксты*. „Acta Polono-Ruthenica” XXVI/2: 75–88.
3. Хаўстовіч Мікола. 2021. *Праблемы атрыбуцыі вершаванага драматургічнага абразка АТWIECZEREK*. „Studia Białorutenistyczne” 15: 157–173.
4. Хаўстовіч Мікола. 2021. *Забельскі рукапісны зборнік: праблемы атрыбуцыі і тэксталогіі*. „Acta Albaruthenica” 21: 53–69.
5. Хаўстовіч Мікола. 2022. *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII – пачатку XX стагоддзя*, том восьмы. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Алесь Макарэвіч / Aliaksandr Makarevich

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. Куляшова, Беларусь /

Mogilev State A. Kuleshov University, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5836-4099>

e-mail: olekmak@mail.ru

Асаблівасці мастацкага свету трагеды У. Караткевіча *Кастусь Каліноўскі* (*Смерць і неўміручасць*) як мастацкай версіі гістарычных фактаў

Characteristics of the artistic world of the tragedy Kastus Kalinouski (Death and immortality) by U. Karatkevich as an artistic version of historical facts
Cechy świata przedstawionego tragedii U. Karatkiewicza Kastyś Kalinowski
(Śmierć i nieśmiertelność) jako artystycznej wersji faktów historycznych

ABSTRACT: The following elements of the play *Kastus Kalinouski (Death and Immortality)* by U. Karatkevich viewed as an artistic version of historical facts are characterized: 1) the time and place of the action; 2) the events and facts; 3) the historical figures; 4) the ideological position of the depicted historical figures and of the supporting characters; 5) the components of the author's artistic conception in revealing the essence of the historical figures and events. These indicators of the artistic world of the work prove the following. The playwright combines the depiction of the facts and events of the uprising led by K. Kalinovski and their historical authenticity (documentary text) with the pictures of human relationships, taking into account the motivation of interpersonal and civil actions, their essence and outcomes. Such an artistic reconstruction of the historical events and characters involved the expansion of the historical space within the boundaries possible at the time when the author was working on the tragedy, and the subjective filling of the play with a sense of the hypothetical truth about human nature in certain historical circumstances.

KEYWORDS: artistic world of play, tragedy *Kastus Kalinouski. Death and Immortality*, artistic version of historical facts, setting, events and facts, historical figures, ideological position of characters, elements of the author's artistic conception.

Мастацкая версія гістарычных фактаў – праблемнае адлюстраванне пэўных перыядаў жыцця і дзейнасці рэальнай гістарычнай асобы з характэрным для яго мастацкім вымыслам, эстэтычнай канцэпцыяй у адлюстраванні і вытлумачэнні фактаў жыцця рэальнай гістарычнай асобы ў кантэксце адпаведных абставін і сацыяльнага акружэння. Такія прататыпныя факты могуць быць агульнавядомымі або малавядомымі, выразнымі ў кантэксце іх грамадзянскай сутнасці або недастаткова выяўленымі, адназначнымі або супярэчлівымі з пазіцыі гістарычнай праўды. Мастацкая версія, апрача вызначанага вышэй, можа быць вынікам аўтарскай канцэпцыі адлюстравання гістарычных фактаў з наступнай пазіцыі: асоба ў гісторыі – гэта жывы чалавек з яго схільнасцямі, памкненнямі, таемнымі жаданнямі і скрухай з прычыны нечага няздзейсненага.

Да ліку літаратурных твораў, якія можна разглядаць як мастацкую версію гістарычнага факта (факт тут падразумявае элемент зборнасці: сукупнасці фактаў), у беларускай літаратуры можна аднесці, напрыклад, такія, як *След ваўкалака* Леаніда Дайнекі, *Прадыслава* Вольгі Іпатавай, *Пры апазнанні – затрымаць* Васіля Хомчанкі, *Круг* Алеся Пашкевіча, *Гасцініца “Бельгія”* Ганны Севярынец і шэраг іншых. Сярод іх і творы, прысвечаныя постаці Кастуся Каліноўскага, – п’еса Уладзіміра Караткевіча *Кастусь Каліноўскі (Смерць і неўміручасць)*¹ (1963 г., створана да 100-годдзя Паўстання 1863 г.), драматургічная паэма Аркадзя Куляшова *Хамуціус* (1974–1975) і інш.

У час працы над творамі, названымі вышэй, У. Караткевіч і А. Куляшоў звярталіся, апрача іншых крыніц, да матэрыялаў следча-судовай справы К. Каліноўскага².

П’еса У. Караткевіча *Кастусь Каліноўскі*, пастаўленая тэатрам імя Якуба Коласа ў 1978 г. (рэжысёр Валеры Мазынскі), упершыню надрукаваная ў часопісе “Полымя” (1980). У жанравых адносінах яна класіфікуецца як трагедыя. Твор мае каля дзесяці варыянтаў, адзін з якіх –

¹ Далей выкарыстоўваецца скарачаны варыянт назвы гэтага твора – *Кастусь Каліноўскі*.

² Следча-судовая справа К. Каліноўскага аб’ядноўвае чатыры справы: 1) Дело Особой следственной Комиссии о политическом преступнике Викенте Константино Калиновском, 2) Военно-судное дело, произведенное в Комиссии Военного Суда, учрежденной при Виленском Ордонанс Гаузе, над дворянином Викентием Константином Калиновским, сужденным по Полевому Уголовному Уложению за преступное служение революционному Комитету в звании Секретаря Комиссара Литвы, 3) Дело временного полевого аудиториата при штабе войск Виленского военного округа. О дворянине Гродненской губернии и уезда Викентие Калиновском, 4) Дело Штаба войск Виленского военного округа. Судного отделения. Об исполнении конфирмации аб дворянине Викентие Калиновском [*Следча-судовая справа...* 2014: 4–5].

Руна пра Кастуся (1963). Як адзначыў аўтар п'есы ў *Заўвагах для акцёраў*, руна – гэта “паданне, песня, а людзі паданняў павінны быць значна цішэйшыя, чым жывыя, больш задушэўныя і стрымана рамантычныя” [Караткевіч 2015, XI: 236]. Старажытныя руны ў мастацкім светаўспрыманні У. Караткевіча ахарактарызаваныя ў аднайменным артыкуле Усевалада Рагойшы [Рагойша 2008: 177–182].

Маючы на ўвазе пададзенае ў пачатку артыкула азначэнне паняцця “мастацкая версія гістарычнага факту”, вызначым ключавыя яго складнікі ў праекцыі на трагедыю У. Караткевіча *Кастусь Каліноўскі*. Да іх ліку адносім наступныя складковыя: 1) час і месца падзей, 2) падзеі і факты, 3) гістарычныя постаці, 4) ідэйная пазіцыя адлюстраваных гістарычных асоб, а таксама дапаможных для іх раскрыцця драматургічных вобразаў. Спалучэнне гэтых складковых на вобразна-выяўленчым ісэнсаўтваральным ўзроўнях уяўляе сабой своеасаблівую рэканструкцыю гістарычных фактаў у форме мастацкай версіі. Сяргей Кавалёў, аналізуючы мастацкую эвалюцыю вобраза Кастуся Каліноўскага на беларускай сцэне, карыстаецца такім паняццем, як “мастацкая інтэрпрэтацыя вобраза Кастуся Каліноўскага” [Кавалёў 2014: 117–123].

Звернемся да вызначэння і характарыстыкі акрэсленых вышэй складковых мастацкай версіі гістарычных фактаў, прапанаванай У. Караткевічам у п'есе *Кастусь Каліноўскі*.

Час і месца падзей

Паводле заўвагі аўтара, “дзея пачынаецца ў маі 1863 – канчаецца ў сакавіку 1864 года” [Караткевіч 2015, XI: 141].

Рэальныя мастацкі час і прастора п'есы злучаюць у сабе падзеі, што адбыліся ў перыяд ад пачатку паўстання на Беларусі і Літве пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага (паўстанне пачалося ў ноч з 10 (22) на 11 (23) студзеня 1963 г. [Кісялёў 1966: 137]) і да моманту аб'яўлення смяротных прысудаў *двараніну Канстанціну Каліноўскаму* (9 сакавіка 1864 г.). Першы прысуд (“пакараць смяротнай карай – расстралянем” [Караткевіч 2015, XI: 227]) аб'яўляе Тызенгаўзен, другі (“замяніць расстрэл – павешаннем” [Караткевіч 2015, XI: 230]) – Мураўёў.

Рэальныя мастацкі час і прастора трагедыі ў яе фінальнай карціне спалучаюцца з містычнымі сцэнамі, якія асобна не вылучаюцца, а раздзяляюцца аўтарскімі рэмаркамі. Першыя дзве з іх праецыруюцца на Кастусёў сон і развітанне з ім Беларусі і **постацей** яго паплечнікаў па змаганні – Караліны Яцыны, Юзэфы Яневіч, Чортавага Бацькі, Бронюся Марцявічуса, Арсена Станкевіча, Вітаўта Парафіяновіча. **Постаць** Арсена абазначае час гэтага развітання – 10 сакавіка. Трэцяя містычная

сцэна таксама адсылае да 10 сакавіка – да фрагментаў зачытвання *Голасам з цемры* смяротнага прысуду К. Каліноўскаму перад яго пакараннем і апошняга публічнага сцверджання “вярхоўнага ваяводы Беларусі і Літвы Голасам Кастуся: У нас няма дваран. У нас усе роўныя” [Караткевіч 2015, XI: 234]. *Голас з цемры, Голас Кастуся* ў гэтай сцэне перарываюцца галашэннем *Плакальшчыцы*, каментарамі *Юрода* да смяротнага прысуду, рэплікамі-прадказаннямі *Нямога* аб працягу барацьбы. Чацвёртая з містычных сцэн – гэта кароткі маналог *Беларусі*, у якім сцвярджаецца неўміручасць пакараных змагаючыхся. Пятая містычная сцэна – выхад *Кастуся* з прасторы крат, якія “бяссільна падымаюцца перад ім” [Караткевіч 2015, XI: 235], і далучэнне да *Кастуся* постацей яго паплечнікаў па змаганні.

Падзеі трагедыі *Кастусь Каліноўскі* разгортваюцца ў ваколіцах вёскі Бахарэвічы, Пецябурзе, Мінску, Вільні. Больш разгорнутыя, дамінавальныя сярод іх – бахарэвічавыя і віленскія.

Падзеі і факты

Ахарактарызуем складковыя мастацка-падзейнай бахарэвічавыя, віленскай, пецябурскай, мінскай прасторы.

Бахарэвічавы мастацка-падзейная прастора. Першыя сцэны п’есы адсылаюць да праблемы стварэння атрадаў паўстанцаў для вядзення ўзброенай барацьбы³. Тут частка мастацкіх фактаў твора супадае з рэальнымі падзеямі, зафіксаванымі ў сведчаннях сучаснікаў і гісторыкаў.

Так, напрыклад, удзельнік паўстання 1863 г. польскі пісьменнік і гісторык Валеры Пшыбароўскі згадвае наступныя эпізоды агітацыйных вандраванняў К. Каліноўскага).

Дарэмна Каліноўскі, апрануты ў сярмягу літоўскага селяніна і абуты ў лыкавыя лапці, вандраваў ад вёскі да вёскі, ад карчмы да карчмы і гораха

³ “20 студзеня (1 лютага) ЛПК [Літоўскі правінцыйны камітэт. – А. М.] выпусціў маніфест, у якім абвясціў сябе Часовым правінцыяльным урадам Літвы і Беларусі і салідарызаваўся з праграмнымі дакументамі варшаўскага паўстанцкага ўрада” [гл.: Каліноўскі 1999: 403]. У Маніфесте часовага ўрада Літвы і Беларусі (20.01/1.02.1963 г.) вызначана наступнае: “§ 3. За [зямлю, якую мелі раней, а цяпер атрымалі на вечныя часы ў поўнае ўладанне без чыншаў і выкупаў. – А. М.] сяляне павінны, як шляхта, бараніць польскі край, грамадзянамі якога з’яўляюцца з сённяшняга дня. § 4. Парабкі ж, адстаўныя салдаты і ўсе неаселяныя, якія толькі пойдуць бараніць польскі край ад маскалёў, атрымаюць <...> ва ўзнагароду надзел зямлі сама меней у тры моргі” [гл.: Каліноўскі 1999: 95]. Такім чынам, быў агучаны зварот да насельніцтва Беларусі і Літвы з заклікам падняцца на ўзброеную барацьбу. Першыя паўстанцкія атрады ствараліся ў студзені-красавіку 1863 г. у Гродзенскай, Мінскай, Магілёўскай, Віленскай і інш. губернях.

прапагандаваў ідэі поўнай перадачы зямлі сялянам, тыя яго слухалі пакорліва, але да дзеяння не вельмі спяшаліся [Каліноўскі 1999: 163]. [Каліноўскі. – А. М.] не верыў у паўстанне, распачатае шляхтай, якое ёю кіравалася і здзяйснялася, <...>, таму, не далучаючыся ні да воднай шляхецкай арганізацыі, вытокі якой ішлі з Варшавы, пусціўся пешкі вандраваць па Літве і Русі; начаваў і жыў па сялянскіх халупах, сеяў там зерні рэвалюцыі... [Каліноўскі 1999: 165].

Падобныя факты згадваюцца ва ўспамінах Фелікса Ражанскага – “папличніка Каліноўскага, які прымаў ўдзел у выданні «Мужыцкай праўды»” [Кісялёў 1966: 21].

У *Сведениях*... Васіля Ратча пададзены наступны факт: К. Каліноўскі

целый год ходил по деревням и по корчмам, находил, что одно только средство увлечь народ, именно раздать всю поземельную собственность крестьянам и из среды землепашцев составить организацию [Ратч 1867].

Апрача гэтага, факты вандровак К. Каліноўскага ў атрады паўстанцаў на працягу некалькіх месяцаў з мэтай збору змагарных звестак зафіксаваны, напрыклад, у *Паказаннях К. Каліноўскага* ад 30 студзеня 1864 г. [*Следча-судовая справа*... 2014: 26] і *Дакладзе Віленскай Асобай следчай камісіі ад 27 лютага 1864 г.* [*Следча-судовая справа*... 2014: 56].

Згаданыя вышэй факты ўзнаўляюцца ў п’есе падчас першага з’яўлення *Падарожнага* сярод бахарэвічаўскіх сялян (акт першы, карціна першая).

З’яўляецца падарожны вандроўнік у лапленай сялянскай світцы, з торбай за плячыма, з трохгранным кіем у руках. Бахматая галава, густыя бровы, доўгія вусы. <...>

Падарожны стаў на пень. Зрывае парык і вусы, адкрываючы вельмі малады твар з гарачымі вачыма. Скідае світку. Пад ёй чамарка, падпяразаная срэбным поясам. За поясам два пісталеты з залатой насечкай, вялізныя, старыя.

Падарожны. Я – вярхоўны ваявода паўстанцаў Гродзенскай губерні, Кастусь Каліноўскі [Караткевіч 2015, XI: 143, 147].

Факты паўстання, звязаныя з узброенай барацьбой сялянства пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага, узнаўляюцца У. Караткевічам, па-першае, у кантэксце ўзыходжання сялян вёскі Бахарэвічы на шлях узброенай барацьбы і, па-другое, жорсткага іх пакарання царскімі вайскоўцамі за гэтую барацьбу (адпаведна: карціны першая і другая, шостая і восьмая – бахарэвічаўскія сцэны⁴). Падзеі першага акта на ўзроўні мастацкай версіі

⁴ У. Караткевіч такія драматургічныя эпізоды ў *Заўвагах да акцёраў* вызначае як “народныя сцэны” [Караткевіч 2015, XI: 236].

адсылаюць да таго перыяду, калі К. Каліноўскі, звяртаючыся да сялян вёскі Бахарэвічы, агучвае свой статус *вярхоўнага ваяводы паўстанцаў Гродзенскай губерні*⁵.

Калі іншыя факты і падзеі п'есы (псеўданімы К. Каліноўскага, паказанні Вітаўта Парафіяновіча, Марыі Грэгатовіч, дворніка Шоціка (Шосціка), зносіны з сям'ёй Ямантаў, пражыванне ў Вільні на канспірацыйных кватэрах і інш.) маюць дакументальнае пацвярджэнне, прынамсі, у следча-судовай справе К. Каліноўскага, з якой быў знаёмы У. Караткевіч, то падзеі, звязаныя з сустрэчай кіраўніка паўстання на Гродзеншчыне з сялянамі вёскі Бахарэвічы (карціна першая), *бітва* бахарэвічаўскіх сялян з салдатамі атрада палкоўніка Цапліна (карціна другая) – гэта мастацкая версія (так магло быць) аднаго са шляхоў прыцягнення сялян да ўзброенай барацьбы і яе арганізацыі ў практыцы на сялянскую падтрымку. Пры гэтым адзначым, што ў аўтарскіх рэмарках нідзе не адзначаецца, што вылучаныя вышэй падзеі адбываюцца менавіта зімой. Аднак гіпатэтычна можам іх праецыраваць менавіта на гэты перыяд 1863 г., улічыўшы, што ў канцы студзеня – пачатку лютага 1863 г. ён атрымаў “мандат на пасаду ўрадавага камісара Гродзенскага ваяводства” [Герасімчык 2018: 175].

Другая з масавых сцэн п'есы адбываецца, як адзначана ў рэмарцы, “у апошнія дні жніўня”. Гэты прамежак мастацкага часу суадносіцца з 1863 г.⁶ Дадзеныя падзеі (карціна шостая) рэпрэзентуюцца як сцэны народнага суда і пакарання пасля абвінавачвання гэтым сялянскім судом пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага “палкоўніка царскай арміі Цапліна ў незлічоных ліхадзействах, якія ён чыніў тут і на магілёўскай зямлі, як супраць мірнага народа, так і супраць людзей, якія законна паўсталі за сваю волю, веру, бацькаўшчыну” [Караткевіч 2015, XI: 183].

З падзеямі ў лёсе бахарэвічаўскіх паўстанцаў звязаны самы трагічны факт масавых сцэн п'есы (карціна восьмая). Атрад капітана фон Юнгена спальвае вёску Бахарэвічы (па-за сцэнічнае дзеянне): “Калі заслона паднялася – мы бачым <...> далёка! – вёску ў агні. Гараць Бахарэвічы” [Караткевіч 2015, XI: 193].

⁵ К. Каліноўскі выязджае ў Гродна, атрымаўшы “мандат на пасаду ўрадавага камісара Гродзенскага ваяводства: канец студзеня – пачатак лютага 1963 г.” [Герасімчык 2018: 175].

⁶ “У чэрвені 1863 года ў сувязі з пераездам К. Каліноўскага ў Вільню яго месца заняў Заблоцкі. Ваяводскім жа чатырох паведаў – Гродзенскага, Сакоўскага, Ваўкавыскага і Слонімскага – стаў Сільвестровіч. Пакідаючы Гродзенскую ваяводскую арганізацыю, Каліноўскі лічыў, што пакідае яе ў руках адказнага паплечніка – Эразма Заблоцкага, які прыкладзе ўсе намаганні для падтрымання яе дзейнасці. Менавіта так і сталася” [Герасімчык 2018: 188–189].

Асуджаюцца на высылку мужыкі спаленай вёскі. У гэтай сцэне капітан прапаноўвае Вастравуху назваць кіраўніка паўстання – за гэта будучь адпушчаны арыштаваныя сяляне. Вастравух адпрэчвае такую прапанову наступнымі словамі: “А кіравала / Усімі намі ярасць. Вось і ўсё” [Караткевіч 2015, XI: 195]. У выніку ў лішній ад дваццаці сямі вырытых (для 80 забітых паўстанцаў і 128 салдат) магіле салдаты закопваюць жывымі паўстанцаў: пана Зарубу, Вастравуха і Яўхіма Барданоса.

Вылучаныя вышэй бахарэвічаўскія сцэны ўяўляюць сабой мастацкую версію наступных гістарычных фактаў у гісторыі паўстання на Беларусі: па-першае, імкненне яго кіраўніка абапірацца ў барацьбе на сялянства, па-другое, жорсткія пакаранні ўдзельнікаў паўстання, у тым ліку і сялян.

Віленская мастацка-падзейная прастора. У Вільню К. Каліноўскі перыядычна наведваўся ў час паўстання⁷. Як вядома, апошні год свайго жыцця К. Каліноўскі заставаўся ў Вільні, не зважаючы на парады паплечнікаў па барацьбе пакінуць горад і падацца на эміграцыю.

Цэнтральнымі фактамі віленскіх сцэн п’есы з’яўляюцца наступныя:

1. Прыход на канспірацыйную кватэру Юзэфы Яневіч Вітаўта Парафіяновіча⁸ з дакладам К. Каліноўскаму аб разгроме на Магілёўшчыне: там паўстання больш не існуе, арміі няма. Марцявічус, які завітаў разам з Парафіяновічам, абвінавчвае апошняга ў тым, што той як кіраўнік вайсковага паўстанцкага згуртавання, што ішло на ўз’яднанне з атрадамі Загорскага і Грыневіча, “пагубіў людзей, <...> сам аддаў край ворагу” [Караткевіч 2015, XI: 163]. Галоўная стратэгічная памылка і віна Парафіяновіча, вызначаныя ў час гэтай гутаркі-спрэчкі, – яго нявер’е ў магчымасць апоры на мужыкоў у змаганні. Ацэнка К. Каліноўскім

⁷ Як адзначае В. Герасімчык, “услед за Гроднам Каліноўскі аднаўляе паўстанцкую дзейнасць у Вільні, дзе арганізацыя на чале з Я. Гейштарам пасля серыі арыштаў фактычна перастала існаваць. <...> 22 жніўня быў арыштаваны Оскар Авейдэ, які да гэтага паспеў дамовіцца, пайшоўшы на саступкі, з Літоўскім камітэтам і перадаў свае паўнамоцтвы камісара ў Літве і Беларусі Каліноўскаму. У выніку той зрабіўся фактычным дыктатарам паўстання, сканцэнтрававшы ў сваіх руках паўнату ўлады. <...> Апошні год свайго жыцця Каліноўскі жыў у Вільні пад рознымі прозвішчамі, сярод якіх былі Хамовіч, Макарэвіч, затым Ігнацій Вітажэнец. Для кожнага з іх ён рыхтаваў пэўную легенду. <...> Яшчэ ў верасні 1863 года з Варшавы яму, Каліноўскаму, Даманскі прывёз намінацыю на званне паўнамоцнага камісара Літвы, тым самым Варшава пасля пагроз адасаблення Вільні зацвердзіла прапанаваныя ёй умовы” [Герасімчык 2018: 189, 193, 196].

⁸ Факт знаёмства Парафіяновіча (Парфіяновіча) з Каліноўскім зафіксаваны ў Следча-судовай справе Кастуся Каліноўскага (паказанні Парфіяновіча, Каліноўскага); пра гэта – ніжэй.

такого праліку і недальнабачнасці Парафіяновіча была катэгарычнай: “Гэта страшна. Але яшчэ страшней, што не верыў... Будзеш плаціць, Вітаўт... Жыццём...” [Караткевіч 2015, XI: 164].

2. Намеры К. Каліноўскага і паплечнікаў выкрасці палкоўніка Цапліна ў час яго вяртання з тэатру. Мэта гэтага плана – пакаранне палкоўніка за здзейсненыя злачынствы (яшчэ раней пасля бітвы пад Бахарэвічамі Цаплін уцёк ад паўстанцаў, пераапрунуўшыся ў *салдацкую кашулю*). Аднак план паланення палкоўніка не рэлізаваны, бо з тэатра той вяртаецца разам з М. Мураўёвым і дэ Салье (акт першы, карціна чацвёртая).

3. Баль у Мураўёўскім палацы, на які прайшлі і прысутнічаюць як госці К. Каліноўскі (паводле канспірацыйнай легенды для балю – князь Мсціслаўскі), яго сябра Арсень Станевіч, Караліна Яцына (княжна Надзея Загорская – стрыечная сястра князя Мсціслаўскага), Марцявічус; мэта прысутнасці тут К. Каліноўскага і яго паплечнікаў – выкрасці палкоўніка Цапліна. У гэтай жа карціне адбываецца непасрэднае знаёмства К. Каліноўскага з віленскім генерал-губернатарам графам М. Мураўёвым – *Рыцарам пяньковай вяроўкі* – і гутарка з ім (карціна пятая).

4. Падзеі на канспірацыйнай кватэры *за модным магазінам, што належыць Юзэфе Яневіч*. Сюды Вітаўт Парафіяновіч прыводзіць Марыю Грэгатовіч, якая паведамляе пра пошукі ўладамі *слядоў Макарэвіча*, за прозвішчам якога хаваецца К. Каліноўскі⁹. Марыя ў час гэтай сустрэчы прызнаецца ў каханні да Кастуся, а таксама ў нянавісці да яго справы, якая *адбірае* яго ў яе. У гэты ж час Вітаўт і Марыя становяцца сведкамі надання К. Каліноўскаму новага падпольнага прозвішча – Вітажэнец. Падзеі гэтай сцэны звязаны таксама з імкненнем Парафіяновіча да ўдзелу ў *вялікай справе*. К. Каліноўскі накіроўвае Парафіяновіча, які *марыць аб славе*, на Міншчыну дзеля навядзення там на працягу месяца *стальнога парадку*. Паказальны факт гэтай – дзявятай – карціны п’есы

⁹ 24 – 25 снежня. Пасланая К. Каліноўскім у Коўна з пісьмом Стэфанія Фальская расказвае ў ковенскай следчай камііі (у прысутнасці палкоўніка Шалгунова, які прыбыў з Вільні), што ведала К. Каліноўскага пад прозвішчам Макарэвіча і што ён часта наведваў сям’ю Грагатовічаў [Кісялёў 1966: 173–174, 175]. Факт знаёмства К. Каліноўскага з сям’ёй Юзэфы Грагатовіч зафіксаваны ў яго паказаннях Віленскай Асобай следчай камііі ад 30 студзеня 1864 г., дзе адзначана, што ён “поселился в семье Григатович, которых до сего времени не знал. <...> У Грегатович жил под фамилиею Калиновского около 1,5 месяца в конце 1862 и начале 1863 года, в то время, как там квартировала девица Стефания Фальская и Бронислава Сидоровичь, дочери же Григатович, Марии, тогда не было” [*Следча-судовая справа...* 2014: 25, 29]. Марыя Грагатовіч у паказаннях ад 29 студзеня 1864 г. засведчыла, што Вітажэнец “есть тот самый господин, которого я видела приходившего к жившей в нашей квартире девице Стефании Фальской, и который тогда назывался Макаревичем” [*Следча-судовая справа...* 2014: 23].

ў тым, што К. Каліноўскі папракае Парафіяновіча ў яго неасцярожнасці: *на канспіратыўную кватэру нельга весці старонніх* (маецца на ўвазе Марыя Грагатовіч – карціна дзявятая). На самай жа справе *староннім* у адносінах да канспірацыйнай кватэры, толькі не гэтай, аказаўся менавіта Парафіяновіч, якому паказаў Каліноўскі-Вітажэнец свой апошні канспірацыйны прытулак на *Свентаянскіх мурах* (так называецца гэтае месца ў творы). Гэты факт¹⁰ застаўся па-за драматургічнымі часам і прасторай дадзенага твора. Падмацаванне выказанай вышэй выснове пра веданне Парафіяновічам факту пражывання К. Каліноўскага ў *Свентаянскіх мурах* знаходзім у наступнай – дзясятай – карціне п’есы.

5. Яшчэ адзін эпізод віленскага жыцця К. Каліноўскага – яго сустрэча ў *абсерваторыі*, што на *Свентаянскіх мурах*, з паплечнікамі-паўстанцамі (акт трэці, карціна адзінаццатая): Чортавым бацькам і Марцявічусам, а таксама яго каханай Каралінай Ямант. Апошняя прапаноўвае Кастусю падацца на эміграцыю разам з іншымі (ужо *падрыхтаваны трыццаць два пашпарты для ўцекачоў у Лібаву*). Аднак такое выйсце для самазахавання той адпрэчвае. У гэтай жа карціне ўпершыню Караліна і Кастусь прызнаюцца адзін аднаму ў каханні. Кастусь прымае прапанову Караліны і Юзэфы Яневіч пераехаць са *Свентаянскіх мураў*, дзе заставацца небяспечна (*каля губернатарскага палаца некалькі рот пад ружжом*), у іншае месца – знойдзена кватэра на *Георгіеўскім*. Аднак К. Каліноўскі не дачакаўся пераезду на новую кватэру. Пасля развітання з Каралінай – уначы – яго арыштоўваюць (карціна адзінаццатая).

Факт знаёмства і рэвалюцыйнага супрацоўніцтва Кастуся і Караліны зафіксаваны, напрыклад, ва ўспамінах Людвікі Радзевіч (Ямант), *сястры Язэпа і Марыі Ямантаў, мемуарысткі, якая за дачыненне да паўстання 1863 г. была выслана ў Разанскую губерню*¹¹.

¹⁰ Параўнаем: “25 снежня. У Вільню прыязджае В. Парафіяновіч і знаходзіць Каліноўскага ў Ямантаў. Каліноўскі вядзе яго на сваю кватэру ў Свентаянскія мury і паведамляе, што жыве пад імем Ігнація Вітажэнца” [Кісялёў 1966: 176]. Гэты факт зафіксаваны ў Паказаннях К. Каліноўскага... ад 6 лютага 1864 г.: <...> “второй раз он [Парафіяновіч. – А. М.] здесь был в Вильне около Нового года, и с ним встретился на улице. Не зная где живет Шадурский чтобы его отправил в экспедицию и не имея в виду никакой квартиры знакомой, я пригласил его к себе с тем чтобы он для разговора явился в завтрашний день, когда будет Шадурский” [*Следча-судовая справа...* 2014: 42].

¹¹ “<...> Адначасова быў арыштаваны і Канстанцін Каліноўскі, які пад прозвішчам Вітажэнца жыў у былых універсітэцкіх будынках <...>. Яго кватэру, дзеля перасцярогі, наведвала абмежаванае кола людзей, паколькі асоба яго – важная для справы – аберагалася. Дзеля сувязі з ім, дастаўкі яму і адсылкі яго карэспандэнцыі вылучана была цудоўная дзяўчына – Караліна Яцына <...> У Канстанціна

Эпізод арышту К. Каліноўскага супадае з фактамі, зафіксаванымі ў гістарычных дакументах, а таксама ў сведчаннях сучаснікаў (напрыклад, у запісах Аляксандра Масалова – *чыноўніка канцылярыі Мураўёва*¹², успамінаў Аляксандра Нікоціна – *кіраўніка асобай канцылярыі генерал-губернатора (1864–1865), які знаходзіўся пры Мураўёве для складання справаздачы цару і запісак*¹³).

6. Пасяджэнне ў Вільні следчай камісіі па справе К. Каліноўскага – гэта перадапошняя карціна п'есы. Марыя Грэгатовіч тут выступае як здрадніца. Яе апазнанне Макарэвіча-Каліноўскага выклікана немагчымасцю прыняць ужо відавочны факт кахання паміж Кастусём і Каралінай. У гэтай жа карціне К. Каліноўскі адпрэчвае ўскосную прапанову палкоўніка Шалгунова адносна паведамлення дадзеных пра ўдзельнікаў і кіраўнікоў паўстання (карціна дванаццатая) Гэты факт зафіксаваны ў *Дакладзе Віленскай Асобай следчай камісіі...* ад 27 лютага 1864 г.¹⁴ Факт клопату К. Каліноўскага пра папличнікаў па змаганні ў час яго допытаў ускосна пацвярджаецца ў пратаколах яго допытаў. Так, напрыклад, ён спачатку адмаўляе факт знаёмства з Марыяй Грэгатовіч у час пражывання

Каліноўскага [жандары. – А. М.] спадзяваліся знайсці важныя дакументы, якія, дарэчы, захоўваліся ў полай ножцы яго стала; аднак у момант вобыску яе не знайшлі, відаць, пра яе не ведалі, а калі назаўтра жандары прыйшлі зноў, яна ўжо была пустая. З вялікай небяспекай для сябе Яцына іх апярэдзіла” [Каліноўскі 1999: 204, 438].

¹² З запісаў А. Масалова: “Полицмейстеру было поручено лично справиться в книгах <...> о точном адресе Витоженца, и, как всегда бывает при поспешности, имя его ускользнуло при рассмотрении книг, хотя и было в них внесено. Пришлось снова сделать огромный обыск и оцепить весь Св.-Янский квартал, для чего понадобилось две роты солдат, разделенные на 10 партий, при офицерах полиции и особых чиновниках. Имя лица, которое следовало арестовать, было им объявлено лишь ночью перед самым обыском. Калиновский нанимал уже другой месяц комнату в квартире одного учителя гимназии, уехавшего куда-то в отпуск. Его застали на площадке лестницы со свечою в руке, и когда, спросили фамилию, он самоуверенно отвечал: «Витоженец» – и в ту же минуту был задержан” [Каліноўскі 1999: 206–207, 431].

¹³ “Весь квартал был оцеплен около полуночи с приказанием никого не выпускать из ворот, и затем начались обыски в разных квартирах. <...> посчастливилось вскоре захватить и скрывавшегося коновода мятежа. Он, как оказалось, проживал в правом флигеле, внизу. Когда прибывшие для обыска лица постучали в дверь, ее отворил какой-то молодой человек, со свечою в руках. На вопрос полицейского офицера, кто он таков, последовал ответ: – Витольд Витоженец...” [Каліноўскі 1999: 208, 434].

¹⁴ “Комиссия неоднократно вызывала его [Каліноўскага. – А. М.] к показанию истины. На это обращение Калиновский положительно отозвался, что назвать соучастников своих не решается, считая поступок такой шпионством и противным своим убеждениям” [*Следча-судовая справа...* 2014: 2014: 63].

на кватэры яе маці (30 студзеня 1864 г.¹⁵), а таксама з сям'ёй Ямантаў (4 або 5 лютага 1864 г.¹⁶).

У дванацатай карціне твора выступае таксама член следчай камісіі паручнік Гогель. Усе з гэтых дзейных асоб мастацкай прасторы твора маюць сваіх прататыпаў у рэальным гістарычным часе.

7. Апошняя віленская карціна п'есы ў першай яе частцы адбываецца ў камеры ў Дамініканах, дзе палкоўнік Тызенгаўзен агучвае К. Каліноўскаму пра яго пакаранне праз расстрэл. Тут жа адбываецца другая сустрэча *вярхоўнага ваяводы Беларусі і Літвы* з Мураўёвым. *Граф-вешальнік* спрабуе схіліць К. Каліноўскага да супрацоўніцтва (абяцае *волю і месца* пры ім), выказваючы сваю павагу да кіраўніка паўстання. Аднак апошні адхіляе і гэтую прапанову (першая прапанова аб супрацоўніцтве са следствам была агучана палкоўнікам Шалгуновым у папярэдняй карціне). Другая частка гэтай карціны вызначаецца містычнай формай і зместам. У сне К. Каліноўскага да яго прыходзяць дарагія яго сэрцу постаці. Іх выказванні гучаць не толькі як развітання з Кастусём – сынам сваёй Айчыны (Беларусь), каханым (Караліна), паплечнікам, што прынёс святло ў жыццё (Чортаў Бацька, Марцявічус), змагаром, чыя змагарная справа нарадзіла ў сялянскіх сэрцах любоў да яго (Арсень), пераможцам з яго вызваленчай ідэяй саюзу з *мужыком* (Вітаўт). У словах гэтых герояў сцвярджаецца факт неўміручасці К. Каліноўскага і яго справы, асабліва прароча ён гучыць у Голасе Беларусі (акт трэці, карціна трынаццатая).

Пецярбургская мастацка-падзейная прастора. Яна прадстаўлена адзінай – сёмай – карцінай. Тут восенню 1963 г. у царскім кабінёце адбываецца гутарка паміж Аляксандрам, графам Мураўёвым і жандарскім палкоўнікам Лосевым. Яны абмяркоўваюць праблему спынення *мужыцкага паўстання* праз шматлікія пакаранні (цар выступае супраць агучвання *ва ўсіх газетах* вынікаў карных акцый) і арышт К. Каліноўскага, які *паставіў пад ружжо сто тысяч мяцежнікаў*. Апошняга Мураўёў характарызуе, як *асобу нечалавечай нянавісці* да цара і *таленавітага арганізатара, ваяводу, публіцыста*, які любіць сваю ідэю.

Мінская мастацка-падзейная прастора. Яна таксама рэпрэзентуецца толькі адной – дзясятай – карцінай. Тут прапаноўваецца мастацкая версія допыту Лосевым арыштаванага *камісара Магілёўскай*

¹⁵ Паказанні К. Каліноўскага Віленскай асобай следчай камісіі [Следча-судовая справа... 2014: 25].

¹⁶ Паказанні К. Каліноўскага Віленскай асобай следчай камісіі з дадатковымі звесткамі... [Следча-судовая справа... 2014: 40].

губерні Парафіяновіча ў канцылярыі мінскай жандармерыі. Жандарскі палкоўнік паказваецца тут як дасведчаны псіхолаг, які ўмела здолеў націснуць на патрэбныя клавiшы ў псiхіцы Парафіяновіча з мэтай атрымання ад яго неабходнай інфармацыі. Апошні называе падпольныя прозвішчы К. Каліноўскага і выдае яго месцазнаходжанне ў Вільні.

Супастаўленне прыведзеных вышэй мастацкіх складковых трагедыі У. Караткевіча *Кастусь Каліноўскі* з гістарычнымі падзеямі дазваляе зрабіць выснову пра дамінаванне ў падзейнай плоскасці твора прыкмет мастацкай версіі эпизодаў змагання К. Каліноўскага і яго пап-лечнікаў. Да гістарычных фактаў, адлюстраваных у п'есе, адносім наступныя. Агульныя факты: саюз К. Каліноўскага і сялянства ў паўстанні; супрацьстаянне белых і чырвоных; агітацыйная праца сярод сялянства; вядучая роля К. Каліноўскага ў паўстанні на Беларусі і Літве; Вільня як апошні змагарны і жыццёвы прытулак кіраўніка паўстання; змаганне з паўстанцамі з боку царскай сістэмы як спланаваная жорсткая карная акцыя. Прыватныя факты¹⁷: карыстанне К. Каліноўскім дзеля канспірацыі прозвішчамі Макарэвіч і Вітажэнец; пражыванне К. Каліноўскага ў Вільні ў два апошнія месяцы яго жыцця; апошні канспірацыйны прытулак кіраўніка паўстання ў *Свентаянскіх мурах*; здрада Парафіяновіча; вядзенне следства па справе К. Каліноўскага палкоўнікам Лосевым; апазнанне К. Каліноўскага Марыяй Грэгатовіч; паказанні дворніка Ігнася Шосціка (Шоціка) у час следства; допыты К. Каліноўскага; замена смяротнага пакарання праз расстрэл на павешанне. Гэтыя і іншыя гістарычныя факты рэканструююцца ў п'есе паводле прынцыпу "так магло быць" (толькі некаторыя з іх маюць гістарычнае пацвярджэнне на ўзроўні падзейнасці і яе паслядоўнасці: здрадніцкія паказанні Парафіяновіча, арышт К. Каліноўскага, паказанні дворніка; апазнавальнае сведчанне Марыі Грэгатовіч, некаторыя факты допытаў К. Каліноўскага, смяротны прысуд *вярхоўнаму ваяводу Беларусі і Літвы*).

Гістарычныя постаці

Дзейныя асобы трагедыі *Кастусь Каліноўскі* прадстаўлены чатырма групамі: *Сейбіты, Аратыя, Крумкачы, Іншыя*. У першай і трэцяй з гэтых груп пададзены героі, якія маюць рэальныя гістарычныя прататыпы. Сярод іх наступныя: *Сейбіты* – К. Каліноўскі, Арсень Станевіч¹⁸,

¹⁷ Тут і далей прозвішчы падаюцца так, як яны прадстаўлены ў творы.

¹⁸ Гэтая дзейная асоба (сябра Кастуся, прысутнічае ў многіх сценах п'есы) у нека-
торай ступені адпавядае постаці Казіміра Станкевіча. Паводле фактаў, якія пры-
водзіць Г. Кісялёў, "батрак Казімір Станкевіч праводзіў рэвалюцыйную прапаганду
сярод сялян ужо вясной 1862 г. Пазней ён стаў актыўным распаўсюджвальнікам
«Мужыцкай праўды»» [Кісялёў 1966: 24].

Караліна Яцына¹⁹, Вастравух (прататып – Фелікс Віславух²⁰), Юзэфа Яневіч (прататып – Юзэфа Баневіч²¹); *Аратыя* – Ігнась Шосцік (Шосцік)²²; *Крумкачы* – граф Міхаіл Мураўёў, імператар Аляксандр II, жандарскі палкоўнік Лосеў²³, паручнік Гогель²⁴; *Іншыя* – Вітаўт Парафіяновіч²⁵, Марыя Грэгатовіч²⁶, палкоўнік Шалгуноў²⁷, палкоўнік барон Тызенгаўзен²⁸.

¹⁹ “Яцына Караліна (каля 1837 – ?), хатняя настаўніца ў Вільні, у 1863 г. удзельнічала ў паўстанцкай арганізацыі, выконвала даручэнні Каліноўскага; арыштавана 29.1.1864, саслана ў Сібір” [Каліноўскі 1999: 452].

²⁰ “Віславух Фелікс (каля 1833 – пасля 1869), студэнт Маскоўскага і Кіеўскага ўніверсітэтаў; слухач польскай ваеннай школы ў Італіі; у 1863 г. камандзір паўстанцкага атрада ў Віленскай губ.; дэмакрат, прыхільнік «чырвоных»” [Каліноўскі 1999: 452]. Згадваецца ў такіх дакументах па справе К. Каліноўскага, як: Акт Віленскай Асобай следчай камісіі... ад 29 студзеня 1864 г.: “Ігнатый Витоженец долгое время упорствовал в открытии настоящего своего имени и занятий, утверждая, что он <...> до октября месяца находился в шайке Вислоуха, после чего возвратился в Вильно, где нанял квартиру в гимназии” [Следча-судовая справа... 2014: 21]; Даклад Віленскай Асобай следчай камісіі... ад 27 лютага 1864 г.: фактычна дублюе прыведзены вышэй факт пра знаходжанне Каліноўскага ў шайцы Віславуха [Следча-судовая справа... 2014: 55].

²¹ У. Караткевіч адзначаў, што некаторым з герояў паўстання ён змяніў прозвішчы: “скажам Юзэфа Яневіч – Юзэфа Баневіч, – мне не падыходзіў яе ўзрост, трэба было прыбавіць некалькі год” [Караткевіч 2015, XI: 236]. “Баневіч Юзэфа (каля 1834 – ?), родам з Ашмянскага пав., жонка віленскага чыноўніка; за ўдзел у патрыятычных дэманстрацыях і сувязі з Каліноўскім 28.1.1864 арыштавана і саслана ў Арэнбургскую губ.” [Каліноўскі 1999: 409].

²² “Ігнатый Шоцик, казенный крестьянин Виленского уезда <...>, прислуживал” Каліноўскаму (Вітажэнцу) у час яго пражывання ў гімназічным будынку. Даваў паказанні Віленскай Асобай следчай камісіі пра абставіны пражывання К. Каліноўскага ў Святаянскіх мурах [Следча-судовая справа... 2014: 35–36].

²³ “Лосеў Аляксандр Міхайлавіч (1819–1885), палкоўнік, віленскі губернска-жандарскі штабс-афіцэр, з 1864 г. старшыня Асобай следчай камісіі ў Вільні” [Каліноўскі 1999: 429].

²⁴ “Гогель Мікалай Валяр’янавіч (1838–1870), артылерыйскі паручнік, член Асобай следчай камісіі ў Вільні” [Каліноўскі 1999: 415].

²⁵ “Парафіяновіч (Парафіяновіч) Вітальд (1844 – ?), студэнт Кіеўскага ўніверсітэта; у 1864 г. паўстанцкі камісар Магілёўскага ваяводства; у студзені арыштаваны, выдаў адрас і псеўданім Каліноўскага, даў падрабязныя паказанні” па справе Каліноўскага [Каліноўскі 1999: 435].

²⁶ “Грагатовіч (Грыгатовіч) Марыя, дваранка <...>, хатняя настаўніца; 11.12.1863 г. арыштавана” [Каліноўскі 1999: 435]. Як сведчаць дакументы ССС (Акт Віленскай асобай следчай камісіі... 29.01.1864; Паказанні Марыі Грагатовіч... ад 29.01.1864), Марыя Грагатовіч апазнала на вочнай стаўцы Каліноўскага [Следча-судовая справа... 2014: 23].

²⁷ “Шалгуноў Павел Міканоравіч, палкоўнік <...>, старшыня Асобай следчай камісіі ў Вільні” [Каліноўскі 1999: 448].

²⁸ 04.03.1864 разам з генерал-лейтэнантам Фаміным, палкоўнікам Леантовічам і інш. падпісаў Заключэнне Часовага аўдытарыята па справе К. Каліноўскага паводле

Мастацкае раскрыццё вобразаў гэтых герояў У. Караткевіч здзяйсняе ў адпаведнасці з аўтарскай канцэпцыяй адлюстравання характару гістарычнай асобы і яе ролі, уплыву на адпаведныя гістарычныя падзеі. Некаторыя са складнікаў такой канцэпцыі ў праекцыі на трагедыю *Кастусь Каліноўскі* знаходзім у аўтарскіх *Заўвагах для акцёраў* – выканаўцаў роляў у спектаклі па дадзенай трагедыі. Пры гэтым У. Караткевіч браў пад увагу жанравыя асаблівасці аднаго з пачатковых варыянтаў твора: асаблівасці руны. У *Заўвагах да акцёраў* У. Караткевіч адзначаў наступнае:

у характарах – галоўнае, а зусім не ў тым, урэшце <...>, што Беларусь і Літва паўсталі, а потым іх скарылі, што Мураўёў быў вешацель і спавядаў фаталізм, а Каліноўскі быў харошы і навучыўся дэмакратызму, чытаючы артыкулы Чарнышэўскага. Людзі, вось што галоўнае. Розныя: дрэнныя, добрыя або проста цёпленькія, дурныя і разумныя, людзі, скутыя адным ланцугом [Караткевіч 2015, XI: 237].

Даючы парады акцёрам адносна выканання пэўных роляў, У. Караткевіч звяртае ўвагу на тое, *чаго нельга рабіць ні ў якім разе, бо гэта не адпавядае характару, задуманаму аўтарам* [Караткевіч 2015, XI: 238]. Канстатуем далей некаторыя факты *задуманага аўтарам* у адносінах да яго герояў. Гэта дазволіць зразумець асаблівасці мастацкай рэканструкцыі падзей і – галоўнае – адметнасць гістарычных постацяў, увасобленых у некаторых драматургічных героях гэтага твора.

Каліноўскі <...> у нас не трактат, а руна, таму нам важна ўяўленне аб ім. <...> ён ваявода, герой, талент, але ніяк не правадыр, не манумент. Проста чалавек, страсны, гарачы, нястрыманы чалавек <...>. Ён чалавек жывы і разнастайны... [Караткевіч 2015, XI: 238].

У п'есе К. Каліноўскі выступае як *вярхоўны ваявода паўстанцаў Гродзенскай губерні*, прадстаўнік *чырвонага ўраду* (карціна першая), *вярхоўны ваявода Беларусі і Літвы* (карціна трынаццатая). К. Каліноўскі – *асоба нечалавечай нянавісці да цара* (карціна сёмая); ён аддае ўсяго сябе справе паўстання: *мы ўсе тут – жаніхі радзімы, свабоды* (карціна восьмая) і не даруе ворагу страты змагароў: “На кожнага павешанага паўстанца падпольны ўрад адкажа ўдарам кінжала” [Караткевіч 2015, XI: 201].

К. Каліноўскі выступае як рашучы і адчайны змагар, які гатовы ісці да канца ў справе паўстання: “Усім нам іншай дарогі няма: або перамога, або пятля...” [Караткевіч 2015, XI: 206]; “Жывём, як на вастрыю маланкі.

якога зафіксавана наступнае рашэнне ў адносінах да “главного распорядителя по восстанию в крае: казнить смертью повешением” [Следча-судовая справа... 2014: 91–96].

Вось блісне аб скалу... <...> Што я? Я і жыву толькі таму, што для іншых” [Караткевіч 2015, XI: 216]. Ён не прымае прапанову Караліны Яцыны аб эміграцыі²⁹, агучваючы прычыны такога адмаўлення: “Вільня – сэрца. Мне нельга ад яго. <...> Я возьму [адзін з падрыхтаваных трыццаці двух пашпартоў для эмігрантаў. – А. М.], а ў другога не будзе” [Караткевіч 2015, XI: 215]]. У фінале твора У. Караткевіч словамі Кастуся сцвярджае яго любоў да Беларусі: “Вялікі мой народ, зямля мая. // <...> Я толькі што памёр. І ў гэты час // Аддаў табе, зямля, сябе самога, // Каб ведала, як я цябе люблю” [Караткевіч 2015, XI: 235].

Прыведзеныя вышэй факты п’есы супадаюць з гістарычнымі сведчаннямі, што маюцца ў судова-следчай справе К. Каліноўскага, а таксама яго сучаснікаў.

У судова-следчай справе К. Каліноўскага неаднаразова згадваецца яго паўстанцкія статусы (званне, пасада, роля): “главный распорядитель в крае, Комиссар Гродненской Губернии” – з *Паказанняў К. Каліноўскага Віленскай Асобай следчай камісіі* ад 30 студзеня 1864 г. [*Следча-судовая справа...* 2014: 26, 27, 30], “Комиссар Гродненского воеводства” – з *Даклада Віленскай Асобай следчай камісіі...* [*Следча-судовая справа...* 2014: 54] і інш.

Трыццатага студзеня 1864 г. К. Каліноўскі даў наступнае прызнанне Віленскай Асобай следчай камісіі: “В это время вспыхнуло восстание. <...> Как здешний уроженец я решился посвятить себя народному делу” [*Следча-судовая справа...* 2014: 25]. У *Дакладзе Віленскай Асобай следчай камісіі...* ад 27 лютага 1864 г. адзначалася наступнае: “При самом начале раскрытия действий революционной организации в Вильне показаниями исполнявших преступные должности <...> обнаружилось, что одним из самых преданных делу восстания и наиболее деятельных его руководителей в здешнем крае был <...> Константин Калиновский” [*Следча-судовая справа...* 2014: 54]. Прыведзеныя факты згадваюцца таксама ў шэрагу іншых дакументаў следча-судовай справы К. Каліноўскага.

Пра самаадданасць К. Каліноўскага згадваюць і яго сучаснікі.

Так, старшыня Аддзела кіраўніцтва правінцыямі Літвы Якуб Гейштар ва ўспамінах пра К. Каліноўскага побач са значнымі негатыўнымі

²⁹ Параўнаем гэты факт са сведчаннем, якое маецца ва ўспамінах Я. Гейштара. “Ад 1 жніўня 1863 года да арышту ў студзені 1864-га Каліноўскі быў жывым духам крывавай літоўскай дэманстрацыі, яе дагарання. Ён мог уцякаць з Вільні, але ніколі не дапускаў думкі пра гэта, бо лічыў сваім абавязкам як быў першым змоўшчыкам на Літве, так стаць апошняй ахвярай тэрору Мураўёва” [Каліноўскі 1999: 158].

якасцямі *дыктатара Літвы* канстатаваў наступныя праявы яго характару ў адносінах да змагарнай дзейнасці.

Гэта была натура гарачлівая, але сумленая, без малейшай крывадушнасці. Аддадзены душой і сэрцам людзям і бацькаўшчыне <...>. Гэты чалавек адзін быў варты сотняў, бо ўмеў працаваць, ахвяраваць сабою <...> Каліноўскі быў выдатным, а ў нас, можа, адзіным камісарам, чалавекам вялікай ахвярнасці [Каліноўскі 1999: 158, 154, 156].

Скіраванасць К. Каліноўскага на рашучую помсту праціўнікам і ворагам адзначаецца ў сведчаннях В. Пшыбароўскага³⁰, які згадваў такі факт: “Са сваімі дэмакратычнымі памкненнямі, ён не хацеў ніякай шляхецкай арганізацыі, наадварот, выказваўся, што «сякера не павінна спыняцца нават над калыскай шляхецкага нямоўлі»” [Каліноўскі 1999: 163].

У *Известиях о польском мятеже...* рускага гісторыка В. Ратча³¹ зафіксаваны наступны факт.

Далеко деятельнее, энергичнее и способнее всех воеводских комиссаров для революционного дела оказался Калиновский. Суровый гродненский комиссар не деликатничал и не церемонился. Не останавливаясь ни перед какою мерою, он издавал самые решительные приказания по воеводству и зорко следил за исполнением делаемых распоряжений и за деятельностью панов, членов организации [Каліноўскі 1999: 178–179]
Константин Калиновский <...>, младший в многочисленном виленском комитете заговорщиков, непреклонно настаивал на принятие его мнений и превзошел всех членов требовательностию своих предначертаний [Ратч 1867].

У дзявятай карціне п’есы прадстаўлена сцэна накіравання К. Каліноўскім Парафіяновіча (разгубленага, які жадае рэабілітацыі пасля разгрому паўстання на Магілёўшчыне³², а таксама славы ў *вялікай*

³⁰ “Пшыбароўскі Валеры (1845 – 1913), удзельнік паўстання 1863 г. <...> аўтар грунтоўных прац па гісторыі паўстання: *Апошнія хвіліны Студзеньскага паўстання на падставе аўтэнтычных крыніц <...>, Гісторыя 1863 года*” [Каліноўскі 1999: 438] і інш.

³¹ У 1864 г. В. Ратч быў прызначаны на пасаду начальніка артылерыі Віленскай ваеннай акругі. Віленскі генерал-губернатар М. Мураўёў даручыў яму склаці апісанне падзей паўстання 1863 г., даўшы магчымасць карыстацца архівам паўстання. “У яго *Сведениях о польском мятеже в Северо-Западной России (1867–1868)*, напісаных па даручэнні Мураўёва, ёсць унікальныя звесткі пра рэвалюцыйную тэорыю Каліноўскага” [Каліноўскі 1999: 438].

³² Факт знаёмства К. Каліноўскага і В. Парафіяновіча, прызначэнне другога Камісарама Магілёўскага ваяводства неаднаразова зафіксаваны ў следчых дакументах па справе паўстання. Гэта можам прасачыць у наступнай храналагічнай паслядоўнасці ўзнікнення дакументаў. З паказанняў Парафіяновіча ў Віленскай асобай следчай камісіі ад 2 лютага 1864 г. вынікае, што прызначэнне ў Магілёў

справе) на Міншчыну з мэтай наладжвання там *стальнога парадку*. Такое рашэнне выклікае абурэнне з боку гаспадыні канспіратыўнай кватэры Юзэфы Яневіч³³. Яна выступае тут больш мудрай і дальнабачнай у параўнанні з К. Каліноўскім. Ён жа ў гэтай сцэне імкнецца быць псіхологам, але на самай справе кепскім, давяраючы адказную справу ненадзейнаму чалавеку, якога Яневіч характарызуе як зайздроснага чалавека, якому нельга верыць. Тым не меней, накіраванне Парафіяновіча на Міншчыну адбываецца.

К а с т у с ь (пасля паўзы). Добра... Караліна не паедзе на Міншчыну...
К а р а л і н а. А хто?
К а с т у с ь. Ён...
В і т а ў т. Туды ? Дзе развал?

ён атрымаў ад К. Каліноўскага у час першага з ім знаёмства пры наступных абставінах. В. Парафіяновіч з Мінска разам з Аскеркам накіраваўся ў Вільню. Там Аскерка завёў яго да Ямантаў. “Войдя туда, мы нашли Калиновского <...>. Оскерко сказал мою фамилию, но Калиновский про свою умолчал, говорил, что назначит меня комиссаром в Могилев. В то же время Калиновский объявил, что я должен отправиться в Петербург <...>. По возвращении из Петербурга в квартире Ямонтов опять нашел Калиновского и Милевича; первый, отпуская меня в Могилев, снова подтверждал употреблять меры затруднений <...>”. [Цыт. па: Каліноўскі 1999: 195–196]. У паказаннях ад 4 (або 5) лютага К. Каліноўскі, відаць, з меркаванняў бяспекі сцвярджае, што ён “в семействе Ямонта никогда не бывал и фамилию эту слышал только в Петербургском университете, но с самим студентом под этою фамилиею знаком не был” [*Следча-судовая справа...* 2014: 40]. Студент – тут маецца на ўвазе Іосіф Ямант, які “з лета 1863 г. быў сакратаром К. Каліноўскага, а з кастрычніка паўстанцкім камісарам Мінскага ваяводства; у студзені 1864 г. арыштаваны” [Каліноўскі 1999: 451]. Паказанні ж К. Каліноўскага ад 14 лютага 1864 г. утрымліваюць наступныя сведчання: факт прызнання знаёмства з Іосіфам Ямантам і даручэнне Парафіяновічу – “предложил ему собрать и доставить мне какие-либо сведения о Могилевской губернии, но их вовсе не получил” [*Следча-судовая справа...* 2014: 45–46]. Паводле Доклада Особой Следственной Комиссии под председательством Полковника Шелгунова ад 27.02.1964 г., “Калиновский сознался, что имел непосредственные сношения с <...> Парфиановичем, и что последнему им, Калиновским, или Суходольским (Дормановским) выдана была номинация на звание Комиссара Могилевского воеводства” [*Следча-судовая справа...* 2014: 60].

³³ У сапраўднасці – Юзэфа Баневіч. Яе прозвішча згадваецца, напрыклад, у паказаннях К. Каліноўскага ад 30 студзеня 1864 г., у якіх ён адмаўляе факт знаёмства з гэтай асобай: “Баневич – я совершенно не знаю” [*Следча-судовая справа...* 2014: 29]. Тым не меней, у паказаннях В. Парафіяновіча ад 02.02.1864 г. (тэкст арыгінала Кого любішь? – Люблю Беларусь. – Так взаимно) зафіксаваны факт знаёмства Юзэфы Баневіч і Кастуся Каліноўскага: атрыманы Парафіяновічам у Магілёве пароль Каго любіш... быў выкарыстаны ім на явачнай кватэры Юзэфы Баневіч у Вільні. Гаспадыня кватэры Баневіч вывела Парафіяновіча на Каліноўскага [гл.: Каліноўскі 1999: 351]].

К а с т у с ь. Больш цяжкай працы няма... Не ўпэўнены – не едзь. <...>
 І ўлічы, там сапраўды цяжка. <...> Едзь. Марыш аб славе? Законна для
 тваіх год. Хочаш небяспекі? Таксама. Працаваць хочаш? Працуй. Вось табе
 Міншчына. Рабі там што хочаш. Але каб праз месяц быў стальны парадак.
 Не зробіш – адкажаш. Будзем ведаць: крыкі твае – шчанюкоў візг. Зробіш –
 вось табе твая слава і памяць у пакаленнях.
 <...>
 Я не віч. <...> Не любоў галоўнае ў ім, зайздрасць!
 <...>
 К а с т у с ь. Ён – чалавек. Я не магу не верыць чалавеку [Караткевіч 2015,
 XI: 205–206].

Цяжка з поўнай дакладнасцю вызначыць, які гістарычны сэнс у праекцыю на асабовыя якасці К. Каліноўскага ўкладваў У. Караткевіч у гэтай сцэне (магчыма, *высокасць і гожасць* героя руны – прыгадаем *заўвагі* аўтара для акцёраў у сувязі з вобразам К. Каліноўскага). Тым не менш, гэтая сцэна з пазіцыі гістарычнай рэтраспектывы праецыруецца на ўспаміны Я. Гейштара, які адзначае, паводле яго пераканання, *поўнае няведанне людзей* К. Каліноўскім.

Але Каліноўскаму не хапала самай важнай здольнасці для такой дзейнасці, не хапала ведання людзей. Выбар людзей, якім давяраў, быў па большай частцы фатальным. Гарачы, нястрыманы і прасякнуты крайнімі прынцыпамі, ён не любіў прэрэчанняў; умеранасць у думках як наконт станаў, так і наконт унутраных стасункаў лічыў нястачай патрыятызму. <...> І нельга было Каліноўскаму сказаць, як ён памыляўся ў выбары падобных асоб: сам высакародны, занадта верыў іншым. <...> Як усе крайнія, ён не любіў апазіцыі, а таму акружаў сябе людзьмі, якія слепа з ім згаджаліся. То ў выбары людзей быў вельмі нешчаслівы; такія, як Заблоцкі, кс. Чаповіч, Мілевіч, Парфіяновіч, д-р Дзічкоўскі, былі яго крэатурамі, крыважэрнымі ў тэорыі і нікчэмнымі, калі давялося спаткацца з рэпрэсіямі [Каліноўскі 1999: 155].

Вітаўт Парафіяновіч як дзейная асоба п'есы мае свайго гістарычнага прататыпа. “Парфіяновіч (Парафіяновіч) Вітальд (у праваслаўі Іосіф, 1844 – ?), студэнт Кіеўскага ўніверсітэта; у 1863 г. паўстанцкі камісар Магілёўскага ваяводства; у студзені 1864 г. арыштаваны, выдаў адрас і псеўданім Каліноўскага, даў падрабязныя паказанні” [Каліноўскі 1999: 435].

Гэтыя гістарычныя факты ў п'есе *Кастусь Каліноўскі* ставяцца ў кантэкст адпаведных сцэн, якія, як і іншыя, па-мастацку псіхалагізуюцца з пазіцыі драматургічнага характару і паводле прынцыпу т а к м а г л о б ы ц ь.

Паводле аўтарскіх *Заўвагах для акцёраў*,

Парафіяновіч – <...> дзевятнаццацігадовы няўдачнік. Камісар без ваяводства, разбіты без адзінага бою палкаводзец, каханак без каханай,

паўстанец без мужнасці, аплецены хітрым і страшным ворагам. У подласці ягонай прысутнічае нейкая веліч адчаю [Караткевіч 2015, XI: 239].

Допыты прататыпа Парафіяновіча (Парфіяновіча) у Мінску праводзіў палкоўнік Лосеў. “Лосеў – ні ў якім разе не дурань. Чалавек, магчыма, і не бліскуча адукаваны, але прыродна разумны. Хітрая і небяспечная асоба, сышчык па самай натуры сваёй” [Караткевіч 2015, XI: 239]. Такая выснова пісьменніка ў *Заўвагах для акцёраў пацвярджаецца* і ў самім творы: у пецябургскай мастацка-падзейнай прасторы (карціна сёмай) абмеркаваннем Мураўёвым і Лосевым праблемы спынення сялянскага паўстання, а таксама ў мінскай мастацка-падзейнай прасторы (карціна дзясятая) правядзеннем допыту Лосевым Парафіяновіча. У апошняй з названых карцін твора Лосеў паказаны як глыбокі псіхолаг, які ўмела па-службоваму гуляе з асаблівасцямі псіхікі Парафіяновіча. Прыродная разумнасць Лосева, на якую звяртаў увагу У. Караткевіч, пацвярджаецца не толькі ў творы, а і (ускосна – для дадзенага кантэксту характарыстыкі: дапаўняецца такімі рысамі характару, як хітрасць, крывадушнасць) ва ўспамінах Людвікі Радзевіч (Ямант), якая мела дачыненне да паўстання³⁴, а таксама ў адной з *запісак* Аляксандра Масалова³⁵.

М. Мураўёў, калі падсумаваць заўвагі У. Караткевіча, – *чалавек з трагедыяй, разумны, жорсткі, страшны, жахлівы*.

³⁴ К. Каліноўскі “не меў у Вільні блізкіх, а сябры не маглі клапаціцца пра важных палітычных вязняў, бо гэта магло выклікаць зразумелыя ўскладненні, апеку над ім <...> узяла на сябе <...> удава Ядвіга Макржыцкая [у 1863 г. сувязная віленскай паўстанцкай арганізацыі, апекавалася К. Каліноўскім падчас яго зняволення ў турме]. <...> яна атрымала права дастаўкі Каліноўскаму неабходных рэчаў. Наладзіла пры дапамозе хабару жандарам магчымасць абмену сакрэтнымі запіскамі з вязнямі <...> запіскі, аплачаныя па 10 рублёў, часта траплялі ў рукі “бяскрыўднага” Лосева і толькі потым адрабату” [Каліноўскі 1999: 204, 430, 205].

³⁵ А. Масалоў – “чыноўнік канцылярыі М. Мураўёва” [Каліноўскі 1999: 431]. Паводле А. Масалова: “На пачатку 1864 г. вопытны жандар палкоўнік А.М. Лосеў быў камандзіраваны Мураўёвым з Вільні ў Мінск, дзе яму вельмі хутка ўдалося не толькі раскрыць структуры мясцовай арганізацыі, але і знайсці важныя ніці, якія выводзілі напразкі да ядра віленскага паўстанцкага цэнтра, да Каліноўскага” [Каліноўскі 1999: 375]. “В числе лиц, с которыми имел дело полковник Лосев, оказался [В. Парфіяновіч. – А. М.], наиболее посвященный во все тайны главных деятелей мятежа. Полковник Лосев понял это, обещал исходатайствовать ему помилование и воспользовался его открытиями. [В. Парфіяновіч. – А. М.] обнаружил не только главных двигателей мятежа и все перемены, происходившие в их составе, но и самое местопребывание Калиновского, с которым он был в ближайших сношениях. Шифрованная телеграмма с уведомлением об этом получена была в Вильно в 9 час. вечера; в ней были описаны приметы Калиновского и сказано, что он проживает с фальшивым паспортом гродненского дворянина Витоляда Витоженца в Свенто-Янских мурах” [Каліноўскі 1999: 206].

Драматург у *Заўвагах для акцёраў* адзначыў, прынамсі, наступнае:

<...> крыў божа рабіць дурнямі ворагаў. Мураўёў, магчыма, нават разумнейшы за Кастуся (іначай перамога не адбылася яму так параўнаўча лёгка), але гэта ганебны розум бліскачага адміністратара дзяржавы катаў, розум, не сагрэты ні дабрынёю, ні вераю ў людзей. І, аднак, Мураўёў чалавек. Яму нельга дараваць, але яго можна зразумець. <...> ён увесь час вымушаны (і не без поспеху) змагацца з самім сабой, з рудыментамі пакут сумлення. Выключна разумны, жорсткі. Як вораг – страшны. Як разбэшчальнік душ – жаклівы. Як чалавек – увасабленне той смяротнай сілы, якая ва ўсе вякі гняла людзей. Сімвал адвечнай іерархіі начальства. Перст лёсу і крыві, які нібы забыў, што ён памрэ, як усе [Караткевіч 2015, XI: 237, 239].

Параўнанне прыведзеных вышэй Караткевічавых заўваг да асобы генерала М. Мураўева³⁶, а таксама гэтага вобраза з п'есы (карціны пятая, трынаццатая) і некаторых гістарычных характарыстык асобы М. Мураўева, вынікаў яго дзейнасці ў Віленскім краі³⁷ прыводзіць да наступнай высновы. Эпізадычны вобраз генерала М. Мураўева, які прадстаўлены ў дадзеным творы, толькі часткова адпавядае паказальным праявам гэтай гістарычнай постаці як *графы-вешальніка*; найбольш ён напоўнены аўтарскім разуменнем матывацыі М. Мураўевым выбару шляхоў змагання з паўстанцамі. Гэты паказчык з'яўляецца істотнай прыкметай мастацкай

³⁶ “Ці з’яўлецца Мураўёў двурушнікам? Не. Ён не прыкідваецца. Але хлусіць у кожным слове, у кожнай думцы. <...> З усёй той хлусні, якую сёння паўтарае ўвесь яго народ, у якую ён верыць, самым бессаромным і самым глыбокім з’яўляецца хлусня пра «спрадвечна расійскае насельніцтва, расійскае паходжанне і мову, пра расійскую народнасць, спрадвечна рускія тэрыторыі Літвы і Русі». Так хлусіць не ўмее ніхто ва ўсім свеце. Немец забірае і змагаецца, але такога не робіць; ён кажа: гэта заўсёды было тваім, але я гэта забіраю, бо я мацнейшы. Калі крадзе маскаль, здаецца, што ён робіць божую рэстытуцыю; і так дзёрзка, так доўга падманвае, што ў выніку заўсёды кагосьці ды падмане” [Tarnowski 1896: 16]. Аналізуючы перапіску 1859–1864 гг. М. Мураўева і П. Валюева (з красавіка 1861 г. – кіраўнік Міністэрства ўнутраных спраў Расійскай імперыі), В. Мустафін зрабіў наступныя назіранні (захоўваюцца ў Інстытуце рускай літаратуры ў Санкт-Пецярбургу): “Муравьев укрепил твердо в сознании русского общества идею, что Северо-Западный край – русский. Для проведения этой идеи ему приходилось вести неустанную борьбу с высшими петербургскими сферами, которые по словам Муравьева, не знали ни истории края, ни настоящего его положения, не знали и польского характера, а потому не могли понять мысли об окончательном слиянии того края с Россией, считая его польским, ставя ни во что все русское господствующее там население” [Граф Михаил Муравьев-Виленский..., online].

³⁷ “Выбор суровых і варварскіх сродкаў”, скіраваных на “супраціўленне” ў Віленскім краі “быў пакінуты Мураўевым на волю павятовых ваенных начальнікаў, загадзя надзеленых правам жыцця і смерці над жыхарамі краю” (з рапарту ў Варшаву пра контрадрасы, 7(9) кастрычніка 1863 г. [цыт. па: Каліноўскі 1999: 115–116]).

версіі гістарычных фактаў, адлюстраваных у дадзеным творы. Пры гэтым варта адзначыць, што сцэны з намерамі пакаранняў паўстанцаў і самога іх пакарання ўскосна характарызуюць генерала М. Мураўёва як *віленскага ката, Вешальніка, які вырашыў скрышыць і зламаць, знішчыць і змеціць*³⁸ паўстанцаў і тых, хто ім спачуваў.

Яшчэ адна дзейная асоба дадзенай групы п'есы *Кастусь Каліноўскі* – Гогель: *гэта не проста нягоднік – нягоднік з прэтэнзіямі*³⁹. Гэтая аўтарская характарыстыка знаходзіць сваё падмацаванне ў тэксце твора (карціна дванаццатая). Паручнік Мікалай Гогель як член Асобай следчай камісіі ў Вільні прымаў удзел у допытах па справе паўстання пад кіраўніцтвам Кастуса Каліноўскага, што засведчана яго подпісамі пад многімі дакументамі следства⁴⁰. Апрача таго, некаторыя з дакументаў (*тлумачальныя запіскі* і інш.) па справе паўстання знаходзяцца ў архіве М.В. Гогеля (Гістарычны музей у Маскве) [Каліноўскі 1999: 352, 367].

Названыя вышэй і іншыя дзейныя асобы маюць аўтарскую характарыстыку непасрэдна ў тэксце. Яна ўкладваецца ў вусны тых драматургічных герояў, якія з'яўляюцца сведкамі іх учынкаў. Так, напрыклад, патэнцыйную здольнасць В. Парафіяновіча да здрады вызначае Юзэфа Яневіч (карціна дзявятая), а прычыну яго адмаўлення ад вочнай стаўкі з К. Каліноўскім каратка акрэслівае старшыня следчай камісіі палкоўнік Шалгуноў (карціна дванаццатая); сутнасць помслівага апазнання Марыяй Грэгатовіч К. Каліноўскага характарызуе палкоўнік Шалгуноў (карціна дванаццатая); спачувальнае і чалавечае жаданне Шоціка абараніць К. Каліноўскага ў час следства падкрэсліваецца аўтарскімі рэмаркамі і стылем маўлення гэтага героя п'есы (карціна дванаццатая) і інш.

Ідэйная пазіцыя вобраза К. Каліноўскага

Адна з цэнтральных ідэй паўстання пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага – перадача зямлі сялянам і *ўвядзенне сялян на пасады арганізацыі*. У сувязі з гэтым адзначым супадзенне гістарычных (1863-га года) і мастацкіх (з п'есы) фактаў. Так, напрыклад, пасля прыезду ў *Гродна (канец студзеня – пачатак лютага 1963 г.)* [Герасімчык 2018: 176] К. Каліноўскі падрыхтаваў *Інструкцыю павятовым камісарам*, завера-

³⁸ Вызначэнні, зробленыя ў публіцыстычных тэкстах польскамоўнай падпольнай прэсы: карэспандэнцыі ў газетах “Niepodległość” ад 12.09.(31.08.) 1863 г. I “Głos z Litwy” ад 20(8).03.1864 г. [цыт. па: Каліноўскі 1999: 59, 75].

³⁹ “Г о г е л ь – <...> Праз некалькі год [пасля разгрому паўстання. – А. М.] яго пачне рваць друкаваным словам, і тады ён выпусціць кніжку, у якой будзе паклёпнічаць на Кастуса” [Караткевіч 2015, XI: 238].

⁴⁰ Справы ад 29.01.1864, 30.01.1864, 04.02.1964 і інш. [Следча-судовая справа... 2014: 23, 24–31, 37 і інш.].

ную *пячаткай урадавага камісара Гродзенскага ваяводства*⁴¹. Адзінаццаты пункт дадзенага дакумента вызначае наступнае: “Старацца ўвесці на пасады арганізацыі сялян, што належыць рэкамендаваць службовым асобам народнай арганізацыі” [Каліноўскі 1999: 101]. Паводле ўспамінаў Ежы Ігната Кучэўскага-Порай – былога афіцэра-інструктара (1863) у атрадзе Віславуха, К. Каліноўскі “шукаў той сілы, каб узняць народ да ўзроўню рыцара, што змагаецца ў імя патаптаных правоў чалавека. Ён адчуваў гэты агульны пульс у сялянах усёй Польшчы” [Каліноўскі 1999: 427, 173].

В. Пшыбароўскі адзначыў, што К. Каліноўскі “ў паўстанні бачыў найперш незалежнасць Літвы, а пасля сацыяльную рэвалюцыю. Таму дабіваўся перш за ўсё поўнага надзялення сялян зямлёй” [Каліноўскі 1999: 166].

Гэтыя гістарычныя факты знайшлі сваё адлюстраванне і ў трагедыі У. Караткевіча *Кастусь Каліноўскі ў выказваннях яго галоўнага героя* (напрыклад, карціна першая).

К а с т у с ь. <...> А колькі мужыкоў ідзе з намі! І тут, і на Магілёўшчыне, і паўсюль. І паўсюль, дзе перамагае іхняя сіла, – у мужыкоў зямля, воля, мова, слава [Караткевіч 2015, XI: 148].

К а с т у с ь. <...> Усуперак кіраўніцтву паўстання – трэба абাপірацца на мужыка [Караткевіч 2015, XI: 149].

У п’есе адлюстравана непрыманне К. Каліноўскім і яго паплечнікамі пазіцыі *кіраўніцтва паўстання, белага віленскага ўрада*.

А р с е н ь. <...> Слухай мяне, Кастусь. Белы віленскі ўрад распаўся. Спалохаліся мураўёўскіх шыбеніц. Галава ўрада знік з Вільні ў невядомым кірунку. <...>

К а с т у с ь. Паўстанцы таксама розныя. Тыя, што вучылі вас пакоры, раілі вам не чапаць зямлі, – гэта людзі Белага жонду, а па-нашаму – урада. Яны толькі што ўцяклі з Вільні, спалохаліся. <...> А мы не спалохаемся. Мы, чырвоны ўрад, гаворым: зямлю – браць. Паноў лютых – вешаць. І благаслаўляем вас на гэта. Белыя здрадзілі – выпятка ім. Затое мы – за вас. Да канца [Караткевіч 2015, XI: 149–150].

Выказанай у вышэй прыведзенай цытаце пазіцыі К. Каліноўскага супрацьпастаўляецца ў творы іншая: адпрэчванне саюза з сялянствам

⁴¹ “Датуецца часам знаходжання Каліноўскага на пасадзе гродзенскага камісара: канец сакавіка – пачатак чэрвеня 1963 г. Аўтарства Каліноўскага сумнення не выклікае – пра гэта сведчыць і сам энергічны стыль дакумента, і відавочны клопат аўтара адстаяць інтарэсы сялян. Аднак супастаўленне некаторых фактаў прымушае аднесці складанне інструкцыі <...> на час не ранейшы за 28.04., і нават 14.06. У апошнім выпадку Каліноўскі, мабыць, быў ужо ў Вільні, перадаўшы сваю пасадку Э. Заблоцкаму” [Каліноўскі 1999: 333].

у паўстанцкім змаганні, якая адлюстравана ў выказваннях Пасланца Белага жонду (карціна трэцяя).

П а с л а н е ц. Як хочаце. Але варшаўскі белы жонд забараняе вам рабіць стаўку на хамаў...

<...>

П а с л а н е ц. Такое паўстанне нам непатрэбна. Мужык лезе ў яго бруднымі лапамі, а не лезе, дык прадае [Караткевіч 2015, XI: 158, 159].

Як адзначаецца ў *Каментарыях* да збору твораў У. Караткевіча ў 25 тамах, “практычна ўсе персанажы [трагедыі *Кастусь Каліноўскі*. – А. М.] – рэальныя гістарычныя асобы” [Караткевіч 2015, XI: 503]. Сам аўтар звярнуў увагу на тое, што “цалкам выдуманых сярод [дзейных асоб твора. – А. М.] амаль няма” [Караткевіч 2015, XI: 238].

Паводле нашых назіранняў і супастаўленняў, з 29 дзейных асоб п’есы (без уліку асоб з масавых сцэн) 15 маюць рэальных гістарычных прататыпаў. Іх дачыненні ў тым ці іншым выглядзе да падзей, адлюстраваных у творы, зафіксаваны ў судова-следчай справе (паказанні, подпісы пратаколаў, паказанняў і інш.) К. Каліноўскага, а таксама ва ўспамінах, даследаваннях сучаснікаў.

Прапанаваныя вышэй характарыстыкі і высновы адносна складні-каў мастацкага свету трагедыі *Кастусь Каліноўскі (Смерць і неўміру-часць)* У. Караткевіча як мастацкай версіі гістарычных фактаў (час і месца падзей; падзеі і факты; гістарычныя постаці; ідэйная пазіцыя адлюстраваных гістарычных асоб, а таксама дапаможных для іх раскрыцця драматургічных вобразаў; складнікі аўтарскай мастацкай кан-цэпцыі ў выяўленні сутнасці гістарычных постацей і падзей) дазваляюць зрабіць наступныя высновы.

Адлюстраванне аб’ектыўных фактаў і падзей паўстання пад кіраў-ніцтвам К. Каліноўскага ў іх гістарычнай дакладнасці (дакументаль-насць мастацкага тэксту) драматург спалучае з карцінамі чалавечых ўза-емаадносін, улічваючы матывацыю міжасабовых і грамадзянскіх учын-каў, іх сутнасць і выніковасць. Такая рэканструкцыя гістарычных падзей і характараў у іх мае наступныя асаблівасці: 1) рассоўванне межаў гістарычнай прасторы, даступнай для аўтара на момант стварэння трагедыі, 2) пазбаўленне факта яго першапачатковага выгляду, 3) мас-тацка-суб’ектыўная афарбоўка гістарычнай прасторы сэнсам гіпатэ-тычнай праўды пра чалавечы характар у гістарычных абставінах; 4) аўтарскі суб’ектывізм дазволіў матывавана напоўніць гістарычную прастору мастацкага свету псіхалагічным станам дзейных асоб, а таксама іх персанальным правам на той або іншы асабовы ці грамадзянскі выбар; 5) адзначаны вышэй грамадзянскі выбар можа быць прымальны або

непрымальны з пазіцыі грамадзянскай эстэтыкі, аднак ён існуе – у гэтым заключаецца таксама яшчэ адзін бок гістарычных фактаў, якія даносіў У. Караткевіч праз мастацкі тэкст; б) пісьменнік прапанаваў мастацкае ўяўленне пра гістарычную сутнасць змагарнага часу, яго падзеі, асобы, трагедыю і гістарычна-нацыянальнае яго значэнне.

Спіс літаратуры

- Gerasimčyk Vasil. 2018. *Kanstancin Kalinoŭski: asoba i legenda*. Grodna [Герасімчык Васіль. 2018. *Канстанцін Каліноўскі: асоба і легенда*. Гродна].
- Kavalëŭ Sargej. 2014. *Mastackaŭ intèrprètacyâ vobrazu Kastusâ Kalinoŭskaga ŭ belaruskaj dramaturgii XX–XXI stst.* "Studia Białorutenistyczne" nr 8: 117–123 [Кавалёў Сяргей. 2014. *Мастацкая інтэрпрэтацыя вобраза Кастуса Каліноўскага ў беларускай драматургіі XX–XXI стст.* "Studia Białorutenistyczne" № 8: 117–123].
- Graf Mihail Murav'ev-Vilenskij (iz vospominanij i dokumentov) [Граф Михаил Муравьев-Виленский (из воспоминаний и документов)] [online] <https://zapad.rus.su/bibli/arhiv/1186-graf-mikhail-muravev-vilenskij-iz-vospominanij-i-dokumentov.html> [доступ: 18.03.2022].
- Kalinoŭski Kastus'. 1999. *Za našuŭ vol'nasc'.* Tvory, dakumenty. Minsk: Belaruskі kniŭazbor [Каліноўскі Кастусь. 1999. *За нашу вольнасць. Творы, дакументы*. Мінск: Беларускі кнігазбор].
- Karatkevič Uladzimir. 2015. *Zbor tvoraŭ u 25 t.* T. 11. Minsk: Mastackaŭ litaratura [Караткевіч Уладзімір. 2015. *Збор твораў у 25 т.* Т. 11. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Kisâlëŭ Genadz'. 1966. *Z dumaj pra Belarus'.* Minsk: Belarus' [Кісялёў Генадзь. 1966. *З думай пра Беларусь*. Мінск: Беларусь].
- Ragojša Usevalad. 2008. *Starażytnyâ runy ŭ mastackim svetaŭsprymannî Uladzimira Karatkeviča.* U: *Fal'klarystyčnyâ dasledavannî: Kantèkst. Typalogiâ. Suvâzi: zbornik artykulaŭ.* Minsk: Bestprynt [Рагойша Усевалад. 2008. *Старажытныя руны ў мастацкім светаўспрыманні Уладзіміра Караткевіча. У: Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зборнік артыкулаў*. Мінск: Бестпрынт].
- Ratč Vasilij. 1867. *Svedeniâ o pol'skom mâteże 1863 goda v Severo-Zapadnoj Rossii.* T. 1. Vil'na [Ратч Василий. 1867. *Сведения о польском мятеже 1863 года в Северо-Западной России*. Т. 1. Вильна].
- Sledča-sudovaâ sprava Kastusâ Kalinoŭskaga. Uklad. Z. Kuzmenka. Minsk 2014 [Следча-судовая справа Кастуса Каліноўскага. Уклад. З. Кузменка. Мінск 2014].
- Tarnowski Stanisław. 1896. *Przedmowa wydawców.* W: *Pamiętniki hr. Michała Mikołajewicza Murawiewa (Wieszatiela).* Kraków: Spółka Wydawnicza Polska.

STRESZCZENIE: W artykule charakteryzowane są następujące składniki świata przedstawionego sztuki U. Karatkiewicza *Kastus Kalinouski* (*Śmierć i nieśmiertelność*) jako artystycznej wersji faktów historycznych: 1) czas i miejsce wydarzeń, 2) zdarzenia i fakty, 3) postacie historyczne, 4) pozycja ideowa przedstawionych postaci historycznych, 5) elementy koncepcji artystycznej autora dotyczące postaci i wydarzeń historycznych. Te wskaźniki przedstawionego świata dzieła świadczą o tym, że U. Karatkiewicz łączy przedstawienie obiektywnych faktów i wydarzeń z powstania pod kierownictwem K. Kalinowskiego w ich historycznej dokładności (dokumentalność tekstu literackiego) z obrazami stosunków międzyludzkich.

Jednocześnie pisarz koncentruje uwagę na motywacji działań interpersonalnych i obywatelskich, na ich istocie i skuteczności. Taka artystyczna rekonstrukcja wydarzeń historycznych i występujących w nich postaci z góry przesądziła o poszerzeniu granic prototypowej przestrzeni historycznej i subiektywnym wypełnieniu jej znaczeniem hipotetycznej prawdy o ludzkim charakterze w okolicznościach historycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: artystyczny świat sztuki, tragedia *Kastuś Kalinouski (Śmierć i nieśmiertelność)*, artystyczna wersja faktów historycznych, czas i miejsce wydarzeń, wydarzenia i fakty, postacie historyczne, pozycja ideowa bohaterów sztuki, motywacja do działań interpersonalnych i obywatelskich, składniki koncepcji artystycznej.

АНАТАЦЫЯ: Характарызуюцца складнікі мастацкага свету п'есы *Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць* У. Караткевіча як мастацкай версіі гістарычных фактаў: 1) час і месца падзей; 2) падзеі і факты; 3) гістарычныя постаці; 4) ідэйная пазіцыя адлюстраваных гістарычных асоб, а таксама дапаможных для іх раскрыцця драматургічных вобразаў; 5) складнікі аўтарскай мастацкай канцэпцыі ў выяўленні сутнасці гістарычных постацей і падзей. Гэтыя паказчыкі мастацкага свету твора сведчаць пра наступнае. Адлюстраванне аб'ектыўных фактаў і падзей паўстання пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага ў іх гістарычнай дакладнасці (дакументальнасць мастацкага тэксту) драматург спалучае з карцінамі чалавечых узаемаадносін, улічваючы матывацыю міжасабовых і грамадзянскіх учынкаў, іх сутнасць і выніковасць. Такая мастацкая рэканструкцыя гістарычных падзей і характараў у іх вымагала расоўвання межаў гістарычнай прасторы, даступнай для аўтара на момант стварэння трагедыі, і суб'ектыўнага напаўнення яе сэнсам гіпатэтычнай праўды пра чалавечы характар у гістарычных абставінах.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: мастацкі свет п'есы, трагедыя *Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць*, мастацкая версія гістарычных фактаў, час і месца падзей, падзеі і факты, гістарычныя постаці, ідэйная пазіцыя герояў п'есы, складнікі аўтарскай мастацкай канцэпцыі.

Data przesłania artykułu: 15.09.2022

Data akceptacji artykułu: 03.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Aliaksandr Makarevich /Алесь Макарэвіч – Białoruś, Uniwersytet Państwowy im. A. Kulaszowa w Mohylewie, Wydział Historyczno-Filologiczny, Katedra Literatury i Komunikacji Międzykulturowej, specjalność naukowa: literaturoznawstwo, zainteresowania naukowe: proces literacki 1900–1930, poetyka dzieł literackich, metodyka nauczania literatury.

Adres: Кафедра літаратуры і міжкультурных камунікацый, Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. Куляшова, 212022 Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Макарэвіч Алесь. 2021. *Аповесць І. Шамякіна* Сатанінскі тур: асаблівасці мастацкага свету твора. У: *Іван Шамякін – пісьменнік, акадэмік, грамадскі дзеяч. Да 100-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна*. Мінск: БДУ.

2. Макарэвіч Алясь. 2021. *Паэма Янкі Купалы Сон на кургане: асаблівасці мастацкага свету*. "Białorutenistyka Białostocka" №15: 135-158.
3. Макарэвіч Алясь. 2021. *Сістэма перспектывных ліній пры характарыстыцы мастацкіх вобразаў лірычнага твора ў 5-м класе (на прыкладзе вершаў Максіма Багдановіча і Анатоля Грачанікава, V клас)*. "Роднае слова" № 11: 66–70.
4. Макарэвіч Алясь. 2022. *Асаблівасці характарыстыкі мастацкіх вобразаў лірычнага твора на прыкладзе верша Янкі Купалы А хто там ідзе? (IX клас) (тэарэтычны аспект)*. "Роднае слова" № 7: 61–63.
5. Макарэвіч Алясь. 2022. *Асаблівасці характарыстыкі мастацкіх вобразаў лірычнага твора на прыкладзе верша Янкі Купалы А хто там ідзе? (IX клас) (практычны аспект)*. "Роднае слова" № 8: 39–43.

Анжэла Мельнікава / Anzhela Melnikava

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, Беларусь/

Francisk Skaryna Gomel State University, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8802-6210>

e-mail: angelinavel@tut.by

Беларуская літаратура ў даследаваннях Рышарда Радзیکا

Belarusian literature in the research of Ryszard Radzik

Literatura białoruska w badaniach Ryszarda Radzika

ABSTRACT: The author discusses the importance of Belarusian studies conducted by Polish sociologist Ryszard Radzik. The scientific value of R. Radzik's research of the specifics of Belarusian identity and the ways of its formation is shown. Special attention is paid to the understanding of the literary discourse of R. Radzik's works. The author analyzes the researcher's views on the works of writers of the XIX century, as well as V. Lastousky, Yakub Kolas. The difference in the perception and interpretation of the writers' works by Polish and Belarusian researcher is conditioned by different historical experience, is indicated.

KEYWORDS: national identity, ideology, nation, culture, literature.

Рышард Радзiк – сацыёлаг, адзiн з самых вядомых i аўтарытэтных замежных даследчыкаў беларускай iдэнтычнасцi, працэсаў беларускага нацыястварэння. Доктарская дысертацыя Р. Радзiка была прысвечана пачатковаму этапу станаўлення мадэрнай беларускай нацыi – *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia* (2001). У Беларусi выдадзена дзве манаграфii вучонага: *Вытоki сучаснай беларускасцi. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.*, пер. з польск. мовы Наталлi Дзенiсюк, навук. рэд. Станiслаў Рудовiч i Сяргей Токць, Мiнск: Медысонт, 2012, 376 стар., *Вакол iдэнтычнасцi беларусаў*, пер. з польск. мовы Сяргей Петрыкевiч, навук. рэд. Генадзь Сагановiч (Бiблiятэка часопiса “Беларускi Гiстарычны

Агляд”)), Мінск: Лімарус, 2017, 309 стар. Р. Радзік пастаянна выступае з навуковымі дакладамі, прысвечанымі беларускай тэматыцы.

Трэба адзначыць ґрунтоўную і багатую навуковую базу, на якую абапіраецца вучоны ў сваіх даследаваннях, выключнае валоданне матэрыялам, выдатнае веданне гісторыі і літаратуры Беларусі. Так, бібліяграфічны спіс манаграфіі *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.* надзвычай аб’ёмны, складае некалькі дзясяткаў старонак, і гэта спіс толькі тых крыніц, на якія спасылаецца даследчык. Р. Радзік аналізуе беларускі нацыятворны працэс з прыцягненнем багатага фактычнага матэрыялу: гісторыя, літаратуразнаўства, сацыялогія, мастацкая літаратура, дзённікі, публіцыстыка, etc. Разважанні Р. Радзіка ўяўляюць бясспрэчную навуковую каштоўнасць у працэсе ўсведамлення спецыфікі беларускай ідэнтычнасці і шляхоў яе станаўлення. Беларускі нацыятворны рух асэнсоўваецца даследчыкам у кантэксце аналагічных працэсаў ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе, што надае важкасць высновам вучонага.

Р. Радзік у сваіх навуковых пошуках звяртаецца да актуальных праблем беларускага нацыястварэння, запаўняючы істотныя лакуны ў гэтай галіне. Многія погляды і высновы даследчыка выклікаюць прэрэчанне. Часта яны разыходзяцца з тымі канвенцыйнымі ўстаноўкамі, што ўсталяваліся ў беларускай гуманітарыстыцы. Але высновы, разважанні Р. Радзіка дакладна прымушаюць задумацца, пазначаюць іншую опытку. Гэты **погляд збоку** надзвычай карысны. Зрэшты, нельга не пагадзіцца з каардынатарам серыі “Бібліятэка часопіса «Беларускі Гістарычны Агляд»” і адказным рэдактарам манаграфіі Р. Радзіка *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.* Г. Сагановічам, які адзначыў, што

ўстаноўка на ўхваленне і афірмацыю разыходзіцца з задачамі гуманітарнай навукі, а вось крытычны погляд заўжды можа падштурхнуць да рэфлексіі. Крытыка сама па сабе выконвае пазітыўную ролю, калі яна супрацьстаіць ідэалізацыі, умацаванню ілюзій пра свой радавод і сцвярджае больш рэалістычны падыход [Сагановіч 2017: 7–8].

Юры Вашкевіч у рэцэнзії на работу Р. Радзіка *Беларусы (Погляд з Польшчы)* таксама адзначыў:

Аўтар робіць гэта (аналізуе беларускі нацыятворчы працэс. – А. М.), зразумела, з пункту гледжання паляка, але і вучонага, што патрабуе ад яго аб’ектывнасці, якая, дарэчы, не заўсёды можа падабацца тым, хто з’яўляецца аб’ектам даследавання. Магчыма, гэта і тлумачыць адсутнасць у нас рэцэнзій, абмеркаванняў і дыскусій адносна вышэйзгаданых

публікацый, якія, на маю думку, з'яўляюцца найбольш вартаснымі і глыбокімі навуковымі працамі, датычнымі Беларусі, што з'явіліся апошнім часам у Польшчы [Вашкевіч 2002: 297].

У манаграфіі *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.* асэнсоўваецца пачатковы этап фармавання мадэрнай беларускай нацыі праз прызму нацыятворных працэсаў у народаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы. Ва ўступе Р. Радзік адзначае:

Дадзеная праца прысвечана аналізу нацыянальна-этнічнай сітуацыі ў Беларусі ў XIX ст., асабліва – высвятленню прычын таго, што беларускі нацыянальны рух узнік толькі ў наступным стагоддзі, быў такім чынам адным з самых позніх нацыянальных рухаў у сучаснай Еўропе і адначасова адным з самых слабых у нашай частцы кантынента [Радзік 2012: 9].

Манаграфія складаецца з пяці раздзелаў. Р. Радзік вылучае пяць формаў беларускасці ў XIX ст.: першая – *gente Lithuani (Rutheni), natione Poloni*, другая “непасрэдна вынікала з першай, мела шляхецкі і адначасова беларускі характар у літаратурна-культурных (але не нацыянальных) адносінах” [Радзік 2012: 329], трэцяя – “сялянская, этнічная беларускасць, якая некалі замыкалася ў рамках пазбаўленай хоць якой ідэалогіі свойскасці” [Радзік 2012: 329], чацвёртая “форма беларускасці мела нацыянальны характар і суадносілася з дзейнасцю групы гомануцаў” [Радзік 2012: 329]. Пятая – заходнерусізм, які, па словах Р. Радзіка,

пасля бальшавіцкай рэвалюцыі зазнаў пераўвасабленне і, атрымаўшы савецкае вымярэнне, перамог у савецкай Беларусі ды пакуль яшчэ пануе ў незалежнай беларускай дзяржаве [Радзік 2012: 330].

У манаграфіі *Вакол ідэнтычнасці беларусаў* [Радзік 2017] беларускія нацыятворныя працэсы, спецыфіка беларускай ідэнтычнасці разглядаюцца Р. Радзікам праз прызму канцэпцыі “трыадзінага рускага народа”, якая польскім даследчыкам дэканструюецца. Высновы аўтара манаграфіі наступныя:

Беларусь (як і ўсходняя, а ў значнай меры і цэнтральная Украіна) узнікла як навачаснае грамадства, якое ў XX ст. згуртавалася вакол каштоўнасцяў савецкага тыпу. Беларускасць будавалася на вясковай базе, насычанай кансерватыўнымі каштоўнасцямі і пазіцыямі, схільнай замыкацца ў свойскіх рамках, і разам з тым – як шматмільённая сукупнасць *homo sovieticus*. Пачуццё нацыянальнай прыналежнасці ў беларусаў слабое, а як навачасная нацыянальная супольнасць еўрапейскага тыпу беларусы амаль не існуюць [Радзік 2017: 288].

Сапраўды, мы не можам сёння гаварыць пра нейкі канвенцыйны тып беларускасці, які прымаецца ўсім соцыумам. У сучаснай Беларусі існуе некалькі праектаў беларускай ідэнтычнасці. Аднак мы не можам пагадзіцца і з высновай, што “як навачасная нацыянальная супольнасць еўрапейскага тыпу беларусы амаль не існуюць” [Радзiк 2017: 288]. Падкрэслiм, прадметам нашых разважанняў выступае лiтаратуразнаўчы дыскурс работ Р. Радзiка, таму да поглядаў Р. Радзiка на сучасную беларускую iдэнтычнасць звернемся ў наступных артыкулах.

У сваiх меркаваннях адносна лiтаратурнага працэсу ў Беларусi даследчык акцэнтует думку, якая замацавалася i ў нашым лiтаратуразнаўстве з канца 80–х гадоў XX ст., што “стваральнікамі лiтаратурнай беларускасцi XIX ст. былі выключна (цi амаль выключна) прадстаўнікі шляхты” [Радзiк 2012: 244]. Аднак творчасць пісьменнікаў XIX стагоддзя (Яна Чачота, Аляксандра Рыпiнскага, Яна Баршчэўскага, Вiнцэнта Дунiна-Марцiнкевiча, Кастуся Калiноўскага, Францiшка Багушэвiча) Р. Радзiк трактуе толькі як частку польскай культуры:

Рамантычнае зацiкаўленне народам нараджала ў iм (у Я. Чачоту. – А. М.) – як гэта было i на захадзе Еўропы – жаданне даследаваць яго, наблiзiць яго культуру да элiт, што ўтваралi – як лiчыў – адзiную з народам нацыянальную супольнасць, а не вяло да нацыянальнага сепаратызму [Радзiк 2012: 249].

Аналагiчныя меркаванні выказвае Р. Радзiк i пры разглядзе творчасцi А. Рыпiнскага:

Да беларускасцi ён ставiўся з прыхiльнасцю як да складнiка польскасцi ў традыцыйным яе разуменнi – супольнасцi, сфармаванай у межах былое Рэчы Паспалiтае [Радзiк 2012: 252].

Асэнсоўваючы творчасць Р. Падбярэскага, Р. Радзiк падкрэслiвае:

Ён нiколі не супрацьпастаўляў “нацыянальнай беларускасцi” “нацыянальную польскасць”. <...> Беларускасць – больш вузкае ў адносінах да польскасцi паняцце, што надавала апошняй выразную мясцовую спецыфіку [Радзiк 2012: 254].

Пра В. Дунiна-Марцiнкевiча Р. Радзiк выказваецца наступным чынам:

Для В. Дунiна-Марцiнкевiча польскасць была паняццем у нацыянальным сэнсе вышэйшым за беларускасць, якая разумелася як катэгорыя культурнiцкая, рэгіянальная, класавая [Радзiк 2012: 261].

Пра Ф. Багушэвіча:

Яго культурная беларускасць, якая разумелася шырэй, чым у В. Дуніна-Марцінкевіча, не выходзіла за межы польскаці, але фармавалася ва ўзаемадзеянні з ёй, пры захаванні халоднасці ў адносінах да расійскасці [Радзік 2012: 289].

У беларускай культуралогіі і літаратуразнаўстве прыняты іншы падыход – творы названых пісьменнікаў уключаны і ў кантэкст беларускай літаратуры (работы Віктара Каваленкі, Генадзя Кісялёва, Алега Лойкі, Уладзіміра Мархеля, Івана Штэйнера, Язэпа Янушкевіча Міколы Хаўстовіча і інш.). Я. Чачот, А. Рыпінскі, Я. Баршчэўскі, К. Каліноўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч працавалі на беларускую літаратуру і культуру. Згодна з Ігарам Бабковым, “маніфестацыямі суб’ектнасці” сталі кнігі Я. Баршчэўскага *Шляхціц Завальня, альбо Беларусь у фантастычных апавяданнях* і *Лісты пра Беларусь* Р. Падбярэскага:

Менавіта Ян Баршчэўскі зрабіў першы крок ад культурнай гетэрагеннасці (польска-беларускай) да культурнай поліглісі і транскультурнасці, і менавіта ён прапанаваў праект “Беларусі”, які не выключаў тыя альбо іншыя ідэнтычнасці, а наадварот, аб’ядноўваў іх на грунце “тутэйшай” літаратуры і культуры [Бабкоў 2005: 147].

Ф. Багушэвіч выступае пачынальнікам ужо непасрэдна беларускай традыцыі, што доказна паказана ў працах Уладзіміра Конана, Алеся Смаленчука, Я. Янушкевіча, Валеркі Булгакава, і інш. Менавіта Ф. Багушэвіч сфармуляваў беларускую нацыянальную ідэю, а прадмова да *Дудкі Беларускай*, паводле Паўла Церашковіча, з’яўляецца тыповым нацыянальным маніфестам [Терешкович 2004: 133]. Гісторык А. Смалянчук называе Ф. Багушэвіча адным з тых **філалагічных падбухторшчыкаў**, ролю якіх у нацыянальных працэсах высока ацэньваў Бенедыкт Андэрсан [Смалянчук 2004: 164].

Р. Радзік падтрымлівае палажэнне беларускай навукі пра тое, што праект беларускага нацыянальнага адраджэння быў сфармаваны ў асяроддзі “Нашай нівы”: “На пачатку XX ст., у час т. зв. «нашаніўскага перыяду», адбылося фармаванне сучаснай беларускай нацыянальнай ідэалогіі” [Радзік 2012: 289]. Эвалюцыя руху беларускага адраджэння, выпявання нацыянальнай ідэалогіі, адбывалася, згодна з Р. Радзікам, па наступнай схеме: “Ад палітычнай (natione Poloni. – А. М.) да культурнай, ад шляхты да інтэлігенцыі” [Радзік 2012: 290].

Адраджэнне пачатку XX ст. Р. Радзік вызначае як “выключна беларускае культурнае «адраджэнне»” [Радзік 2012: 289], а не нацыянальнае, якое ахоплівала б усе слаі беларускага соцыуму. Аднак спецыфіка

беларускага вызваленчага руху пачатку XX стагоддзя заключалася ў тым, што ідэі сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення атаясамліваліся (Ігар Бабкоў [2005], Андрэй і Вольга Казакевіч [2006]). Так, на першапачатковую сацыяльную скіраванасць беларускага нацыянальнага праекту указваюць А. Казакевіч і В. Казакевіч:

Праект быў накіраваны не столькі на нацыянальнае (гэтаму не аддавалася першапачатковае ўвагі), колькі сацыяльнае і эканамічнае вызваленне. Вызваленне ад патройнага прыгнёту: эканамічнага, які рэпрэзентавалі паны-абшарнікі; палітычнага (расійскі ўрад не дазваляў свабодна выпрацоўваць формы рэпрэзентацыі і адстойваць свае правы); нацыянальнага (у XX стагоддзі і шляхта, і чынавенства адмаўляюцца разумець “мужыцкую гаворку” і супрацьпастаўляюць сябе вясковай культуры) [Казакевіч, Казакевіч 2006, 6: 23].

Таму і пісьменнікі шляхецкага паходжання, да прыкладу, Янка Купала, апеявалі ў сваіх творах перш за ўсё да *мужыка*, як раней Ф. Багушэвіч.

Асэнсоўваючы погляды аднаго з ідэолагаў тагачаснага беларускага адраджэння Вацлава Ластоўскага, Р. Радзiк адзначае, што беларускае пачатку XX стагоддзя таксама атаясамліваецца В. Ластоўскім з ніжэйшымі сацыяльнымі слямі: “Беларускасць, паводле яго меркавання, уласціва простаму люду; эліты паступова пачынаюць прадстаўляць польскія інтарэсы” [Радзiк 2001: 265]. І ў гэтым, згодна з даследчыкам, праяўляецца слабасць беларускага нацыянальнага праекта: “Такі адмысловы агістарызм абумоўлены крытэрыямі культурна-нацыянальна-класавага падзелу” [Радзiк 2001: 265].

Аднак неабходна адзначыць, што В. Ластоўскі заўсёды падкрэсліваў у сваіх выступленнях элітарны характар даўняй беларускай культуры (і не толькі В. Ластоўскі, але і Іван Луцкевіч, Максім Багдановіч, Уладзімір Жылка, Язэп Лёсік і інш.). Разам з тым, пры аналізе сучаснага становішча В. Ластоўскі ўлічваў наяўны стан рэчаў – дэнацыяналізацыю шляхты, вышэйшых сацыяльных колаў. Апрача таго, В. Ластоўскі заклікаў да кансалідацыі на нацыянальнай глебе ўсіх слаёў беларускага грамадства:

Найбольш сілы мае той народ, каторы патрапіў усіх сваіх членаў злучыць у адно, дзе ўсе думаюць і пачуваюць, як адзін чалавек, а кожны – так, як усе, хто належыць да гэтай нацыі, творачы, аднак, такую гарманічную цэласць, што аддзельныя асобы могуць найшырэй выявіць усе свае асабеннасці, усю арыгінальнасць сваёй творчасці [Ластоўскі 1997: 256].

Трэба заўважыць, што ў мастацкіх творах В. Ластоўскага элітарнае (вобразы князёў, вучоных, асветнікаў) адназначна ўключаецца ў склад

нацыянальна беларускага (аповесць *Лабірынты*, верлібры *На Радуніцу*, *На Каложы ў Гародні*, *Дума на Полацкім замчышчы*, *Баяну*, аповяданні *Троцкі замак*, *Князеўна Рагнеда*, *Ізяслаў*, *Усяслаў*, *Вітаўт і Ягайла*).

Пісьменнікі, што гуртаваліся вакол “Нашай нівы”, якая тварыла ідэалогію нацыянальнага адраджэння, закладваюць у ідэнтыфікацыйны код беларускай літаратуры матыў велічнага мінулага Беларусі, сцвярджаюць высокі ўзровень развіцця даўняй беларускай культуры. Дзеячы беларускага адраджэння пачатку XX стагоддзя выбудоўваюць пэўную карціну нацыянальнага быцця ў мінулым і сучасным, нацыянальны міф. Рэалізацыяй гэтай задачы выступае *Кароткая гісторыя Беларусі* В. Ластоўскага, мастацкія тэксты пісьменніка. Відавочна, што, працуючы над *Кароткай гісторыяй Беларусі*, В. Ластоўскі абапіраўся на работы папярэднікаў: Уладзіслава Сыракомлі (*Вандроўкі па маіх былых ваколіцах*, 1853), Адама Кіркора (*Літва і Русь у гістарычных і археалагічных адносінах*, 1875), нарысы па гісторыі і культуры Паўла Шпілеўскага (*Падарожжа па Палессю і Беларускім краі*, 1858) і іншых.

Трэба адзначыць, што тэндэнцыя да гераізацыі мінулага ўласціва і беларускай паэзіі гэтага часу: паэмы Янкі Купалы *На куццю* і *На дзяды*. Безумоўна, літаратура пачатку XX стагоддзя абапіралася на набыткі папярэднікаў – паэму *Пан Тадэвуш* Адама Міцкевіча, творы В. Дуніна-Марцінкевіча.

Вытокі беларускай дзяржаўнасці, згодна з В. Ластоўскім, – у Полацкім і Тураўскім княствах, Вялікім Княстве Літоўскім. Пісьменнік у сваіх публіцыстычных выступленнях пастаянна згадвае імёны Рагвалода, Рагнеды, Ізяслава, Усяслава Чарадзея, Гедыміна, Ягайлы, Вітаўта.

У пачатку XX стагоддзя ў беларускай публіцыстыцы і мастацкай літаратуры афармляецца пантэон беларускіх гістарычных (князь Усяслаў, Вітаўт, Ягайла, Гедымін, Жыгімонт, Леў Сапега, Радзівілы, Хадкевічы, Кастусь Каліноўскі) і культурных дзеячаў (Кірыла Тураўскі, Клімент Смаляціч, Францыск Скарына, Сімяон Полацкі, Пётр Мсціславец, Людвік Кандратовіч, Эліза Ажэшка). Разам з тым гаворыцца пра паднявольны стан тагачаснай Беларусі, беларускі народ падаецца як народ-пакутнік, які, аднак, становіцца на шлях вызвалення.

Такім чынам, у нашаніўскі перыяд адбываецца працэс фармавання нацыянальнай свядомасці ў процівагу этнічнай свядомасці. Дзякуючы намаганням В. Ластоўскага, А. Луцкевіча, М. Багдановіча і іншым дзеячам пачатку XX стагоддзя, беларускае ўжо не ўспрымаецца як выключна этнічнае і пачынае выступаць полем для культурнага самавызначэння і дзяржаўнага будаўніцтва [Мельнікава 2016: 31].

Атаясамліванне беларускага пераважна з сялянскім абумоўлена і тымі ідэалагічнымі ўстаноўкамі, што панавалі ў савецкай навуцы.

Таму нават пісьменнікі шляхецкага паходжання сталі **выхадцамі з ніжэйшых сацыяльных слаёў**. У савецкія часы агульнапрынятым быў тэзіс пра беларусаў-гаротнікаў. Антыэлітарнаму ўспрымання беларускай літаратуры паспрыяла ў значнай ступені і забарона на дзесяцігоддзі спадчыны В. Ластоўскага, асобных твораў Янкі Купалы (паэм *На Куццю*, *На Дзяды* і інш.), творчасці пісьменнікаў шляхецкага паходжання. Такі стан рэчаў пачынае пераадольвацца з канца 80-х гадоў XX ст., ад часоў перабудовы.

Аналізуючы *Кароткую гісторыю Беларусі*, падыходы В. Ластоўскага Р. Радзiк вызначае як агістарычныя. Не прымаючы ацэнкі В. Ластоўскага польскай дзяржавы як “чужыннага арганізму”, Р. Радзiк справядліва адзначае, што ў В. Ластоўскага дамінуе менавіта “прабеларускае нацыянальнае мысленне” [Радзiк 2001: 264]. Адзначым, што В. Ластоўскі выступаў як супраць паланізацыі, так і супраць русіфікацыі. Даследаванне механізмаў і вынікаў каланізацыі – адзін з ключавых аспектаў публіцыстыкі В. Ластоўскага [Мельнікава 2012: 75–90]. Разам з тым, Р. Радзiк слухна заўважае, што асноўная інтэнцыя В. Ластоўскага – фармаванне нацыянальнай ідэі, мабілізацыя нацыі на змаганне за сваю незалежнасць праз міфалагізацыю гісторыі: “Беларусы ў гэтым выпадку не адрозніваліся ад астатніх” [Радзiк 2001: 269].

Шмат цікавых заўваг утрымлівае аналіз Р. Радзiкам знакавага твора для беларускай літаратуры – паэмы *Новая зямля* Якуба Коласа (артыкул *Новая зямля: Вобраз грамадства ў паэме Якуба Коласа* [Радзiк 2007: 291–296]. Над гэтым творам Якуб Колас працаваў з 1911 па 1923 г. Згодна з М. Мушынскім, восем з трыццаці раздзелаў паэмы былі напісаны ў 1911 годзе, два раздзелы – у 1919 і 1920 гадах, астатнія шаснаццаць – у 1921–1922 гадах [Мушынскі 2012: 22–23]. Такім чынам, паэма пісалася ў часы ўздыху нацыянальнага адраджэння, і заканамерным было б чакаць ад твора нацыянальна-патрыятычных інтэнцый. На думку Р. Радзiка, у паэме *Новая зямля* Якуб Колас “пазбягае нацыянальнай праблематыкі” [Радзiк 2007: 291], “ад ролі «абуджальніка нацыі» ў *Новай зямлі* ён ухіліўся” [Радзiк 2007: 293].

Па-другое, даследчык падкрэслівае выразны матыў непрыязнасці да паноў і асабліва падпанкаў, класавасць, якая, згодна з Р. Радзiкам, “рашуча дамінуе ў грамадскім светабачанні Якуба Коласа” [Радзiк 2007: 292]. Адсюль, паводле польскага даследчыка, – і спецыфічнае разуменне свабоды героямі твора: “Свабоду Міхал разумее не ў нацыянальным святле, як жыхары Сапліцова, а ў класавым. Свабода – гэта ўласнасць” [Радзiк 2007: 292]. Пры гэтым Р. Радзiк слухна адзначае, што “зразумелая гэтка чынам свабода – абапертая на ўласнасць – прынцыпова супярэчыла ідэалогіі савецкіх часоў” [Радзiк 2007: 292].

Р. Радзiк расцэньвае галоўных герояў паэмы як пасіўных:

Працяглыя скаргі на долю і перакладанне адказнасці за свой лёс на паноў – трывалы матыў твора, шматкроць паўтораны на яго старонках, быццам заклён [Радзiк 2007: 292].

На нашу думку, наўрад ці можна гаварыць пра пасіўнасць герояў *Новай зямлі* Коласа. Міхал і яго сям'я якраз усімі сіламі імкнуцца пераадолець неспрыяльныя абставіны, стаць гаспадарамі, уласнікамі зямлі. І вызначальны пафас твора – не скаргі і пакуты, а ўпартыя намаганні з **панскіх выпутацца пунт**.

Р. Радзiк звярнуў увагу на адзін цікавы момант у паэме Якуба Коласа – непрыхільнае стаўленне Міхала да таго, хто зойме яго гаспадарку пасля пераезду на новае месца. Даследчык цытуе радкі паэмы, словы аднаго з герояў: “Прыпрэцца нейкая галота / Тваёю працай карыстацца”. То бок, відавочна адмоўныя адносіны Міхала да “галоты”, нягледзячы на, здавалася б, класавую еднасць, якую бачыць у паэме Р. Радзiк. Зыходзячы з прыведзенай цытаты Якуба Коласа наўрад ці можна гаварыць пра класавую еднасць.

Мы не можам пагадзіцца з думкай шаноўнага даследчыка, што

ніякай ідэалогіі, апроча ідэалогіі “кавалка хлеба”, у беларускай паэме няма. Гэты твор практычна па-за часам, па-за гісторыяй, па-за ідэалогіяй – і па-за нацыяй [Радзiк 2007: 291].

У *Новай зямлі* Якуб Колас звяртаецца да асноватворных аспектаў нацыянальнага жыцця, імкнецца ўсвядоміць лёсавызначальныя пытанні быцця нацыі. Ул. Конан назваў паэму *Новая зямля* “эстэтычнай экзiстэнцыяй беларуса”. Як ужо адзначалася, з прычыны гістарычных абставін сялянства ў пачатку XX стагоддзя ўспрымалася як субстрат беларускай нацыі; традыцыі, выпрацаваныя сялянскай культурай, успрымаліся як першакрыніца этычных уяўленняў. Адпаведна, вобраз *зямлі* набывае ў творы Якуба Коласа глыбокі сімвалічны і ідэалагічны змест, гэта адзін з фундаментальных канцэптаў. Філасофія *сваёй зямлі*, згодна з Якубам Коласам, заключаецца ва ўкарененасці ў гэтай прасторы, жыццёвай трываласці беларускага чалавека, сцвярджэнні права быць гаспадарамі як на сваёй зямлі, так і ў сваёй Айчыне.

Вызначальная праблема паэмы *Новая зямля* – праблема пошуку зямлі як імкненне беларуса набыць жыццёвую трываласць, імкненне сцвердзіцца, **Быць**. Гэта адзін з ключавых матываў беларускай літаратуры XX стагоддзя ўвогуле.

Таксама мы не можам пагадзіцца са сцвярджэннем Р. Радзiка, што “за «беларускімі» азначэннямі хаваецца, хутчэй, этнаграфічны змест,

а не надлакальная, “вышэйшая” – нацыянальная – культура” [Радзiк 2007: 293]. Лагiчнае развiццё канцэпта ‘зямля’ ў беларускай лiтаратуры наступнае: зямля – сям’я – народ – нацыя. А сакралiзацыя *роднага кута* – традыцыйны матыў айчынной лiтаратуры – гэта iмкненне сцвердзiць права народа на сваю тэрыторыю. Гiсторыю айчынных пiсьменнiкi разглядаюць як укарененасць у сваю зямлю. Беларусай на працягу доўгага часу спрабавалi пазбавiць сакральнага сэнсу паняццяў родная зямля, Айчына, пазбавiць герояў. Насуперак гэтай тэндэнцыi ў беларускай лiтаратуры афармляецца дыскурс паэтызацыi “роднага кута”. Вобраз “роднага краю” ў айчынным пiсьменстве эвалюцыянуе – ад вобраза “малой радзiмы” да абагульненага мастацкага вобраза Беларусi.

iгар Жук, асэнсоўваючы паэму *Новая зямля*, гаворыць якраз пра працэс нацыянальнай iдэнтыфiкацыi, выяўлены ў творы:

З поўным правам, азіраючы аўтарскi тэкст Вiльнi, можна гаварыць i пра мiфалагему аб дзяржаўным паходжаннi, i пра адзiнства этнiчнай тэрыторыi (з гэтай прычыны пейзаж Вiльнi функцыянальна роўнакаштоўны пейзажным апiсаннем леснiковай пасады), i пра агульнасць матэрыяльнага ўкладу, i пра наяўны i сфармаваны кансалiдуючы цэнтр культурна-гiстарычнай спадчыны [Жук 2017: 175–176].

Даследчык пiша менавiта пра гiстарычны аспект твора Якуба Коласа:

Лiчу гэты момант – момант ва ўсiм растваранай i ўсiм эстэтызаванай гiсторыi – падкрэслiць неабходным асаблiва з тае прычыны, што i сама тэма шляху ў *Новай зямлi* была не проста тэмай сялянскага шляху – яна замыслалася, гiстарызавалася i эстэтызавалася як тэма шляху **беларускага чалавека** (вылучана I. Жуком. – А. М.) наогул [Жук 2017: 152].

Нацыянальна-iдэалагiчны ўзровень паэмы Якуба Коласа абумоўлены не толькi зваротам да асноватворных пытанняў быцця нацыi, але i наяўнасцю менавiта гiстарычнага вымярэння, гiстарычным ракурсам твора. Узыходжанне дзядзькам Антосем на гару Гедымiна асэнсоўваецца I. Жуком як “метафарычнае ўзыходжанне на сiмвал сакральны – па сваю нацыянальна-гiстарычную самакаштоўнасць” [Жук 2017: 175].

Такiм чынам, навуковы плён поглядаў Р. Радзiка на спецыфiку беларускай iдэнтычнасцi, развiццё беларускай лiтаратуры бясспрэчны, цiкавы, глыбокi. Гэты “погляд збоку” падае новыя ракурсы бачання праблемы. Рознасць жа ва ўспрыманнi i iнтэрпрэтацыi творчасцi асобных пiсьменнiкаў памiж польскiм вучоным i беларускiмi абумоўлена розным гiстарычным i культурным вопытам.

Спіс літаратуры

- Babkou ĩgar. 2005. *Gen alogi  belaruskaj id i*. "ARCHE" № 3: 136–165 [Бабкоў Ігар. 2005. *Ген ал гія беларускай ід і*. "ARCHE" № 3: 136–165].
- Kazakevi  Andr j, Kazakevi  Volga. 2006. *Da prablemy genezis  belaruskaj id nty nasc i*. "Pality na  sfera" № 6: 19–26 [Казакеві  Андр й, Казакеві  Вольга. 2006. *Да праблемы генезісу беларускай ід нтычнас і*. "Палітычная сфера" № 6: 19–26].
- Lastouski Vacla . 1997. *Vybrany  tvory*. M nsk: Belarusk  kn gazbor [Ластоўскі Вацлаў. 1997. *Выбраныя творы*. Мінск: Беларускі кнігазбор].
- Melnikava An  la. 2012. *Prablemy nacy nalnaj id nty nasc i   publicystycy Vaclava Lasto skaga*. "Acta Albaruthenica" t. 12: 75–90 [Мельнікава Анж ла. 2012. *Праблемы нацыянальнай ід нтычнас і   публіцыстыцы Вацлава Ластоўскага*. "Acta Albaruthenica" t. 12: 75–90].
- Melnikava An  la. 2016. *Nacy nalna svetapogl dny  kaardynaty belaruskaj litaratury per aj tr ci XX stagodd *. Gomel: GDU  m  F. Skaryny [Мельнікава Анж ла. 2016. *Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай тр ці XX стагодд *. Гомель: ГДУ  мя Ф.Скарыны].
- Mu ynski M has. 2012. *Letapis  y c   i tvor asc i  kuba Kolasa*. M nsk: Belarusk   navuka [Мушынскі Міхась. 2012. *Летапіс жыцця i творчас і Якуба Коласа*. Мінск: Беларуская навука].
- Radzik Ry ard. 2001. *Pogl d na Pol  u i Rasi    Karotkaj gistoryi Belarusi Vaclava Lasto skaga*. U: *Skarynazna stva, kn gazna stva, litaraturazna stva*. R d. Ul. Konan. M nsk: Belarusk  kn gazbor [Радзік Рышард. 2001. *Погляд на Польшчу i Расію   Кароткай гісторыі Беларусі Вацлава Ластоўскага*. У: *Скарыназнаўства, кнігазнаўства, літаратуразнаўства*. Р д. Ул. Конан. Мінск: Беларускі кнігазбор].
- Radzik Ry ard. 2007. *"Nova  z ml ": Vobraz gramadstva   ra eme  kuba Kolasa*. U: *Belarus i belarusy   prastory i  ase*. R d. S. Zaprudski. M nsk: Limaryus [Радзік Рышард. 2007. *"Новая зямля": Вобраз грамадства   паэме Якуба Коласа*. У: *Беларусь i беларусы   прасторы i  асе*. Р д. С. Запрудскі. Мінск: Лімарыус].
- Radzik Ry ard. 2010. *Belarusk  nacy tvor y prac s u para nanni z ukrainsk m,    sk m i slavack m*. U: *Litaraturazna stva.  tnalogi *. R d.  . Bagdanovi , T. Valodzina. M nsk: Limaryus [Радзік Рышард. 2010. *Беларускі нацыятворчы пра с у пара нанні з украінск м,  эшск м i славацк м*. У: *Літаратуразнаўства. Этналогія*. Р д.  . Багданові , Т. Валодзіна. Мінск: Лімарыус].
- Radzik Ry ard. 2012. *Vytoki su asnaj belaruskasc i. Belarusy na fone nacy tvor y h prac s i u C ntralna-Ushodn je   rope XIX st.* R d. St. Rudovi , S. Tokc. M nsk: Medysont [Радзік Рышард. 2012. *Вытокі сучаснай беларускас і. Беларусы на фоне нацыятворчых пра саў у Ц нтральна-Усходняй Ё ропе XIX ст.* Р д. Ст. Рудові , С. Токць. Мінск: Медысонт].
- Radzik Ry ard. 2017. *Vakol id nty nasc i belarusau*. R d. G. Saganovi . M nsk: Limaryus [Радзік Рышард. 2017. *Вакол ід нтычнас і беларусаў*. Р д. Г. Саганові . Мінск: Лімарыус].
- Saganovi  Genadz. 2017. *Ad ukladalnika*. U: Radzik Ry ard. *Vakol id nty nasc i belarusay*. R d. G. Saganovi . M nsk: Limaryus [Саганові  Генадзь. 2017. *Ад укладальніка*. У: Радзік Рышард, *Вакол ід нтычнас і беларусаў*. Р д. Г. Саганові . Мінск: Лімарыус].
- Smal n uk Ales. 2004. *Pami  kra vasc   i nacy nalnaj id  j. Polsk  ruh na belarusk h i lito sk h zi mlach. 1864 – luty 1917  .* SPB: Nevskij prostor [Смалянчук Алесь. 2004. *Паміж кра васцю i нацыянальнай ід яй. Польскі рух на беларускіх i літоўскіх землях. 1864 – люты 1917  .* СПб.: Невский простор].

- Tereškovič Paval. 2004. *Ėtničeskâ istoriâ Belarusi XIX – načala XX v. v kontekste Centralno-Vostnoj Jewropy*. Minsk: BGU [Терешкович Павал. 2004. *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в. в контексте Центрально-Восточной Европы*. Минск: БГУ].
- Vaškevič Ūry. 2002. *Radzik Ryszard. Belarusians (View from Poland)* U: "Belaruski gistaryčny aglâd" tom 9, Sshytak 1–2 (16–17): 297–304 [Вашкевич Юры 2002. *Radzik Ryszard. Belarusians (View from Poland)* У: "Беларускі гістарычны агляд" том 9, Сшытак 1–2 (16–17): 297–304].
- Žuk ĭgar. 2017. *Pryhinucca da krynicy*. Grodna: GrDU [Жук Ігар. 2017. *Прыхінуцца да крыніцы*. Гродна: ГрДУ].

STRESZCZENIE: Autorka artykułu analizuje naukowe owoce badań białoruskich polskiego socjologa Ryszarda Radzika. Pokazano naukową wartość badań R. Radzika nad specyfiką tożsamości białoruskiej i sposobami jej kształtowania. Autorka szczególnie uwagę zwraca na rozumienie dyskursu literackiego w pracach R. Radzika. Analizowane są poglądy badacza na twórczość XIX-wiecznych pisarzy, a także W. Lastouskiego, J. Kołasa. Pokazano różnicę w percepcji i interpretacji dzieł pisarzy między badaczami polskimi i białoruskimi, która wynika z odmiennych doświadczeń historycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: tożsamość narodowa, ideologia, naród, kultura, literatura.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле разглядаецца навуковы плён беларусазнаўчых штудый польскага сацыёлага Рышарда Радзіка. Паказваецца навуковая вартасць даследаванняў Р. Радзікам спецыфікі беларускай ідэнтычнасці і шляхоў яе станаўлення. Асабліва ўвага нададзена асэнсаванню літаратуразнаўчага дыскурсу работ Р. Радзіка. Аналізуюцца погляды даследчыка на творы пісьменнікаў XIX ст., а таксама – В. Ластоўскага, Я. Коласа. Паказваецца рознасць ва ўспрыманні і інтэрпрэтацыі творчасці пісьменнікаў паміж польскім даследчыкам і беларускімі, што абумоўлена розным гістарычным вопытам.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: нацыянальная ідэнтычнасць, ідэалогія, нацыя, культура, літаратура.

Data przesłania artykułu: 01.09.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Anzhela Melnikava / Анжэла Мельнікава – Białoruś, Homelski Uniwersytet Państwowy im. Franciszka Skaryny, Katedra Literatury Białoruskiej; dr hab., prof.; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: literatura białoruska XX wieku.

Adres: 246028, Рэспубліка Беларусь, г. Гомель, вул. Савецкая, 108, каб. 218, кафедра беларускай літаратуры.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Мельнікава Анжэла. 2021. *Да праблемы вывучэння творчасці Максіма Багдановіча ў еўрапейскім кантэксце*. "Роднае слова" № 11: 18–19.
2. Мельнікава Анжэла. 2021. *Народацэнтрычны канон Палескай хронікі Івана Мележа*. "Роднае слова" № 2: 3–7.

3. Мельнікава Анжэла. 2021. Плён літаратуразнаўчых даследаванняў Івана Чыгрына. "Роднае слова" № 4: 22–24.
4. Мельнікава Анжэла. 2021. Чалавеказнаўчы патэнцыял твораў Кузьмы Чорнага. "Известия ГГУ" № 1: 20–24.
5. Мельникова Анжела. 2022. Художественная специфика белорусской классической прозы. "Мультикультурные исследования" № 2: 102–118.

Michał Sajewicz

UMCS w Lublinie, Polska / Maria Curie-Skłodowska University, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8468-3010>

e-mail: msajewicz@gmail.com

Nazwiska mieszkańców wsi Lewkowo w b. powiecie grodzieńskim w połowie XVIII wieku

The surnames of the inhabitants of Lewkowo in the former Grodno district in the middle of the 18th century

Прозвішчы жыхароў вёскі Ляўкова былога гродзенскага павета ў сярэдзіне XVIII стагоддзя

ABSTRACT: The inventories of the Narewka landed estates, made in 1668, 1698 and 1759, provide moderately accurate knowledge about the manor houses and villages in the Narewka estate, situated in the former Grodno district during the pre-Partitions period, as well as about their inhabitants. The inventories contain, *inter alia*, complete or fragmentary registers of the owners of peasant farms, listing their first names and surnames, and sometimes also the names of their sons. For that reason, the inventories in question are a valuable, and the sometimes only, source of data concerning the anthroponymy of the inhabitants of the former Narewka estate. The aim of the present study is to analyze the surnames of inhabitants of the village of Lewkowo, situated in the former Narewka estates, in the mid-18th century. The main emphasis in the description will be laid on establishing the origin of surnames.

KEYWORDS: Grand Duchy of Lithuania, Grodno district, village of Lewkowo, surnames of the inhabitants of in 1759, etymology of surname.

1. Wprowadzenie

Na początku XVI wieku tereny w widłach Narwi i Narewki, położone w Puszczy Wołpiańskiej, należały do powiatu wołkowyskiego województwa nowogródzkiego. Wkrótce południowo-zachodnia część tej puszczy, zwana później Puszcza Narewką, została wydzielona z włości wielkksiążęcej i przekazana w ręce prywatne. W 1518 roku dobra te otrzymał książę Iwan Wiśniowiecki od swojej żony Anastazji Olizarowiczówny [Maroszek 1991:33; Michaluk 1997:16].

W 1537 roku córka Wiśniowieckich Katarzyna przekazała swemu mężowi Chodkiewiczowi trzecią część swych dóbr, w tym Brzostowicę i Puszcę Narewkę [Maroszek 1991: 33; Michaluk 1997: 16]. Stare dobra Chodkiewiczów, Gródek i Zabłudów, znajdowały się w województwie trockim. Do powiatu grodzieńskiego tego województwa zostały również przeniesione dobra Narewka, stając się odtąd obcą enklawą na terenie powiatu wołkowyskiego województwa nowogródzkiego [Michaluk 1997: 16; *Atlas gwar wschodniosłowiańskich...* 116]. W ten sposób postąpiono także z dobrami Choroszcz, które stanowiły podobną enklawę na terenie województwa podlaskiego.

Po zawarciu unii lubelskiej (1569) rzeka Narewka stała się nie tylko granicą między województwami podlaskim a nowogródzkim i trockim, lecz także jednocześnie granicą między Koroną a Litwą.

Po śmierci Grzegorza Chodkiewicza Puszcę Narewkę odziedziczył jego syn Aleksander, który zmarł bezpotomnie w 1578 roku. Jego siostra Anna Sapieżyna przekazała Brzostowicę Małą i Puszcę Narewkę Fiodorowi Massalskiemu, który przystąpił do kolonizacji tego terenu [Wiśniewski 1980: 23; Maroszek 1991: 33–34; Michaluk 1997: 32]. W wyniku procesu sądowego Massalscy musieli jednak zwrócić połowę Brzostowicy Małej, a także połowę dóbr Narewka innym pretendentom do spadku po Chodkiewiczu. Nowym właścicielem wschodniej części dóbr Narewka (folwarki: Grodzisk i Siemianówka) stał się marszałek wołkowyski Józef Karp [Mironowicz 2008: 15]. Massalscy pozostali właścicielami zachodniej części dóbr (folwarki: Lewkowo i Łuka) [*Plan dóbr dziedzicznych...* 1801].

Zanim Puszcę Narewkę objęli Massalscy i Karpowie, istniały tam już dwie osady bojarskie nadane przez wielkiego księcia litewskiego w celu obsługi traktów. Osada bojarska w Lewkowie strzegła przeprawy na rzece Narewce, którejdy przebiegał trakt w kierunku na Narew, Bielsk, Drohiczyn i Mielnik. Osada bojarska w Grodzisku również ochraniała przeprawę na rzece Narewce, którejdy biegł trakt do Starej Białowieży [Michaluk 1997: 33].

Na początku XVII wieku pierwszy etap kolonizacji dóbr Narewka podjętej przez Massalskiego i Karpa był już zakończony. W tym czasie powstał dwór, kilka folwarków, założono wsie chłopskie, wybudowano młyn oraz ufundowano świątynię. Centrum administracyjnym dóbr był dwór w Lewkowie [Dobroński 2011: 30–32]. Folwarki powstały w Lewkowie, Grodzisku, a także w Łuce i Siemianówce [Dobroński 2011: 30–32]. W 1698 roku we wsi Lewkowo mieszkało już 35 rodzin chłopskich, uprawiających ponad 14 włók ziemi [Michaluk 1997: 37–38]. Chłopów Massalscy sprowadzali ze swoich starych majątków, głównie z okolic Brzostowicy Małej i Olekszcyc. Była to zapewne w większości ludność pochodzenia ruskiego obrządku unickiego, dla której Massalscy ufundowali w Lewkowie cerkiew.

W roku 1701 Massalscy oddali Lewkowo w zastaw swojemu krewnemu Janowi Kazimierzowi Massalskiemu, który rozpoczął realizację większego planu inwestycji w zachodniej części dóbr Narewka. Najważniejszą z nich było wybudowanie w Lewkowie w 1706 roku nowej cerkwi unickiej, której parafia obejmowała Lewkowo, Łukę, Siemianówkę i Grodzisk [Michaluk 1997: 40–43]. Ponadto Jan Kazimierz Massalski gruntownie przebudował zarówno część rezydencjonalną, jak i gospodarczą dworu w Lewkowie. Wykopany został ponadto kanał wodny równoległy do rzeki Narewki, prowadzący do stawu młyńskiego i młyna wybudowanego przy ujściu rzeki Bobrówki do Narewki. Między kanałem a rzeką Narewką usypano groble i obsadzono ją ozdobnymi drzewami i krzewami [Michaluk 1997: 43–45].

Kontynuatorem budowlanych zainteresowań Jana Kazimierza Massalskiego był jego syn Józef, w którego testamencie, spisany w 1735 roku, szczególne miejsce zajmują zapisy na rzecz cerkwi w Lewkowie. Józef, jako jedyny spośród Massalskich, został pochowany, zgodnie z wolą wyrażoną w testamencie, w unickiej cerkwi lewkowskiej przed ołtarzem Najświętszej Marii Panny [Michaluk 1997: 45].

W 1750 roku dobra Lewkowo zostały odkupione od dotychczasowych dzierżawców przez Michała Massalskiego, prawnego właściciela i spadkobiercę po rodzicach Janie i Joannie Massalskich. Wkrótce jednak dobra te trafiły w dziesięcioletnią dzierżawę do Aleksandra Rzeczyńskiego, cześnika braćławskiego [Michaluk 1997: 44]. Przy odbieraniu w 1759 roku zastawionych dóbr sporządzono spis inwentarza, który stanowi doskonałe i wiarygodne źródło wiedzy dotyczącej dworu w Lewkowie [*Inwentarz* 1759]. Wspomniany *Inwentarz* opisuje zmiany, które zaszły w układzie wsi Lewkowo. Zawiera również informację o powierzchni uprawianych gruntów, która zwiększyła się o 10 włók w porównaniu z rokiem 1698, kiedy sporządzono podobny spis [*Inwentarz* 1698]. W *Inwentarzu* z 1759 roku odnajdujemy także dane dotyczące liczby gospodarstw. W 1759 roku było ich w Lewkowie 26, czyli o 9 mniej w porównaniu z 1698 rokiem.

Od roku 1787 dobra Lewkowo znajdowały się w rękach Jana Węgierskiego, szambelana królewskiego. W 1833 roku właścicielem dworu w Lewkowie został Karol Dąbrowski. W 1858 roku dwór znowu zmienił właściciela, którym prawie do końca XIX wieku był kapitan Julian Kamiński [Szymaniuk, online]. Na przełomie XIX i XX wieku ziemię dworską rozparcelowano poprzez sprzedaż gruntów ornych, łąk i lasów chłopom, którzy pochodzili najczęściej „z Padlasza i zza Walikaje reczki”¹. Napływowa ludność osiedlała się wzdłuż drogi prowadzącej do Lewkowa (obecnie Lewkowo Stare). W tym miejscu powstała wieś Nowe Lewkowo (obecnie Lewkowo Nowe).

¹ Walika reczka – częste określenie rzeki Narwi w nadnarwiańskich gwarach białoruskich.

Inwentarzom sporządzonym w latach 1668² [*Inwentarz 1668*], 1698 i 1759 zawdzięczmy w miarę dokładną wiedzę o dworach i wsiach w dobrach Narewka, a także o ich mieszkańcach. W inwentarzach odnajdujemy m.in. pełne lub częściowe wykazy właścicieli gospodarstw chłopskich z podaniem ich imion i nazwisk, a niekiedy także imion synów. Z tego względu inwentarze stanowią cenne źródło danych o antroponimii mieszkańców byłych dóbr Narewka.

Celem niniejszego opracowania jest analiza nazwisk mieszkańców wsi Lewkowo, znajdującej się w byłych dobrach Narewka, w połowie XVIII wieku. Główny nacisk w opisie będzie położony na ustalenie pochodzenia nazwisk.

2. Nazwiska notowane w Lewkowie w połowie XVIII wieku

BEDNARUK: *Elias Bednaruk z synami Dawidem, Mikołajem Aleksiejem* [*Inwentarz 1759*]. Nazwisko *Bednaruk*, notowane w Lewkowie w połowie XVIII wieku, pochodzi od nazwy osobowej *Bednar* / *Bednarz*, por. *bednarz* 'rzemieślnik, wyrabiający beczki i inne naczynia drewniane' [*Nazwiska w Polsce*, online; Rymut 1999: 26]. Wschodniosłowiański sufiks *-uk* pełnił w analizowanej nazwie funkcję patronimiczną. Pod koniec XVII wieku w Lewkowie było używane również nazwisko *Bednarz* [*Inwentarz 1698*]. Obecnie nazwiska *Bednarz* i *Bednaruk* w Lewkowie Starym nie występują, często natomiast jest używane nazwisko *Bondaruk*, a noszące je osoby nie zawsze należą do spokrewnionych. W Polsce nazwisko *Bondaruk* najczęściej notowane jest w pow. hajnowskim i bielskim w woj. podlaskim oraz w pow. bialskim w woj. lubelskim [*Rozkład występowania nazwisk w powiatach*, online]. Nazwisko to należy wyprowadzać od nazwy osobowej *Bondar*, por. wschł. *bondar* 'bednarz' [*Nazwiska w Polsce*, online]. Niewykluczone, że nazwisko *Bondaruk* jest rezultatem przekształcenia notowanych wcześniej w Lewkowie nazwisk *Bednaruk*, *Bednarz*. Obecnie pierwsze z tych nazwisk nie jest używane na terenie woj. podlaskiego, natomiast drugie pojawia się sporadycznie [*Rozkład występowania nazwisk...*, online].

BORECKI: *Andrzej Borecki z synami Hryhorem i Mikitą, Gabriel Borecki z synami Mikołajem, Stefanem i Janem, Dawid Borecki* [*Inwentarz 1759*]. Nazwisko *Borecki* (*Borec-(s)ki*) pochodzi od licznych w Polsce nazw miejscowych *Borek*, *Borki*, por. np. *Borek*, pow. hajnowski, gm. Hajnówka, pow. łomżyński, gm. Zambrów, pow. ostrołęcki, gm. Czerwin, *Borki*, pow. Białostocki, gm. Gródek, pow. radzyński, gm. Borki, część miasta Augustów w woj. podlaskim

² *Inwentarz* zawiera wykaz mieszkańców wsi Lewkowo, którzy ponieśli straty w wyniku zajazdu przez Teodora Denhoffa w 1668 roku dóbr Narewka, należących wówczas do Stanisława Massalskiego.

[*Nazwiska w Polsce*, online; *Borek*, online]. Sufiks *-ski* pierwotnie wskazywał na pochodzenie osoby z danej miejscowości lub na jej posiadanie [*Słownik staropolskich nazw...* 1965; *Antroponimia Polski...* 2007]. Nazwisko *Borecki* nie jest obecnie w Lewkowie Starym notowane, występuje natomiast nazwisko *Boreczko*, które może być wyprowadzane od n. os. *Borek* lub *Borko*, skróceń od imion złożonych z *Bory-* / *Borzy-* w pierwszej części, np. *Borysław*, *Borymir*, *Borzygniew*, lub z *-bor* w drugiej części, por. ps. **borti*, *boriti* (sę) ‘zмагаć się walczyć, ap. *borъ*’, np. *Bolebor* [Kowalik-Kaleta, Dacewicz, Raszevska-Żurek 2007: 17; *Nazwiska w Polsce*, online]. Nazwisko *Boreczko* mogło również pochodzić od n. os. *Borek* lub *Borko*, por. ap. *borek* ‘nieduży las sosnowy’ [*Słownik staropolskich nazw...* 1965] lub ‘pole wśród lasów’ [Naruszewicz-Duchlińska, online]. Nie należy także wykluczać przekształcenia wcześniej używanego w Lewkowie nazwiska *Borecki* w *Boreczko*. Współcześnie w woj. podlaskim nazwisko *Borecki* cieszy się względną popularnością w pow. wysokomazowieckim i zambrowskim, a także w Białymstoku, nie jest natomiast notowane w pow. hajnowskim, a nazwisko *Boreczko* noszą w Polsce prawie wyłącznie mieszkańcy powiatu hajnowskiego i Białegostoku [*Rozkład występowania nazwisk...*, online].

CHARKO: *Mikołaj Charko*, *Onopa Charko*³ z synem *Jaskiem* [Inwentarz 1759]. Nazwisko *Charko* pochodzi od formy skróconej imienia cerk. *Χαρυττον* (*Charyton*), gr. *Χαρίτων* (*Charitōn*), por. *χαρίτων* (*charitōn*) ‘obdarzający łaską’, albo od gr. *χάρις* (*charis*) ‘piękno, radość’ [*Antroponimia Polski...* 303]. Badane nazwisko można także wywodzić od imienia cerk. *Χαρλαμνύη* (*Charłampij*), gr. *Χαράλαμπος*, por. *χάρις* (*charis*) ‘piękno, radość’ i *λάμπω* (*lampo*) ‘świecić’ [*Евровеѣцкѣ имена*, online]. Mniej prawdopodobne w odniesieniu do badanego terenu jest pochodzenie nazwiska *Charko* od czasownika *charkać* ‘chrząkać, pluć’ lub od *harkać* ‘warczeć, mówić niewyraźnie’ [Rymut 1999: 73]. Odczasownikowe nazwy pejoratywne od czasowników *charkać* i *harkać* na badanym terenie były tworzone z reguły za pomocą formantów sufiksalnych *-to*, *-un*, *-acz*, por. *charkun*, *harkun*, *charkało*, *harkało*, *charkacz*, *harkacz* [Sajewicz 2002: 437–440]. Formant sufiksalny *-ko* służył na tym obszarze w pierwszym rzędzie do tworzenia zdrobniałych form imiennych od zaadaptowanych, często jednosylabowych, imion cerkiewnych, por. *Hryc* > *Hrycko*, *Klim* > *Klimko*, *Pach* > *Paszko*, *Sacz* > *Saczko*, *Stecz* > *Steczko*. Niektóre z tych form zaczęły z czasem pełnić funkcję nazwisk, por. np. *Ryhor Saczko*, *Iwan Paszko*. Formy imienne na *-ko* łączyły się często z sufiksem *-uk*, tworząc nazwy o charakterze patronimicznym, które przekształcały się z czasem w awonimika, by w końcu stać się antroponimami dziedzicznymi, przechodząc w nazwiska, por. *Klim* > *Klimko* >

³ Do dzisiaj potomkowie Onopy Charko, obecnie noszący już nazwisko Charkiewicz, są określani przez mieszkańców Lewkowa Starego i okolic Onopkami lub Onopkowymi.

Klimczuk, Lew > Lewko > Lewczuk, Pach > Paszko > Paszczuk [Sajewicz 2015: 81]. Na początku tego typu nazwy osobowe nie były ustabilizowane formalnie i ulegały częstym modyfikacjom [Sajewicz 2013: 13–22]. Nazwy zmodyfikowane powstawały szczególnie często w okresie zaborów, a także po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Pojawiały się w wyniku zamierzonej rusyfikacji nazwisk polskich lub próby repolonizacji nazwisk mieszkańców ziem wschodnich II Rzeczypospolitej. Takie nazwy pojawiały się także w wyniku błędów popełnianych przez urzędników [Tichoniuk 2004: 159]. Obecnie nazwisko *Charko* w Lewkowie Starym nie jest używane, często natomiast jest notowane nazwisko *Charkiewicz*, utworzone za pomocą sufiksu patronimicznego *-ewicz* od imienia *Charko* [Nazwiska w Polsce, online], por. imiona cerk. *Харумон* (*Charyton*), *Харлампіў* (*Charlampij*). Nazwisko *Charkiewicz* jest obecnie najczęściej używane w pow. hajnowskim, białostockim i w Białymstoku, a nazwisko *Charko* w pow. siemiatyckim, bialskim i etckim [Rozkład występowania nazwisk..., online]. Nie jest wykluczone, że nazwisko *Charkiewicz* mogło być rezultatem przekształcenia wcześniej używanego w Lewkowie nazwiska *Charko* [Inwentarz 1759].

GISA: *Elias Gisa z synami Marcinem i Hryhorym* [Inwentarz 1759]. Etymologia badanego nazwiska nie została dotychczas jednoznacznie określona. Wielu badaczy opowiada się za niemieckim pochodzeniem nazwisk typu *Gisa*, *Giska*, por. *Giska*, od niem. n. os. *Giss*, *Gisch*, skrócenie od niem. imion złożonych z *Gisel* w pierwszej części: śrwniem. *gisel*, *giseler* ‘poręczyciel, zakładnik’ [Nazwiska w Polsce, online]. Widzę też inną możliwość interpretacyjną – nazwisko to można wyprowadzać od przezwiska *Giża*, *Giza*, por. apelatywy *giza*, *giża* ‘świnia, noga świńska lub wołowa, ćwiartka tylna cielęca’ [Brückner 1927; Słownik staropolskich nazw... 1965]. W słownikach XVI wieku wyraz *giżka* był używany w znaczeniu ‘kiełbasa’, por. *giżnik*, ‘kiełbasiarz’, a przymiotnik *giżlaty* oznaczał długonogiego człowieka [Brückner 1927]. Słownik B. Hrinczenki notuje apelatyw *hyżky*, używany w języku ukraińskim w znaczeniu ‘galareta ze świńskich nóżek’ [Словарь української мови 1996: 282]. Nie należy także wykluczać pochodzenia badanego nazwiska od lit. *gizas* ‘człowiek, który nie odpoczywa, jest w ciągłym ruchu’, por. notowane w Polsce nazwisko *Chyży* / *Hyży*, od przym. *chyży* ‘szybki, rączy’ [Nazwiska w Polsce, online], błrs. gw. *gizliwy* (*hizliwy*) ‘człowiek żwawy, szparki, ruchliwy’ [Слоўнік беларускіх гаворак... 1979: 443]. Nazwisko *Giza* nosi obecnie w Polsce prawie 5000 osób, a nazwisko *Giża* niespełna 1000 osób [Rozkład występowania nazwisk..., online]. *Gisa* należy w Polsce do nazwisk rzadziej używanych. Na początku XXI stulecia nosiło je w kraju zaledwie 32 osoby [Rozkład występowania nazwisk..., online]. W Lewkowie Starym nazwiska te nie są obecnie notowane.

HARBARUK: *Janko Harbaruk z synami Hryhorem, Daniłem i Ławrynem* [Inwentarz 1759]. Nazwisko *Harbaruk* zostało utworzone od ap. wschł. *Har-*

bar 'rzemieślnik zajmujący się wyprawianiem skór, garbarz', por. także nazwę wsi *Garbary*, gw. *Harbary*, wysiedlonej w czasie budowy Zalewu Siemianówka [Nazwiska w Polsce, online]. Formant sufiksalny *-uk* miał charakter patronimiczny, por. *Harbaruk* 'syn *Harbara*'. Obecnie badane nazwisko w Lewkowie Starym nie występuje. Mieszkająca w tej wsi przez długi okres rodzina *Harbaruków* po II wojnie światowej wyjechała do ZSRR w ramach akcji repatriacyjnej. W chwili obecnej nazwiska *Harbaruk* nie nosi już żaden mieszkaniec woj. podlaskiego. Najczęściej notowane jest w Polsce w pow. chełmskim i we Wrocławiu [Rozkład występowania nazwisk..., online].

HOCKO: *Iwan Hocko z synem Józefem* [Inwentarz 1759]. Pochodzenie badanego nazwiska nie zostało ostatecznie ustalone. Nazwisko *Hocko* jest czasem wyprowadzane z niemieckiego *Hotz* [Czy i Ty jesteś Głuchoniemcem? 2001, online]. Uznają to jednak za mało prawdopodobne w odniesieniu do badanego terenu. Nazwisko *Hocko* mogło powstać od formy imiennej *Hoc*, utworzonej od pierwszej części imion złożonych *Chociemir*, *Chociesław*, lub od imienia *Teodor*, gr. Θεόδωρος (*Theodoros*), od *theos* 'Bóg' i *doron* 'dar', por. np. formy *Chodor*, *Hodor* odnotowane na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu językowym⁴ [Nazwiska w Polsce, online]. Badacze nie wykluczają także pochodzenia nazwiska *Hocko* od wschl. potocznej formy *Гоця*, utworzonej od imienia cerk. *Gieorgij* (*Георгій*), por. także wschl. formy imion *Гога*, *Гора*, *Горя*, *Гоша*, a także nazwę miejscowości *Гацевічы* (*Hociewiczze*) pod Wołkowyskiem na Białorusi [Петровский 20116, online; Лемтюгова 2011, online]. Nazwisko *Hocko* jest również wyprowadzane od przezwisk utworzonych od błrs. pot. *hocać*, *hocacca* (*зоцаць, зоцацца*) 'tańczyć, biegać, podskakując, beztrząsanie się bawić, hasać, brykać, swawolić', por. nazwiska *Hocka*, *Hocko*, *Hoćko*, *Hocuk*, *Hockiewicz* notowane na Białorusi i pograniczu polsko-białoruskim [Лемтюгова 2010, online; Тлумачальны слоўнік... 1978: 72]. Nazwisko *Hocko* obecnie w Lewkowie Starym nie występuje [Rozkład występowania nazwisk..., online].

KIBAŁOWSKI: *Tomasz Kibałowski z synami Stefanem, Eliaszem i Trochmem* [Inwentarz 1759]. Pochodzenie badanego nazwiska nie zostało dotychczas dostatecznie wyjaśnione. Nazwisko *Kibałowski* w Polsce obecnie nie występuje, notowane są natomiast nazwiska *Kibalski*, *Kibalenko*, *Kibał*, *Kibała*. Zostały poświadczone w zachodniej części kraju, zwłaszcza na Ziemiach Odzyskanych [Rozkład występowania nazwisk..., online]. Nie jest wykluczone, że badane nazwisko, podobnie jak nazwiska typu *Kibał*, *Kibała*, *Kibało*, mogą pochodzić od czasownika *gibać się*, pot. 'przechylać się, zmieniać położenie ciała', por. synonimy *gibać się*, *kibać się* 'kiwać się, kołysać się na boki' [Szmidt 1834: 168]. Do prawdopodobnych należy także motywacja tych nazwisk

⁴ Nazwisko *Hoc* nosi jeden z posłów obecnej kadencji Sejmu.

apelatywem *kibałka* ‘rodzaj kobiecego nakrycia głowy, kawałek materiału umocowany dookoła głowy, który służył w przeszłości do podtrzymywania włosów’ [Словарь української мови 1996: 236]. „Таким чином, *кибала*, *кибалка* – слов’янські за походженням, які виникли на базі апелятива **kьlbadlo* в гнізді **kьlb* і продовжують первісну семантику і. є. **(s)kel’gьnutи, згинати; крутити; вертими*” [Карпенко 2013: 233]. Liczne warianty tego wyrazu notowano na terenie Białorusi, Ukrainy i na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu językowym, por. *кибáвка*, *кимбáлка*, *кибáлиця*, *кинбáлка*, *гибáвка* [Карпенко 2013: 230]. Nie należy także wykluczać pochodzenia badanego nazwiska od nazwy miejscowej *Kibały*, wsi położonej obecnie na Białorusi [Бёска Кібалы..., online]. Wzmianki o wsi *Kibały* odnajdujemy w monografii Cz. Malewskiego, poświęconej rodzinom szlacheckim na Litwie w XIX wieku [Malewski 2016].

KOZIUK: *Stefan Koziuk z ojcem Cimochem* [Inwentarz 1759]. Nazwisko *Koziuk* zostało utworzone najprawdopodobniej od potocznych form imienia cerk. *Косма*, por. warianty wschł. *Козма*, *Козьма*, *Косма*, *Кузьма* [Корнева, online], a także pol. *Kosma*, *Koźma*, *Kuźma* [Nazwiska w Polsce, online]. Formant sufiksalny *-uk* pełnił w nazwie funkcję patronimiczną. Nie można także wykluczyć powstania badanego nazwiska od przezwiska *Koziuk*, por. błrs. gwarowe *koziuk*, *kaziuk* ‘młody samiec sarny’, od *koza*, *kaza* ‘sarna’. Formy *kaziuk*, *cieluk*, *jahniuk* są do dzisiaj notowane w białoruskich gwarach nadnarwiańskich.

MACIUSZ: *Iwan Maciusz* [Inwentarz 1759]. Badane nazwisko zostało utworzone od form imiennych *Mac*, *Mat* [Tichoniuk 2000: 81, 84; Усціновіч 2011: 139–141], pochodzących od cerk. *Matfij* /*Matfiej*, lub pol. *Maciej*, *Mateusz*, por. hebr. מַתְתִּיָּהוּ ‘dar Boży’ [Nazwiska w Polsce, online]. W języku hebrajskim imię to było używane w dwóch wariantach: *Mettithejah(u)* i *Mat-tanejah(u)*. Imiona hebrajskie zostały przejęte przez język grecki jako *Matthias*, *Matthaios*, *Maththaios*, a przez łaciński jako *Matthias*, *Matthaeus*. Z form łacińskich w języku polskim powstały imiona *Maciej*, *Matyjasz*, pochodzące od wariantu *Matthias*, i *Mateusz*, utworzone od *Matthaeus*, w językach wschodniosłowiańskich od form greckich utworzono cerk. *Matfij* /*Matfiej*, por. także ros. formę *Matwiej* [Sajewicz 2013: 422]. Źródła historyczne wskazują na znaczne przemieszanie form imiennych, zawierających element *Mat-* i *Mac-*, zarówno w języku polskim, jak i w językach wschodniosłowiańskich. Jest rzeczą naturalną, że mieszanie się tych form potęgowało się szczególnie na polsko-wschodniosłowiańskim pograniczu językowym [Nazwiska w Polsce, online]. Obecnie w Lewkowie Starym nazwisko *Maciusz* nie jest używane. W Polsce nazwisko to należy do sporadycznych [Nazwiska polskie, online]. Sporą popularnością w pow. białostockim i wysokomazowieckim cieszy się natomiast nazwisko pokrewne *Maciuszko* [Rozkład występowania nazwisk..., online].

MIKICIUK: *Niczyper Mikiciuk z synami Ławrynem, Leonem i Jaskiem, Wasil Mikiciuk z synem Janem* [Inwentarz 1759]. Nazwisko to zostało utworzone od wschł. formy imiennej *Mikita*, por. cerk. *Hukuma* (*Nikita*), gr. Νικητής (*Nikētas*) ‘zwycięzca’, por. gr. νίκη (*nike*) ‘zwycięstwo’ [Nazwiska w Polsce, online; Rymut 2001; Malec 1994]. W Polsce nazwisko *Mikiciuk* nie należy obecnie do zbyt często notowanych. Jest najbardziej popularne w pow. białskim i łosickim [Rozkład występowania nazwisk..., online]. W woj. podlaskim, szczególnie w pow. hajnowskim i białostockim, częściej jest używane nazwisko pokrewne *Nikiciuk* [Rozkład występowania nazwisk..., online]. Obecnie nazwiska *Mikiciuk* nie nosi żaden mieszkaniec Lewkowa Starego i okolicznych wsi.

MOCKO: *Michał Mocko z synem Iwanem* [Inwentarz 1759]. Na podstawie zapisu w *Inwentarzu* z 1759 roku trudno jest ustalić faktyczną wymowę badanego nazwiska. Mogła to być wymowa z akcentem na pierwszej sylabie i z samogłoską *o* w pozycji akcentowanej lub wymowa z akcentem na drugiej sylabie i z przejściem nieakcentowanego *o* w *a*. Odnotowane w połowie XVIII wieku nazwisko *Mocko* najprawdopodobniej pochodzi od zdrobnionej formy imiennej *Mocia*, utworzonej od imienia cerk. *Матфеу / Матфеу* [Значение имени Матвей, online; Петровский 2011a] por. także notowane na badanym terenie w XVIII wieku formy skrócone *Mat*, *Mac* [Tichoniuk 2000: 81, 84]. W formie imiennej *Mocia* zachodzi wymiana samogłosek *a* : *o*, przy jednoczesnym przeniesieniu akcentu na pierwszą sylabę. W języku rosyjskim forma *Мотя* (*Motia*) może się także tworzyć od imion cerk. *Мухаил* i *Димитрий* [Словарь русских синонимов, online]. Być może nazwiska typu *Macko*, *Macuk* (z białoruskim akaniem) powstały od przezwisk i należałoby je wiązać z czasownikiem *мацавацца* ‘pracować z całych sił’. Takie przezwiska mógł również otrzymać mężczyzna silny, dobrze zbudowany, por. określenia *macak*, *macun*. Nawiązują one do starego *моу* ‘tężyzna, siła, moc’ [Из истории фамилий, online]. A. Naruszewicz-Duchlińska [Naruszewicz-Duchlińska, online] i L. Tomczak [Tomczak 2003] uważają, że nazwisko *Moćko* może pochodzić od ap. *moćka*, gwarowo ‘płyn tworzący się w fajce’. K. Rymut jest skłonny wiązać je z niemiecką nazwą osobową *Motz* ‘człowiek uparty, baran’ [Rymut 2001: 109]. Zaproponowaną przez tych badaczy motywację nazwiska *Mocko*/*Moćko* należy uznać za trafną w odniesieniu do innych obszarów kraju, lecz mało prawdopodobną na badanym terenie ze względu na brak na tym obszarze wskazanych podstaw motywacyjnych. W chwili obecnej w Lewkowie Starym nazwisko *Mocko* nie jest już używane.

NIZBRYCKI: *młynarz Alexander Nizbrycki* [Inwentarz 1759]. Badane nazwisko było używane w przeszłości w czterech wariantach: *Nizbrycki*, *Niezbrycki*, *Niezbrzycki*, *Nizbrzycki*. Nazwisko *Nizbrycki* obecnie nie jest już w Polsce notowane. Było poświadczane w XIX wieku m. in. na Wołyniu [Metryki Wołyń, online], gdzie równolegle funkcjonowało z nazwiskiem *Nizbrzycki* [Metryki

Wołyń, online]. Nazwiska *Niezbrycki* i *Niezbrycki* występują obecnie w Polsce sporadycznie, najczęściej w zachodniej części kraju – *Niezbrycki* w Rybniku i we Wrześni, a *Niezbrycki* m.in. w Opolu, Szczecinie, pow. świdwińskim, Bydgoszczy i Mińsku Mazowieckim⁵ [*Rozkład występowania nazwisk...*, online]. W XIX wieku oba te nazwiska notowane były dość licznie na Wołyniu, zwłaszcza w okolicach Krzemieńca. Na tym terenie, niekiedy nawet w tych samych miejscowościach, np. w Czajczyńcach, w XIX wieku poświadczono zostały wszystkie cztery warianty nazwiska: *Nizbrycki*, *Niezbrycki* i *Niezbrycki*, *Nizbrycki* [*Metryki Wołyń*, online]. Nie należy wykluczać polonizacji używanych wcześniej na tym terenie wschodniosłowiańskich wariantów nazwiska, por. *Niezbrycki* > *Niezbrycki*, *Nizbrycki* > *Nizbrycki*. Po II wojnie światowej znaczna część ludności zamieszkującej Wołyń została przesiedlona do Polski, najczęściej na Ziemię Odzyskane. Z województwa wołyńskiego przesiedlono wówczas 140 700 osób, w tym około 133 900 Polaków, około 5800 Żydów i prawie 1000 osób deklarujących inną narodowość, głównie ukraińską [Hryciuk 2005: 331]. Nie jest wykluczone, że wśród osób przesiedlonych znalazły się także osoby noszące nazwisko *Nizbrycki*, *Niezbrycki*, *Niezbrycki*, *Nizbrycki*. Badacze nie zajęli dotychczas jednoznacznego stanowiska w sprawie pochodzenia badanego nazwiska. Można przypuszczać, że nazwisko *Nizbrycki* / *Niezbrycki* zostało utworzone od nazwiska *Zbrycki*, ukr. *Збрюцький*, por. pol. *Zbrycki*, z wykorzystaniem partykuły przeczącej *ni* (*ни*). Nazwisko *Zbrycki* (ukr. *Збрюцький*) pochodzi od nazwy miejscowej *Zbryż* / *Zbryż* (ukr. *Збрюж*), pol. *Zbryż* / *Zbryż* (dawniej *Brzezje*), inne warianty nazwy: *Zbrzezje*, *Zabrzezje*, *Nowe Brzezje*. *Zbryż* (*Збрюж*) – miejscowość położona nad rzeką *Zbrucz*, obecnie na terenie Ukrainy [Czapla 2020: 633–634]. Badacze nazwy typu *Brzezje*, *Zbrzezje*, *Zabrzezje* najczęściej wyprowadzają od rzeczownika *brzoza*, lecz niekiedy nie ma to logicznego uzasadnienia, zwłaszcza wtedy, gdy badana miejscowość leży na terenie, gdzie brzozy występują w takich samych proporcjach do innych drzew, jak w pozostałych miejscowościach i nie jest to obszar szczególnie sprzyjający ich występowaniu [Czerwiński, online]. Cechą wyróżniającą niektórych miejscowości nie jest ich położenie w pobliżu lasów brzozowych, lecz na brzegu jezior, rzek i potoków, por. np. *Brzesko*, miasto w województwie małopolskim [*Brzesko*, online]. Do takich nazw należy z pewnością *Zbryż* (ukr. *Збрюж*, pol. *Zbryż* / *Zbryż*), nazwa miejscowości położonej na brzegu rzeki *Zbrucz*, obecnie na Ukrainie, por. takie stare nazwy tej miejscowości, jak *Bryzie*, *Brzezje*, *Zabrzezje* [Czapla 2020: 634]. Przypuszczalnie nazwa ta, podobnie jak *Brzesko*, *Brzeska*, wywodzi się od rzeczownika *brzeg*

⁵ Najbardziej znanym Polakiem noszącym to nazwisko był Jerzy Niezbrycki, pseud. Ryszard Wraga (1902–1968) – kapitan Wojska Polskiego, oficer polskiego wywiadu wojskowego, polski sowietolog i pisarz.

[Czerwiński, online]. Nazwa miejscowa Zbryż mogła powstać także od ukr. *збрід* 'місце, де переходять річку бродом', 'мілке місце, де пристає пором', por. *Zbryd+ -jъ* [Czerwiński, online]. Mniej prawdopodobne jest pochodzenie nazwiska Nizbrycki od błrs. *zbrydnuć* (збрыднуць) / *zbrydzieć* (збрыдзець) lub ukr. *збріднути* 'zbrzydnać, sprzykrzyć się, znudzić się, dokuczyć' z dodaniem partykuły przeczącej *ni* (ни), por. pol. *zbrzydnać* 'stać się brzydkim, stać się wstrętnym, obrzydliwym, dokuczliwym, godnym pogardy' [Arct 1916: 572], por. gw. błrs. *zbryda* 'człowiek dokuczliwy, natrętny'⁶. Wątpliwe jest także pochodzenie nazwiska Nizbrycki od *nie zbrykać* (się), *nie zbryknąć* (się), por. dawne formy czasownikowe *zbrykać* (się), *zbryknąć* (się) 'znarowić (się), rozhukać się, rozbestwić się, rozpuścić się' [Arct 1916: 572].

OSTASZUK: *Iwan Ostaszuk z synem Ławrynem* [Inwentarz 1759]. W *Inwentarzu* z 1698 roku nazwisko to nie zostało odnotowane, widnieje w nim natomiast nazwisko pokrewne *Ostasz*, por. *Stefan Ostasz*, *Jerzy Ostasz* [Inwentarz 1698]. Niewykluczone, że nazwisko *Ostasz*, które pochodzi od skróconej formy imienia cerk. *Евстафій*, por. gr. *Εὐστάθιος* (*Eustathios*) 'twardy, wytrzymały', łac. *Eustachius* [Nazwiska w Polsce, online], zostało z czasem przekształcone w *Ostaszuk*, podobnie jak *Charko* w *Charkiewicz*. Nazwisko *Ostaszuk* należy w Polsce do bardzo rzadkich. Nosi je obecnie zaledwie kilka osób zamieszkujących w Lewkowie Starym i pow. oświęcimskim [Rozkład występowania nazwisk..., online].

PIEKARSKI: *Stefan Piekarski z synami Owsenem i Dawidem* [Inwentarz 1759]. W *Inwentarzu* z 1698 roku badane nazwisko nie występuje, jest w nim natomiast nazwisko *Pokirski* [Inwentarz 1698], które mogło się z czasem przekształcić w *Piekarski*⁷. Badane nazwisko można wyprowadzać od przymiotnika *piekarski*, pochodzącego od ap. *piekarz*, lub nazwy miejscowej *Piekary*, występującej licznie w różnych regionach Polski i na Białorusi, m.in. w okolicach Wołkowyska [Rymut 2001: 232; *Słownik Geograficzny...* 1887: 76–80]. Badane nazwisko jest nadal używane przez mieszkańców Lewkowa Starego. Osoby noszące nazwisko *Piekarski* są przezywane w Lewkowie Starym *Pekarami*, por. M. l. p. *Pekar* 'piekarz'.

PTASZNIK: *Leon Ptasznik z synami Sołowiesiem i Hrehorem* [Inwentarz 1759]. Nazwisko *Ptasznik* nie jest obecnie w Lewkowie Starym notowane, używane jest natomiast nazwisko *Ptaszyński*, które wymienia również *Inwentarz* z 1698 roku [Inwentarz 1698]. Nazwisko *Ptasznik* zostało utworzone od nazwy zawodu *ptasznik* 'hodowca ptaków, myśliwy, polujący z ptakami', por. staropolskie *ptach*, wschł. *ptacha*, *ptaszka* [Nazwiska w Polsce, online];

⁶ Wyraz notowany m.in. we wsi Lewkowo Stare [z kartoteki własnej – M. S.].

⁷ Niewykluczone, że *Pokirski* należy do tzw. nazwisk transformowanych, zaistniałych w rezultacie błędu popełnionego przez urzędnika sporządzającego Inwentarz z 1698 roku.

Słownik staropolskich nazw... 1965]. Badane nazwisko mogło również początkowo funkcjonować jako przezwisko, por. obecne przezwisko *Ptasznik* 'ten, kto w dzieciństwie łowił ptaki i nosił je za pazuchą', zanotowane w okolicach Lewkowa Starego. Nie jest wykluczone, że nazwisko *Ptasznik* zanikło w badanej miejscowości lub zostało przekształcone w *Ptaszyński*, które jest używane do dzisiaj w Lewkowie Starym i okolicznych wsiach, m.in. w pobliskiej Michnówce.

PTASZYŃSKI: *Michał Ptaszyński z synem Andrzejem, Adam Ptaszyński z synami Aleksandrem i Leonem, Piotr Ptaszyński z synem Janem i Gabrielem, Andrzej Ptaszyński z synami Tomaszem, Jaskiem, Hieronimem, Wasilem i Leonem* [Inwentarz 1759]. Badane nazwisko pochodzi od przezwiska *Ptach*, utworzonego od ap. *ptach* występującego w staropolszczyźnie w znaczeniu 'ptak', por. także wschł. ap. *ptacha*, *ptaszka* 'ts' [Nazwiska w Polsce, online; *Słownik staropolskich nazw...* 1965]. W gwarze białoruskiej, którą posługują się mieszkańcy Lewkowa Starego, notowane są apelatywy *ptuszka* 'ptak', *ptaszka* 'mały ptak'. Nazwisko *Ptaszyński* jest w Lewkowie Starym używane do chwili obecnej. Noszą je również mieszkańcy sąsiedniej Michnówki i Eliaszków. Obecnie w pow. hajnowskim posługuje się tym nazwiskiem ponad 100 osób [Rozkład występowania nazwisk..., online].

ROMANOWSKI: *Hryhory Romanowski z synem Benedyktem* [Inwentarz 1759]. Nazwisko to pochodzi od nazw miejscowych *Romanowo*, *Romanów*, wsi położonych w różnych częściach Polski, a także na terenie Białorusi i Ukrainy [Słownik Geograficzny..., 1888: 720–723; Naruszewicz-Duchlińska, online]. Sufiks *-ski* wskazuje na pochodzenie z danej miejscowości lub na jej posiadanie. Nazwisko to można też wywodzić od imienia *Roman*, por. łac. *Romanus* 'rzymski, Rzymianin' [Naruszewicz-Duchlińska, online; Fros, Sowa 1976: 397], używanego zarówno przez Polaków, jak i Słowian wschodnich. Nazwisko *Romanowski* nie jest obecnie spotykane w Lewkowie Starym. W pow. hajnowskim na początku XXI wieku nosiło je zaledwie 7 osób [Rozkład występowania nazwisk..., online].

3. Uwagi końcowe

Pograniczny charakter ziem położonych w widłach rzek Narwi i Narewki i wynikająca stąd wieloetniczność osadnictwa wpłynęły na ukształtowanie się na tym terenie specyficznego systemu antroponimicznego, który formował się pod wpływem wschodniosłowiańskim oraz polskim, w mniejszym stopniu bałtyckim [Mordań 2011: 219].

L. Dacewicz stwierdza, że „w wyniku asymilacji kulturowej dwóch dominujących nurtów osadniczych: polskiego i ruskiego ukształtowały się nie dwa odrębne systemy nazewnicze, lecz jeden wspólny, charakteryzujący

się przede wszystkim obecnością fonetycznych, strukturalnych i leksykalnych cech języka polskiego, języka białoruskiego i ukraińskiego" [Dacewicz 2013: 270]. M. Mordań w związku z tym zauważa, że mówiąc o elementach wschodniosłowiańskich w antroponomii Białostoczczyzny, mamy na uwadze:

te cechy genetycznie wschodniosłowiańskie, które pojawiają się na omawianym terenie wraz z początkiem osadnictwa. Dlatego też nie można traktować ich jako obce wpływy językowo-kulturowe. Substrat wschodniosłowiański i polski odgrywa tu równorzędną rolę i razem z komponentem bałtyckim stanowi podstawę rodzimego systemu nazwenniczego [Mordań 2011: 219, zob. także Dacewicz 1999; Mytnik 2014].

Na badanym obszarze dochodziło do krzyżowania się form polskich i wschodniosłowiańskich i powstawania hybrydalnych form antroponimicznych.

Niemniej jednak duża część funkcjonujących tu antroponimów ma wyraźną proveniencję wschodniosłowiańską. Ma to swoje uzasadnienie w tym, że najstarsze wsie w dobrach Narewka były zasiedlone w pierwszej połowie XVII wieku głównie przez ludność ruską, którą właściciele tych dóbr, Massalscy i Karpowie, sprowadzali najczęściej spod Brzostowicy Małej i Olekszcyc, gdzie znajdowały się ich stare majątki. Dla tej ludności w Lewkowie wybudowano cerkiew, której parafia obejmowała wsie Lewkowo, Łuka, Siemianówka i Grodzisk.

Zetknięcie się ze sobą dwóch sąsiednich kultur, zachodniosłowiańskiej i wschodniosłowiańskiej, i ich wzajemne przenikanie wpłynęły na proces kształtowania się na badanym terenie systemu antroponimicznego, w tym również nazwiskowego. Na tym terenie dominują właściwe dla Słowian wschodnich nazwiska patronimiczne nawiązujące do imion pochodzenia greckiego, najczęściej z sufiksami zawierającymi element spółgłoskowy *-k*, ale też, aczkolwiek rzadziej, notowane są charakterystyczne dla polszczyzny nazwiska otoponimiczne z sufiksem *-ski* i nazwiska odpelatywne [Sajewicz 2013: 9].

Nazwiska patronimiczne używane na badanym terenie w XVII i XVIII wieku najczęściej opierały się na formach imiennych, które w znacznym stopniu różniły się fonetycznie i morfologicznie od swoich odpowiedników kanonicznych. Adaptacja imion cerkiewnych, często długich, wielosylabowych i brzmiących obco, do miejscowego systemu gwarowego polegała na ich skróceniu i włączeniu do rodzimej odmiany fleksyjnej [Tichoniuk 2000: 15]. B. Tichoniuk zaznacza, że w „kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI w. korzystającej z języka starobiałoruskiego, dopuszczalne były skrócone i zdrobniałe formy imion na równi z formami pełnymi. Zasadę tę przenoszono i do dokumentów spisywanych w tym czasie na obszarze księstwa po polsku (szczególnie widać

to w inwentarzach miast królewskich na Podlasiu: Brańska, Kleszczel i Narwi) oraz po łacinie (w przysiędze szlachty bielskiej na wierność Koronie [...])” [Tichoniuk 2000: 41].

Formy skrócone imion oficjalnych, notowane we wschodniej części Podlasia i na sąsiadujących z nim ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, są poświadczane najczęściej w XVI- i XVII-wiecznych dokumentach źródłowych. Uderza liczebność tych form i ich zróżnicowanie w obrębie nawet tej samej miejscowości, por. np. Kleszczele na Podlasiu [Roszczenko, 2002: 323–360].

W XVIII wieku zarysowała się tendencja do unifikacji zapisów urzędowych miejscowego imiennictwa osobowego. W tym czasie w dokumentach urzędowych skrócone formy imion ustępowały miejsca formom pełnym. Skrócone formy imion nie zniknęły jednak bezpowrotnie, utrwały się bowiem w nazwiskach mieszkańców badanego terenu, por. *Charczuk, Kuczko, Miszczuk, Ostaszuk, Saciuk* [Sajewicz 2013: 16].

Nazwiska patronimiczne na badanym terenie powstawały najczęściej od ludowych form imion, oddających w większym lub mniejszym stopniu cechy miejscowych gwar. W takiej postaci były przez dłuższy okres zapisywane w dokumentach polskojęzycznych. Po rozbiorach, gdy językiem administracji stał się rosyjski, wiele nazwisk zostało zmodyfikowanych, np. zamiast nazwiska *Hryhoruk* zaczęto używać *Grigoruk* (*Григорук*) [Łabowicz (Filimoniuk) 2010: 31–34]. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nazwiska mieszkańców ziem wschodnich na ogół zapisywano łacinką w wersji zgodnej z fonetyką rosyjską. Stosowano zasadę transliteracji, która niekiedy uniemożliwiała przywrócenie form nazwisk funkcjonujących przed rozbiorami, por. *Hawryluk* – *Гаврилюк* – *Gawryluk*, a niekiedy *Gawriliuk*, *Demczuk* – *Демчук* – *Diemczuk*. Czasem wprowadzano do nazwisk pewne korekty, aby pozbawić nazwiska cech ruskich, np. *Andrejuk* – *Andrzejuk*, *Hałasiuk* – *Chałasiuk*, *Bondaruk* – *Bądaruk*, *Woroniuk* – *Wroniuk*. Zniekształcenia nazwisk wschodnich mogły być spowodowane także zwykłym błędem urzędniczym, por. *Baramiuk* zamiast *Baraniuk*, *Ochryniuk* zamiast *Ochrymiuk* [Tichoniuk 2004: 159–161].

Doskonałe źródło wiedzy o folwarkach i wsiach należących do byłych dóbr ziemskich Narewka stanowią inwentarze sporządzone m.in. przy przekazywaniu dóbr w dzierżawę, odbieraniu zastawionych dóbr oraz dokumentowaniu strat poniesionych w wyniku różnych kataklizmów. W *Inwentarzach* z roku 1668, 1698 i 1759 odnajdujemy dokładne informacje nie tylko o dworach i folwarkach znajdujących się w obrębie byłych dóbr Narewka, ale także o wsiach i ich mieszkańcach. Szczególnie cenne dla onomastów są zamieszczone w inwentarzach spisy mieszkańców poszczególnych wsi.

W *Inwentarzu* z 1759 roku uwzględniono 25 chłopów uprawiających w tym czasie w Lewkowie własną ziemię [*Inwentarz* 1759]. Odnotowano nazwiska gospodarzy, które w kilku przypadkach się powtarzają, co może

świadczyć, że niektórzy właściciele gruntów mogli być ze sobą spokrewnieni, por. *Bednaruk, Borecki* (3), *Charko* (2), *Gisa, Harbaruk, Hocko, Kibałowski, Mikiciuk* (2), *Koziuk, Maciusz, Mocko, Nizbrycki, Ostaszuk* (2), *Piekarski, Ptasznik, Ptaszyński* (4), *Romanowski*.

Rozgraniczenie polskich i wschodniosłowiańskich nazw osobowych na pograniczu językowym i kulturowym jest zadaniem trudnym. L. Dacewicz zauważa:

Niejednokrotnie trudno jest wyraźnie rozgraniczyć polskie i wschodniosłowiańskie nazwy osobowe. Wynika to z bliskiego pokrewieństwa języka polskiego z językami wschodniosłowiańskimi, z funkcjonowania w warstwie apelatywów jednakowo brzmiących wyrazów, wzajemnego zapożyczania formantów antroponimicznych, gotowych struktur nazewniczych oraz używania zasobu imion zbliżonego pod względem genetycznym i fonetyczno-strukturalnym [Dacewicz 2001: 46].

Z tego względu wnioskowanie o pochodzeniu etnicznym i przynależności religijnej mieszkańców pogranicza wyłącznie na podstawie ich nazwisk jest ryzykowne. W tym celu niezbędne jest uwzględnienie szeregu innych czynników, w pierwszym rzędzie natury historycznej, religijnej i socjologicznej. W tego typu dociekaniach czasem pomocne może się okazać imiennictwo nadawane w rodzinach zamieszkałych na pograniczach.

W *Inwentarzu* z roku 1759 roku odnotowano 62 imiona chłopów uprawiających własną ziemię w Lewkowie i ich synów⁸, por. *Adam, Aleksander* (2), *Aleksiej, Andrzej* (3), *Benedykt, Cimoch, Daniło, Dawid* (3), *Dmitruk, Elias, Gabriel, Hieronim, Hrehor, Hryhor* (2), *Hryhory* (3), *Iwan* (4), *Jan* (2), *Janko, Jasko* (3), *Józef, Leon* (4), *Ławryn* (3), *Marcin, Michał* (2), *Mikita, Mikołaj* (2), *Niczyper, Onopa, Owsen, Parachwien, Piotr, Sołowieś, Stefan* (3), *Tomasz* (3), *Trochim, Wasil* (3)⁹.

Już nawet pobieżna analiza przytoczonych antroponimów dowodzi, że w *Inwentarzu* z 1759 roku w części dotyczącej Lewkowa odnajdujemy zarówno typowe imiona wschodniosłowiańskie, por. np. *Aleksiej, Cimoch, Daniło, Dmitruk, Mikita, Niczyper, Onopa, Owsen, Sołowieś, Trochim*, jak też używane przeważnie przez Polaków, np. *Andrzej, Benedykt, Gabriel, Józef, Michał, Stefan*. Odnotowano także imiona tożsame pod względem formalnym w języku polskim i w językach wschodniosłowiańskich, np. *Adam, Dawid, Piotr*.

Dokładne rozgraniczenie polskich i wschodniosłowiańskich form imiennych na polsko-białoruskim pograniczu językowym i kulturowym bywa także

⁸ W jednym przypadku uwzględniono także imię ojca właściciela gospodarstwa.

⁹ W przytoczonym wykazie formy: Hrehor, Hryhor, Hryhory oraz Iwan, Jan, Janko, Jasko podano, zgodnie z przyjętym w badanym okresie zwyczajem, jako odrębne imiona.

złożone ze względu na specyfikę białoruskiego systemu imienniczego. Zwraca na to uwagę m. in. A. Łukaszaniec:

Асаблівасцю функцыянавання хрысціянскай па паходжанні часткі сучаснага беларускага іменніка з'яўляецца і тое, што ў ім паралельна ў якасці афіцыйных (дакументальных) ужываюцца тры самастойныя падсістэмы: візантыйска-праваслаўная (найбольш набліжаная да рускай іменаслоўнай традыцыі), рымска-каталіцкая (ў значнай ступені суадносная з польскай мовай) і ўласная народная (найбольш нацыянальна адметная). Частка гэтых паралельных радоў імён поўнаасцю супадае па гукавым складзе (*Адам, Раман, Пётр* і інш.), а другая мае неаднолькавае фанетычнае афармленне. Параўнайце, напрыклад, рады візантыйска-праваслаўных і рымска-каталіцкіх імён: *Фёкла і Тэкля, Фама і Тамаш, Іван і Ян, Іосіф і Юзаф*. Побач з традыцыйнымі формамі праваслаўных імён *Васілій, Генадзій, Анатолій, Пракопій, Якаў, Іосіф* ужываюцца народныя *Васіль, Генадзь, Анатоль, Пракоп, Якуб, Язэп* і інш. [Лукашанец 2011: 4].

Można to prześledzić na przykładzie imienia *Jan*. Imię to zostało bardzo wcześniej zapożyczone przez język białoruski z języka polskiego. Odnotowano je na ziemiach białoruskich już w 1528 roku. Na bazie tego imienia powstały w języku białoruskim liczne formy pochodne, por. *Janko, Jasko, Janczyk, Januk, Janiuk, Jancuk, Janiel, Jasiuk* i in. [Усціновіч 2011: 229]. Wszystkie przytoczone formy imienne zostały poświadczane na ziemiach białoruskich już w pierwszej połowie XVI wieku i legły u podstaw wielu nazwisk białoruskich, por. np. *Янкоў, Янкевіч, Янчанка, Янчук, Янукевіч, Ясюк, Ясючэня* [Усціновіч 2011: 230].

Analiza nazwisk i imiennictwa męskiego właścicieli nieruchomości w Lewkowie w połowie XVIII wieku pozwala przypuszczać, że była to ludność pochodzenia białoruskiego, która w badanym okresie przynależała do miejscowej parafii unickiej. Świadczyć o tym mogą zarówno imiona samych gospodarzy gruntów, jak też imiona członków ich rodzin. Prawie we wszystkich 25 rodzinach właścicieli gruntów w Lewkowie przynajmniej jeden syn nosił typowo wschodniosłowiańskie imię. Niekiedy takie imiona nosiło kilku synów gospodarza, por. *Michał Mocko z synem Iwanem; Iwan Ostaszuk z synem Dmitrukiem i Hryhorem; Andrzej Ptaszyński z synami Hryhorom i Mikitą; Leon Ptasznik z synami Sołowiesiem i Hrehorem* [Inwentarz 1759]. Kwestia ustalenia przynależności etnicznej i religijnej mieszkańców Lewkowa w okresie przedrozbiorowym wymaga jednak przeprowadzenia bardziej dokładnych badań z wykorzystaniem dokumentów przechowywanych w miejscowej i sąsiednich parafiach, jak też w archiwach krajowych i zagranicznych. Należałoby w szczególności zbadać, w jaki sposób pisarz sporządzający *Inwentarz* z 1759 starał się oddawać imiona miejscowych chłopów. Dla onomastów istotne jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy urzędnik zapisywał imiona chłopów

zgodnie z miejscową wymową, czy też dokonywał modyfikacji niektórych imion, starając się oddać je zgodnie z tradycją obowiązującą w polszczyźnie, por. np. odnotowane w *Inwentarzu* z 1759 roku imiona *Andrzej, Elias, Gabriel, Józef, Stefan*. Istnieje ponadto potrzeba zbadania imiennictwa żeńskiego – imion żon gospodarzy i ich córek. W *Inwentarzu* z 1759 roku nie uwzględniono kobiet zamieszkałych w Lewkowie, a także chłopów bezrolnych.

Bibliografia

- Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*. 2007. T. 1. Red. Aleksandra Cieślíkowa. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Arct Michał. *Słownik ilustrowany języka polskiego*. 1916. T. 3. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. 1980. Mapa III. Podziały polityczne i administracyjne na terenie AGWB w latach 1569–1795 (116). Tom I. Red. Stanisław Glinka, Antonina Obrębska-Jabłońska, Janusz Siatkowski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- Borek [online] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Borek> [dostęp: 28.12.2021].
- Brückner Aleksander. 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Brzesko. 2016 [online] <http://polskaijejhistoria.blogspot.com/2016/03/brzesko.html> [dostęp: 22.12.2021].
- Czapla Anna. 2020. *Obraz onomastyczny powiatu borszczowskiego w województwie podolskim i Rzeczypospolitej*. „Slavia Orientalis” LXIX, nr 3: 617–638.
- Czerwiński Janusz. *Problemy z nazwami* [online] <http://historia-janczer.pl/problemy-z-nazwami> [dostęp: 18.12.2021].
- Czy i Ty jesteś Głuchoniemcem?* 2001 [online] <http://twinn.pl/?idd=8&rok=2011&page=0&id=162&poz=ml1> [dostęp: 29.12.2021].
- Dacewicz Leonarda. 1999. *Obce czy rodzime? W kwestii nazewnictwa na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim* (88–93). W: *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*. Studia Slawistyczne 1. *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*. Red. Zofia Abramowicz, Leonarda Dacewicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Dacewicz Leonarda. 2001. *Antroponimia Białegostoku XVII–XVIII wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Dacewicz Leonarda. 2013. *Imiona w strukturze nazwisk dawnych mieszkańców polsko-litewsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza jako fakt kulturowy* (267–280). W: *Pogranicza. Kresy. Wschód a idee Europy*. Red. Jarosław Ławski. Białystok: Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Katedra Badań Filologicznych „Wschód Zachód” na Uniwersytecie w Białymstoku.
- Dobroński Adam. *Niespełnione miasto*. 2011. „Medyk Białostocki” nr 98: 30–32.
- Fros Henryk, Sowa Franciszek. 1976. *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*. Kraków: WAM.
- Europejskie imena: znaczenie i proischozhenie* [online] http://kurufin.ru/html/Rus_names/rus_h-sh.htm [dostęp: 18.12.2021] [*Европейские имена: значение и происхождение*].
- Georgij [online] <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/40803> [dostęp: 21.12.2021] [*Георгуи*].
- Hryciuk Grzegorz. 2005. *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Inwentarz 1668*. Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku. Akta dóbr ziemskich Narewka, f. 6.
- Inwentarz 1698*. Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku. Akta dóbr ziemskich Narewka, f. 3, d. 17 i 18.
- Inwentarz 1759*. Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku. Akta dóbr ziemskich Narewka, f. 1, d. 3.
- Iz istorii familij* [online] <https://kiozk.ru/article/nauka-i-zizn-2/iz-istorii-familij-2> [dostęp: 19.12.2021] [*Из истории фамилий*].
- Karpenko Ol'ga. 2013. *Etimologični rozvidki z ukrains'koj leksiki* (230–238). U: *Studii z onomastiki ta etimologii 2013*. Red. Ol'ga Karpenko, Viktor Šul'gač, Kiïv: Kij [Карпенко Ольга. 2013. *Етимологічні розвідки з української лексики* (230–238). У: *Студії з ономастики та етимології 2013*. Ред. Ольга Карпенко, Віктор Шульгач. Київ: Кий].
- Korneva Oksana. *Kozûkov* [online] <http://www.okorneva.ru/proishojdenie--familij-kamyishlovskogo-uezda-slovar-uralskih-familij/kozyukov/> [dostęp: 22.12.2021] [Корнева Оксана. *Козюков*].
- Kowalik-Kaleta Zofia, Dacewicz Leonarda, Raszewska-Żurek Beata. 2007. *Słownik najstarszych nazwisk polskich – pochodzenie nazwisk omówionych w Historii nazwisk polskich*. T. 1. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. Instytut Slawistyki PAN.
- Lemtûgova Valentina. 2010 [online] <https://www.sb.by/articles/osnovatelnyy-glagol.htm> [dostęp: 22.12.2021]. [Лемтюгова Валентина. 2010].
- Lemtûgova Valentina. 2011 [online] <https://familii.ru/slovo-news-arhiv/5843-proiskhozhdenie-familij-muravitskij-boboedov-gatsevich-penda-ganetsich-malinovskij-i-verkhovskij> [dostęp: 22.12.2021] [Лемтюгова Валентина. 2011].
- Lukašanec Aleksandr. 2011. *Pradmová* (3–6). U: Uscinovič Anna. *Sloŭnik asabovych ulasnyh imён*. Minsk: Litaratúra i Mastactva [Лукашанец Александр. 2011. *Прадмова* (3–6). У: Усціновіч Анна. *Слоўнік асабовых уласных імён*. Мінск: Літаратура і Мастацтва].
- Łabowicz (Filimoniuk) Ludmiła. 2010. *Podlaskie nazwiska*. „Nad Buhom i Narwoju” 6 (112).
- Malec Maria. 1994. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Malewski Czesław. 2016. *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiaty lidzki, oszmiański i wileński*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Maroszek Józef. 1991. Czy istniał „Monaster Przemienienia Pańskiego w Puszczy Narewskiej?” „Białostoczczyzna” nr 3: 33–36.
- Metryki Wołyń [online] <https://wolyn-metryki.pl> [dostęp: 28.12.2021].
- Michaluk Dorota. 1997. *Dobra i miasteczko Narewka na tle dziejów regionu (do końca XIX wieku)*. Białystok – Narewka: Urząd Gminy w Narewce.
- Mironowicz Antoni. 2008. *Monaster Wniebowstąpienia Pańskiego w Puszczy Błudowskiej*. Supraśl: Monaster Zwiastowania NMP w Supraślu.
- Mordań Michał. 2011. *Współczesne nazwiska mieszkańców Białostoczczyzny pochodzenia wschodniosłowiańskiego*. „Studia Wschodniosłowiańskie” nr 11: 119–237.
- Mytnik Irena. 2014. *Rodzime i obce. Z badań nad imiennictwem pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI–XVII wieku*. „Типологія та функції мовних одиниць. Науковий журнал” 1: 281–294. [Типологія та функції мовних одиниць. Науковий журнал” 1: 281–294].
- Naruszewicz-Duchlińska Alina. *Geneza nazwisk* [online] <http://www.genezanazwisk.pl> [dostęp: 18.12.2021].
- Nazwiska polskie* [online] <https://nazwiska-polskie.pl/> [dostęp: 20.12.2021].
- Nazwiska w Polsce* [online] <https://nazwiska.ijp.pan.pl/> [dostęp: 20.12.2021].

- Petrovskij Nikandr. 2011a. *Slovar' russkikh ličnyh imen* [online] <http://rus-yaz.niv.ru/doc/dictionary/russian-names/fc/slovar-204-2.htm#zag-3801> [dostęp: 18.12.2021] [Петровский Никандр. 2011. *Словарь русских личных имён*].
- Petrovskij Nikandr. 2011b. *Slovar' russkikh ličnyh imën* [online] <https://rus-personal-names.slovaronlin.com/5337-Gotâ> [dostęp: 18.12.2021] [Петровский Никандр. 2011. *Словарь русских личных имён*].
- Plan dóbr dziedzicznych JW Węgierskich Lewkowa, Łuki, Siemianówki i Grodziska w powiecie grodzieńskim sytuowanych (1801). Państwowe Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Grodnie
- Roszczenko Mikołaj. 2002. *Kleszczele. Aneks 2: W województwie podlaskim w ziemi bilskiej lustracja starostwa kleszczewskiego przez Dziewiałtowskiego w roku tysiąc pięćset sześćdziesiątym czyniona z pomiaru włóczną y placową* (323–360). Bielsk Podlaski – Kleszczele: Związek Ukraińców Podlasia.
- Rozkład występowania nazwisk w powiatach [online] <http://nlp.actaforte.pl:8080/Nomina/Ndistr> [dostęp: 21.12.2021].
- Rymut Kazimierz. 1999. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. T. 1. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Rymut Kazimierz. 2001. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. T. 2. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Sajewicz Michał. 2002. *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Deverbativa, deadiectiva*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sajewicz Michał. 2013. *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk w powiecie hajnowskim na Białostoczczyźnie na tle ogólnopolskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sajewicz Michał. 2015. *Formy imienne z sufiksem -ko w Kleszczelach na Podlasiu w połowie XVI w. „Acta Baltico-Slavica” nr 39: 45–89*.
- Sloŭnik belaruskich gavorak paŭnočna-zahodnâj Belarusi i âe pagraničča*. 1979. T. 1. Rêd. Ūzêfa Mackevič. Minsk: Navuka i têhnika [Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. 1979. Т. 1. Рэд. Юзэфа Мацкевіч. Мінск: Навука і тэхніка].
- Slovar' ukraïns'koï movi*. 1996. [nadrukowano z vidannâ 1908 roku fotosposobom] T. 2. Red. Boris Grinčenko. Kiïv: Naukova dumka [Словарь української мови. 1996. (надруковано з видання 1908 року фотоспособом) Т. 2. Ред. Борис Грінченко. Київ: Наукова думка].
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. 1887. T. 8. Red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. 1888. T. 9. Red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*. 1965. T. 1. Red. Witold Taszycki. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Szmidt Johann Adolf Erdman. 1834. *Słownik polsko-rossyisko-niemiecki*. Wrocław: U Wilhelma Bogumiła Korna.
- Szymaniuk Jerzy. *Zalew Semianówka i jego okolice* [online] <https://www.siemianowka.pl/lewkowo-stare-i-lewkowo-nowe.html> [dostęp: 15.12 2021].
- Tichoniuk Bazyli. 2000. *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego.

- Tichoniuk Bazyli. 2004. *Transformacja nazwisk wschodniosłowiańskich w Polsce na przykładzie niektórych struktur antroponimicznych z sufiksem -uk/-czuk* (157–162). W: *Ze studiów nad językami i literaturami wschodniosłowiańskimi*. Red. Bazyli Tichoniuk, Włodzimierz Wilczyński. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Tłumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*. 1978. T. 2. Mińsk: Gалоўнаâ рэдакцыâ Беларускай Савецкай Ёнцыклапедыі [*Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. 1978. Т. 2. Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі].
- Tolkovyj slovar' russkogo ŗyka*. 1935–1940. Т. 1–4. Red. Dmitrij Ušakov. Moskva: Sovetskaâ ёнциклопедия. [*Толковый словарь русского языка*. Т. 1–4. Ред. Дмитрий Ушаков. Москва: Советская энциклопедия].
- Tomczak Lucyna. 2003. *Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Uscinovič Anna. 2011. *Sloŭnik asabovych ŗlasnych imён*. Mińsk: Літаратура і Мастацтва [Усціновіч Анна. 2011. *Слоўнік асабовых ўласных імён*. Мінск: Літаратура і Мастацтва].
- Věska Kibaly na mape* [online] <https://www.radzima.net/be/miejsce/kiboly.html> [dostęp: 27.12.2021] [*Вёска Кібалы на мапе*].
- Wiśniewski Jerzy. 1980. *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie* (14-27). W: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*. Tom I. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Značenje imeni Matvej* [online] <https://horo.mail.ru/namesecret/matvej/> [dostęp: 18.12.2021] [*Значение имени Матвей*].

STRESZCZENIE: Inwentarzom dóbr ziemskich Narewka, sporządzonym w latach 1668, 1698 i 1759 zawdzięczamy w miarę dokładną wiedzę o dworach i wsiach w dobrach Narewka, położonych w okresie przedrozbiorowym w byłym powiecie grodzieńskim, a także o ich mieszkańcach. W inwentarzach odnajdujemy m.in. pełne lub częściowe wykazy właścicieli gospodarstw chłopskich z podaniem ich imion i nazwisk, niekiedy także imion synów. Z tego względu wymienione inwentarze stanowią cenne, a niekiedy jedyne, źródło danych o antroponimii mieszkańców byłych dóbr Narewka. Celem opracowania jest analiza nazwisk mieszkańców wsi Lewkowo, znajdującej się w byłych dobrach Narewka, w połowie XVIII wieku. Główny nacisk w opisie będzie położony na ustalenie pochodzenia nazwisk.

SŁOWA KLUCZOWE: Wielkie Księstwo Litewskie, powiat grodzieński, wieś Lewkowo, nazwiska mieszkańców wsi w 1759 r., etymologia nazwisk.

АНАТАЦЫЯ: Даволі дакладная інфармацыя на тэму маёнткаў і вёсак маёмасці Нараўка, а таксама пра яе жыхароў, знаходзіцца ў Інвентарах зямельных уладанняў Нараўкі (1668, 1698 і 1759), якая напярэдадні падзелу Польшчы належала да былога Гродзенскага павета. У гэтых інвентарах знаходзяцца, між іншым, сучальныя або частковыя спісы ўладальнікаў сялянскіх гаспадарак, іх імёны, прозвішчы, а часам таксама імёны іх сыноў. У сувязі з гэтым, згаданыя рэестры з'яўляюцца каштоўнай, нярэдка адзінай крыніцай даных пра антрапанімію жыхароў былых уладанняў Нараўкі. Мэтай даследавання быў аналіз прозвішчаў з сярэдзіны XVIII ст. жыхароў вёскі Ляўкова, якая належала тады да зямельных уладанняў Нараўкі. Перавага аддадзена выяўленню паходжання прозвішчаў.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Вялікае Княства Літоўскае, гродзенскі павет, вёска Ляўкова, прозвішчы жыхароў вёскі ў 1759 г., этымалогія прозвішчаў.

Data przesłania artykułu: 15.05.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Michał Sajewicz – Polska, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, prof. zw. dr hab., profesor emeritus, specjalność: językoznawstwo słowiańskie, zainteresowania: dialektologia, słowotwórstwo gwarowe ze szczególnym uwzględnieniem słowotwórstwa gwar białoruskich Białostoczczyzny, antroponimia polsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza językowego, socjolingwistyka, etnolingwistyka.

Wybrane publikacje:

1. Sajewicz Michał. 2002. *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarywskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Deverbativa, deadiectiva*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
2. Sajewicz Michał. 2013. *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk w powiecie hajnowskim na Białostoczczyźnie na tle ogólnopolskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
3. Sajewicz Michał. 2019. *Odczasownikowe pejoratywne nazwy subiektów z formantem sufiksальnym w peryferyjnych gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostoczczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Марына Антанюк-Пруто / Maryna Antaniuk-Prouteau

Universität Bremen, Deutschland / University of Bremen, Germany

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7140-6484>

e-mail: 1am@tut.by

Статус моў у Беларусі: гістарычны агляд

The status of languages in Belarus: a historical overview

Status języków na Białorusi: rys historyczny

ABSTRACT: The article analyzes the role and legal status of languages in Belarus in different historical periods (from the times of the Grand Duchy of Lithuania to the present day). The influence of the state language policy on the development and functioning of the Belarusian language is considered. Statistics are given, legal documents are analyzed.

KEYWORDS: language status, language legislation, Belarusian language, functioning, language development, language rights, language policy, ethnic language, nation.

Сучасная Беларусь з'яўляецца шматмоўнай. Згодна з перапісам насельніцтва 2019 г. на яе тэрыторыі ўжываюцца каля 160 розных моў.

Так, напрыклад, беларускую мову лічаць роднай 5 094 928 чалавек, рускую – 3 983 765, украінскую – 55 020, польскую – 20 740, армянскую – 5348, цыганскую – 5067, азербайджанскую – 3427, літоўскую – 1597, грузінскую – 1884, нямецкую – 376, туркменскую – 4986, французскую – 244, іўрыт – 490 чалавек. Такая моўная разнастайнасць абумоўлена традыцыйнай шматэтнічнасцю Беларусі.

Функцыянаванне гэтых і іншых моў у розных сферах рэгулюецца Законам “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”. Так, згодна з гэтым Законом прадстаўнікі ўсіх нацыянальнасцяў маюць права карыстацца іх нацыянальнымі мовамі і выбіраць мову зносін (арт. 3). Акрамя таго, Закон абараняе моўныя правы грамадзян: “Усякія прывілеі ці абмежаванні правоў асобы па моўных прыметах недапушчальныя”. Моўныя правы нацыянальных меншасцяў замацаваны Законом “Аб нацыянальных

меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” (ад 11 лістапада 1992 г.), дзе сказана, што дзяржава гарантуе “права карыстацца роднай мовай, права выбару мовы стасункаў, а таксама права на свабоду выбару мовы выхавання і навучання” (арт. 6).

Статус моў вызначаецца Асноўным Законам. Так, дзяржаўнымі (афіцыйнымі) мовамі ў краіне, у адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь, з’яўляюцца беларуская і руская мовы [*Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь* 1997: 37]. Гэтыя мовы маюць у краіне найвышэйшы юрыдычны статус, а значыць, яны павінны выкарастоўвацца ў заканадаўстве, судаводстве, справаводстве, СМІ, навуцы і адукацыі. На гэтых мовах павінны ажыццяўляцца афіцыйныя зносіны жыхароў краіны.

Беларуская і руская мовы маюць сёння аднолькавы юрыдычны статус, аднак выконваюць адрозныя функцыі ў грамадстве. Руская мова для беларусаў – гэта лінгва франка як унутры краіны, так і на міжнародным узроўні. Акрамя таго, гэта асноўная мова рускамоўных беларусаў і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў.

Беларускай мове належыць асаблівы статус, якога не можа мець іншая мова. Яна з’яўляецца нацыянальнай і этнічнай мовай беларусаў, якія паводле перапісу 2019 г. складаюць 84,9% ад усяго насельніцтва. Гэта найбольш істотная і яскравая рыса беларускага этнасу, што вылучае яго сярод іншых народаў свету, з’яўляецца адным са сродкаў самавыяўлення і самаідэнтыфікацыі. Беларуская мова – асноўны носьбіт інфармацыі пра звычаі, нормы, мараль, ідэалы, гісторыю беларусаў. Таму яе называюць базавым элементам культуры.

Фактычную моўную сітуацыю і сацыяльны статус моў у Беларусі часткова характарызуюць дадзеныя апошніх перапісаў насельніцтва 2009 і 2019 гг. Так, за апошнія 10 гадоў колькасць жыхароў краіны, якія лічаць беларускую мову роднай, узрасла з 53,2% да 54,1% (з 5 058 402 да 5 094 928 чал.), як і колькасць тых жыхароў, што назвалі яе мовай хатніх зносін, – з 23,4% да 26% (з 2 227 175 да 2 447 764 чал.).

Працэнт рускай мовы ў якасці роднай павялічыўся з 41,5% да 42,3%, а ў якасці мовы хатніх зносін – з 70,2% да 71,4%.

Статыстыка адносна іншых моў таксама змянілася. Напрыклад, за апошнія 10 гадоў колькасць жыхароў, што назвалі роднай польскую мову, павялічылася з 16 911 да 20 740, украінскую – з 51 039 да 55 020, грузінскую – з 1214 да 1884, армянскую – з 4337 да 5348, кітайскую – з 1601 да 1772, іўрыт – з 298 да 490.

Паказчыкі асобных моў знізіліся. Напрыклад, колькасць жыхароў, што назвалі роднай літоўскую мову, паменшала з 1875 да 1144, латышскую – з 524 да 423, малдаўскую – з 1570 да 1187, турэцкую – з 374 да 299.

Некаторыя мовы ўвогуле не былі названыя, у адрозненне ад папярэдняга перапісу: эвенская, ульчская, тубаларская. А некаторыя з'явіліся ў спісе: чукоцкая, чарнагорская, партугальская, македонская.

Аналіз статусу і ролі нацыянальнай і іншых моў у розныя гістарычныя перыяды неабходны для разумення працэсаў, што адбываюцца ў грамадстве.

У гісторыі Беларусі моўная палітыка непасрэдна ўплывала на развіццё мовы і нацыі. З набыццём афіцыйнага статусу мова не толькі знаходзілася пад абаронай дзяржавы, але і атрымлівала магчымасць для ўсебаковага і натуральнага развіцця.

Так, наданне старабеларускай мове афіцыйнага статусу ўпершыню адбылося ў Вялікім Княстве Літоўскім (ВКЛ). Гэты статус быў замацаваны Статутам ВКЛ 1566 г. і паўтораны ў Статуце ВКЛ 1588 г. На ёй выдаваліся законы, вялося справаводства, ажыццяўлялася дыпламатычная перапіска, складаліся акты пры канцылярыі Вялікага Князя ВКЛ. Усё гэта спрыяла выпрацоўцы лексічных норм, пашырэнню слоўніка і натуральнаму фармаванню тэрміналогіі [Антанюк 1987: 15].

Сітуацыя змянілася пасля страты статусу афіцыйна-справовай мовы. Як вядома, на працягу XVII ст., калі ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай усё больш падпадала пад польскі ўплыў, старабеларуская мова паступова страчвала свае функцыі, выходзіла з адміністрацыйнага ўжытку, а яе функцыі ўзяла на сябе польская мова. У 1696 г. пастановай Варшаўскага сейма выкарыстанне беларускай мовы ў справаводстве ВКЛ было скасавана. З гэтага часу ў Беларусі афіцыйнай мовай стала польская (разам з лацінскай), якая ўжывалася ў судаводстве і адміністрацыйна-дзяржаўным кіраванні. З канца XVIII ст. у выніку падзелу Рэчы Паспалітай да яе далучылася і руская мова, якая ў XIX ст. пачала пашырацца ў адміністрацыйнай сферы. З гэтага часу Беларусь стала аб'ектам моўнай і культурнай асіміляцыі з боку Расіі.

Адметныя меры па правядзенні асіміляцыі пачаліся з адмены ў 1840 г. дзеяння Статута ВКЛ 1588 г. і ўвядзення ў Беларусі рускага заканадаўства і рускай мовы ў дзяржаўных установах [Беларуская энцыклапедыя, 10: 350–351]. Царская ўлада, як і афіцыйная расійская навука, не прызнавалі самастойнасці беларускай мовы і лічылі яе дыялектам рускай. Аднак некаторыя рускія вучоныя ўжо на самым пачатку XIX ст. “выказваліся за правамернасць вылучэння беларускай мовы як самастойнай нароўні з іншымі ўсходнеславянскімі мовамі” [Шакун 1967: 6].

Беларуская мова функцыянавала ў той час у сферы бытавых зносін. Усерасійскі перапіс насельніцтва 1897 г. паказаў, што ў пяці губернях (Магілёўскай, Віцебскай, Мінскай, Віленскай, Гродзенскай) 63,6% жыхароў лічылі беларускую мову роднай. Даследчыкі неадназначна

ацэньваюць вынікі таго перапісу, паколькі “поняття родного языка и национальности приравнивались друг к другу. Белорусский язык выделялся в составе русского наряду с великорусским и малорусским” [Коряков 2002: 25]. Аднак гэтыя лічбы ўсё ж даюць пэўнае ўяўленне аб тагачаснай моўнай сітуацыі.

На аснове структурных элементаў жывой народнай мовы ў XIX ст. пачала паступова фармавацца новая беларуская літаратурная мова. На пачатку XX ст. у царскай Расіі быў прыняты закон аб свабодзе друку. Функцыянаванне беларускай мовы значна пашырылася ў журналістыцы і літаратуры. Аднак у Расійскай імперыі беларуская мова не мела статусу афіцыйнай і не ўжывалася ў сферы дзяржаўнай улады і кіравання.

Афіцыйны статус новая беларуская літаратурная мова набыла пасля 1917 г. Спачатку ў Беларускай Народнай Рэспубліцы, дзе яна была адзінай афіцыйнай мовай, пасля – у Літоўска-Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы, дзе ў якасці афіцыйных ужываліся пяць моў (літоўская, беларуская, руская, польская, ідыш).

У Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы (БССР) афіцыйнымі сталі чатыры мовы. Так, у Канстытуцыі БССР 1927 г. У якасці афіцыйных абвешчаліся беларуская, яўрэйская, руская, польская. Аднак першай сярод роўных называлася беларуская мова:

У дзяржаўных і грамадскіх установах і арганізацыях Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі ўсталёўваецца поўнае раўнапраўе беларускай, яўрэйскай, рускай і польскай моў. З прычыны значнай перавагі ў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы насельніцтва беларускай нацыянальнасці беларуская мова абіраецца як *пераважная* для ўзаемадачынненняў паміж дзяржаўнымі, прафесійнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі. Публікацыя найважнейшых заканадаўчых актаў адбываецца на беларускай, яўрэйскай, рускай і польскай мовах (арт. 21–23).

У 1920-я гг. праводзілася палітыка, накіраваная на развіццё культуры і моў народаў СССР (у Беларусі яна набыла назву палітыкі беларусізацыі). Гэта дзейсна спрыяла развіццю беларускай мовы, шырокаму ўкараненню яе ў найважнейшых сферах жыцця. Беларуская мова замацавалася ў афіцыйнаправавой сферы, судовай сістэме і органах кіравання, школе і навучы.

Аднак у 1930-я гг. палітыка беларусізацыі хутка змянілася не менш актыўнай палітыкай стварэння адзінага савецкага народа на аснове дээтнізацыі, пазбаўлення этнічных асаблівасцяў народаў нацыянальных рэспублік СССР пры дамінаванні рускай мовы. Адным з найважнейшых кірункаў дээтнізацыі было так званае збліжэнне нацыянальных моў на агульнай аснове, у якасці якой выступала руская мова.

Так, у Канстытуцыі БССР 1937 г. ужо дакладна не вызначаецца дзяржаўны статус беларускай ці якойнебудзь іншай мовы, гаворыцца толькі пра тое, што “Законы, прынятыя Вярхоўным Саветам БССР, публікуюцца на беларускай, а таксама на рускай, польскай і яўрэйскай мовах” (арт. 25), а “Судаводства ў БССР вядзецца на беларускай мове з забеспячэннем для асоб, якія не валодаюць гэтай мовай, поўнага азнаямлення з матэрыяламі справы праз перакладчыка, а таксама права выступаць на судзе на роднай мове” (арт. 86).

На частцы этнічнай тэрыторыі беларусаў, якая знаходзілася да верасня 1939 г. пад уладай Польшчы, афіцыйнай была польская мова.

У Канстытуцыі 1978 г., як і ў Канстытуцыі 1937 г., беларуская і іншыя мовы не зацвярджаліся ў якасці дзяржаўных, гаварылася толькі, што Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР “публікуе на беларускай і рускай мовах законы Беларускай ССР і іншыя акты” (арт. 105), “судаводства ў Беларускай ССР вядзецца на беларускай ці рускай мовах або на мове большасці насельніцтва дадзенай мясцовасці” (арт. 158).

Трэба адзначыць, што адрозненнем гэтай рэдакцыі Канстытуцыі з’яўляецца адыход ад шматмоўя ў адміністрацыйнай сферы. З гэтага часу гаворка ідзе пра выкарыстанне беларускай і рускай моў, а польская і яўрэйская мовы не згадваюцца. Такім чынам, афіцыйнае шматмоўе праіснавала ў Беларусі з 1919 па 1978 гг.

Канец 1980 – пачатак 1990х гг. характарызуецца як перыяд новага нацыянальнага адраджэння, у тым ліку развіцця беларускай мовы. У 1989 г. створана Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны.

Значнай падзеяй стала прыняцце Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” (1990 г.), які замацаваў дзяржаўны статус беларускай мовы і яе выкарыстанне ў розных сферах грамадскага жыцця.

Як вядома, тады адбыліся істотныя змены ў сацыяльных, эканамічных і прававых адносінах, была абвешчана суверэнная Рэспубліка Беларусь (1991).

Гэтыя фактары садзейнічалі значнаму пашырэнню сфер функцыянавання беларускай мовы. Адкрываліся беларускамоўныя школы. У 1993–1994 гг. 63,4% школ ажыццяўлялі навучанне на беларускай мове, 8% на рускай мове і 28,6% на абедзвюх мовах [Конюшкевич 1994: 214]. Мова выкарыстоўвалася ў ВНУ, міністэрствах, ведамствах. Вялася праца па ўдасканаленні беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Распрацоўвалася тэрміналогія ўсіх галін ведаў.

Тагачасную моўную сітуацыю адлюстроўваюць і дадзеныя перапісаў. У перыяд з 1989 па 1999 гг. колькасць жыхароў, што назвалі беларускую мову роднай, вырасла з 65,6% да 73,7%.

Аднак, як адзначаюць даследчыкі, руская мова ўсё яшчэ дамінавала ў важнейшых сферах грамадскага жыцця, і прычыны гэтага палягалі ў гістарычным лёсе беларусаў, вынікам чаго сталі змены “в массовом сознании белорусов, переключение которого в короткие сроки и в условиях жесточайшего социально-экономического и политического кризиса происходит медленно и болезненно” [Конюшкевич 1994: 215].

Статус беларускай мовы як адзінай дзяржаўнай быў замацаваны першай Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь 1994 г. Руская мова вызначалася як мова міжнацыянальных зносін: “Рэспубліка Беларусь забяспечвае права свабоднага карыстання рускай мовай як мовай міжнацыянальных зносін” (арт. 17).

У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь (са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 г.) абвешчана дзяржаўнае беларускае двухмоўе [Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1997: 37].

Як змянілася моўная палітыка і фактычная моўная сітуацыя да і пасля замацавання афіцыйнага двухмоўя, часткова адлюстроўваюць наступныя лічбы. У 1990–1993 гг. назіралася значнае павелічэнне колькасці навучэнцаў на беларускай мове прыкладна на 20%. У 1994 г. “было набрано по Минску 58% первоклассников для обучения на белорусском языке, а уже буквально через год в 1995 году – уже всего 19,5%. Такие же показатели наблюдаем по всем областям Беларуси” [Как белорусский язык..., online].

Перавагу ў бок рускай мовы адлюстравалі і наступны перапіс 2009 г., вынікі якога паказалі значнае зніжэнне колькасці жыхароў, што назвалі беларускую мову роднай (з 73,7% да 53,2%). Такія факты сведчаць аб працэсе моўнай асіміляцыі і дэбеларусізацыі.

У наступны дзесяцігадовы перыяд бачым супярэчлівыя лічбы. З 2010 па 2018 гг. колькасць школьнікаў, што навучаліся на беларускай мове, знізілася з 19 да 11,1% [Соколов 2020: 72].

Аднак дадзеныя перапісу 2019 г. паказалі рост колькасці жыхароў, што назвалі беларускую мову роднай да 54,1%. Варта адзначыць, што павялічыўся і працэнт беларусаў у нацыянальным складзе насельніцтва за апошнія 20 гадоў з 81,2% да 84,9% [Подведены итоги..., online].

У апошнія гады ўзрастае цікавасць да беларускай мовы як унутры краіны, так і сярод беларусаў замежжа. З’явіліся шматлікія адукацыйныя і творчыя беларускамоўныя праекты. Назіраецца павышэнне сацыяльнага статусу беларускай мовы, а таксама кансалідацыя беларусаў на аснове нацыянальнай культуры.

У сучасных умовах беларуская мова развіваецца супярэчліва. З аднаго боку, яна валодае неабходным патэнцыялам для абслугоўвання

ўсіх сфер грамадскага жыцця, мае ўсе функцыянальныя стылі і жанры, яе лексічны склад папаўняецца, складаюцца слоўнікі, ствараюцца навучальныя дапаможнікі. З другога боку, беларуская мова аказваецца недастаткова запатрабаванай.

Супярэчлівай з'яўляецца і моўная палітыка дзяржавы. Даследчыкі адзначаюць, што ў цэлым яна скіравана на падтрымку рускай мовы. Стаўленне дзяржавы да беларускай мовы выглядае парадаксальным: з аднаго боку, яна выцясняецца (зніжаецца колькасць школ, мова не ўжываецца ў сферы адміністрацыі), а з другога боку, – падтрымліваецца (фінансуецца адукацыя, культура і г. д.). Такая моўная сітуацыя з'яўляецца ўнікальнай у сучасным свеце. “Особую уникальность белорусской ситуации придает тот факт, что теснимый язык – белорусский – имеет статус государственного и является родным для двух третей населения” [Коряков 2002: 88, 118].

У такіх варунках беларускай мове цяжка канкурыраваць з рускай мовай і рэалізоўваць сваю поліфункцыянальнасць.

У сітуацыі білінгвізму беларуская і руская мовы павінны функцыянаваць і развівацца гарманічна. Адзін з найбольш важных захадаў, які мог бы садзейнічаць падтрымцы беларускай мовы, – гэта рэальнае пашырэнне яе функцый у дзяржаўнай сферы, у грамадскім жыцці. Верагодна, у моўным заканадаўстве варта было б зрабіць акцэнт на пашыраным выкарыстанні беларускай мовы. Такая практыка ўжо была ў Беларусі, напрыклад, у згаданай Канстытуцыі БССР 1927 г. усталёўвалася поўнае раўнапраўе чатырох моў у дзяржаўных і грамадскіх установах. Аднак з прычыны значнай перавагі насельніцтва беларускай нацыянальнасці беларуская мова была абірана “як *пераважная* для ўзаемадачынненняў паміж дзяржаўнымі, прафесійнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі” (арт. 21–23). Гэта праблема, безумоўна, патрабуе асобнага аналізу. Карысным будзе і вывучэнне заканадаўчага вопыту іншых краін з дзяржаўным двухмоўем і шматмоўем.

Аднак адна сучаснаму Закону *Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь* “кіраўнікі, іншыя работнікі дзяржаўных органаў і іншых арганізацый павінны валодаць беларускай і рускай мовамі ў аб'ёме, неабходным для выканання імі сваіх службовых абавязкаў” (арт. 4), а таксама адпаведна Закону *Аб дзяржаўнай службе* (ад 23 ліпеня 2019 г.) “права на паступленне на дзяржаўную службу маюць грамадзяне Рэспублікі Беларусь, якія дасягнулі васьмнаццацігадовага ўзросту і валодаюць дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь” (арт. 24). Аднак веданне і выкарыстанне беларускай мовы дзяржаўнымі служачымі павінна быць не толькі дэюрэ, але і дэфакта.

Таксама неабходна забяспечыць моўны баланс шляхам выдання законаў на дзвюх мовах. Мэтазгодна ўводзіць болей беларускамоўных

дысцыплін у навучальных установах, павялічыць колькасць гадзін на вывучэнне мовы і ўвогуле пашырыць беларускамоўнае навучанне.

У аспектах моўнай палітыкі і моўнага навучання карысным будзе даследаванне вопыту шматмоўнага Люксембурга, двухмоўнай Канады, унікальнага вопыту Ізраіля па адраджэнні і ўкараненні іўрыта.

Пры такім незбалансаваным двухмоўі беларуская мова патрабуе асаблівай увагі і маштабнай дзяржаўнай падтрымкі. Эфектыўным мог бы стаць нацыянальны праект накіраваны даведачна-інфармацыйнага партала gramota.ru, які ўтрымліваў бы ўсю неабходную інфармацыю пра беларускую мову: правілы, гісторыю мовы, слоўнікі, электронную бібліятэку, форум, навіны, лекцыі, падкасты і інш. Напрыклад, у Расіі партал gramota.ru фінансуецца Федэральным агенцтвам па друку і масавых камунікацыях.

Патрабуюць увагі і праблемы развіцця беларускай мовы за мяжой, у Літве, Польшчы, Украіне, Расіі і іншых краінах, дзе беларусы лічацца этнічнай меншасцю. Гэта важна для захавання беларускага этнасу, кансалідацыі беларусаў і папулярызцыі Беларусі ў свеце.

Неабходна падтрымліваць і мовы этнічных меншасцяў на тэрыторыі Беларусі. Такога прынцыпу прытрымліваецца і сучасная Еўропа. Так, у прэамбуле *Еўрапейскай хартыі аб рэгіянальных мовах і мовах меншасцяў* гаворыцца аб тым, што абарона і развіццё рэгіянальных моў меншасцяў у розных краінах і рэгіёнах Еўропы з'яўляецца важным укладам у будаўніцтва новай Еўропы, заснаванай на прынцыпах дэмакратыі і разнастайнасці культур у рамках нацыянальнага суверэнітэту і тэрытарыяльнай цэласнасці.

“Адзінства ў разнастайнасці” – дэвіз Еўрапейскага Саюза, які азначае, што разнастайнасць культур, традыцый і моў Еўропы – пазітыўны фактар для гэтага кантынента. Варта адзначыць, што беларуская мова таксама з'яўляецца часткай еўрапейскага і сусветнага моўнага багацця.

Важна таксама захоўваць і развіваць рэгіянальную моўную і культурную самабытнасць Беларусі (напрыклад, Усходняга і Заходняга Палесся), якой пагражае знікненне.

Папулярызцыя і культываванне на агульнадзяржаўным узроўні беларускай мовы, а таксама моў этнічных меншасцяў будуць садзейнічаць з'яднанню і развіццю адзінай шматэтнічнай нацыі Беларусі. (Мы разглядаем паняцці ‘нацыя’ і ‘этнос’ як неідэнтычныя. Сучасная нацыя – гэта аб'яднанне грамадзян дзяржавы, незалежна ад іх этнічнай і расавай прыналежнасці. Яе яшчэ называюць палітычнай і грамадзянскай нацыяй, паколькі прыналежнасць да яе вызначаецца грамадзянствам у дзяржаве. Этнос жа бярэ пачатак галоўным чынам ад рода-племянных супольнасцяў і валодае калектыўнай самасвядомасцю кроўнай роднасці).

Ва ўмовах сучаснай міжнароднай інтэграцыі, інтэнсіўных міграцыйных працэсаў актуальным з'яўляецца пытанне аб захаванні самабытнасці беларускага этнасу. Адным са сродкаў самаідэнтыфікацыі этнасу з'яўляецца этнічная мова. Беларуская мова з'яўляецца магутным механізмам кансалідацыі беларускага грамадства. Яна забяспечвае этнічнае адзінства, злучае розныя пакаленні і аб'ядноўвае беларускі народ у геаграфічнай прасторы (на тэрыторыі Беларусі і за яе межамі). Захаванне гэтай этнічнай інтэграцыйнай функцыі беларускай мовы – адна з найважнейшых задач у сферы культурнай палітыкі. Ніякая іншая мова не можа выконваць такой ролі. Таму неабходна выпрацаваць захады і стварыць умовы для развіцця і папулярызацыі беларускай мовы, каб яна валодала ўсёй паўнатай функцый. Гэта мае важнае значэнне для далейшага развіцця беларускага грамадства.

Спіс літаратуры

- Antanûk L.A. 1987. *Belaruskââ navukovaâ tərminalogiâ: Farmiravanne, struktura, upradkavanne, kanstruïvanne, funkcyâniravanne*. Minsk: Navuka i tēhnika [Антанюк Л.А. 1987. *Беларуская навуковая тэрміналогія: Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Belaruskââ ěncyklapedyâ u 18 tamah*. 1996–2004. Minsk: BelĚn. [Беларуская энцыклапедыя ў 18 т. 1996–2004. Мінск: БелЭн.].
- Kak belorusskij âzyk postepenno isčezaet iz školy. Lûbopytnye cifry* [Как белорусский язык постепенно исчезает из школы. Любопытные цифры] [online] <https://mamochki.by/rebenok/articles/stature/difficulty/26819-russky-ili-belorussky-kakoi-yazyk-vybiral-shkoly.html> [доступ: 10.02.2022].
- Konûškevič Mariâ. 1994. *Âzykovaâ situaciâ v Belorussii i osobennosti funkcionirovaniâ russkogo i belorusskogo âzykov*. U: *Âzyk v kontekste obšestvennogo razvitiâ*. Moskva [Конюшкевич Мария. 1994. *Языковая ситуация в Белоруссии и особенности функционирования русского и белорусского языков*. В: *Язык в контексте общественного развития*. Москва].
- Korâkov Ŭrij. 2002. *Âzykovaâ situaciâ v Belorussii i tipologiâ âzykovykh situacij: diss. ... kand. filol. nauk*. Moskva [Коряков Юрий. 2002. *Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций: дисс. ... канд. филол. наук* 10.02.19. Москва].
- Kanstytucyâ Rěspubliki Belarus' 1994 goda (sa zmânennâmi i dapaŭnennâmi, pryŋâtymi na rěspublikanskim rěferěndume 24 listapada 1996 g.)*. 1997. Minsk: Belarus' [Конституцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года (са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 г.). 1997. Мінск: Беларусь].
- Podvedeny itogi perepisi naseleniâ Respubliki Belarus' 2019 goda* [Подведены итоги переписи населения Республики Беларусь 2019 года] [online] <https://pravo.by/novosti/novosti-pravo-by/2020/september/54414/> [доступ: 25.01.2022].
- Sokolov Aleksandr. 2020. *Sovremennââ âzykovaâ situaciâ v Belorussii i ee dinamika v postsovetiskij period*. "Geopolitika i ěkogeodinamika regionov". T. 6(16). Vyp. 4: 66–82 [Соколов Александр. 2020. *Современная языковая ситуация в Белоруссии и ее динамика в постсоветский период*. "Геополитика и экогеодинамика регионов". Т. 6(16). Вып. 4: 66–82].

Šakun Leŭ. 1967. *Karotki aglâd razviccâ belaruskaga movaznaŭstva*. U: *Belaruskae movaznaŭstva: Bibliâgrafičny ŭkazal'nik (1825–1965 gg.)*. Minsk: Navuka i tèhnika [Шакун Леў. 1967. *Кароткі агляд развіцця беларускага мовазнаўства*. У: *Беларускае мовазнаўства: Бібліяграфічны ўказальнік (1825–1965 гг.)*. Мінск: Навука і тэхніка].

STRESZCZENIE: Autorka artykułu analizuje rolę i status prawny języków na Białorusi w różnych okresach historycznych (od czasów Wielkiego Księstwa Litewskiego do współczesności). Rozważany jest wpływ polityki językowej państwa na rozwój i funkcjonowanie języka białoruskiego. Analizowane są statystyki i dokumenty prawne.

SŁOWA KLUCZOWE: status językowy, ustawodawstwo językowe, język białoruski, funkcjonowanie, rozwój językowy, prawa językowe, polityka językowa, język etniczny, naród.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле аналізуецца роля і прававы статус моў у Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды (ад часоў ВКЛ да нашых дзён). Разглядаецца ўплыў моўнай палітыкі дзяржавы на развіццё і функцыянаванне беларускай мовы. Прыводзяцца статыстычныя дадзеныя, аналізуюцца юрыдычныя дакументы.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: статус моў, моўнае заканадаўства, беларуская мова, функцыянаванне, развіццё моў, моўныя правы, моўная палітыка, этнічная мова, нацыя.

Data przesłania artykułu: 15.07.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Maryna Antaniuk-Prouteau / Марына Антанюк-Пруто – Niemcy, Uniwersytet w Breme; dr; specjalność naukowa: językoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: rosyjska i białoruska terminologia prawnicza, terminologia prawa międzynarodowego, leksykologia, frazeologia rosyjska i białoruska.

Adres: Bibliothekstraße 1, 28359 Breme, Niemcy.

Wybrane publikacje (2020–2022):

1. Антанюк-Пруто Марына, Гваздовіч Г.А. 2020. *Навуковая спадчына Л.А. Антанюк (36–44)*. У: *Беларускае слова: тэрміналогія і тэрміназнаўства: зборнік артыкулаў на матэрыялах навуковых чытанняў, прысвечаных 70-годдзю з дня нараджэння прафесара Л.А. Антанюк*, пад агул. рэд. праф. М.Р. Прыгодзіча. Мінск: БДУ.
2. Гончарова Н.А., Антонюк-Пруто М.Г., Круглик Н.А. 2021. *Латиноязычные афоризмы и их семантические эквиваленты в русском, белорусском и английском языках*. *Словарь*. Минск: БГМУ.

Наталля Бахановіч / Natallia Bakhanovich

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Беларусь /

National Academy of Sciences of Belarus, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9360-6455>

e-mail: Natali_ja@mail.ru

Вобраз творчай асобы ў беларускай і польскай малой прозе мяжы XIX–XX ст.: параўнальны аспект

*The image of creative personality in Belarusian and Polish short prose at the
turn of the 19th–20th centuries: comparative aspect*

*Wizerunek osobowości twórczej w białoruskich i polskich krótkich formach
narracyjnych przełomu XIX–XX wieku: aspekt porównawczy*

ABSTRACT: The concept of creative personality at the turn of the 19th and 20th centuries is analyzed on the basis of Belarusian and Polish prose of the small genre. In both literatures, the person engaged in the “production” of art appears in ironic light in the image of a failed creator; similarly, the collision of the hero with the superficial “consumer” of art, as well as critics and reviewers is colored by irony. But while Polish writers express their creative personality through plot-thematic aspects of the desire to commercialize their “product” and concern for the material, the Belarusian show its internal conflict due to a break with tradition.

KEYWORDS: concept of personality, creative personality, turn of the century, fiction, professionalization of art, commercialization of art, modernism.

З асэнсаваннем культуры, угрунтаванай на мовах і створаных на ёй літаратурах, у якасці асновы фармавання нацыянальных утварэнняў [Геллнер 1991; Андерсон 2016] творчае набывае не меншую вагу, чым сацыяльнае. На хвалі дзяржавабудаўнічых рухаў у беларускай і польскай інтэлектуальнай прасторы мяжы XIX–XX стст. асоба пачынае пераасэнсоўваць спосаб і мэту свайго існавання ў свеце: служэнне Богу разнастайваюць іншыя жыццёвыя сэнсы, адным з якіх цяпер уяўляецца і творчая рэалізацыя. Змяняецца сам падыход да чалавечай дзейнасці,

якая пачынае разумецца як культура (Марцін Хайдэгер) – працэс выпрацоўкі і трансляцыі матэрыяльных і духоўных каштоўнасцяў. Філасофская думка развівае ідэю творчага спосабу быцця чалавека ў свеце (Мікалай Бярдзьеў, Станіслаў Бжазоўскі, Ігнат Абдзіраловіч і інш.). Гэта суправаджаецца культурным уздымам у грамадстве, які стымулюе палеміку на тэму мастака і мастацтва ў польскім друку і “нашаніўскаю” дыскусія – у беларускім. Постаць мастака ўздымаецца інтэлігенцыяй на вышыню, пра якую ён не мог і марыць у нядаўні перыяд панавання пазітывісцкага светапогляду з яго ўтылітарным стаўленнем да творчых заняткаў.

Калі гаварыць пра прафесійнага творцу, то

ў беларускай прозе напачатку не было вобраза мастака як асобнага, адмежаванага ад аўтара героя твора <...> пісьменнікі арганічна ўздымаліся да вырашэння гэтай мастацкай задачы праз апавядальную адметнасць сваёй прозы <...>, суб’ектам аповеду рабілася асоба з выразна выяўленым творчым успрыманням свету [Белая 2012: 276].

І хоць першае сцвярджэнне Алены Белай гучыць трохі катэгарычна, як стане зразумела з дадзенага даследавання, усё ж, калі гаварыць у цэлым, літаратуразнаўца мае рацыю, арыентуючы ў даследаванні творчай асобы звяртацца і да блізкага рэальнаму пісьменніку вобраза аўтара ці героя-апавядальніка. Гэта метадалагічна апраўдана і ў дачыненні да польскай прозы, якая на мяжы стагоддзяў таксама поўніцца творчай свядомасцю саміх літаратараў.

Вобраз пісьменніка знаходзіцца ў цэнтры апавядання *Паэт і свет. Перапісаў са знойдзенага рукапісу Баляслаў Прус* (*Poeta i świat. Przepisał ze znalezionego rękopismu Bolesław Prus*) Б. Пруса. Гэта гісторыя сталення няўдалага творцы: яго недалёнабачныя бацькі ахоплены ўласнымі ілюзіямі, у палон якіх трапляе і сын. Яго называюць Фрыдэрыкам Юльёшам у гонар Шапэна і Славацкага і ўвесь час спрачаюцца, музычную ці літаратурную кар’еру варта рабіць дзіцяці. Бацькі не зважаюць, што прырода абышлася з сынам як мачыха, што ўладальніку маленькіх рук складана ахапіць актавы, што ён мае цяжкасці і ў чытанні: „Zato na naukę pisania mama nie kładła zbyt silnego nacisku, sądząc, że gdy zostanie wielkim poetą, będzie mógł przyjąć sekretarza, obeznanego z rzemiosłem przyoblekania myśli w materialną formę” [Prus 1936, 23–2: 211]. Няздольнасць здзейсніць нешта вартае не зніжае ўяўленні творцы пра сябе:

Może i lepiej, żem się wyżej nie kształcił w muzyce, bo zapewne i w niej byłbym męczennikiem jak w poezji. Duch mój jest zanedbto samodzielny i, że tak powiem: rewolucyjny, w granicach legalności. A o ile znam muzykę, zdaje mi się, że – sztuka ta wymagała głębokich reform. [Prus 1936, 23–2: 210].

Аўтар смяецца з мадэрністаў, якія амаль не адрозніваюць творцу-дэкадэнта ад дэкадэнта ўвогуле, паколькі “прыкмета непрадуктыўнасці ўраўноўвае іх абодвух як творцаў без твора” [Ignatowicz 1999: 87]. Але пасля шматгадовых вандровак па свеце ў пошуку натхнення і кахання герой, нарэшце, стварае верш *Туга* (*Tęsknota*). Пісьменнік іранізуе не толькі з калег па цэху, што не маюць здольнасцяў, але і з сябе, таму што таксама праходзіць розныя этапы станаўлення.

Адзін з абразкоў апавядання *Зіма* Максіма Гарэцкага паказвае маладога настаўніка, які хоча стаць нацыянальным пісьменнікам і ўвесь вольны час прысвячае літаратурнай творчасці. Яму варта аддаць належнае ў імкненні да рэалізацыі маштабных задумаў – “ахапіць жыццё Беларусі з усіх бакоў, ува ўсе часы і да самых драбніц” [Гарэцкі 1984, 1: 165]. Арыентацыя на агульнанародныя каштоўнасці і адрознівае ад самазакаханага героя Б. Пруса творчую асобу, увасобленую М. Гарэцкім. Адчуваецца аўтарская сімпатыя да ганарлівага пачаткоўца, які думае не толькі пра славу, але і як абысці цензуру ды вытрымаць роўны стыль. Герой настойлівы: ён пераходзіць да напісання прозы, калі рэдактар раскрытыкаваў яго верш. За “стварэнне нацыянальнай літаратуры” творца бярэцца ў свой шчаслівы дзень – пятніцу, акуратна вымыўшы рукі. Але “праца не йшла», і ён аж задрамаў. Раптам прахапіўся і рынуўся да стала. «Пачакай жа! Дакажу і я сваю славу!» – сцяў ён абсадку, абмакнуў пяро, разгарнуў рукапіс рамана” [Гарэцкі 1984, 1: 166]. Адзін з раздзелаў яшчэ безназоўнага твора мае сімвалічную назву *Utonia*, а само апавяданне, як і ў Б. Пруса, прасякнута іроніяй, скіраванай у бок калег. Нездавальненне напісаным і страх, што ніколі нічога добрага з-пад яго пяра не выйдзе, натуральныя:

Яму зрабілася сорамна і брыдка. Прапала ахвота пісаць, не было цяраплівасці нават чытаць напісанае. І Ляксей Ляксеевіч швіргануў абсадку на рукапіс са злосцю і нянавісцю, аж пяро дзеўбанулася ў паперу і скруцілася, атрамэнт пыркнуў на ўвесь стол, і абсадка стала дыба і захіталася туды й сюды... Вось табе і пятніца [Гарэцкі 1984, 1: 167].

М. Гарэцкі “разраджае” сітуацыю апісаннем, як патэнцыйны прэзаік бавіць час з былой вучаніцай на вяселлі, апавядае ёй пра беларускую справу. У творы ўзнікае надзея на будучыя змены да лепшага: да героя прыйдзе натхненне, калі ён стане бліжэй да жыцця і людзей.

Беларуская і польская малая проза аднолькава высмейвае мяшчан, неадчувальных да прыгожага і мастацкага. Творца раскрываецца праз супастаўленне з безгустоўнай публікай – філістэрамі, з вузкімі поглядамі і двудушнымі паводзінамі. Стварэнню згаданай апазіцыі ў творы *З дзённіка* (*Z pamiętnika*) Уладзіслава Рэйманта спрыяе выбар наратара:

аповед вядзеца праз прызму свядомасці васемнаццацігадовай аўтаркі дзённіка і яе бацькі. Напярэдадні шлюбу з доктарам дзяўчына марыць пра яго славу ў галіне мастацтва, таму што поспех мужа мог бы прынесці ёй вядомасць сярод дэкадэнтаў. Культурны ўзровень членаў сям'і нізкі, што становіцца зразумелым падчас падарожжа – наведвання выстаў, знаёмства з творамі і іх аўтарамі. Гераіня не здольная зразумець ні густоўных рэчаў, ні высокай моды і адмаўляе нават Мар'яцкі касцёл, не адчуваючы ні яго гістарычнасці, ні прыгажосці. Аналагічна характарызуе Венецыю, у якой бы навяла парадак, засыпаўшы каналы і адрамантаваўшы дамы. Дзяўчына ўражана ўбачаным на ўласныя вочы мадэрністам Станіславам Пшыбышэўскім і зусім не ў захапленні ад сустрэчы са старым дзіўным Б. Прусам. Эстэтычны досвед і ўзровень развіцця бацькі відавочныя з выказванняў на тэму музыкі і мастацтва: мужчына ахоўвае мараль, якой насамрэч цалкам пазбаўлены. Пра карціну *Шаленства* (Szal) Уладзіслава Падкавіньскага герой кажа:

Goła pannica na koniu – to ma być sztuka? Sztuka dla porządných ludzi, dla rodzin polskich! nasza, polska sztuka? <...> Cóż to, psiakość nóżki baranie, to ja płacę pięć rubli rocznie gotowymi pieniędzmi i nie mogę zaprowadzić córki ani żony na wystawę, żeby się nie zgorszyły! [Rejmont 1903: 48–49].

У гумарэсцы *Тая трэцяя* (Ta trzecia) Генрыка Сянкевіча збыднелы мастак пан Магурскі не можа дамагчыся рукі і сэрца дачкі мяшчанаў. Але пасля раптоўнага поспеху сваёй карціны ў Парыжы, усеагульнага прызнання і фінансаванага поспеху бацькі нечакана змяняюць рашэнне адносна лёсу дачкі. На апісанай у творы мясцовай выставе публіка болей цікавіцца асобамі саміх мастакоў, чым вынікам іх работы:

Na wystawie podobno tłok od rana do wieczora. Byłem raz tylko, ale że patrzono na mnie więcej niż na obraz, nie pójdę więcej, bo poco się mam napróżno złościć. <...> Byłbym z tego kontent, gdybym naprawdę był pudłem. Ale zanedto jestem malarzem, żeby nie miało mnie złościć takie poniżenie sztuki wobec modnej osobliwości... [Sienkiewicz 1905, XIX: 44].

Таленавіты герой хоча звязаць жыццё з жанчынай, далёкай ад творчасці, якая не разумее яго высокіх памкненняў і толькі робіць выгляд, што дбае пра мараль. Будучай жонцы герой дорыць пярсцёнак у стылі Louis XV, аднак мяшчанам гэты падарунак не падабаецца. Аўтар паказвае пачуцці маладога чалавека на заручынах, дзе безгустоўныя людзі дэманструюць пыху, расчараванне стаўленнем каханай да мастацтва, што ў выніку і прыводзіць творцу да шлюбу з артысткай.

Але не менш недарэчна выглядае празмерная захопленасць філістараў мастацтвам, якую высмейвае ў апавяданні *Фіялетаваы панчохи*

(*Fioletowe pończochy*) Габрыэля Запольская. Калі ў Вене кракаўскі адвакат пан Стэфан знаёміцца з мадэрнізмам і сецэсіяй, то спачатку модныя кірункі яму не падабаюцца, хоць і прыцягваюць да сябе. Яркага колеру і ўзораў дываны і адзенне, як і самі “звышлюдзі”, ці “металюдзі”, уражваюць звычайнага чалавека, які жыве з бездакорна апранутай і прычасанай жонкай у апартаментах з ардынарнай мэбляй. Сужэнцы адзін аднаго не кахаюць і паасобку выходзяць у свет, “*jakby stworzono ich jedynie w celu spożycia pewnej ilości potraw*” [Zapolska, online]. Ён бавіць час у кавярні, дзе збіраюцца

tzw. „dekadenci”, krasnoludki nieduże wzrostem, lecz imponujące w mowie i projektach podboju świata. Panowie ci przeważnie nie zrobili jeszcze nic ani dla literatury, ani dla sztuki, z wyjątkiem kilku ludzi rzeczywistego talentu i pracy. Ale natomiast pili masę kawy, wydymali wzgardliwie usta i nauczywszy się kilku nazwisk w mroku ciemności pograżonych wielkości zagranicznych, spędzali dnie całe w kawiarni... [Zapolska, online].

Іронія пісьменніцы, вядомай выкрыццём мяшчанскай маралі (“дульшчызны”), скіравана не толькі да філістараў, але і да творчай інтэлігенцыі. Герой згадвае дзіцячую здольнасць да малявання і сумее аб нерэалізаваным лёсе мастака, але пісьменніца смяецца і з гэтага: „*W każdym filistrze uśpiony artysta szamotał się teraz w nim i gniewał na praktycznego człowieka, który mu milczeć i spać kazał*” [Zapolska, online]. Сімвалам новай эстэтыкі для адваката выступае фіялетава колер, які лічыўся ўласцівасцю нечага высокага, таму, калі герой бачыць жанчыну ў фіялетавых панчохах, адразу ўяўляе яе адметную душу. Пагарда да жонкі, якая ніколі не здолела б апрануць фіялетавыя панчохі, суправаджаецца каментарам, што тая хвіліну назад выкінула іх, парваныя, у сметніцу.

Тэма безгустоўнасці публікі развіваецца ў шэрагу рускамоўных твораў Максіма Багдановіча, дзе фігуруе блізкі пісьменніку герой-апавядальнік. Гэта ён назірае за публікай падчас і пасля наведвання культурных ды забаўляльных імпрэз. У “маленькім фельетоне” *После концерта Яна Кубелика* М. Багдановіча апісваецца эстэтычны “пасля-смак” ад канцэрта вядомага чэшскага скрыпача і кампазітара:

Выйдя из освещенной залы, переполненной разнообразной толпой, на улицу, я твёрдо решил разобраться в нахлынувших потоком настроений, чувств и дум, которые навяли прекрасные, лёгкие и уверенные звуки волшебной скрипки Яна Кубелика [Багдановіч 2001, 2: 145].

Уражанні рассейваюцца пад уздзеяннем далёкіх ад музыкі слухачоў: адны не разумеюць, чыя музыка іграла, другія абмяркоўваюць кошт білетаў, трэція – велічыню вуснаў артыста і інш. Чым далей людзі

адыходзяць ад канцэртнай залы, тым больш відавочная іх аддаленасць ад мастацтва: яны не запамінаюць і імя кампазітара. Тэму працягвае апавяданне *Около театра миниатюр (С натуры)* М. Багдановіча, дзе прыводзяцца дыялогі людзей пасля выступлення танцораў, якія дэманструюць папулярны ў той час рытмічны танец. І гэтае мерапрыемства заканчваецца пазбаўленымі сэнсу пошлымі мяшчанскімі размовамі: глядачы абмяркоўваюць “сталовыя напоі” ў буфэце і здзіўляюцца, убачыўшы адзін аднаго на канцэрце. Публіка абураецца нава-моднаму танцу, але ахвотна ідзе глядзець яго, з нагоды чаго хтосьці выдае цвярозую думку:

Скажите лучше, что это за публика, которая как только увидит на афише “кэк-уок”, так и валит валом в театр. Ведь вот и мы с вами грешным делом пришли, даром что дождь собирался. А артисты – они на нас работают [Багдановіч 2001, 2: 192].

У творы *На углу (Сценка с натуры)* М. Багдановіча ў цэнтры ўвагі знаходзіцца адзін з відаў займальнай вулічнай творчасці: у японскага фокусніка з рота выкатваюцца яйкі, а з носа – манеты. У той час як людзі ахвотна плацяць за прадстаўленне, набліжаны да аўтара апавядальнік засяроджаны на ўспрыманні публікай незвычайнага таленту і майстэрства выступоўцы. Герой канцэнтруецца на выказваннях глядачоў, сярод якіх шкадаванне пра адсутнасць сапраўдных “хлеба і відовішчаў”, заўвагі наконт тэхнічных момантаў выканання, наіўныя і павярхоўныя меркаванні: “Стало быть фабрика у него в носу. Очень просто” [Багдановіч 2001, 2: 126]. Маўклівы апавядальнік назірае з адметнай, асобасна-інтэлектуальнай дыстанцыі.

У абедзвюх літаратурах ёсць прыкметы іранізавання творчай асобы з тых, з кім ёй даводзіцца ўзаемадзеінічаць – рэцэнзентаў і крытыкаў. Асвятленне зносінаў з імі заканамерна, таму што аўтары як сутыкаюцца з непрыманням сваёй работы, так і самі бываюць у ролі цензараў. Згаданую тэму М. Багдановіч закранае ў творы *Вясной*, дзе два ўрыўкі аб’яднаны вобразам Яныша, які, ачуныўшы ад смяротнай хваробы, выходзіць на вуліцу і радуецца прыродзе і жыццю. Замілаванасць і любасць да ўсяго ахоплівае чалавека, дазваляе адчуць зліццё з Сусветам – гэты момант увасабляе саму нацыянальную літаратуру, якая пасля працяглай паўзы паказвае сябе ў беларускамоўным абліччы. Каб прадэманстраваць іншы погляд на жыццё, пісьменнік уводзіць вобраз крытыка, які канцэнтруецца на адмоўным: А поруч стаяў “наш вельмі шаноўны крытык NN і, бліскаючы акулярамі, цадзіў праз зубы: «Аднакалёрна... зялёнай фарбы занадта... і да таго ж безыдэйна... суздальскі малюнак»” [Багдановіч 2001, 2: 134]. І Б. Прус карыстаецца

магчымасцю “адпомсціць” крытыкам і рэцэнзентам, апісваючы пекла ў творы *Звернуты (Nawrócony)* (1880). Пасля смерці гэтыя людзі атрымваюць пакаранне адпаведна сваім зямным справам:

Widział także pan Łukasz cierpienia literatów. Redaktorowie pism przez całą wieczność dmuchali w olbrzymie samowary, obejmujące od kilku do kilkunastu tysięcy szklanek wody, napróżno usiłując doprowadzić ją do stanu wrzenia. Pracowali niezmiennie, aż do skołowacenia, lecz woda wciąż była letnia. W końcu poczęła nawet cuchnąć, ale pozostała letnią. Niemniejszą mękę cierpieli recenzenci teatralni, którzy z mocy wyższych wyroków zamienili się na baletników, śpiewaków, aktorów, grywali sztuki po dwa razy na dzień i musieli czytywać swoje własne recenzje, pisywane niegdyś o innych, a dziś zastosowane do siebie [Prus 1935, 9: 152].

Камічна выглядае рэдактар і ў творы *Клопаты рэдактара. Абразок з нядаўняга мінулага (Kłopoty redaktora. Obrazek z niedawnej przeszłości)* Б. Пруса.

Пры наяўнасці ў беларускай і польскай малой прозе шэрагу агульных прыкмет у вобразе творчай асобы, выяўленай у коле яе надзённых прафесійных клопатаў, нельга не заўважыць і розніцу ва ўсведамленні героямі розных літаратур сябе і свайго занятку. Яе можна ўявіць праз супастаўленне сюжэтна-тэматычнага ахопу двух знакавых для кожнай з літаратур апавяданняў пра творцу – *Ad leones!* (з лац. *Да львоў!*) Цыпрыяна Норвіда, *Апокрыф* М. Багдановіча і інш.

Ц. Норвід з’яўляецца прадстаўніком больш ранняга пакалення, але “адкрываюць” яго ў перыяд Маладой Польшчы: уяўленні пісьменніка аказваюцца не толькі сугучнымі часу, але і прадказваюць далейшыя шляхі развіцця мастацтва. Згаданае апавяданне прысвечана тэме выбару творцы паміж вернасцю ўласным ідэалам, з аднаго боку, з іншага – жаданню мець прыбытак ад сваёй дзейнасці. Аўтар іранічна апісвае галоўнага героя, акцэнтуючы ўвагу на яго грацыёзным харце ды звычцы бавіць час у рымскай кавярні. Рудабароды разьбяр выглядае тэатральна,

podrywając nieco jedno skrzydło swojego szerokiego kapelusza i ramieniem prawym dodatkując znaczący gest, jakby rzeźbiarskiej gliny garść dorzucił, tak że zatrzymywała się charcica, pozierając mu bystro w oczy, aby zgadnąć, co życzy? [Norwid, online].

Героя характарызуе і яго атачэнне: рэдактар газеты, спявак, падарожнік з гувернёрам. Усе яны закліканы дапамагчы скульптару ў працы над кампазіцыяй: веравызнанне патэнцыяльнага заможнага пакупніка з ЗША пакуль невядомае, таму ёсць складанасці з сімвалічным напаўненнем твора. Але амерыканец бачыць у яшчэ невыразнай скульптуры зусім іншае – і першапачатковая ідэя аказваецца прададзенай

за трыццаць сярэбранікаў. Паміж заказчыкам і выканаўцам заключаецца дамова, паводле якой *Ad leones* без пярэчання ператвараецца ў *Kanimализацыю*. Пакупнік адзначае наяўнасць добрага таленту і прыгожай сукі ў творцы, чым Ц. Норвід тонка “падсвечвае” духоўны вобраз абадвух герояў. На мяжы стагоддзяў навела выклікае спрэчкі: адны разглядаюць вобраз разьбяра як непазбежны вынік капіталізму, іншыя асуджаюць прадажнасць героя. У канцэпцыі творчай асобы дальнабачнага Ц. Норвіда выяўлена бліжэйшая перспектыва развіцця мастацтва, якую будзе вызначаць перавага грашовых інтарэсаў.

Праз тры дзесяцігоддзі пасля з’яўлення апавядання Ц. Норвіда, у знакавы ўступленнем еўрапейскай культуры на шлях камерцыялізацыі творчасці год (дата 1913 г. стаіць на адвароце *Чорнага квадрата* Казіміра Малевіча), беларускі герой *Апокрыфа* М. Багдановіча адчувае асобасную непаўнавартасць з-за таго, што абірае музыку у якасці асноўнага занятку. Прычынай унутранага канфлікту не з’яўляюцца сутыкненні з людзьмі, занятымі ў сферы вытворчасці матэрыяльных даброт. Паколькі ў свядомасць героя “ўшыты” калектыўны вопыт продкаў, ён сам не можа дазволіць сабе вывесці музыку, якая ўяўляецца элементам забаўляльным, за межы хобі. Абвінавачванне ў гультайстве сыходзіць уласна ад героя, у якога пачуццё віны “раз’ядае” душу: “сорамна мне, бо сягоння дзень працы і ўсе клапоцяцца каля зямлі; адзін я нікчэмны чалавек” [Багдановіч 2001, 2: 50]. Дзеля апраўдання мастацтва як самастойнага віду дзейнасці і творцы як важнага і запатрабаванага члена грамадства М. Багдановіч звяртаецца да асобы Ісуса Хрыста. Сустрэча выглядае арганічнай: Бог, навучаючы і Пётру, дае дазвол музыку займацца той справай, да якой ляжыць душа, сцвярджаючы карыснасць яго занятку. Хрыстос парыруе адказамі пра важнасць місіі творцы:

Штодзённымі клопатамі поўніцца жыццё людское. Але калі зварухнецца душа чалавека, – толькі песня здолее спатолюць яе [Багдановіч 2001, 2: 51];
няма красы без спажытку, бо сама краса і ёсць той спажытак для душы [Багдановіч 2001, 2: 51].

Духоўнае знаходзіцца ў неадрыўнай сувязі ад практычна-побытавага і пастаянна “адбываецца”: “Увесь круглы год пяюць” [Багдановіч 2001, 2: 51], – гаворыць музыка. Бог з’яўляецца ў творы невыпадкова: чуласць да хараства і мастацтва ў напоўненай пантэістычнымі перажываннямі беларускай літаратуры – яшчэ і спосаб судакранання з трансцэндэнтным. Хрыстос праз зразумелае селяніну параўнанне дазваляе завяршыць прафесійную самаідэнтыфікацыю герою: “добра быць коласам; але шчаслівы той, каму дадзена быць васільком. Бо нашто каласы, калі няма васількоў?” [Багдановіч 2001, 2: 52]. Апроч звароту да фігуры

Хрыста, для надання значнасці выкладзеным у творы думкам пісьменнік “перадавае” аўтарства іншай асобе.

У той час, як у польскай літаратуры на парадку дня стаіць праблема выбару творцы паміж сапраўдным мастацтвам і матэрыяльнымі выгодамі, у беларускай літаратуры творчая асоба намагаецца “адваяваць” само права быць занятай у гэтай нетыповай сферы дзейнасці. Твор *Васількі* Ядвігіна Ш. таксама напоўнены асацыяцыямі пра сувязь надзённага хлеба на сталe з кветкамі, што сімвалізуе ўзаемадзеянне практычнага, матэрыяльнага з прыгожым, духоўным. “У красе нашага жыцця мы любім, як красуюць васількі” [Ядвігін Ш. 2006: 19], – разважае аўтар. Герой абразкоў Змітрака Бядулі, з якім у літаратуразнаўстве асацыююць творчую асобу і які паўстае ў якасці носьбіта эстэтычнага перажывання (*У досвітку, Ці я вінават?..* і інш.), не толькі не з’яўляецца прафесійным творцам, але і не ўяўляе шляхоў уваблення ў жыццё ўласнага патэнцыялу як вялікай псіхафізічнай сілы:

Здаецца, ахапіў бы ўвесь свет божы і зліўся ў адно з ветрам лёгкім, каб нешта цікавае, патрэбнае казаць убогім вёскам, каторыя, нібы апенькі на пасецы, рассяяны па ўсяму вялікаму абшару беларускіх раўнін і балот... [Бядуля 1986, 2: 26].

Вяўляючы асобу, засмучаную ўласнай няздольнасцю прыносіць матэрыяльна-рэчыўную карысць практычна арыентаванаму асяроддзю, дальнабачныя літаратары садзейнічаюць прафесіяналізацыі творчасці – афармленню яе ў самастойны занятак і наданню творцу статусу паўнаважнага члена грамадства. Таму перад беларускай інтэлігенцыяй стаіць задача сцвярджэння прыярытэту духоўнага: “няхай у нас прабуджаецца разам з тым і святая гордасць: наша пісьменнасць неразвітая і каравая, але вялікім пачуццём наўпоўнена ўсё яе цела, не на грашовых справах трымаецца яна і ніколі не пойдзе чысціць боты капіталу!” [Багдановіч 2001, 2: 192], – фармулюе ідэйны арыенцір у артыкуле *Глыбы і слаі* М. Багдановіч.

У айчыннай прозе адбываецца спроба сцвердзіць не толькі магчымасць паўнапраўна працаваць у сферы “вытворчасці” эстэтычнага, але нават само права чалавека адчуваць і перажываць хараство свету. Апавяданне *На ўсходзе сонца* Цішкі Гартнага закранае тэму, якая паступова будзе набіраць значнасць і праз некалькі гадоў абярнецца дыскусіяй на старонках прэсы. Лірычны герой назірае за зоркамі, раздумваючы над правам селяніна на эстэтычную асалоду, якое ён зноў жа менавіта сам сабе не здольны даць з-за ўбудаваных ў светапогляд ідэй. Навідавоку таксама наяўнасць унутранага канфлікту:

Ты – сын зямлі, нуднай, чорнай зямлі; ты – нявольнік жыцця, цяжкога, горкага, паднявольнага; ты – ахвяра бяды, няшчасця і нядолі!.. Не на тое ты радзіўся, каб дзівавацца хараством прыроды, пазнаваць яе, а пасля ў кніжках чыркаць аб ёй, каб і твае брацці вучыліся любіць яе!.. Ты – дзіця людю цёмнага, забітага, спрацаванага, дзеля каторага няма нічога другога, апроч працы цяжкой, нязможнай, якую ён сам апявае ў песні нуднай, зложанай яго балячым сэрцам, яго клапатлівым мозгам і напісанай чыстаю памяццю на шэра-чорных лістах часу, каторы бяжыць без канца [Гартны 2001, 160].

Хоць здольнасць аддавацца хараству пазіцыянуецца як раскоша, твор завяршаецца нотамі прынесенай усходам сонца радасці, што сцвярджае натуральнае чалавечае права на эстэтычнае.

Між тым, у польскай малой прозе пытанне фінансавага забеспячэння прадстаўніка творчай прафесіі і неабходнасці выбару паміж сапраўднай творчасцю і заробкам ставіцца ўсё больш настойліва. У апавяданні *Разьбяр Мэртэн: Контур да навелы* (*Rzeźbiarz Merten: Kontur do nowelli*) Казіміра Пшэрвы-Тэтмайера малады таленавіты творца мае некалькі ўзнагарод з конкурсаў, шэраг ідэй ды няскончаных работ, на рэалізацыю якіх з-за высокага кошту матэрыялу не стае грошай. Непрызнанасць і галеча – вечныя спадарожнікі творчай асобы, якая не можа саступіць сумленню і пачаць працаваць дзеля заробку. Мэртэн не шукае дапамогі ў заможных і ўладарных, якія ацэньваюць людзей па вопратцы і не разбіраюцца ў мастацтве:

Oni nas nie chcą wynagradzać, oni nam nie chcą nawet dać zarobić, oni nas chcą tylko wyzyskiwać. I to, jeżeli który chce wyjątkowo, bo ogółem oni nas nie potrzebują, my jesteśmy im zupełnie zbyteczni. Czem jest sztuka dla ogółu? Głupstwem, tapetą na ścianie, bez którejby i tak ściana była [Tetmajer 1899: 56].

Бацькі скульптара не толькі падтрымліваюць прафесійны выбар сына, але, паколькі талент павінен прыносіць грошы, раяць бываць сярод уплывовых людзей ды карыстацца пратэкцыяй. Разьбяр, у процівагу паспяховаму калегу, не можа сабе дазволіць выразаць па выяве і памяці, як патрабуе заказчык, пакуль сам падарожнічае па Еўропе. Мэртэн застрэльвае сябе: паводле аўтара, сапраўднае майстэрства ідзе ў пары з беднасцю, а значыць драмай і трагедыяй. Слава прыходзіць да прадстаўнікоў творчых прафесій нярэдка перад смерцю ці пасля яе, і збыднелы герой твора *З успамінаў мастака* (*Ze wspomnień malarza*) (1916) К. Тэтмаера, паміраючы, выказвае яшчэ адну пацверджаную яго жыццёвай практыкай думку:

Służyliśmy obaj jednej pani: sztuce; dalibóg, wszystkiemu innemu więcej służyć warto – dochodu z tego niema. Sława? Jeśli w parze z nią nie idzie zarobek, niema nic głupszego i śmieszniejszego od sławy [Tetmajer 1916: 43].

Сталасцю літаратуры суседзяў, якая ўсё ж мае сваю непарарваную гісторыю, абумоўлена наяўнасць у ёй і вобраза прафесійнага пісьменніка, свядомага свайго месца ў грамадстве. У апавяданні *Апошні (Niedobitek)* Стэфана Жэромскага каларытны медык-недавучка выказвае здзіўленне перад творчай прафесіяй. Лекар прадстаўляе старэйшае пакаленне і выглядае дзіваком, якому пісьменнік аддае даніну павагі. Адчуваецца выключнасць сітуацыі, калі блізкі аўтару герой вымушаны тлумачыць свой занятак:

- Ja... to jest... jestem... nowelistą...
- Nie słyszałem. Cóż to za fach? Inżynier jaki nowomodny?
- Nie, literat.
- Li-te-rat! – przesyłabizował i osiadł ze zdziwienia na łóżki. Jeszcze też tu w Rymkach literatów nie widzieli. W imię Ojca... [Żeromski 1927: 159–160].

У творы *Лаўрэат (Laureat)* К. Тэтмаера вядомы пісьменнік пасля юбілею перажывае адчуванне марнасці сваёй працы, таму што яна не палепшыла жыццё людзей, якія па-ранейшаму паміраюць у сутарэнні яго дома. У апавяданні *Пасля банкету (Po uczcie)* Ежы Жулаўскага літаратар таксама пасля святкавання юбілею прыходзіць дадому і пачынае аналізаваць свае жыццё і дзейнасць. Такая рэфлексія абарочваецца для яго вялікім болем, таму што, на думку героя, ён не жыў у поўнай меры. У апавяданні *Дуэт працы (Dwugłos pracy)* Цэцыліі Валеўскай аўтар аднаго выдатнага твора, ухваленага крытыкай, усё жыццё пакутуе ад пазнейшай забытасці. На сходзе гуральскіх рабочых ён усведамляе памылковасць патрачанага на задавальненне сваёй пыхы жыцця, у той час як сапраўдныя літаратары ўвасаблялі звычайных людзей – творцаў нацыянальнай гісторыі і рэальнасці. Валодаючы развітай прафесійнай ідэнтычнасцю, творчая асоба ў польскай прозе паглыбляецца і ў “тэхнічныя” пытанні сваёй дзейнасці – мадэрнісцкую праблему пошуку адпаведнай мастацкай “мовы”. Герой апавядання *Душа чалавека (Dusza ludzka)* К. Тэтмаера пакутуе ад немагчымасці выявіць чалавечую душу: „Wszystko to, co malowali i rzeźbili ludzie, wszystko to, co malował i rzeźbił on sam, wydawało mu się niewystarczające” [Tetmajer 1916: 69]. У бясконцых пошуках сродкаў у філасофіі, літаратуры, музыцы, мастацтве творца церпіць фіяска: сутнасць души – “усюды і нідзе”, яе нельга ўвасобіць і можна спазнаць.

У беларускай літаратуры асоба, якая ўсведамляе сябе ў якасці пісьменніка, няхай яшчэ ў поўнай меры нерэалізаванага, прадстаўлена ў апавяданні *Рунь* М. Гарэцкага. Уладзімір перажывае духоўны і творчы крызіс, таму ў дзённіку дае незайздросныя ацэнкі ўласным літаратурным здольнасцям:

А ты здольны, ты можаш пісаць, ты здольны, ты павінен працаваць, ты тое-гэта... Пасунь уперад, праслаў родную старонку. Нічога я не маю ў сабе. А каб і геній быў я, – усё роўна. Навошта? Усё некалі будзе невядомым, усё цяперашняе згіне [Гарэцкі 1984, 1: 111].

На думку фіктыўнага выдаўца, з-за падобнага песімізму і няўпэўненасці многія адораныя беларусы застаюцца невядомымі свету. Пісьменніцкае станаўленне ўскладняецца адсутнасцю светапогляднай цэласнасці – важнага крытэрыя развітай асобы, што ў М. Гарэцкага традыцыйна звязана з праблемай “каранёў”:

Я заступаюся за брата-мужыка, а я ж яго не люблю, і ён жа мяне крыўдзіў болей, чым хто [Гарэцкі 1984, 1: 111]; Пісаць – значыць працаваць дзеля людскога чытання. А мне людзі – прыкрасць. Гордасць? Не... Ой, гняце нуда-назола; ой, гложа маркота вялікая сэрца мне [Гарэцкі 1984, 1: 111].

У той час як польская проза засярожваецца на матэрыяльным баку жыцця творцы, М. Гарэцкі выяўляе канцэпцыю асобы праз прызму нявырашанага ўнутранага канфлікту, вынесенага ў абсягі родавай сістэмы.

Тэма фінансавых цяжкасцяў творчай асобы развіваецца ў апавяданні *Сасна* М. Гарэцкага, у якім сын заможнага селяніна ідзе на канфлікт з бацькам, выбіраючы ў якасці занятку замест звыклай працы на зямлі маляванне і роспіс. Прафесійная самаідэнтыфікацыя ўскладняецца неабходнасцю разрыву творцы з сямейнымі каштоўнасцямі, з чаго і вынікаюць матэрыяльныя нягоды. Сімволіку набывае

дрэва, якое знаходзіцца збоку ад новай дарогі, сігналізуе пра бяду, бо героі сышлі з накіраванага ім шляху і выракліся свайго роду. Вобраз сасны, як бачым, звязаны з паняццем родавай спадчыннасці, працягу родавай справы, рамяства [Мацюхіна 2017: 388].

Такое адрачэнне выглядае жорстка і вядзе да трагічных падзей, але яно азначае выбар асобай сябе, захаванне вернасці ўласным глыбінным прыярытэтам. Без гэтага на этапе нацыятварэння, якое ажыццяўляецца праз назапашванне культурнага патэнцыялу, немагчымы рух супольнасці наперад. “У эпоху мадэрна чалавек пачынае адбудоўваць свой унутраны свет і сваё жыццё свядома, і самабудаўніцтва становіцца ўнутранай неабходнасцю [Чернявская, online], – характарызуе гэты перыяд этнолаг і культуролог Юлія Чарняўская. Таму ў *Сасне* М. Гарэцкага няма тых, хто мае рацыю, і тых, хто вінаваты: няпростасць станаўлення – характэрная прыкмета асобы на мяжы XIX–XX стст. як перыяду абуджэння свядомасці і самасвядомасці.

Калі раней самаўдасканаленне ў многім звязвалася з прапанаванымі рэлігіяй пасляжыццёвымі мэтамі, то на мяжы XIX–XX стст. яно

пачынае паўставаць у выглядзе разнастайных жыццёвых сэнсаў як спосабаў апраўдаць чалавечае існаванне. Узмацняецца значнасць творчасці, якая дазваляе чалавеку, пераадолеўшы дэтэрмінаванасць узростам, полам, рэлігіяй, паходжаннем, сцвердзіць безумоўную вартасць жыцця як каштоўнасці і “працягнуць” сваё існаванне ў калектыўнай памяці. Гэтыя грамадскія працэсы нараджаюць у беларускай і польскай малой прозе адметны тып героя, які забяспечвае інтэлігенцыі аўтарэфлексію. Канцэпцыя творчай асобы нярэдка пазіцыянуецца праз прызму іроніі і ахоплівае шырокае кола пытанняў штодзённых клопатаў: прафесійную несамавітасць, канфрантацыю з мяшчанамі, крытыкамі і рэцэнзентамі. Творца выяўляецца ў вобразе не толькі прадстаўніка крэатыўнай прафесіі, але і набліжанага да аўтара героя ці апавядальніка. Разам з тым, у вобразе такой асобы ў беларускай і польскай малой прозе прысутнічаюць і прыкметныя адрозненні, прычыны якіх заключаны ў гісторыі развіцця мастацтва слова ў папярэднія стагоддзі: моўная непарарванасць літаратурнай традыцыі суседзяў выяўляецца ў вобразе сталага літаратара, які ўсведамляе выключнасць свайго занятку і цалкам прысвячае сябе яму, рэфлексуе над пражытым жыццём і здзейсненым. У той час як канцэпцыю асобы ў польскай літаратуры вызначае перспектыва камерцыялізацыі мастацтва і заклапочанасць неабходнасцю выбару паміж сапраўднай творчасцю і грашовымі інтарэсамі, у беларускай літаратуры дамінуе засяроджанасць на ўнутраным канфлікце героя, нярэдка ўкараненым у родавых праблемах, і вымушаным разрыве з традыцыяй. Таму нашыя аўтары не толькі імкнуцца сцвердзіць творцу як паўнавартаснага члена працоўнага калектыву, але і права чалавека на эстэтычнае ў штодзённым жыцці.

Спіс літаратуры

- Anderson Benedikt. 2016. *Voobražaemye soobšestva. Razmyšleniâ ob istokah i rasprostraneniî nacionalizma*. Moskva: Kučkovо pole [Андерсон Бенедикт. 2016. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма*. Москва: Кучково поле].
- Âdvigîn Sh. 2006. *Wybranyâ tvory*. Mînsk: Mastackaâ litaratura [Ядвігін Ш. 2006. *Выбранные творы*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Bâdulâ Zmitrok. 1986. *Zbor tvoraŭ: u 5 t. T. 2*. Mînsk: Mastackaâ litaratura [Бядуля Змітрок. 1986. *Збор твораў: у 5 т. Т. 2*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Bagdanovič Maksim. 2001. *Poŭny zbor tvoraŭ: u 3 t. T. 2*. Mînsk: Belaruskâ navuka [Багдановіч Максім. 2001. *Поўны збор твораў: у 3 т. Т. 2*. Мінск: Беларуская навука].
- Belaâ Alena. 2012. *Geroj. Asoba. Haraktar: mastackaâ persanalogiâ ŭ belaruskaj proze peršaj trêci XX stagoddzâ*. Baranavičy: Baranavicki dzâržaŭny ŭniversitêt [Белая Алена. 2012. *Герой. Асоба. Характар: мастацкая персаналогія ў беларускай прозе першай трэці XX стагоддзя*. Баранавічы: Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт].

- Černâvskaâ Yuliya. *Belorusy: ot «tutëjšyh!» k nacji* [Чернявская Юлия. *Белорусы: от «тутэйшых» к нации*] [online] http://lib100.com/social_psychology/belarusians/html/ [доступ 13.09.2021].
- Garëcki Maksim. 1984. *Zbor tvoraŭ: u 4 t. T. 1.* Minsk: Mastackaâ litaratura [Гарэцкі Максім. 1984. *Збор твораў: у 4 т. Т. 1.* Мінск: Мастацкая літаратура].
- Gartny Tsishka. 2001. *Zavâjšaâ krasa.* Minsk: Mastatskaya litaratura [Гартны Цішка. 2001. *Завяўшая краса.* Мінск: Мастацкая літаратура].
- Gellner Ernest. 1991. *Nacii i nacionalizm.* Moskva: Progress [Геллнер Эрнест. 1991. *Нації і націоналізм.* Москва: Прогресс].
- Ignatowicz Ewa. 1999. *Bohaterowie polskiej prozy współczesnej, 1864–1914: artyści, twórcy.* Warszawa: Wydawnictwo Dydaktyczne Wydziału Polonistyki.
- Norwid Cyprian. "Ad leones" [online] <https://literat.ug.edu.pl/nproza/adleon.htm> [dostęp 24.03.2022].
- Prus Bolesław. 1935. *Pisma: w 26 t. T. 9.* Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. Kraków: Drukarnia narodowa.
- Prus Bolesław. 1936. *Pisma: w 26 t. T. 23. Cz. 2.* Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. Kraków: Drukarnia narodowa.
- Rejmont Władysław. 1903. *Z pamiętnika.* Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. – Kraków: G. Gebethner i sp.
- Sienkiewicz Henryk. 1905. *Pisma: w XL t. T. XIX.* Warszawa: Gebethner i Wolff. Kraków: G. Gebethner i sp.
- Macûhina Taccâna. 2017. *Navukovyâ školy nearamantyzmu, imprësiânizmu, simvalizmu ŭ sučasnym litaraturaznaŭstve. U: Tëoryâ litaratury ŭ dyâlogu eŭrapejskikh kul'tur.* 2017. Rëd. M. Tyčyna. Minsk: Belaruskaâ navuka [Мацяхіна Таццяна. 2017. *Навуковыя школы неарамантызму, імпрэсіянізму, сімвалізму ў сучасным літаратуразнаўстве. У: Тэорыя літаратуры ў дыялогу еўрапейскіх культур.* Рэд. М. Тычына. Мінск: Беларуская навука].
- Tetmajer Kazimierz. 1899. *Melancholia.* Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. Kraków: G. Gebethner i sp.
- Tetmajer Kazimierz. 1916. *Tryumf.* Kraków: Nakładem J. Czerneckiego, Druk E. i Dr.K. Koziańskich.
- Zapolska Gabriela. *Fioletowe pończochy* [online] <https://docer.pl/doc/n5vc8v1> [dostęp 24.03.2022].
- Żeromski Stefan. 1927. *Rozdziqbiq nas kruki, wrony...* Kraków: Druk W. Anczyca i sp. Warszawa: Wyd-wo J. Mortkowicza.

STRESZCZENIE: Pojęcie osoby twórczej przełomu XIX i XX wieku analizowane jest na podstawie białoruskiej i polskiej prozy małodatunkowej. W obu literaturach osoba zaangażowana w dziedzinę „produkcji” artystycznej pojawia się w ironicznym świetle na obraz nieudanego twórcy; podobnie spotkanie bohatera z powierzchownym „konsumentem” sztuki, a także krytykiem i recenzentem jest zabarwione ironią. Jeśli jednak polscy pisarze ujawniają osobowość twórczą poprzez fabularno-tematyczne aspekty dążenia do komercjalizacji swojego „produktu” i troski o rzeczy materialne, to Białorusini pokazują jej wewnętrzny konflikt z powodu zerwania z tradycją.

SŁOWA KLUCZOWE: koncepcja osobowości, osobowość twórcza, przełom wieków, proza artystyczna, profesjonalizacja sztuki, komercjalizacja sztuki, modernizm.

АНАТАЦЫЯ: На матэрыяле беларускай і польскай малой прозы аналізуецца канцэпцыя творчай асобы мяжы XIX–XX стст. У абедзвюх літаратурах чалавек, заняты ў сферы “вытворчасці” мастацкага, паўстае ў іранічным асвятленні ў вобразе няўдалага творцы; аналагічна іронія афарбавана сутыкненне героя з павярхоўным “спажывцом” мастацкага, а таксама крытыкам і рэцэнзентам. Але, калі польскія пісьменнікі выяўляюць творчую асобу праз сюжэтна-тэматычныя аспекты імкнення да камерцыялізацыі свайго “прадукту” і заклапочанасці матэрыяльным, то беларускія – паказваюць яе ўнутраны канфлікт з-за разрыву з традыцыяй.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: канцэпцыя асобы, творчая асоба, мяжа стагоддзяў, мастацкая проза, прафесіяналізацыя мастацтва, камерцыялізацыя мастацтва, мадэрнізм.

Data przesłania artykułu: 30.08.2022

Data akceptacji artykułu: 05.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Natallia Bakhanovich / Наталля Бахановіч – Białoruś, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Literaturoznawstwa im. Janki Kupały, mgr; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: komparatystyka, analiza porównawcza i typologiczna prozy pomniejszych gatunków przełomu XIX i XX wieku, wielojęzyczna literatura Białorusi XIX wieku w kontekście europejskim, dyskurs białoruski w literaturze polskiej.

Adres: Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы; вул Сурганава, 1, корп. 2, 220072, Мінск, Беларусь.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Бахановіч Наталля. 2021. Асоба і час у публічнай лекцыі “Жанчына” Войслава Савіча-Заблоцкага. “Полымя” № 7: 107–111.
2. Бахановіч Наталля. 2021. Беларуская талерантнасць праз прызму вобразаў іншаверцаў у шматмоўнай літаратуры Беларусі XIX ст. У: *Международ. конф. “Историческое и культурное наследие евреев в Беларуси сквозь века” (28–30 июня 2021)*. [online] https://cub_backend2.hb.bizmrg.com/content/950b5376c83511ebad4eeec21b679be1/files/rwv5boio5k.pdf [дата доступу: 01.07.2021].
3. Бахановіч Наталля. 2021. Сваё і чужое ў розных “аб’ектывах”, або Абліччы Іншага ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя. “Полымя” № 4: 97–103.
4. Бахановіч Наталля. 2022. Мастацка-вобразнае асэнсаванне немца ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя. “Дзеяслоў” № 1 (116): 215–227..
5. Бахановіч Наталля. 2022. Суседзі і суседства ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя. (91–146). У: *Беларуска-еўрапейскія літаратурныя ўзаемасувязі і імагалогія*. Навук рэд. У.В. Гніламёдаў, М.У. Мікуліч. Мінск: Беларус. навука

Аляксандр Бразгуноў / Alaxandr Brazgunou

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Беларусь /

National Academy of Sciences of Belarus, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1347-8690>

e-mail: beowulf.bel@gmail.com

Вобраз “іншага” ў беларускай літаратуры XVI–XVIII стагоддзяў

The image of the Other in Belarusian literature of the 16th–18th centuries

Wizerunek „innego” w literaturze białoruskiej XVI–XVIII wieku

ABSTRACT: In the article, the features of the presentation of the image of the Other in the Belarusian literature of the Renaissance and Baroque epoch are considered based on the example of the most significant written monuments (Pilgrimage by M.K. Radziwiłł, diaries of S. Maskiewicz, E. Pielgrzymowski, T. Billewicz, J. Charkiewicz). It has been established that the medieval understanding of otherness, determined by Christian dogma, in the literature of the 16th – 18th centuries is gradually being replaced by subjective perception, which means that the opinion of a particular person, and not of a collective, becomes important. This testifies to the growth of the author's principle and the destruction of the poetics of the literature of reflective traditionalism.

KEYWORDS: author, Baroque, Belarusian literature, image of the “otherness”, Renaissance, subjectivity.

У пошуку першай усходнеславянскай пісьмовай крыніцы, якая змяшчала б матэрыял, хоць у нейкай ступені датычны да ўспрыняцця іншасці, мы неадменна спынімся на перакладах біблейскіх кніг. Дзеі “абранага народа”, апісанне якіх разгортваецца на вялізарнай геаграфічнай прасторы Бліжняга Ўсходу, Малой Азіі і паўночнай Афрыкі і на значным адцінку чалавечай гісторыі (XV ст. да н. э. – I ст.), адкрываюць, здавалася б, шырокае поле для даследчыцкіх інтэрпрэтацый. На жаль, гэтаму перашкаджае дагматычны статус біблейскіх кніг у юдэйскай і хрысціянскай традыцыі, за якім – доўгі працэс кадыфікацыі, а значыць, ідэйнага ўзгаднення, выпраўлення і сэнсавага ўдасканалення

тэкстаў. Хаця многія з кніг Бібліі, без сумнення, маюць літаратурнае паходжанне і змяшчаюць цікавыя звесткі па гісторыі ўзаемадзейненняў усходніх народаў, у сваёй сукупнасці яны, усё ж, уяўляюць ідэалагічны прадукт, які арыентуе на размежаванне паміж *сваім* і *чужым* на падставе рэлігійна-містычнага вучэння, а не прэзентацыі канкрэтнай іншасці. Гэта азначае, што ідэалагічная еднасць набывае каштоўнаснае значэнне, а культурная адрознасць папроста элімінуецца з дыскурсу саборнасці. Таму цэнтральным пытаннем, вакол якога вядзецца, напрыклад, еўрапейская царкоўная палеміка, у тым ліку ў Вялікім Княстве Літоўскім (далей – ВКЛ), з’яўляецца не культура габрэйскага ці іншага народаў, а менавіта гісторыя станаўлення рэлігійнага вучэння і яго дагматычны сэнс. За філалагічнай працай Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, выдаўцоў Берасцейскай Бібліі 1563 г. стаіць жаданне стварыць такія дасканалыя пераклады, якія без скажэння транслявалі б найвышэйшы сэнс, закладзены ў *Бібліі*, паколькі, як бачылася тагачасным асветнікам, у прыватнасці, Ф. Скарыну, “в сей книзе всее прироженое мудрости зачало и конець, Бог Вседержитель познаван бывает” [Анталогія 2003: 322].

Прыўнесены хрысціянствам дагматычна-ідэалагічны падзел на сваіх і чужых аказаў, між тым, непасрэдным уплыў на характар развіцця як царкоўнага, так і свецкага пісьменства ў Еўропе. І справа не толькі ў тым, што пачаўся “адлік часу з адмоўным і дадатным знакам” [Ле Гофф 1992: 159], г. зн. адбыўся падзел гісторыі на сакральную (біблейскую, свяшчэнную) і свецкую (чалавечую, зямную). Прывязка да біблейскага часу дазваляла вытлумачваць падзеі і культурныя здабыткі еўрапейскай антычнасці, а тым самым упісваць іх у межы свяшчэннай гісторыі, рабіць імавернымі для чытача. Пры гэтым не мела значэння, што дзеянне адбывалася ў дахрысціянскую эпоху. Так, падзеі ў *Троі* перакладчык адносіць да часу, “коли царствовал Д[а]в[ы]дъ, сынъ Иесеов, в земли Жидовской” [Беларускія Аляксандрыя... 2009: 199], у поўным сербскім спісе *Аляксандрыі* – да “еврейскому г[о]с[по]дству от арьхиерей Иереміи пророку” [Аляксандрыя 1962: 157]. Як бачым, захаванню гістарычнай храналогіі ўвага не надаецца: аўтара не бянэжыць, што Аляксандр Вялікі (IV ст. да н. э.) з’яўляецца сучаснікам біблейскага прарака Ерамій (VII–VI стст. да н. э.), а траянскія падзеі (XIII–XII ст. да н. э.) адбываюцца ў часы цара Давыда (XI–IX ст. да н. э.). Яго задача – упісаць у кантэкст свяшчэннай гісторыі падзею, якая адбывалася на тэрыторыі, хай сабе і язычніцкай у мінулым, але хрысціянскай у сучаснасці аўтара.

Аперываванне катэгорыяй біблейскага **часу** суправаджалася таксама рэтраспектыўнай “хрысціянізацыяй” тае геаграфічнае **прасторы** антычнасці, якая ў аўтара належала ўжо да хрысціянскай айкумены.

Па-за ахопам падобнага ўяўлення аказваліся, аднак, нехрысцінскія, “нячыстыя” землі. Для сярэднявечнага чалавека яны – terra incognita, якая знаходзіцца ў паралельным часавым вымярэнні, там можа адбывацца ўсё, немагчымае ў хрысціянскім універсуме. Супярэчнасць здымалася тым, што сярэднявечныя этычныя канцэпцыі сыходзілі з лакальнасці маральных уяўленняў – духоўная прастора пэўнага вучэння мела вызначаны геаграфічны арэал распаўсюду, а таму маральным паняццям была ўласцівая лакальная прыкмета, а лакальным – маральная [Лотман 1965: 211]. Іншымі словамі, траплянне героя ў іншую геаграфічную прастору можа прыводзіць да змены ў маральнасці яго паводзін, або, дакладней, да яго падпарадкавання іншай маральнасці. У беларускім перакладным пісьменстве гэты прынцып захоўваў сваю актуальнасць да самага канца XVIII ст.

Так, у *Аповесці пра Трышчана* (канец XVI ст.) перамяшчэнне героя ў геаграфічнай прасторы, звычайна як правіла, шчыльна спалучана з маральным выбарам. У Францыі яго спрабуе спакусіць каралеўская дачка, у Карнаваль ён выпраўляецца, пакутуючы ад невырашальнай супярэчнасці паміж васальным абавязкам перад каралём Маркам і каханнем да прызначанай апошняму Іжоты. У Плачным горадзе, вымушаны падпарадкавацца мясцоваму закону, Трышчан, насуперак уласнаму жаданню, забівае бацькоў рыцара Галіёта. Звернем увагу на гэту істотную дэталі: перад маральным выбарам герой паўстае выключна тады, калі апынаецца ў чужой зямлі (у чужой прасторы). Менавіта там узнікаюць усе перашкоды ў яго каханні да Іжоты, няшчасці, якія пераследуюць героя на працягу ўсяго твора. У фінале рамана цяжка паранены Трышчан, які ніколі не зазнаў паразы ў бітвах і турнірах, аказваецца “под градом Барохом в Пазарейской земли” і ў лісце просіць караля Марка адпусціць да яго Іжоту, “ачеи бы мя злечыла, иж она лекарство добре умеет” [Беларускія Александрыя... 2009: 477]: узніклая на чужыне праблема выбару паміж каханнем і васальным абавязкам павінна вырашацца таксама на чужыне.

У *Аповесці пра Баву* (канец XVI ст.) падарожжа таксама моцна спалучана з маральным выбарам, аднак не закранае выключна галоўнага героя. Ратуючыся ад падступства ўласнае маці, Бава пакідае родны горад на купецкім караблі і па пэўным часе прыбывае ў заморскую Арменію. Там ён трапляе на службу да мясцовага караля, дачка якога, Дружнена, адразу закахалася ў юнака. Падступны прыдворны Агулін, выдаўшы сябе за занямоглага караля, паслаў Баву да “сараценского солдана”, сына якога Бава раней забіў у двубой. Да гэтага моманту ўспрыняцце падарожжа (як перамяшчэння ў геаграфічнай прасторы) ў аповесцях пра Трышчана і Баву супадае, бо проціпастаўленне “свая –

чужая зямля” адбываецца ў межах хрысціянскага свету. Далейшае развіццё дзеяння адбываецца ў апазіцыі “хрысціянская – мусульманская (*сарацэнская*) зямля”. Адпаведнае гучанне набывае матыў маральнага выбару, які ўскладняецца выбарам рэлігійным: султан двойчы прапануе Баве прыняць іслам і ажаніцца з яго дачкой Малгарыяй, аднак рыцар застаецца верны сабе.

Падобнае перасячэнне геаграфічнага (лакальнага) і маральнага элементаў у разгляданы перыяд невыпадковае і звязана з падабенствам прасторавых уяўленняў сярэднявечнага чалавека з прасторавымі ўяўленнямі ў часы Антычнасці, калі пачалі з’яўляцца першыя творы гістарычнай і прыгоднікай тэматыкі. На землях Беларусі і Украіны сярод першых падобных твораў былі аповесці траянскага цыклу і *Александрыя*. Менавіта яны ў XII–XV стст. служылі для тагачаснага чытача крыніцай ведаў пра падзеі сёвай даўніны, пра гісторыю, норавы і звычаі іншых народаў. Незвычайнае, экзатычнае, непадобнае на сваё прыцягвала чытача найперш, а пачыналася яно ў творы адразу, як толькі герой апынаўся за межамі еўрапейскай айкумены. Усе краіны, зведаныя Аляксандрам па-за яе межамі (Сірыя, Палестына, Егіпет, Мідыя, Персія, Бактрыя, Індыя, Вавілонія), – своеасаблівыя ўтопіі, антытэтычна злучаныя з яго роднай Грэцыяй у адзінай сістэме сацыяльных, маральных і рэлігійных адносінаў па прынцыпе “сваё” – “чужое”. Такія ўтопіі патрабавалі адпаведнай геаграфіі, асаблівага жывёльнага і расліннага свету. Гэта і незвычайная “Висайдская земля”, дзе заўсёды пануе цемра, і дзікія вогненныя горы, з якіх нараджаюцца вогненныя саламандры, і васіліск ад погляду якога воіны падаюць мёртвымі.

Як у сербскай, так і ў лацінскай рэдакцыях беларускай *Александрыі* мы знаходзім своеасаблівую мадыфікацыю вышэйзгаданай антытэзы – “праведнае (сваё)” – “грэшнае (чужое)”, якая адсутнічае ў антычны перыяд развіцця твора і з’яўляецца вынікам пазнейшай хрысціянізацыі вобраза Аляксандра Вялікага і яго ўключэння ў кантэкст свяшчэннай гісторыі. Так, у *Александрыі* поўнай лацінскай рэдакцыі (XVII ст.) змешчана “перапіска” палкаводца з галоўным брамінам Дандаміем, у якой супастаўляюцца звычаі, норавы і рэлігійная практыка дахрысціянскай Грэцыі і тагачаснай Індыі. Укладзеныя ў вусны Дандамія эскапады супраць язычніцтва павінны былі прыйсціся даспадобы чытачу, бо цалкам суадносіліся з тым, што ён чуў у штодзённым жыцці царкоўнай абшчыны:

Мы ку чти богом бытла не забиваемы, церквей не будуемы ани болванов золотых або сребряных не ставляемы; ты сам тую уставу маешь, иж з добра твоего оферу чиниш, абы выслушали прозбу твою. Чи ли не розумеешь, ижъ богъ не для пенезей ани для крови телцовъ, скопов

и козлов, але для цнотливых справ и молитвъ покорныхъ бывае ку милосердью порушон? А для того богъ выслушает ч[e]л[o]в[e]ка для слова, бо з слова ставаемся ровни богу; богъ слово есть, а з того слова вси речи живут и trwaют – мы тое слово завжды милуемы а тое в почтivosti маемы [Беларускія Александрыя... 2009: 91].

Названыя вышэй і падобныя да іх творы складаюць своеасаблівы міжнародны рэпертуар сюжэтаў і герояў, іх можна сустрэць у многіх еўрапейскіх літаратурах на вялікім часавым адрэзку, ад V-га да XVIII-га стст. У ВКЛ менавіта яны, побач з гістарыяграфічнымі творамі, у склад якіх нярэдка ўваходзілі, былі, як ужо адзначалася, асноўнымі крыніцамі агульнадаступных ведаў пра іншыя краіны і народы да канца XVI ст. Але і ўласна гістарыяграфічны матэрыял, стракаты паводле формы і зместу, быў аб’яднаны па адным прынцыпе: падзеі паказваліся такімі, якімі **маглі быць**, а не былі насамрэч. Прычыны не заўсёды палягалі ў недахопе інфармацыі, даволі часта яны мелі ідэалагічныя і палітычныя падставы, як, напрыклад, пры стварэнні М. Стрыйкоўскім міфалагізаванай гісторыі ВКЛ. Паступовыя змены пачаліся ў эпоху Адраджэння, звязаную з пашырэннем міжнародных сувязяў, з вялікімі геаграфічнымі адкрыццямі, што, безумоўна, спрычынілася да змены ўяўленняў пра навакольны свет. Узнікаюць арыгінальныя творы з апісаннямі падарожжаў, пілігрымак, дыпламатычных выправаў у еўрапейскія і азіяцкія краіны. На змену наменклатуры гатовых сюжэтаў і герояў паступова прыходзіць індывідуальная аўтарская творчасць, недакладнасць і фантазію змяняе асабістае сведчанне, шаблонныя ўяўленні – асабістае ўражанне. Сам факт прысутнасці аўтара на месцы падзеі і хоць бы мінімальнай датычнасці да яе карэнным чынам змяняе характар апісання нораваў, звычаяў і ладу жыцця іншых народаў.

У беларускай літаратуры XVI–XVII стст. найбольш выразна падобныя элементы праяўляюцца ў аўтабіяграфічна-мемуарнай прозе, дзе аўтар нярэдка змяшчае на першы план уласную асобу, раскрывае свае адносіны (аўтарскую пазіцыю) да таго, што апісвае – дэманструе суб’ектыўны, уласцівы адзінцы, а не калектыву, погляд. Што не азначае, аднак, немагчымасць спалучэння гэтага падыходу з традыцыйнымі формамі прэзентацыі калектывных каштоўнасцяў.

Такім аўтарам з’яўляецца Мікалай Крыштаф Радзівіл (Сіротка). У сваёй *Пэрэгрынацыі* (1601) побач з карпатлівым апісаннем вялікага мноства важных для хрысціяніна мясцін, звязаных са старазапаветнымі і евангельскімі падзеямі, ён часта падае апісанні нораваў, звычаяў або побытавых дэталей з жыцця народаў тых краін, якія давалося яму наведаць як па шляху ў Святую Зямлю, так і падчас вяртання адтуль. Апісанню Ізраіля і Палестыны надаецца вялікая ўвага, але выключна як

мясцінам біблейскай гісторыі. Аўтарская рэфлексія мае тут зададзены хрысціянскім веравучэннем характар. А вось у апісанні нехрысціянскіх зямель і народаў М.К. Радзівіл выяўляе сваю назіральнасць, здольнасць прыкмячаць пэўныя дэталі, даваць адназначныя, хаця часта і прадугзятныя, ацэнкі пабачанаму. Падчас наведвання Кіпра ён, праз уласныя надобры досвед, прыходзіць да высновы, што мясцовыя туркі жывуць “з паклёпу на хрысціянаў і гандляроў” [Кніга жыццёў 1994: 188], а “ў Егіпце або на якім урадзе сядзяць, або гандлем займаюцца, самі ж егіпцяне – хто ратаі, хто гаспадары, арабы ж – разбоям жывуць, мурыны – амаль усе гандляры” [Кніга жыццёў 1994: 317].

Па-за хрысціянскай тэматыкай найбольшую ўвагу надае ён мусульманскаму свету, што было абумоўлена самой геаграфіяй падарожжа: Кіпр, Святая Зямля і Егіпет знаходзіліся ў той час пад турэцкай уладай. Тэкст *Пэрэгрынацыі* сведчыць, што М.К. Радзівіл быў добра абазнаны ў асаблівасцях ісламу, ён адрознівае вучэнні шыітаў (прамых нашчадкаў Мухамада) і сунітаў (прыхільнікаў Алі, зяця прарока), тлумачыць сэнс пэўных мусульманскіх абрадаў і святаў. Хоць апісанні адрозненняў паміж блізкаўсходнімі народамі і супольнасцямі часам даволі далёкія з пункту гледжання сучаснай навукі, трэба памятаць, што ў канцы XVI ст. падобныя звесткі ўсё яшчэ нярэдка грунтаваліся на тых самых крыніцах, што і гістарычныя аповесці кшталту *Александрыі*. Так, паведаміўшы пра норавы і лад жыцця арабаў і нязgodу між імі, М.К. Радзівіл згадвае адну з іх абшчын, дружаў, якую выводзіць “ад тых французаў, якія некалі зямлю Абяцаную ў сарацынаў адабралі; але жыццё і справы іхнія гэткія благія і за паганскія горшыя, што болей пра іх пісаць, вушы цнатлівыя шкадуючы, не хачу” [Кніга жыццёў 1994: 189], а пазней яшчэ раз звяртаецца да гэтай тэмы, каб даць больш уважанае і спакойнае апісанне [Кніга жыццёў 1994: 302–303].

Вялікае месца адведзена ў творы Егіпту і аднаму з найбольшых яго гарадоў, Каіру [Кніга жыццёў 1994: 305–385]. З-пад пяра пісьменніка-пілігрыма паўстае даволі каларытная, напоўненая шматлікімі дэталямі экзатычная карціна жыцця вялікага ўсходняга горада ў яго штодзённымасці і святах, побыце і рэлігійных практыках, сацыяльных і палітычных праявах. Аўтара цікавіць многае ў жыцці краіны: мясцовы спосаб пасеву бавоўны [Кніга жыццёў 1994: 307], вырабу мальвазіі [Кніга жыццёў 1994: 308], вывядзення куранят [Кніга жыццёў 1994: 311–312], водазабеспячэння [Кніга жыццёў 1994: 321], ірыгацыі [Кніга жыццёў 1994: 324], севазвароту [Кніга жыццёў 1994: 327], нават полігамія [Кніга жыццёў 1994: 318]. Яму ж належыць ці не першае ў айчынным пісьменстве апісанне пірамід [Кніга жыццёў 1994: 328–332] і мумій [Кніга жыццёў 1994: 356–358], а таксама рынку нявольнікаў:

Было ў той панядзелак мужчын на продаж семсот, жанчын шэсцьсот, і ўсе голыя стаялі, апроч дарослых, і тое толькі жанчын, якія ніз цела свайго ледзь якім рыззём прыкрывалі. Ва ўсіх праколатыя вушы і ноздры, з якіх шклянны шарык вісіць <...>. Вельмі танна тавар гэты прадаюць. Бо за дзесяць дукатаў у золаце хлопца або дзеўку, якая купцу спадабаецца, бярэ. Хрысціянам, аднак, пад пагрозаю смерці тых нявольнікаў з дзяржавы вывозіць забаронена [Кніга жыццй 1994: 337–338].

Вядома, М.К. Радзівіл меў дастаткова часу, каб асэнсаваць уражанні ад пабачанага цягам двухгадовага падарожжа (жнівень 1582 – ліпень 1584 г.) і надаць ім форму літаратурнага твора, паколькі першае выданне *Пэрэгрынацыі* пабачыла свет толькі ў 1601 г. Не ўсе тагачасныя аўтары, аднак, ставілі перад сабой задачу пакінуць па выніках падарожжа друкаваныя творы. Сярод іх – Тэадор Білевіч, выпускнік Віленскай акадэміі, які з мэтай пазнання свету, як было прынята ў той час, выпраўляецца ў замежжа. На частцы шляху – у Германіі, Чэхіі, Італіі – ён суправаджаў сям'ю Міхала Казіміра Радзівіла (Рыбанькі), пасля чаго працягнуў самастойнае падарожжа па Францыі, Англіі і Галандыі. Уражанні ад сваіх вандраванняў ён занатаваў у дзённіку, частка якога, што адносіцца да 1678 г. і прысвечана шасцідзённаму побыту ў Англіі і Лондане, была апублікавана толькі ў 1929 г. [Billewicz 1929; 2004].

Спрактыкаванае вока дасведчанага падарожніка лёгка выхоплівае з рэалій жыцця чужой краіны тое, што складаецца ў яе адметны і запамінальны вобраз. Апісанне першай сустрэчы з англійскай зямлёй, якая адбываецца ў ваколіцах Кентэрберы, праз сваю ўніверсальнасць лёгка накладаецца на вобраз усяе краіны. У полі зроку аўтара – сельская гаспадарка, норавы, адзенне, вайсковая арганізацыя, рэлігійная сітуацыя, агульная ацэнка эканомікі:

Гэты англійскі край вельмі багаты на ўсё: на палі, на раллю, незвычайна ўрадлівую і прыгожую з выгляду. Тут шмат палацаў, прыгожых на вясковы лад. Вельмі гожаы коні, жывёліны неверагоднай велічыні, так што чвэрць цяляці альбо барана ледзь не з вала. Звычайна п'юць піва, і вельмі добрае. У простым народзе строі ў жанчын з высокімі каптурамі на галовах, а ўнізе калматыя, у чаравіках на падэшвах нейкія круглыя жалязякі, каб не псаваць чаравікі аб брук і камяні [Кніга жыццй 1994: 449].

Гэтая ўступная частка, аднак, выразна кантрастуе з далейшым характарам сціслага, але дынамічнага аповеду, у якім Т. Білевіч мэтаскіравана засяроджвае ўвагу на ўласных уражаннях і эмоцыях. Часам эстэтычнае задавальненне ад пабачанага выліваецца ў даволі маляўнічыя, як бы зробленыя адным мазком карціны, кшталту апісання краявіду Лондана з вышыні адной з вежаў:

вартая подзіву адкрылася велічная карціна горада, які <...> надзвычай шчыльна забудаваны і ў найпрыгажэйшым парадку ўвесь чырвоны і раўнюсенькі; увышыню ўзносяцца вежы і касцёлы, зверху адкрываецца надзвычай прыгожы краявід, а праз горад цячэ Тама, па якой, як качкі, плыве мноства рачных караблёў [Кніга жыццй 1994: 452].

У асобе апавядальніка перад намі паўстае не пілігрым, што рухаецца па вызначаным адвеку маршруце ў Святую Зямлю, а вольны падарожнік, які самастойна вырашае, калі і куды падацца, на што звярнуць увагу, які ў пастаянным пошуку забаваў, дзівосных рэчаў, эстэтычнага задавальнення. У канцы дзённіка ён наўпрост дае парадку патэнцыйным аматарам незвычайных рэчаў: “хто цікавіцца, трэба, каб усё пабачыў на ўласныя вочы дзеля задавальнення пачуццяў” [Кніга жыццй 1994: 457]. Таму пры апісанні рытуалу змены каралеўскай варты аўтар не можа не адзначыць, што “вялікая і пышная цырымонія пакідае велічнае ўражанне” [Кніга жыццй 1994: 449]; наведваючы каралеўскі звярынец, сенсацияй якога лічылася вялікая сава, падараваная англійскаму манарху маскоўскім царом, пакідае з’едлівую заўвагу: “Смеху варта, што яе так далёка праз увесь свет везлі” [Кніга жыццй 1994: 451]; прызнаецца, што ў скарбніцы “мяне ж асабліва прывабіла між іншым каралеўская карона вялікай і неацэннай вартасці” [Кніга жыццй 1994: 454], і змяшчае яе падрабязнае апісанне з вызначэннем прыблізнага кошту; надае значную ўвагу слану, які вырабляе розныя штукі з мушкетам і страляе з яго. Гэтая перакананасць аўтара ў праве на асабістае ўражанне і меркаванне з любой нагоды вядзе яго нават у сферу чужога прыватнага жыцця. “Ён мае і шмат іншых сыноў, і ўсіх ад наложніц, якіх у яго больш дзiesiąтка; і з наложніцамі жыве ён адкрыта” [Кніга жыццй 1994: 455] – занатоўвае Т. Білевіч інфармацыю пра акалічнасці побыту англійскага караля Карла II, быццам гаворка пра нейкага ўсходняга валадара.

Заходняя Еўропа, Блізкі Ўсход і Малая Азія, канешне, не былі адзінымі пунктамі памкненняў розных падарожнікаў. Не менш інтэнсіўны характар з сярэдзіны XVI ст. у ВКЛ набылі падарожжы ва ўсходнім кірунку. Праўда, гэта былі пераважна дыпламатычныя місіі і ваенныя выправы, удзельнікі якіх (пачынаючы ад часоў караля Стэфана Баторыя) пакінулі вялікі пласт аўтабіяграфічна-мемуарнай літаратуры. У самым пачатку XVII ст. Рэч Паспалітая і Маскоўская дзяржава вырашылі развязаць спароджаныя Інфлянцкай вайной (1558–1583) праблемы. З гэтай мэтай у канцы верасня 1600 г. ў Маскву была адпраўлена дыпламатычная місія, сакратар якой, Гальяш Пельгрымоўскі, прадстаўляў ВКЛ. Запісы, зробленыя на шляху ў Маскву і ў самім горадзе, пасля вяртання на радзіму аўтар выкарыстаў пры стварэнні вершавана-празаічнага дыярыуша *Пасольства і кароткае апісанне перамоваў з масквою*.

Твор вызначаецца тэматычнай шматпланавасцю: падрабязнае і каларытнае апісанне дыпламатычнага цырыманіялу і дыскусій, царскіх аўдыенцый і абедар пры двары дапаўняецца жывапіснымі сцэнамі побыту ў Маскве саміх паслоў, пэўнымі дэталямі з жыцця баяраў і простага людю. Аўтар дае пераважна адмоўныя ацэнкі норавам і звычаям маскавітаў, іх рабскай псіхалогіі, як і ігнараванню ўладамі пытанняў кнігавыдання, навукі і асветы. Па трапнай заўвазе Рамана Кшывога, творца наогул “не ўпускае ніводнай нагоды, каб паказаць маскоўскую культуру ў негатыўным асвятленні” [Krzywy 2010: 21].

Прычына такога стаўлення бачыцца не ў асаблівасцях характару Г. Пельгрымоўскага, не ў жаданні адпомсціць словам за зведаныя падчас пасольства крыўды і нязручнасці, а ў яго светапоглядных устаноўках, спароджаных істотнымі адрозненнямі ў дзяржаўна-палітычным і культурна-грамадскім уладкаванні Рэчы Паспалітай і ВКЛ, з аднаго боку, і Маскоўскай дзяржавы, з другога. Адрозненнямі, якія служылі невычэрпнай крыніцай для крытыкі з боку аўтара. Аўтар несумненна пазіцыянуе сябе ў якасці прадстаўніка “вышэйшай культуры”: дзеля паспяховага выканання дыпламатычнай работы яму даводзіцца “пакутаваць” сярод “варвараў”: “Цікаўнае вока пана пісара заўважае шмат каларытных дэталей, а скептычны розум дае ім паблажліва-іранічную або здэкліва-саркастычную ацэнку” [Кавалёў 2010: 285]. У многім гэта нагадвае адчуванні еўрапейскага каланіста, які воляй лёсу аказваецца між дзікіх плямёнаў нязведаных краін. У XVI – XVII стст. у Еўропе запанавалі спецыфічныя ўяўленні што да ступені цывілізаванасці народаў, прычым вектар “цывілізацыя → варварства” быў скіраваны з Заходняй Еўропы ў бок Маскоўскай дзяржавы. У немалой ступені гэтаму спрыялі гістарыяграфічныя крыніцы кшталту *Трактата пра дзве Сарматы* Мацея Мяхоўскага, дзе Масковія на цывілізацыйнай “шкале” была аднесена акурат да азіяцкай, г. зн. варварскай, часткі. Або такія апісанні звычайна маскавітаў, якія пададзены ў 3-й частцы 7-й кнігі *Хронікі Еўрапейскай Сарматы* Аляксандра Гваньіні. Таму Г. Пельгрымоўскі ў сваёй крытыцы “адсталасці” маскавітаў не быў арыгінальны:

Nie zabawią nauką, czytać, pisać mało,
Samym trochę władzykom ledwo się dostało...
[Pielgrzymowski 2010: 152].

Падобнае ўспрыняцце не толькі маскавіта, а праваслаўнага чалавека наогул, у тым ліку і святара, як малаадукаванага, у сацыяльна-культурную прастору Рэчы Паспалітай было прыўнесена Пятром Скаргам праз яго палемічны трактат *Пра адзінства Царквы Божай* (1577), у 3-й частцы якога скрытыкавана Праваслаўная царква ВКЛ. Закрануўшы

шырокі спектр пытанняў царкоўнага жыцця – ад дагматыкі да маральнага аблічча святарства, – аўтар прыйшоў да непрыемнай, але ў цэлым карэктнай высновы: “вядома, што ў русі ўся навука заняпала, а папы абмужычыліся, і ніколі ад іх не маюць авечкі [паства. – А. Б.] суцяшэння, якога патрабуюць” [Skarga 1577: 359].

Вяртаючыся да твора Г. Пельгрымоўскага, адзначым, што аўтар не толькі пералічвае тое, што яму недаспадобы ў жыцці жыхароў Масковіі, не толькі дае пабачанаму ўласную ацэнку, але і раскрывае прычыны адсталасці (з яго пункту гледжання) маскавітаў, тлумачыць, чаму яны абралі “тыранства і няволю маюць замест законаў” [Pielgrzymowski 2010: 155]. Справа, на думку Г. Пельгрымоўскага, у несвабодзе, а таксама ў няведанні старажытнай гісторыі і *Бібліі*, якія для еўрапейца разглядаанай эпохі служылі не толькі крыніцай найвышэйшага пазнання ды люстрам узорных паводзін, але і размежавальным знакам паміж светам цывілізацыі і светам варварства. Таму адно горкую саркастычную ўсмешку выклікаюць з боку аўтара праявы самадурства цара Барыса Гадунова, які вырашае “пакараць” абраз Міколы Мажайскага, дужа шанаванага, за “збразу дзяржаве”:

Raz tylko pobłądził był Książ z jego porady,
Gdy go zbito pod Kiesą; wzięto mu narady,
Gdy opałę narzucił nań był wielką za to,
Że mu dzwonić nie kazał na hańbę przez lato.
[Pielgrzymowski 2010: 159].

Пры ўсёй непраўдападобнасці падобнага апісання аўтара нельга абвінаваціць у бяздумнай фантазіі, паколькі штосьці падобнае мы сустракаем у многіх мемуарных помніках разглядаанай эпохі. Напрыклад, у *Дыярыушы* Самуэля Маскевіча падаецца гісторыя пра “пакаранне” Тыранам (царом Іванам IV) царквы св. Міхала Арханёла, у якой

склаў маскоўскі цар абяцанне, просячы ў св. Міхала перамогі над польскім каралём; а паколькі пайшло не па яго задуме, угневаўшыся, загадаў сарваць з яе ўсё аздабленне і забраць скарб, а верх збіць гарматамі, і аддаў яе “в опалу”, у якой яна і сёння перабывае [Дыярыушы 2016: 37].

Пэўную ўвагу надае гэты мемуарыст апісанню і ацэнцы звычаяў простага рускага народа, а дакладней, псіхалогіі паводзін мас. Вобраз сялянства ў разгляданы перыяд практычна адсутнічае ў пісьмовых крыніцах, аднак у выпадку С. Маскевіча падобная ўвага тлумачыцца асабістым досведам, асабістым сутыкненнем з пэўнымі рэаліямі жыцця простага людю. Адсюль – жывасць, “бачнасць” падобных эпізодаў, як, напрыклад, у сцэнах абыходжання сялянаў з абразамі.

У пытанні веры сярод простага люду [пануе] вялікае невуцтва. Калі кароль падышоў да Смаленска, навакольны люд пачаў уцякаць з быдлам у ласы, беручы з сабой з дому і абразы, на якія ўскладае празмерныя спадзяванні. Таму калі нашыя, шукаючы ў лесе спажывы, натрапілі на іх і адабралі быдла, яны, гневаючыся на абразы, на знак ганьбы паразвешвалі іх на дрэвах дагары, кажучы: “Мы молімся вам, а вы нас ад Літвы не ўбераглі”. А іншы, калі ўначы злодзей вывеў з яго хлява вала, схпіў са сцяны абраз і кінуў праз акно на хлёў (а той упаў у гной) ды сказаў: “Я тобе молюся, а ты мене от татя не боронишь” [Дыярыушы 2016: 37].

Значым, што, будучы пратэстантам, для прадстаўнікоў якога абразы не з’яўляюцца аб’ектам пакланення, С. Маскевіч рэагуе на пабачанае халоднай рацыяналісцкай заўвагай, што сялянства “ўскладае празмерныя спадзяванні на абразы”.

У іншым эпізодзе, разважаючы аб прычынах негатыўнага стаўлення маскоўцаў да еўрапейскіх танцаў (“Шаноўны ж чалавек, – кажуць – павінен сядзець на сваім месцы і, пазіраючы на выкрунтасы шута, весяліцца, а не сам быць шутам для іншага” [Дыярыушы 2016: 62]), аўтар прыходзіць да высновы, што прычына – у адсутнасці свабоды для жанчын, якім не дазваляецца “нідзе [паказвацца] на людзях, апрача царквы” [Дыярыушы 2016: 63]. І нават дазваляе сабе пэўны гумарыстычны абертон: калі б маладым хлапцам “дазвалялася сядзець з дзяўчынамі так свабодна, як у нас, то веру, што хлапец загарэўся б ды паварочаў бы лавы, а не толькі танчыў з дзяўчынай” [Дыярыушы 2016: 64].

Нягледзячы на звязанае з вайной непазбежнае агрубленне нораваў, аўтар здольны да пэўнай эстэтычнай рэфлексіі, падобнай да тае, якую дэманструе ў сваім дзённіку Т. Білевіч пры апісанні відаў Лондана. Вось як апісвае С. Маскевіч Маскву:

Паўсюль вельмі шмат як мураваных, так і драўляных цэркваў, і калі ва ўсіх цэрквах пачыналі званіць на абедню, здавалася, што чуеш штосьці неверагоднае. Мы ж усё гэта за тры дні ператварылі ў попел, такая вялікая краса гэтага месца згінула за даволі кароткі час [Дыярыушы 2016: 70–71].

Пададзеныя С. Маскевічам і Г. Пельгрымоўскім апісанні нораваў, што панавалі ў пачатку XVII ст. у Маскоўскай дзяржаве, успрымаліся на захад ад яе межаў прынамсі як своеасаблівая экзотыка, чужая еўрапейскай ментальнасці і ўласцівая, хутчэй, усходнім краінам. Іх адмаўленне і высмейванне будуць пераадолены бліжэй да канца XVIII ст., калі з аб’екта ідэйна-ідэалагічнага процістаяння падобныя апісанні паступова стануць адным з элементаў стварэння мастацкасці, як у *Авантюрах майго жыцця* (1760) Саламеі Пільштыновай-Русецкай, блізкіх да прыгодніцкага рамана.

Аднак жаданне зафіксаваць непадобнае да таго, што можна пабачыць на радзіме, было ўласціва не выключна свецкім творам – яго

можна сустрэць і ў апісаннях, складзеных духоўнымі асобамі. Да іх ліку адносіцца дзённік Ювеналія Харкевіча на генеральны капітул ордэна бернардзінцаў у іспанскую Валенсію ў 1768 г. Падарожжа праз Польшчу, Сілезію, Чэхію, Маравію, Германію, Францыю і Іспанію давала багаты матэрыял для народазнаўчых назіранняў, для ацэнак і параўнанняў. Прыналежнасць аўтара да духоўнага стану мела тут другаснае значэнне, бо яго маралізм не значна адрозніваецца ад маралізму свецкай асобы: едучы ў Іспанію па духоўных справах, ён у сваім дзённіку надае вялікую ўвагу свецкім аспектам жыцця. Падарожжа праз розныя краіны звязана для яго не толькі з наведваннем касцёлаў і манастыроў, але і з магчымасцю прадэманстраваць уласную эрудыцыю ў пытаннях свецкай і царкоўнай гісторыі тых мясцін, праз якія пралягае шлях, або падаць агульныя апісанні гарадоў. Можна сцвярджаць, што свецкі бок жыцця прыцягвае яго ўвагу не менш, чым уласна духоўны. Для яго прынцыпова важнае апісанне з'едзенага ў абед, напрыклад, у Вене:

Абедзенныя порцыі былі такія: мясны булён; кавалак мяса – цяляціна, добра падсмажаная на масле і запечаная, вельмі мяккая, іншая, чым наша, на смак; веправіна, запечаная на масле; пірожныя, пшанічны хлеб і сталовае віно [Харкевіч 2012: 525].

Ён выказвае захапленне ўзроўнем камфорту ў кляштарх Маравіі, “у параўнанні з якімі нашыя кляштары можна назваць куратнікамі” [Харкевіч 2012: 526]. Адзначае, што чэшскія народныя звычаі, “хаця больш шляхетныя, нагадвалі пра нашыя парадкі” [Харкевіч 2012: 523], а іспанская ежа, “хаця нядрэнная, аднак значна бяднейшая за французскую” [Харкевіч 2012: 545].

Асобныя пасажы наконт Іспаніі і яе насельнікаў гучаць не дужа карэктна для чалавека нашых дзён, але былі цалкам прымальнымі ў XVIII ст., як, напрыклад, агульная ацэнка, што народ Іспаніі “чорны і непрыгожы, неахайны, як нашы жыды” [Харкевіч 2012: 565]. Ю. Харкевіч, аднак, звяртае ўвагу на многія бакі мясцовай рэальнасці – спосаб будавання дамоў, жывёлагадоўлю, севазварот, арганізацыю гарадскога жыцця, прысутнасць у іспанскім грамадстве “індзейцаў, амерыканскіх людзей, якія маюць пляскаты твар, малыя вочы і нос, смуглявыя, падобныя ва ўсім да нашых калмыкаў” [Харкевіч 2012: 565]. У цэлым у вялебнага айца Ювеналія склалася не найлепшае ўражанне пра іспанцаў, якім ён дае наступную характарыстыку:

злосныя людзі, хуткія да панажоўшчыны, на дарогах і ў прадмесцях часта сустракаюцца драўляныя крыжыкі велічынёй з локаць, пастаўленыя па забітым чалавеку <...>. Апрацаванай зямлі маюць мала, кожны з іх хоча звацца кабальера, а не гаспадаром [Харкевіч 2012: 565–566].

Хоць паездка Ю. Харкевіча адбывалася на 90 гадоў пазней, чым падарожжа Т. Білевіча, у дыярыушах гэтых аўтараў маецца шмат агульнага ў апісанні ладу жыцця іншых краін, нораваў і звычаяў народаў. Прынамсі, гэта жаданне зафіксаваць асабістае ўражанне або меркаванне, выкліканае пабачаным, пачутым і адчутым, што сведчыць пра ўзрастанне ролі эстэтычных і аксіялагічных каштоўнасцяў у развіцці асобы. Па-другое, імкненне да параўнання фактаў з жыцця розных народаў і супольнасцяў ёсць вынікам рэфлексіі над культурнымі, моўнымі, сацыяльнымі, рэлігійнымі і палітычнымі адрозненнямі паміж імі. Па-трэцяе, пераважае павярхоўнае апісанне праяваў штодзённага жыцця на чужыне, што вынікае з непрацягласці асабістага побыту там (6 дзён у Англіі ў Т. Білевіча і 2 месяцы ў Іспаніі ў Ю. Харкевіча) і, адпаведна, немагчымасці больш глыбокага асэнсавання сутнасці пабачаных і зафіксаваных у творах з’яў. Згадаем, разам з тым, якія характарыстыкі падаюць названыя аўтары (Т. Білевіч – на пачатку “англійскай” часткі свайго дыярыуша, а Ю. Харкевіч – у канцы свайго) краінам знаходжання: калі ў Т. Білевіча гэта, хутчэй, інтрадукцыя ў прадмет апісання, то ў Ю. Харкевіча – штосьці накшталт прысуду духоўнай асобы. Амаль стогадовая дыстанцыя ў часе напісання твораў дазваляе сцвярджаць, што ўжо ў канцы XVII ст. мы знаходзім у мемуарнай літаратуры яскравыя праявы мыслення Новага часу (Т. Білевіч), але, пры гэтым, яшчэ і ў канцы XVIII ст. магчымыя асобныя праявы сярэднявечнага мыслення (Ю. Харкевіч).

Падсумоўваючы, акцэнтуюем увагу на найбольш істотных выніках эвалюцыі ўспрыняцця іншасці. Апісанні народаў, ацэнкі іх звычаяў і нораваў у беларускай літаратуры XVI–XVII ст. сведчаць пра паступовае ўзрастанне суб’ектыўнага пачатку, аўтарскага **я**. Калі сярэднявечная свядомасць размяжоўвала **сваё** і **чужое** на падставе рэлігійнага вучэння, а не прэзентацыі канкрэтнай іншасці, то ў эпоху Адраджэння на першы план выходзіць суб’ектыўны пачатак: неадкладнасць і фантазію змяняе асабістае сведчанне, шаблонныя ўяўленні – індывідуальныя ўражанні, якія фіксуюцца ў апісаннях шматлікіх падарожжаў, пілігрымак, дыпламатычных выправаў у еўрапейскія і азіяцкія краіны. У разгляданую эпоху найбольш выразна гэты працэс выявіўся ў аўтабіяграфічна-мемуарнай прозе, дзе аўтар пачынае ўсё больш і больш раскрывацца як удзельнік уласнага твора, выяўляе аўтарскую пазіцыю адносна прадмета апісання – дэманструе суб’ектыўны, уласцівы адзінцы, а не калектыўны, погляд.

Спіс літаратуры

- Aleksandryâ*. 1962. Sklad. U. Aničëнка. Minsk [Александрья. 1962. Склад. У. Анічэнка, Мінск].
- Antalogiâ daŭnâj belaruskaj litaratury: XI – peršaâ palova XVIII stagoddzâ*. 2003. Minsk: Belaruskâ navuka [Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя. 2003. Мінск: Беларуская навука].
- Belaruskîâ Aleksandryâ, Troâ, Tryščan...: perakladnaâ beletrystyka Belarusi XV–XVII stst*. 2009. Uklad. A. Brazgunova. Minsk: Belaruskâ navuka [Беларускія Александрыя, Троя, Трышчан...: перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст. 2009. Уклад. А. Бразгунова. Мінск: Беларуская навука].
- Billewicz Teodor. 1929. *Diariusz czyniony w Angljej jako się pieregrynowało i mieiszkało*. Wyd. B. Olszewicz. Poznań.
- Billewicz Teodor. 2004. *Diariusz podróży po Europie w latach 1677–1678*. Oprac. M. Kunicki-Goldfinger. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Charkiewicz Juwenalij. 2012. *Dyâryuś ispankaga padarožža*. U: *Litaratura XVII–XVIII stahoddzâŭ*. Uklad. A. Brazgunova, S. Haranina. Minsk: Mastackâ litaratura [Харкевич Ювеналий. Дыярыуш іспанскага падарожжа. У: Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў. 2012. Уклад. А. Бразгунова, С. Гараніна. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Dyâryuśy XVII stagoddzâ (1594–1707 gady)*. 2016. Uklad. A. Brazgunova. Minsk: Belaruskâ navuka [Дыярыушы XVII стагоддзя (1594–1707 гады). 2016. Уклад. А. Бразгунова. Мінск: Беларуская навука].
- Kavalëŭ Sârhej. *Šmatmoŭnaâ paëziâ Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga epochi Rènesansu: managrafiâ*. 2010. Minsk: Knîgazbor [Кавалёў Сяргей. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу: манаграфія. 2010. Мінск: Кнігазбор].
- Knîga žyciŭ i hadžënnâŭ*. 1994. Uklad. A. Melnikava. Minsk: Mastackâ litaratura [Кніга жыццёў і хаджэнняў. 1994. Уклад. А. Мельнікава. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Krzywy Roman. 2010. *Wstęp*. W: Pielgrzymowski Eliaasz. *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*. Wyd. i oprac. R. Krzywy. Warszawa: Neriton.
- Le Goff Jaques. 1992. *Civilizaciâ srednevekovogo Zapada* / per. s fr. Moskva: Progress-akademîâ [Ле Гофф Жак. 1992. Цивилизация средневекового Запада / пер. с фр. Москва: Прогресс-академия].
- Lotman Ūrij. 1965. *O ponâtii geografičeskogo prostranstva v russkih srednekovykh tekstah*. “Učënye zapiski Tartusskogo gos. unîversîteta” vyp. 181 (“Trudy po znakovym sistemam” vyp. 2) [Лотман Юрий. 1965. О понятии географического пространства в русских средневековых текстах. “Ученые записки Тартусского гос. университета”, вып. 181 (“Труды по знаковым системам”, вып. 2)].
- Pielgrzymowski Eliaasz. 2010. *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą*. Wyd. I oprac. R. Krzywy. Warszawa: Neriton.
- Skarga Piotr. 1577. *O iedności Kościoła Bożego pod iednym pasterzem z o Greckim od tey iedności odstąpieniu*. Wilno.

STRESZCZENIE: W artykule, na przykładzie najważniejszych zabytków pisanych (*Peregrynacja* M.K. Radziwiłła, diariusze S. Maskiewicza, E. Pielgrzymowskiego, T. Billewicza, J. Charkiewicza), przeanalizowano cechy prezentacji wizerunku „innego” w literaturze białoruskiej doby Renesansu i Baroku. Ustalono, że średniowieczne rozumienie odmienności, zdeterminowane przez dogmat chrześcijański, w literaturze XVI–XVIII wieku jest stopniowo zastępowane subiektywnym postrzeganiem, co

oznacza, że decydujące znaczenie ma opinia konkretnej osoby, a nie zbiorowości. Wskazuje to na rosnącą rolę zasady autorskiej i zburzenie poetyki literatury tradycjonalizmu refleksyjnego.

SŁOWA KLUCZOWE: autor, Barok, literatura białoruska, obraz innego, Renesans, subiektywność.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле на прыкладзе найбольш значных помнікаў пісьменства (Пэрэгрынацыя М.К. Радзівіла, дыярыушы С. Маскевіча, Г. Пельгрымоўскага, Т. Білевіча, Ю. Харкевіча) разгледжаны асаблівасці прэзентацыі вобраза “іншага” ў беларускай літаратуры Адраджэння і Барока. Вызначана, што сярэднявечнае, дэтэрмінаванае хрысціянскай дагматыкай разуменне іншасці ў літаратуры XVI–XVIII стст. паступова змяняецца суб’ектыўным успрыняццём, г. зн., вырашальнае значэнне набывае меркаванне канкрэтнага чалавека, а не калектыву. Гэта сведчыць пра ўзрастанне аўтарскага пачатку і разбурэнне паэтыкі літаратуры рэфлексійнага традыцыяналізму.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: аўтар, Барока, беларуская літаратура, вобраз іншага, Рэнесанс, суб’ектыўнасць.

Data przesłania artykułu: 15.08.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Ałaxandr Brazgunou / Аляксандр Бразгуноў – Białoruś, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Literaturoznawstwa im. Janki Kupały, dr.; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: polskojęzyczna spuścizna WKL (zwłaszcza poezja), proza białoruska XVI–XVII wieku, kronikarstwo i pamiętnikarstwo, działalność Franciszka Skaryny.

Adres: Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы; вул Сурганава, 1, корп. 2, 220072, Мінск, Беларусь.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Бразгуноў Аляксандр. 2021. *Аўтарскі пачатак ва Ўспамінах Ф. Еўлашоўскага*. “Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология” № 2: 164–170.
2. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Вобраз аўтара ў дыярыушах Багуслава Маскевіча*. “Весці БДПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія” № 2: 133–136.
3. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Майстар і мастак: аўтарскія інастасі беларускіх пісьменнікаў XVI ст. (12–26) У: Францыск Скарына: даўнія факты – новыя ідэі*. Мінск: Бел. навука.
4. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Пафас і этас у карціне свету аўтара XVI ст. (319–323) У: Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў: зб. навук*. Вып. 3. Мінск: Права і эканоміка.
5. Бразгуноў Аляксандр. 2022. *Эмоцыя ў Дыярыушы Самуэля Маскевіча*. “Вес. нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. Навук” № 1: 104–109.

Ірына Бурдзялёва / Iryna Burdeljova

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Беларусь /

Minsk State Linguistic University, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9218-2571>

e-mail: burdzialova@gmail.com

Рознаскіраваныя дыскурсы ў літаратуры Беларусі XIX стагоддзя: У. Сыракомля і П. Шпілеўскі

Multidirectional discourses in the literature of Belarus of the 19th century:

U. Syrakomlya and P. Shpilevski

*Różnie skierowane dyskursy w literaturze Białorusi XIX wieku: W. Syrokomla
i P. Szpilewski*

ABSTRACT: The article examines the peculiar features of the formation of the new Belarusian literature. These peculiarities were driven by the coexistence of discourses that are conceptually and axiologically different in the cultural space of the civilizational borderland. The presence of multidirectional trends and phenomena are examined on examples of U. Syrokomlya and P. Shpilevski's travel prose. Being of the same age and from the same land, the authors interpreted the past and present of their native land in the context of different civilizational paradigms. In addition to the conceptual divergence, there are some common points of the writers' works who performed on the periphery of Russian- and Polish-language literature. These points are the authors' spiritual unity with their native land, understanding of the intrinsic value of its history and culture, respectful attitude to the Belarusian language.

KEYWORDS: multidirectional discourses, civilizational choice, travel prose, subjective and authorial interpretation.

Прысутнасць у любой нацыянальнай літаратуры адрозных дыскурсаў – з'ява натуральная і заканамерная. Яна забяспечвае разнастайнасць літаратурнага працэсу, стварае розніцу патэнцыялу, неабходную для дынамікі яго развіцця. Спецыфічнай асаблівасцю літаратуры Беларусі з'яўляецца наяўнасць у яе паліфанічнай прасторы рознавектарных,

часам кантрасна супрацьлеглых тэндэнцый і працэсаў, абумоўленых геапалітычным становішчам краіны, тым, што перад літаратарамі і дзеячамі культуры заўсёды стаяў цывілізацыйны выбар.

XIX стагоддзе ў гісторыі Беларусі выклікае пільную ўвагу, бо пазначана найважнейшымі працэсамі: пачаткам фармавання беларускай нацыі і новай беларускай літаратуры як эстэтычна самастойнай з’явы. Спалучэнне ў літаратуры гэтага перыяду рознаскіраваных у канцэптуальным і аксіялагічным плане дыскурсаў выявілася надзвычай выразна і ярка, прыводзіла да канфлікту камунікацыі, ускладняла сам працэс выпявання нацыянальнай ідэі, стрымлівала станаўленне суверэннай беларускамоўнай плыні літаратуры і яе далейшага функцыянавання. Разуменне цывілізацыйнай рознаскіраванасці неабходна для ўсведамлення феноменальнасці ўзнікнення на шматмоўным літаратурным ладшафце Беларусі ўласна беларускамоўнай літаратуры.

Варта звярнуць увагу на ўмоўны падзел краю на дзве тэрытарыяльныя прасторы – Літву і Беларусь. Ян Чачот, якому пасля ссылкі спачатку дазволілі пасяліцца ў Лепелі, не лічыць сябе цалкам на радзіме. Гэтаксама і Тамаш Зан, набыўшы маёнтак Кахачын на Магілёўшчыне, суме па сваёй Літве. Адам Міцкевіч з Парыжа паведамляў у Чылі Ігнацы Дамейку: “У Зана вёсачка ў Беларусі”. Каб патрапіць з Мінска ў Беларусь, трэба здзейсніць сапраўднае падарожжа, як гэта апісана ў *Літаратурных клопатах* Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. У спісе Аляксандра Рыпінскага з 55 пісьменнікаў, “якія нарадзіліся на Бelay Русі, або таксама пісалі пра яе на абедзвюх мовах нашай правінцыі, як польскай, так і русінскай”, адсутнічае большасць знакавых аўтараў з Літвы, заходняй часткі нашай краіны. У творчасці пісьменнікаў фігуруюць і розныя сакралізаваныя “rzeki domowe”: для А. Міцкевіча і паэтаў філамацкага кола, Уладзіслава Сыракомлі і інш. – гэта Нёман, які ўспрымаўся як калыска ліцвінскага патрыятызму, сімвал нацыянальнай самавітасці. Для літаратараў з паўночнай часткі краіны падобнай увагай надзелена Дзвіна. Яе старажытная назва ўзята пісьменнікамі для часопіса “*Rubon*” (1842–1849), пакліканага згуртаваць творчыя сілы краю. Дзвіна ў розных іпастасях фігуруе ў творах Тадэвуша Лады-Заблоцкага, Ігната Храпавіцкага, Валяр’яна Грымалоўскага, Гаўдэнтэ Шапялёвіча. Але пры ўсёй тэрытарыяльнай размежаванасці тагачасных беларуска-польскіх пісьменнікаў яднае агульны ідэйны падмурак, агульная аксіялагічная база – рэчпаспалітаўскі патрыятызм у спалучэнні з патрыятызмам “краёвым”, акрэсленым межамі Літвы-Беларусі, і гэты апошні набірае вагу і ўзрастае на працягу ўсяго XIX стагоддзя.

Рознавектарны геапалітычны выбар вызначыў супрацьстаянне двюх канфесій, праваслаўнай і каталіцкай, носьбітаў розных культурных

традыцый і духоўных каштоўнасцяў, уплыў на фармаванне беларускай літаратуры моцных палёў польскай і рускай культуры. Максім Гарэцкі ў *Гісторыі беларускае літаратуры* апрача ўласна беларускай плыні, якую складала “вусная паэзія і тыя кніжныя творы, што з пісьма перайшлі ў вусны народа” [Гарэцкі 1992: 198] вылучыў яшчэ два рознаскіраваныя напрамкі. Гэта польскамоўная літаратура, на якую ўплывалі мясцовыя, беларускія рэаліі і мова:

Літаратура апалчанае шляхты жыла супольным жыццём з польскаю літаратураю. Аўтары яе, па-сутнасці, з’яўляліся польска-беларускімі пісьменнікамі, пісалі польскім альфавэтам, мала-веле змененым у беларускі бок, друкаваліся ў польскіх выданнях і па ідэалогіі былі больш палякамі, чым беларусамі (крывічамі) [Гарэцкі 1992: 198].

Трэці кірунак, расійска-беларускі, складалі “тыя нашы аўтары, што гадаваліся на расійскай культуры, з свае беларускае творчасці рабілі як бы частку расійскае літаратуры і па ідэалогіі былі расійцамі” [Гарэцкі 1992: 198].

Адзін з яскравых прыкладаў падобнай рознаскіраванасці ў літаратуры Беларусі – творчыя постаці Уладзіслава Сыракомлі і Паўла Шпілеўскага. У рэчышчы супастаўлення выгодна выглядаюць першапачатковыя факты іх біяграфіі. Абодва яны аднагодкі і землякі, народжаныя на Любаншчыне: У. Сыракомля нарадзіўся ў фальварку Смольгаў 29 верасня 1823 г., а П. Шпілеўскі 31 кастрычніка таго ж года ў вёсцы Шыпілавічы. Як бачна, яны з’явіліся на свет з розніцай прыблізна ў месяц, адлегласць паміж месцамі іх нараджэння некалькі дзясяткаў кіламетраў, але сямейнае атачэнне, выхаванне і пазнейшая адукацыя былі рознымі. У. Сыракомля – нашчадак старажытнай ліцвінскай гербавай шляхты. Вучоба ў дамініканскай вучэльні ў Нясвіжы і Навагрудку змянілася нястомнай самаадукацыяй пад час працы ў канцылярыі радзівілаўскіх маёнткаў з архіўнымі матэрыяламі па гісторыі краю. Усё гэта, бясспрэчна, фармавала гістарычную свядомасць пісьменніка, гонар за мінулае айчыны і слаўны чын продкаў, паглыбляла шчырую любоў да сваёй радзімы – Літвы. Менавіта як пясняр Літвы ўвойдзе У. Сыракомля ў гісторыю літаратуры. Працягам яго ліцвінскага патрыятызму будзе палучэнне паэтычнай творчасці з гісторыка-культурнымі, краязнаўчымі, фальклорнымі даследаваннямі. У працы *Нёман ад вытокаў да вусця* ён тлумачыць:

Badać pod względem historycznym, przyrodzonym, etnograficznym, archeologicznym, jeograficznym ziemie naszą rodzoną, zdaje się być bardzo ścisłym wynikiem tego, co się zgodzono nazywać miłością [Syrokomla 1861: 2].

П. Шпілеўскі – сын праваслаўнага святара. Як вядома, гэты асяродак будзе асноўным генератарам ідэй заходнерусізму. Ён атрымаў выдатную гуманітарную адукацыю: скончыў Мінскую духоўную семінарыю, а потым Пецябургскую духоўную акадэмію. Праўда, замест царкоўнай кар’еры П. Шпілеўскі выбраў навуку і літаратуру. Радзіма П. Шпілеўскага – *Белоруссия*. У сваёй працы *Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях* (1853–1856) П. Шпілеўскі ўдакладняе, што пад Беларуссю ён разумее губерні Віцебскую, Мінскую, Магілёўскую і частку Смаленскай. Народжаныя на адной зямлі, яны, каталік-ліцвін У. Сыракомля і праваслаўны беларус П. Шпілеўскі, самаўсведамляюць сябе ў кантэксце розных культур і аксіялагічных сістэм.

Супастаўленне ідэйна-канцэптуальнай скіраванасці іх творчасці можна правесці на прыкладзе белетрызаваных падарожных нататкаў *Вандроўкі па маіх былых ваколіцах* У. Сыракомлі і *Путешествия по Полесью и белорусскому краю* П. Шпілеўскага. Абодва творы, якія лічацца ўжо класікай падарожнай прозы, з’явіліся адначасова. Серыя падарожных нарысаў П. Шпілеўскага друкавалася ў некрасаўскім “Современнике” ў 1853–1855 гг. Да стварэння сваіх падарожжаў У. Сыракомля звярнуўся ў 1853 г., калі жыццёвыя абставіны вымусілі яго пакінуць мясціны маленства ды юнацтва і перабрацца ў Вільню, а потым у Барэйкаўшчыну. Геаграфія вандровак пісьменнікаў таксама шмат у чым супадае. Свой шлях П. Шпілеўскі пачынае ад Варшавы праз Брэст, Нясвіж, Мінск, Барысаў, праз шматлікія мястэчкі ды вёскі і заканчвае на Ігуменшчыне (цяперашні Чэрвеньскі раён). Успаміны вярнулі У. Сыракомлю ў наднёманскія ваколіцы: Залучча, Мір, Нясвіж, Стоўбцы, Койданава. Сваё падарожжа ён спыняе перад самым Мінскам, але яго пазнейшы нарыс *Менск* (1857 г.), таксама ў пэўнай ступені белетрызаваны, можна лічыць своеасаблівым працягам гісторыка-краязнаўчай вандроўкі.

Некаторыя даследчыкі лічаць “падарожжа” самастойным літаратурным жанрам. Як правіла, у ім занатоўваюцца аўтарскія ўражанні і назіранні пад час вандровак па знакавых мясцінах чужых краін, апісваюцца іншаземныя народы і іх побыт, прысутнічае пэўная ступень авантурнасці і займальнасці. Адметнасць *Вандроўкі...* У. Сыракомлі і *Путешествия...* П. Шпілеўскага складае тое, што гэта падарожжы па родных мясцінах, назіранні за звыклым асяродкам, экскурсы ў гісторыю свайго краю. Канцэптуальнае адрозненне выяўляецца ў інтэнцыі абодвух аўтараў. У. Сыракомля піша ў звароце да чытача, што мусіць напісаць гэта твор

jako ostatnie pożegnanie stronom i ludziom, gdzie się tyle lat piękniej młodości przeżyło, jako ostatnie *Bóg zapłać* za chleb, za sól, za łzy, za radość, za wesołość, za nudy tam doznane – kreślimy z notat i wspomnień, obecny pamiętnik o *moich okolicach* [Syrokomla 1853: 9].

Другая, не менш важная мэта – паказаць землякам, што

każdy zakątek kraju, choćby na pierwszy rzut oka nie przedstawiał nic nadzwyczajnego, może być przedmiotem studiów; a studja tego rodzaju mogą nie być bez pożytku u nas, którzy swej ziemi tak dobrze jak nie znamy [Syrokomla 1853: 10].

Пісьменнік вылучае гэтыя радкі курсівам, як найважнейшыя. Па сутнасці, мастацкай задачай У. Сыракомлі з’яўляецца не толькі настальгічная вандроўка, але і адкрыццё суайчыннікам малой радзімы як каштоўнасці духоўнай і гістарычнай, люду гэтай зямлі, як выдатных дзеячаў мінулага, так і цяперашніх насельнікаў краю – звычайных жыхароў шляхецкіх сядзібаў, засценкаў і вёсак.

П. Шпілеўскі ў сваім творы распавядае пра Беларусь рускаму, чытачу. Па сутнасці, гэта першая разгорнутая прэзентацыя Беларусі расійскай чытацкай аўдыторыі, для якой наш край усё яшчэ заставаўся *terra incognita*. Справядліва адзначае Соф’я Кузняява:

Его *Путешествие...* заметно выделялось среди русских путевых заметок о Белоруссии обилием географического, исторического и этнографического материала, тщательно собранного и систематизированного [Кузняява 2004: 5].

Грунтоўны гістарычна-краязнаўчы матэрыял спалучаецца ў абодвух творах з лірычнымі адступленнямі і апісаннямі, разнастайнымі эмацыянальнымі праявамі аўтарскай прысутнасці. Убачанае і прыгадаанае прапушчана праз асабістую опытку пісьменнікаў і афарбавана пачуццём замілаванасці роднай зямлёй. Асабліва прыгожая Беларусь у апісаннях П. Шпілеўскага. Яна выразна ідэалізуецца і часам нагадвае зямны рай з “ароматическим воздухом цветистых лугов и девственных лесов” [Шпилевский 2004: 65]. П. Шпілеўскі піша пра “разнообразные леса, рощи, живописные деревеньки, помещичьи хутора и величественные берёзовые присады” [Шпилевский 2004: 56]. Нясвіж выклікае ў яго асацыяцыі з “швейцарским селением”. Захоплены прыгажосцю прывабных малюнкаў, што адкрываюцца воку падарожніка, ён неаднаразова дае волю эмоцыям: “Что за вид! Что за живописный сельский вид!” Вось якім казачна прыгожым бачыцца яму Мінск:

Раскинутый на горах и крутизнах Минск почти со всех трактов или въездов представляет прекрасный вид... Перед вами открывается панорама нескольких гор, притоков и крутых обрывов, устланных искусственными и натуральными газонами, большими садами, оранжереями, роскошными цветниками и обмываемых водами вьющейся, как змейка, Свислочи... По горам, по пригоркам красуются здания то высокие и широкие, то узкие

и продолговатые, с черепичными крышами во вкусе средних веков, то, наконец, чистенькие, опрятненькие, зелёные или желтые домики с красными кровлями, узорчатыми ставнями и решётчатой оградой [Шпилевский 2004: 131].

Падмуркам падобнай ідэалізацыі з'яўляецца шчырая любоў аўтара да сваёй радзімы, жаданне адкрыць Беларусь іншаземнаму чытачу з найбольш прывабнага боку, захапіць яго прыгажосцю гэтай зямлі і багаццем духоўнай культуры народа, унікальнасць якой ён нязменна падкрэслівае як тут, так і ва ўсіх навуковых працах.

У. Сыракомля звяртаецца да землякоў, каб нанова адкрыць ім прыгажосць у звычайным і даўно вядомым. Ён адзначае, што родная ваколіца

piękną dla oka do niej wtajemniczonego, ale pustą dla obcego gościa, który niema swych wspomnień tutaj przywiązanych, który nie umie pojąć szczególnego wyrazu, w śpiewie tutejszych słowików, w szumie tutejszego wiatru [Syrokomla 1853: 21].

Наднёманскія пейзажы маюць сваю сціплую, някідкую красу, якую аўтар параўноўвае з красой літоўскай дзяўчыны, якая спачатку проста падабаецца, але пакуль будзем разбірацца ў сваіх пачуццях, яна ўжо завалодала нашым сэрцам. Гэта прыгажосць глыбокая, схаваная, інтравертная, яна можа і не адкрыцца старонняму вандроўніку. Побач з замілаванасцю роднымі ваколіцамі прысутнічае цвярозая ацэнка і асэнсаванне ўбачанага і прыгаданага. Нават калі пабачанае не выклікае асаблівага захаплення, калі У. Сыракомля шкадуе, што да прыгажосці прыроды не далучаюцца выгоды культуры і цывілізацыі: дагледжаны касцёл, адметнай архітэктуры сельская школа, добры, з усімі выгодамі заезны двор, – ён хутка адкідае мару сустрэць падобны прывабны малюнак, бо ўсё гэта толькі “*xiążkowe ideały, niebywałe i niepodobne w naturze*” [Syrokomla 1853: 72].

Калі ў творы П. Шпілеўскага прысутнічаюць моманты ідэалізацыі Беларусі, то ў *Вандроўках...* У. Сыракомлі рэалістычнае апісанне родных ваколіц прасякнута глыбокай настальгіяй. Звяртаючыся да чытача, У. Сыракомля піша, што

nasze osobiste wspomnienia niewiele kogo obchodzić będą, nie chcąc zresztą jawnością odzierać je z uroku, w obecnej wędrowce starać się będziemy o powagę i suchość [Syrokomla 1853: 10].

Побач з аб'ектыўным гісторыка-краязнаўчым матэрыялам суседнічае моцная суб'ектыўна-аўтарская плынь. Такі сінтэтычны характар твора заяўлены ўжо падзагалоўкам: *wspomnienia, studja historyczne*

i obyczajowe. Аўтарская прысутнасць падкрэсліваецца і акцэнтацыяй на надрукаваным курсівам займенніку *moje* – „*moich niegdyś okolicach*”, „*moje okolice*”, заўвагай, што яны належаць яму не фармальна, а па праву любові. Туга і настальгічны смутак выкліканы ўспамінамі пра прамінулыя светлыя часы дзяцінства і маладосці, у якія пісьменнік паглыбляецца ў вандроўках па ўласнай памяці. З’яўленне падобнага твора ў літаратурным даробку У. Сыракомлі было абумоўлена яго эмацыянальна-псіхалагічным станам. У Вільні, а потым ў Барэйкаўшчыне туга па былым, па пакінутых людзях і мясцінах не давала спакою:

W gwarze miasta, mimochętnie nieraz musimy się poddać natarczywym wspomnieniom tamtych stron, tamiecznych ludzi, tamecznej przyrody. Wśród warunków innego życia, jeśli je odpędzisz we dnie, wrócą aby zakłócić spokój snu twojego w nocy; napróżno usiłujesz zagładzić na twarzy piętno minionych uczuć – żal mimowoli ściśnie serce odrętwiałe [Syrokomla 1853: 9].

Напісанне гэтага твора для У. Сыракомлі – своеасаблівае завяршэнне гешталту, патрэба сэрца і спроба выбаўлення ад душэўных пакут. *Вандроўкі...* ўзятыя ў лірычныя рамкі: яны пачынаюцца з настраёвых паэтычных радкоў з Юзафа Бартламея Зімаровіча і завяршаюцца вершаваным дванаццатым раздзелам, дзе У. Сыракомля ў каторы раз прызнаецца ў душэўнай повязі з краем, „*Zkąd odszedł rozpaczliwie załamawszy głowę, // I zostawił pamiątkę w znikomej piosence!*” [Syrokomla 1853: 240].

Што тычыцца заяўленых пісьменнікам “rowagi i suchości”, яны назіраюцца ў аб’ектыўных і навукова дакладных апісаннях мястэчак і вёсак, разгорнутых гісторыка-краязнаўчых частках твора. Творчая свабодная натура паэта-мастака стрымліваецца пачуццём адказнасці за праўдзівасць і аўтарытэтнасць інфармацыі. Ён жартам заўважае, што добра было б апісаць які падарожны выпадак ці ў яркіх фарбах апісаць дарожныя краявіды, але спыняе сябе, бо праўда, як тая аліва ў вадзе: “*zawsze na wierzch wypłynie*” [Syrokomla 1853: 69].

Галоўнае канцэптуальнае адрозненне абодвух твораў палягае ў тым, у кантэксце якой цывілізацыйнай парадэгмы пісьменнікі бачаць мінулае і цяперашняе роднай зямлі. У адрозненне ад навукова карэктнага У. Сыракомлі, П. Шпілеўскі адкрыта тэндэнцыйны як прадстаўнік праваслаўнага свету і чалавек рускай культурнай арыентацыі. Ключавым словам-характарыстыкай Беларусі для яго выступае прыметнік “*девственная*” – некранутая чужаземным уплывам, да якога ён адносіць заходнееўрапейскую цывілізацыю. Яна ўнікальная як ёмішча славянскасці, таму ўсе праявы еўрапейскасці ён лічыць чужароднай інвазіяй і адпаведным чынам ацэньвае. Паслядоўна, на працягу ўсяго твора ён ганіць усё, што звязана з заходнееўрапейскім кірункам айчыннай

гісторыі: негатыўна трактуе магдэбургскае права, Рэфармацыю, Статут ВКЛ... Закранаючы сам факт дзяржаўнага аб'яднання ў Рэч Паспалітую, ён піша пра "іго Польшы" і ўдакладняе, што

Россия не *забрала* себе западных губерний (Минская Могилёвская, Витебская) как древнее достояние Польши, а только возвратила и присоединила их от Польши к себе, как искони древние земли русские, захваченные Польшей [Шпилевский 2004: 76].

"Не *zabrany*, а *odebrany* (возвращённый) нужно говорить" [Шпилевский 2004: 237], – канкрэтызуе ён у каментарых. Сваім палітычным поглядам П. Шпілеўскі таксама знаходзіць гістарычнае падмацаванне: "Кривичи первые подали мысль о единой державии и соединении всех племён славянских в одно целое" [Шпилевский 2004: 98]

Разглядаючы гісторыю гарадоў і мястэчак, іх цяперашні стан, П. Шпілеўскі перш-наперш звяртае ўвагу на праваслаўныя храмы і праваслаўную прысутнасць. У Нясвіжы ён "скорбеет душой", бо няма каменнага храма праваслаўнага, "тогда как есть два великолепные каменные костела римско-католического исповедания". У Мінску ён скупулёзна пералічвае праваслаўныя цэрквы, якія былі аддадзены ўніятам, і вітае іх вяртанне ў праваслаўе:

При первых благоприятных обстоятельствах тотчас обратились к прежней родной своей греческой вере и отказались от всего чуждого, зашедшего к ним вследствие насилий иезуито-католического фанатизма [Шпилевский 2004: 135];

сцвярджае, што нашчадкі крывічоў, беларусы, "остались верными православию и <...> постоянно скорбели душой, что они не соединены с единоплеменной отраслью великорусского православного народа" [Шпилевский 2004: 102]. Па вялікім рахунку, у сваім рэлігійным пачуцці П. Шпілеўскі блізкі да Георгія Каніскага і іншых праваслаўных дзеячаў мінулага. Па сваёй культурнай арыентацыі і палітычных поглядах сугучны ён і заходнерусам, але адрознівае П. Шпілеўскага ўсведамленне ўнікальнасці і самабытнасці Беларусі, яе мовы і захаванай старажытнай славянскай культуры.

У яго няма шкадавання па страчаным даўнім Брэсце, бо ўсё там звязана з еўрапейскай гісторыяй горада, з "иноверческой" культурай: "Прочие костёлы и монастыри упразднены: на месте их явились величественные и изящные здания крепости" [Шпилевский 2004: 3]. Адзначае таксама, што ў Кобрыне Аляксандр Сувораў загадаў знішчыць рэшткі старажытнага замка і на яго месцы пабудаваць прыгожы палац (як тут не ўспомніць купалаўскія радкі з паэмы *На Куццю*: "на падмурках гэтых

сцен другія наш пасад занялі”). Асаблівыя негатыў у П. Шпілеўскага выклікаюць езуіты, якіх ён назваў “любителями золота”. Менавіта:

по внушению этих фанатиков в 1619 году права русское и литовско-русское заменены магдебургским. В Минске явились чуждые духу древнерусского правления и гражданской судебной организации – разные воеводы, старосты, наместники, войты, бургомистры и лентвойты [Шпилевский 2004: 134].

І ўжо канчаткова, па версіі П. Шпілеўскага, “чтоб совершенно изгладить в Минске элемент русский, они задумали было ввесть между православными минчанами новый (григорианский) календарь” [Шпилевский 2004: 134].

Найбольш разгорнута П. Шпілеўскі раскрывае свае погляды на Беларусь і беларускую мову ў раздзелах, прысвечаных Мінску і Мінскай губерні. Вытокі беларусаў ён выводзіць выключна ад крывічоў. Усе іншыя славянскія народы адышлі ад крывічоў і ў суседстве з іншымі народамі “разветвляли, обогащали и образовывали из общеславянского-кривичского новые наречия, например, великорусское” [Шпилевский 2004: 99]. Вядомае выказванне П. Шпілеўскага пра Беларусь, як эпіцэнтр старажытнай славяншчыны і сталіцу славяна-рускай міфалогіі. У *Путешествии...* П. Шпілеўскага ідэалізуецца не толькі Беларусь, але і беларускі селянін, які, дзякуючы кансерватызму і патрыярхальнасці, прывязанасці да сваёй зямлі і дому, захаваў старажытную мову, веру, першародныя рысы славянскай культуры. Агульнаславянскім скарбам пісьменнік лічыць беларускую мову, якая для яго сінанімічна стараславянскай, бо захоўвалася ў чысціні на працягу стагоддзяў:

Белорусский язык так самостоятелен, так характеристичен в археологическом и филологическом отношениях, предания, поверья и сказки его так оригинальны, до того исполнены первобытной, древней поэзии славяно-русской, что при настоящем направлении и развитии у нас филологии и археологии становится необходимым исследовать и изыскать главный притон древней русской славянщины и познакомиться отчётливо с родоначальными её элементами, сохранившимися в Белоруссии: изучая белорусский язык, предания, поверья и сказки белорусского народа, мы изучаем язык, понятия и верования своих предков [Шпилевский 2004: 52].

П. Шпілеўскі лічыў беларускую мову роднай, выдатна ведаў яе і нават на пачатку навуковай кар’еры працаваў над слоўнікам і граматыкай беларускай мовы. Праўда, працы засталіся ў рукапісе. Варта падкрэсліць, што для П. Шпілеўскага беларуская мова – не пагарджаная мова вёскі і сялянства, а дзякуючы сваёй архаічнасці і некранутасці, – агульнаславянскі найкаштоўнейшы скарб. Рускую мову сваіх *Путе-*

шествий... ён ахвотна інкрустуе беларускімі словамі: мяцеліца, пацяруха, горш, світкі, шарачкі, падпанкі, гасцінец, бацька, комін, азярод, паснедаць.

Натуральна, кідаецца ў вочы супярэчнасць паміж выразна прарасійскім дыскурсам аповеду П. Шпілеўскага і лакальным, беларускім патрыятызм, які дзіўным чынам спалучаецца з рэлігійным касмапалітызмам, роўным рускаму праваслаўнаму свету. Слушнае выказванне Валянціна Акудовіча, што “нацыянальны чалавек паўстаў з крызы рэлігійнага чалавека і, шырэй, з крызы цывілізацыі рэлігійнага тыпу” [Акудовіч, online]. П. Шпілеўскі – яскравае пацвярджэнне таго, як канфесійная свядомасць аўтараў негатыўным чынам уплывала на стаўленне і развіццё беларускай нацыянальнай ідэі, беларускай культуры і літаратуры. Але пры гэтым ва ўсіх сваіх творах, у тым ліку і ў *Путешествии...*, П. Шпілеўскі паслядоўна даводзіць этнічную, гістарычную і культурную самастойнасць беларусаў, выказвае пачуццё гонару за сваю радзіму. Хто ведае, у якую форму вылілася б яго шчырая любоў да Беларусі, разуменне яе этнакультурнай адметнасці, захапленне мовай, гісторыяй, міфалогіяй, у які бок аформілася яго самапавага як прадстаўніка гэтага краю, калі б Паўлу Шпілеўскаму лёс даў бы больш доўгі зямны век. Прыкладам, як А. Рыпінскаму. П. Шпілеўскі памёр маладым (29 кастрычніка 1861 г.), як і Уладзіслаў Сыракомля (15 верасня 1862 г.). Відавочна, невыпадкова Генадзь Кісялёў, шукаючы магчымага аўтара *Тараса на Парнасе*, сярод кандыдатаў называў і імя П. Шпілеўскага.

У Сыракомля – носьбіт ліцвінскага патрыятызму і рэчпаспалітаўскіх палітычных сімпатый, арыентаваны на польскую літаратурна-культурную традыцыю. Пра гэта сведчаць і эпіграфы да раздзелаў *Вандровак...*, узятыя з польскіх класікаў – Яна Каханоўскага, Мікалая Рэя, Себасц’яна Фаб’яна Кляновіча, Якуба Ясінскага, сугучныя тэматыцы і, найперш, эмацыянальнаму настрою пісьменніка. Калі для П. Шпілеўскага характэрна аптымістычнае бачанне будучыні Беларусі, звязанае з “восоединением” з “братнім” праваслаўным рускім народам, то твор У. Сыракомлі адрознівае мінорнае гучанне і гістарычны песімізм. Актыўнае гістарычнае быццё краіны адышло ў мінулае, шляхецкія засценкі і сялібы, якія „dawniej wrzały życiem politycznem swojej krainy”, цяпер страцілі не толькі грамадскае, але і ўсялякае значэнне. Цяпер засцянковая шляхта нават і не здагадваецца, што калісьці была „arką zakonów swobody”. Зараз сумна глядзець „na różniejszych biednych potomków tych rycerskich, tęgich, nienasyconych chwały i swobód szlacheńców” [Syrokomla 1853: 27]. Асабістыя перажыванні і гістарычныя рэфлексіі ва У. Сыракомлі шчыльна пераплецены. Мінулая слава і шчаслівая пара ўласнага жыцця – усё гэта адышло ў нябыт, афарбавана пачуццём суму і шкадавання: „przeszłość z warunkami swojego bytu minęła jak sen

historyczny, przyszłość gdzieś za oponą przeznaczeń, a obecna chwila próżna wszelkiego uroku” [Syrokomla 1853: 77]

Цэнтрам нарацыі ў *Вандроўках*... з’яўляецца апавед пра гісторыю і сучаснасць Нясвіжа як эпіцэнтра палітычнага, духоўнага і культурнага жыцця краю. Мінулае Айчыны з’яўляецца для пісьменніка арганічнай часткай еўрапейскай гісторыі і гісторыі Рэчы Паспалітай. Падрабязна паказаныя ўзвышэнні і бедствы Нясвіжа выдатна адлюстроўваюць перыяды росквіту і гістарычнага ліхалецця ўсёй некалі вялікай дзяржавы. Пісьменнік паказвае выгоды і прывілеі магдэбургскага права, якія забяспечылі развіццё і дабрабыт гарадоў, дэманструе разуменне сутнасці Рэфармацыі на Беларусі-Літве. Калі П. Шпілеўскі коратка спыняўся на постацях прадстаўнікоў дынастыі Радзівілаў, дарэчы, паблытаўшы Міхала Радзівіла Рыбаньку і Караля Радзівіла Пана Каханку, то У. Сыракомля падрабязна апісвае дзейнасць выдатных прадстаўнікоў роду і іх чын, значэнне для жыцця горада і ўсёй Літвы. Гэта найперш асобы Мікалая Радзівіла Чорнага, Радзівіла Сіроткі, які па сутнасці „stworzył tutejszą krainę”, Януша Радзівіла, Дамініка Радзівіла... Калі Пана Каханку ў П. Шпілеўскага не больш, як эксцэнтрычны дзівак, то У. Сыракомля пастараўся глыбей унікнуць у сутнасць гэтай каларытнай, неадназначнай і гэтым прыцягальнай для мастацкай літаратуры постаці. На яго думку, супярэчлівасць характару Пана Каханку адлюстроўвае кантраст дзвюх эпох пры іх змене:

konającej Jezuicko-szlacheckiej, patriotycznej pobożnej dzielnej wśród boju i biesiady, na której czele stoi Radziwiłł; i Francuskiej z XVIII w. lekkomyślnej, niewierzącej, o całą głowę wyższej niż Jezuicka co do oświaty, o całe serce niższej od niej pod względem wzniosłych uczuć [Syrokomla 1853: 150].

Апрача дзівацтваў, У. Сыракомля нагадвае пра стваральную дзейнасць Пана Каханку, які давёў да ўзорнага парадку сваё войска, заснаваў кадэцкую школу, аднавіў тэатр і балет, дзейнасць друкарні, прывёў у парадак пярсярні, заснаваў шкляныя гуты, закладаў сады і паркі. Калі ў час выгнання для Караля Радзівіла насталі часы матэрыяльнай нястачы, шляхта, што сядзела на яго землях, пасылала за мяжу збяднелама Радзівілу ўласны грош. „Czy ten czyn potrzebuje komentarza? Czy nie jasno maluje charakter szlachty litewskiej i charakter Radziwiłła, który był jej bożyszczem?” [Syrokomla 1853: 164] – пытаецца пісьменнік. Залаты век Нясвіжа, як і ўсёй дзяржавы, мінуў, і цяпер усе рэшткі былой славы „pleśnieją szczęśliwie, szacowną, historyczną pleśnią” [Syrokomla 1853: 181].

У. Сыракомля найперш чалавек культуры з больш спакойнай, чым у П. Шпілеўскага, рэлігійнай свядомасцю. Мар’ян Здзяхоўскі пісаў, што У. Сыракомлю была ўласціва рэлігія сэрца, свабодная як ад дагматычнай

выключнасці, так і ад усякіх палітычных уплываў [Zdziechowski 1924: 15]. Калі У. Сыракомля гаворыць пра перабудову касцёла ў праваслаўную царкву, то заўважае, што аздабляючы яго блішчаснымі купаламі, сціраюць і характэрныя асаблівасці далёкага мінулага. Нават прымаючы да ўвагі цензуру, варта адзначыць, што гэта найперш культурны жаль, а не абражанае рэлігійнае пачуццё. Не менш за палітычную гісторыю Нясвіжа і іншых “былых ваколіц” У. Сыракомлю цікавяць лёсы культурнай спадчыны. Ён піша пра кніжныя выданні нясвіжскай друкарні, не абмянае ўвагай постаць Сымога Буднага, характарызуе творчасць Францішкі Уршулі Радзівіл, адзначае працы Ю. Гескага і Г. Лейбовіча. Калі П. Шпілеўскі, дастаткова павярхоўна асвятліўшы мінулае Нясвіжа, коратка пазначае, што

в настоящее время замок не представляет ничего особенно замечательного, кроме небольшого архива нескольких книг и рукописей, не имеющих значения для местной истории, и портретной комнаты [Шпилевский 2004: 76],

то твор У. Сыракомлі на сённяшні дзень з’яўляецца каштоўным даведнікам па назапашаных скарбах Радзівілаўскага палаца, які дэманструе высокі культурны ўзровень краю ў мінулым. Пісьменнік дае падрабязнае апісанне колішніх багаццяў бібліятэкі, мастацкіх калекцый, каштоўнасцяў карціннай галерэі, сабраных пакаленнямі гэтых некаранаваных уладароў краю. Цяперашні стан культурнай спадчыны выклікае ва У. Сыракомлі сапраўдны боль і смутак, бо ўсё разрабавана і панішчана:

Serce się ściska, patrząc na wiele z tych malowideł, albo wszedłszy do tej galerii, gdzie płótna szacowne, już to pod względem pędzla, już względem drogich pamiątek, <...> bez porządku, bez ram, bez napisów, wiszą na ścianie czekając lepszych dla siebie czasów, albo rozestane na ziemi marnieją w oczach naszych, osypują się zwiastując bliskie swe zniszczenie [Syrokomla 1853: 81].

У інвентары 1770 г., сцвярджае пісьменнік, налічвалася 984 карціны на палатне і дрэве. „Dziś liczba nie wiem czy połowę wynosić może” [Syrokomla 1853: 83].

Абодва пісьменнікі шмат увагі аддаюць характарыстыцы сацыяльнага складу насельніцтва вёсак, мястэчак і гарадоў, іх побыту, звычаяў і заняткаў. У. Сыракомля з шчырай сімпатыяй апісвае беларускага селяніна, але ў адрозненне ад ідылічна-пастаральнага гэтага вобраза ў П. Шпілеўскага, у *Вандроўках*... вёска і яе насельнікі намаляваны зноў жа вельмі рэалістычна, “з натуры”. Для У. Сыракомлі селянін таксама аўтахтон, спаконвечны жыхар гэтай зямлі і яе арганічная частка: „Zdaje

się, że lud wyrósł z swej ziemi jak grzyby jego borów, jak kwiaty jego łąk, jak grusze rzucone tu i ówdzie po jego polnych sznurach” [Syrokomla 1853: 224]. У адрозненне ад пыхлівай шляхты, якая ганарыцца рыцарскім сармацкім паходжаннем і часам пачуваецца прадстаўнікамі іншага народа, селянін – сапраўдны гаспадар тутэйшай зямлі. Варта дадаць красамоўныя радкі, якія пры першай публікацыі *Вандровак...* былі выкраслены цэнзарам. Карэктарскі аўтарскі экзэмпляр твора знайшоў у рукапісным адзеле бібліятэкі Акадэміі навук Літвы перакладчык гэтага твора на беларускую мову Кастусь Цвірка. Калі б, заўважае У. Сыракомля трохі далей у сваім рукапісе, селянін меў гістарычную памяць, “ён бы пасмяяўся з нашай пыхі, з таго, што мы ганарымся старажытным, трыста гадоў назад атрыманым гербам, ён, што тысячы год налічвае ў сваёй генеалогіі” [Сыракомля 1992: 145]. Письменнік у гэтым раздзеле, як і ў іншых творах, нагадвае шляхце пра іхні чалавечы і грамадскі абавязак клопату пра сялян, піша пра высакародства і духоўнае багацце селяніна, яго чуласць і глыбіню пачуццяў, якія хаваюцца пад грубай светкай, называе іх братамі і карміцелямі.

Творы П. Шпілеўскага і У. Сыракомлі шмат у чым выглядаюць апазіцыйна найперш адрознымі канцэптуальнымі падыходамі ў інтэрпрэтацыі гісторыі роднага краю і аксіялагічнымі складнікамі паняцця Беларусь–Літва. Нягледзячы на гэтую супрацьпастаўленасць, творы, ды і самі постаці пісьменнікаў, многае яднае. Гэта і глыбокая духоўная еднасць з роднай зямлёй, грунтоўнае вывучэнне яго гісторыі і культуры, разуменне яе самакаштоўнасці, паважлівае стаўленне да беларускай мовы. Урэшце, культурна-цывілізацыйна скіраванасць – справа другасная. Яна накладаецца на глыбіннае ўсведамленне таго, *што ёсць* свая зямля: яе прырода, клімат, рэльеф, людзі, унікальныя рэаліі і артэфакты, якія ўплываюць на чалавека ад нараджэння і з’яўляюцца падмуркам яго самаідэнтыфікацыі. Менавіта яны фарміруюць базавае ўсведамленне радзімы, яе адрознасці ад суседніх краін, мітраполій, якія ўплываюць на інтэрпрэтацыю яе гісторыі, сучаснасці і верагоднай будучыні.

Апрача таго, у рознаскіраваных пісьменнікаў, якія твораць у культурнай прасторы цывілізацыйнага памежжа, заўсёды прысутнічае “агульнае месца”. Тое, што для іх каштоўнае і блізкае, для сталічнага чытача Пецярбурга ці Варшавы далёкае і маргінальнае. Тое, што для П. Шпілеўскага і У. Сыракомлі было эпіцэнтрам іх жыцця, для іншых – глыбокая правінцыя з адпаведным стаўленнем. Тое, што пішацца ў Беларусі–Літве, для сталічнага літаратурнага працэсу з’явы дастаткова перыферычныя. Варта адзначыць і розніцу ў светаадчуванні, стэрэатыпе паводзінаў, эмацыянальных праявах, з якімі сутыкаюцца пісьменнікі, што прыехалі ў сталіцы. Знамянальныя ў гэтым плане ўражанні

Я. Чачота, калі па справах службы ў Масе радзівілаўскай яму давялося наведаць Варшаву. У лістах да А. Міцкевіча ён дзяліўся сваімі думкамі ад сталічнага жыцця. Варшава ўспрымаецца вачыма хоць і не правінцыяла, але чалавека, далёкага ад пыхі і апломбу шумнай сталіцы. Прыезд У. Сыракомлі ў Варшаву таксама адзначыўся ўсведамленнем розніцы ў паводзінах і эмацыянальных рэакцыях. Сутыкненне са стаўленнем прадстаўнікоў суседніх этнакультурных супольнасцяў да свайго, краёвага, як да перыферыйнага, натуральным чынам фармавала пачуццё “інакшасці” і прымушала пісьменнікаў больш уважліва ставіцца да таго, што асабіста для іх было па-сапраўднаму важным, усведамляць значнасць і ўнікальнасць падзей мясцовага літаратурна-культурнага жыцця.

П. Шпілеўскі, доўгі час жывучы ў Пецяярбурзе, сочыць за падзеямі краёвай літаратуры. Гэта зацікаўленасць і веданне творчасці мясцовых аўтараў відаць у п’есе П. Шпілеўскага *Дожинки, белорусский обычай: Сценическое представление, якая з’яўляецца вольнай пераробкай Ідыліі В. Дуніна-Марцінкевіча*. А адзін з сюжэтаў *Исследования о вовколаках* паказвае на знаёмства пісьменніка з творчасцю Яна Баршчэўскага, у прыватнасці, са зборнікам навел *Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях*. У. Сыракомля ў *Вандроўках...* не толькі цытуе класікаў польскай літаратуры, але і спасылаецца на працы сучасных пісьменнікаў Ігнацы Ходзькі, Генрыка Жавускага і інш. Апавядаючы пра жыццё вясковага люду, сямейны быт і звычаі, У. Сыракомля падмацоўвае апісанні цытатамі са зборнікаў Я. Чачота *Вясковыя песні з-над Нёмана і Дзвіны*. Урэшце, невыпадкава У. Сыракомля завяршае свой артыкул у „*Gazecie Warszawskiej*”, дзе ён не толькі абараняе беларускамоўную творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча, але і сам факт нараджэння новай самастойнай славянскай літаратуры, словамі: “Цэзар... горды Юлій Цэзар... дыктатар Рыма, сталіцы свету, праязджаючы праз убогую вёску і прыпомніўшы грознага ў Рыме суперніка Пампея, сказаў гэтыя памятныя словы: «Жадаў бы я тут быць першым, чым у Рыме другім»” [Сыракомля 1993: 506]

Хто ў большай ступені, прадстаўнікі якой плыні спрычыніліся да стварэння і развіцця беларускамоўнай літаратуры? Хоць і выхаваныя ў рэчышчы рускай культуры аўтары будуць звяртацца да стварэння беларускамоўных твораў, усё ж такі ў асноўным гэта будуць асобы, выхаваныя ў аксіялогіі і мастацкіх густах польскай літаратуры. Ключавым аўтарам літаратуры Беларусі сярэдзіны XIX стагоддзя быў У. Сыракомля. На яго постаці перакрываюцца каналы-сувязі паміж усімі асноўнымі літаратарамі таго часу, і ад яго вядуць працяг наступнікі – Адам М-скі, Альгерд Абуховіч, Янка Лучына і інш. Станаўленню беларускамоўнай літаратуры ён паспрыяў не толькі падтрымкай творчасці В. Дуніна-

Марцінкевіча, але і ўсёй сваёй польскамоўнай літаратурнай спадчынай, якая, па словах Уладзіміра Мархеля, “сваёй ментальна-беларускай выяўленасцю і скіраванасцю ўваходзіла ў той жыватворны працэс, у якім адбывалася адраджэнне беларускай літаратуры” [Мархель 2004: 16].

Факт заангажаванасці найперш польскамоўных аўтараў у працэс стварэння беларускамоўнай літаратуры М. Гарэцкі ў *Гісторыі беларускае літаратуры* патлумачыў так:

Інтэлігенцыі расійскае культуры было тады ў нашым краі дужа мала, яна знаходзілася ў горшых матэрыяльных умовах, як апалячаныя паны, і ў друкаванні сваіх твораў залежала ад добрай волі рэдактараў расійскіх газет і журналаў; апроча таго, належнасць яе да культуры панаваўшае ў дзяржаве нацыі не спараджала такога імпульсу ў беларускай творчасці, як у паноў, належаўшых да культуры, уцісканай урадам [Гарэцкі 1992: 202].

Натуральна, варта назваць і шэраг іншых фактараў. Гэта і трывалы краёвы ліцвінскі патрыятызм, які азначаў этнічную, “крэўную” прыналежнасць менавіта да гэтай зямлі. Ён паступова трансфармуецца ва ўсведамленне самадастатковасці Літвы-Беларусі, яе гістарычнай і культурнай спадчыны. Гэта і ўплыў рамантызму, які скіраваў увагу да нацыянальна адметнага, і агульныя працэсы нацыянальнага адраджэння славянскіх народаў, і палучэнне шматлікіх іншых прычын.

Узнікненне і функцыянаванне нацыянальнай літаратуры паміж цывізацыйнымі парадыгмамі – з’ява выключна складаная, што паказвае не толькі гісторыя беларускай літаратуры XIX стагоддзя, але і асаблівасці яе далейшага развіцця.

Спіс літаратуры

- Akudovič Valâncin. *Vâlikaâ zdrada. Suplêt èsè* [online] <http://dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/html.page> [доступ: 14.08.2022] [Акудовіч Валянцін. *Вялікая здрада. Суплёт эсэ*].
- Garèckì Maksim. 1992. *Gistoryâ belaruskae litaratury*. Minsk: Mast. lit. [Гарэцкі Максім. 1992. *Гісторыя беларускае літаратуры*. Мінск: Маст. літ.].
- Kuznâeva Sof’â. 2004. *Pavel Špilevskij i ego Putešestvie po Poles’û i belorusskomu kraû*. V: P.M. Špilevskij. *Putešestvie po poles’û i belorusskomu kraû*. Minsk: Belarus’.
- [Кузнецова Соф’я. 2004. Павел Шпилевский и его Путешествие по Полесью и белорусскому краю. В: П.М. Шпилевский. *Путешествие по Полесью и белорусскому краю*. Минск: Беларусь].
- Marhel' Uladzimir. 2004. *Uladzislau Syrakomlâ i belarускаâ litaratura*. U: *Uladzislau Syrakomlâ: Matèryâly Mižnar. navuk. kanf., prysveč. 180-goddzû z dnâ narodžennâ pol. i bel. paëta i ètnografa*. Minsk: Belaruskì knìgazbor [Мархель Уладзімір. 2004. *Уладзіслаў Сыракомля і беларуская літаратура*. У: *Уладзіслаў Сыракомля: Матэрыялы Міжнароднага навуковага канферэнцыянага прысвечанага 180-годдзю з дня нараджэння пол. і бел. паэта і этнографа*, Мінск: Беларускі кнігазбор].

- Syrakomla Uladzislaŭ. 1992. *Vandroŭki pa maih bylyh vakolicah: usпамiны, dasledavanni гісторыі і звычаіў*. Minsk: Polyma. [Сыракомля Уладзіслаў. 1992. *Вандроўкі па маіх былых ваколіцах: успаміны, даследаванні гісторыі і звычаяў*. Мінск: Польша].
- Syrakomla Uladzislaŭ. 1993. *Dobryŭ vesi: Paëzið, proza, krytyka*. Minsk: Mast. lit. [Сыракомля Уладзіслаў. 1993. *Добрыя весці: Паэзія, проза, крытыка*. Мінск: Маст. літ.].
- Špilevskij Pavel. 2004. *Putešestvie po Poles'û i belorussskomu kraû*. Minsk: Belarus'. [Шпилевский Павел. 2004. *Путешествие по Полесью и белорусскому краю*. Минск: Беларусь].
- Zdziechowski Marian. 1924. *Władysław Syrokomla. Pierwiastek litewsko-białoruski w twórczości polskiej*. Wilno.
- Syrokomla Władysław. 1853. *Wędrowki po moich niegdyś okolicach: wspomnienia, studia historyczne i obyczajowe*. Wilno.
- Syrokomla Władysław. 1861. *Niemen od źródeł do ujścia*. Wilno.

STRESZCZENIE: Autorka artykułu przedstawia osobliwości kształtowania się nowej literatury białoruskiej, uwarunkowane współistnieniem w przestrzeni kulturowej pogranicza cywilizacyjnego dyskursów różniących się pod względem conceptualnym i aksjologicznym. Obecność różnie skierowanych tendencji i zjawisk przeanalizowano na przykładzie prozy podróźnej rodaków i rówieśników – W. Syrokomli i P. Szpilewskiego, którzy nadają znaczenie przeszłości i współczesności rodzimego kraju w kontekście różnych paradygmatów cywilizacyjnych. Oprócz niezgodności conceptualnych, wskazano punkty styczności utworów pisarzy, którzy pisali na peryferiach literatury rosyjskojęzycznej i polskojęzycznej: duchową jedność autorów z ziemią ojczystą, zrozumienie znaczenia jej historii i kultury, szacunek do języka białoruskiego.

SŁOWA KLUCZOWE: dyskursy różnie skierowane, wybór cywilizacyjny, proza podróżna, interpretacja subiektywnie-autorska.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле разглядаюцца асаблівасці станаўлення новай беларускай літаратуры, абумоўленыя суіснаваннем у культурнай прасторы цывілізацыйнага памежжа адрозных у канцэптуальным і аксіялагічным планах дыскурсаў. Наяўнасць рознаскіраваных тэндэнцый і з'яў разгледжана на прыкладзе падарожнай прозы землякоў і аднагодкаў – У. Сыракомлі і П. Шпілеўскага, якія асэнсоўваюць мінулае і сучаснасць роднага краю ў кантэксце розных цывілізацыйных парадыгм. Апрача канцэптуальнага разыходжання, адзначаюцца кропкі судакранання твораў пісьменнікаў, які пісалі на перыферыі рускамоўнай і польскамоўнай літаратуры: духоўная еднасць аўтараў з роднай зямлёй, разуменне самакаштоўнасці яе гісторыі і культуры, паважлівае стаўленне да беларускай мовы

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: рознаскіраваныя дыскursы, цывілізацыйны выбар, падарожная проза, суб'ектыўна-аўтарская інтэрпрэтацыя.

Data przesłania artykułu: 15.09.2022

Data akceptacji artykułu: 30.09.2022

ABOUT THE AUTHOR/ O AUTORZE

Iryna Burdeljova/ Ірына Бурдзялёва – Białoruś, Miński Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny, Katedra Języka i Literatury Białoruskiej; dr; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: literatura białoruska XIX i XX wieku, polsko-białoruskie związki literackie.

Adres: Кафедра беларускай мовы і літаратуры Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта, вул. Захарава 21, Мінск, Беларусь.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Бурдзялёва Ірына. 2021. *Канцэптуальны рух прозы Віктара Казько ў XXI стагоддзі* (160–167). У: *Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі: зб. навук. артыкулаў*. Мінск: МДЛУ.
2. Бурдзялёва Ірына. 2021. *Лабірынты Пятра Васючэнкі* (5–28). У: *Васючэнка Пятро. Выбраныя творы*. Мінск: Беларуская навука.
3. Бурдзялёва Ірына. 2021. *Рысы пікарэскі ў Авантурах майго жыцця Саламеі Пільшыновай-Русецкай* (187–194). У: *Жизнь языка в культуре и социуме: сб. науч. ст.* Минск: МГЛУ.
4. Бурдзялёва Ірына. 2021. *Экзістэнцыяльная праблематыка ў аповесці Б. Пятровіча Стах* (172–178). У: *Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі: зб. навук. артыкулаў*. Мінск: МДЛУ.
5. Бурдзялёва Ірына. 2022. *Чалавек і гісторыя ў аповесці Е. Вежнавец* Па што ідзеш, воўча? “Вестн. Минского гос. лингв. ун-та”. Сер. 1: Филология. № 1: 90–97.

Надзея Чукічова / Nadzeya Chukichova

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Беларусь /

Yanka Kupala State University of Hrodna, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4763-5236>

e-mail: chukicheva83@gmail.com

Апавяданне аб іконніку і залатару ў станаўленні паэтыкі беларускага літаратурнага сюжэта

Story about the Iconographer and the Goldsmith in the context of the formation of the poetics of the Belarusian literary plot

Opowieść o ikonografie i złotniku w kontekście kształtowania się poetyki białoruskiej fabuły literackiej

ABSTRACT: In the article, an attempt has been made to reconstruct the archaic plot structure of *Story about the Iconographer and the Goldsmith* – one of the most highly artistic of Maksim Bogdanovich's stories, in which the archetypal tripartite scheme of the cyclical plot has been significantly changed and reinterpreted. The canonical for its "loss" is embodied in the macroplot as an artistic model of an individual and historical situation, the archetypal "search" is represented as dotted lines of possible plot solutions, and for the first time instead of "gain" an open finale appears. The obvious modification of plot universals, which occurs in the process of this kind of secondary playing of artistic codes of expression, hypothetically can mean one chronological point that is fundamentally important for understanding the evolution of Belarusian national artistic thinking – the beginning of the formation of one more historical plot type in Belarusian literature.

KEYWORDS: plot, archetype, fairy tale, narrative, Belarusian literature, Maksim Bahdanovich, historical poetics.

У нашым літаратуразнаўстве даўно цвёрда ўсталявалася думка пра парадаксальную прадбачлівасць Максіма Багдановіча: маўляў, паэт у сваім яшчэ зусім маладым веку здолеў гэтак тонка адчуць і дакладна зразумець асаблівы склад і патэнцыял народнай творчасці ў станаўленні нацыянальнай літаратуры, што настойліва скіроўваў гістарычны ход

беларускага мастацкага слова ў рэчышча народнай культуры. Гэты шлях Багдановічу-паэту інтуітыўна падказвала ўсведамленне, што ствараць уласную “штучную літаратуру” (Сяргей Палуян), імкліва пераймаючы адпаведныя спосабы мастацкага адлюстравання свету, беларусам давядзецца асцярожна і ананімна. З паэзіяй якраз усё больш-менш зразумела, у самым пачатку свайго развіцця яна абавязкова павінна “трымацца народнай песні, як сляпы трымаецца плота” [Багдановіч 2006: 464]. А вось што рабіць з прозай, дзе пакуль, з аднаго боку, – “апавяданне – не апавяданне, думкі ўслух – дык не тое... усё бледна, нудна, бяскрыла” [Багдановіч 2006: 412], а з другога, – дробныя жарты, што “папраўдзе караняцца ў народным творчасце і толькі развіваюць яго, уліваюць у літаратурныя формы” [Багдановіч 2006: 413]?

На які мастацкі ўзор павінна арыентавацца нацыянальная проза? Па аналогіі з песняй ці не архетып народнай казкі гіпатэтычна мог бы стаць для яе станаўлення своеасаблівым эталонам?

Імпульсы і зрухі ў агульным механізме літаратурнага развіцця, якія адбываюцца ў архетыпных апавядальных структурах нахшталт казкавай за кошт аказіянальных семантычных прырашчэнняў, абумоўленых новым разыграннем мастацкіх кодаў выказвання, могуць апынуцца прынцыпова важнымі для разумення эвалюцыі нацыянальнага мастацкага мыслення ў вялікім гістарычным часе. Прыгледзімся, якой жа дарогай ад фальклору ў бок да нацыянальнай прозы рушыў сам М. Багдановіч. Прынамсі, пацікавімся, як жа адбываўся працэс пераадолення закладзенага ў сюжэтных формах старажытнага зместу ва ўмовах паступовага замяшчэння ананімнай мастацкай свядомасці яе эстэтычнай апазіцыяй – свядомасцю індывідуальна-аўтарскай. Паспрабуем рэканструяваць структурную прааснову сюжэта аднаго з самых высокамастацкіх Багдановічавых апавяданняў – *Апавядання аб іконніку і залатару*, – у тым ліку з дапамогай версіі марфалогіі чарадзеянай казкі, прапанаванай вядомым расійскім вучоным Уладзімірам Пропам [Пропп 2001], якая нам уяўляецца для гэтага цалкам прыдатнай.

Перадусім скіруем нашу ўвагу на шматслоўны загалавак апавядання – *Апавяданне аб іконніку і залатару, людзях мудрых і красамоўных, кнігалоўцам нейкім дзеля славы божай ды размнажэння добра паспалітага выкладзенае* [Багдановіч 2006: 389]. Перад намі нібыта традыцыйная барочная назва з уласцівымі ёй жанравым азначэннем твора (“апавяданне”), называннем галоўных герояў (“аб іконніку і залатару”), пазнакай іх высакароднасці (“людзях мудрых і красамоўных”), адсылкай да старажытнага невядомага аўтара (“кнігалоўцам нейкім выкладзенае”) і, нарэшце, ахвярай-прысвячэннем богу (“дзеля славы

божай ды размнажэння дабра паспалітага”)¹. Калі ўзвесці да архаікі такое строгае прытрымліванне ўзору, то доўгі мудрагелісты загалолак, які, відавочна, з’яўляецца метасюжэтам апавядання, трансліруе старажытную традыцыю зачыну ці запеву. Такім парадкам аўтар стварае ўстойлівае “перад-слоўе” як частку патэнцыйнай трохчленнай структуры.

Напрыканцы апавядання знойдзем і г. зв. “пасля-слоўе” – кананічнае для казкавага наратыву вывадзенне суб’екта за межы аповеду: “Рукапіс гэты, пісаны гаворкай нашай старажытнай, адшукаў і словамі сучаснымі перапісаў, Максім Багдановіч” [Багдановіч 2006: 394]. У гэтым прачытваецца своеасаблівая стылізацыя архетыпнай апавядальнай формулы “І я там быў...”. Па традыцыі заключная згадка апавядальніка пра самога сябе павінна ў ключавых момантах структурна паўтараць мадэль усёй казкі. Што і маем: шкодніцтва (рукапіс быў зніклым ці страчаным), пошукі і ліквідацыю бяды (М. Багдановіч не знайшоў яго выпадкова, а здабыў-адшукаў), нястачу (гаворка старажытная, без “ключа” незразумелая сённяшняму чытачу), ліквідацыю нястачы (перапісчык расшыфраваў рукапіс і перадаў яго змест сучаснай мовай), вяртанне ў гэты свет носьбітам новых ведаў (аповеду). Адначасова гэта ёсць і свядомай арыентацыяй на імпліцытнага чытача, на такога ж гіпатэтычнага “кнігалюбца”, што згодна з традыцыяй ускосна заяўлены і ў загалоўку. А ўзмацніць у чытача адчуванне праўдзівасці выкладзеных аб’ектывізаваным аўтарам-апавядальнікам падзей, пацвердзіць дакладнасць іх перадачы рэцыпіенту павінен пасярэднік – рэальна існы перапісчык-перакладчык М. Багдановіч.

Наблізімся і да “слова” – цэнтральнай часткі апавядання, уласна аповеду. Пачынаецца ён з апісання ініцыятыўнай сітуацыі, важным элементам якой выступае сувязь з прасторай і часам. Акрэсленне гістарычнага часу, у які адбываецца дзеянне апавядання, варта разглядаць як прыкмету паступовага станаўлення здольнасці аўтара выявіць у творы нацыянальны дух, увасобіць самабытны вобраз і карціну свету беларуса. “Дасюль яшчэ людзі дасведчаныя і сталыя, а памяццю цвёрдыя, тыя часы ў існаванні слаўнага места Віленскага, зайздруючы, згадваюць...” [Багдановіч 2006: 389] – спасылка на сталых людзей з’яўляецца досыць рэгулярнай формулай усведамлення часу ў народным легендава-паданневым эпасе. “...слаўнага места Віленскага” – перад намі дакладны топас і, як мінімум, ускосна можам меркаваць пра час

¹ Параўн. з загалоўкам рамана Саламеі Пільштыновай: *Пададзенае свету рэха заняткаў, падарожжа і жыцця майго авантур на чэсць і хвалу П/ану/ Богу, у Святой Тройцы Адзінаму, і самой святой Маці Хрыста, пана майго, і ўсім святым* [Пільштынова 1993: 17].

дзеяння, бо Вільня згадваецца як места (горад), сталіца і вялікакняская рэзідэнцыя ад XIV стагоддзя. Але гэтага, натуральна, мала апавядальніку, ён пакрысе звужае часавую перспектыву: "...калі мыта салянічае на соль простую і ледаватую ў двакроць паменшана было" [Багдановіч 2006: 389]. Мыта на соль з разраду "старога мыта" з'яўлялася адной з важных крыніц папаўнення дзяржаўнага скарбу ў ВКЛ і знаходзілася пад непасрэдным кантролем Вялікага князя. З фінансавых дакументаў XVI стагоддзя вынікае, што пасля таго, як тавар ацэньваўся, з кожнай капы² плацілі па два грошы. З кожнага воза солі купцы павінны былі аддаць у скарб дваццаць грошаў мыта, і дадаткова з кожнай камягі спаганялася яшчэ дванаццаць грошаў. Пры гэтым замежныя купцы павінны былі плаціць усю суму цалкам, а літоўскія – толькі яе палову:

При взимании мыта соблюдается слѣд. общее правило: отъ тѣхъ товаровъ, которые расцѣниваются на копы, взимается отъ поляка, москвитина, турка и др. чужеземцевъ отъ копы литовской по 2 гроша лит., а отъ подданныхъ господарскихъ вел. кн. Литовскаго, равно какъ и отъ Волянянъ и Подляшанъ взимается по половинѣ "цѣлаго" мыта, т. е. по одному грошу отъ копы [Довнар-Запольский 1901: XLIV-XLV].

Пэўна, якраз пра той час і сведчыць наратар, убачыўшы ўсё гэта з настальгіяй вачыма сталых віленцаў.

Далей апавядальнік адсылае нас наўпрост да яшчэ больш канкрэтнага гістарычнага часу:

Тады ж мяшчане віленскія з ласкі яго каралеўскай міласці і прывілей атрымалі, каб тры дні штогод перад святам нараджэння Ісуса Хрыста мёд варыць вольна, ні капшчызны, ні васковага да скарбу не плоцячы [Багдановіч 2006: 389].

Зусім верагодна, што апавядальнік мае на ўвазе Петракоўскі прывілей караля Яна Ольбрахта, пашыраны на шляхту Вялікага Княства Літоўскага пасля падпісання ў 1569 г. Люблінскай уніі. Права вольнай прапінацыі (вырабу і продажу пітнага мёду, піва і гарэлкі) вынікала з права ўласнасці на зямлю і рэсурсы на гэтай зямлі, і тое дазваляла ўладальнікам шынкоў і корчмаў здаваць іх "на водкуп" (у арэнду). А арандатары, у сваю чаргу, маглі вызначаць аб'ёмы рэалізацыі напояў, кошты на іх, а таксама абмяжоўваць іншых вытворцаў, напрыклад, выключна хатнімі патрэбамі – на вяселле, хрэсьбіны, гадавыя святы, такія якраз, як Нараджэнне Ісуса Хрыста. З корчмаў спаганяўся дзяржаўны падатак за трыманне карчмы і гандаль у ёй – капшчызна. Памер

² Капа – шэсцьдзесят грошаў.

капшчызны вызначаўся Вялікім князем і вагаўся ад паловы да дзвюх з паловай коп з карчмы (ад трыццаці да ста пяцідзесяці грошаў). У каралеўскіх гарадах – а Вільня, несумненна, места каралеўскае – капшчызну плацілі ажно да XVIII стагоддзя, але пазней – ужо ў выглядзе чопавага падатку з кожнай карчмы, бровара ці шынкі незалежна ад тыпу ўладання. Памер чопавага вызначаўся ўжо на соймаках і з цягам часу толькі павялічваўся. І таму, натуральна, той слаўны час, калі “мыта салянічае <...> ў два кроць паменшана было”, а “мяшчане віленскія з ласкі яго каралеўскай міласці і прывілей атрымалі”, людзі сталыя згадваюць “зайздручы”, бо новае падаткаабкладанне неўзабаве прывядзе да істотнага збяднення дробнай шляхты і наступнай галечы ў цэлым краі.

Акрэсліўшы месца і час дзеяння (Вільня прыкладна ў XVI стагоддзі), наратар пераходзіць да характарыстыкі галоўных персанажаў. Мы ўжо здагадаемся, што гэта будуць віленскія мяшчане, магчыма, прывіляваныя на вольны выраб трункаў для ўласных патрэб. Сапраўды, штодзённай забавай для герояў аповеду з’яўляюцца пасядзелкі гадзінку-другую пасля працоўнага дня за келіхам хатняга мёду дзе-небудзь у краме таго ці іншага местачкоўца. Адным шараговым зімовым вечарам мы ўпершыню сустракаемся і з нашымі героямі – Антонам Каржом і Раманам Якубовічам. Першы – залатых спраў майстар, уладальнік крамы з каштоўнымі вырабамі, пабудаванай на адной са старажытных вуліц у г. зв. гандлёвым раёне Вільні. Нямецкая вуліца ў Старым горадзе была, бадай, галоўнай і найпрыгажэйшай вуліцай з двухпавярховымі камяніцамі, заселенымі пераважна купцамі і рамеснікамі. Ніжнія паверхі ў іх займалі буйныя крамы, тутэйшыя заможныя гаспадары нават маглі сабе дазволіць правесці ў свой дом першы драўляны вадаправод. Вядома, што Віленскі манетны двор месціўся таксама на Нямецкай вуліцы. Пэўна ж, і дом залатара Антона Каржа, “майстра скрозь паважанага” [Багдановіч 2006: 389], таксама не быў тут незаўважным.

Гэтым разам, у дзень святой Херыціны, да залатара запрошаны чарговы годны госьць: на покуці крамы залатарскай пачэснае месца заняў іконнік Раман Якубовіч, “чалавек добры і рахманы” [Багдановіч 2006: 389]. Наратар падкрэслівае, што залатару іконнік не роўня, бо нельга ставіць у адзін шэраг і каштоўнасць матэрыялу, з якім яны працуюць, – фарбы таннай трохграшовай на дошках кляновых і пазалоты рэдкай угорскай на металах высакародных. Такое супастаўленне прыводзіцца, каб неўзабаве ўзмацніць некаторыя важныя рысы абодвух персанажаў: з аднаго боку, – мудрасць залатара, а з іншага, – сумленнасць іконніка. Пасадзіць побач статусна няроўнага сабе – ганьба нават для Антона Каржа, які “людзямі ніколі не пагарджаў, гонару свайго, аднак, ні ў чым не змяншаючы” [Багдановіч 2006: 390]. Аднак

нам хутка стане зразумелым: іконнік паспяхова прайшоў доўгі шлях – своеасаблівую ініцыяцыю – для таго, каб зараз за сваю працавітасць, увішнасьць і цяроплівасць цалкам заслужана заняць месца побач з залатаром, трымаючы ў руцэ ўшчэрць поўны карэц.

Стаць паўнаважым майстрам іканапісу і займаць сабе майстэрню ў тыя часы можна было, асвоіўшы амаль казкавую “хітрую навуку” пісання абразоў і вытрымаўшы сур’ёзны іспыт, па казковых законах абавязкова траісты: папрацаваўшы спачатку вучнем, пасля – падмайстрам, а тады – каб прынялі ў рамесны цэх, – заплаціўшы вялікі ўнёсак, намаляваўшы “шэдэўр” і як след пачаставаўшы іншых майстроў. Вядома, таленавітым вучням-просталюдзінам сабраць такія грошы было не пад сілу, бо прадаваць свае вырабы, хай і найвышэйшай якасці, ім строга забаронена. І хадзілі яны доўгія гады ў падмайстрах, штодзень выконваючы самую чорную працу. Без відавочных цяжкасцяў, аднак, майстрамі рабіліся блізкія сваякі гаспадара майстэрні. Пэўна ж, каб мець магчымасць зарабляць на жыццё сваім умельствам, давялося і Раману Якубовічу гэткім жа парадкам ажаніцца з дачкой гаспадара Агатай.

Так, на самым пачатку “слова” мы маем сюжэтную рамку з разраду забаўляльных, калі персанаж павінен расказаць цікавую гісторыю для задавальнення аднаго ці некалькіх слухачоў. Іконнікаў аповед патрэбны залатару, каб скараціць час доўгім зімовым вечарам да надыходу сну. У пачатковую сітуацыю бяседы ў краме залатара свядома трансфармаваны традыцыйны дадатковы казковы іспыт на ідэнтыфікацыю героя, што асіміляваны з папярэднім іспытам, вынікам якога звычайна бывае атрыманне памагатага ці чарадзеянага сродку. Іконнік, удала прайшоўшы складаны шлях з трох іспытаў (вучань – падмайстар – майстар), ажаніўшыся з “царэўнай”-Агатай, паспяхова ліквідуе нястачу, павысіўшы свой сацыяльны статус, і тым самым набывае права сесці поплец і выпіць з залатаром.

Пра што ж паведаміць іконнік залатару за келіхам пітнага мёду?

А скажа ён, што вялікая бяда здарылася ў княстве: прыехаў з далёкіх зямель у наш край знакаміты італьянскі майстар Сальватор Роза, каб маляваць абразы на мурах полацкіх цэркваў. Ды парушае ён спрадвечны закон-забарону – побач з выявай бога ўводзіць шмат новых дэталей, “паганскіх багоў і шмат чаго іншага малюе <...> і людзей усякіх, нават роду паспалітага, а таксама і рэкі, бары і лугі” [Багдановіч 2006: 390]. Каноны мастацтва пераведзены ў казкавую плоскасць забароны, мабыць, упершыню ў беларускай літаратуры. Парушэнне забароны абавязкова прыводзіць да немінучай бяды: тыя абразы цяпер значна адрозніваюцца ад старасвецкіх, і сталым людзям не надта гэта падабаецца. Але найгорш тое, што іншыя іконнікі такое замежнае майстэрства

з ахвотай пераймаюць. Паводле Рамана Якубовіча, норма і змест боскай выявы загадзя строга абмежаваны і такімі павінны заставацца, а адносныя свавольствы мастака ў межах гэтай прадвызначанасці недапушчальныя і ўсведамляюцца вялікім грахом. Падражанне новаму і свежаму – абсалютнае табу, варта толькі шанаваць і множыць старое.

Гэтак думае іконнік Раман Якубовіч. Марфалагічна мы павінны б убачыць тут пасярэдніцтва без просьбы аб дапамозе – такое, як у казцы, калі маці расказвае сыну пра сястру, якую яшчэ да яго нараджэння выкраў страшны цмок. Казкавы канон патрабуе, каб герой абавязкова выправіўся з дому, часам яму нават указваюць шлях да аб'екта пошукаў.

І насамрэч, залатар называе адзін за адным тры верныя спосабы для ліквідацыі Раманавай “бяды”. Адзін з іх – “усё тое, што цяпер навіною завецца, праз час які старыною мае быць, для людзей усіх станаў – звыклай, а ўшанавання і абароны годнай” [Багдановіч 2006: 391]. Калі прыгледзецца да “бяды” не зблізку, а наадварот, аддаліцца ад яе ў гістарычным часе, то якраз здалёк можна ўбачыць, што перайманне чужаземных тэхнік і тэхналогій – дзейсны шлях для ўдасканальвання свайго, роднага.

Сваё меркаванне залатар пацвярджае прыкладамі. Ён уздымае пытанне пра неаспрэчную важнасць формы і цалкам падае яго з назіральнай пазіцыі іконніка. Не ў тым каштоўнасць святога абраза, што намалявана на ім Маці Божая Вастрабрамская, а ў тым, ці мае дачыненне да яго выканання сіла “чарадзейнага памагатага”. Попыт будзе толькі ў выпадку, калі ён (абраз) выкананы майстрам з умельствам і руплівасцю, і зацікаўленыя пакупнікі не пашкадуюць за гэта цэлых восем (а то і дзесяць!) грошаў. Другі аргумент – пра супастаўленне дзвюх роўнаважных ліхтарняў і каганца – гучыць ужо мовай, блізкай і зразумелай найперш залатару. Адна срэбная ліхтарня каштуе ў семкроць больш за другую, бо надзвычайным чынам аздоблена. І на кантрасце з ліхтарнямі ёсць сціплы каганец, пра які нібыта і забыўся персанаж-апавядальнік, даводзячы каштоўнасць таленту майстра ў справе надання лепшай формы кавалку срэбра ці золата. Надаць красу форме – вось трэці “чарадзейны сродак” для ліквідацыі бяды, якую прывёз у старажытны Полацк чужаземец Сальватор Роза. Вось “хітрая навука” ад залатара: смеласць, майстэрства і талент разам павінны даць герою магічную ўласцівасць, з дапамогай якой ён здолее дасягнуць сваёй мэты – “людзям усім, дзеля красы сваёй, у спадобе стаўшы, а майстрам здольным славы і гонару прыдаючы” [Багдановіч 2006: 392].

Усё сказанае вышэй у сюжэце чарадзейнай казкі лічылася б толькі завязкай, далей развівалася б уласна дзеянне. Аднак свядомай арыентацыі аўтара на традыцыйны цыклічны сюжэт у *Апавяданні аб іконніку і залатару* мы не знойдзем, трохчленная схема “страта – пошук – набытак”

аўтарам істотна перайначана і пераасэнсавана. На месцы кананічнай “страты” бачым індывідуальную і канкрэтна-гістарычную сітуацыю, якая зрабіла іконніка тым, кім ён ёсць у пачатку апаведу. Замест архетыпнага “пошуку” маем варыянт перагрупоўкі сюжэтных кодаў такім чынам, што ствараюцца ўмовы для пэўнага чытацкага чакання, якое ніяк не апраўдваецца далейшым ходам падзей, пазначаны толькі пункцірныя лініі магчымых сюжэтных рашэнняў. Ці згаджаўся іконнік з залатаром, што адказваў яму, ці меў месца ў сюжэце апавядання “набытак”, мы можам толькі меркаваць, бо апавядальнік, рэгулюючы наратыўную перспектыву, раптоўна аддаляе чытача ад думак і перажыванняў герояў і пакідае фінал апавядання адкрытым.

А ўсё гэта ўваходзіла ў аўтарскую задуму. І ва ўсім гэтым – выключны па сваёй сіле і значальнасці зрух апавядальнай структуры ў бок фармавання новай гістарычнай “мовы” сюжэтных форм.

Спіс літаратуры

- Bagdanovič Maksim. 2006. *Intymny džennik: vybr. tv.* Minsk: “Radyëla-plüs” [Багдановіч Максім. 2006. *Інтымны дзённік: выбр. тв.* Мінск: “Радыёла-плюс”].
- Dovnar-Zapol'skij Mitrofan. 1901. *Gosudarstvennoe hozâjstvo Velikogo knâžestva Litovskogo pri Âgellonah.* T. 1. Kiev: tip. Imp. Un-ta sv. Vladimira, AO peč. i izd. dela N.T. Korčak-Novickogo [Довнар-Запольский Митрофан. 1901. *Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах.* Т. 1. Киев: тип. Имп. Ун-та св. Владимира, АО печ. и изд. дела Н.Т. Корчак-Новицкого].
- Pil'stynova Salameâ. 1993. *Avantury majgo žyccâ.* Minsk: Mast. lit. [Пільштынова Саламея. 1993. *Авантуры майго жыцця.* Мінск: Маст. літ.].
- Propp Vladimir. 2001. *Morfologiâ volšebnoj skazki.* Moskva: Labirint [Пропп Владимир. 2001. *Морфология волшебной сказки.* Москва: Лабиринт].

STRESZCZENIE: W artykule podjęto próbę zrekonstruowania strukturalnych podstaw fabuły *Opowiadania o ikonografie i złotniku* – jednej z najbardziej artystycznych opowieści Maksima Bogdanowicza, w której archetypiczny trójdzielny schemat wątku cyklicznego, choć zachowany, został znacząco zmieniony i na nowo zinterpretowany. Kanoniczna jego „strata” przejawia się w makrofabule jako model artystyczny sytuacji indywidualnej i konkretno-historycznej, archetypowe „poszukiwanie” przedstawia punktowe linie możliwych rozwiązań fabularnych, a otwarty finał pojawia się po raz pierwszy w miejscu „zysku”. Oczywiście modyfikacja uniwersaliów fabularnych, która następuje w toku tego rodzaju wtórnego rozgrywania artystycznych kodów wypowiedzi, może hipotetycznie oznaczać jeden punkt chronologiczny fundamentalnie ważny dla zrozumienia ewolucji białoruskiego narodowego myślenia artystycznego – początek formowania się kolejnego historycznego typu fabuły w literaturze białoruskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: fabuła, archetyp, baśń, narracja, literatura białoruska, Maksym Bogdanowicz, poetyka historyczna.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле здзейснена спроба рэканструявання структурнай прасновы сюжэта *Апавядання аб іконніку і залатару* – аднаго з самых высока-мастацкіх апавяданняў Максіма Багдановіча, у якім хоць і захавана, але істотна перайначана і пераасэнсавана архетыпная трохчленная схема цыклічнага сюжэта. Кананічная для яе “страта” ўвасабляецца ў макрасюжэце як мастацкая мадэль індывідуальнай і канкрэтна-гістарычнай сітуацыі, архетыпны “пошук” уяўляе пункцірныя лініі магчымых сюжэтных рашэнняў, а на месцы “набытка” ўпершыню паўстае адкрыты фінал. Відавочная мадыфікацыя сюжэтных універсалій, якая адбываецца ў ходзе такога кшталту другаснага разыграння мастацкіх кодаў выказвання, гіпатэтычна можа азначаць адзін прынцыпова важны для разумення эвалюцыі беларускага нацыянальнага мастацкага мыслення храналагічны пункт – пачатак фармавання ў беларускай літаратуры яшчэ аднаго гістарычнага тыпу сюжэта.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: сюжэт, архетып, казка, апавед, беларуская літаратура, Максім Багдановіч, гістарычная паэтыка.

Data przesłania artykułu: 25.09.2022

Data akceptacji artykułu: 20.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Nadzeja Chukichova / Надзея Чукічова – Białoruś, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Katedra Filologii Rosyjskiej; dr; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: teoria literatury, poetyka historyczna, literatura białoruska XIX – początku XX wieku.

Adres: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, вул. Ажэшкі, 22, 230023, Гродна, Беларусь.

Wybrane publikacje (2022):

1. Чукічова Надзея 2022. *Скарына ў адным беларускім радаводзе (32–38) У: Спадчына І.Я. Навуменкі і актуальныя праблемы літаратуразнаўства. Вып. 4: зб-к навук. арт.* Гомель: Гомельскі дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны.

Святлана Ганчар / Sviatlana Hanchar

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Беларусь /

Yanka Kupala State University of Hrodna, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8427-6025>

e-mail: gonchar_sv@grsu.by

Філасофска-эстэтычныя суадносіны гуку і колеру (на прыкладзе санета Арцюра Рэмбо Галосных)

The Philosophical-aesthetic relationship between sound and color (in Arthur Rimbaud's sonnet The Vowels)

Filozoficzno-estetyczny związek między dźwiękiem a kolorem (na przykładzie sonetu Arthura Rimbauda Samogłoski)

ABSTRACT: The article is an attempt at decoding and artistic interpretation of Arthur Rimbaud's sonnet *The Vowels*, which due to its hermetic nature still remains the subject of serious scientific research and endless interpretations. Some most likely interpretive keys are suggested. It is proven that Rimbaud's sonnet is much more than an illustration of a particular case of audiovisual counterparts. It illustrates Rimbaud's poetic credo, his poetic method – "clairvoyance" which formed the basis of symbolism.

KEYWORDS: Symbolism, Rimbaud, translation, interpretation, decoding.

У гісторыі французскай паэзіі Арцюр Рэмбо займае выключнае месца. Ён тварыў у часе, калі задача разбурыць стары свет дашчэнту ў гонар цалкам новага грамадства становілася найактуальнейшай. У сваёй сферы, у паэзіі, А. Рэмбо шчыра аддаўся разбурэнню:

Але калі прыпадабніць сувязь паэзіі двух стагоддзяў, стагоддзя XIX і стагоддзя XX, да няўстойліва ўзнятай ўвышыню аркі, – піша ў прадмове да зборніка *Апошнія вершы. Азарэнні. Сезон у пекле* Мікалай Балашоў, – менавіта разбуральнік Рэмбо, менавіта яго паэзія, сталася тым пасярэднім, тым замковым каменем, які злучыў дзве паловы зводу і без якога ўся арка павалілася бы: вось ён, Рэмбо, – разбуральнік, які ўтрымлівае на сабе сувязь часоў паэзіі [Балашов 1982: 5].

А. Рэмбо – у сапраўдным жыцці – нёс у сабе такую супярэчнасць паміж невымоўным паэтычным імпульсам і гатовай прарвацца ў любы момант абьякавасцю да лёсу і каштоўнасцяў паэзіі, якой Моцарта ілжыва надзяляла хворае злачыннае ўяўленне пушкінскага Сальеры, які абураўся, што “бесмяротны геній” несправядліва “азарае галаву вар’ята, гулякі бяздзейнага”. У процівагу геніяльнаму музыку, які жыве роўна на сто гадоў раней, А. Рэмбо быццам імкнуўся даказаць і быццам даказаў, што ён “не варты сам сябе”.

З’явіўшыся першы раз у Парыжы са стосам вершаваных рукапісаў, якія былі распіханыя па кішэнях панашанага паліто, гэты велікарукі, падобны да дзяўчынкі, хваравіта сарамлівы і нясцерпна зухаваты сямнаццацігадовы юнак зрабіў на ўсіх сустрэтых ім братоў па праме ўражанне безумоўнай геніяльнасці і амаль безумоўнага вар’яцтва. Яму хацелі дапамагчы, ладзілі складчыну, збіраючы апошнія франкі, каб забяспечыць бедняку кавалак хлеба і чыстую кашулю, але з асцярогай касіліся на новага знаёмца ў чаканні рэзкага адпору або незразумелага свавольства. Усё ў ім было дзіўна, нечакана, усё інтрыгавала, то адштурхоўвала ад яго, то прыцягвала да яго.

Пры гэтым ён быў толькі падлеткам, толькі школьнікам, які з вялікімі цяжкасцямі вырываўся з правінцыі, з роднага дому і з яшчэ больш вялікімі цяжкасцямі дабраўся да Парыжа ў пошуках спачування і сяброўства. Аднак асноўная частка яго вершаў, якія пасля склалі яму пасмяротную славу, ужо была напісаная. І вершы гэтыя, дзіўныя, то пранізаныя пяшчотай, то поўныя горычы, то рэалістычныя, то з залётам змрочнай патэтыкі, да глыбіні душы ўзрушылі паэтычны свет Парыжа мяжы XIX–XX стагоддзяў. Сямідзесяцігадовы Віктар Гюго, далёка не захоплены і не шчодры на пахвалу каму бы там ні было, праслухаўшы яго вершы, усклікнуў: “Гэта Шэкспір-дзіцё!” [Антокольский 1964: 143]. “Сапраўдны Гойя ў вершах!” – такая была рэакцыя ўжо прызнанага Поля Верлена на ліст А. Рэмбо з просьбай фінансавай дапамогі для пераезду з Шарлёвіля, дзе ён гінуў пад гнётам дэспатычнай маці, у Парыж. “Гэта новы Бадлер, толькі яшчэ больш нястрымны. Ён павінен быць тут, з намі”, – вырашылі Леон Валад, Шарль Кро, Філіп Бюрці, Альбер Мера і Эрнэст д’Эрвілі, так і не здолеўшы вырашыць, захапленне або агіду выклікаюць у іх вершы А. Рэмбо. “Ён мяне палохае”, – прызнаваўся А. Мера, і многія з ім згаджаліся: неспасцігальнае награвашчванне прыгожага і агіднага прыводзіла ў збянтэжанасць усіх тых, хто захапіўся творчасцю маладога паэта.

Узорам гэтай новай неспасцігальнай эстэтыкі, спараджэннем “гульні розуму” паэта з’яўляецца санет А. Рэмбо *Галосныя*, апублікаваны ў 1883 г. П. Верленам у штотыднёвіку “Лютэс”, а затым у кнізе

П. Верлена *Праклятыя паэты* (1884). Менавіта *Галосныя* небеспадстаўна лічацца адным з самых прыгожых і герметычна закрытых твораў французскага сімвалізму. Але як ўжо неаднаразова здаралася ў гісторыі літаратуры, чым складаней загадка, тым больш знаходзіцца ахвотнікаў яе разгадаць. Чатырнаццаць радкоў санета выклікалі сотні каментароў і даследаванняў, аўтары якіх з большай ці меншай ступенню навуковасці спрабавалі разгадаць загадку генія містыфікацыі А. Рэмбо.

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu: voyelles,
Je dirai quelque jour vos naissances latentes:
A, noir corset velu des mouches éclatantes
Qui bombinent autour des puanteurs cruelles,

Golfes d'ombre; E, candeurs des vapeurs et des tentes,
Lances des glaciers fiers, rois blancs, frissons d'ombelles;
I, pourpres, sang craché, rire des lèvres belles
Dans la colère ou les ivresses pénitentes;

U, cycles, vibrations divins des mers virides,
Paix des pâtis semés d'animaux, paix des rides
Que l'alchimie imprime aux grands fronts studieux;
O, suprêmes Clairon plein des strideurs étranges,
Silences traversés des Mondes et des Anges;
– O l'Oméga, rayon violet de Ses Yeux!

Нягледзячы на тое, што існуе па меншай меры адзін пераклад санета на беларускую мову, выкананы Андрэем Хадановічам, падаецца больш натуральным тлумачыць тэкст А. Рэмбо, зыходзячы з літаральнага яго перакладу, прапанаванага аўтарам дадзенага артыкула.

А – чорны, Е – белы, У – зялёны, О – сіні: галосныя,
Калі-небудзь я раскрыю таямніцу вашага нараджэння:
А – чорны аксамітны гарсэт з мухаў ззяючых,
Якія гудзяць вакол страшэннага смуроду, залівы цемры;

Е – наўнасьць аблокаў,
Пікі гордых ледавікоў, белыя каралі, трымценне парасонікаў
суквеццяў;
І – пурпуровы, крываваы плявок, смех прыгожых губ
У парыве гневу ці ап'яненні раскаяння;

У – цыклы, боскае дрыжанне мораў зялёных,
Цішыня зялёных пашаў, спакой маршчынаў,
Што алхімія выводзіць на лбе мудрацоў;

О – вярхоўны Горн, поўны дзіўнай пранізлівасці,
Маўчанне Светаў і Анёлаў,
О – Амега, фіялетаваы прамень Яго (Яе) Вачэй!

Сам А. Рэмбо, калі стаў больш сталым, прызнаваўся ў сваім нарысе з характэрнай назвай *Алхімія слова*: “Гісторыя аднаго з маіх вар’яцтваў... Я прыдумаў колер галосных... Я вызначыў рух і форму кожнай зычнай і цешыў сябе надзеяй, што з дапамогай інстынктыўных рытмаў я вынайшаў такую паэзію, якая калі-небудзь стане даступнай для ўсіх пяді пачуццяў. Разгадку пакінуў я за сабой”.

Аднак гэтая заява генія не задаволіла прагі сотняў перакладчыкаў і даследчыкаў спасцігнуць неспасцігальнае, “пранікнуць у невядомое”, “пачуць нечуванае”, “убачыць нябачнае”. Найбольш праўдападобнай ў святле прызнання самога паэта здаецца “алфавітная версія”, прапанаваная ў 1904 г. на старонках “*Mercure de France*”. Нехта Эміль Габэр прапанаваў спрошчанае тлумачэнне санета, спаслаўшыся на буквар, па якім, магчыма, А. Рэмбо навучаўся, дзе “А” была надрукавана чорнай фарбай, “Е” – жоўтай (магло выцвісці да белай на паперы ці ў памяці), “І” – чырвонай, “О” – блакітнай, “У” – зялёнай, а “Ігрэк” – аранжавай. Гэтае меркаванне пераканаўчае ў тым сэнсе, што трактоўка ў буквары была чыста адвольнай і не змяшчала якой-небудзь значнай асацыяцыі паміж пэўным гукам і колерам. Уплыў успамінаў пра буквар на санет здаецца верагодным і з прычыны супадзення каляровых афарбовак літар, і асабліва праз неўпарадкаваную бессістэмнасць асацыяцый.

Не меншую папулярнасць набылі і іншыя версіі “разгадкі” санета А. Рэмбо. Так, многія інтэрпрэтатары ўбачылі ў *Галосных* развіццё ідэі адпаведнасцяў Шарля Бадлера, выказанай ім у знакамітым санеце *Адпаведнасці (Кветкі Зла)*, аб аналогіі, якая злучае колеры, гукі і пахі. Гэтая версія грунтуецца на феномене сінестэзіі, які апісаны ў працы французскага неўрапатолога Альфрэда Бінэ *Пытанне пра каляровы слых* (1894). Сінестэзія ў мастацтве найчасцей звязваецца з пераносам значэння ў іншую пачуццёвую мадальнасць: гук – у колер, колер – у пах і г. д. У розных праявах і ў рознай ступені сінестэзія існавала ў паэзіі заўсёды, але наўмысна і інтэнсіўна яна пачала культывавацца ў эпоху рамантызму і, асабліва, – сімвалізму. Сімвалісты не толькі ператварылі сінестэзію ў адну з самых значных стылёвых прыкмет сваёй паэзіі, у своеасаблівы таемны код, даступны толькі пасечаным. Яны зрабілі яе чымсьці накшталт эксклюзіўнай хваробы геніяў, падобна да таго, напрыклад, як мігрэнь лічылася некалі хваробай арыстакратыі.

Афарбоўваючы ў санетах асобныя галосныя (што і выклікала да жыцця тэрмін “каляровы слых”), А. Рэмбо прапануе чытачу шэраг “асобных” сінестэзій, абумоўленых выпадковай “сумежнасцю ў часе” гукаў і колераў, якія замацаваліся ў свядомасці і значных толькі для яго (падобны феномен толькі ў дачыненні да гуку і паху апісаны Германам Гесэ ў рамане *Гульня ў бісер*). Аднак сутнасць меркаванай колера-гукавой

гармоніі санета застаецца пры такім спосабе трактоўкі неспасцігальнай і дае падставу для адзінае высновы, якая нічога не растлумачвае: асацыяцыі абсалютна індывідуальныя, ён так бачыў галосныя, і нічога больш. Нешта падобнае, відавочна, меў на ўвазе П. Верлен, сцвярджаючы: “Я якраз ведаў Рэмбо і разумею, што яму было ў вышэйшай ступені напляваць, чырвонага ці зялёнага колеру А. Ён яе бачыў такой, і толькі ў гэтым уся справа”.

Не меншую папулярнасць у другой палове ХХ стагоддзя набывае літарна-вобразнае тлумачэнне санета на аснове формы літары. З 1960-х гг. перыядычна ўзнікаюць варыяцыі сексуальна-анатамічнага прачытання *Галосных*, у святле якога санет паўстае як выраз эратычных фантазій паэта, як “эратычная містыфікацыя”, як апісанне жаночага цела. Аўтары падобных “тлумачэнняў” прапаноўваюць, забыўшыся на тэкст, раскрыць сэнс санета на аснове формы літар: перавярнуць А (“пол”), пакласці Е на бок і напісаць круглява як грэчаскае “эпсілон” (“грудзі”), пакласці на бок І (“губы”), U перавярнуць (“прычоска”, чамусьці зялёная), і да т. п. Графічныя знакі – літары – асацыююцца з некаторымі анатамічнымі формамі або з дапамогай больш ці менш адмысловых уяўных трансфармацый, ператвараюцца ў вобразы частак цела. Аднак падобнага роду пабудовы, часам віртуозныя, выглядаюць, як правіла, маладакладнымі, бо грунтуюцца выключна на дапушчэннях вельмі суб’ектыўнага характару.

Леанід Андрэеў у кнізе *Феномен Рэмбо* сцвярджае, што значэнне *Галосных* – хацеў таго ці не сам паэт – вызначаецца ў святле праграмы “яснабачання”, якая была сфармуляваная А. Рэмбо ў лісце да Поля Дземені, маладога паэта, ад 15 мая: “Паэт дасягае невядомага, і калі нават, звар’яцелы, ён скончыць тым, што страціць разуменне сваіх уяўленняў, – ён іх бачыў!” Ці гэта не праграма: бачыць, не разумеючы, страціўшы сэнс, звар’яцеўшы, дасягнуўшы невядомага?

Менавіта з гэтага пункту гледжання можна – і пажадана – прачытаць *Галосныя*, – лічыць Л. Андрэеў. – Тут важным з’яўляецца здзейснены санетам прычып прыпадабнення галоснага гуку да колеру, а што меў на ўвазе Рэмбо, што выклікала само прыпадабненне – не гэтак важна, урэшце. Аб’ектыўна ў святле задач “яснабачання” такое прыпадабненне сапраўды адкрывае шлях да нейкага “невядомага”. Па-першае, галосны гук перастае быць складковаю часткай слова, мовы – гэта значыць, перастае выконваць функцыю паэтычнай мовы, якая і складаецца, перш за ўсё, у перадачы сэнсу, у значнай камунікацыі. Па-другое, ізаляваны ад сэнсавага кантэксту гук, быўшы прыпадобненым да колеру, становіцца носьбітам зусім іншай функцыі – функцыі непасрэднага выклікання, прамога ўздзеяння на пачуцці, функцыі “сугестыўнасці”. Са сферы разумення мы пераходзім у сферу адчування – у сферу імпрэсіянізму і сімвалізму [Андреев 1988: 7].

Але што калі ідэя міжпачуццёвых сувязяў наогул не з'яўляецца сутнасцю верша, а галоўнае ў ім – зусім не адпаведнасць гукавога адлюстравальнага раду і каляровага? Падобная ідэя нідзе не сфармуляваная з пэўнасцю абгрунтаванага вываду, хоць уяўляецца даволі важнай і магла б стаць зыходным тэзісам для яшчэ аднаго магчымага тлумачэння *Галосных*.

Звернем увагу, перш за ўсё, на тое, што ў А. Рэмбо маюцца на ўвазе не галосныя *гукі*, а *літары*, і іх пяць, у той час як ў французскай мове пятнаццаць галосных гукаў, а правілы вымаўлення такія, што кожная з літар у розных пазіцыях чытаецца па-рознаму. Па-другое, паслядоўнасць галосных літар у французскім алфавіце: а-е-і-о-у-а, а ў вершы А. Рэмбо: а-е-і-у-о (“у” адсутнічае, “о” і “и” мяняюцца месцамі). Увесь шэраг галосных завяршаецца літарай “о”, якая ў апошнім радку санета названая амегай – гэта адсылае нас да галосных грэцкага алфавіту: альфа, эпісilon, йота, іпсілон (“і” – адно з ператварэнняў гэтай літары ў лацінскім пісьме), амега. Такім чынам, увесь шэраг галосных выстройваецца ад альфы да амегі – “пачатак і канец”. Выкажам таксама меркаванне, што шырока вядомы выраз “альфа і амега” з’яўляецца ў санеце знакам ідэі цэласнай з’явы, што знаходзіцца ў больш ці менш выяўленых межах (пачатак і канец), або сітуацыі, якая развіваецца праз паслядоўныя этапы, або працэсу, які імкнецца да пэўнага выніку. Тады можна сцвярджаць, што А. Рэмбо выкарыстоўвае літары для нумарацыі, але, у адрозненне ад традыцыйнага выкарыстання ў такой функцыі першых літар алфавіту а, b, с, А. Рэмбо звяртаецца да галосных. Пры гэтым ад гукаў, выяўленнем якіх могуць служыць літары, паэт абстрагуецца, уся яго ўвага пераклучана на каляровыя і пластычныя вобразы, якія ўзнікаюць на аснове зрокавага ўспрымання і акцэнтуюцца на асацыятыўных сувязях колеру з пэўнымі ідэямі.

У чым жа сутнасць узаемасувязяў А – чорнага, Е – белага, І – чырвонага, U – зялёнага і О – сіняга? Выбар колеру для кожнай з галосных сапраўды выглядаў бы мудрагелістай гульнёй, да якой сучаснікі А. Рэмбо настойліва зводзілі санет, калі б кожны колер для кожнага вобраза не быў пашыраны парадыгмай асацыяцый, якія адносяцца, аднак, не да гуку, а да колеру. Так, гучанне (слых) атрымлівае афарбоўку (зрок), а яна, у сваю чаргу, афармляецца парадыгмай вобразаў, што апелююць да ўсіх астатніх органаў пачуццяў (нюху, дотыку, густу).

Зыходзячы з выказанага вышэй меркавання пра тое, што галосныя ў А. Рэмбо выступаюць падабенствам верставых слупоў, скразны вобраз галоснага А – Пачатак. Зыходны, пачатковы момант працэсу – этап А афарбаваны ў чорны колер, і яго сутнасная характарыстыка ўвасабляецца ў вобразе, уражвае натуралістычнай канкрэтнасцю: у рою

чорных мухаў, якія гудзяць над чымсьці нясцерпна смуродным, а значыць, агідным, нізкім, над брудам. Так у першым катрэне ўзнікаюць вобразы-пахі. А метафарычны “чорны аксамітны гарсэт”, у які ўяўленне паэта апраанае мух, надае карціне рэалістычнасці, апелюючы да датыкальных рэцэптараў чытача. Крыху пазней і таксама ў сувязі з чорным колерам у першым катрэне ўзнікаюць “залівы цемры”. Вобраз куды менш канкрэтны і куды больш рамантычны, чым рой мух, які гудзе. І гэты вобраз раскрывае нам новыя адценні чорнага не толькі ў каларыстычным аспекце: цемра ёсць максімальная згушчанасць усіх фарбаў, але і ў метафізічным – цемра заўсёды хавае незразумелае, няпэўнае, “зашыфраванае”. Але тое, што хавае цемра, пластычнае, схільнае да змены, руху і ператварэння ў нешта іншае, новае. Такім чынам, чорнае ў А. Рэмбо можа быць вытлумачана як пачатак, зыходны момант нейкага руху, працэсу, трансфармацыі. Так, думаецца, калісьці ў цемры космасу ўпершыню зарадзілася жыццё.

Свайго роду штуршком да нараджэння з цемры небыцця новага свету становіцца рэзкі кантраст: “А чорны” ў першым катрэне і “Е белы” – у другім. Белы колер, які традыцыйна суадносіцца з ідэяй надсусветнасці, чысціні і крохкасці разгортваецца ў санеце парадыгмай адпаведных вобразаў: нескранутая чысціня, бель, натуральнасць аблокаў або пара, бель непафарбаванага палатна паруса, заснежаныя пікі леднікоў. З іншага боку, белы колер у оптыцы ёсць змяшэнне ўсіх колераў. Белым афарбаваны свет, у якім пачынаецца падзел зямлі ад купалу неба, дзе ўсё атрымлівае сваё імя і месца, дзе, па Марысу Метэрлінку, знаходзіцца царства ненароджаных душаў. Вобраз Е ў санеце А. Рэмбо вырастае праз ператварэнне заліва ў імгле ў чысціню снягоў і таямнічых шатроў, і гэты кантраст ўзмацняе адчуванне руху ўверх ад чарнаты невядомасці, пачатковага А да зіхатлівых снежных вяршыняў. Так разам з А. Рэмбо мы назіраем нараджэнне новага свету. Свет гэты яшчэ прывідна хісткі – у вобразах “белага” ў той ці іншай ступені прысутнічае ідэя зменлівасці і няўстойлівасці. Так, аблогі, збор пары лёгка змяняюць форму ці нават расейваюцца; парусы караблёў напінаюцца парывам ветру, нават вечныя ледавікі растуць; але асабліва гэты матыў – з акцэнтам на эфемернасці, недаўгавечнасці – адчувальны ў вобразе крохкіх суквеццяў, якія “трымцяць”.

Такім чынам, сэнсавыя адценні пачатку, руху і трансфармацыі ідуць адначасова разам і з “чорным”, і з “белым”. Гэта робіць зразумелым далейшы ход паэтычнай думкі, наступны этап сітуацыі, якая развіваецца – “чырвоны”, які пазначаны літарай І і які складае змест апошніх радкоў другога катрэна. Сімволіка чырвонага колеру бясспрэчная. Чырвоны – колер Жыцця, Энергіі, Страсці. Нябыт вечнасці, афарбаваны

хоць у чорнае, хоць у белае – раўнадушны, тады як чырвоны колер нараджаецца ў санеце з кантакту супрацьлегласцяў (чорнага і белага). Выбух, які ўзнікае ў выніку гэтага кантакту, уяўляе сабой кульмінацыю, ключавы момант санета – нараджэнне чалавека. Свет чалавечых жарсцяў увасабляецца вобразамі крыві на губах, гнеўнага смеху і п'янлівага раскаяння. Усе яны асацыююцца з нястрымнымі пачуццямі, з надзвычайнымі праявамі эмоцый, гарачых і неўтаймаваных, “пафарбаваных” у колер пурпуру і крыві, у колер агню.

Сімволіка Жыцця развіваецца ў наступным фрагменце верша. Галосны Е – зялёны. У арыгінале гэта колер кругавароту ў прыродзе і чалавечага жыцця, колер спакою і цішыні. З хаосу эмоцый і нястрымнасці гарэння з'яўляюцца прыкметы ўпарадкаванасці і заспакаяльныя рытмы – “боскія вібрацы” зялёных марскіх хваляў, лугу, на якіх мірна пасвяцца жывёлы. Гэтыя два вобразы суаднесены і па колеры, і па алегарычнай функцыі – абодва навяваюць адчуванне спакою і гармоніі, свабоды і прастору.

Танальнасць гучання гэтага фрагмента і яго сімволіка рыхтуюць чытача да ўспрымання наступнага вобразу – сіняга О. У А. Рэмбо гэты вобраз з'яўляецца як “вышэйшы Горн, поўны незвычайнай пранізілівасці”. Паэт старанна падкрэслівае, што чытач падышоў да Амегі, нагадваючы тым самым пра пачатак шляху – “альфу”. Па сцезцы зямнога жыцця з яе бурнымі жарсцямі паэт прыводзіць чытача ў свет цішыні і анёлаў. І калі пачатак шляху – чорнае, зямное А, то фіналам становіцца нябеснае О. Гук неба, блакіту ўтвараецца сімвалічным “Вярхоўным Горнам”, які непазбежна асацыіруецца з трубой Страшнага суда – з чымсьці вышэйшым, канчатковым, бяспрэчным. Разам з тым, гэты цудоўны гук, адначасова рэзкі, пранізілы і дзіўны, успрымаецца як свайго роду выклік ці рэпліка першапачатковаму гукаваму вобразу – гудзенню чорных мух. Сіняе О адначасова ўвасабляецца і ў “маўклівасці прастораў, праз якія рухаюцца Светы і Анёлы”. Маўклівасць і пранізілы “вярхоўны Горн”: у гэтай амбівалентнасці Амегі ўлоўнай з'яўляецца ідэя сусвету як засяроджання бясконцых прастораў, сіл і сутнасцяў, з якіх толькі некаторыя паказаны праз прадметны фізічны свет, толькі іх гучанне зразумелае для чалавечага слыху, бачны толькі іх колер. Амбівалентнасць Амегі атрымлівае ў санетах і каляровае ўвасабленне: у апошнім радку санета з'яўляецца новае каларыстычнае адценне, не заяўленае спачатку, – ліловы або фіялетава. Гэта колер прастораў, бясконца аддаленых ад чалавека, іншых светаў, колер космасу. Чым далей ад зямлі, чым вышэй, тым больш бачны і звыклы для чалавека колер неба – блакітны, губляе сваю празрыстасць, згушчаецца, становіцца цёмным і непраглядным – і ў прамым, фізічным сэнсе, і ў пераносным,

метафізічным. Цёмны каларыт высокага неба – гэта знак таямнічага, невядомага, загадкавага.

Не меншай загадкай становяцца вялікія літары двух апошніх слоў апошняга тэрцэта: О – Амега, фіялетава прамень Яго/Яе Вачэй. Складанасць інтэрпрэтацыі апошняга радка заключаецца якраз у тым, што французскае *de Ses Yeux* не мае катэгорыі роду па ўладальніку. З іншага боку, і сярод французскіх каментатараў санета дагэтуль вядзецца сур’ёзная спрэчка з нагоды таго, пра чые вочы ўспамінае А. Рэмбо: пра вочы каханай дзяўчыны ці П. Верлена? Аднак у святле прапанаванага вышэй інтэрпрэтацыйнага ключа – стварэнне свету ў мініяцюры – было б лагічна аднесці *Ses Yeux* разам з вобразамі анёлаў і трубой Страшнага суду да сферы боскага, што дазволіла бы лічыць гэты радок санета ключавым – з нябыту цемры, скрозь буры жарсцяў, цягнёў зямным шляхам чалавек прыходзіць у царства нябеснае, каб з’явіцца перад Усавышнім.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў санеце *Галосныя* аўтару ўдалося “праз каляровыя вобразы стварыць цэласную мадэль свету, захаваўшы пры гэтым структурныя дамінанты санетнага канону” [Буранбаева, Буранбаев 2015]. Але што, калі гэтым аўтарская задума не вычэрпваецца?

У апошнім радку першага тэрцэта ёсць яшчэ адзін штрих, поўны сэнсу: у адзін асацыятыўны рад з вобразамі прыроды (мора, луг або паша) упісваюцца і маршчыны на лобе руплівага алхіміка. Гэтыя маршчыны – свайго роду адбітак працы і нястомных намаганняў даследчага духу, накіраванага да таемных, містычных ведаў. Згадка пра алхімію ў санеце А. Рэмбо – не проста даніна паэтычнай традыцыі XIX ст. Пры жаданні можна ўбачыць у гэтым вобразе нешта большае – чорны, белы, чырвоны ў той жа паслядоўнасці, што і ў А. Рэмбо, з’яўляліся ў алхіміі сімваламі этапаў “вялікага тварэння” – працэсу атрымання золата, з матэрыялаў невысакароднага паходжання. Чорнае – гэта і ёсць першаснае рэчыва, з якога пачынаецца “вялікае тварэнне” алхіміка. У больш шырокім сэнсе гэта сімвал першароднага хаосу, а таксама цемры і зямлі (бруд). У той жа час чорнае – гэта карань і першакрыніца ўсіх іншых колераў. Белае сімвалізуе шуканы алхімікамі містычны сродак ператварэння “нізкага” рэчыва ў золата (філасофскі камень). Крупінкі гэтага “белага” павінны быць дабаўлены ў Атанор – печ, у якой здзяйсняецца алхімічнае таемства. У больш шырокім сэнсе белае – сімвал ачышчэння, ператварэння, абнаўлення, а таксама далучэння да найвышэйшай мудрасці. Нарэшце, чырвоны колер – сімвал агню і ўлады духу над матэрыяй. Чацвёрты колер, які фігуруе ў *Галосных*, – зялёны – знак вады ў алхімічнай дактрыне (і ў А. Рэмбо мора зялёнае). Алюзіі на алхімічнае дзейства можна трактаваць як разгорнуты і ў той жа час

глыбока зашыфраваны паэтычны сімвал, які адлюстроўвае ўяўленні А. Рэмбо пра тое, якім павінна быць мастацтва, якое адпавядала б духу XIX стагоддзя.

Гэтая думка ў сукупнасці са згадкай пра алхімію зноў вяртае нас да цытаты з *Алхіміі слова* А. Рэмбо пра мову паэзіі, якая даступна для ўсіх пяці пачуццяў. А. Рэмбо выдумаў колер галосных, самавольна і зухавата асацыяваў літары з рознымі колерамі, якія сімвалізуюць пэўныя ідэі. Гэта прызнанне паэта выводзіць нас з каляіны міжпачуццёвых сувязяў (калярова-гукавых адпаведнікаў) у больш шырокую сферу аналогій, якія даюць бясконцыя, невычэрпныя асацыятыўныя і выразныя магчымасці. У А. Рэмбо, па сутнасці, ужо працуе закон “універсальных аналогій”, які пазней будзе абвешчаны сімвалістамі асноватворным прынцыпам паэтычнай выразнасці. У санеце *Галосныя* праз мноства асабістых асацыяцый выстройваецца агульная аналогія паміж містычным “вялікім тварэннем” алхіміка і творчасцю паэта. Мэта першага – пошукі філасофскага каменя, мэта другога – радыкальна абнавіць мову паэзіі, зрабіць яе даступнай для ўсіх пяці пачуццяў. І санет *Галосныя* напісаны гэтай новай мовай, дзе галоўнае – не прасадычныя правілы, а складаная, мнагазначная, часам вытанчаная вобразнасць, заснаваная на “ўніверсальных аналогіях” і падчас пераборлівых, задзірліва суб’ектыўных асацыяцый. А. Рэмбо перакананы, што толькі мастак, які за-своіў гэтыя сродкі, здольны стаць “выкрадальнікам агню”, г. зн. улавіць і перадаць сувязь трывіяльнага – і вышэйшага, асабістага – і ўніверсальнага, змянога і метафізічнага. І магчыма, галоснымі літарамі ад Альфы да Амегі ў А. Рэмбо пазначаныя этапы спасціжэння таямніцы таго, што праявілася ў прыродных феноменах і ўспрымаецца любым чалавекам перш за ўсё на ўзроўні пачуццёвым, і толькі нямногімі абранымі – на ўзроўні метафізічнага “яснабачання”.

Напісаны больш за сто сорок гадоў таму, санет *Галосныя* з прычыны сваёй герметычнасці ўсё яшчэ застаецца прадметам сур’ёзных навуковых даследаванняў і бясконцых інтэрпрэтацый. Аднак якога б з ужо прапанаваных інтэрпрэтацыйных ключоў мы не прытрымліваліся, даводзіцца прызнаць, што санет А. Рэмбо ўяўляе сабой нешта нашмат большае, чым ілюстрацыя асобнага выпадку аўдыёвізуальных адпаведнікаў. *Галосныя* ёсць паэтычнае крэда А. Рэмбо, што ўвасоблена сродкамі новай асацыятыўна-алегарычнай паэтычнай мовы, аснову якой складае па-філасофску насычаная, адкрытая любому з органаў пачуццяў або ўсім органам пачуццяў адразу, форма. Трапляючы пад эмацыйнае пераасэнсаванне, форма гэтая спараджае новы паэтычны метада, усвядомлены і распрацаваны А. Рэмбо ў паэтычных вобразах гэтага невялікага, але поўнага сэнсу верша і вызначаны самім паэтам

як “яснабачанне”; метада, які заклаў яшчэ ў пачатку 1870-х гг. асновы зусім асаблівага светаўспрымання, якое пасля 1886 г. замацуецца ў літаратуры пад маркай “сімвалізму”.

Спіс літаратуры

- Andreev Leonid. 1988. *Fenomen Rembo*. V: Rembo Artûr. *Poètičeskie proizvedeniâ v stihah i proze*. Moskva: Raduga [Андреев Леонид. 1988. *Феномен Рембо*. В: Рембо Артюр. *Поэтические произведения в стихах и прозе*. Москва: Радуга].
- Antokol'skij Pavel. 1964. *Artûr Rembo*. V: *Pisateli Francii*. Moskva: Prosvešenie [Антокольский Павел. 1964. *Артюр Рембо*. В: *Писатели Франции*. Москва: Просвещение].
- Balašov Nikolaj. 1982. *Rembo i svâz' dvuh vekov poëzii*. V: Rembo Artûr. *Poslednie stihy. Ozareniâ. Odno leto v adu*. Moskva: Nauka [Балашов Николай. 1982. *Рембо и связь двух веков поэзии*. В: Рембо Артюр. *Последние стихи. Озарения. Одно лето в аду*. Москва: Наука].
- Buranbaeva Liliâ, Buranbaev Ajdar. 2015. *Sonety konca XIX veka: k voprosu o žanrovom kanone*. “Gumanitarnye naučnye issledovaniâ” № 7. Č. 2: 46–54 [Буранбаева Лилия, Буранбаев Айдар. 2015. *Сонеты конца XIX века: к вопросу о жанровом каноне*. “Гуманитарные научные исследования”. № 7. Ч. 2: 46–54].

STRESZCZENIE: Artykuł jest próbą odszyfrowania i artystycznej interpretacji sonetu Arthura Rimbauda *Samogłoski*, pozostającego do dziś – ze względu na swój hermetyczny charakter – przedmiotem poważnych badań naukowych i niekończących się interpretacji. Zasugerowano kilka najbardziej prawdopodobnych wskazówek interpretacyjnych. Udowodniono, że sonet Rimbauda jest czymś więcej niż ilustracją konkretnego przypadku odpowiedników audiowizualnych. Ilustruje poetyckie credo Rimbauda, jego metodę poetycką – jasnowidzenie, będącą później fundamentem symbolizmu.

SŁOWA KLUCZE: symbolizm, Rimbaud, tłumaczenie, interpretacja, dekodowanie.

АНАТАЦЫЯ: Артыкул уяўляе сабой спробу дэкадавання і мастацкай інтэрпрэтацыі санета Арцюра Рэмбо *Галосныя*, які з прычыны сваёй герметычнасці ўсё яшчэ застаецца прадметам сур'ёзных навуковых даследаванняў і бясконцых інтэрпрэтацый. Прапанаваны некалькі найбольш верагодных інтэрпрэтацыйных ключоў. Даводзіцца, што санет А. Рэмбо ўяўляе сабой нешта нашмат большае, чым ілюстрацыя асобнага выпадку аўдыёвізуальных адпаведнікаў. Ён ілюструе паэтычнае крэда А. Рэмбо, яго паэтычны метада – “яснабачанне”, пакладзены пазней у аснову сімвалізму.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Сімвалізм, Рэмбо, пераклад, інтэрпрэтацыя, дэкадаванне.

Data przesłania artykułu: 05.10.2022

Data akceptacji artykułu: 20.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Sviatlana Hanchar / Святлана Ганчар – Białoruś, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Wydział Filologiczny; dr, docent; specjalność naukowa: literaturoznawstwo; zainteresowania naukowe: literaturoznawstwo porównawcze, translatoryka.

Adres: Філалагічны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, вул. Леніна 32/4, 230023 Гродна, Беларусь.

Wybrane publikacje:

1. Ганчар Святлана. 2019. *“Жаночае пытанне” ў творчасці Элізы Ажэшкі: На прыкладзе аповесці* Хам. “Роднае слова” № 2: 8–12.
2. Ганчар Святлана. 2019. *Вобраз Напалеона ў гістарычных дакументах і мастацкай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя (да праблемы міфатворчасці гістарычнай асобы)*. “Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна” № 2: 125–131.
3. Ганчар Святлана. 2019. *Гістарычны раман як асяроддзе функцыянавання міфа (48–54)*. У: *Лінгвістыка і методика в высшей школе*. Вып. 11: сборник научных работ. Гродно: ЮрСаПринт.

Ганна Крофта / Hanna Krofta

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Беларусь /

Yanka Kupala State University of Grodno, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6676-1273>

e-mail: hanna_krofta@mail.com

**Функцыйныя пары “барацьба – перамога”,
“задача – рашэнне” ў кнізе Яна Баршчэўскага
*Шляхціц Завальня, або Беларусь
у фантастычных апавяданнях***

Functional pairs “struggle – victory”, “task – decision” in the book Zavalnya Esquire, or Belarus in Fantastic Stories by Yan Barshcheuski

Pary funkcjonalne “walka – zwycięstwo”, “zadanie – decyzja” w książce Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach Jana Barszczewskiego

ABSTRACT: The article is devoted to the study of the role of functional pairs “struggle – victory” and “problem – solution” in the structure of 14 short stories by Yan Barshcheuski from the book *Zavalnya, Esquire, or Belarus in Fantastic Stories*. The conclusions are made that in the author’s work the canonical structure of a fairy tale, in which the presence of one of these pairs is mandatory, is significantly modified. At the level of individual stories, the functional correlation is violated, cases of dual morphological meaning of functions are observed. The author uses a minus technique, in which functions are not implemented but their probability is denoted. At the level of the entire work as a whole, the plot balance, however, is achieved, and in the last story *Marvelous Staff* a romantic myth is built, in which a succession of fairy-tale elements is reproduced with new metaphorical meanings.

KEYWORDS: Belarusian literature of the 19th century, romanticism, plot, morphology of a magical tale, heroic functions.

Выкарыстанне элементаў фальклорнай паэтыкі ў мастацкім творы, прыналежным па сваёй праблематыцы да рамантычнай літаратуры, наводзіць на думку не толькі аб тым, наколькі захаваны казкавы архетып у апавяданнях *Шляхціца Завальні*, але і, наадварот, аб тым,

якім чынам гэты архетып мадыфікаваны і адрозніваецца ад свайго сюжэтнага эталона.

З пункту гледжання Уладзіміра Пропа,

марфалагічна чарадзейнай казкай можа быць названае ўсякае развіццё ад шкодніцтва (А) ці нястачы (а) праз прамежкавыя функцыі да вяселля (С*) альбо іншых функцый, якія выкарыстоўваюцца ў якасці развязкі [Пропп 1969: 83].

У. Проп выявіў такую заканамернасць будовы чарадзейнай казкі, як наяўнасць у ёй сістэмы апазіцый: кожнаму элементу адпавядае парны. Елеазар Меляцінскі вызначыў гэты прынцып як прынцып казкавага балансу. Ён выяўляецца ў імкненні казкі да гармоніі, якое казка пераняла ад міфа, праўда, у адрозненне ад міфа, гэтае імкненне мае не глабальны, касмаганічны характар, а накіравана пераважна на асабістую біяграфію героя. Выпадкі ж парушэння казкавага балансу “ўспрымаюцца як пранікненне чужародных утварэнняў і спараджаюць эфект пераходу да іншых жанраў” [*Структура волшебной сказки* 2001: 76].

У. Проп звярнуў увагу на тое, што вылучаюцца дзве пары функцый (барацьба са шкоднікам і перамога над ім, складаныя задачы і іх рашэнне), якія амаль ніколі не сустракаюцца ў межах адной казкі, але займаюць у паслядоўнасці функцый прыкладна аднолькавае месца. Прымяніўшы методыку сюжэтнай марфалагізацыі, прасочым, якім чынам функцыйныя пары “барацьба – перамога” і “задача – рашэнне” рэалізуюцца ў 14 абрамленых апавяданнях з кнігі Яна Баршчэўскага *Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях* з мэтай вызначыць, якім чынам суадносіцца іх рэалізацыя са зместам цэласнага твора.

Паводле наяўнасці адной з названых функцыйных пар можна вылучыць наступныя тыпы апавяданняў:

Тып	Апавяданні
Апавяданні, якія ўтрымліваюць у сваёй структуры функцыйную пару “задача – рашэнне”	<i>Зухаватая ўчынка</i> <i>Вогненныя духі</i> <i>Ваўкалак</i> <i>Жабер-трава</i>
Апавяданні, якія ўтрымліваюць у сваёй структуры функцыйную пару “барацьба – перамога”	<i>Пра чарнакніжніка і цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем</i> <i>Радзімы знак на вуснах</i> <i>Валасы, якія крычаць на галаве</i> <i>Стагадовы старац і чорны госць</i> <i>Чараўнік ад прыроды і кот Варгін</i>

Апавяданні, у структуры якіх вылучаюцца абедзве функцыйныя пары	<i>Вужачая карона Белая Сарока Дзіўны кій</i>
Апавяданні, у структуры якіх функцыйныя пары “барацьба – перамога”, “задача – рашэнне” не вылучаюцца	<i>Плачка Пакутны дух</i>

Спынімся на кожным з тыпаў асобна.

У чатырох апавяданнях утрымліваецца пара функцый “задача – рашэнне” і няма пары функцый “барацьба – перамога”.

У апавяданнях *Зухаватыя ўчынкі* і *Вогненныя духі* ўвага засяроджана на персанажах, якія імкнуцца атрымаць сабе выгоды праз дапамогу сілаў зла. Васіль і Альбертам вораг людзей успрымаецца як той, дзякуючы каму можна авалодаць *штанскай сілай* і рэалізаваць асабістыя патрэбы і памкненні. Васіль хоча здабыць грошы праз пакланенне д’яблу, дзеля чаго павінен даказаць, што не баіцца страху, і пераначаваць каля Цмокавага Камня. Гэтае дзеянне можна вызначыць як складаную задачу, а не выпрабаванне дарыльніка, бо ў выніку яе рашэння здабываецца прадмет, а не чароўны сродак. (На думку У. Пропа, усе задачы, якія датычаць атрымання чароўнага сродку, павінны разглядацца як функцыі дарыльніка, а ўсе астатнія разглядаюцца як складаныя задачы, што выконваюцца ў сувязі ці не ў сувязі са шлюбам [Пропп 1969: 62].) Сюжэтны баланс парушаецца: прадмет не здабыты, а сам Васіль знікае. Дарэчы, выпрабаванні дарыльніка ў апавяданні *Зухаватыя ўчынкі* таксама ёсць, але яны рэдукуюцца да спробаў Васіля даказаць сваю смеласць і звышздольнасці. Васіль сцвярджае, што валодае якасцямі пасярэдніка паміж гэтым светам і іншым, аднак выпрабаванняў дзеля набыцця гэтых вартасцяў ён не праходзіць, што лагічна суадносіцца ў далейшым з адсутнасцю рашэння складанай задачы.

У апавяданні *Вогненныя духі* задача выконваецца праз жаданне Альберта “здранцвець, быць абыякавым, як труп, халодным, як ледзяная брыла” [Баршчэўскі 2014: 151]. Па парадзе чарнакніжніка – чалавека з чырвонымі валасамі – Альберт запрашае да сябе на забавы халодных духаў з цвінтара і ў выніку кантактаў з імі становіцца халодным, як кавалак золата.

Наступныя два апавяданні з функцыйнай парай “задача – рашэнне” збліжаюцца тым, што праз выкананне складанай задачы героі падрыхтоўваюцца да барацьбы.

Марка ў апавяданні *Ваўкалак* пад уздзеяннем шкодніцтва з боку дудары Арцёма і некага незнаёмага [Баршчэўскі 2014: 80] зазнае

трансфігурацыю і становіцца страшным зверам, ворагам для вясковых людзей і сябе самога:

Расла мая нянавісьць да людзей, калі я думаў пра іх крывадушнасць, несправядлівасць, незычлівасць да роўных сабе. Вырашыў я шкодзіць ім ва ўсім, як яны шкодзяць адзін аднаму пры зручным выпадку, абы толькі мець сабе карысць [Баршчэўскі 2014 : 82].

Пераўвасабленне ў цёмнага двойніка распаўсюджана ў літаратуры рамантызму, а менавіта ў творах пра допэльгангераў (допэльгангер – двойнік, цёмны бок асобы). Найбольшую небяспеку нясе тое зло, якое здольнае прыняць аблічча сваёй ахвяры. Дзеля перамогі над ім патрэбны ўнутраныя змены. Аповед развівацца далей па мадэлі “задача – рашэнне”. Марка, імкнучыся пазбыцца сваёй нястачы (ваўчынага аблічча), выпраўляецца пошукі сродку, з дапамогай якога можна зноў зрабіцца чалавекам, – гэта *зёлка з дробненькімі блакітнымі кветачкамі* [Баршчэўскі 2014: 84] (на думку Міколы Хаўстовіча, гэта незабудка, адшукаўшы якую, чалавек можа аднавіць уласную і гістарычную памяць [Хаўстовіч 2003: 99]; згадаем таксама і блакітную кветку Наваліса – сімвал таямніцы сусвету, духоўнага і творчага пошуку).

Памяць сапраўды вяртаецца да Марка пасля сустрэчы з Ганкай, якую ён, зрабіўшыся ваўкалакам, скраў ад бацькоў і занёс у лес, дзе дзяўчына трапіла да Акіні, але ўспаміны адгукаюцца толькі болем і пачуццём віны. Каб вярнуцца ў цэла чалавека, герой мусіць прайсці шэраг іспытаў, якія выконваюцца ўжо не дзеля здабывання чароўнага прадмета, а значыць, могуць быць аднесеныя да складаных задачаў. Якім чынам трэба дзейнічаць далей, Марка ўсведамляе, паслухаўшы прамову ксяндза да парафіянаў. Задачы Марка задае сабе сам: дапамагае сялянам, ратуючы свойскую жывёлу ад звяроў, выратоўвае ад ваўка дзіцё Алёны. Разам з гэтым адбываецца і вяртанне любові да бліжніх: Марка цешыцца, што Алёна шчаслівая, не адчуваючы больш злосці і прагі помсты.

Далейшы шлях вызвалення ад звярынай сутнасці герой праходзіць у сне. Гэты шлях таксама ўяўляе сабою этапы аднаўлення памяці: пра шчаслівую маладосць, вярнуцца ў якую немагчыма, бо акрамя вясковых радасных кветак у садзе жыцця выраслі і кветкі граху, і кветкі смерці – рваць і нішчыць іх нельга, бо нельга забывацца пра сумленне (сон пра Ганку і белыя лілеі); пра бацькоўскую хату і родную вёску, якія немагчыма ўбачыць, не змяніўшыся, не заслужыўшы даравання; пра загінулых продкаў – магутных асілкаў, чыя моц урэшце дапамагае Марку зноў атрымаць чалавечае аблічча.

Ці аказваецца ў выніку зло пераможаным, ці пераадольваецца ўнутраная раздвоенасць? Не, бо першая радасць ад спазнання Божай

міласэрнасці і далучэння да свету людзей неўзабаве замяняецца марко-
тай і неспакоем. Відаць, каб перайсці да *новага жыцця*, трэба выка-
рыстаць дар памяці і любові на карысць людзям, і Марка, такім чынам,
становіцца адным з абраных, пакліканых да будучай перамогі (пры
гэтым функцыйная пара “барацьба – перамога” ў апавяданні застаецца
нерэалізаванай).

У апавяданні *Жабер-трава* складаная задача рашаецца ў сувязі
з пошукамі Адольфа, які, выкарыстаўшы сілу жабер-травы і даведаў-
шыся пра смутную будучыню Айчыны, шукае шлях дадому. Задачу
задае цыган Шылка, накіроўваючы героя на ўтравелую вузкую сцежку,
што ідзе праз камяністае поле і цёмныя бары. У падарожжы выпрабоў-
ваюцца мужнасць і цяпенне Альберта, яго вернасць роднаму краю.
Разам з тым, прасторавае перамяшчэнне героя да прадмета пошукаў
прыводзіць яго і да месца будучай барацьбы: “Ледзь падышоў да таго
месца, як выходзіць з гаю нейкая кабета – высокага росту, у белай сукні,
твар заліты слязьмі, і, трымаючы ў руцэ меч, спыняецца каля дарогі”
[Баршчэўскі 2014: 207]. Функцыі барацьбы і перамогі не рэалізуюцца,
але абазначаецца далейшы верагодны рух аповеду (аўтар выкарыстоў-
вае мінус-прыём), прычым больш выразна, чым у апавяданні *Ваўкалак*.

У наступнай групе апавяданняў, якія ўтрымліваюць у сваёй струк-
туры пару “барацьба-перамога”, баланс у сюжэце часцей за ўсё па-
рушаны. Вораг заўсёды перамагаецца: праз веру (*Пра чарнакніжніка
і цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пёўнем, Радзімы знак на вуснах,
Стагадовы старац і чорны госць*), праз моц слова (*Чараўнік ад прыроды
і кот Варгін*), праз дар адрозніваць добрае ад кепскага, шанаваць са-
праўдныя каштоўнасці (*Валасы, якія крычаць на галаве*). Аднак зло
не ліквідуецца канчаткова, а толькі змяншаюцца яго моц і ўплыў на
людзей. Пры паслядоўнай наяўнасці функцыі перамогі ў большасці
выпадак адрознівае функцыя барацьбы. Калі знаходзіцца сродак,
здольны знясіліць ці прагнаць антаганіста, той заўсёды адступае і не
змагаецца, часам, праўда, помсцячы, як у апавяданні *Пра чарнакніжніка
і цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пёўнем*. Адсюль лагічна вынікае
пытанне: ці ёсць у апавяданнях герой-пераможца? Персанажы, якіх
можна такімі лічыць, з’яўляюцца толькі напрыканцы кнігі – у дванац-
цатым і трынаццатым апавяданнях: *Стагадовы старац і чорны госць*
ды *Чараўнік ад прыроды і кот Варгін*. У астатніх выпадках перамога
рэалізуецца дзякуючы ўмяшанню Божай сілы альбо праз падман анта-
ганіста, які, абяцаючы розныя даброты, прыводзіць пасобніка-ахвяру
да пагібелі ці пакарання.

Варта адзначыць два апавяданні, у якіх функцыйныя пары “ба-
рацьба – перамога”, “задача – рашэнне” рэдукуюцца, і менавіта яны

з'яўляюцца аднымі з найбольш сэнсава значных у кнізе. Гэта апавяданні, вытрыманыя ў духу рамантычнай містыфікацыі: *Плачка* і *Пакутны дух*. Яны дапаўняюць і канкрэтызуюць сэнс адно аднаго, а таксама і ўсяго твора цалкам. Надзея Чукічова ў якасці іспыта Плачкі інтэрпрэтуе пазнаванне яе ў вобліку “журботнай сіраціны ў сялянскім убоды, а ў якасці складанай задачы царэўны наступную: ажывіць руіны і пусткі, засяліць людзьмі нежылыя сядзібы” [Чукічова 2017: 49]. У апавяданні *Пакутны дух* героем выступае якраз той, хто здольны выканаць складаную задачу Плачкі, бо ведае абліччы зла, але не хоча быць яго памагатым, валодае дарам памяці, але пакуль не бачыць мэты сваіх блуканняў і не разумее, якім чынам можна прымяніць свае здольнасці.

Нарэшце, ёсць група апавяданняў, у марфалагічнай структуры якіх утрымліваюцца абедзве функцыйныя пары, і, адпаведна, у сюжэце якіх можна вылучыць два ходы. Прытым ходы размяшчаюцца не паслядоўна, а спалучаюцца, даючы дваістае марфалагічнае значэнне некаторых функцый.

Напрыклад, у апавяданні *Вужачая карона* праз дарэнне чараўнік здзяйсняе шкодніцтва. Сямён, атрымаўшы карону і чараўнага памочніка – чорнага сабаку, з аднаго боку, становіцца “найслаўнейшым паляўнічым” [Баршчэўскі 2014: 75]. З іншага боку, ён страчвае давер і павагу аднавяскоўцаў, якія падазраюць яго ў чараўніцтве. Карыстанне дарамі паганскіх багоў стварае пагрозу для душы чалавека, і ў гэтым заключаецца галоўнае шкодніцтва, учыненае старцам. Паколькі гаворка ідзе аб шкодзе нематэрыяльнага характару, то і перамога над антаганістам мусіць быць атрыманай не ў знешняй барацьбе з ім, а ў выніку дзеянняў, звязаных з пэўнымі трансфармацыямі душы. Разрыў Сямёна з нячыстымі сіламі адбываецца праз уздзеянне пасвянцонага крыжыка. Заўважым, што падобным чынам прадмет можа выкарыстоўвацца і ў сітуацыі перамогі ў чарадзейнай казцы: “царэўна, апантаная д’яблам, вешае на шыю абраз” [Пропп 1969: 50], у выніку чаго варожая сіла вылятае вон.

Цалаванне крыжыка адначасова можа быць вызначана і як складаная задача, якая выконваецца ў сувязі са шлюбам. Марыся, у адрозненне ад царэўны казкавай, з’яўляецца не ў пачатковай сітуацыі, а напрыканцы твора. Дзяўчына дае герою наступную задачу: “Я нашу на шыі пасвянцоўны ў час Юбілею крыжык, які мае наданыя адпусты, – пацалуй мой крыжык” [Баршчэўскі 2014: 76].

Выкананне задач царэўны, згодна з канонам чарадзейнай казкі, павінна прыводзіць да вяселля і ўцаравання. Ускосна і дзеянні Сямёна звязаны са сватаннем: ён хоча спадабацца Марысі, дабіваецца сімпатыі дзяўчыны. Адначасова Сямён ажыццяўляе валявое рашэнне, дзейнічае ў сваіх інтарэсах, тады як напачатку, жадаючы атрымаць дапамогу злых

духаў, ён выконваў волю не сваю, а панскую. Уцараванне тут можна вытлумачыць у метафарычным сэнсе: і як магчымасць трапіць у Царства Божае ў выніку адмаўлення ад язычніцтва, і як вяртанне ўласнай волі чалавека, які становіцца сабе гаспадаром.

Такім чынам, структура апавядання распадаецца на два ходы: 1) ход “задачай – рашэннем”; 2) ход “барацьбой – перамогай”. Міфалагічны ж сюжэт аб здабыванні змяінай кароны дапаўняецца і разгортваецца, а таксама атрымлівае метафарычны сэнс.

У марфалагічнай структуры апавядання *Белая Сарока* таксама вылучаюцца дзве ўзаемавыключныя пары функцый. Першы ход з функцыйнай парай “задача – рашэнне” – пра пана Скамароха і ліквідацыю ягонай нястачы (патрэбы ў багацці), дзеля чаго ён заручаецца падтрымкай Белай Сарокі і вытрымлівае яе выпрабаванне дарыльніка: добра падрыхтавацца да візіту. Затым Скамароха паспяхова спраўляецца са складанай задачай – распаўсюдзіць уплыў Сарокі ў Беларусі, за што атрымлівае пэўныя выгоды: у адрозненне ад іншых паноў, якія засталіся піць слёзы няшчаснага людю, ён выязджае ў палац Белай Сарокі. Вядома, “узнагарода” атрымалася неадназначнай. Па-першае, у выніку выканання задачы пан Скамароха не ўзяў шлюб і не ўцаравалася, але толькі наблізіўся да такой прывабнай для яго Белай Сарокі, стаўшы яе слугой. Таксама ён не ўзбагаціўся, а зрабіўся вартаўніком яе незлічоных скарбаў. Па-другое, ён перамясціўся на поўнач, у палац Белай Сарокі, у творы – аналаг іншасвету (у казках і міфах функцыя птушкі – перанесці героя ў іншае царства). Да таго ж Скамароха зазнаў трансфігурацыю, змяніў чалавечае аблічча на мядзведжае. Мяркуем, так у сімвалічнай форме паказана духоўная смерць тых, хто стаў на бок чужынцаў, зрабіўшыся здраднікам, прывёўшы зло і пагібель у сваю краіну. Гаспадар перамясціўся на месца жывёлы, а значыць, дэградаваў, страціўшы свабоду (згадаем прозвішча героя: вядома, што скамарохі часта вадзілі мядзведзяў).

Другі ход з функцыйнай парай “барацьба – перамога” ўтрымлівае наступную паслядоўнасць падзей. Белая Сарока ўводзіцца як тыповы антаганіст: з’яўляецца раптоўна, спускаецца з неба (спачатку так уводзіцца яе пасланец). Першапачатковая мэта Сарокі – атрымаць звесткі пра людзей Беларусі і знайсці тут сабе адданных служкаў. Яна выконвае тыповую для антаганіста функцыю выведвання з мэтай дазнацца пра прыроду і побыт мясцовых людзей, падрыхтавацца да распаўсюджвання свайго ўплыву. Звесткі пра патэнцыйную ахвяру яна атрымлівае праз пана Скамароха (функцыя выдачы), які паддаецца на зманлівыя ўгаворы, абяцанні багацця і нечалавечых здольнасцяў (функцыя падману). Скамароха дапамагае ворагу (функцыя пасобніцтва). Потым антаганіст

выконвае шкодніцтва: забірае малако ў кароў, робіць заломы ў жыце, насылае зграі ваўкалакаў.

У кнізе *Шляхціц Завальня* вобраз сарокі сустракаецца і ў эпізодзе пра Арыну-сароку з апавядання *Зухаватыя ўчынкі*, дзе яна таксама выступае як антаганіст і робіць падобную шкоду. Але там перамога даецца проста: пры дапамозе свяцёных зёлак, васковай свечкі і стрэлу. Праўда, сарока была звычайная, мясцовая, таму сродкі барацьбы з ёй былі вядомыя. А Белая Сарока – чужаніца, ды яшчэ і надзвычай магутная. Героем – пераможцам антаганіста выступае беларускі народ, хоць перамога і не безумоўная: зло распаўзаецца па наваколлі.

У апавяданні *Дзіўны кій*, апошнім у кнізе, таксама вылучаюцца абедзве функцыйныя пары, якія дапаўняюць адна другую, у выніку чаго сюжэтны баланс урэшце дасягаецца. Марфалагічная будова гэтага апавядання, самага дынамічнага і феерычнага і ў кнізе, нагадвае чарадзейную казку, якая развіваецца ад нястачы – жадання героя-пратаганіста парабка Алешкі дапамагчы ўсім бедным людзям, праз атрыманне чароўнага прадмета – дзіўнага кія – да канчатковай перамогі над Вялікім Чарнакніжнікам. Разам з тым выконваюцца і задачы Плачкі: скамянелыя людзі вяртаюцца да жыцця і ўздываюць рукі і вочы да неба, славачы Божую сілу і спадзеючыся на яе, прырода абуджаецца, і ўвесь край пачынае квітнець шчасцем і дастаткам. Сам жа Алешка ажаніўся з прыгожай і багатай князёўнай. Мяркуем, што тут адначасова магчымыя дзве інтэрпрэтацыі вобраза: у яе трансфармуецца сама Плачка-Беларусь, а шлюб сімвалізуе дасягненне шчасця і дабрабыту ў краіне; шлюб успрымаецца таксама як узвышэнне да веры і любові, як вяртанне хрысціянскіх каштоўнасцяў. Асабістае шчасце героя-пратаганіста выступае часткай і сімвалам сусветнай гармоніі.

Такім чынам, аналіз марфалагічнай структуры апавяданняў з кнігі Я. Баршчэўскага *Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях* паказаў, што ў творы паслядоўна вылучаюцца функцыйныя пары “барацьба – перамога” і “задача – рашэнне”, але раўнавага паміж элементамі гэтых параў пастаянна парушаецца ў межах асобных апавяданняў. На ўзроўні ж усяго твора ў цэлым дасягаецца баланс: задачы царэўны-Плачкі выконваюцца, а ў заключным апавяданні кнігі *Дзіўны кій* узнаўляецца паслядоўнасць казкавых элементаў, з новым, метафрычным значэннем, і выбудоўваецца ўжо не казка, а рамантычны міф.

Спіс літаратуры

- Barščeŭski Ān. 2014. *Šlâhcic Zaval'nâ, abo Belarus' u fantasyčnyh apavâdannâh*. Mînsk: Mastackâ ĩtaratura [Баршчэўскі Ян. 2014. *Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях*. Мінск: Мастацкая літаратура].

- Čukličova Nadzeâ. 2017. *Kazkavasc' bez kazki ŭ Šlâhcicy Zaval'nî Âna Barščëŭskaga*. “Acta Albaruthenica” t. 17: 39–50 [Чукічова Надзея. 2017. *Казкавасць без казкі ў Шляхціцы Завальні Яна Баршчэўскага*. “Acta Albaruthenica” т. 17: 39–50].
- Haŭstovič Mikola. 2003. *Mastacki metađ Âna Barščëŭskaga*. Minsk: BDU [Хаўстовіч Мікола. 2003. *Мастацкі метаđ Яна Баршчэўскага*. Мінск: БДУ].
- Propp Vladimir. 1969. *Morfologiâ skazki*. Moskva: Glavnaâ redakciâ vostočnoj literatury izdatel'stva «Nauka» [Пропп Владимир. 1969. *Морфология сказки*. Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука»].
- Struktura volšebnoj skazki*. 2001. Red. S.Ŭ. Neklûdov. Moskva: RGGU [Структура волшебной сказки. 2001. Ред. С.Ю. Неклюдов. Москва: РГГУ].

STRESZCZENIE: Artykuł poświęcony jest badaniu roli par funkcjonalnych “walka – zwycięstwo” i “zadanie – decyzja” w strukturze 14 opowiadań Jana Barszczewskiego z książki *Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*. Stwierdza się, że w pracy autora struktura kanoniczna baśni magicznej, w której obecność jednej z tych par jest obowiązkowa, ulega znacznej modyfikacji. Korelacja funkcjonalna zostaje zerwana na poziomie poszczególnych opowiadań, zdarzają się przypadki podwójnego znaczenia funkcji. Autor stosuje Łotmanowską technikę *minus-chwytu*, w której funkcje nie są realizowane, ale wskazane jest ich prawdopodobieństwo. Na poziomie całego dzieła równowaga fabuły została osiągnięta, a w ostatnim opowiadaniu *Dziwny kij* budowany jest romantyczny mit, w którym elementy baśniowe są sukcesywnie reprodukowane, nasycone nowym, metaforycznym znaczeniem.

SŁOWA KLUCZOWE: literatura białoruska XIX wieku, romantyzm, fabuła, morfologia baśni magicznej, funkcje heroiczne.

АНАТАЦЫЯ: Артыкул прысвечаны даследаванню ролі функцыйных пар “барацьба – перамога” і “задача – рашэнне” ў структуры 14 апавяданняў Яна Баршчэўскага з кнігі *Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях*. Робяцца высновы аб тым, што ў аўтарскім творы кананічная структура чарадзейнай казкі, у якой наяўнасць адной з гэтых пар з’яўляецца абавязковай, істотна мадыфікуецца. На ўзроўні асобных апавяданняў парушаецца функцыйная суадноснасць, назіраюцца выпадкі дваістага марфалагічнага значэння функцый. Аўтар выкарыстоўвае Лотманаўскую тэхніку мінус-прыём, пры якім функцыі не рэалізуюцца, але абазначаецца іх верагоднасць. На ўзроўні ж усяго твора ў цэлым сюжэтны баланс дасягаецца, і ў апошнім апавяданні *Дзіўны кіі* выбудоўваецца рамантычны міф, у якім узнаўляецца паслядоўнасць казкавых элементаў з новым, метафарычным значэннем.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: беларуская літаратура XIX стагоддзя, рамантызм, сюжэт, марфалогія чарадзейнай казкі, геройныя функцыі.

Data przesłania artykułu: 01.10.2022

Data akceptacji artykułu: 20.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Hanna Krofta / Ганна Крофта – Białoruś, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Katedra Nauk Przyrodniczych i Dyscyplin Językowych oraz Metod Dydaktycznych; dr; specjalność naukowa: filologia białoruska; zainteresowania naukowe: literatura białoruska, językoznawstwo porównawcze.

Adres: Кафедра прыродазнаўчых і лінгвістычных дысцыплін і методык іх выкладання, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, вул. Захарава 32, 230023 Гродна, Białoruś.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Крофта Ганна. 2021. *Мадыфікацыя структуры чарадзейнай казкі ў апавяданні Бялая Сарока Яна Баршчэўскага*. “Роднае слова” № 12: 38–40.
2. Крофта Ганна. 2021. *Структурныя элементы чарадзейнай казкі ў апавяданні Я. Баршчэўскага* Валасы, якія крычаць на галаве (250–252). У: *Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: матэрыялы XIII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 100-годдзю БДУ і 90-годдзю з дня нараджэння члена-карэспанд. НАН Беларусі, праф. А.А. Лойкі, Мінск, 28–29 кастр. 2021 г.* Мінск: БДУ.
3. Крофта Ганна. 2022. *Палёт паміж традыцыяй і будучыняй: ідэйна-эстэтычныя адметнасці кнігі Крылы Анатоля Брусевіча*. “Роднае слова” № 3: 38–42.

Peter Martyn

Instytut Sztuki PAN, Polska /

Institute of Art of the Polish Academy of Sciences, Poland

ORCID: 0000-0001-5154-0398

e-mail: mpeter44@gmail.com

Comparing and contrasting the post-1945 re-building of Warsaw and Minsk city centres

*Podobieństwa i kontrasty w powojennej odbudowie śródmiejskich dzielnic
Warszawy i Mińska*

*Падобнае і адрознае ў пасляваенным аднаўленні цэнтральных раёнаў
Варшавы і Мінска*

ABSTRACT: The so-called “Stalinist episode” (1948/9–1955/6 in Warsaw; 1945 dragged out to the late-1950s in Soviet-held Minsk) was of crucial significance to both cities, being marked by intensive construction work primarily focused on the respective city centres. In Warsaw, this was a brief and highly-charged seven or so years intricately intertwined with setting up the Polish People’s Republic. The foundations were thus laid for a so-called socialist capital city, characterised by ‘communalisation’ of property, zealous architects enjoying Party favour and ripping down the burnt-out ruins of a great many readily restorable buildings; above all tenement houses from the anathematised «bourgeois-capitalist» era of c.1850–1914. Re-building in the capital of the BSSR still enjoys wide recognition for transforming it into a million+ city. The obliterated main street became the showpiece Stalin (now Independence) Avenue; Lenin, Engels, Karl Marks, other central streets undergoing partial redevelopment. While key historic monuments were ripped down, the still prominent remnant architecture from c.1850–1914 was typically restored, heightened or readapted to suit the Stalinist aesthetic. ‘Historic Minsk’ began to be reinvented after 1991. Summary reference is additionally made to the respective pre-1939 and pre-1941 urban-architectural profiles of Warsaw and Minsk, their wartime destruction and continued urban redevelopment beyond the key Stalinist ‘episode’ that had defined vital aspects of the post-1945 built urban environment.

KEYWORDS: urbanity, architecture, rebuilding, reconstruction, reconstitution, urban redevelopment.

The history of Poland from the outbreak of World War Two in September 1939 to June 1989 was determined by much the same uncontrollable outside forces as that of Belarus between June 1941 and break-up of the USSR in July 1991. Nazi Germany's genocidal occupation of Warsaw endured well over 18 months longer than that of Minsk. The planned slaughter of Jewish and campaign of terror against Slav inhabitants, no less than heavy destruction of building stock, emphasise an analogous degree of disaster inflicted on the two cities. This marked a watershed in their respective urban, architectural and social histories; reflecting the appalling loss of life and cataclysmic ruination inflicted on both countries. Poland was the third most extensively war-ravaged European country after the two totalitarian states responsible: Germany and the USSR. Belarus is estimated to have lost as much as a quarter of its pre-1941 population.

The horrors of war gave way to a post-war prolongation of Stalinist-Soviet administration in Minsk, as chief city to the 'Byelorussian' Soviet Socialist State (BCCP) with its 'restored' western borders. Warsaw's brutally delayed 'liberation' on January 17th, 1945 by the Red Army, with supporting detachments of the Polish People's Army, doomed post-war Poland to Moscow's control of its foreign affairs and interference in domestic policies. Not only was the country isolated from its British and US allies but Soviet incorporation by force of arms primarily of Wilno (Vilna, Vilnius) and Lwów (L'viv, L'vov) broke its historic links with Ukraine and Belarus, now wholly 'gobbled up' by the Soviet Union, along with Lithuania and Latvia. Placed in a block of Russian-dominated **people's republics**, Poland was effectively cut off from Western Europe behind an **Iron Curtain** well to the West even of its historic new frontier along the Rivers Oder (Odra) and Neisse (Nysa).

The post-war rebuilding of Warsaw and Minsk, which again lay within the same geopolitical system, was determined by Soviet overlordship. For the respective state authorities – in Poland only recently instated due to Moscow's overwhelmingly victorious armed forces – it was of crucial importance to devise a school of planning and architectural design to emphatically contrast with the culturally borderless, internationalist modernism shaping post-1945 reconstruction and redevelopment in the so-called 'West'. With the outbreak of war in Korea and onset of McCarthyism, the United States proved every bit as eager to underline the 'East'-'West' break as the Soviet Union under Stalin. As a consequence, the cultural identity of Europe, 'after the rain' of World War Two, divided down the middle into US- and USSR-dominated zones/spheres, was severely weakened.

Summarized history of Warsaw and Minsk

Minsk is very much the older of the two cities, being first recorded in the year 1067 (as Mensk), when the armies of Kiev defeated those of Polotsk on the banks of the River Nemiga (Niamiga). A fortified town existed on a site completely liquidated in the 1960s, above the River Svisloch (Svislač) and protected by the Nemiga tributary. The name Warsaw, on the other hand, first appeared (as Warszowa) only in 1339, at the tail end of a series of settlements of a heavily forested area along the Vistula. Its older history is connected with the river's east bank, where a string of trading settlements arose, united in 1648 as a single town and Warsaw's future, long maligned right-bank suburb: Praga. The Mazovian Dukes had built a residence on the site of today's Royal Castle (rebuilt from 1971), the fortified town securing municipal rights based on those of Chełmno (Kulm) in 1413. By the time Minsk had its own town charter, based on that of Magdeburg, in 1499, it had long since enjoyed the protection of Lithuania (1242), after Kievan Rus had been ripped apart by the Mongol Invasions (1237–1239). A new urban core took shape in the Upper Town (*Verkhni Gorod*) and the town became an administrative centre of its own voivodship (*województwo*). Not incorporated into the Kingdom of Poland until 1526, the former Mazovian capital's vaguely central location between Cracow and Vilna, as well as even the Rzeczpospolita after the Union of Lublin (1569), led to it becoming the new site for Sejm sessions and gathering point for the election of post-Jagiellonian monarchs, among whom was Sigismund III Vasa who had his court transferred here in 1596.

The glories, terrible wars and profound social divisions culminating in the Polish-Lithuanian Commonwealth's downfall caused a greater impact on the urban form and architecture of Warsaw than any other urban centre of the four successor states. Suffering prolonged Russian occupation (1654–1667), a brief Swedish one (1708–1709) and the stifling manorial economy, Minsk had barely begun to recover in 1790, when its population was under 7000 and new building still confined within its 17th-century fortifications. During the economically and culturally beneficial reign of Stanislaus Augustus, Warsaw experienced its first of two unprecedented periods of rapid growth as a leading urban centre of the late 18th-century Enlightenment, with an estimated 120,000 inhabitants. The Lubomirski Defences laid out in 1770, encompassing 28 private, magnate- and noble-owned townships (*jurydyki*), determined the street plan, and thus urban layout, of 19th and early 20th-century Central Warsaw.

Seized by Russia in the Second Partition (1793), Minsk was subjected to Russian Classicism and urban planning with a new centre focussed on

Zakharyevskaya Street and side streets laid out at right angles to each other. All hopes of breaking Tsarist rule were dashed by the defeat of Napoleon's Grande Armée (1807), ensued by the November (1830) and January (1863) Uprisings whose crushing first induced outlawing the of Polish and Belarusian to finally invoke Russification. The steam age and industrialisation brought rapid urban and demographic growth, c.91,500 Jews (an absolute majority), Russians, Poles and Belarusians being recorded in the 1897 census; 111,000 by 1910.

First occupied by Prussia (1795–1806), Warsaw's geopolitical history resembled that of Minsk, albeit it served as capital to the truncated Duchy of Warsaw (1807–1813) and autonomous Congress Kingdom under Russian 'protection' (1815–1830). Suppression of the November Uprising led to the ripping down of the Fawory and Żoliborz inner-north districts to make way for the Russian Citadel (1832–1836), its esplanade being further expanded in 1854–1856 and 1872. The Repercussions of the January Uprising were two-sided. The Huge economic gains that followed the removal of the customs border between the Russian Empire and dissolved Congress Kingdom (renamed *Privislinskiy Kraj* in Russian) contrasted with Russification and a vast network of bastions and military fortifications girdling the city. This second period of unprecedented urban development lasted a full half century (1864–1914), during which the city's population quintupled to 884,500. Exclusion of the outer urban periphery hid the fact that the metropolis had exceeded one million inhabitants before the outbreak of World War I [Cegielski 1964: 19]. In wartime Warsaw there was famine, population decline and confiscation of industrial machinery, but it escaped serious destruction.

The installing of Soviet power over Minsk and Eastern Belarus issued out of Belarusian weakness, working-class revolutionary fervour and the Poles' failure to unite Ukraine, Belarus and the Baltic States into a federation (Józef Piłsudski's goal of great power was to counter future threat from Germany or Russia). Long overshadowed by Vilna and Grodno, Vitebsk and Mogilev, Minsk had been declared chief city of the Belarusian Soviet Socialist Republic. Urban growth resumed: new factories, schools, hospitals, theatres, cinemas, etc. went up, the Belarusian language and culture were institutionally encouraged. Well away from the Tsarist-era centre and pre-industrial Upper Town, a new, Soviet urban core was planned around the vast House of Government (I. Langbard, 1933), at the western end of Zakharyevskaya (renamed Sovetskaya) Street where Lenin Square was planned. Iosif Langbard designed a series of key and/or monumental edifices, including the Belarusian Academy and enormous Theatre of Opera and Ballet (1939); taking over in both cases from G. Lavrov, whose blatantly Constructivist designs had provoked harsh criticism. The House of the Red Army (1939) even involved

adapting the pre-existing archbishops' residence [Zadorin 2018: 168–173, 244–249, 298–299]. Impressive though this show-piece architecture was, it loomed over the pre-1914 city in a way suggestive of sounding a death knell for pre-1914 Minsk. By 1939 the population had doubled to c. 239,000.

Polish independence inside its post-Treaty of Riga, pro-nationalist borders restored to Warsaw the status of capital city, but war and revolution cut it off from Russian markets. The population rose to 1,265,000, by 1937. Municipal administration directed assimilation of the long excluded suburbs, but failed to support the planned building of working-class homes. Poor living conditions in parts of inner-central districts improved little, overcrowding even increased [Dąbrowski and Koskowski, 1964]. Government-supported housing 'colonies' in the newly laid-out district of Żoliborz, in Rakowiec and small pockets of the City Centre were built in the 'manor house' style (*styl dworski*) for military personnel, teachers and other state employees [Heyman 1976]. Stripped 'new' classicism (ministry building at 25 Szucha Ave., Z. Mączyński, 1930) and grandiose modernism for banks, government and municipal edifices (e.g. R. Świeczyński's National Economy Bank and Ministry of Transport, both completed in 1931, the Warsaw Courts by B. Pniewski, 1939) largely prevailed over the avant-garde and fonctionnalism, e. g. of the Syrkus and Brukalski architect couples. Work on a vast new administrative district south of the densely built-up city centre, named for Piłsudski (1867–1935) and featuring a towering Temple of Providence, was barely under way when Nazi Germany invaded.

Destruction

Warsaw was subjected to apocalyptic wartime destruction over the course of virtually the entire war. The Nazi German air raids of September 1939, through suppression of the civilian population, Nazi plans to reduce it to a *Neue Deutsches Stadt* of barely 100,000 *Übermenschen* and inflicting a holocaust on the city's c.350,000 Jewry, to horrendous suppression of the Ghetto Uprising (April-May 1943) and catastrophic Warsaw Uprising (August-October 1944) ended with forced evacuation of the left-bank agglomeration's populace. Then flame throwing central-urban neighbourhoods and dynamiting major public edifices ensued [Bartoszewski 1974].

Minsk had long been many times smaller than Warsaw, but by the late-1930s the gap had closed to about five times. While spared Nazi attempts to liquidate it, Minsk also suffered appalling destruction and loss of life, caused primarily by *Blitzkrieg* tactics during the invasion of June 1941, mass murder of Jews and near constant war from 1942 with partisan groups in the surrounding forests and abominable consequences for villager who supported

them [Klimov 1985]. The greatest toll to Warsaw's architecture and unique urban character is associated with Stalin's refusal to support the Polish Insurgents after the Uprising had broken out, dragging on for an agonising 63 days. At Minsk heavy destruction was inflicted during Operation Bagration which rapidly forced the Germans into retreat, on 7th July 1944 [*Минск во время...*, online]. A crucial factor typically avoided in official sources was intense Soviet aerial bombing aimed at obliterating specific parts of the City Centre.

Planes bombed Minsk not only on Soviet anniversaries but also during religious holidays. For Stalin all who found themselves on the wrong side of the front were enemies to be got rid of. In one of these air raids the church of the Bernadine Sisters was struck during a mass to mark Passover. Not only planes destroyed Minsk, the main losses having occurred in the storming of the city in 1944. Nevertheless, the Soviet air force played a crucial role in clearing a giant building site where construction began after the war on devising an ideal urban geometry for an ideal social geometry [Klinau 2020: 81].

It is important to establish the true scale of wartime physical destruction with the degree of accuracy necessary to assess the extent to which post-war rebuilding occurred at the cost of surviving architecture. According to the official statistics provided, Minsk lost 85% of its building stock. The population plummeted to c. 50,000 (1944), but the number of civilian deaths was less dramatic, so many *Minczanie* having escaped to the forests. Figures on Warsaw's obliteration varied tellingly between 65% and as high as 85% of the pre-war city's urban landscape, infrastructure and even parks. A shocking estimate was produced that anything between 600,000 and 800,000 Varsovians had lost their lives [Ciborski 1969: 40, 64]. Be that as it may, while the population had crashed to 162,000, it rapidly rose through Varsovians returning from all over Europe and the USSR. Bloating estimates on the city's human losses and physical destruction was supposed to underline the post-war regime's achievements. This changed from the mid-1980s, when official statistics became so much easier to question and have revised to nearer around 500,000 murdered Warsaw Jews and Poles and overall level of destruction of around 70%, varying considerably from one pre-1951 central district (*okrąg*) to another; i.e. from 95% for Muranów, site of the Great Ghetto, to under 50% for some central-southern *okręgi* south of Jerusalem Avenue, while damage in inner and especially outer-urban areas fell considerably [*Atlas Warszawy*. 1975].

In Minsk extensive demolition was to be carried out to accommodate grand urban projects from the late-1940s, but above all from the mid-1960s to mid-1980s.

Warszawa

While before the war, the autonomous municipal authorities exerted decisive influence over matters relating to planning, after 1945 this function was usurped by the State. Two sweeping steps were taken in the first year after liberation by a newly established planning body called the Reconstruction Office for the Capital-City (BOS). One led to the nationalisation of property (*dekret komunalizacyjny*) within the pre-1951 city limits, the other demolition to ground-floor level of hundreds of burnt-out properties claimed to threaten public well-being that could have been restored or redesigned [Majewski and Markiewicz 1998: 14–15]. Despite this generally needless clearing of Warsaw's pre-war architecture, defined by one specialist as a successive, fifth stage of destruction after the Germans had gone [Sujecki 2005: 32], the years 1945–1948 prior to the Stalinist freeze descending were marked by a considerable amount of patching up of damaged, burnt-out or semi-demolished buildings. These steps reflected a concerted attempt by 'ordinary' Varsovians surviving the war to bring about a promise made in the 'hell' of the 1944 Uprising that those parts of Central Warsaw, where it was feasible to do so, must be restored to their (broadly defined) pre-war appearance. The drastic measures adopted by BOS without consulting with the returning citizens initially appeared to favour a modernist-orientated, *tabula rasa* approach to replanning the devastated urban landscape. Monopolisation of power, nonetheless, followed in December 1948 with the amalgamating of pro-Soviet political groupings into the United Polish Workers' Party (PZPR). A Stalinist, Socialist Realist model was then introduced through the Six Year Plan (1949–1955). The PZPR Central Committee (KC) housed itself in an awe-inspiring headquarters dwarfing the southern section of Nowy Świat. An entirely new government ministerial district went up in the vicinity delineated by Three Crosses' Square, Krucza and Żurawia Streets.

The BOS chief was R. Piotrowski, but the driving force behind its activities became J. Sigalin, a prominent figure in Warsaw's Urban-Planning Office (BUW) appointed the city's first Chief Architect in 1951. The importance of conservationists such as J. Zachwatowicz and art historians like J. Biegański in preparing a programme of restoration and reconstruction for the city was seriously undermined by the Party's patronage of ambitious yet inexperienced architects like Sigalin and his colleagues, S. Jankowski, J. Knothe and Z. Stępiński who formed the *La Scala* group. They foolhardily placed themselves under the tremendous pressure of playing the leading part in an effective reshaping of crucial parts of the city centre within a matter of six to seven years.

The course of Stalinist Warsaw's reconstruction under Bolesław Bierut (President in 1947–1952, then chief of governing state bodies until 1956)

originated from the *La Scala* group's success in winning approval of their plan for an East-West Thoroughfare (*Trasa W-Z*). Ceremonious unveiling of the *Trasa* on the fifth anniversary of the Lublin Committee (22nd July 1949) was preceded by declaration of the Sixth Year Plan that set in place the line to be taken in Warsaw's redevelopment (*przebudowa*) and selective reconstruction of historic monuments (*odbudowa*). An 8km high-speed artery was laid out from Praga to working-class districts in Wola, Młynów and Koło by way of a grand new, two-lane Silesian-Dąbrowa (industrial basin) Bridge. A crucial section connecting the bridge with the crossroads of a northern extension of Marszałkowska Street towards Żoliborz caused a path of destruction, conducted from the semi-demolished Pancer Viaduct and tunnelled Royal Route through great swathes of war-damaged buildings, liquidating a vital part of the northern-central district and landscaping it. The Neoclassical architecture of Leszno Street, renamed General Świerczewski (currently Solidarności) Avenue, suffered similar treatment. Although major historic monuments on Castle Square and adjacent Krakowskie Przedmieście were restored, entire groups of historic buildings in comparable states of devastation had been condemned by the *La Scala* architects. The open cast construction of a tunnel beneath the Vistula escarpement caused irreparable destruction to invaluable mediaeval through to 18th-century architecture on Krakowskie Przedmieście, Senatorska and Miodowa Streets. The risky propaganda stunt of inserting a set of Moscow *metrostoi* escalators in the remains of the 17th-century John's House brought further disaster, followed by plain evidence either of the architects' ineptitude or extreme exhaustion [Martyn 2001: 193–229].

The adoption in Poland of Socialist Realism was a sudden and one-sided affair, unleashed under the cognitive guidance of *one* person: Edmund Goldzamt, a student on a state grant at the Moscow Institute of Architecture. He was brought to Warsaw by none other than Sigalin, who writes of referring to his new made friend as Edmundek. A lecture was given by Goldzamt at a two-day Party General Meeting on 20th June, 1949 to prepare the architects present for what was to come [Goldzamt 1956]. Bierut delivered his own lecture a fortnight later on the cruciality at a state level of industrialising the country and lending a representative quality to the city centre. Dead on time, the *Trasa W-Z* was opened on 22nd July, 1949 to mark the sixth anniversary of the Lublin Committee's foundation.

Architectural reconstruction combined with urban redevelopment meant that single projects were generally subordinated to planning issues. New construction was subject to the Socialist Realist tenets of 'national in form', 'socialist in content', also subjected to the interiors of a significant proportion of rebuilt historic edifices. In practice, 'historic' architecture was subsequently degraded to being an inseparable part of the city's simultaneous redevelopment.

Deprived of the dense structure of outbuildings, the Old Town's reconstruction and semi-restitution (in which *La Scala* did not take part) could not possibly evoke the ambience of its near obliterated, many centuries old pre-war predecessor. Incorporating the preserved walls of patrician houses, the Market Square was a determined piece of urban-architectural restitution, much as the town houses on intersecting side streets. Formal international acknowledgement came with inclusion on the UNESCO list of world cultural heritage (1984). Less invoking of the long lost past is the Old and New Towns' primary role in 'socialist' Warsaw as housing estates (cf.: ZWR Union of Workers' Housing Estates on Krakowkie Przedmieście [Leśniakowska 1998: 44–48], Nowy Świat, etc.). Sigalin was involved in enhancing the Old Town's remnant mediaeval defence walls with bricks apparently transported from towns in Silesia and Elbląg (Elbing) [Sigalin 1986: 331].

Little more than a pile of ruins, the Cracow Bishops' Palace was effectively reinvented to accord with Bernardo Bellotto's somewhat fanciful painting of c.1770, this also occurring with the Branickis' Palace opposite. The painter, falsely referred to as 'Canaletto', provided the architects of Socialist Realism with a readily-at-hand, suggestive insight into how they wished to perceive the city's architecture before its supposed disfigurement (*zeszpecenie*) in the later-19th and early-20th centuries. But conjuring up out of the ruins entire groups of 'historic monuments' on the basis of close to 200-year-old paintings was a reckless venture to follow up the gaffs connected with planning the *Trasa*. The tragedy of the matter is that precise accuracy had ceased to be a primary objective in PZPR-run Poland. An 'ideal' profile of wholly two-floors was stipulated by Stępiński in an article on rebuilding the Nowy Świat [Stępiński 1947: 59–73]. The 'reconstruction' transformed much of what had been left after the war. The year 1850 divided the architecturally correct from the architecturally censored. This explains the effective war on tenement housing since the BOS-led demolitions.

The *La Scala* Marszałkowska Housing District (MDM, 1953–1955) arose from Bierut's 'maxim' "workers' flats shall enter the city centre along the East-West Thoroughfare and Marszałkowska Street" [Bierut 1954]. The district it went up in had been extensively rehabilitated after the war. Modelling the blocks on J. Heurich's grand tenement house (*sic!*) (Małachowski Square 2) was praiseworthy, reflecting other architects' attempts to draw on historic styles in completely new post-war construction. But the gargantuan impact of forcing a Socialist-Realist urban implant on the patched-up built landscape of southern-central Warsaw's circuses and radiating boulevards was not. It effectively spelled the doom of socialist realism in Poland [Włodarczyk 1986: 94]. Urban architectural discussions on the 1949–1955 period alluded to a systemic sea change; much as Kruschchev had suggested

urban planning policy must change 16 months before his Secret Speech on 12th March 1956.

No account of Warsaw's history as chief city to the People's Republic could possibly overlook the Joseph Stalin Palace of Culture and Science (PKiN, 1956). Sigalin's vivid account leaves no doubts over the circumstances of its origins. Given 24 hours to decide on one of five sites, the *La Scala* gang of four opted for the worst one imaginable, defined by Chmielna, Marszałkowska, Świętokrzyska and a northern extension of Emilii Plater streets. More than a square kilometre of Central Warsaw was condemned to liquidation. No doubt recalling the Russian Orthodox Cathedral on Saxon (by then Victory) Square from his stay in 1913, chief architect L.V. Rudnev wanted to set the tower's height at 100–120 m. But the Poles knew better, settling at 150–160 m. [Sigalin 1986: 429].

Minsk

A Stalinist, so-called wedding cake, palace was also intended to dominate the BSSR's chief city, in a plan conceived by A. Parusnikov with G. Badanov for Oktyabrskaya Square. The square itself replaced two former street blocks between Krasnoarmeyskaya, Internatsionalnaya and Engels Streets to link up with the grand new Prospekt Stalina (Stalin Avenue). One in a series of entry designs for the new main square's layout and surrounding edifices entered for the 1948 architectural competition, this particular concept was judged favourably but as requiring improvement. It was placed on hold. Delays ensued and with Stalin's death no-one was going to clear it for realisation. The wide open space, built-up on just half of one side by the Palace of Culture for the Trade Unions (L. Melegi, V. Ershov, 1954), became an embarrassment for the authorities [Zadorin 2018: 206–213].

In contrast, at some three times wider than the central road Governor Zakhary Korniyev had demarcated in 1801, Stalin Ave. (today's Independence Ave.) was a *tour de force* for the Soviet authorities, comprising a grandiose central section for a greatly prolonged single thoroughfare connecting the main highway from Warsaw to Moscow, as well as the airport, and an effective backbone for the unfolding million city.

Impressive if viewed from the Victory Circus and Svisloch bridge, Stalin Avenue lacks an appropriately grand approach from Lenin Square, dominated by equally monumental side elevations, rather than the frontages, of its first two grand edifices: the Minsk Hotel (G. Badanov, delayed until 1958) and 'Italianate neo-Baroque' Central Post Office (A. Duchan, U. Karol, 1953) of massive, four-story portico, two side wings and middle rotunda [Picarda 1994]. Most celebrated as a street ensemble, the 'Prospekt' features a series

of particularly noteworthy grand structures. The combined Ministries of Internal Affairs and State Security (1947, S. Gaydukevich, M. Parusnikov), had an ironically set back middle section, protruding grand portico and an octagonal tower, raised on an axis with two blocks of flats (1949, M. Parusnikov) at the crossroads of a widened, south-east section of Komsomolskaya St, complete with central grass reservation. GUM, the State Department Store (R. Gegart, L. Megert, 1951) is a chunky mass of *piano nobile* with added architectural decorative elements and gloriously Neoclassical interiors at the half-way-house crossroads with Lenin St. Remaining masses include those built to house a variety of ministries, including the State Bank (Parusnikov, 1952), combined City Soviet and Minsk Bearing Plant block of flats (G. Badanov, 1952), Head Telegraph Office (delayed, V. Karol, A. Durkan, 1962) fronting today's Central Square from the 'Propekt' and matching residential complexes of the Central Committee (M. Barshch, 1953) and further state ministries (M. Barshch, L. Aranauskas, 1957).

Two of the leading architects involved were clearly Parusnikov and Badanov, among numerous others who did not operate in the same architectural group as in the *La Scala* one. They were generally new and did not enjoy the degree of authority of Lavrov and Langbard. As D. Zadorin so lucidly puts it, Stalin Ave. was "stitched into a 19th-century urban" fabric: "Unlike elsewhere in the centre, where architects were directed to spare as much of what had been left as possible, here the ruins were subject to complete obliteration for the sake of creating an ideal Soviet street" [Zadorin 2018: 181]. Moreover, Klinau emphasises how the architectural programmes applied had no historical basis behind them. While at least to some degree the socialist-realist redeveloping of Central Warsaw did draw on Baroque and Neoclassical architectural traditions, Minsk was embellished in an Imperialist Stalinist vein:

In the City built as an overture to the City of the Sun, which was supposed to rise up not here but 700km to the east, there was no need to present a detailed main theme. It sufficed to suggest, sketch out and designate. After all, the City amounted to no more than a Gateway leading to the true City of Sun and, as a result, what could be made out by the traveller passing through this Triumphant Gateway. The other side of the decoration was of no significance whatsoever, which is why on the courtyard side the Palaces were not even plastered. At best, some smaller decorative elements were applied directly to the bare-brick walls [Klinau 2020: 127].

Moving into the street network north and south of today's Independence Ave., the primarily 19th- and early 20th-century architecture was supplemented with a number of generally less overbearing edifices, typically conceived by other architects than those involved on the 'main drag' of Stalin Ave.

The 'Byelorussian' Communist Party Headquarters (A.P. Voinov, 1947) proved in the end an exception to the case, in that its subsequent extension over the ensuing decades led to clearance of densely built-up street block of town houses behind the once free-standing front building. The Belorus Hotel (A. Voinov, A. Krylov, et al, 1940), Ministry of Agriculture (P. Ivanov, 1952), State Heating Company, now Belorusenergo, Offices (R. Gegart, 1955), 'Byelorussian' Communist Party Regional Committee Headquarters (A. Voinov, L. Usova, 1956) and splendid fusion of French with Soviet classicist frontage shielding a French Beaux-Arts iron-frame roof for the State Arts Museum (M. Baklanov, V. Belyankin, et al, 1957) are visually pleasing, if occasionally 'slightly overbearing' pre-, post- or fully blown Stalinist additions. The most active architect in these projects was clearly A. Voinov. An almost entire street profile pre-dating 1914 has survived on Revolutsionaya, most of Komsomolskaya and even Internatsionalnaya streets, as well as along greater or lesser parts of Valadarskoga, Engels, Karl Marks and Kirov streets [Picarda 1994].

All in all, the impression is of a more carefully prepared period of architectural design and stringently controlled urban planning that, by example, greatly delayed the final form for the Palace of the Republic on Central Square, which was not to be completed until the year 2001. This broadly perceived image is conjured up in a publicity film of under 15 minutes from 1954. The first view over the city proper is depicted from one of the two flanking towers (B. Rubanenko, L. Gobulovsky, et al, 1954), serving as a gateway to the city from the Railway Station. The narrator's gentle voice announces: *Dzien dobry, Minsk*. Beyond the aesthetic Horseshoe building and Kozina House (1890s) stretches a landscape of pre-war town houses and tenements intermingled with three- and four-storey, post-1921 and post-1945 architecture, the tops of building on loftier Stalin Ave., more distant buildings, trees and countryside. Of course, the myth must be drummed that the city centre had been reduced to a desert and ruins (*пустырь и руины*); a group of Stalingraders arrive to symbolically add two chalky looking, brick-shaped stones to the massive walls already built; a delegation of Chinese Communists is here to lament the ruination and marvel at the scale of re-building. But the propaganda is soft, the listener is spared figures and any allusion to bravado (not least, perhaps, because the Georgian gangster-tyrant was now dead), the onlooking workers are young and serious, innocent and optimistic. Moreover, the Belarusian language and culture are seen to be thriving. This image of a new era that, at least in the film and the way the common citizenry was depicted in it, appeared innocent and optimistic – in spite of all the inconsistencies of the system and its ruling elite. In it the fact is also emphasised that Belarusian language, literature and culture are thriving in the country's own capital city.

The post-Stalinist decades

The years 1955–1975 for Warsaw and c.1960 well into the 1980s for Minsk transformed city life to something ironically echoing that in the West, with wider differences in the way people subsisted, the popularity of jazz and pop music, rising consumerism, mass culture, proportion of car owners in relation to everyone else and arrival of the jet age.

In Warsaw, the architects experienced little problem resorting back to modernist forms that had never quite been banished during the Stalinist years (e.g. the CDT Central Department Store, Z. Ihnatowicz, J. Romański 1948–1952). Consumerist requirements combined with the first signs on the city's projected skyline to readdress its dwarfing by the PKiN gave rise to the East Wall (*Ściana Wschodnia*) shopping passageway and housing estate along upper Marszałkowska (master plan: Z. Karpiński, 1969). On the other hand, *tabula rasa* planning led to clearance of town houses from the 1820s on Bagno Street, reappearing on the map as an access road to the first high-rise housing blocks in Warsaw. This was a mere foretaste of what was to come. Pre-fabricated housing estates usurped vital parts of the former city centre, while spreading out into inner districts and the greatly extended outer urban periphery. Only the economic crash induced by the stand off between the Party and Solidarność free trade unions ended this vastly stepped-up transformation of the city's built landscape.

In Minsk, as in Warsaw, a related process entailed of mass housing block construction from the mid-1960s to be prolonged a decade longer, before the USSR's severe economic downturn in the late-1980s decelerated the prolonged state-funded construction boom. Demolition in the centre, as part of the new road and housing construction, took its toll on the city's historic core. No reference had been made in the post-war Stalinist re-building to the old Minsk, one having come from the age of the Polish-Lithuanian Commonwealth (the Church of St Mary being vulgarly reshaped to fit in with a gigantic block off the Prospekt flanking Lenin St, by G. Zaborsky, 1954), the other Tsarist-Imperialist Russian. Prolonging Lenin St northwards over the Nemiga and non-existent Lower Town had already led to flattening the hill-ock and remnants of the 10th- /11th-century fortified township site. In the wake of a terrible flood surging into the underground conduit that carried the River Nemiga waters, the entire Nemiga quarter of 17th-century town houses down to early-20th-century tenements was then cleared down to the early-1980s, cutting off the Upper Town from its originally late-mediaeval Rakovski suburb, which underwent partial demolition.

Conclusions

The circumstances behind the destruction and re-building of the two cities were remarkably close. Furthermore, Minsk had already been under Soviet control, hence the stakes were not nearly so high for the regime to stamp its presence on the built fabric there as in Warsaw, where the Soviet-installed Lublin Committee had to ensure its control over post-war Poland did not entirely depend on being propped up by the USSR. The chief method to reinforce control over Polish society was to turn Warsaw into its power base and urban model for the rest of the country. The Capital City that happened to be called Warsaw was subjected to having no more than selected aspects of the architectural past included on the planning board. Even actual reconstruction all too often came closer to re-building than genuinely restoring historic monuments. In Poland this approach was reflected in the re-construction of the mediaeval Old Town (*Stare Miasto*) districts, especially of Gdańsk, to a lesser extent Wrocław and Poznań and ruined town centres of Silesia. In Belarus methods tried and tested for Minsk were applied in the rebuilding and subsequent redevelopment of Vitebsk (Viciebsk, Witebsk) and Mogilov (Mohiliou-Mohylew), if to a lesser degree in Grodno (Horodnia). Condemning great swathes of the city's late 19th- and early 20th-century topography to oblivion proved a specific obsession in post-war Poland. For the architects who got themselves involved in the shockingly destructive urban projects favoured by the regime, this obsession was based on a literal understanding of how to go about matters to suit the new system emanating from post-revolutionary Russia: not merely condemning the pre-1914 bourgeois world but actually destroying it. In Minsk, on the other hand, and indeed in most cities placed under Soviet administration, war-ruined or otherwise, this kind of zealous exaggeration was never to be practised on any great scale, yet – as has been seen – the Poles working for the PRL regime knew better. Central Moscow itself was largely spared the vast new projects planned for it from the 1920s onwards, in favour of such localised *gigantomania* as the Seven Sister pseudo-classical towers, to which Warsaw's PKiN became the eighth.

In Warsaw the central districts' brief episode of re-building was a truly immense undertaking that consumed a disproportionate part of the state budget. All over the country the wider population was engaged, whence the slogan: *Każdy obywatel buduje swoją stolicę*: (Every citizen is building his/her capital city). In the wake of wartime ruination-obliteration, it was reconstruction (*odbudowa*) and extensive redevelopment (*przebudowa*) that finally broke the pre-war metropolis's architectural diversity and unique urban texture. Ambiguity in the vocabulary applied to the city's re-building

from 1949 to 1956 well suited the propaganda of the time. The terms *odbudowa*, for re-building monuments of architecture, and *przebudowa*, for the city's simultaneous redevelopment, incessantly prevailed. More precise words like *rekonstrukcja* or *restoracja* tended to fade away, while no word exists, as such, for reconstitution: the ideal term for restoring buildings or street profiles to their pre-war state, so counterproductive for the Party. At the time, this ongoing transformation enjoyed popularity. Deeper reflection came only later [Cegielski 1968: 395]. In the context of restoring possessions or especially works of art seized by Nazi Germans from Warsaw Jews, a good point of initial reference might readily be the wartime fate of Viennese Jews.

And yet the authorities failed miserably to keep up with the dramatic demographic increase to 659,400 by 1956. From 1945 to 1949 about 139,000 rooms for habitation were overwhelmingly restored, whereas a shockingly meagre 126,000 were created under the Six-Year Plan (for the more than three-times enlarged city limits); compared to more than 301,000 new rooms in 1957–1965. Chronic housing shortage dogged the PRL to its bitter end.

Although the scale of rebuilding Minsk in the immediate post-war decade was in itself a daunting task, it was not subject to the extreme of grand ambitions and illusions that characterised the forging of Stalinist Warsaw. The population in 1959 stood at 509,500. One piece of propaganda did prove damaging to the city and how the majority of *Minczanie* came to understand their urban surroundings. This was the constant repetition about the city's 85% obliteration. Accompanied by selective film and photographs of the city in 1945, the state authorities' version of what had happened to the BSSR capital apparently left few of the new post-war citizens in doubt. When, however, Belarusian independence had been declared in 1991 and attempts were finally made to rekindle the city's historic heritage, this proved too remote to awaken (albeit immediately) wider public engagement: "... more than anything else, the citizens have held onto the notion, inculcated for decades, that the city was completely ruined during the war" [Zadorin 2008: 271]. The post-war myth fed initially by Stalinist propaganda, to be continued under successive party leaders and reiterated again, even decades later in the *Encyclopaedia Britannica* 2014 edition, that the city suffered 85% obliteration had as yet come home to roost.

References

- Atlas Warszawy*. 1975. Biuro Głównego Geodety. Warszawa.
 Bartoszewski Władysław. 1974. *1859 dni Warszawy*. Warszawa.
 Bierut Bolesław. 1954. *The Six-Year Reconstruction Plan for Warsaw* (cf. Polish edition). Warszawa.
 Cegielski Jan. 1968. *Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864–1964*. Warszawa.
 Ciborski Adolf. 1969. *Warszawa, o zniszczeniu i odbudowie miasta*, Warszawa.

- Dąbrowski Józef, Koskowski Jan, red. 1964. *Niepiękné dzielnice, wybór o międzywojennej Warszawie*. Warszawa.
- Egorov Ůrij. 1954. *Gradoostroitel'stvo Belorussii*. Minsk [Егоров Юрий. 1954. *Градостроительство Белоруссии*. Минск].
- Goldzamt Edmund. 1956. *Architektura zespołów śródmiejskich i problemy dziedzictwa*. Warszawa.
- Heyman Łukasz. 1976. *Nowy Źoliborz, kolonie*. Warszawa.
- Kaládá Vasil. 1989. Minsk učora i sěnná [Калядá Василь. 1989. *Мінск учора i сёння*. Мінск].
- Klinau Artur. 2020. *Mińsk. Przewodnik po Mieście Stońca*, tłum. na j. polski M. Buchalik. Wołowiec.
- Leśniakowska Marta. 1998. *Architektura w Warszawie*. Warszawa.
- Majewski Jerzy, Markiewicz Tomasz. 1998. *Warszawa nieodbudowana*. Warszawa.
- Martyn Peter. 2001. *The Brave New-Old City. Questions relating to the rebuilding and remodelling of Warsaw's architectural profile from the late-1940s until 1956*. "Światowid", supplement series A VIII.
- Picarda Guy. 1994. *Minsk. A Historical Guide*. Minsk – London.
- Sigalin Józef. 1986. *Warszawa 1944–1980. Z archiwum architekta*. Warszawa.
- Stępiński Zygmunt. 1947. *Odbudowa Nowego Świata*. "Biuletyn Historii Sztuki i Kultury" R. IX/1–2.
- Sujecki Jan. 2005. *Krajobraz miejski Warszawy w 1939 roku, jak było, co zostało? W: Straty Warszawy 1939–1945*. Red. W. Fiałkowski. Warszawa: Miasto Stołeczne Warszawy.
- Włodarczyk Wojciech. 1986. *Socrealizm, sztuka polska w latach 1950–1954*. Warszawa.
- Zadorin Dimitrij. 2018. *Minsk*. Berlin.

STRESZCZENIE: Decydujące znaczenie w przypadku Warszawy i Mińska miał tzw. „epizod stalinowski” (1948/9–1955/6 w Warszawie; trwający od 1945 aż do końca lat 50. XX w. w sowieckim Mińsku), charakteryzujący się intensywnymi pracami budowlanymi w dzielnicach centralnych. W Warszawie było to niedługie, lecz bardzo dotkliwe siedmioletnie, ściśle splecione z powstaniem PRL. W ten sposób położono podwaliny pod tak zwaną stolicę socjalistyczną, która zaznaczyła się jako okres „komunalizacji” majątku, działalności zagorzałych architektów cieszących się przychylnością Partii oraz burzenia wypalonych ruin wielu gotowych do odrestaurowania budynków – przede wszystkim kamienic czynszowych z piętnowanej epoki „burżuazyjno-kapitalistycznej” z ok. 1850–1914. Odbudowa w stolicy BSRR wciąż cieszy się dużym uznaniem ze względu na przekształcenie jej w ponadmilionowe miasto. Zatarła w swym dawnym biegu główna ulica nabrała charakteru wizytówki miasta w postaci alei Stalina (obecnie Niepodległości); ulice Lenina, Engelsa, Karola Marksa oraz kolejne centralne aleje komunikacyjne przeszły częściową przebudowę. Podczas gdy kluczowe zabytki zostały zburzone, wciąż wyróżniająca się architektura z ok. 1850–1914 była zazwyczaj poddawana renowacji i nierzadko podwyższana lub dostosowana do estetyki stalinowskiej. „Historyczny Mińsk” zaczął być wymyślany na nowo, z czasem starannie odbudowany dopiero po 1991 r. W podsumowaniu autor nawiązuje do przedwojennego charakteru architektoniczno-przestrzennego Warszawy i Mińska, ich zniszczeń w trakcie drugiej wojny światowej oraz dalszych faz przebudowy, dokonywanych po kluczowym „epizodzie” stalinowskim, który zdecydował o istotnych cechach architektury miejskiej i układu przestrzennego wprowadzonego po 1945 r.

SŁOWA KLUCZOWE: miejskość, architektura, odbudowa, rekonstrukcja, przebudowa miast.

АНАТАЦЫЯ: Вырашальнае значэнне для Варшавы і Мінска мела г. зв “сталінская эпоха” (1948/9–1955/6 у Варшаве; у савецкім Мінску – з 1945 да канца 1950-х), якая характарызавалася інтэнсіўнай забудовай цэнтральных раёнаў. У Варшаве гэта былі кароткія, але вельмі пакутлівыя сем гадоў, цесна пераплеценыя з узнікненнем Польскай Народнай Рэспублікі. Так быў закладзены падмурак для г. зв. сацыялістычнае сталіцы, якая характарызавалася “камуналізацыяй” маёмасці, дзейнасцю руплівых архітэктараў, якія карысталіся прыхільнасцю партыі, а таксама зносам руінаў многіх будынкаў, якія можна было рэстаўраваць – прынамсі, камяніцаў “буржуазна-капіталістычнай” эпохі 1850–1914 гг. Рэканструкцыя ў сталіцы БССР і сёння карыстаецца вялікім прызнаннем у сувязі з яе ператварэннем у мільённы горад. Безаблічная раней, галоўная вуліца набыла характар візітоўкі горада ў выглядзе праспекта Сталіна (цяпер праспект Незалежнасці); часткова рэканструяваны вуліцы Леніна, Энгельса, Карла Маркса і іншыя цэнтральныя камунікацыйныя праспекты. У той час як ключавыя помнікі былі знесены, усё яшчэ адметная архітэктура з 1850–1914 гадоў звычайна рэканструявалася і часта адаптавалася да сталінскай эстэтыкі. “Гістарычны Мінск” пачаў выдумляцца нанова, старанна адбудоўвацца толькі пасля 1991 г. У падсумаванні аўтар звяртаецца да даваеннага архітэктурна-прасторавага характару Варшавы і Мінска, іх разбурэння падчас Другой сусветнай вайны, а таксама наступных этапаў рэканструкцыі пасля ключавое “сталінскае эпохі”, якая вызначыла істотныя рысы гарадской архітэктуры і прасторавай планіроўкі, уведзеных пасля 1945 г.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: горадабудаўніцтва, архітэктура, будоўля нанова, рэканструкцыя, адраджэнне гарадоў.

Data przesłania artykułu: 15.05.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Peter Martyn – Polska, Instytut Sztuki PAN; dr; specjalność naukowa: historia architektury; zainteresowania naukowe: historia architektury i przestrzeni miejskiej w Europie Północnej, basenie śródziemnomorskim, terytoriach dawnego Lewantu i Subkontynencie Indyjskim.

Adres: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, ul. Długa 26/28, 00-950 Warszawa.

Ірына Шаўлякова-Барзенка / Iryna Shauliakova-Barzenka

Мультикультурны даследчы цэнтр Універсітэта Хучжоу, КНР /

Multicultural Research Center of Huzhou University, China

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2117-8380>

e-mail: shauliakova@yandex.ru

Мастацкая канцэптасфера як анталагічная перадумова і экзістэнцыйны праект нацыянальнага прыгожага пісьменства

*Artistic conceptsphere as an ontological precondition and an existential project
of national literature*

*Koncepcja artystyczna jako warunek ontologiczny i projekt egzystencjalny
literatury narodowej*

ABSTRACT: Literature as an aesthetic “bundle” of culture, a way of pronouncing the world-view in a verbal image fixes its own ontology in the form of a conceptual sphere. One of the fundamental parameters of the literary concept is defined axiological valence as a historically and culturally conditioned ability to be a multidimensional exponent of worldview ideas, components of this worldview, values, etc. We propose a typology of literary concepts as a hierarchy of universal, national, general literary, and individual units. The basic parameters of the conceptual sphere of national literature are defined historicity, ontology, polyphony, end ethno-cultural marking. The conceptsphere of national literatures consoldates the results of general literary evolution and new artistic phenomena, as well as appearing as a space for the preservation and generation of concepts.

KEYWORDS: concept, conceptsphere, national literature, Belarussian literature, meta-system, axiological valence of the concept.

Паняцці “канцэпт”, “канцэптасфера” ў беларускім літаратуразнаўчым дыскурсе не тое што пачуваюцца чужаніцамі, але відавочна знаходзяцца на перыферыі даследчыцкай увагі – нягледзячы на відавочны рост цікавасці да іх не толькі ў межах сусветных філалагічных штудый (прынамсі, у лінгвістыцы апошніх трох дзесяцігоддзяў), але і на

скрыжаваннях міждысцыплінарнасці. Між тым, рэканструкцыя канцэпта-сферы нацыянальнай літаратуры сёння паўстае ці не адной з самых актуальных тэарэтычных задач, практычная значнасць якой выходзіць далёка за межы ўласна літаратурна-мастацкага дыскурсу.

Філасофская думка рухалася да ідэі канцэпта з часоў Сярэднявечча, пры гэтым і ў 1920-я гады, паводле назіранняў Сяргея Аскольдава (Аляксеева), з іменем якога звязваюць увядзенне тэрміна ва ўжытак усходнеславянскай гуманітарыстыкі (згадайма артыкул 1928 г. *Канцэпт і слова*), “старое пытанне” наконт “прыроды агульных паняццяў ці канцэптаў” было “амаль не кранута ў сваім цэнтральным пункце” [Бобкова 2005]. Зрэшты, за сто год паразуменне было дасягнута наконт аднаго з сутнасна важных момантаў: з пазіцый сучаснай філасофіі канцэпт асэнсоўваецца як фундаментальная і зыходная форма чалавечага мыслення, заснаваная на вопыце – і кагнітыўным, і перцэптыўным, бо “канцэпты не толькі мысляцца, яны перажываюцца. Яны – прадмет эмоцый, сімпатый і антыпатый, а часам і сутыкненняў” [Степанов 2004: 43]. Прадстаўнікі розных навуковых дысцыплін больш ці менш салідарныя ў выснове наконт таго, што “канцэпты – гэта натуральная форма нашага мыслення, прыроджаная”, што “толькі ў працэсе навучання мысленне робіцца паняццёвым, паняццёвая форма з’яўляецца набытай па сваім характары” [Суржанская 2011: 74–75]. Хоць канцэпт даволі ахвотна разглядаецца ў сучасным гуманітарным дыскурсе ў якасці адмысловага міждысцыплінарнага ўтварэння, чаканне ад найноўшай гуманітарыстыкі, сутнасцю і рухавіком якой ёсць метадалагічны плюралізм, нейкага канвенцыянальнага вызначэння гэтага феномена, пакуль не выпадае. Аднак прыхільнікі розных падыходаў да вызначэння сутнасці кагнітыўнай парадыгмы мыслення – культуралагічнага (Дзмітрый Ліхачоў, Юрый Сцяпанаў), семантычнага (Ніна Аруцёнава, Ганна Вяжбіцкая), ментальнага (Алена Кубракова, Валянціна Маслава, Зінаіда Папова, Іосіф Сцярнін), сацыябіялагічнага (Франціска Варэла, Антонія Дамасія, Умберта Матурана) і інш., – што апелююць у сваіх тэарэтызаваннях да канцэпта, салідарныя наконт бяспрэчнасці сувязі мовы, свядомасці і культуры ў працэсе фармавання карціны свету індывідуальнай і калектыўнай свядомасцю.

З 1990-х гадоў беларускае літаратуразнаўства дзеля асэнсавання вытокаў і дынамікі станаўлення нацыянальнай літаратуры а таксама ў кантэксце ўдакладнення асобных паняццяў тэзаўрусу (напрыклад, тыпалогіі вобразаў) больш ахвотна звярталася да паняццяў “архетып”, “міфалагема” (працы Уладзіміра Конана, Івана Чароты, Валянціна Акудовіча, Вячаслава Рагойшы, Таццяны Шамякінай і інш.) і амаль не цікавілася ўласна канцэптам. Даследаванне вытокаў нацыянальнай

канцэпталогіі Аляксеем Рагулем, зварот да ідэй канцэпталагічнага падыходу ў артыкулах Юлі Масарэнка, Аляксандра Дуброўскага, згадкі канцэпта ў артыкулах пра пошукі сучаснай паэзіі і прозы для найноўшага айчыннага літаратуразнаўства застаюцца, хутчэй, прэцэдэнтамі, чым тэндэнцыяй. Між тым, на нашу думку, сістэмны зварот да асэнсавання канцэптасферы нацыянальнага прыгожага пісьменства вынікам можа мець рэканструкцыю нацыянальнай мадэлі свету ва ўзаемасувязі светапогляду, светаадчування і волевыяўлення (выяўленага ў этыка-эстэтычных імкненнях, намерах пераўтварэння рэчаіснасці). То бок, па сутнасці, мастацкая канцэптасфера літаратуры люструе аб'ёмную, шматмерную мадэль быцця, дзе кагнітыўнае пераплецена з эмацыйна-каштоўнасным. У сістэме каардынат сучаснай гуманітарыстыкі гэтая мадэль можа стацца прэцэдэнтна шматмернай, "стэрэаскапічнай", бо палучае кантэксты, пласты дыяхранічны і сінхранічны, агульнацывілізацыйны і этнічна-маркіраваны, грамадскі і індывідуальны, свядомы і бессвядомы і г. д.

У кантэксце даследавання канцэптасферы мастацкай літаратуры надзвычай плённымі нам падаюцца ідэі Ю. Сцяпанавы (1930–2012) – філосафа і тэарэтыка мовы, перакладчыка, семіётыка, гісторыка культуры (яму належыць, у ліку іншага, і аўтарства тэорыі эвалюцыйна-семіятычных радоў канцэптаў культуры). Вызначэнне канцэпта як "згустка культуры ў свядомасці чалавека", таго, у выглядзе чаго культура "ўваходзіць у ментальны свет чалавека" і таго, праз што "чалавек – шараговы, звычайны чалавек, не «стваральнік культурных каштоўнасцяў» – сам уваходзіць у культуру, а ў некаторых выпадках і ўплывае на яе" [Степанов 2004: 43], выглядае надзвычай інструментальным і для мэтай даследавання асноватворных структур *літаратуры як "вобразна-эстэтычнага згустка" культуры*.

Калі прызнаць, што культура "думаецца" канцэптамі, то тады літаратура – спосаб прамаўлення культуры ў славесным вобразе – на ўзроўні глыбінных мастацка-эстэтычных структур фіксуе, замацоўвае ўласную анталогію ў выглядзе мастацкай канцэптасферы. Асэнсаванне спецыфікі мастацкага мыслення як прасторы сэнсатворчасці прыводзіць якраз да аналізу функцыянальнай ролі канцэптаў:

мастацкае мысленне шукае апору ў словах-канцэптах, бо менавіта канцэптуальная сістэма – гэта сфера ведаў, якая ўвесь час папаўняецца. Слова-канцэпт нясе інфармацыю пра глыбінную свядомасць апавядальніка, яго светаадчуванне як праблематыку тэксту, яго сэнс [Витковская 2012: 44].

Інакш кажучы, літаратурна-мастацкі тэкст як унікальную, індывідуальна-творчую мадэль (“адбітак”) свету можна разглядаць і як сістэму мастацкіх канцэптаў. Важна мець на ўвазе, што канцэптавая сістэма мастацкага твора не ёсць канструктам наўмысным: яна ёсць адзіна магчымым, натуральным (з пункта гледжання будовы і сутнасці літаратурнага твора як складанаарганізаванай сістэмы) спосабам самаканструявання ідэйна-сэнсавага каркаса, так званай унутранай формы тэкста. Адпаведна, канцэптасфера нацыянальнай літаратуры можа быць прадстаўлена як *метасістэма*, што ўтвараецца дынамічнай, рухомай сукупнасцю рознаўзроўневых канцэптуальных сістэм.

Што наогул адбываецца з канцэптам у літаратурна-мастацкім хранатопе? Ён, з аднаго боку, ёсць “*амбасадарам культуры*”: прэзентуе яе ў згорнутым, кандэнсаваным выглядзе, але застаецца пазнавальным, рэпрэзентатыўным, незалежна ад досведу патэнцыяльнага чытача і нават волі аўтара твора. З другога боку, у мастацкім творы канцэпт адчувае на сабе процьму ўздзеянняў – і скіраваных, і стыхійных (непрадгледжаным аўтарам), – з боку розных мастацкіх падсістэм і кампанентаў (сюжэтна-кампазіцыйнай логікі, мовы твора, сістэмы персанажаў і інш., кантэкстна-абумоўленых рэцэпцый і інш.). Канцэпт як “згустак культуры” ў прасторы мастацкага твора непазбежна індывідуалізуецца. Аднак гэта індывідуалізацыя заўсёды адбываецца на грунце нацыянальнага:

аўтар мастацкага твора ўключае ў яго канцэптасферу найбольш рэлевантныя для яго адзінкі нацыянальнай канцэптасферы, гэта значыць, такія, якія з максімальнай паўнатай адлюстроўваюць аўтарскае ўспрыманне свету і ў максімальнай ступені адпавядаюць прагматычным задачам [Попова, Стернин 2007: 104].

“Канцэптасфера” як ідэя ўпершыню з’яўляецца ў працах Д. Ліхачова, які найпрост указваў, што тэрмін уводзіцца ім

па тыпе тэрмінаў В.І. Вярнадскага: наасфера, біясфера і інш. Паняцце канцэптасферы асабліва важнае таму, што яно дапамагае зразумець, чаму мова з’яўляецца не проста спосабам зносінаў, але і нейкім канцэнтратам культуры – культуры нацыі і яе ўвасаблення ў розных сляях насельніцтва [Лихачев 1993: 9].

Канцэптасфера як адмысловае “поле”, “аўра” мовы ў сэнсе структурным прадстаўляецца пэўным чынам упарадкаванай, арганізаванай “канфігурацыяй канцэптаў”, з якіх, уласна, і складаецца, “палатно светаразумеання носьбіта мовы” [Песина, Вторушина 2016: 124]. На нашу думку, канцэптасфера як метафеномен можа быць асэнсаваная

ў параметрах універсальнасці, варыятыўнасці¹, кантэкстуальнасці², структурнасці і іерархічнасці³, рухомасці (дынамічнасці). Аналіз рэпрэзентацыі сутнасці, структуры, зместу і функцый канцэптасферы ў дыскурсах розных дысцыплін (і ў трансдысцыплінарным ключы) схіляе да высновы, што разнастайныя канцэпты як вынікі кагнітыўнай дзейнасці, абстрагаваныя і зафіксаваныя ў адзінках мовы “злепкі рэальнасці”, самаарганізуюцца пад уплывам рознаўроўневых фактараў у канцэптасферу. Яе, у сваю чаргу, можна прадстаўляць і як мноства канцэптасфер, аб’яднаных той ці іншай метарамкай, і як іерархізаваную “сістэму сістэм”. Апошні падыход бачыцца нам найбольш пераканаўчым; апрача іншага, ён дазваляе даволі наглядна прадставіць канцэптасферу ў выглядзе сістэмы канцэнтраў, якая ўлучае:

- канцэптасферу цывілізацыі (агульначалавечай супольнасці);
- канцэптасферы нацыянальных (этнакультурных) сусветаў;
- канцэптасферы супольнасцяў (палітычных, прафесійных, канфесіянальных і г. д.);
- індывідуальныя (персанальныя) канцэптасферы.

Як ужо згадвалася вышэй, канцэптасфера ўрэчаўляецца (аб’ектывуецца) у структурах мовы, то бок “анталагія канцэпта” звязана з мовай. Быццё канцэпта разгортваецца на чатырох узроўнях: *індывідуальная свядомасць* (утрымлівае індывідуальныя канцэпты) – *аўтарскі тэкст* (змяшчае аўтарскія канцэпты, адрозныя ад індывідуальных, “бо цалкам выразіць у слове індывідуальны канцэпт немагчыма, ёсць складнікі, якія можна толькі перажыць” [Суржанская 2011: 76]) – *тэкст інтэрпрэтатара* (дзе спараджаюцца новыя сэнсы і ўзнікаюць новыя канцэпты) – *калектыўная свядомасць*⁴.

У літаратурна-мастацкай прасторы канцэпт як асноўная адзінка ментальнасці ўвасабляецца ў вобразна-сімвалічным выглядзе, то бок па сутнасці ў двух з трох магчымых (вобраз, паняцце і сімвал) формах [гл., напрыклад: Колесов 1995: 15]. Актуалізацыя канцэпта ў канкрэтным

¹ Напрыклад, “асобных варыянтаў канцэптасферы нацыянальнай мовы вельмі многа, яны па-рознаму групіруюцца, па-рознаму сябе праяўляюць” [Лихачев 1993: 5].

² Маецца на ўвазе кантэкстуальнасць рознаўроўневая – і культурна-гістарычная, і індывіда- альбо персанаабумоўленая.

³ “Структура і функцыянаванне канцэптасферы вызначаюцца ўзаемасувязямі канцэптаў, якія ў яе ўваходзяць. <...> Сувязі паміж канцэптамі фарміруюць новы сэнс, які можна вызначыць, толькі калі ўстанавіць суадносіны паміж усімі элементамі” [Гончарова 2013: 231].

⁴ На гэтым узроўні функцыянуюць такія канцэпты, што валодаюць “культурнай агульнасцю, аб’ектыўнасцю, фарміруюцца ў гісторыі народа праз замацаванне вопыту народа і захоўваюцца ў самой мове, у моўнай калектыўнай свядомасці” [Суржанская 2011: 77].

гісторыка-культурным хранатопе – яго *экзістэнцыя* – працэс герменеўтычнага кшталту, бо сэнсавое напаўненне канцэпта і яго агучванне ў канкрэтных сэнсаформах – заўсёды вынік інтэрпрэтацыі, абумоўленай цэлым шэрагам рознаўзроўневых фактараў. Паводле Поля Рыкёра, сутнасць інтэрпрэтацыі палягае ў яе дваістасці: з аднаго боку, яна ёсць “археалогіяй” – рухам да вытокаў, да тых пачаткаў, што схаваныя пад напластаваннямі другасных сэнсаў; з другога боку, інтэрпрэтацыя заўсёды спараджае новыя сэнсы, таму “любая інтэрпрэтацыя – тэлеалогія (тэлас)” [Суржанская 2011: 76]. У кантэксце асэнсавання стасункаў нацыянальнага культурнага свету і нацыянальнай канцэптасферы інтэрпрэтацыя выяўляецца ці не самым натуральным спосабам засваення канцэпта, які “заўсёды мае патрэбу ў інтэрпрэтацыі, бо ў ім спалучаны паняцці і ўяўленні, стандартызаванасць і ўнікальнасць”; пры гэтым “нацыянальныя канцэпты, як і нацыянальныя канцэптасферы не могуць быць дакладна атрыбутаваны (вызначаны), але могуць быць апісаны” [Зусман, Кірнозе 2016]. Мастацкая літаратура – бадай, ці не самая спецыфічная прастора інтэрпрэтацыі канцэптаў, дзе “археалогія” як шлях да першакрыніцы, вытокаў канцэптавых сэнсаў можа надзвычай пакручаста сплаўляцца з тэлеалогіяй (спараджэннем новых сэнсаў), ускладненай самой прыродай мастацкага вобраза, які па вызначэнні не падлягае адназначнай інтэрпрэтацыі.

Падобна да таго, як канцэптасфера наогул ёсць часткай карціны свету (нейкага глабальнага, цэласнага, сістэматызаванага ўяўлення супольнасці (ці асобы) пра свет на тым ці іншым этапе грамадска-культурнага развіцця), канцэптасфера прыгожага пісьменства кандэнсуе (на ўзроўні кагнітыўным) і выяўляе (у семантычнай прасторы мастацкай мовы) “універсальнае і спецыфічнае ў канцэптуалізацыі навакольнай рэчаіснасці, ядравае і перыферыйнае, дамінантнае і другаснае” [Кадачиева, Алиева 2015: 66]. У першым набліжэнні ў якасці базавых *параметраў* канцэптасферы мастацкай славеснасці (мастацкай канцэптасферы літаратуры), на наш погляд, можна вылучыць:

– *гістарычнасць* (здольнасць да развіцця, змястоўнага, структурнага, фармальнага, і адначасова падлегласць трансфармацыям пад уплывам гісторыка-культурных працэсаў);

– *анталагічнасць* (уласцівасць мадэляваць і адлюстроўваць, аднаўляць у вобразна-сімвалічнай форме нацыянальныя светабудову, светаадчуванне, аксіялогію);

– *паліфанічнасць* (шматстайнасць вобразна-выяўленчых увасабленняў канцэпта пад уздзеяннем рознаўзроўневых фактараў: спецыфікі тыпаў мастацкай творчасці, мастацкіх метадаў, школ і кірункаў, асаблівасцяў індывідуальна-творчых стыляў і інш.);

– нацыянальную маркіраванасць (любых літаратурна-мастацкі твор урэчаўляецца ў выглядзе тэксту праз мастацкія структуры на грунце пэўнай мовы, якая непазбежна ёсць адбіткам менавіта нацыянальнай [этнакультурнай] карціны свету).

З тае прычыны, што сучаснае літаратуразнаўства сфармавала даволі разгалінаваны тэзаўрус, які ў апошнія дзесяцігоддзі выяўляе тэндэнцыю да імклівага разрастання за кошт запазычання кампанентаў розных тэрмінасістэм, непазбежна паўстае пытанне: ці варта без жаднай патрэбы памнажаць сутнасці, то бок навошта літаратуразнаўству канцэптасфера, калі, напрыклад, ёсць паняцце “мастацкая карціна свету”?

На наш погляд, вывучэнне канцэптасферы нацыянальнага прыгожага пісьменства, яе комплексны аналіз і апісанне сёння паўстаюць ці не самай плённай (з практычнага пункта гледжання) задачай літаратуразнаўства. Рух у гэтым кірунку дае магчымасць прасвятліць шэраг асноватворных пытанняў філасофіі, тэорыі, гісторыі – як літаратуры, так і культуры, паколькі менавіта ўзоры славеснай творчасці і сёння ёсць найбольш старажытнымі крыніцамі інфармацыі пра механізмы і спецыфіку гістарычнага станаўлення мыслення і светаадчування чалавека, культуратворчасці як шляху фармавання цывілізацыі і інш. Рэтраспектыўны аналіз канцэптасферы нацыянальнага мастацтва слова (асабліва на міждысцыплінарным грунце з выкарыстаннем вопыту сучаснай кампаратывістыкі) у спалучэнні з увагай да працэсаў і тэндэнцый найноўшага літаратурна-мастацкага хранатопа дае магчымасць прадставіць стэрэаскапічнае ўяўленне пра фармаванне і развіццё “ўнутранай формы” самога мастацтва слова, тых яго структуратворных сэнсаформ, якія, уласна, і робяць яго нацыянальным. Маючы на ўвазе футуралагічную функцыю літаратуры, можна меркаваць, што асэнсаванне рухаў, трансфармацый на розных узроўнях канцэптасферы – адзін з надзвычай плённых і пераканаўчых спосабаў зразумець глыбінныя змены ў ментальнасці і светаадчуванні, а таксама наступствы гэтага – не толькі ўласна літаратурныя, але і культурныя, сацыяльныя.

Канцэптасфера нацыянальнай літаратуры – гэта складана арганізаваная, рухомая, цэласная сукупнасць рознаўзроўневых канцэптасфер, якія генетычна звязаны з ядравымі сегментамі агульнанацыянальнай канцэптасферы. Ю. Сцяпанаў найбольш значныя і ўстойлівыя канцэпты культуры ўважае за канстанты культуры [гл.: Суржанская 2011]. Па аналогіі з гэтым можна гаварыць пра наяўнасць *канстант нацыянальнай літаратурна-мастацкай канцэптасферы*, якія вызначаюцца ўніверсальнасцю, устойлівасцю, анталагічнасцю, нацыянальнай маркіраванасцю. Па сутнасці, індывідуальна-аўтарскія канцэптасферы, незалежна ад таго, уступаюць яны з протасферай (канстантамі

беларускай нацыянальнай культуры і літаратуры) у цэнтраімклівых ці цэнтрабежных стасунках, разам з ёю ўтвараюць метасістэму – *канцэпты метасусвету*, які захоўвае сутнасна важныя і адначасова прадудыруе новыя сэнсаформы. Так, у беларускай літаратурнай прасторы апошняй чвэрці XX – першых двух дзесяцігоддзяў XXI стагоддзя адбываюцца сутнасныя (змястоўна-структурныя, аксіялагічныя) трансфармацыі шэрагу базавых для нацыянальнага светаадчування канцэптаў (Шлях, Дом, Род, Доля, Зямля, Балота і інш.) – пры захаванні іх ядравай “унутранай формы”. З аднаго боку, гэта абумоўлівае нераўнавеснасць, пэўную фантомнасць мадэлі нацыянальнага быцця ў найноўшай беларускай літаратуры. З другога боку, згаданыя трансфармацыі з’яўляюцца ці не самым важнымі аргументамі на карысць таго, што сучаснае айчыннае мастацтва слова на шляху да ўласнай ідэнтычнасці (этыка-аксіялагічнай, эстытэчнай, мастацкай) ушчыльную наблізілася да “моманту” анталогічнай і экзістэнцыйнай біфуркацыі – пачатку новага этапу гісторыка-культурнага развіцця.

У дачыненні да мастацтва слова канцэптасфера выконвае тую ж ролю, што і “сям’ясфера” Юрыя Лотмана ў дачыненні да моў:

Калі па аналогіі з біясферай... вылучыць сям’ясферу, то зробіцца відавочным, што гэта сям’ятычная прастора не ёсць сумай асобных моў, а ўяўляе сабой умову іх існавання і работы, у пэўным сэнсе, папярэднічае ім і пастаянна ўзаемадзеючае з імі [Лотман 1999: 163–164].

На падставе аналізу розных літаратурна-мастацкіх традыцый і сістэм (у аспекце як дыяхранічным, так і сінхранічным) можна прапанаваць для абмеркавання наступную тыпалогію складнікаў канцэптасферы мастацкай літаратуры, якая будзеца як іерархія⁵ *універсальных, агульнанацыянальных, агульналітаратурных, індывідуальна-аўтарскіх канцэптаў*. Першыя – канцэпты-канстанты архетыповага кшталту – прысутныя ў любой культурнай прасторы, празрыста выяўляюцца ў ядравым (універсальна-архетыповым) значэнні нават у відавочна нацыянальна-маркіраваным мастацкім хранатопе. Канцэпты агульнанацыянальныя (агульнакультурныя) крышталізуюцца ў працэсе гісторыка-культурнага станаўлення і эвалюцыі нацыянальнага светапогляду і светаадчування. Агульналітаратурныя канцэпты складаюцца цягам

⁵ Варта падкрэсліць спецыфічнасць прапанаванай іерархіі, стасункі структурных кампанентаў якой нагадваюць віткі спіралі, што звужаецца ад агульнага, універсальнага – да прыватнага, індывідуалізаванага. Але з пэўнага ракурсу (уявім сабе від спіралі зверху) канцэптасфера мастацкай літаратуры паўстае сістэмай колаў-канцэнтраў, роўназначных для функцыянавання сістэмы, хоць і няроўнавялікіх паводле “памеру”.

гісторыі ўласна літаратурнага развіцця і актуалізуюцца ў розных пластах (сегментах) канкрэтнай літаратурна-мастацкай традыцыі. Нарэшце, індывідуальна-аўтарскія канцэпты функцыянуюць як “аказіянальныя” версіі адпаведных адзінак больш высокіх іерархічных узроўняў, так ці інакш выкарыстоўваючы іх матэрыял і сэнсаформы. Інакш кажучы, яны па вызначэнні не ўзнікаюць на пустым месцы па той хоць бы прычыне, што любы творца “паўстае” на грунце традыцыі – і калі яе маніфестацыйна працягвае, і калі яе дэманстратыўна адмаўляе, розніца проста ў алгарытмах (тэхніках) выкарыстання традыцыі.

Мастацкасць набываецца канцэптам у выніку надання яму раней не ўласцівых сэнсаў:

Новыя аўтарскія сэнсы робяць канцэпт мастацкім, пры гэтым у тэксце канцэпт працягвае ўключаць у сябе як агульнамоўныя, так і асабістыя аўтарскія сэнсы, а таксама тыя, якія можа ўкласці чытач. <...> У любым творы мастацтва канцэпт з’яўляецца шматузроўневым, пры гэтым змяненне часткі ўзроўняў канцэпта непадуладнае аўтару, бо яны ўзнікаюць ужо ў свядомасці чытача [Бурдин, Аввакумова 2019: 99].

Мастацкія канцэпты паводле сваёй сутнаснай (сэнсава-сугестыўнай) вагі не супадаюць са сваім “відавочным” зместам: гэта як уявіць шар, што *натуральным чынам* змяшчае ўнутры сябе яшчэ большы шар. На думку Валерыя Зусмана, “літаратурны канцэпт – такі вобраз, сімвал ці матыў, які мае «выхад» на геапалітычныя, гістарычныя, этнапсіхагалічныя моманты, што палягаюць па-за мастацкім творам” [Зусман 2003: 14].

У ліку іншага, каштоўнасць канцэпта як своеасаблівага мінісусвету, падобнага да “кроплі”, у якой могуць люстраватца невымерныя глыбіня і размаітасць быцця, звязана з яго структурна-змястоўнымі асаблівасцямі (параметрамі). Слаістая будова канцэпта (дзе “рожныя слаі з’яўляюцца вынікам, «асадкам» культурнага жыцця розных эпох” [Степанов 2004: 49]) ператварае яго ў гісторыка-культурнае сховішча сэнсаў і каштоўнасцяў. Зваротная рэканструкцыя канцэптавай структуры дае магчымасць скласці досыць выразнае ўяўленне і пра напаўненне канцэпта ў розных нацыянальна-культурных кантэкстах, і пра спецыфіку яго стадыяльных трансфармацый.

“Стадыі канцэпта” ў ланцугу яго відазмяненняў утвараюць эвалюцыйныя сяміятычныя шэрагі. Калі размясціць згаданыя стадыі-звёны канцэпта дастаткова паслядоўна, паміж імі “адразу ж ўскрываюцца адмысловыя адносіны пераемнасці формы і зместу, дзякуючы якім нешта са старой стадыі канцэпту становіцца знакам у яго новай стадыі” [Степанов 2004: 61]. Гісторыя канцэптаў культуры, паводле Ю. Сцяпанава, “будуецца як пераемнасць канцэптаў, і гэта таму, што самі канцэпты

складаюцца з пераемных пластоў; пераемнасць заключана ў канцэптах” [Степанов 2004: 59]. Інакш кажучы, у гісторыі таго ці іншага канцэпта могуць быць разрывы, аднак уласна канцэпт як “згустак культуры” не знікае і не нараджаецца штораз наноў, нават калі нам падаецца, быццам перад намі дзве абсалютна розныя сэнсаформы. Насамрэч мы маем справу з адным і тым жа канцэптам, што выяўляе – пад уздзеяннем трансфармацый кантэксту – уласцівасці вонкавай пластычнасці пры канстантнасці ўнутранай формы. Мы палічылі мэтазгодным прапанаваць для атрыбутавання гэтага надзвычай важнага параметра паняцце *аксіялагічнай валентнасці*. У дачыненні да літаратурна-мастацкага канцэпта мы разглядаем яго як рухомую (кантэкстна, то бок гістарычна і культурна абумоўленую) здольнасць канцэпта быць найбольш дакладным (шматмерным) выразнікам светапоглядных ідэй, кампанентаў светаадчування, каштоўнасцяў і г. д., якія ў розных эстэтычных, стылявых, вобразна-выяўленчых варыянтах могуць паўставаць на грунце базавага (канстантнага, ядравага) канцэпта.

Звернемся ў якасці ілюстрацыі да феномена *тутэйшасці*, які вербалізаваўся ў беларускай гуманітарнай прасторы дзякуючы мастацкай літаратуры каля стагоддзя таму. *‘Тутэйшасць’* утрымлівае інварыянтныя прыкметы (ментальная прырода, моўнае выяўленне і сацыякультурная абумоўленасць), а таксама абавязковыя структурныя элементы (паняццёвыя, вобразныя і каштоўныя, з дамінаваннем апошняга) канцэпта. Аляксандр Пяршай на аснове аналізу меркаванняў айчынных і замежных гісторыкаў, філосафаў, культуролагаў, палітолагаў фармулюе погляд на *тутэйшасць* як на іншую форму нацыянальнай ідэнтычнасці, якая “ўказвае не на «дакладнасць» вызначэння і пазнавання нацыі, а на сувязь прадстаўнікоў гэтай нацыі з іх «геаграфіяй» – унікальным спалучэннем гістарычных, сацыякультурных і палітычных абставін, што вызначаюць лад рэчаў у канкрэтным рэгіёне” [Пяршай 2012: 267]. Варыянты ідэйна-вобразнага ўвасаблення *тутэйшасці* ў літаратуры (напрыклад, у п’есе Янкі Купалы *Тутэйшыя* пачатку 1920-х – і ў літаратурна-культурніцкай дзейнасці таварыста “Тутэйшыя” ў 1980-х гадах) могуць падацца настолькі рознымі, нават “антанімічнымі”, што ўзнікае спакуса гаварыць пра два розныя канцэпты з адным імем. Аднак сама сутнасць канцэпта, яго прырода ўказвае на тое, што пад уплывам вонкавых кантэкстаў могуць змяняцца канатацыі, па-рознаму актуалізавацца аксіялагічная валентнасць канцэпта, але ядро застаецца нязменным. Так, *тутэйшасць* у розных кантэкстах і тэкстах захоўваецца ў сваёй ядравай сэнсаформе, штораз сцвярджае ідэнтычнасць як пошук (у процівагу “знойдзенасці”, пэўнасці), пакутлівую

неадназначнасць, дваістасць, бясконцы шлях да сябе як *чалавека*⁶-што-паўстаў-(з)-*мун* – і немагчымасці гэты шлях (пера)адолець.

Канцэптасфера найноўшай беларускай літаратуры – вынік сацыякультурных трансфармацый і гісторыка-літаратурнай эвалюцыі, складаная метасістэма, якая валодае ўласцівасцямі самаарганізацыі і самаразвіцця. Канцэптасфера нацыянальнай мастацкай літаратуры – гэта экзистэнцыйны праект не ў сэнсе спланаванай і скіраванай дзейнасці па яе стварэнні (канструяванні); гэта здольнасць мастацкай канцэптасферы кансалідаваць вынікі агульналітаратурнага развіцця з унёскам, напрыклад, новых мастацкіх феноменаў, метадаў⁷, асобных творцаў – і спараджаць новыя сэнсаформы.

Актывізацыя ў апошняй чвэрці XX стагоддзя працэсаў мастацкай самаідэнтыфікацыі – як рэакцыя на маштабны крызіс ідэнтычнасці [гл., напрыклад: Шаўлякова-Барзенка 2014] – прывяла, у ліку іншага, да істотных структурных і зместавых трансфармацый канцэптасферы беларускай літаратуры. У гэтым можна пераканацца нават падчас агляду *канцэптавай тапаграфіі* (своеасаблівай матрыцы, “контурнай карты” канцэптасферы як складана арганізаванай метасістэмы) [гл.: Шаўлякова-Барзенка 2017] найноўшага нацыянальнага мастацтва слова. У спецыфічнай праекцыі канцэптавая тапаграфія беларускай літаратуры 2000-х – пачатку 2020-х гадоў аднаўляе “контурную карту” нацыянальнай культуры як культуры аўтэнтычнай *беларушчыны*. Гэта паняцце набывае статус ядравага і мае адзнакі агульнанацыянальнага канцэпта. Структураўтваральна-каркасную ролю ў гэтым хранатопе выконваюць канцэпты ‘памежжа’, ‘мова’, ‘скрыжаванне’, ‘тутэйшасць’, ‘чужынства’, ‘самота’, ‘псеўда’ і некаторыя іншыя. Тыпалагічна належачы да розных іерархічных узроўняў канцэптасферы літаратуры, яны знаходзяцца ў складаным узаемадзеянні, а таксама вызначаюцца ўнутранай рухомасцю. Урэчаўленне канцэптаў у мастацкіх творах

⁶ Супольнасці, этнаса, нацыі – у залежнасці ад узроўню ці кантэксту рэалізацыі канцэпта.

⁷ Так, “у практыцы постмадэрнізму «гістарычны» слой канцэпта дазваляе выйсці на інтэртэкстуальныя сувязі, а «ўнутраная форма» нярэдка становіцца прадметам аўтарскіх інтэнцый. Аднак не толькі форма аказваецца падпарадкаванай увасабленню мастацкіх устаноў пільменніка, але і адбор ключавых канцэптаў. У тым жа постмадэрнізме ў цэнтры мастацкай канцэптасферы будуць перыферыі для рэалістычных твораў канцэпты «гульня», «аўтар», «тэкст», «хаос», «нябыт». <...> Мастацкая канцэптасфера постмадэрніскага твора будзе адрознівацца не толькі сукупнасцю ключавых канцэптаў, але і складанымі сувязямі паміж імі, што актуалізуюць «гістарычны» слой канцэпта і ўзмацняюць літаратурныя і культурныя асацыяцыі” [Васільева 2015: 37–38].

адбываецца на розных узроўнях: моўна-выяўленчым, матыўна-вобразным, ідэйна-каштоўнасным. Адметнасцю найноўшай беларускай літаратуры з'яўляецца стылявая разнастайнасць, пратэістычнасць увасабленняў аднаго і таго ж канцэпту.

Такім чынам, нацыянальная канцэптасфера ёсць перадумовай, прасторай крышталізацыі (фармавання) канцэптасферы нацыянальнай мастацкай славеснасці. Літаратурна-мастацкая канцэптасфера ўтварае поле філасофска-эстэтычнага напружання, у якім паўстаюць базавыя сэнсаформы літаратуры, што пасля напаўняюцца канкрэтным вобразна-выяўленчым зместам. На кожным этапе свайго развіцця нацыянальнае прыгожае пісьменства не толькі захоўвае, але і трансфармуе ўніверсальныя і агульнакультурныя канцэпты, а таксама становіцца калыскай новых канцэптаў, якія яе і ж дабудоўваюць – працягваюць у будучыню.

Вывучэнне канцэптасферы нацыянальнай літаратуры дае магчымасць з высокай доляй нагляднасці (вобразна-выяўленчы пласт) і пераканаўчасці (аксіялагічны і эстэтычны пласты) рэканструяваць каркас нацыянальнай карціны свету, што фармуецца ў глыбінях калектыўнага свядомага і бессвядомага.

Спіс літаратуры

- Bobkova Ūliā. 2005. *Koncept v filosofskih issledovaniâh, ili Štrihy k filosofskomu "portretu" koncepta*. Internet-žurnal "Filolog". Vyp. 7 [Бобкова Юлия. 2005. *Концепт в философских исследованиях, или Штрихи к философскому "портрету" концепта*. Интернет-журнал "Филолог". Вып. 7].
- Buridin Ivan, Avvakumova Natal'â. 2019. *Ponâtie "koncept" v literaturovedenii*. "Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki". T. 12. Vyp. 7: 97–100. [Бурдин Иван, Аввакумова Наталья. 2019. *Понятие "концепт" в литературоведении*. "Филологические науки. Вопросы теории и практики", Т. 12. Вып. 7: 97–100].
- Gončarova Natal'â. 2013. *Koncept – osnovnaâ edinicaâzykovykh kartin mira*. "Izvestiâ Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta". № 1: 225–234 [Гончарова Наталья. 2013. *Концепт – основная единица языковых картин мира*. "Известия Тульского государственного университета" № 1: 225–234].
- Kadačieva Hajbat, Alieva Džamilâ. 2015. *Konceptosfera kak sposob strukturirovaniâ kognitivnogo prostranstva*. "Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki" № 6 (48) v 2-h č. Č. I: 64–66 [Кадачиева Хайбат, Алиева Джамиля. 2015. *Концептосфера как способ структурирования когнитивного пространства*. "Филологические науки. Вопросы теории и практики" № 6 (48) в 2-х ч. Ч. I: 64–66].
- Kolesov Vladimir. 1995. *Mental'nye harakteristiki russkogo slova vâzkye i v filosofskoj intuicii*. V: *Âzyk i ètničeskij mentalitet: sb. nauč. tr.* Petrozavodsk: Izd-vo Petrozavodskogo un-ta [Колесов Владимир. 1995. *Ментальные характеристики русского слова в языке и в философской интуиции*. В: *Язык и этнический менталитет: сб. науч. тр.* Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского ун-та].
- Lihačev Dmitrij. 1993. *Konceptosfera russkogo âzyka*. "Izvestiâ Rossijskoj akademii nauk" № 1: 3–9 [Лихачев Дмитрий. 1993. *Концептосфера русского языка*. "Известия Российской академии наук" № 1: 3–9].

- Lotman Ūrij. 1999. *Vnutri myslâših mirov: Čelovek – tekst – semiosfera – istoriâ*. Moskva: Âzyki russkoj kul'tury [Лотман Юрий. 1999. *Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история*. Москва: Языки русской культуры].
- Peršaj Aleksandr. 2012. *Tutëjšasc' kak taktika kul'turnogo soprotivleniâ: o lokal'nosti, social'noj mobil'nosti i belarusskoj nacional'noj identičnosti*. "Forum novejšej vostočnoevropejskoj istorii i kul'tury" № 2: 251–268 [Першай Александр. 2012. *Тутэйшасць как тактика культурного сопротивления: о локальности, социальной мобильности и белорусской национальной идентичности*. "Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры" №2: 251–268].
- Pesina Svetlana, Vtorušina Ūliana. 2016. *Koncept kak mental'nyj kul'turno značimyj konstrukt*. "Vestnik Voronežskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriâ: Filosofiâ" № 2: 120–128 [Песина Светлана, Вторушина Юлия. 2016. *Концепт как ментальный культурно значимый конструкт*. "Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Философия" № 2: 120–128].
- Popova Zinaida, Sternin Iosif. 2007. *Semantiko-kognitivnyj analiz âzyka*. Voronež: Istoki [Попова Зинаида, Стернин Иосиф. 2007. *Семантико-когнитивный анализ языка*. Воронеж: Истоки].
- Stepanov Ūrij. 2004. *Konstanty: Slovar' russkoj kul'tury*. Moskva: Akademičeskij Proekt [Степанов Юрий. 2004. *Константы: Словарь русской культуры*. Москва: Академический Проект].
- Suržanskaâ Ūliâ. 2011. *Koncept kak filosofskoe ponâtie*. "Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiâ. Sociologiâ. Politologiâ" № 2 (14): 70–78 [Суржанская Юлия. 2011. *Концепт как философское понятие*. "Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология" № 2 (14): 70–78].
- Šaŭlâkova-Barzenka Iryna. 2014. *Mastackâ (sama)identyfikacyâ: tčearčyčnââ legitymacyâ panâccâ ŭ kantčksce razviccâ najnoŭšaj belaruskaj litaratury*. "Trudy BGTU: Naučnyj žurnal: Istoriâ, filosofiâ, filologiâ" № 5 (169): 135–139 [Шаўлякова-Барзенка Ірына. 2014. *Мастацкая (сама)ідэнтыфікацыя: тэарэтычная легітымцыя паняцця ў кантэксце развіцця найноўшай беларускай літаратуры*. "Труды БГТУ: Научный журнал: История, философия, филология" № 5 (169): 135–139].
- Šaŭlâkova-Barzenka Iryna. 2017. *Kancèptavaâ tapagrafiâ najnoŭšaj belaruskaj litaratury*. "Izvestiâ Gomel'skogo gosudarstvennogo universiteta imeni Franciska Skoriny". № 1 (100): 151–155 [Шаўлякова-Барзенка Ірына. 2017. *Канцэптавая тапаграфія найноўшай беларускай літаратуры*. "Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины" № 1 (100): 151–155].
- Vasil'eva Tat'âna. 2015. *Hudožestvennââ konceptosfera: nacional'noe i individual'noe*. "Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki" № 6 (48): v 2-h č. Č. I: 37–39 [Васильева Татьяна. 2015. *Художественная концептосфера: национальное и индивидуальное*. "Филологические науки. Вопросы теории и практики" № 6 (48): в 2-х ч. Ч. I: 37–39].
- Vitkovskaâ Leokadiâ. 2012. *Kogniciâmysla. Literaturovedenie XXI veka*. Pâtigorsk: Izdatel'stvo Pâtigorskogo gosudarstvennogo lingvističeskogo universiteta [Витковская Леокadia. 2012. *Когниция смысла. Литературоведение XXI века*. Пятигорск: Издательство Пятигорского государственного лингвистического университета].
- Zusman Valerij. 2003. *Koncept v sisteme naučnogo znaniâ*. "Voprosy literatury" № 2: 3–17 [Зусман Валерий. 2003. *Концепт в системе научного знания*. "Вопросы литературы" № 2: 3–17].
- Zusman Valerij, Kirnoze Zoâ. 2016. *Nacional'naâ konceptosfera i političeskaâ naciâ*. "Slovo.ru: Baltijskij akcent" № 2: 64–72 [Зусман Валерий, Кирнозе Зоя. 2016. *Национальная концептосфера и политическая нация*. "Слово.ру: Балтийский акцент" № 2: 64–72].

STRESZCZENIE: Literatura jako estetyczny „zakrzep” kultury, sposób wymawiania światopoglądu w obrazie werbalnym utrwała własną ontologię w formie sfery pojęciowej. Jednym z podstawowych parametrów pojęcia „koncept literacki” jest wartościowość aksjologiczna jako historycznie i kulturowo uwarunkowana zdolność do bycia wielowymiarowym wykładnikiem idei światopoglądowych, składników światopoglądu, wartości itp. Autorka proponuje typologię pojęć literackich jako hierarchię powszechnych, narodowych, ogólnych, jednostkowych jednostek literackich. Podstawowymi parametrami sfery pojęciowej literatury narodowej są zdefiniowane historyczność, ontologia, polifonia, znakowanie etno-kulturowe. Konceptosfera literatury narodowej konsoliduje wyniki ogólnej ewolucji literackiej i nowych zjawisk artystycznych, jawi się jako przestrzeń do utrwalania i generowania pojęć.

SŁOWA KLUCZOWE: koncept, konceptosfera, literatura narodowa, literatura białoruska, metasystem, wartościowość aksjologiczna.

АНАТАЦЫЯ: Мастацкая славеснасць як эстэтычны „згустак” культуры, спосаб прамаўлення светапогляду і светаадчування ў славесным вобразе замацоўвае ўласную анталогію ў выглядзе канцэптасферы. Адным з асноватворных параметраў літаратурна-мастацкага канцэпта вызначана аксіялагічная валентнасць як гістарычна і культурна абумоўленая здольнасць быць шматмерным выразнікам светапоглядных ідэй, кампанентаў светаадчування, каштоўнасцяў і г. д. Прапанавана тыпалогія літаратурных канцэптаў як іерархіі ўніверсальных, агульнанацыянальных, агульналітаратурных, індывідуальна-аўтарскіх адзінак. Базавымі параметрамі канцэптасферы мастацкай літаратуры вызначаны гістарычнасць, анталогічнасць, паліфанічнасць, нацыянальная (этнакультурная) маркіраванасць. Мастацкая канцэптасфера кансалідуе вынікі агульналітаратурнай эвалюцыі і новыя мастацкія феномены, паўстае прасторай захавання і генерыравання канцэптаў.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: канцэпт; канцэптасфера, нацыянальнае мастацтва слова, беларуская літаратура, метасістэма, аксіялагічная валентнасць канцэпта.

Data przesłania artykułu: 01.10.2022

Data akceptacji artykułu: 20.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Iryna Shauliakova-Barzenka / Ірына Шаўлякова-Барзенка – Chiny, Wielokulturowe Centrum Badawcze, Uniwersytet Huzhou; dr; profesor nadzwyczajny; specjalność naukowa: teoria literatury, tekstologia; zainteresowania naukowe: teoria tropów literackich i artystycznych, krytyka literacka jako dyskurs artystyczno-badawczy, edukacja międzykulturowa, innowacyjne środowisko edukacyjne.

Adres: 中国浙江省湖州市吴兴区学士路1号, 湖州师范学院西校区熙培专家楼807.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Shauliakova-Barzenka Iryna. 2021. *Using of the potential of the modern educational environment for forming the communicative competence of foreign students* (87–88). У: *Актуальні проблеми вищої професійної освіти: збірник наукових праць / за загальною редакцією Л.В. Барановської*. Київ: НАУ.

2. Shauliakova-Barzenka Iryna. 2021. *Yeni bilişim ekseninde Belarus edebiyati: savunma stratejisinden kimlik inşasına* (Беларуская літаратура ў новай інфармацыйнай рэальнасці: ад абарончай стратэгіі да ідэнтычнасці праекта). Metindilbilim (Tarih-Kuram-Uygulama); Editörler: Prof. Dr. Zeynep Bağlan Özer, Dr. Öğr. Üyesi Fatih Yapıcı, Dr. Şekip Aktay; Genel Yayın Yönetmeni: İbrahim Horuz. İstiklal Yayın Matbaa, Zeytinburnu-İstanbul: 463–474. (на турэцкай мове).
3. Шевлякова-Борзенко Ирина. 2022. Конвергентные процессы в образовании: истоки, факторы, динамика. "Университетский педагогический журнал" № 3: 3–10.
4. Шевлякова-Борзенко Ирина. 2022. Концептуальные основы трансформаций и развития образовательной среды инновационного типа. "Мультикультурные исследования / Multi-culturalResearch/ /跨文化研究". № 1(10): 55–76.
5. Шевлякова-Борзенко Ирина. 2022. От "ламповой" школы к "цифровой": опыт совершенствования образовательной среды в разных странах мира. "Веснік адукацыі". № 3: 7–18; № 4: 9–15.

Наталля Сліж / Natallia Slizh

Istituto Universitario Europeo, Italia /

European University Institute, Italy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9907-9761>

e-mail: magvita@gmail.com

Задьякальныя луннікі ў Супрасльскім рукапісе¹

Zodiacal lunaries in the Codex Suprasliensis

Zodiakalne kalendarze księżycowe w Kodeksie supraskim

ABSTRACT: Lunaries have been a subject of research in world historiography for a long time. The article is devoted to two zodiacal lunaries as well as the specific character of their content. They are part of the Codex Suprasliensis, along with other astrological texts. A Zodiac lunary is a prognostic based on the position of the Moon in the zodiac signs. It possesses advice for medicine and everyday life. Generally, lunaries belong to popular astrological literature, do not require serious special knowledge, and are widely available for understanding. This type of sources was widespread in Babylon, Ancient Greece, the Byzantine Empire, medieval Europe and England. These lunaries came to the GDL from the Byzantine Empire.

KEYWORDS: zodiac lunary, Codex Suprasliensis, the Grand Duchy of Lithuania.

Календары Месяца даўно з'яўляюцца прадметам даследавання ў сусветнай гістарыяграфіі [Förster 1944: 1–171; Weinstock 1949: 48–69; I. Taavitsainen 1988; Chardonens 2007]. Таксама звярталася ўвага на іх існаванне ў Вялікім Княстве Літоўскім [Перетц 1901; Скварчэўскі 2015]. У дадзенай працы аналізуюцца задьякальныя луннікі, асаблівасці іх зместу [дадатак 1]. Тэксты ўваходзяць у склад Супрасльскага рукапісу [НББ № 091/276К]. Ён утрымлівае розныя тэксты, у тым ліку 18 астралагічных, якія былі перакладзены з грэчаскай і польскай моў. Сярод іх – тры луннікі: адзін спецыяльны і два задьякальныя². Арыгінальныя

¹ Даследаванне выканана дзякуючы навуковым стажыроўкам пры Нямецкім гістарычным інстытуце ў Варшаве ў 2020 г., Універсітэце ў Беластоку па праграме “Салідарныя з Беларуссцю”, Еўрапейскім Універсітэцкім Інстытуце ў Фларэнцыі.

² Падрабязней пра рукапіс і яго змест гл.: [Сліж 2021; Сліж 2021a].

тэксты луннікаў, якія былі перакладзены на старабеларускую мову з грэчаскай, не выяўлены.

Луннік як тып крыніцы. Тэрмін “луннік” ужываўся на старабеларускай мове ў Вялікім Княстве Літоўскім у дачыненні да календара Месяца. Яго мы таксама будзем выкарыстоўваць у нашым тэксце. У замежнай літаратуры сустракаюцца тэрміны ў залежнасці ад мовы – lunar, lunare, lunary, lunaria, lunarium, selenodromium [Taavitsainen 1988: 50–51].

Луннік – гэта прагностык, у аснову якога пакладзена становішча Месяца ў знаку задыяку або ў канкрэтны дзень луннага календара. Стаўленне да лунніка як прагностыка ўжо склалася ў гістарыяграфіі [Taavitsainen 1988: 23; Chardonnnens 2007: 393]. Гэта сапраўды мае сэнс. Самі луннікі можна выкарыстоўваць для прагназавання, таксама як і ў спалучэнні з метадамі электыўнай астралогіі, якая займаецца выбарам спрыяльных дат для розных падзей. Пры складанні электыўнай карты звяртаецца ўвага на фазу Месяца і знаходжанне яго ў знаку, таксама на аспекты планет. Рэкамендуецца размяшчаць Месяц у знаку, які адказвае за кірунак дзейнасці. Напрыклад, для касметычных працэдур лепш, калі Месяц у Шалях, для таемных спраў – у Скарпіёне, для будаўніцтва і рамонту – у Казярогу і г. д. [Робсон 2003]. Канкрэтныя рэкамендацыі па складанні электыўнай карты былі ў працы грэчаскага астралага Даратэя Сідонскага, якая захавалася дзякуючы арабскім перакладам. Цэлы раздзел прысвечаны гэтаму кірунку. Пры гэтым звяртаецца ўвага таксама на знак Месяца пры выбары пачатку справы. Напрыклад, гэта адзначалася пры будаўніцтве, куплі раба, шлюбе і інш. [Dorotheus of Sidon 2005: 195–210]. У тыя часы складаць электыўную карту ў астралага не заўсёды было магчымым. Таму выкарыстоўваўся дзень і знак Месяца. Луннікі карысталіся папулярнасцю сярод медыкаў і цырульнікаў для выбару лепшых дат для лячэння.

Нямецкі даследчык Эмануіл Свэнберг вылучыў два асноўныя тыпы календароў Месяца. Першы – спецыяльны луннік (Lunaria Specialia) – даваў рэкамендацыі па днях Месяца з 1 па 28, 29 ці 30, а другі – задыякальны луннік (Zodiologia) – па праходзе Месяца па знаках задыяку. Гэтыя тыпы былі распаўсюджаны са старажытнасці ў многіх краінах [Svenberg 1963: 3–8]. Задыякальны луннік падзяляецца на дзве групы. У адной апісваецца праход Месяца па знаках задыяку, а ў другой таксама праход па знаках, але праз 28 стаянак³. У ім адзначалася кожная стаянка ў градусах знаку задыяку [Weinstock 1949: 48–69]. Напрыклад, першая стаянка заходзілася ў 1–12° Авену, другая – ў 12–25° і гэтак далей. Гэтыя віды луннікаў мелі сваё распаўсюджанне ў Вавілоне, Старажытнай

³ Ірма Таавіцайнэн лічыць, што гэта два розныя тыпы [Taavitsainen 1988: 23, 45–48].

Грэцыі, Візантыйскай Імперыі, сярэднявечнай Еўропе і Англіі і захаваліся ў складзе розных рукапісаў [Taavitsainen 1987: 18–26; Means 1992: 377–385; Chardonens 2007: 394–395; Heiduk, Herbers, Lehner 2012: 7–24; Telelis 2021: 665–686; Grove 2020: 424–446].

Змест задыякальных луннікаў. Са старажытнасці асноўная ўвага ў задыякальных лунніках надавалася медычным справам і штодзённаму жыццю. У вавілонскай астралогіі звязвалі знаходжанне Месяца ў знаку з далейшай хадой захворвання [Geller 2014: 80–82]. У рымскім хранографе 354 г. змешчана наступная інфармацыя пра праход Месяца праз знакі задыяку. Калі Месяц у Авену, Раку, Шалях і Казярогу (кардынальныя знакі), то добра даваць і прымаць грошы, пісаць тастамент, праць воўну, лягчаць жывёлу, аддаваць арэнду, пераязджаць. Пры знаходжанні Месяца ў Цяльцу, Льву, Скарпіёне, Вадалею варта размаўляць з прадстаўнікамі ўлады, адпраўляць дзяцей на навуку, закладаць падмуркі, садзіць дрэва, абсякаць вінаград, жаць, сеяць і інш. Месяц у Блізнятах, Дзеве, Стральцу і Рыбах дае добрую магчымасць пачынаць падарожжа, плаваць па вадзе, збіраць вінаград, гасіць вапну, разліваць віно, стрыгчы бараду і валасы [Kürbis 1981: 90–91]. У еўрапейскіх задыякальных лунніках прадстаўлена інфармацыя, дзе адзначаецца, што можна і што нельга рабіць, калі Месяц у пэўным знаку. Звяртаецца ўвага на сельскагаспадарчыя справы, медычныя аперацыі і іншае [Svenberg 1963: 72–109].

У Супрасльскім рукапісе змешчаны два задыякальныя луннікі. Пад адной назвай два тэксты ідуць адзін за другім. Першы луннік кароткі па змесце, а другі – пашыраны. У адпаведнасці з астралагічным прынцыпам характарыстыка знакаў пачынаецца з Авена і заканчваецца Рыбамі. Прычым у другім лунніку падкрэсліваецца, што задыяк пачынаецца менавіта з Авену. Аднак у тэрмінах ёсць адрозненні. У першым тэксце знак задыяку называецца “планета”, а ў другім – “знамя”. Дзве назвы для кожнага знаку падаюцца ў першым тэксце – лацінская і старабеларуская.

У першым лунніку ўтрымліваецца наступная інфармацыя: назва знаку, яго характарыстыка, якія органы цела да яго адносяцца, рэкамендацыі па медычных працэдурах, пусканні крыві, выпраўленні ў дарогу, часам дадаюцца побытавыя парады. Гэты луннік мае ў большасці медычнае прызначэнне. У другім лунніку адзначаецца знак, яго характарыстыка, інфармацыя пра медычныя працэдуры, пусканне крыві, штодзённыя справы, народжаных дзяцей. У параўнанні з першым луннікам адсутнічае спецыяльны пункт пра выправу ў дарогу. Другі луннік больш пашыраны па сваіх тэмах. Але ў ім не да канца апісаны знак Вадалей і адсутнічае інфармацыя пра Рыбы, бо страчаныя лісты. Варта адзначыць, што падобная характарыстыка знакаў задыяку

змешчана ў тэкстах планетніка і задзялягіёна, якія ўтрымліваюцца ў гэтым жа рукапісе [НББ № 091/276: 63 адв.–71]. У іх таксама даецца характарыстыка знакаў і парады, але са сваёй спецыфікай, уласцівай для жанру пэўнага тэксту.

На палях ёсць нататкі. Нумарацыя знакаў задзяку адносіцца да перыяду напісання тэксту. Надпісы за XVII ст. зроблены адной рукой. Гэта назвы знакаў задзяку і кароткія тэматычныя подпісы да некаторых знакаў. Падобны почырк у нататках за 1616 г. на вокладцы. Паводле іх можна казаць: рукапісам валодала шляхта Слонімскага павета. Яраш Касперавіч Лядзінскі ў 1607 г. перадаў яго брату свае жонкі. Імя не пазначана, але калі супаставіць даты, то, магчыма, гэта ён рабіў нататкі на палях.

Луннік, які ідэнтычны першаму лунніку з рукапісу па змесце, захаваўся ў складзе рукапісу *Перасцярогі* першай паловы XVII ст., які паходзіць з Музею Петрушэвіча (Украіна). У зборніку ўтрымліваюцца палемічныя і астралагічныя творы. Толькі знак задзяку тут называецца “звезда” [Наенко 2016: 448–458]. Але гэты тэрмін адносна знаку задзяку ўжываецца ў Супрасльскім рукапісе ў тэксце *О 12 зодях*. Урывак з лунніка змешчаны ў зборным рукапісе XVI–XVIII ст. У яго склад уваходзяць розныя астралагічныя тэксты. Змяшчаюцца толькі кароткія парады, адзін-два сказы, адзначаны толькі перыяд знаходжання Месяца ў Цяльцы, Блізнятах і Раку. Сам тэкст з’яўляецца транслітарацыяй на лацінку, датуецца прыкладна XVI ст. [РГБ–272–208: 161]. Як бачым, луннікі і іншыя астралагічныя тэксты, якія былі перакладзены ў XV ст. у Кіеве, пашыраліся і ўваходзілі ў склад розных рукапісаў.

Да першага лунніка дадаецца кароткая прадмова, якая не зусім выразная па змесце. Магчыма, перапісчык не зразумеў добра сэнс. З тэксту вынікае, што справам спрыяе Месяц, Венера, Меркурый, Сонца, верагодна, Юпітэр, а Сатурн і Марс – шкодзяць. Калі ўлічыць, што падаецца апісанне праходу Месяца па знаках задзяку, то, магчыма, у прадмове меліся на ўвазе аспекты планет да Сонца і Месяца. Так, апазіцыя і квадратура ад Сатурна і Марса не спрыяла справе ў любым становішчы Месяца. А трыгон і секстыль ад Сонца, Меркурыя, Юпітэра і Венеры даваў дадатковыя перавагі. Але для такога вызначэнне ўжо патрабавалася складанне элекцыйнага гараскопу. У гадавых астралагічных календарых XVI–XVII стст. на гэта звярталася ўвага. Там адразу змяшчалася інфармацыя не толькі пра дзень Месяца і знак, але і пра аспекты.

Характарыстыка знакаў задзяку ў першым лунніку была наступная: Авен – сухі, цёплы, вогненны; Цялец – студзёны, сухі, зямны; Блізняты – не сухі, не вільготны, ветраны; Рак – сцюдзёны, не сухі, не вільготны, водны; Леў – цёплы і вогненны; Дзева – сухі і зямны; Шалі – цёплы, не сухі, не вільготны, зямны (памылка, трэба – паветраны); Скарпіён –

сцюдзёны, не сухі, не вільготны, водны і паветраны (памылка, трэба вогненны); Стралец – цёплы, сухі вогненны; Казярог – сцюдзёны, сухі, зямны; Вадалей – цёплы, не вільготны, не сухі, паветраны; Рыбы – сцюдзёны, не сухі, не вільготны, водны.

У другім лунніку пра знакі падаецца інфармацыя з адрозненнем: Авен – сухі, гарачы; Цялец – сярэдні; Блізняты – цёплы, ветраны; Рак – сцюдзёны, вільготны, водны; Леў – цёплы і сухі; Дзева – сцюдзёны; Шалі – гарачы, вільготны; Скарпіён – сцюдзёны, вільготны, водны; Стралец – гарачы, сухі, вогненны; Казярог – сцюдзёны, сухі; Вадалей – цёплы, вільготны; Рыбы – адсутнічае. Тут падавалася толькі характарыстыка самога знаку, не было звестак пра прыналежнасці да стыхіі.

У абодвух лунніках апісаны прыналежнасць да стыхій і ўласцівасці знаку, але з памылкамі, што часта сустракалася пры перакладах і перапісванні. На той час у астралогіі склаўся наступны падзел знакаў на стыхіі: вогненныя (Авен, Леў, Стралец), паветраныя (Блізняты, Шалі, Вадалей), зямныя (Цялец, Дзева, Казярог), водныя (Рак, Скарпіён, Рыбы). Самі знакі характарызуюцца так: вогненныя – гарачыя і сухія, зямныя – халодныя і сухія, паветраныя – гарачыя і вільготныя, водныя – халодныя і вільготныя. Гэтыя ўласцівасці вынікаюць з асаблівасцяў змены ўздзеяння Сонца на Зямлю пры праходзе знакаў задыяку, сезоннасці, сутнасці планет, якія кіруюць знакамі [Abū Maʿšār 2019: 205–232; Brennan 2017: 257–266]. Таксама гэта было звязана з вучэннем пра стыхіі са старажытнай грэчаскай філасофіі. Яе пачынальнікам лічыцца Эмпедокл (~ 490 – ~ 430). Ідэя была развітая ў працах Платона і Арыстоцеля. Згодна з Арыстоцелем стыхіі мелі наступныя якасці: агонь – цяпло і сухасць, паветра – цяпло і вільготнасць, вада – холад і вільготнасць, зямля – холад і сухасць [Аристотель 1983: 381–440; Lloyd 1968: 164–170]. Канцэпцыя пра сутнасці стыхій зрабіла непасрэдны ўплыў на астралогію і адлюстравалася ў характарыстыцы планет і знакаў задыяку.

Задыякальныя луннікі маюць непасрэднае дачыненне да медыцыны. Медычная астралогія была вядома з Месапатаміі. Яна ўлічвала становішча Месяца і яго фазы. Канцэпцыя макракосмасу і мікракосмасу звязвала чалавека з небам. Чалавечае цела лічылася адлюстраваннем касмічнага прынцыпу. У адпаведнасці з гэтым 12 знакаў задыяку размяркоўваліся па цэле ад галавы (Авен) і да ступняў (Рыбы). Гэты падыход быў добра распрацаваны ў грэчаскай астралогіі, а таксама выкарыстоўваўся ў Візантыі. Выявы задыякальнага чалавека набылі сваё распаўсюджанне ў рукапісах, друкаваных выданнях ў перыяд Сярэднявечча і Новага часу. Згодна з гэтай канцэпцыяй знакі размяркоўваліся наступным чынам, зверну ўніз: галава – Авен, шыя – Цялец, рукі і плечы –

Блізняты, грудзі – Рак, сэрца – Леў, живот – Дзева, спіна – Шалі, палавыя органы – Скарпіён, сцёгны і азадak – Стралец, калені – Казярог, галёнкі – Вадалей, ступні – Рыбы [Manilli 1551: 59; Bouché-Leclercq 1899: 319–326; Abū Ma’sar 2019: 647–649; Bober 1948: 1–34; Papathanassiou 1999: 291–322; Brennan 2017: 273–275; Mendes 2018: 47–55].

Гэтую логіку ўтрымлівае першы луннік. У ім адзначалася згаданае вышэй суаднясенне знаку і частак цела. Пры правядзенні медычных працэдур кіраваліся наступным правілам: у якім знаку задыяку знаходзіўся Месяц, адпаведныя часткі цела, якія былі пад яго кіраваннем, нельга было лячыць, а таксама пускаць з іх кроў. Напрыклад, пры Месяцы ў Блізнях нельга было займацца рукамі. Агульна для пускання крыві рэкамендавалася знакі Авен, Цялец, Блізняты, Шалі, Вадалей. Гэтыя звесткі мелі значэнне ў практыцы медыкаў і цырульнікаў.

У сучаснай медычнай астралогіі старажытны прынцып з улікам праходу Месяца па знаках задыяку для медычных працэдур захаваны, толькі больш удасканалены [Назарова 2002: 312–316]. Астралагічныя дадзеныя для прагназавання наступстваў траўмы выкарыстоўваецца некаторымі ўрачамі. Так, у сваіх даследаваннях па стаматалогіі расійскі медык Мікалай Шэпель улічваў становішча Месяца ў фазах і знаках на момант траўмы. Найбольшую колькасць траўмаў ніжняй сківіцы складала становішча, калі Месяц знаходзіўся ў Вадалеі, Стральцу, Дзеве і Раку, а найменшую – у Цяльцу, Блізнях і Льву. Гэтыя і іншыя дадзеныя дазволілі выявіць карэляцыю паміж траўматызмам, яго наступствамі і становішчам Месяца, што супадала з астралагічнымі характарыстыкамі медычнай астралогіі. Гэта прывяло да высновы, што цыкл Месяца мае непасрэдны ўплыў на імунную сістэму чалавека і на рэгенератыўныя здольнасці арганізма [Шепель 2004: 12–16]. Такім чынам, можам адзначыць, што ў старажытнасці да гэтых высноў прыходзілі праз назіранне, а сучасныя метады дазваляюць зрабіць статыстычны аналіз.

У першым лунніку сустракаюцца нешматлікія штодзённыя парады. Наведваць лазню лепш у знаках Авен, Стралец, але не ў Скарпіёне. Для выпраўлення ў дарогу спрыялі знакі Блізняты, Рак, Стралец, Вадалей, а не спрыялі Авен, Цялец, Дзева, Шалі, Казярог, Рыбы, а Леў быў нейтральным. Такія парады выводзіліся з улікам стыхіі знакаў. Паветраныя знакі дапамагалі прайсці шлях хутка і без праблем, а Рак быў найлепшым варыянтам для падарожжаў па вадзе. Рэкамендаваліся сельскагаспадарчыя працы, калі Месяц у зямных знаках – Цялец, Дзева, Казярог. Не пажадана займацца сексам з жонкай і ў дарозе з чужымі жанчынамі пры знаходжанні Месяца ў Скарпіёне. Гэта парада выходзіла з таго, што ў гэты перыяд цяжка кантраляваць сексуальнае жаданне, бо гэта сфера Скарпіёна. Як лепшы варыянт – пазбягаць спакус.

Другі луннік таксама ўтрымліваў медычныя парады, якія былі падобныя да парадаў змешчаных у першым лунніку, датычыліся пускання крыві і лячэння. Пры гэтым больш увагі надавалася штодзённаму жыццю. У некаторых знаках (Блізняты, Леў, Шалі, Казярог) утрымлівалася інфармацыя з метэаастралогіі, апісвалася, якое будзе надвор'е ў пэўную гадзіну.

Штодзённыя рэкамендацыі зыходзілі з характарыстыкі знаку задыяку. У кардынальных знаках як радыкальна зменлівых і актыўных (Авен, Шалі, Рак, Казярог) луннік раіў пачынаць кароткатэрміновыя справы. Да гэтага далучаўся яшчэ Вадалей і Леў, хоць гэта фіксаваныя знакі, прызначаныя для трывалых спраў. Для доўгатэрміновых спраў абіраўся Цялец. Пачынаць будаўніцтва і працы на зямлі лепш было ў зямных знаках (Цялец, Дзева, Казярог), адпаведна вогненныя не пасавалі (Авен, Стралец), выключэнне зроблена для Льва і Вадалея як для фіксаваных знакаў. Браць шлюб рэкамендавалася, калі Месяц у Цяльцу і Казярогу, не рэкамендавалася прыводзіць жонку ў Авене, Дзеве і Стральцу, а сватацца лепш было, калі Месяц у Блізнях. Выбар знаку Цяльца быў зразумелым, бо ім кіравала Венера, а Казярог – фіксаваны знак, які спрыяе доўгаму шлюбу. Вогненныя знакі лічацца не найлепшыя для шлюбных адносінаў, а Блізняты – добры знак для вядзення перамоў. Скарпіён лічыўся неспрыяльным для многіх спраў, бо пад ім праходзіла смерць, таму і рэкамендацыі былі засцерагальныя.

У тэксце да кожнага знаку давалася характарыстыка народжаных дзяцей. Пры аналізе гараскопу Месяц мае важнае значэнне, бо ён адказвае за эмоцыі чалавека. Але ў другім лунніку давалася толькі адна фраза, якая не ва ўсіх выпадках адпавядае характарыстыцы Месяца ў дадзеным знаку. Напрыклад, пра дзіця ў Казярогу адзначалася, што будзе вясёлым. Але Казярог дае стрыманасць у эмоцыях, вяселосць не ўласціва. Але для Скарпіёна было дадзена правільнае вызначэнне. У гэтым знаку Месяц даваў гняўлівасць.

Месяц і знакі задыяку. Характар спраў і дзеянняў непасрэдна залежаў ад знакаў задыяку. Парады даваліся ў асноўным для штодзённага жыцця. Аднак для звычайнага чалавека гэта мела значэнне, бо хацелася добрай дарогі, здароўя, ураджаю. Канечне, пісьмовымі крыніцамі маглі карыстацца толькі адукаваныя асобы, таксама не ўсім было даступнае веданне знаходжання Месяца ў знаку задыяку ў канкрэтны перыяд. У еўрапейскіх гарадах былі спецыяльныя гадзіннікі з падобнай інфармацыяй.

Калі падсумаваць рэкамендацыі па знаках задыяку ў двух лунніках, то звесткі выглядаюць наступным чынам.

Месяц у Авену: добра – пускаць кроў, пачынаць кароткатэрміновыя справы, мыцца ў лазні, але не мыць вушэй, дрэнна – галіцца, стрыгчыся,

мыць галаву, прыводзіць жонку ў хату, заснаваць горад, пачаць будаваць дом, прымаць лекі, апранаць новую вопратку, ісці ў дарогу, галіцца і лячыць галаву. Народжанае дзіця будзе здаровым, але валасатым.

Месяц у Цяльцу: добра – сеяць, садзіць, займацца вінаградам, пачынаць будаўніцтва дому, доўгатэрміновыя справы, жаніцца; дрэнна – лячыць шыю і грудзі, рабіць лекі, пачынаць бітву, ісці на вайну, выходзіць у дарогу, пачынаць кароткатэрміновыя справы. Народжанае дзіця будзе вельмі разумным.

Месяц у Блізнятах: добра – заводзіць сяброўства, усталёўваць межы, сватацца, ісці ў дарогу, пачынаць бітву і выходзіць на бітву; дрэнна – ужываць лекі, пускаць кроў з падпах. Народжанае дзіця будзе даверлівым, вясёлым і гняўлівым.

Месяц у Раку: добра – выходзіць у дарогу на поўдзень, выехаць на гандаль, пачынаць справы звязаныя з вадой і зямлёй (капаць саджалку), ужываць лекі, пачынаць кароткатэрміновыя справы; дрэнна – лячыць грудзі, пачынаць будаўніцтва дома, сватацца, рабіць улазіны. Народжанае дзіця будзе з малымі вачыма і бедным.

Месяц у Льве: добра – звяртацца да каралёў, князёў і ўплывовых асоб, рабіць справы, звязаныя з агнём, пачынаць будаўніцтва горада ці дома альбо ўваходзіць у іх, купляць, мяняць, сватацца, ісці ў дарогу; дрэнна – пачынаць доўгатэрміновыя справы, цыкл лячэння, лячыць унутраныя органы, сэрца, і страўнік, апранаць новую вопратку. Народжанае дзіця будзе крэпкім, прыгожым і гняўлівым.

Месяц у Дзеве: добра – пасадзіць дрэва, вінаград, усё сеяць і саджаць; дрэнна – лячыць унутраныя органы, ісці гандляваць, вандраваць, прыводзіць жонку ў хату, бо будзе няплоднай. Народжанае дзіця будзе добрым.

Месяц у Шалях: добра – выходзіць у дарогу на ўсход, купляць, пускаць кроў, пачынаць кароткатэрміновыя справы. Па першым лунніку ў дарогу выходзіць дрэнна. Народжанае дзіця будзе ні бедным, ні багатым, але мілым для людзей.

Месяц у Скарпіёне: варта ўважліва падыходзіць да выбару справы, сцерагчыся сцюдзёнай вады, дрэнна – ісці ў дарогу, лячыць раны, хадзіць у лазню, мець секс з чужымі жанчынамі ў дарозе. Народжанае дзіця будзе гняўлівае, мець грубыя валасы.

Месяц у Стральцу: добра – падпісаць пагадненні, пасябраваць, пускаць кроў, ісці ў лазню, ісці ў дарогу; дрэнна – рабіць справы звязаныя з вадой і зямлёй, лячыць, жаніцца. Народжанае дзіця будзе высокага росту, доўга жыць.

Месяц у Казярогу: добра – пачынаць кароткатэрміновыя справы, саджаць, падразаць дрэвы, займацца вінаградам летам, жонку прывесці

ў дом, ужываць лекі, заснаваць горад ці дом; дрэнна – шмат піць, выходзіць у дарогу. Народжанае дзіця будзе невялікага росту, вясёлае, людзі любіць будуць.

Месяц у Вадалею: добра – увайсці ў дом, будаваць дамы, пускаць кроў, пачынаць ўсе кароткатэрміновыя справы, ісці ў дарогу, пачаць будаўніцтва дома, новыя штаны апрануць. Пераломы хутка загояцца. Народжанае дзіця будзе заможным, але п'яніцай (дададзена на падставе тэксту па знаках задыяку [НББ № 091/276К: 66]).

Месяц у Рыбах: добра – піць, прывесці жонку, пачынаць сяброўства, апрануць новыя штаны; дрэнна – ісці ў дарогу, лячыць. Народжанае дзіця будзе добрае, сярэдняга росту (на падставе першага лунніка і тэксту па знаках задыяку [НББ № 091/276К: 66]).

Варта адзначыць, што некаторыя парады з лунніка можна выкарыстоўваць і цяпер. З пункту гледжання сучаснай астралогіі яны маюць сэнс. Закладзеныя ў іх ідэі прыдатныя, яны нават выкарыстаны ў сучасным задыякальным лунніку [Величко 2000: 55–65]. Напрыклад, сельскагаспадарчыя календары ўлічваюць якасць знакаў. Так, для пасеву варта выбіраць пладавітыя знакі, да якіх адносяцца Цялец, Рак, Рыбы. Добрага ўзыходу насення не варта чакаць, калі Месяц у Вадалею, Блізнятах, Аване, Стральцу.

Высновы. Луннікі былі вядомы са старажытнасці, выкарыстоўваліся ў розных культурах. Вялікае Княства Літоўскае не было ў гэтым плане выключэннем. Гэты від крыніц набыў шырокае распаўсюджанне і актыўна перапісваўся. Таму ўключэнне задыякальных луннікаў у склад Супрасльскага рукапісу было заканамерным. Яны добра ўпісваліся ў агульную канцэпцыю падобраных астралагічных тэкстаў.

Задыякальны луннік адносіцца да папулярнай астралагічнай літаратуры. Ён не патрабаваў сур'ёзных спецыяльных ведаў і быў даступны для разумення не толькі астролагаў. Тэкст даваў магчымасць самастойна выбраць лепшы перыяд для пачатку розных спраў: ад медычных да штодзённых.

Дадатак. Задыякальныя луннікі.

Тэкст напісаны на старабеларускай мове. Пры транслітарацыі ў аснову пакладзены прынцып палітарнай іх перадачы. Разам з тым, тэксты адаптаваныя да сучаснага алфавіту. Графічнае абазначэнне літар, што выйшлі з ужытку, замененае сучасным. Тэкст падзелены на словы і сказы, цітлы раскрытыя, вынасныя літары і склады ўстаўленыя ў радок і пададзеныя курсівам. Прапушчаныя літары ў словах пад цітламі адноўлены з улікам асаблівасцяў правапісу старабеларускай

мовы і заключаныя ў круглыя дужкі. Знакі прыпынку расставлены ў адпаведнасці з сучаснымі правіламі пунктуацыі. Тэкст падзелены на абзацы. У арыгінале загаловкі тэкстаў, першыя літары напісаны чырвоным колерам, што вылучана тлустым шрыфтам. Надпісы на палях пазначаны ў спасылках. Друкуецца паводле рукапісу: НББ № 091/276К.

[74 адв.] Помышляюще о какои любо вещи обрести а е и о у о

Егда оуслышиши г(лаго)люща некіи оубо глас смотрети первого слова. Первую слогаю кое слово *ест* и тако облящеши искомое. **А** *ест* знамя лукаво и аще *ест*. **А** прилоучится на знаменуе^т всякая вещь. Тяждоу и сопротивноу и возбраняе^т никомо поити, ни кяпити, ни продати, ни плавати. **Е** Еримис *ест* и **Д** *ест* добро, аще бо слоучится е и *ест* посетелно и полезно всякое вещи. **И** *ест* Афродит. **Ѕ** и *ест* добро и то о всякой вещи. **О** С(о)лнце **І** *ест* и то бл(а)го и добро. **О** *ест* Ариес **жи** *ест* соупротивно и ничтоже да твориши. **У** *ест* дивно. **Х** и *ест* и то добро и бл(а)го. **О** и *ест* кроново. **Х** и *ест* люто о всем любо. *Ест* Крон студен и черенъ.

Планета 1 Ариесъ рекомый Овенъ сууха и тепла, огнена⁴. Держитъ главу и лице. Добро смотрети на него. Тое планеты добро *ест* кровь поущити [75] изо всего телеси. А главных жил и лица не рушаи. В лазни мытися здоровое *ест*, а главных влас не рушаи. А на дорогоу бы пошол тое планеты, а поидеши и тыи стратиши.

Планета 2 Тауоросъ рекомый Юнець, стоудена и сууха, землена⁵. Смотритъ горла и ши и языка. Тое планеты лекарства не чини болесте всим. А кров пяцати добро *ест* и присады садити и вино⁶ окопывати, борзо растет. А поидеши на дорогу тое планеты покрадоут или разобьють.

Планета 3 Еминіи рекомый Близнець⁷, ни сухо, ни мокро, ветрена. Смотрит на руки и на рамо. Тое планеты крови не поущаи роук и от рама кровь не поидеть. Аще поидеть болести немоши наполнишися. На плечех, на руках болести не лечи зло *ест*. А поидеши на дорогу в тои планете счастенъ бядешъ. А што молвил или просил тое все одержиши и добро бядет.

Планета 4 Канцирь рекомый Рак⁸, стоудена, ни сууха, ни мокра, а водена. Смотри груди, и плечи, и ключе, и печень. Тое планеты

⁴ На палях: 1 Баран.

⁵ На палях: 2 Телец.

⁶ Маецца на ўвазе вінаград.

⁷ На палях: 3 Близнец.

⁸ На палях: 4 Рак.

лекарства с(е)рдцю и ключем и грудем ни чини зло *ест* велми. А поидеть на *дорогу* в тои планете смело поиди чего жадаешь все и знаидешь и счастно ти будеть.

Планета 5 Леоу зовеми Левъ⁹ тепла и огнена. А смотрит жолоудка и с(е)рдца. Тое планеты желядкоу и с(е)рдцю жадго лекарства не чини зло *ест*. А поидешь на *дорогу* в тои планете будешь не смутень, а ни весель.

Планета 6 Вирго рекомая Д(е)вая¹⁰, сухая и земляна. Смотрит [75 адв.] оутробы и живота. Тое планеты не лечи зло *ест*, сеяти и садити. И всякая пашня пахати добро *ест*. На *дорогоу* в тои планете не *ходи* зло *ест*. А о чем поидешь и ты не полоучиш.

Планета 7 Либра¹¹ рекомый Ярем, тепла, ни суха, ни мокра, землена, смотреть спины и хребетных. Того дни лекарства не чини хребтоу. *От* всюдоу кровь поущаи. А на *дорогоу* тое планеты не *ходи*, а поидешь и знаидешь свои неприятели комоу будешь долженъ, а тамо тебе избавят.

Планета 8 Скорпиос¹², студена, ни соуха, ни мокро, водна и поветрена. Смотрит прохода задняг(о) и передняго и все нечистого. Того дни *заду* и *переду* лекарства не чини. В лазню не *ходи*. А на комраны с женою не спи. На *дорогу* поидешь в тои планете спати не имеешь с чюжими женами.

Планета 9я Сантарион рекомый Стрелец¹³, тепла, суха, огнена. Смотрит лядвеи и стегонь. Тое планеты стегнам и бедам лекарства здравъ. До лазни ни *ходи* и лечитися *от* всего и главу голити. Тое планеты поидешь на *дорогу* все изнаидешь чего потребоуешь.

Планета 10я¹⁴ Каприкорнось, студена и землена и суха рекомый Казерогъ. А смотреть колени. А того дни колени не лечи. Сеяти и орати добро. А поидеш на *дорогу* тои планеты сам боудешь немощен.

Планета 11 Авкариос рекомый Водолеи¹⁵, тепла, ни соуха, ни мокра, поветрена. А смотрит *от* колена до костьки. А того дни голенем лекарства не чини. А кровь пущати добро. [76] А поидешь на *дорогу* тое планеты будешь счастливъ.

Планета 12 Постисис рекомый¹⁶, студена, ни суха, ни мокра, водна. А смотреть на ножныя пяты и перьсты. Того дни лекарства не чини.

⁹ На палях: 5 Левъ.

¹⁰ На палях: 6 Панна.

¹¹ На палях: 7 Вага.

¹² На палях: 8 Скорпиос.

¹³ На палях: 9 Стрелец.

¹⁴ На палях: 10 Козиирог.

¹⁵ На палях: 11 Водник.

¹⁶ На палях: 12 Рыбы.

Оупиватися здраво *ест*. А пойдешь на *дорогу* тое планеты аще бы еси мелъ с собою много, то все стратишь.

Овенъ¹⁷ знамя *ест* початок животным двоинадесятых. А стоять добро. А горяче и сухо. А голову и очи и инья частки головныя обдержить. А велми потребно *ест* на отворение жилъ всих частокъ телесных окроме головных частей всих. Того дня ничего голове не чини. Коли *ест* Лоуна во Овене лихо *ест* мыти голова. Боуди же ведомо коли в том знаменїи до лазни пойдешь не вымываи собе оуши или волосовъ не режь. А в том знамени *ест* добро из роук поустити кровь. И тако же вси оучинки почати добро которое хочешь борзо кончати. А лихо *ест* голова голити. А жену привести лихо. А дом або город основати лихо. А лихо каждый листъ на свою потебя описати або оу кого братии. Иже Овен дивно знамя велми яко же мистръ молвить. Овенъ оугоденъ але и не вгоден. А лекарства негодится поживати. А дитя к нем коли родится боудеть здорово, а волосата.

Юнецъ *ест* знамянье среднее¹⁸. Добро *ест* семена каждое сеяти и винницы садити и резати иже древо борзо плод дасть. А долго велми стоять. Добро *ест* дом ставити и женоу поняти. Каждое дело добро [75 адв.] починати, а што коли жадешь имети стално а вечно. А лихо *ест* шию и перси лечити. Тако же лихо битвя починати и на воинуо выити. Тако же лихо *ест* поут почати и каждое дело, что хочешь борзо чинити и полонити. А дитя в нем нарожано будеть нестатокъ, а вельми лих розумом.

Близнецъ *ест* знамя тепло, а ветрено¹⁹. В том знамени добро *ест* во прїязнь заходитися и тако же межи граничными котороватися. А любо-во чистую прїязнь записатися. А сватовъство почати, але не кон(ч)ати. Добро *ест* валкоу почати и на битвя поити. Лихо *ест* лекарство поживати и кровь из мышок поускати²⁰. Родится забытие. А кров на тых местах оучинить ниць роуце. А Б(о)же рачь оуховат и д(о)роги смрити. Час даеть теплыми, а вилгкы а ветръ поникъ. А дитя в нем родится весель, а гневливъ, а каждому верить.

Рак знамя волгко, а студено, водно²¹. В том знамении добро *ест* дорога на полд(е)нь почати. А любои до тых сторонъ на торговлю поити и все почати што коли *от* воды любо *от* земли яко же ставъ, а любо сажевкоу. А велми добро *ест* лекарство поживати и Луна в домоу своем.

¹⁷ На палях: 1.

¹⁸ На палях: 2 Бык.

¹⁹ На палях: 3.

²⁰ На палях: Не пускает крови з мышок тое планеты.

²¹ На палях: 4.

Добро *ест* все учинити, а любо почати которым речамъ жадаеш конца перешлого тако ся становить. Лихо *ест* лечити перси, а дом ставити, починати о сватовъстве и в дом входить, а любо на которое держание наехати и каждая что хочеш чисто [77] имети. А дитя в нем родится иматъ очи малы с порушением, а оубог.

Левъ знамя тепло и сухо²². В том знаменіи добро *ест* речь говорити с королем и кн(я)зем и великим людем и чинити что *ест* от огня. А добро *ест* основати дом або город, а любо выити в них, або купити, або выменити и почати сватовъство и кон(ч)ати. Лихо *ест* долгое дело починати, а новое портище положите на себе або изгнует або ся в нем разнеможеть, або *отниметь* квалтом. Лихо *ест* лекаръство починати и не воздержитъ. А лихо лечити с(е)рдце и желоудок и всю ноутрь. Час даеть горячи и соухии. А дитя в нем родится бядет крепко, и красно, и гневливо.

Д(е)ва *ест* знамя стядено²³, держитъ ноутрь и сведетво его. В том знаменіи добро древо присадити и винницы и каждую речь сеяти и садити. А лихо *ест* женоу привести. А коли девка и она неплодна боудет²⁴. А лихо *ест* на торговлю поити. Лечити ноутрь лихо *ест*. Час есть студеныи а ветрь близко земли, а облака бяжать по воздуху без воды або с малою водою. А за певно коли Девка держитъ Лоуну жоны не приводит. А дитя в нем нарощеное ставно а дачно.

Яремъ есть знамя²⁵ горячее, а волгко. А в том знаменіи добро есть поуть на восход почати. А до тых сторонъ на коуплю поити. Добро *ест* кровъ поустити и все почати, которое речи конца борзох. Час даеть горячъ²⁶, а волгкии, ветрь покоииныи. А дитя в нем нарощеное боудет ни оуб(о)го, ни б(о)гатъ, будоуть его люди миловати.

Скорпиос *ест* знаме стоудзено²⁷ [77 адв.] а волгко, а водно. В том знаменіи смотри што добро почати або оучинити, иже тогды *ест* Луна в фоуртуноу. Тогды стережися оу соуднена воду поуститися и домашнега перевоза. Скорпиос держитъ часткы под поупом. Лихо рана оправляти²⁸. Так же дорога почень варуися см(е)рти. А дитя в нем родится гневно, а волосы тольстыи.

Козеиросъ знамя *ест* стоудзено²⁹, а соухо. В том знаменіи добро *ест* всадить в землю и оурезывати леторасли винницам и все чинити,

²² На палях: 5.

²³ На палях: 6.

²⁴ Коли девку поимет то не ты детей мет не будет.

²⁵ На палях: 7.

²⁶ На палях: жадаеш.

²⁷ На палях: 8.

²⁸ Маецца на ўвазе, што дрэнна праводзіць хірургічныя аперацыі.

²⁹ На палях: 9.

что хочешь борзо кончати. А лихо *ест* поут почати, а жоноу привести, а лекарство поживать, а город або дом основати, а на держанье наехати. Час дасть студеныи, а сухи, а облака на воздоусе без воды, а ветеръ близ земли. А лихо *ест* много пити. А добро *ест* ещѣки але немного. А дитя в нем нарожаное боудеть невелико возрасту, а весело, а *от* всих людей миловано будеть.

Стрелець *ест* знамя горяче³⁰, а сухо, а огненно. В том знаменїи до межь людми записати и приятельство заложити, добро все чинити, што держит рада. А кровь пущати. А женоу аще поимеешь не бядеть ти послушна. А добро *ест* до лазни ходити. А лихо *ест* чинити что *от* воды, а *от* земли будет. И тело лечити. А дитя в нем роженое боудеть черно, а возрасту високоз(о), а прудко, а долго живеть.

Водник *ест* знамя тепло³¹, а волгко. Добро *ест* в дом выити и тако дом основати и кровь поустити и тако же на каждую речь почати, которому делуу хочеш конца борзо. Оузяти што изломленного, али ся оу ч(е)л(ове)ка изломить³².

Спіс літаратуры

- Abū Maʿšār. 2019. *The Great Introduction to Astrology*. Ed. and transl. Ch. Burnett, K. Yamamoto. Leiden-Boston: Brill.
- Aristotel'. 1983. *Sočineniâ*. Т. 3. Red. I.D. Rožanskij. Moskva: Mysl' [Аристотель. 1983. *Сочинения*. Т. 3. Ред. И.Д. Рожанский. Москва: Мысль].
- Bober Harry. 1948. *The Zodiacal Miniatura of the Tres Riches heures of the Duke of Berry: Its Sources Meanings*. "Journal of the Warburg and Courtauld Institutes" vol. 11: 1–34.
- Bouché-Leclercq Auguste. 1899. *L'Astrologie grecque*. Paris: E. Lerous.
- Brennan Chris. 2017. *Hellenistic astrology: the study of fate and fortune*. Denver: Amor Fati.
- Chardonnens László Sándor. 2007. *Anglo-Saxon Prognostics, 900–1100: Study and Texts*, Leiden: Brill.
- Dorotheus of Sidon. 2005. *Carmen Astrologicum*. Tr. D. Pingree. Abingdon, MD: Astrology Classics.
- Förster Max. 1944. *Vom Fortleben antiker Sammelunare im englischen und in anderen Volkssprachen*. "Anglia" № 67/68: 1–171.
- Geller Markham J. 2014. *Melothesia in Babylonia. Medicine, Magic, and Astrology in the Ancient Near East*. Boston–Berlin–Munich: De Gruyter.
- Grove Timothy Paul. 2020. *Christ Came Forth from India: Georgian Astrological Texts of the 17th, 18th and 19th Centuries*. Leden: Brill U Schoningh.
- Heiduk Matthias, Herbers Klaus, Lehner Hans-Christian. 2012. *Astrology in the Early Byzantine Empire and the Anti-Astrology Stance of the Church Fathers*. "European Journal of Science and Theology". vol 8. № 2: 7–24.

³⁰ На палях: 10.

³¹ На палях: 11.

³² На гэтым тэкст лунніка заканчваецца. Сэнс апошняй фразы: калі будзе пералом, дык хутка зрасцецца.

- Kürbis Brygita. 1981. *O inspiracji okultystycznej w średniowiecznej wizji dziejów*. W: *Świadomość historyczna Polaków: problemy i metody badawcze*. Red. J. Topolski. Łódź: Wydaw. Łódzkie: 73–153.
- Lloyd Geoffrey Ernest Richard. 1968. *Aristotle: The Growth and Structure of His Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manilii Marci. 1551. *Astronomicon*. Lugduni.
- Means Laurel. 1992. *Electionary, Lunary, Destinary, and Questionary: Toward Defining Categories of Middle English Prognostic Material*. "Studies in Philology". vol. 89. № 4: 377–385.
- Mendes Jefferson de Albuquerque. 2018. *Imago Signorum: A doutrina do homem microcosmo nas ilustrações médico-astroológicas entre os séculos XIV e XV*. Dissertação (Mestrado em Artes e Cultura Contemporânea). Rio de Janeiro: Instituto de Artes.
- Naënkо Galina. 2016. *Ukraïns'kij spisok astrologičnih statej XVII stolittâ*. U: *Ukraïns'ke nebo 2: Studii nad istoriëu astronomii v Ukraïni*. Zbirnik naukovih prac'. L'viv. [Наєнко Галина. 2016. *Український список астрологічних статей XVII століття*. У: *Українське небо 2: Студії над історією астрономії в Україні*. Збірник наукових праць. Львів: 448–458].
- Navukova-dasledčy addzel Knigaznaŭstva nacyânal'naj bibliôtêki Belarusi. НББ № 091/276К [Навукова-даследчы аддзел кнігазнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, НББ № 091/276К].
- Nazarova Larisa. 2002. *Meditsinskaâ astrologiâ*. Moskva: Mir Uranii. [Назарова Лариса. 2002. *Медицинская астрология*. Москва: Мир Урании].
- Parathanassiou Maria. 1999. *Iatromathematica (Medical Astrology) in Late Antiquity and the Byzantine Period*. "Medicina nei Secoli". XI/2: 291–322.
- Peretц Vladimir. 1901. *Materialy k istorii apokrifa i legendy*. T. 2. Sankt-Peterburg. [Перетц Владимир. 1901. *Материалы к истории апокрифа и легенды*. Т. 2. Санкт-Петербург].
- Robson Viv'en. 2003. *Èlektivnaâ astrologiâ*. Moskva: Mir Uranii [Робсон Вивьен. 2003. *Элективная астрология*. Москва: Мир Урании].
- Rossijskaâ gosudarstvennaâ biblioteka, f. 272, № 208 [Российская государственная библиотека, ф. 272, № 208].
- Šepel' Mihail. 2004. *Metody prognozirovaniâ riska razvitiâ travmatičeskogo osteomieliita nižnej čelûsti*. Avtoref. dis. na soisk. učen. step. k.m.n.: spets. 14.00.21. Moskva [Шепель Михаил. 2004. *Методы прогнозирования риска развития травматического остеомиелита нижней челюсти*: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.м.н.: спец. 14.00.21. Москва].
- Skvarčëŭski Dzmitryj. 2015. *Lunniki ŭ rukapisnym zborniku XVI st. z bibliôtêki Suprasl'skaga Blagaveščanskaga manastyra*. U: *Materyâly XI Mižnarodnyh knigaznaŭčŭh čytannâŭ «Kniznaâkul'tura Belarusi XI pačatku XX st.»*, Minsk, 16–17 krasavika 2015 g. Rêdkal.: R.S. Matul'ski i inš. Minsk [Скварчэўскі Дзмітрый. 2015. *Луннікі ў рукапісным зборніку XVI ст. з бібліятэкі Супрасльскага Благавешчанскага манастыра*. У: *Матэрыялы XI Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў "Кніжная культура Беларусі XI пачатку XX ст."*, Мінск, 16–17 красавіка 2015 г. Рэдкал.: Р.С. Матульскі і інш. Мінск: 89–94].
- Svenberg Emanuel. 1963. *Lunaria et zodiologia Latina*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Sliž Natallâ. 2021. *Astralagičnyâ vedy pra svâcila i planety ŭ Rukapisu suprasl'skaga manastyra*. „Białoruskie Zeszyty Historyczne” № 54: 7–45 [Сліж Наталля. 2021. *Астралагічныя веды пра свяціла і планеты ў рукапісу Супрасльскага манастыра*. „Białoruskie Zeszyty Historyczne” № 54: 7–45].
- Sliž Natallâ. 2021a. *Planetnik pačatku 1490-h z rukapisu z Suprasl'skaga manastyra*. "Zdabytki: dakumental'nyâ pomniki na Belarusi". Vyp. 24 [Сліж Наталля. 2021.

- Планетнік пачатку 1490-х з рукапісу з Супрасльскага манастыра. "Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі". Вып. 24: 28–45].*
- Taavitsainen Irma. 1987. *The Identification of Middle English Lunary MSS.* "Neuphilologische Mitteilungen" vol. 88. № 1: 18–26.
- Taavitsainen Irma. 1988. *Middle English Lunaries: A Study of the Genre*, Helsinki: Société Néophilologique.
- Telelis Ioannis G. 2021. *Traditions and Practices in the Medieval Eastern Christian World.* In: *Prognostication in the Medieval World*. Vol. 1. Ed. M. Heiduk, K. Herbers and H.-Ch. Lehner in collaboration with A. Bar-Levav, Ch. Burnett, M. Grunbart and P.G. Schmidl. Berlin–Boston: 665–686.
- Weinstock Stefan. 1949. *Lunar Mansions and Early Calendars*, "The Journal of Hellenic Studies". vol. 69: 48–69.

STRESZCZENIE: Kalendarze księżycowe od dawna są przedmiotem badań w historiografii światowej. W artykule zwraca się uwagę na dwa zodiakalne kalendarze księżycowe oraz na cechy ich treści. Wchodzą one w skład Kodeksu supraskiego, wraz z innymi tekstami astrologicznymi. Zodiakalny kalendarz księżycowy jest prognozykiem opartym na pozycji Księżyca w znaku zodiaku. Udziela porad w sprawach medycznych i życia codziennego. Kalendarz księżycowy odnosi się do popularnej literatury astrologicznej, nie wymaga poważnej wiedzy specjalistycznej, jest łatwy do zrozumienia nie tylko przez astrologów. Tego rodzaju źródła rozpowszechniły się w Babilonie, starożytnej Grecji, Cesarstwie Bizantyjskim, średniowiecznej Europie i Anglii. Takie kalendarze księżycowe przyszedł do Wielkiego Księstwa Litewskiego z Cesarstwa Bizantyjskiego.

SŁOWA KLUCZOWE: zodiakalne kalendarze księżycowe, Kodeks supaski, Wielkie Księstwo Litewskie.

АНАТАЦЫЯ: Календары Месяца даўно з’яўляюцца прадметам даследавання ў сусветнай гістарыяграфіі. У дадзенай працы звяртаецца ўвага на два задзякальныя луннікі, асабліва іх зместу. Яны ўваходзяць у склад Супрасльскага рукапісу, разам з іншымі астралагічнымі тэкстамі. Задзякальны луннік – гэта прагностык, у аснову якога пакладзена становішча Месяца ў знаку задзяку. Асноўная ўвага ў ім надаецца парадам у медычных справах і штодзённым жыццям. Луннікі адносяцца да папулярнай астралагічнай літаратуры, не патрабуюць сур’ёзных спецыяльных ведаў, даступны для разумення не толькі астралагаў. Гэты від крыніц меў распаўсюджанне ў Вавілоне, Старажытнай Грэцыі, Візантыйскай Імперыі, сярэднявечнай Еўропе і Англіі. Дададзеныя луннікі прыйшлі ў ВКЛ з Візантыі.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: задзякальны луннік, Супрасльскі рукапіс, Вялікае Княства Літоўскае.

Data przesłania artykułu: 30.05.2022

Data akceptacji artykułu: 05.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Natallia Slizh / Наталля Сліж – Włochy, Europejski Instytut Uniwersytecki, Zakład Historii i Cywilizacji; dr, docent; Stypendystka Fernanda Baudela; specjalność naukowa: historia Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVIII w.; zainteresowania naukowe:

historia ślubu szlacheckiego, rodziny szlacheckiej, historia Grodna, historia astrologii w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVIII w.

Adres: Zakład Historii i Cywilizacji, Villa Salvati, Via Bolognese 156, 50139 Florencja, Włochy.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Сліж Наталля. 2021. *Астралагічныя веды пра свяціла і планеты ў рукапісу Супрасльскага манастыра*. „Białoruskie Zeszyty Historyczne” nr 54: 7–45.
2. Сліж Наталля. 2021. *Гародня падчас вайны Маскоўскай дзяржавы з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг.* “Zeszyty naukowe Wyższej Szkowły Kadr Menedżerskich”. Z. 7: 191–204.
3. Сліж Наталля. 2021. *Планетнік пачатку 1490-х з рукапісу з Супрасльскага манастыра*. “Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі”. Вып. 24.
4. Сліж Наталля. 2021. *Праца гарадзенскага магістрата ў другой палове XVII ст.* “Przegląd Środkowo-Wschodni” № 6: 31–53.
5. Сліж Наталля. 2022. *Рукапіс Барталамея Вышамерскага другой паловы XVII ст. як прыклад дзейнасці правінцыйнага святара*. У: *Lekarz i duchowny na prowincji*. Częstochowa 2022.

Анатоль Трафімчык / Anatol Trafimchyk

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Беларусь /

National Academy of Sciences of Belarus, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7246-3870>

e-mail: anatol1976@gmail.com

Этнічная карціна радзімы ў творчасці Артура Бартэlsa

The ethnic picture of the Homeland in the works of Arthur Bartels

Etniczny obraz ojczyzny w twórczości Artura Bartelsa

ABSTRACT: The writer and artist Arthur Bartels (1818–1885) left enough reflections in his works to recreate a picture of his ethnic views on his homeland. He recognized Poland as his native state, but from the context it follows that the Polish-Lithuanian Commonwealth was meant. Despite this, A. Bartels considered Lithuania (in the historical sense of this concept) his homeland. He had not yet come to a national understanding of the European peoples and, above all, of his motherland. However, it is noteworthy that he was approaching it: the combination of Lithuania, White Russia and Paliessie in unity is evidence of this. This can be traced in his literary works. But at the same time there is no homogeneity in A. Bartels' perception of ethno-national processes. Great Litvinism is manifested by him in works written more for himself (primarily poems), and in his homeland. Explicit Polishness is expressed in poems (which were made public), especially in the final, already Krakow, period of life.

KEYWORDS: motherland, ethnic, national, Lithuania, Poland, regions, works.

Польскамоўны пісьменнік, мастак, артыст Артур Бартэльс (1818–1885) пакінуў у творах розных відаў мастацтва нямала матэрыялу на тэму этнічнага вызначэння сваёй роднай старонкі. Маём на ўвазе менавіта этнічны аспект, але не нацыянальны. Хоць на Захадзе тым часам ужо завяршаўся працэс фармавання нацый у мадэрным разуменні, на Беларусі такія працэсы адно зараджаліся і доўга выспеліся.

Родным кутом творца лічыў вёску Дзяніскавічы Слуцкага павета. Там ён бываў нячаста. Яшчэ ў дзяцінстве паехаў вучыцца ў варшаўскую гімназію. Пасля атрымліваў адуцыю ў Парыжы, дзе бываў і пазней.

Да таго часу, як сталі раскрывацца пісьменніцкія здольнасці А. Бартэльса, ён пабачыў шмат краін. Адразу скажам, што нягледзячы на тое, што А. Бартэльс некаторы час правёў у Францыі, народ якой ужо сфармаваўся як нацыя, ён, як і большасць прадстаўнікоў шляхецкага стану гістарычнай Літвы сярэдзіны XIX ст., узяўца да катэгорыі нацыянальнасці не здолеў і працягваў мысліць даўнейшымі, этнічнымі, меркамі.

Перш чым разгледзець яго канцэпцыю ідэнтыфікацыі народанасельніцтва (і асабістай у тым ліку), варта сказаць, што яна таксама не будзе адназначнай і аднастайнай. У сярэдзіне XIX ст. Паўночна-Заходні край варта разглядаць у дамадэрных этнічных катэгорыях. Этнічная свядомасць А. Бартэльса фармавалася пад уздзеяннем жыццёвых фактараў.

А. Бартэльс належаў да дробнапамеснай шляхты. Яго роднымі мясцінамі сталі, апроча Дзяніскавіч і Радзівілімонтаў, што пад Клецкам, мясціны над ракой Бярэзінай каля Барысава, губернскія гарады Мінск і Вільня, куток ля мястэчка Біржы, якое цяпер уваходзіць у склад Літвы.

Пэўны сацыяльны статус абумоўліваў і тыповасць этнічных рэфлексій. Аднак нягледзячы на стандартнасць для таго часу поглядаў А. Бартэльса, яны заслугоўваюць больш пільнай увагі. Індывідуальнасць лёсаў прыносіла і некаторыя асаблівасці.

Самым раннім з нам вядомых слядоў этнічнага маркіравання з'яўляецца нявыдадзены альбом *Tytu litewskie (Літоўскія тыты)*. У яго ўвайшлі 54 малюнкi (1847–1870 гг.). Прадстаўлены выявы самых розных катэгорый тагачаснага грамадства: вяскоўцы, жабракі, паляўнічыя, рэлігійныя служкі, вучні, чыноўнікі, вайскоўцы, жыды. Але ўсіх іх аб'ядноўвае зямля, на якой яны жылі. Даследчык Уладзімір Рынкевіч прааналізаваў мастацкія асаблівасці твораў [гл.: Рынкевіч 2013: 13–21]. Тэматыку *Літоўскіх тытаў* А. Бартэльс распрацоўваў і пазней. Прычым, тыя малюнкi таксама не былі выдадзены, але захаваліся ў адным асобніку. Паказальна, што сярод іх знаходзяцца і акцэнтавана "літоўскія" подпісы: *Мудрасці Статута Літоўскага, Дудар літоўскі на Русі, Бортнік на Русі Літоўскай* і інш. Як падкрэслівае У. Рынкевіч,

галоўным крытэрыем адбору персанажаў для сваіх работ мастак лічыў сацыяльную і індывідуальную выразнасць тыпажу, якая вылучала яго са шматалічнага людскога мора. <...> Подпісы да замалёвак рабіліся часткова на польскай, часткова на французскай мовах, але змест заўсёды заставаўся беларускім [Рынкевіч 2013: 15, 20].

Пераклікаюцца з *Літоўскімі тыпамі* тры альбомы графічных малюнкаў, прычым сюжэтна складзеныя, з дасціпнымі каментарамі, – іх можна расцаніць як свайго роду Graphic novel / графічны раман: *Łapigrosze, Pan Atanazy Skorupa, Pan Eugeniusz*. Яны былі аб'яднаны

агульнай назвай *Album wileński* (1858). Апрача іх, шэраг альбомаў застаўся неапублікаваны [гл.: Рынкевіч 2013: 21–23]. Праўда, у названых выданнях ідэйныя акцэнтны былі ссунуты з аспектаў этнічных у бок агульначалавечай маралі. Тым не менш, месцам дзеяння ў іх пазначана Літва. Пры параўнанні (часцей шырока кантэкстуальным) тагачасных Польшчы і Літвы мастак аддае перавагу апошняй. Пры гэтым пару разоў успамінае і старапольскія цноты як станоўчыя рысы літоўскіх шляхціцаў [Bartels (1858b): 1]. У якасці прыкладу прывядзём характарыстычныя для нашага выпадку развагі пана Эўгеніюша:

Posiadam gdzieś na Litwie bogatego i starego wuja, nie bezdzietnego, niestety! Ten mi pomoże. <...> Nie podobna żeby staropolski szlachciz odmówił swej pomocy krewnemu w tenczas, gdy jest tak gościnnym dla obcych [Bartels (1858c): 1].

Апрача часта разгорнутых каментароў да малюнкаў, з этнічнага пункту гледжання ўяўляе цікавасць выкананая ў адвольным ключы, стылізаваным пад іншыя шаржаваныя работы, мапа, на якой мастак змясціў, бадай, цалкам Літву. Межаў краю не пазначана, за выключэннем паўднёвага боку. Паказальна, што Пінск і Брэст мастак пакідае на тэрыторыі сваёй радзімы. На поўдзень ад іх ляжыць Украіна. Разуменне паўднёвай мяжы з Украінай прыкладна супадае з сённяшнім становішчам [гл.: Bartels (1858a): 8].

Тым часам А. Бартэльс стала жыў на гістарычнай Літве. Таму не дзіва, што яго свядомасць адно ўзмацнялася ў кірунку ліцвінскасці. Гэтая тэндэнцыя ўсё часцей адбіваецца на літаратурных творах, якіх з цягам часу А. Бартэльс піша ўсё больш і больш. Аднак аўтар не спяшаўся з іх публікацыяй.

У 1859 г. усё ж выйшла адна кніга А. Бартэльса. Гэтым разам ён выступіў у ролі драматурга, апублікаваўшы ў Вільні пад адной вокладкай любоўную драму *Serce brata* (*Сэрца брата*) і камедыю ў адным акце *Niewiniątko* (*Цнатліўка*). На Літве, паводле п'есы *Serce brata*, захаваліся высакародныя стасункі паміж людзьмі. Зусім у іншым святле адлюстраваны ўзаемаадносіны шляхты ў Варшаве (аднаактоўка *Niewiniątko*).

Паказальна, што ў п'есах, дзе падзеі адбываюцца на Літве, героі пастаянна згадваюць Варшаву і Кракаў. Гэта гаворыць аб успрыманні земляў былое Рэчы Паспалітае як адзінай культурнай прасторы. У той жа час Мінска з імі ў адным кантэксце не сустракалася, хоць аўтар некаторы час жыў непадалёк ад гэтага губернскага горада.

У 1859 г. А. Бартэльс піша верш *Miłość ojczyzny* (*Любоў да айчыны*). У ім праз форму папулярнай у той час гутаркі-гавэндзы пералічваюцца рэгіёны сучасных Польшчы, Украіны, Літвы і Беларусі – былой Рэчы

Паспалітай. У зачыне пачуццё патрыятызму распаўсюджваецца на максімальна шырокую геаграфію, паслядоўна звужаючыся да мікрарэгіянальнага лапіка. Так, пачынаецца твор з разумення радзімы, дзе ўсе палякі, якія любяць Айчыну:

Ma być u nas sens jaki, ma być jedność jaka,
Každy grywać chce rolę dobrego polaka,
Każden kocha ojczyznę...

[Bartels 1888: 6].

Аднак пры дэталізацыі высвятляецца, што роднасці паміж рознымі этнічнымі абласцямі колішняй Рэчы Паспалітай не існуе. У першую чаргу адбываецца “адцуранне” якраз ад той часткі этнічнай Польшчы, дзе размешчана сталіца – Варшава:

Ale, nie ma co mówić, kaźden Polskę kocha.
Tymczasem proszę bliżej posłuchać kaźdego:
– Pan lubisz Koroniarzy? – Nie lubię... – Dlaczego?
– Bo to ślepe Mazury, rej im wodzić chce się...

[Bartels 1888: 6].

Далей крытычная ўвага скіроўваецца на жыхароў іншага рэгіёна са старажытным, высокакультурным цэнтрам заходняй Польшчы:

– Ale Wielkopole? – At, Wielkopole
Tak między nami mówiąc, czort wie co z nich panie,
Więcej już pachną Niemcem, niżli Słowianinem,
Gdzietam im, dobrodzieju, równać się z Litwinem.

[Bartels 1888: 6].

Як бачым, лірычны герой тут выяўляе не толькі пачуцці непрымання пэўных этнічных абласцей, але і свае прыярытэты, указваючы пры гэтым на Літву, што, натуральна, наводзіць на думку пра прыналежнасць яго да апошняй, нават калі чытач не будзе ведаць біяграфіі аўтара.

Следам пад крытычны прыцэл трапляюць правінцыі сучаснай Украіны: Галіцыя, Валынь, Падолле, Украіна. Ніжэй настае чарга Жмудзі. Асобна звернем увагу, што ў гэты шэраг трапляе і Белая Русь:

– Więc i Białorusini? – Nie gadaj pan wcale, –
Tam już ani źdźbła Polski, czyściutkie Moskale...

[Bartels 1888: 7].

У выніку быццам бы робіцца выснова, даволі звыклая для носьбіта так званага ліцвінскага патрыятызму:

– A więc zostaje tylko Litwa nasza droga,
Kraina wypieszczona przez ludzi i Boga.
[Bartels 1888: 7].

Ды на этнічнай дыферэнцыяцыі А. Бартэльс не спыняецца – і ўзіраецца больш пільна ў родны край. Як аказваецца, і Літва распадаецца, драбніцца на асобныя раёны. Іх пералік мае характар спарадычных і фармальны. Відавочна, задачай з’яўлялася акрэсленне ўсебаковых куточкаў Літвы – ад Вільні да Палесся. Урэшце ракурс звужаецца да той старонкі, дзе жыве сам аўтар. Ёй даецца нібыта безумоўна станоўчая характарыстыка:

– Jednak słyszałem Słuckie? – Oho, ho, ho, Słuckie
I te co od Nieświeża jeszcze Nowogródzkie.
No, to panie kraj piękny, nie ma co powiedzieć,
Proszę pana przyjechać i u nas posiedzieć.
Co to panie za ludzie, jaki pogląd zdrowy,
Jakie serca porządne, jakie panie głowy,
Jakie to gospodarstwa, nad ludem opieka,
Jak pięknie zrozumiana jest godność człowieka,
Jak wyrobione wszędzie publiczne jest zdanie,
Jaka cywilizacja, jakie wychowanie,
Jakie cnoty domowe, patriotyzm jaki...
[Bartels 1888: 8].

Аднак зноў жа пры большай увазе да жыхароў названай зямлі і тут аказваецца, што насяляецца яна людзьмі не самымі лепшымі, пачынаючы непасрэдна з суседзяў. Атрымліваецца,

Jeden jest tylko człowiek, co istotnie słynie
Z rozumu i nauki, z cnót swych, z swego zdania,
Z wyższości wyobrażeń, oraz wychowania,
Z dojrzałego poglądu na sprawy krajowe,
Człowiek mający serce ogromne i głowę,
Człowiek rzadki, cudowny, dziwny, niewidziany,
Przy którym wszyscy inni są kpy i kapcany,
Człowiek którego uśmiech wart milionów kilka..
A tym wielkim człowiekiem jest... jeden on tylko...
[Bartels 1888: 9].

Аўтар твора не проста крытыкуе падобную рэцэпцыю радзімы:

Tak że pojąć nie można dla jakiej przyczyny
Pragnie zawsze Ojczyzny od Odry do Dźwiny,
Kiedy jego ojczyzna kończy się tymczasem
O dwanaście wiorst drogi pod sąsiada lasem...
<...>

Patryjotyzm, co wczora był prowincjonalnym,
Dzisiaj zrana gubernskim, w wieczór parafialnym...
[Bartels 1888: 9–10].

Паводле гэтага верша А. Бартэльса, радзімай у шырокім сэнсе з’яўляецца тэрыторыя былой Рэчы Паспалітай. Аўтар ставіць пытанне пра ўзнiкненне народа менавіта ў гэтых межах:

Dojdziemy kiedykolwiek, byśmy, chociaż w dali,
Nietylko że narodem, lecz ludźmi się stali.
[Bartels 1888: 10].

Аднак ужо ў разгледжаным творы адчужэнне героя-ліцвіна пачынаецца стасоўна этнічных польскіх зямель. Толькі ён пакуль не прыходзіць да ўсведамлення адзінства тэрыторыі ўжо ў недалёкай будучыні Беларусі (такая рэцэпцыя ў А. Бартэльса выявіцца пазней). Тым не менш, як заўважае даследчыца Наталля Бахановіч,

штораз аказваюцца марнымі намаганні лірычнага героя твора скіраваць субяседніка да думкі, што самыя лепшыя тэрыторыі – прасторы Літвы і Белай Русі і што іменна там жывуць не толькі самыя добрыя і мудрыя, але і, як вынік, забяспечаныя людзі [Бахановіч 2019: 127].

Прычым ідэйна-мастацкая скіраванасць верша *Miłość ojczyzny* сведчыць, што з боку паэта атаясамленне розных куткоў гістарычнай Літвы і Белай Русі, іх інтэграванне з перспекывай адзінай краіны было не проста прадчуваннем, а, хутчэй, жаданнем і спробай паскорыць яго рэалізацыю, аказаўшы сваёй творчасцю ўздзеянне на духоўнае аблічча сучасніка. Робіцца выснова:

Мяркуючы па дадзеным творы, а таксама іншых, ды і ўсёй беларуска-літоўскай плыні ў польскамоўнай літаратуры Старажытнага і Новага часоў, насельніцтва Рэчы Паспалітай ніколі не адчувала сябе адзіным цэлым і пры кожным зручным моманце падкрэслівала ўласныя рэгіянальныя адрозненні [Бахановіч 2019: 130].

“Парэгіянальнай” дыферэнцыяцыяй Рэчы Паспалітай А. Бартэльс не абмяжоўваецца. У яго творах можна прасачыць і бачанне вузейшых за этнічныя землі лапікаў, звычайна з арыентацыяй на тагачасны адміністрацыйны падзел. Так, у вышэй цытаваным вершы *Miłość ojczyzny* паэтам вычляняюцца “староны” Мазырская і Пінская, Ігуменская і Барысаўская... У Мінскай губерні існавалі дакладна такія ж паветы. Варта звярнуць увагу, што на час напісання верша родная мясцовасць А. Бартэльса ўваходзіла ў склад Слуцкага павета. Пасля ўтварэння валасцей вёска Дзяніскавічы спачатку стане адміністрацыйным цэнтрам такой

адзінкі, які неўзабаве будзе перанесены ў вёску Вялікія Круговічы. Між тым, названыя паселішчы, нягледзячы на іх геаграфічную блізкасць (пяць кіламетраў напрасткі праз лес), адносіліся да розных беларускіх субкультур: першая – да Случчыны, другая – да Клецчыны ці (шырэй) Навагрудчыны [Трафімчык, Чабатарэнка 2005: 144]. Цікава, што А. Бартэльс ужо тады арганічна палучае міжрэгіянальнае памежжа. Хоць не звяртае ўвагі на наступны гістарычны факт: у сярэдзіне XIX ст. улады праводзілі свайго роду перапіс, вынікам якога сталі “Прыходскія спісы”. У выпадку з мясцовасцю, якая ўвойдзе праз колькі гадоў у Круговіцкую воласць, дадзеныя аказаліся даволі незвычайнымі. Этнолаг Павел Церашковіч піша пра паласу, якую насялялі гэтак званыя чарнарусы. Паласа цягнулася ад Гарадзі на поўдзень, праз Клецк і Сіняўку да Агарэвічаў, Круговічаў, Лактышоў і Дзяніскавіч. Да названага этнічнага наймення былі аднесены каля 19 тысяч чалавек. Зрэшты, яны практычна не адрозніваліся ад беларусаў. П. Церашковіч вылучае асабістую гіпотэзу: тая паласа засталася як след ад колішняй мяжы Белай і Чорнай Русі [Терешкович 2004: 85]. Апошняя знаходзілася галоўным чынам на тэрыторыі сучаснай Гродзенскай вобласці і на ўсходзе якраз даходзіла да акрэсленай паласы. Калі развіваць гэтае меркаванне (з улікам вышэйадзначанай субкультурнасці рэгіёна і яго падзелу Круговіцкай воласці на Клецчыну і Случчыну), можна цалкам дапусціць наяўнасць у недалёкім мінулым гэтакай мяжы (адзначым, што ў якасці адміністрацыйных адзінак Клецкае і Слуцкае княствы праіснавалі да канца XVIII ст.). А. Бартэльс, аднак, не звяртае ўвагі на прысутнасць “чарнарусаў” у яго мясцовасці, хоць яны існавалі ў той час, калі там бываў паэт.

Адказаць на пытанне, ці сапраўды падзяляе аўтар сфармуляванае ў гэтым вершы бачанне радзімы ў межах Рэчы Паспалітай, дапаможа аналіз яго іншых твораў: успрыманне А. Бартэльсам этнічна-нацыянальных працэсаў на землях ВКЛ на карысць тэндэнцыі да польскасці не пацвярджаецца. Гэта прасочваецца ўжо ў творах, напісаных праз пару гадоў пасля верша *Miłość ojczyzny* – у паэмах *Deniskowicze* (люты 1862 г.) [Barthels 1878b: 148–151] і – асабліва – *Tydzień poleski* (прыкладна ў той жа час) [Barthels 1878a: 29]. Калі першы твор – цалкам лірычны і сфакусаваны на малой радзіме аўтара, дык другі, эпічны ў сваёй аснове, аздоблены шматлікімі лірычнымі і філасофскімі адступленнямі, дзе адводзіцца месца і тэме любай сэрцу Айчыны – Літвы. Толькі яе назва згадваецца дзевяць разоў, прыналежны ад наймення прыметнік “літоўскі” – чатыры разы і яшчэ пятнаццаць разоў фігуруюць насельнікі краю – ліцвіны. Паказальным тут з’яўляецца XVIII раздзел, які пачынаецца з радка “Oj nie masz, nie masz, jak Litwa nasza!”. Пабудаваны ён, як і верш *Miłość ojczyzny*, на параўнаннях – гэтым разам пераваг,

прынамсі, прыроднага характару, перад іншымі краямі колішняй Рэчы Паспалітай. Сярод іх фігуруюць і назвы з папярэдняга верша: Карона, Украіна, Падолле...

Może być człowiek pełen wziętości —
Litwin mu pewno nie pozazdrości!
[Barthels 1883: 32].

Аўтар захапляецца роднай краінай, час ад часу падкрэсліваючы паэтычнымі сродкамі яе пекнату:

Tymczasem słońce wschodzi, i gdy z jednej cienie
Z drugiej strony już światła leją się strumienie,
A słońce tem piękniejsze, że w złota powodzi,
Z ciemnej pręgi tych lasów litewskich wychodzi,
Tak, że człek mimowolnie wyszepcze modlitwę
Do Boga za te lasy i tą naszą Litwę.
[Barthels 1883: 16].

Прычым паэт не дае падстаў сумнявацца, што яго радзімай з'яўляецца Літва, за нараджэнне на якой сын яе дзякуе Богу і гонар за якую адчувае кожны ліцвін:

Niech sobie, kto chce, ziemi swej piękność rozgłasza,
Nie masz, nie masz, powtarzam, jak ta Litwa nasza!
I gdy każdemu chlubnie Ojczyzny być synem,
Ja tak Bogu dziękuję, że jestem Litwinem,
Że mi się zróść pozwolił z tym ludem i krajem,
Calem sercem i duszą, mową i zwyczajem.
Oj! żeby tej krainie i dla ludu tego
Niec światlejszej doli, Nieba łaskawszego!
[Barthels 1883: 38].

Паказальна, што А. Бартэльс адчувае генетычную блізкасць Літвы і тых частак, якія неўзабаве інтэгруюцца ў адзіную краіну – Беларусь:

Że zaś koniecznie już to być musi
Na tej pocziwej Litwie i Rusi...
[Barthels 1883: 9].

Пад Руссю маецца на ўвазе, як вынікае з іншых твораў, менавіта Белая Русь. Да гэтых краёў арганічна далучаецца Палессе, пра што пішацца ў адмысловым нарысе пазнейшага часу: „W niedostępnych prawie miejscowościach Polesia i innych częściach Litwy” [Barthels 1878c: 73].

Больш за тое, паэту ўжо нават бачацца контуры незалежнасці Літвы:

Litwo poczcziwa, w lasach twych i błotach,
Jeszcze człek może żywić nieco ducha
Niepodległości...

[Barthels 1883: 67].

Такую выснову робіць улюбёны ў родную старонку аўтар. Між тым, пра польскасць успамінаецца ў паэме толькі адзін раз, ды і то ў іранічнай паляўнічай песні, што пацвярджае пэўнае адчужэнне ад яе:

A my w całym też komplecie
Rżniem po starej modzie
Chórem panie urządzonym,
Po polsku prawdziwie.
To jest wszyscy unisonem.
A każdy fałszywie...

[Barthels 1883: 19].

Тут як бы прысутнічае польская ідэнтыфікацыя свайго асяроддзя. Хоць і не зусім, бо гэта можна ўспрыняць і як параўнанне – іранічнае і нават крыху кплівае. Гэта “пярычка” часам паўтараецца (што сведчыць пра яе невыпадковасць), але трохі іншымі словамі:

Wprawdzie jest kula w torbie, ale co tam po niej,
Jak przyjdzie się z niedźwiedziem spotkać na trzy kroki,
Zanim sięgniesz do torby, już ciebie dogoni,
A nim głos ludzki wydasz, połamię ci boki.
Bo tylko koroniarze poczcziwi dowodzą,
(A może od Francuzów bajkę tę przejęli)
Że niedźwiedzie w ataku na dwóch łapach chodzą.
Bodaj im tak polować, jak oni widzieli!

[Barthels 1883: 62].

У А. Бартэляса, аднак, не сустракаем дакладнай лакалізацыі радзімай краіны – Літвы. Тут на дапамогу карэктна будзе ўзяць разважанні яго вялікага сябра і сваяка Яўстаха Тышкевіча. Апошні з’яўляецца аўтарам кнігі пра Біржы, дзе меў уладанні і дзе з яго ласкі гаспадарыў А. Бартэльс у 1860-я гг. Якраз тады і быў напісаны названы нарыс. У ім аўтар адзначаў: “Birże leżą w Litwie właściwej na pograniczu Żmudzi i Kurlandji” [Tyszkiewicz 1869: 11]. Гэта значыць, у паняцце “Літва” ўключаліся не толькі паўночна-заходнія этнічныя беларускія землі. Прычым зазначалася, што тыя рэгіёны – Жмудзь, Курляндзя (сюды ж уваходзіць Аўкштайтэя) – з’яўляюцца не проста палітычнай Літвой, але якраз яны і ўяўляюць сабой уласна Літву. Працытуем:

Litwa właściwa, to jest: gubernja Wileńska, połowa Grodzieńskiej, uległej znacznie wpływowi sąsiedniej Rusi, znaczna połowa gubernji Kowieńskiej,

kilka powiatów Królestwa Polskiego w gubernji Augustowskiej, i część Pruss graniczących od Niemna z dzisiejszą Litwą. 2) Żmudź składająca się z trzech powiatów: Telszewskiego, Rosieńskiego, Szawelskiego, oraz małej części Kurlandji. 3) Prussy od Królewca do Wisły. 4) Jadźwingi na Podlasiu, około Drohiczyna, obecnie plemie zgasłe. 5) Łotwa i Kurońi zajmujący brzeg morza bałtyckiego aż do Estonji, granicząc na wschód od Pskowian, od Litwy na południe [Tyszkiewicz 1869: 12–13].

Значыць, сучасныя беларускія землі “займелі” літоўскасць толькі пазней. Паводле бачання Я. Тышкевіча, яны сталі „słowiańskiej Litwą” – такое азначэнне прысутнічае крыху далей у нарысе [Tyszkiewicz 1869: 23]. Гэта А. Бартэльсу не магло быць невядомым. Але прыйшоў час, калі змянялася, і пры ўсім відавочным абапіранні на мінуўшчыну А. Бартэльс ужо намацваў шляхі да будучага існавання мадэрных народаў.

Яшчэ больш нацыянальныя контуры акрэсліліся ў выніку паўстання 1863–1864 гг., у якім А. Бартэльс прыняў удзел і пасля якога вымушаны быў значна знізіць сваю сацыяльную актыўнасць, пакуль не асеў канчаткова ў Кракаве, за межамі Расійскай імперыі. Там ён таксама не адчуваўся ад радзімы і паходжання. Як паэт піша ў адным з вершаў (*Hospody pomyluj!*) таго часу,

Zrodzony w powiecie Szuckim,
Wychowany w Nowogródzkim
<...>

Miałem siebie za Litwiną...

[Bartels 1888: 71–76].

Тым не менш, выразна даў знаць пра сябе ўплыў польскага асяродку, у якім па-ранейшаму пераважала мара пра адраджэнне Рэчы Паспалітай “od morza do morza”. А. Бартэльс у сваіх вершах, многія з якіх становіліся песнямі, стаў меней пазіцыянавацца як ліцвін, але больш – як паляк. Канечне, тут назіраецца вяртанне да архаічнага палітычнага разумення: шляхта падзеленай трыма дзяржавамі Рэчы Паспалітай жыла настальгаваннем і марамі пра яе адраджэнне. Да таго ж, у вершах можа мець месца выяўленне думак лірычнага героя, свет якога не абавязкова супадае з аўтарскім, але набліжаны да разумення публікі – рэцыпіентаў твораў. Таксама нельга не заўважыць, што на працягу кракаўскага перыяду А. Бартэльс стасоўна пальшчызны пісаў часцей за ўсё даволі адстаронена (характэрны прыклад – *Piosnka Tadeusza*).

Аднак нельга не адзначыць і наступныя пасажы, якія ўказваюць, што ў душы паэта заставаўся палымным патрыётам не столькі Польшчы, колькі менавіта Літвы. Напрыклад, на адрас першай ён вельмі часта адпускае з’едлівыя выказванні, аналагічна як у вершы *Miłość ojczyzny*.

Так, яшчэ ў адным вершы – *Patryotyzm tanim kosztem* – паэтам робіцца наступнае заключэнне:

nie ma Polaków
Tylko samojedy,
Albo wilki w lesie
Gryzące się wzajem,
I to Polską zwie się
I zwać ma się krajem.
[Bartels 1888: 36].

У сувязі з гэтым важнае значэнне набываюць творы, якія не былі разлічаны на салонна-эстраднае прадстаўленне. Гэта перадусім дзве паляўнічыя паэмы, свайго роду працяг *Tygodnia poleskiego: Zimowe łowy na Litwie* (1879) і *Polowania letnie i jesienne* (1880). У іх паэт апявае родную Літву ў цэлым і яе куточкі – у прыватнасці (прыгадваючы розныя ўрочышчы галоўным чынам Слуцкага павета) [Трафімчык 2022: 287–298], рэгулярна перасыпаючы свой аповед рэгіяналізмамі. Аўтар у паэмах паслядоўна экстрапалюе паняцце “Літва” на землі, якія ў той час яшчэ называліся палескімі і беларускімі:

Możnaż się zatem dziwić panie, że Litwiny
Dziatwa dzikiej Pińszczyzny, Słucka lub Mozyrza...
[Barthels 1880a: 106].

Толькі двойчы сустракаюцца радкі, у якіх назіраецца атаясамленне сабе з палякамі [Barthels 1879a: 7; Barthels 1879b: 122], што можна прызнаць спарадычнымі выпадкамі і, вядома ж, палітычнай рудыментарнасцю.

У эпілогу да паляўнічай эпапеі (так высока ацаніла паэмы крытыка) А. Бартэльс падкрэслівае сваю прыналежнасць да Літвы як да Бацькаўшчыны і жадае ёй лепшай, чым наяўная, долі, верачы ў яе надыход у будучыні:

...Żeby wyszedł przecież w ludzi!
<...>
Dla przyszłości, dla nadziei,
Że ze wzrostem, i że z wiekiem
I on (наш край. – А. Т.) biedny też z kolei
Kiedyś!.. stanie się człowiekiem!
[Barthels 1880b: 138].

Міне яшчэ некалькі дзясяткаў гадоў – і Бартэльсава надзея набудзе Купалава сцверджанне займання беларусамі годнага пасаду між народамі.

Бачанне паэтам XIX ст. інтэграванасці розных этнічных частак будучай Беларусі пацвярджаецца і яго нарысамі (пераважна таксама паляўнічай тэматыкі). Так, у адным з іх (*O niedźwiedziach na Litwie*) невыпадкова ставяцца поруч з літоўскай зямлёю Белая Русь і Палессе [Barthels 1878e: 138]. Прычым у гэтым жа тэксце Палессе выступае ў тым ліку і як частка зямлі, дзе жывуць ліцвіны [Barthels 1878f: 155]. Гэта паўтараецца і ў іншых нарысах – *Książe wojewoda trocki* [Barthels 1878d: 45] і *Kilka słów o Polesiu, Poleszuchach i o polowaniu* [Barthels 1878c: 73]. Хоць зноў жа часам сустракаюцца сцверджанні пра прыналежнасць Літвы да Польшчы [Barthels 1878g: 107]. Але такі падыход не мае акцэнтаванага характару. Ён мог быць больш разлічаны на чытача – умоўнага жыхара кракаўскага ці львоўскага асяродку, які мае настальгію па былой Рэчы Паспалітай.

Польская палітычная думка на працягу XIX ст. выпявала ў бок атаясамлівання польскасці этнічнай і нацыянальнай. Гэта вяло да фармавання тэорый нацыянальнай тэрыторыі і, адпаведна, будучай дзяржавы Польшы з ідэяй праметыізму. Нацыянальнай эвалюцыі такіх этнасаў, як беларусы (тым больш беларусы! Іх бачылі больш адсталымі, чым украінцы, літоўцы), не ўяўлялі. Асабліва тыя, хто знаходзіўся на тэрыторыі этнічнай Польшчы (Варшава, Кракаў, Познань і інш.). З аднаго боку, на землях будучай Беларусі ўжо ішоў працэс станаўлення нацыянальнай аўтэнтычнасці “тутэйшых” (прычым – парадаксальна – запусцілі яго якраз ліцвіны – прыхільнікі той жа “Вялікай Польшчы”). З другога боку, не адчуваючы іманентнай патэнцыйнасці свайго шавінізму, у цэнтрах польскага культурнага і палітычнага жыцця дамінавала канцэпцыя поглядаў на этнасы ВКЛ як негістарычныя феномены [гл.: Eberhardt 2004: 27–80].

Такім чынам А. Бартэльс набліжаўся да нацыянальнага разумення свайго народа. Але не прыйшоў да такога ўсведамлення, якое яшчэ праз пару дзясяткаў гадоў па смерці паэта сфармулюецца ў наступную думку (1904):

Rozejrzyjmy się przede wszystkim na jakim gruncie cała się sprawa toczyła. Litwa, ta Litwa, o której tyle śpiewali wieszczowie nasi, różni się bardzo od innych dzielnic Polski dawnej. Różni się, bo od lat stu całkiem inne przechodzi koleje, ale przede wszystkim różni się etnograficznie, bo zapominać nie trzeba, że mamy tam lud litewski czy białoruski i że lud ten dziś budzić się zaczyna. Rozumieją to dobrze Rosjanie i jeszcze w '63 roku jeden z pierwszych dygnitarzy w Królestwie, patrząc na demonstracje patriotyczne powiedział, że więcej niż Orzeł Biały szkodzi nam Pogoń na chorągwiach naszych [Meysztowicz 2011: 92].

У “кракаўскі” перыяд жыцця (апошні дзясятка гадоў) творчы шлях А. Бартэльса ў аспекце фармавання нацыянальнай тоеснасці аддаліўся ад кірунку развіцця прыгожага пісьменства, запачаткаванага на радзіме творцы, аднак і цалкам не выйшаў з парадыгмы той традыцыі. А. Бартэльс пайшоў іншым шляхам, размінуўся з агульнай тэндэнцыяй у беларускай літаратуры. “Крытычны рэалізм беларускай літаратуры канца XIX ст. быў абмежаваны. У поле зроку пісьменнікаў трапляла толькі вёска” [Гісторыя беларускай літаратуры 1981: 96]. Тым самым падчас “беларускага” перыяду паэт быў бліжэй да суайчыннікаў. У кракаўскі перыяд ступень польскасці ў вершах узрасце. Гэта было выклікана ў тым ліку кан’юнктурай – дзеля папулярнасці ў мясцовай публіцы. Жыццё ў Кракаве само па сабе не магло ў той канкрэтны час не ўзмацніць польскую саматоеснасць паэта (хоць і не разбурыла ліцвінскай асновы яго духа). Затое на створаных для душы паэмах (былі напісаны яшчэ два вялікія вершаваныя творы паляўнічага цыклу) змены ў геаграфіі пражывання практычна не адбіліся.

У гэтым (і не толькі гэтым) сэнсе жыццёвы і творчы шлях А. Бартэльса можна падзяліць на дзве часткі:

1. Да Паўстання 1863–1864 гг.: тады паэт шмат праводзіў часу на радзіме – у розных кутках этнічнай Беларусі (ад Вільні да Дзяніскавіч). У гэты перыяд А. Бартэльс выяўляе ліцвінскі патрыятызм і пэўны рух у кірунку адчужэння ад польскасці;
2. Пасля Паўстання: як актыўны ўдзельнік Паўстання паэт вымушаны быў уцякаць і хавацца ад пераследу, пакуль урэшце не асеў у Кракаве (тады Аўстра-Венгерская імперыя), дзе і памёр. На заключным адрэзку, жывучы ў польскім асяродку, А. Бартэльс вонкава асімілюецца з каранямі, хоць у душы застаецца ліцвінам.

Паказчыкам – не столькі фармавання этнічнага бачання А. Бартэльса, колькі рэпрэзентацыі яго поглядаў – з’яўляецца творчасць:

- у напісаных для душы творах (найперш паэмах і нарысах), нават “кракаўскага” перыяду, назіраецца большая схільнасць да ліцвінскага патрыятызму;
- многія вершы (асабліва “кракаўскага” перыяду), разлічаныя на публікацыю, дэманструюць польскацэнтрычную візію аўтара.

Спіс літаратуры

- Bahanovič Natallâ. 2019. *Imagalagičnyâ “štryhi” Artura Bartel’sa ŭ veršy Lûboŭ da Ajčyny. “Polymâ” № 5: 124–130* [Бахановіч Наталля. 2019. *Імагалагічныя “штрыхі” Артура Бартэльса ў вершы Любоў да Айчыны. “Полымя” № 5: 124–130*].
- Bartels Artur. [1858]a. *Łapigrosze. Szkice obyczajowe*. [Paryż]: [Lemercier, Jan Kazimierz Wilczyński].

- Bartels Artur. [1858]b. *Pan Atanazy Skorupa, czpostenpowy. Szkice obyczajowe*. [Paryż]: [Lemercier, Jan Kazimierz Wilczyński].
- Bartels Artur. [1858]c. *Pan Eugeniusz. Szkice obyczajowe*. [Paryż]: [Lemercier, Jan Kazimierz Wilczyński].
- Barthels Artur. 1878a. [b. n.]. "Łowiec" № 2: 29.
- Barthels Artur. 1878b. *Deniskowicze*. "Łowiec" № 10: 148–151.
- Barthels Artur. 1878c. *Kilka słów o Polesiu, Poleszukach i o polowaniu*. "Łowiec" № 5: 72–75.
- Barthels Artur. 1878d. *Książę wojewoda trocki*. "Łowiec" № 3: 41–45.
- Barthels Artur. 1878e. *O niedźwiedziach na Litwie*. "Łowiec" № 9: 138–140.
- Barthels Artur. 1878f. *O niedźwiedziach na Litwie*. "Łowiec" № 10: 153–156.
- Barthels Artur. 1878g. *O wilkach litewskich i polowaniu na nich*. "Łowiec" № 7: 107–108.
- Barthels Artur. 1879a. *Zimowe łowy na Litwie*. "Łowiec" № 1: 5–9.
- Barthels Artur. 1879b. *Zimowe łowy na Litwie*. "Łowiec" № 8: 121–123.
- Barthels Artur. 1880a. *Polowania letnie i jesienne*. "Łowiec" № 7: 104–106.
- Barthels Artur. 1880b. *Polowania letnie i jesienne*. "Łowiec" № 9: 137–138.
- Barthels Artur. 1883. *Tydzień Poleski. Ustęp z życia myśliwego na Litwie*. Kraków: nakładem autora, druk A. Koziańskiego.
- Bartels Artur. 1888. *Piosnki i satyry*. Kraków: Nakładem K. Bartoszewicza, w drukarni A. Koziańskiego.
- Eberhardt Piotr. 2004. *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Gistoryâ belaruskaj litaratury. XIX – pačatak XX st. 1981. Minsk: Vyšějšaâ škola [Гісторыя беларускай літаратуры. XIX – пачатак ст. 1981. Мінск: Вышэйшая школа].
- Meysztowicz Aleksander. 2011. *List otwarty obywatela z Litwy do profesora Zdziechowskiego w sprawie obecności szlachty litewskiej pod pomnikiem imperatorowej Katarzyny. W: W kręgu sporów polsko-litewskich na przełomie XIX i XX wieku: wybór materiałów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rynkevič Uladzimir. 2013. *Artur Bartel's*. Minsk: Belaruskі dzăržaŭny ũniversitët kul'tury i mastactvaŭ [Рынкевіч Уладзімір. 2013. *Артур Бартэльс*. Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў].
- Tereškovič Pavel. 2004. *Ėtničeskaâ istoriâ Belarusi XIX – načala XX v.: V kontekste Central'no-Vostočnoj Evropy*. Minsk: BGU [Терешкович Павел. 2004. *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в.: В контексте Центрально-Восточной Европы*. Минск: БГУ].
- Trafimčyk Anatol', Čabatarenka Vital'. 2005. *Slovy z vòski Vâlikiaâ Krugavičy Gancavickaga raôna (144–156)*. W: *Skarby narodnaj movy. Dyâlëktalagičny zbornik*. Minsk: Prava i ekanomika: [Трафімчык Анатоль, Чабатарэнка Віталь. 2005. *Словы з вёскі Вялікія Кругавічы Ганцавіцкага раёна (144–156)*. У: *Скарбы народнай мовы. Дыялекталагічны зборнік*. Мінск: Права і эканоміка].
- Trafimčyk Anatol'. 2022. *"Znam was wszystkie po nazwisku": tapanimiâ rodnaga kuta Artura Bartel'sa ũ âgo tvorčasci*. "Dzeâsloŭ" № 2: 287–298 [Трафімчык Анатоль. 2022. *"Znam was wszystkie po nazwisku": тапанімія роднага кута Артура Бартэляса ў яго творчасці*. "Дзеяслоў" № 2: 287–298].
- Tyszkiewicz Eustachy. 1869. *Birże: rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*. St.-Petersburg: A. H. Kirkor.

STRESZCZENIE: Arthur Bartels (1818–1885), pisarz i artysta, pozostawił w swojej twórczości wystarczająco dużo przemyśleń, by można było naszkicować złożony obraz jego poglądów na etniczność i ojczyznę. Za swoje państwo ojczyste uznawał Polskę,

lecz z kontekstów wynika, że chodziło mu o wielokulturową Rzeczpospolitą. Dlatego też A. Bartels uważał Litwę za swoją ojczyznę (również w historycznym znaczeniu tego terminu). Poeta nie wykształcił jeszcze narodowego rozumienia państw europejskich, a przynajmniej swojej ojczyzny. Warto jednak zauważyć, że zbliżał się do niego. Świadczy o tym, zawarte w jego dziełach literackich, postrzeganie Litwy, Białorusi i Polesia jako całości. To jest widoczne w jego pracach, choć jednocześnie nie ma w nich przedstawionej jednoznacznej recepcji autora procesów etniczno-narodowych. W utworach pisanych w swojej ojczyźnie i głównie dla siebie (przede wszystkim w poematach), w większym stopniu przejawia się tożsamość litwińska. Natomiast tożsamość polska wyróżnia się w wierszach (które były prezentowane publicznie), zwłaszcza w ostatnim już, krakowskim, okresie życia.

SŁOWA KLUCZOWE: ojczyzna, etniczny, narodowy, Litwa, Polska, regiony, dzieła.

АНАТАЦЫЯ: Письменник і мастак Артур Бартэльс (1818–1885) у сваёй творчасці пакінуў дастаткова разважанняў для стварэння карціны яго этнічных поглядаў на радзіму. У якасці роднай дзяржавы ён прызнаваў Польшчу. Але з кантэкстаў вынікае, што мелася на ўвазе Рэч Паспалітая. Нягледзячы на гэта, радзімай А. Бартэльс лічыў Літву (таксама ў гістарычным сэнсе гэтага паняцця). Паэт не меў нацыянальнае свядомасці, аднак адметна, што набліжаўся да яе. Сведчаннем таму – успрыманне як адзінага цэлага Літвы, Белай Русі і Палесся. Гэта прасочваецца ў літаратурнай творчасці. У той жа час у ёй няма аднароднасці ў справе рэцэпцыі А. Бартэльсам этнічна-нацыянальных працэсаў. Большая ступень ліцвінскасці ім выяўляецца ў творах, напісаных хутчэй для сябе (найперш, у паэмах), да таго ж, на радзіме. Выразная польскасць выяўляецца ў вершах (якія выносіліся на публіку), асабліва ў заключны, кракаўскі, перыяд жыцця.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: радзіма, этнічны, нацыянальны, Літва, Польшча, рэгіёны, творы.

Data przesłania artykułu: 30.08.2022

Data akceptacji artykułu: 05.10.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Anatol Trafimchyk / Анатоль Трафімчык – Białoruś, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Literaturoznawstwa im. Janki Kupaly, dr; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: białoruski dramat dziecięcy, twórczość Jakuba Kołasa, twórczość Artura Bartelsa, historia Białorusi Zachodniej.

Adres: Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы; вул Сурганава, 1, корп. 2, 220072, Мінск, Беларусь.

Wybrane publikacje (2022):

1. Трафімчык Анатоль. 2022. *Водгулле душы паэта. "Полымя"* № 5: 133–137.
2. Трафімчык Анатоль. 2022. *Міфы савецкай эпохі: у жыцці і мастацкай літаратуры. "Полымя"* № 1: 138–141.
3. Трафімчык Анатоль. 2022. *Пёсы для дзяцей і не толькі. "Літаратурная Беларусь"* № 1: 11.

4. Трафімчык Анатоль. 2022. *Сучаснае жыццё фальклорнай казкі ў фармаце драматургіі*. “Наука и инновации” № 7: 32–37.
5. Трафімчык Анатоль. 2022. *“Znam was wszystkie po nazwisku”: мапанімія роднага кута Артура Бартэlsa ў яго творчасці*. “Дзеяслоў” № 2: 287–298.

Дзмітрый Суднік / Dzmitry Sudnik

незалежны даследчык (Мінск, Беларусь) /

independent researcher (Minsk, Belarus)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-2014>

e-mail: sudnik.mitia@yandex.ru

Аб адной граматычнай інавацыі ў беларускім каталіцкім сацыялекце: святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса vs святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса vs святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус vs святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езус

On one grammatical innovation in the Belarusian Catholic sociolect:

svyataya Tereza ad Dzicyatka Ezusa vs svyataya Tereza ad Dzicyatki Ezusa

vs svyataya Tereza ad Dzicyatka Ezus vs svyataya Tereza ad Dzicyatki Ezus

O pewnej gramatycznej innowacji w białoruskim socjolekcie katolickim: swiataja

Tereza ad Dziciatka Jezusa vs swiataja Tereza ad Dziciatki Jezusa vs swiataja

Tereza ad Dziciatka Jezus vs swiataja Tereza ad Dziciatki Jezus

ABSTRACT: We are talking about grammatical innovations in the Belarusian language: the competition of the forms *дзіцятка* (*infant*) and *дзіцяткі* in the genitive singular, the declinable form *Езуса* (*Jesus*) and the non-declinable form *Езус* in the context: *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус* (*Saint Therese of the Child Jesus*). Thus, we analyze the usages such as *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса*, *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус*, *святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса*, *святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езус*, which take place in the Belarusian-language Catholic discourse. We identify several possible reasons for choosing the form **дзіцяткі* instead of *дзіцятка*: 1) unification of the ending by analogy with the form of the native singular of *дзіцяці*; 2) interference effect of the Russian language; 3) aligning the paradigm according to the principle of the feminine gender with the ending -i in the initial form. We tend to explain the use of the non-declinable form *Езус* through a tendency towards language analytism, syntagmatic relations within the grammatical structure, and the desire to avoid unwanted syntactic homonymy.

KEYWORDS: Belarusian Catholic sociolect, grammatical innovation, case, interference, unification, analytism, syntactic homonymy.

Прэамбула. Граматыка каталіцкага сацыялекту сучаснай беларускай мовы застаецца амаль не распрацаванай навукова. Найбольш пашыранай жа галіной даследаванняў з’яўляецца вывучэнне перакладаў кніг Святога Пісання, прычым з лексічнага пункту гледжання: параўн. працы сакратара Біблійнай камісіі Беларускай Праваслаўнай Царквы Івана Чароты [Чарота 2006, 2010, 2018, online], Анастасіі Сакаловіч [Сакаловіч 2019], Ягора Прыстаўкі [Прыстаўка 2020], Мікалая Прыгодзіча [Прыгодзіч 2019], які шчыльна супрацоўнічае з ксяндзам канонікам Уладзіславам Завальнюком – былым сябрам Камісіі па перакладзе літургічных тэкстаў і рэлігійнай літаратуры Каталіцкага Касцёла ў Беларусі, і іншых даследчыкаў. Яшчэ больш блізкамі да абранай тэмы падаюцца артыкулы сябра Секцыі па перакладзе літургічных тэкстаў і афіцыйных дакументаў Касцёла Камісіі Божага культу і дысцыпліны сакраментаў пры Канферэнцыі каталіцкіх біскупаў у Беларусі Антона Кузьміча [Кузьміч 2004, 2006a, 2006b, 2007]. У Расіі, між тым, актыўна займаюцца вывучэннем рэлігійнага (аднак праваслаўнага, а не каталіцкага) сацыялекту і яго граматыкі: так, Ірына Бугаёва, разглядаючы лінгвістычны статус мовы праваслаўных вернікаў, адзначыла, што “характэрная асаблівасць праваслаўнага сацыялекту – наяўнасць архаічнага форма- і словаўтварэння, якое ўзыходзіць да царкоўнаславянскай мовы” [Бугаёва 2008: 16] (пераклад наш. – Дз. С.). На развіццё беларускай мовы царкоўнаславянская паўплывала ў значна меншай ступені, чым на развіццё рускай. Яшчэ менш істотным падаецца ўплыў царкоўнаславянскай мовы на беларускі каталіцкі сацыялект (пераклады рымска-каталіцкай літаратуры належаць традыцыі *Slavia Latina*). Гэта гаворыць аб тым, што набыткі рускай школы праваслаўнага сацыялекту мала пасуюць да апісання існага каталіцкага дыскурсу ў Беларусі. Таму мы лічым важным вывучэнне граматычнага ўзроўню каталіцкага сацыялекту сучаснай беларускай мовы з адной вузкай праблемы, якая будзе акрэслена намі ніжэй.

Пастаноўка праблемы. Наколькі нам вядома, у беларускім каталіцкім дыскурсе існуюць прынамсі тры ўстойлівыя кантэксты, дзе ў родным склоне адзіночнага ліку можа ўжывацца складковая намінацыя “да/ад Дзіцятка Езуса”: 1) “навэнна да Дзіцятка Езуса”; 2) “літанія да Дзіцятка Езуса”; 3) “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса”.

Між тым, на практыцы:

а) форма “Езус” у пададзеных слоўных комплексах мае варыятыўны канчатак: 1) “навэнна (літанія) да Дзіцятка Езуса” і “навэнна (літанія) да Дзіцятка Езус”; 2) “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса” і “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус”;

б) слова “Дзіцятка” ў прыведзеных канструкцыях можа мець формы “Дзіцятка” ці “Дзіцяткі”;

в) у асабістым імені “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса” замест формы “Тэрэза” можа ўжывацца фанетычны варыянт “Тарэза”;

г) слова “Дзіцятка” ў прыведзеных канструкцыях можа пісацца як з вялікай, так і з малой літары.

Аднак апошнія пункты не маюць дачынення да граматыкі і таму асобна разглядацца не будуць. Між тым, графічнае афармленне слова “Тэрэза/Тарэза” мае значэнне для пошуку кантэкстаў.

Заўважым, што складана было б у беларускай мове знайсці імя, якое мае столькі графічных, фанетычных і нават марфалага-сінтаксічных варыянтаў, як “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса”.

Вынікі даследавання. Безумоўна, правядзенне корпуснага даследавання квантытатывнага характару з дапамогай Беларускага N-корпуса не магло даць належных вынікаў: кантэксты спецыфічныя.

Таму мы звярнуліся да рашэння ad hoc: пошук і падлік ажыццявілі ў інтэрнэт-браўзеры Яндекс ([online] <https://yandex.by/>) па пошукавых запытах з дапамогай спецыяльнай граматычнай разметкі¹:

1) [“Тэрэза ад !Дзіцятка !Езус”]: 60 знойдзеных інтэрнэт-старонак для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятка-а Езус-Ø”:

- (1). *Свой “малы шлях” да святасці Тэрэза ад Дзіцятка Езус прайшла праз поўнае прысвячэнне сябе Богу і ахвяры за збаўленне свету* ([online] <https://ave-maria.by/i/42-218/122-peregrynatsyi-sv-terezu2>; інфармацыйная аб’ява на сайце каталіцкага часопіса²);
- (2). *Святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус дайшла шляхам пакоры і прастаты да пазнання Вялікай Таямніцы* (“Каталіцкі веснік” [online] <https://cat.holicnews.by/3-snezhnja-pershy-tydzen-advjentu/>; казанне, ксёндз);
- (3). *Каталіцкія парафіі нашага рэгіёна прымаюць гэтымі днямі рэліквіі святой Тэрэзы з Ліз’ё, вядомай таксама як Тэрэза ад Дзіцятка Езус ці Тэрэза Малая* (“Бераставіцкая газета” [online] <https://govorim.by/vite-bskaya-oblast/glubokoe/novosti-glubokogo/102209-aktualnaya-pravaka-svyatoy-terezы-vybranyya-cytaty-z-gstory-adnoy-dushy.html#>; артыкул у газеце, каталіцкі актывіст).

¹ Аператар “квадратныя дужкі” фіксуе паслядоўнасць слоў “Тэрэза” (ці “Тарэза”), “ад”, “Дзіцятка”, “Езус”; аператар “дзюкоссі” забяспечвае адначасовую наяўнасць слоў “Тэрэза” (ці “Тарэза”), “ад”, “Дзіцятка”, “Езус” у выніках пошукавага запыту; аператар “клічнік” фіксуе непастаянныя марфалагічныя прыметы назоўнікаў “Езус”/“Езуса” і/ці “Дзіцятка”/“Дзіцяткі”, то бок выдае толькі словаформы з канчаткамі: -Ø, ці -а, ці -і (у залежнасці ад запыту).

² Дата доступу да ўсіх рэсурсаў – 12.06.2022.

³ У круглых дужках апісальна пазначаем жанр тэксту, з якога ўзята прыведзеная цытата, і, калі магчыма, – сацыяльны статус аўтара.

2) яго фанетычны варыянт [**“Тэрэза ад !Дзіцятка !Езус”**]: 0 вынікаў для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятк-а Езус-Ø”;

3) [**“Тэрэза ад !Дзіцяткі !Езус”**]: 6 знойдзеных інтэрнэт-старонак для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятк-і Езус-Ø”:

- (1). *У малітвах праз заступніцтва святой Тэрэзы ад Дзіцяткі Езус прасілі ў Бога аб ласцы навяртання для грэшнікаў, а таксама Дароў Духа Святога для місіянераў ў краінах, дзе ёсць пераслед за веру* (Санктуарый Маці Божай Валадаркі Азёраў у Браславе, [online] <https://www.waladarka.by/parafiya/naviny/1260-4-kastrychnika-salvataryuanskaj-parafii-vjostsy-urbany-adznachyli-adpustovu-yu-rachystasts.html>, інфармацыйнае паведамленне на сайце парафіі, ксёндз);
- (2). *“Мае пакліканне – гэта любоў”. св.Тэрэза ад Дзіцяткі Езус* (Parafia św. Stanisława Kostki w Wołkowysku, [online] https://vk.com/st_kostka_wolkowsk, пост-афарызм, каталіцкая верніца).

4) яго фанетычны варыянт [**“Тэрэза ад !Дзіцяткі !Езус”**]: 0 вынікаў для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятк-і Езус-Ø”;

5) [**“Тэрэза ад !Дзіцятка !Езуса”**]: 14 знойдзеных інтэрнэт-старонак для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятк-а Езус-а”:

- (1). *Цэнтральнае месца ў духоўнасці св. Тэрэзы займае гонар, які яна аддавала Дзіцятку Езус. Гэтая набожнасць перапаўняла ўсё яе жыццё. Нездарма манаскае імя святой – сястра Тэрэза ад Дзіцятка Езуса* (“Каталіцкі веснік”, [online] <https://catholicnews.by/5-dzi-nyh-dumak-svjatoj-tjerjezy-jakija-zmenjac-vash-advjent/>; перакладны артыкул, аўтар невядомы);
- (2). *Адвэнт – гэта час незвычайнага дзеяння шчодрай ласкі. Гэта спазнала святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса* (Антоні Дзям’янка, біскуп. *З Калядамі! Пастырскі ліст на Адвэнт 2006 г.* “Беларусь сёння”. 2006, [online] <https://www.sb.by/articles/z-kalyadam-pastyrski-list-na-advent-2006-g.html>; пастырскі ліст, біскуп);
- (3). *Св. Тэрэза ад Дзіцятка Езуса нарадзілася 2.1.1873 г. у Нармандыі* (Малітвы да Святых і Благаслаўлёных. Царква; imprimatur: кардынал Казімір Свёнтэк, Мітрапаліт Мінска-Магілёўскі, [online] <http://carkva.narod.ru/ojcz-nasz-6.html>; кароткая біяграфія, аўтар невядомы).

6) яго фанетычны варыянт [**“Тэрэза ад !Дзіцятка !Езуса”**]: 0 вынікаў для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятк-а Езус-а”;

7) [**“Тэрэза ад !Дзіцяткі !Езуса”**]: 19 знойдзеных інтэрнэт-старонак для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятк-і Езус-а”:

- (1). *“Святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса адкрыла ў сваім жыцці Бога. Яна зразумела, што на любоў можна адказаць толькі любоўю”, – гучалі пад зводамі храма* (“Ганцавіцкі час”, [online] <https://www.ganc-chas.by/by/page/news/3357/>; артыкул у газеце, журналіст);
- (2). *Святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса памерла ў вельмі маладым узросце, мела 24 гады, але, нягледзячы на кароткае жыццё, была верным*

Божым дзіцем і давярала Пану з дзіцячай адданасцю (“Нарачанская зара”, [online] <https://narachanka.by/news/mayo-paklikannye-heta-lyubow/>; жыццё, ксёндз);

- (3). У выдавецтве “Про Хрысто” выйшла кніга Марэка Вуйтовіча SJ пра бацькоў святой Тэрэзы ад Дзіцяткі Езуса – Людвіка і Зэлі Мартэн (“Дыялог”, [online] <https://www.dialog1994.by/katalitskaya-kniga/duhounaya-kniga-11/>; інфармацыйная аб’ява, каталіцкая журналістка).

8) яго фанетычны варыянт [**“Тэрэза ад !Дзіцяткі !Езуса”**]: 2 знойдзеныя інтэрнэт-старонкі для канструкцыі “Тэрэза ад Дзіцятк-і Езуса-а”:

- (1). У Міёрскі касцёл 20 жніўня прыбудуць рэліквіі св. Тэрэзы ад Дзіцяткі Езуса, перэгрынацыя якіх па Беларусі пачалася 1 чэрвеня і завершыцца 28 жніўня (“Міёрскія навіны”, [online] <http://www.mijoryold.mijory.by/ryeligiya/4538-pomolitsya-okolo-moshhej.html>; інфармацыйная аб’ява з элементамі біяграфіі, статус аўтара невядомы: магчыма, пазаштатны журналіст).

Заўважым, што ў бібліятэчных каталогах сустракаецца і беспрыназоўнікавая пасэсіўная канструкцыя “Тэрэза Дзіцяткі Езуса” – [**“Тэрэза !Дзіцяткі !Езуса”**]: 3 знойдзеныя інтэрнэт-старонкі для канструкцыі “Тэрэза Дзіцятк-і Езуса-а”:

- (1). Тэрэза Дзіцяткі Езуса і Святога Ліку (святая; 1873–1897) (Зводны электронны каталог бібліятэк Беларусі, [online] http://unicat.nlb.by/opac/pls/dict.prn_ref?tu=e&tq=v0&name_view=va_200&a001=BY-NLB-ar109866&strq=_siz=20).

Канешне, апошні варыянт – гэта пэўная “рацыяналізацыя” канструкцыі, незразумелай наіўнаму моўнаму мысленню. Ён па-свойму лагічны. Хоць, можа, ён уяўляе кальку з рускай мовы: “Тереза Младенца Иисуса”.

Тут неабходна даць каментар: **чамусьці** не ўсе інтэрнэт-старонкі, якія выдае браўзер у адказ на запыт, утрымоўваюць згадкі неабходнай намінацыі.

Не паглыбляючыся ў раскрыццё сутнасці гэтага “чамусьці”, канстатуем, што па атрыманых выніках можа выявіць толькі прыблізныя суадносіны, пэўную тэндэнцыю⁴.

Абмеркаванне вынікаў. Згодна з *Беларускай граматыкай*, назоўнік ніякага роду з асновай на -к мае ў адзіночным ліку наступную сістэму

⁴ “Пошукавыя сістэмы распрацоўваюцца, каб карыстальнікі больш хутка знаходзілі рэлевантную для іх інфармацыю, а не для лінгвістычных даследаванняў. У пошукавых сістэмах нельга атрымаць дакладныя лічбавыя дадзеныя аб тым, як часта сустракаецца пэўнае слова ці словазлучэнне” (Нацыянальны корпус рускай мовы, [online] <https://ruscorpora.ru/page/faq/>) (пераклад наш. – Дз. С.).

канчаткаў: назоўны склон: -а ці -о; родны: -а; давальны: -у; вінавальны: як назоўны; творны: -ам ці -ом; месны: -у [Беларуская граматыка 1985, I: 80].

Такім чынам, кадыфікаванай формай адзіночнага ліку роднага склону слова “Дзіцятка” з’яўляецца словаформа “Дзіцятка”. Форма *“Дзіцяткі” кваліфікуецца як памылковая.

Асабовы назоўнік мужчынскага роду з асновай на цвёрды зычны ў назоўным склоне мае нулявы канчатак, у родным – флексію -а [Беларуская граматыка 1985, I: 68]. Так, назоўнік “Езус” у назоўным склоне мае склонавую форму “Езус”, у родным – “Езуса”.

“Тэрэза” і “Тарэза” – раўнапраўныя варыянты імені. У іх – адзін і той жа рэфэрэнт. (Аднак трэба памятаць, што святая Тэрэза ад Езуса і святая Тэрэза (Тарэза) ад Дзіцятка Езус – розныя людзі).

Неабходна ўстанавіць прычыны адыходу ад кадыфікаванай нормы адносна формаў “Дзіцятка”/“Дзіцяткі” і “Езус”/“Езуса”.

1. “Дзіцятка/Дзіцяткі”. Памылковы выбар канчатку (“ад/да Дзіцяткі” замест “ад/да Дзіцятка”) можа быць абумоўлены наступнымі фактарамі:

1) уніфікацыяй канчатку па аналогіі з формай роднага склону адзіночнага ліку “дзіцяц-і”.

2) інтэрферэнцыйным уздзеяннем рускай мовы: рус. “*дитя*” – “*нет дитяти*” – бел. “*дзіця*” – “*няма дзіцяткі*”;

3) слова “дзіця” адносіцца “па значэнні да жаночага роду” [Беларуская граматыка 1985, I: 58], а “ў сувязі з асаблівасцямі некаторых склонавых форм не ўключаецца ні ў адзін з тыпаў скланення” [Беларуская граматыка 1985, I: 65]. Неапасродкаваныя дэрывацыйныя сувязі **дзіця -> дзіцятка**, на наш погляд, дазваляюць казаць аб тым, што семантыка жаночасці перадаецца і дэмінітыву “дзіцятка”. Тым больш, аманімія флексіі назоўнага склону адзіночнага ліку слова “дзіцятка” і аналагічнага канчатку назоўнікаў другога субстантыўнага склону сведчаць, што адбываецца выраўноўванне парадыгмы слова “дзіцятка” па прынцыпе жаночага роду з канчаткам -я ў пачатковай форме: *няма аглобл-і – няма дзіцятк-і*. Выраўноўванне ў родным склоне адзіночнага ліку праходзіць па мяккім тыпе, бо аснова *дзіцятк-*, якая канчаецца на заднеязычны гук [к], у склонавых формах не можа спалучацца з флексіяй -ы.

Заўважым, што ваганні нормы назіраюцца нават у межах аднаго тэксту, напрыклад, пад загалоўкам “Святая Тэрэза ад **Дзіцятка** Езус” напісаны эпіграф: “Езу, калі прагненне любіць Цябе з’яўляецца такой раскошай, то чым жа будзе валоданне любоўю і жыццё ёю?” [online] <https://jan.by/news/295-teresa>; вылучана намі. – Дз. С.). Эпіграф ужо падпісаны: “Святая Тэрэза ад **Дзіцяткі** Езус” [online] <https://jan.by/news/295-teresa>; вылучана намі. – Дз. С.).

Неабходна адзначыць, што ў слоўніку пад рэдакцыяй Мікалая Бірылы [Бірыла (рэд.) 1987: 212] слова “дзіцятка” ўвогуле названа размоўным, а яго формай роднага склону адзіночнага ліку пазначана словаформа “дзіцяткі” (!). Між тым, гэта прама супярэчыць выдадзенай на два гады раней *Беларускай граматыцы* [1985, I: 80]. Факт прывядзення формы “дзіцяткі” як граматычна нарматыўнай (наколькі нарматыўнай можа быць размоўная словаформа) кажа аб тым, што граматычнай **інавацыяй** разгледжаная намі флексія -і на актуальны час не з’яўляецца. Аднак і размоўным слова “дзіцятка” на сённяшні дзень прызнаць нельга. Яно, як бачым, актыўна ўжываецца ў тэкстах іншых функцыянальных стыляў, уваходзіць у касцельную наменклатуру, выкарыстоўваецца ў перакладах Святога Пісання на беларускую мову розных гадоў: пераклады Каталіцкага Касцёла; Беларускага Экзархата Маскоўскага Патрыярхата; Лукі Дзекуць-Малея і Антона Луцкевіча; ксяндза Пятра Татарыновіча; ксяндза Уладзіслава Чарняўскага; Васіля Сёмухі; Міхася М. Міцкевіча; Антоні Бакуна [*Беларускі паралельны біблійны...*, online].

2. “Езус”/“Езуса”. Форма назоўнага склону “Езус” замест формы роднага склону “Езуса”, здаецца, можа шырока выкарыстоўвацца з-за імкнення пазбегнуць сінтаксічнай аманіміі. Насамрэч, канструкцыі тыпу “літанія да Дзіцяткі Езуса” маюць непажаданую семантычную рэалізацыю: *дзіцятка (чыё?) Езуса*. Аднак Пан Езус дзяцей не меў. Такое двухсэнсоўнае выкарыстанне непажаданае. Таму ў выпадку з канструкцыяй “да Дзіцяткі Езус-Ø” ці “да Дзіцятка Езус-Ø” імя “Езус” выступае з пункту гледжання сінтаксісу ў якасці прыдатка, з пункту гледжання марфалогіі яно страчвае формы словазмянення. Калі мы, напрыклад, ажыццявім запыт [**“Дзіцяткам !Езус”**] (*ганаруся (кім?) Дзіцяткам-ам Езус*), то ўбачым шэраг формаў слова “Езус”, у якіх значэнне творнага склону выяўляецца аналітычна: *прыбыццё Марыі і Юзафа з Дзіцяткам Езус у святыню; скульптура Маці Божай з Дзіцяткам Езус*.

Безумоўна, мы не сцвярджаем, што кожны аўтар карыстаецца такім складаным механізмам. Хутчэй за ўсё, гэта было зроблена адзін раз чалавекам з тэалагічным мысленнем, а потым ужо моўны знак аднаўляўся іншымі носьбітамі мовы ў нязменным выглядзе. Дарэчы, першая спасылка па запыце [**“Тэрэза ад !Дзіцятка !Езус”**] (“Тэрэза ад Дзіцятка-а Езус-Ø”) вядзе на афіцыйны інтэрнэт-партал Каталіцкага Касцёла ў Беларусі ([online] <https://catholic.by/>).

Другая прычына выбару назоўнай склонавай формы “Езус”, як нам бачыцца, караніцца ў сінтагматычных адносінах у межах граматычнай канструкцыі. Так, форма роднага склону адзіночнага ліку слова “Дзіцятка” аманімічная форме назоўнага склону адзіночнага ліку таго

ж слова. У канструкцыі “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус” форма “Дзіцятка” можа ўспрымацца як назоўны склон. І яе нібыта назоўны склон патрабуе назоўнага склону слова “Езус”. Такім чынам і складваецца канструкцыя “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус”, дзе “Дзіцятка” і “Езус” – пачатковыя формы назоўнікаў. Ускоснае пацвярджэнне гэтаму даюць прыведзеныя намі вышэй статыстычныя дадзеныя, згодна з якімі спалучальнасьць формаў “Дзіцятка” і “Езус” выяўлена на 60 інтэрнэт-старонках, “Дзіцяткі” (форма роднага склону адзіночнага ліку) і “Езус” – усяго на шасці.

Трэці магчымы фактар – праяўленне агульнай тэндэнцыі да аналітызму на граматычным узроўні мовы. “Расце колькасць імён, у якіх няма формаў ускосных склонаў”, – заўважыў яшчэ Міхаіл Паноў [Панов 1963: 10] на прыкладзе рускай мовы (пераклад наш. – Дз. С.).

Канешне, на асаблівасці словазмянення ў беларускай мове магла паўплываць і мова-донар. Напрыклад, у польскай мове таксама сустракаецца: *Święta Teresa od Dzieciątka Jezus*. Польшча – краіна-суседка Беларусі, большасць яе насельніцтва – католікі. Вельмі часта беларуская рэлігійная літаратура перакладалася з польскай, а не з мовы арыгінала.

Між тым, канкурэнцыя формаў назіраецца і ў польскай мове: *Miłość przyciąga miłość, pisała Św. Teresa od Dzieciątka Jezusa* ([online] http://rodzinarodzin.pl/?wpfb_dl=257; вылучана намі. – Дз. С.). Граматычныя канструкцыі з формай **Dzieciątka*, аднак, немагчымыя (ці маляверагодныя), бо такія прыклады мы не знайшлі.

У русістыцы аб’ектам даследавання могуць стаць канструкцыі “Тереза Младенца Иисуса”, “Тереза Младенца Иисус”, “Тереза от Младенца Иисуса”. Варыянт “Тереза от Младенца Иисус” не сустракаецца. Напісанне “Тереза Младенец Иисус” уяўляе з сябе дрэнны аўтаматычны пераклад ([online] https://ru.frwiki.wiki/wiki/Th%C3%A9r%C3%A8se_de_Lisieux). Знайшлося і падобнае ўжыванне: “Тереза Младенец Иисуса” была надпись рядом с портретом. “Святая Тереза Младенец Иисуса и Святого Лика” звали девочку, умершую от туберкулеза в 24 года ([online] <https://turbina.ru/blogs/view/Tereza-Mladenets-Iisusa-67544/>). Апошнія дзве намінацыі ў рускай мове не прыжыліся, Каталіцкім Касцёлам у Расіі не выкарыстоўваюцца, а з’яўляюцца індывідуальнымі перакладамі і інтэрпрэтацыямі.

3. Заўвагі. Як вядома, пры вывучэнні сацыялекту (у тым ліку рэлігійнага) важную ролю адыгрывае атрыбуцыя тэкстаў – вызначэнне, каму яны належаць. Можна было б паспрабаваць знайсці пэўную карэляцыю паміж статусам аўтараў цытат (святары; касцельныя журналісты; далёкія ад рэлігіі і веры ў Бога людзі і гэтак далей) і граматычным афармленнем слоў “Дзіцятка” і “Езус” у родным склоне адзіночнага ліку.

Тут перад намі паўстае шэраг праблем:

- 1) адносна невялікі і таму, здаецца, маларэпрэзентатыўны аб'ём ужывання канструкцыі “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса”;
- 2) ужо адзначаныя намі “ваганні граматычнай нормы нават у межах аднаго тэксту”;
- 3) размежаванне па найбольш агульных статусах “практыкуючы католік” – “мабыць, няверуючы” не можам назваць рэлевантным: усе прааналізаваныя намі беларускамоўныя цытаты характарызуюцца павайда асобы Святой Тэрэзы ад Дзіцятка Езуса.

Меркаванне аб імкненні пазбегнуць непажаданай семантычнай рэалізацыі ланцужку формаў роднага склону слоў “Дзіцятка” і “Езус” мы, аднак, выказалі: яно не прэтэндуе на глыбокі сацыялінгвістычны характар, а тычыцца асаблівасцяў ідыястылю “чалавека з тэалагічным мысленнем”, якія потым былі перанятыя часткай аўтара.

Высновы. Аналіз граматычнай канструкцыі “святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса” прадэманстравалі, што:

а) можна меркаваць аб наяўнасці ў беларускай мове граматычнай інавацыі, якая мае карані ў сферы *sacrum* (мы кажам пра выбар формы назойнага склону “Езус” замест формы роднага склону “Езуса”). Граматычны прэцэдэнт даказвае неабходнасць далейшага вывучэння граматыкі беларускага каталіцкага сацыялекту, каб выявіць як мага больш іншых магчымых інавацый на граматычным узроўні мовы⁵.

У сувязі з гэтым хацелася б прыгадаць слушную заўвагу Яго Эксцэленцыі арцыбіскупа Тадэвуша Кандрусевіча, старшыні Камісіі Божлага культу і дысцыпліны сакрамэнтаў пры Канферэнцыі каталіцкіх біскупаў у Беларусі:

Таксама трэба памятаць і аб тым, што ёсць свае правілы. Вось, напрыклад, увесь час задаюць адно і тое ж пытанне: “Чаму баранак Божы, а не ягнё Божы?” Езус Хрыстус быў мужчынам – ЁН. Ягнё – гэта ЯНО. У расейскай мове ёсць слова “агнец”, вельмі прыгожае слова, мне падабаецца. Але няма такога слова на беларускай мове, прынамсі лінгвісты мне не прапанавалі ніякога. Але ёсць правіла, устаноўленае Ватыканам, – нельга змяняць род! Таму трэба перастаць весці дыскусію на гэты конт, бо яна ні да чаго не прыводзіць, толькі бунтуе некаторых людзей. **Але, філолагі, давайце тады думайце, калі прыдумаеце, будзем тады ўводзіць** ([online] <https://catholicnews.by>; вылучана намі. – Дз. С.);

⁵ Так, наступным разам мы хацелі б напісаць пра анамальнае афармленне зваротку “Вітай Марыя” (без коскі) у якасці назвы каталіцкай малітвы па аналогіі з лацінскай Ave Maria. Дадзенае пунктуацыйнае афармленне, як падаецца, можа мець падставы сінтаксічнага характару.

б) можна казаць аб фактычным ваганні склонавай нормы слова *дзіцятка* ў сучаснай беларускай мове. У Беларускам N-корпусе, аднак, толькі адзін прыклад памылковай формы роднага склону адзіночнага ліку *дзіцяткі:

- (1). *Марыя (да Дзіцяткі). Не плач, маё дзіцятка. Не плач, сыночак. Усё будзе добра. Бог не пакіне нас у бядзе* (Кавалёў Сяргей. *Шлях да Бэтлемеу*) [Беларускі N-корпус, online].

Спіс літаратуры

- Belaruskaâ gramatyka* t. 1. 1985. Minsk. [Беларуская граматыка т. 1. 1985. Мінск].
Belaruski N-korpus [online] <https://bnkorporus.info> [доступ: 27.09.2022] [Беларускі N-корпус].
Belaruski paralel'ny biblijny korpus, [online] <https://biblija.bnkorporus.info> [доступ: 27.09.2022] [Беларускі паралельны біблійны корпус].
 Biryła Mikalaj (rėd.). 1987. *Sloŭnik belaruskaj movy. Arfağrafı̇. Arfaèpı̇. Akcèntuacẏ. Slovazmānenne*. Minsk: Belaruskaâ saveckaâ èncyklapedẏ im. Petruṡ Broŭkı̇ [Бірыла Мікалай (рэд.). 1987. *Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя ім. Пётруся Броўкі].
 Bugaeva Irina. 2008. *O lingvistièskom statuse āzyka pravoslavnyh veruūshih*, "Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriā 2: Āzykoznanie" №2: 13–19 [Бугаева Ирина. 2008. *О лингвистическом статусе языка православных верующих*. "Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание" № 2: 13–19].
 Ćarota Ivan. 2006. *Crkva i beloruski jezik. U: Ĵedinstvo pravoslavnih Slovena. Kńiga prva. Priredio Z. Miloševiċ. Istoèno Saraĵevo: Filozofski fakultet* [Чарота Иван. 2006. *Црква и белоруски язык. У: Единство православних Словена. Књига прва. Приредіо З. Милошевић. Источно Сарајево: Филозофски факултет*].
 Ćarota Ivan. 2010. *Perevody Svāšennogo Pisanı̇ na belorusskij āzyk. "Ĵužnoslovenski filolog"*, LXVI: 497–510 [Чарота Иван. 2010. *Переводы Священного Писания на белорусский язык. "Јужнословенски филолог"*, LXVI: 497–510].
 Ćarota Ivan. 2018. *Belorusskij āzyk v bogoslužebnoj praktike Pravoslavnoj Cerkvi Belarusi. V: K XVI Meždunarodnomu s"ezdu slavistov. Materialy tematièskogo bloka "Liturgièskie āzyki Slavia Orthodoxa v Novoe i Novejšee vremā"* [online] <https://www.ruslang.ru/departament/nauchnyy-centr-po-izucheniyu-cerkovnoslavyanskogo-yazyka> [доступ: 27.09.2022] [Чарота Иван. 2018. *Белорусский язык в богослужебной практике Православной Церкви Беларуси. В: К XVI Международному съезду славистов. Материалы тематического блока "Литургические языки Slavia Orthodoxa в Новое и Новейшее время"*].
 Kuz'miĉ Anton. 2004. *Problemy perakladu biblejskih tèkstaŭ. U: Źensina. Obrazovanie. Demokratiā. Materialy 7-oj meždunarodnoj meždisciplinarnoj nauèno-praktièskoj konferencii (10–11 dekabrá 2004 g.)*. Minsk: Źenskij institut "ÈNVILA" [Кузьміч Антон. 2004. *Проблемы перакладу біблейскіх тэкстаў. У: Жэнціна. Образование. Демократія. Материалы 7-ой международной междисциплинарной научно-практической конференции (10–11 декабря 2004 г.)*. Минск: Женский институт "ЭНВИЛА"].

- Kuz'mič Anton. 2006a. *Moŭnyâ asablivasci kanfesijnyh tvoraŭ*. U: *Ženšina. Obrazovanie. Demokraciâ. Materialy 9-oj meždunarodnoj meždisciplinarnoj naučno-praktičeskoj konferencii konferencii (15–16 dekabrâ 2006 g.)*. Minsk: Ženskij institut "ĖNVILA" [Кузьміч Антон. 2006a. *Моўныя асаблівасці канфесійных твораў*. У: *Женщина. Общество. Образование. Материалы 9-ой международной междисциплинарной научно-практической конференции (15–16 декабря 2006 г.)*. Минск: Женский институт "ЭНВИЛА"].
- Kuz'mič Anton. 2006b. *Stylistyka liturgičnyh tэкstaŭ (na materyâle katalickaj litaratury)*. U: *Ženšina. Obrazovanie. Demokraciâ. Materialy 9-oj meždunarodnoj meždisciplinarnoj naučno-praktičeskoj konferencii konferencii (15–16 dekabrâ 2006 g.)*. Minsk: Ženskij institut "ĖNVILA" [Кузьміч Антон. 2006b. *Стылістыка літургічных тэкстаў (на матэрыяле каталіцкай літаратуры)*. У: *Женщина. Общество. Образование. Материалы 9-ой международной междисциплинарной научно-практической конференции (15–16 декабря 2006 г.)*. Минск: Женский институт "ЭНВИЛА"].
- Kuz'mič Anton. 2007. *Kanfesijny styl': panâcce i žanry*. U: *Pracy kafedry sučasnaj belaruskaj movy*. Vyp. 6. Pad rэд. A.Â. Mihnevica. Minsk: BDU [Кузьміч Антон. 2007. *Канфесійны стыль: паняцце і жанры*. У: *Працы кафедры сучаснай беларускай мовы*. Вып. 6. Пад рэд. А.А. Міхневіча. Мінск: БДУ].
- Panov Mihail. 1963. *O nekotoryh obših tendenciâh v razvitii russkogo literaturnogo âzyka XX veka*. "Voprosy âzykoznanія" №1: 3–17 [Панов Михаил. 1963. *О некоторых общих тенденциях в развитии русского литературного языка XX века*. "Вопросы языкознания" №1: 3–17].
- Prygodzič Mikalaj. 2019. *Zvârtacca da Boga na adzinaj litaraturnaj move: što (hto) peraškadžae*. U: *Belaruskâ mova ŭ sakral'naj sfery: гісторыя і сучаснасць*. Minsk: Belaruskâ navuka [Прыгодзіч Мікалай. 2019. *Звяртацца да Бога на адзінай літаратурнай мове: што (хто) перашкаджае*. У: *Беларуская мова ў сакральнай сферы: гісторыя і сучаснасць*. Мінск: Беларуская навука].
- Prystaŭka Âgor. 2020. *Peĕratyvy ŭ tэksce Novaga Zapavetu: problema perakladu*. U: *Filalogičnyâ študyi = Studia philologica. Zbornik navukovyh artykulaŭ*. Vyp. 9. Minsk: BDU [Прыстаўка Ягор. 2020. *Пеёратывы ў тэксце Новага Запавету: проблема перакладу*. У: *Філалагічныя штудыі = Studia philologica. Зборнік навуковых артыкулаў*. Вып. 9. Мінск: БДУ].
- Sakalovič Anastasiâ. 2019. *Nekatoryâ asablivasci sučasnyh belaruskich perakladaŭ Novaga Zapavetu (na prykladze Nagornaj propavedzi)*. "Acta Albaruthenica" t. 19: 281–291 [Сакаловіч Анастасія. 2019. *Некаторыя асаблівасці сучасных беларускіх перакладаў Новага Запавету (на прыкладзе Нагорнай пропаведзі)*. "Acta Albaruthenica" t. 19: 281–291].

STRESZCZENIE: W artykule analizowane są innowacje gramatyczne w języku białoruskim: konkurencja form *дзіцятка* i *дзіцяткі* w dopełniaczu liczby pojedynczej, deklinowanej formy *Езуса* i niedeklinowanej formy *Езус* w kontekście: *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса*. Analizowane są zatem połączenia: *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса*, *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус*, *святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса*, *святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езус*, które występują w białoruskojęzycznym dyskursie katolickim. Identyfikowane są możliwe przyczyny wyboru formy **дзіцяткі* zamiast *дзіцятка*: 1) unifikacja końcówki przez analogię z formą dopełniacza liczby pojedynczej *дзіцяці*; 2) interferencyjny wpływ języka rosyjskiego; 3) wyrównanie paradygmatu zgodnie z zasadą rodzaju żeńskiego z końcówką *-я* w formie początkowej.

Stosowanie niedeklinowanej formy *Езус* tłumaczone jest tendencją do analityzmu, relacjami syntagmatycznymi w ramach konstrukcji gramatycznej, chęcią uniknięcia niepożądanego homonimii składniowej.

WYRAZY KLUCZOWE: białoruski socjolekt katolicki, innowacja gramatyczna, przypadek, interferencja, unifikacja, analityzm, homonimia składniowa.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле аналізуюцца граматычныя інавацыі ў беларускай мове: канкурэнцыя формаў *дзіцятка* і *дзіцяткі* ў родным склоне адзіночнага ліку, скланяльнай формы *Езуса* і нескланяльнай формы *Езус* у кантэксце: *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса*. Характарызуюцца ўжыванні накіталт *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса*, *святая Тэрэза ад Дзіцятка Езус*, *святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езуса*, *святая Тэрэза ад Дзіцяткі Езус*, якія маюць месца ў беларускамоўным каталіцкім дыскурсе. Мы называем некалькі магчымых прычын выбару формы **дзіцяткі* замест *дзіцятка*: 1) уніфікацыя канчатку па аналогіі з формай роднага склону адзіночнага ліку *дзіцяці*; 2) інтэрферэнцыйнае ўздзеянне рускай мовы; 3) выраўноўванне парадзімы па прынцыпе жаночага роду з канчаткам *-я* ў пачатковай форме. Ужыванне нескланяльнай формы *Езус* мы схільныя тлумачыць праз тэндэнцыю да аналітызму, сінтагматычныя адносіны ў межах граматычнай канструкцыі, імкненне пазбегнуць непажаданай сінтаксічнай аманіміі.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: беларускі каталіцкі сацыялект, граматычная інавацыя, склон, інтэрферэнцыя, уніфікацыя, аналітызм, сінтаксічная аманімія.

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Dzmitry Sudnik (Дзмітрый Суднік) – Białoruś, badacz niezależny, specjalność naukowa: język rosyjski; zainteresowania naukowe: zagadnienia stosowane grafolingwistyki, teolingwistyka, poetyka literatury rosyjskiej XX wieku.

Wybrane publikacje (2022):

1. Суднік Дзмітрый. 2022. *Матэрыялы ўласнай фальклорнай экспедыцыі ў гарады Стоўбцы і Салігорск: крытычны агляд*. У: *Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі*. Вып. 16. Мінск: РІВШ.

VARIA

Materiały

Ганна Барвенава / Hanna Barvenava

Muzeum Etnograficzne, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, Polska /

Ethnographic Museum, Branch of the National Museum in Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/000-0002-4932-0289>

e-mail: hannabarvenava@gmail.com

Значэнне рэчаў з калекцыі Этнаграфічнага музея ў Познані для асэнсавання беларускай эміграцыі ў XX стагоддзі

The significance of objects from the collection of the Ethnographic Museum in Poznań for understanding Belarusian emigration in the 20th century

Znaczenie przedmiotów ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Poznaniu dla zrozumienia emigracji białoruskiej w XX wieku

Пра эміграцыю беларусаў у XX ст. сведчаць фотаздымкі, дакументы, лісты, прадметы побыту, якія былі прывезены ў Польшчу з ранейшага месца жыхарства. Захаваныя ў польскіх музеях прадметы – сведкі гісторыі, расказ пра мужнасць, рашучасць і зменлівасць лёсу людзей, пра праблемы, з якімі сутыкаліся эмігранты, пра іх побыт, а таксама пра трансфармацыю функцыі прывезеных эмігрантамі побытавых рэчаў. У гэтым плане нават асобныя прадметы складаюць важную частку шырокага ландшафту гісторыі.

У Этнаграфічным музеі ў Познані захоўваецца калекцыя прадметаў, якія былі выраблены ў Беларусі, вывезены беларусамі падчас розных хваляў эміграцыі ў XX ст. Сярод прадметаў калекцыі – рамесніцкія вырабы, элементы жаночага мяшчанскага строю, пераважная большасць прадметаў – гэта творы традыцыйнага беларускага мастацтва (кашулі, ручнікі, абрусы, поцілкі, палавікі, тканіны і інш.), у асноўным з ваколіц Ліды, Брэста, Баранавіч, Мёр, Быхава, Браслава, а таксама калекцыя з Віленшчыны. Беларуская калекцыя Музея паказвае, якія рэчы беларусы ўзялі альбо маглі ўзяць з сабой у эміграцыю на свае штодзённыя патрэбы, якія з гэтых рэчаў эмігранты захоўвалі

дзесяцігоддзямі і перадавалі як рэліквію дзецям і ўнукам, як рэчы паступова мянялі сваё функцыянальнае значэнне.

Адны з самых каштоўных рэчаў беларускай калекцыі – рэчы канца XIX – пачатку XX ст., вывезеныя з Беларусі падчас масавай хвалі беларускай эміграцыі, якая была выклікана Першай сусветнай вайной, рэвалюцыйнымі падзеямі 1917 г., акупацыяй Беларусі. З маёнтку Анэлін, які знаходзіўся ў 29 км ад Быхава, паходзяць 4 прадметы, якія забралі з сабой уладальнікі або дзяржаўцы маёнтку Анэлін Станіслаў Шалкоўскі і яго жонка Станіслава, у дзявоцтве Выкоўская: ігольнік з берасту, жаночая кашулька, кампаненты традыцыйнага беларускага строю – кашуля і фартух. Игольнік (MNP E 7763) выкананы беларускім майстрам з бяросты, з усіх бакоў багата, тонка і па-майстэрску аздоблены выразаннем і гравіраваннем, пры гэтым футарал для іголак маленькі, даўжынёй усяго 7 см. Гэты мастацкі твор быў прэзентаваны і суправаджаў “беларускія саматканкі” на арганізаванай уладальнікамі маёнтку Анэлін выставе традыцыйных беларускіх рамёстваў, якая была часткай маштабнага “Святкавання 100-годдзя смерці Тадэвуша Касцюшкі” ў Быхаве 1 кастрычніка 1917 г. Наступны прадмет калекцыі рэчаў з Анэлін: жаночая батыставая кашулька (MNP E 7764), якую каля 1902 г. сшыла швачка для гаспадыні маёнтку Анэлін. Кашулька мае прадуманы крой, прафесійна выканана, машынныя швы, кожны з якіх ідэальна роўны пры шырыні ўсяго 2 мм, разам з прамысловымі карункамі шырынёй 7 мм ствараюць дэкор спераду, па баках і па ніжнім краі кашулі. Кашуля ўнізе заварочваецца і зашпільваецца (як сучаснае бодзі) на два гузікі, абабітыя ніткамі.

Уладальнікі маёнтка забралі з сабой у эміграцыю традыцыйны беларускі сялянскі касцюм, створаны на мяжы XIX–XX ст. у вёсцы Анэлін, кампаненты якога – жаночая кашуля (MNP E 7475) і фартух – (MNP E 7476) былі больш чым праз сто год падараваныя Этнаграфічнаму музею ў Познані. Кашуля сшыта з аднаякаснага “кужэльнага” палатна, мае палікавы крой, пашырана клінамі па баках, упрыгожана вытканымі і вышытымі геаметрычнымі ўзорамі па верхняй частцы рукава, на паліках, каўняры, манжэтах, прыполе. Фартух выкананы з даматканнага палатна з ткацкім геаметрычным дэкорам, падол аздабляюць карункі, звязаныя кручком і прышытыя льяняной ніткай. Беларускі народны касцюм служыў прадстаўнікам трох пакаленняў сям’і Ядвігі Шалкоўскай-Маліньскай, і, паводле яе ўспамінаў, касцюм “любілі апрацаць малодшыя дзяўчаты ў сям’і”.

Наступныя хвалі эміграцыі і дэпартацыі беларусаў, якія адбыліся ў 1937–1938 гг. падчас ліквідацыі Польскага нацыянальнага раёна ім. Ф. Дзяржынскага, у 1939–1941 гадах падчас маштабных тэрарыс-

тычных актаў НКУС і пачатку Другой сусветнай вайны, якія ўзмацніліся падчас адступлення немцаў у 1944 г. таксама адлюстраваны ў рэчах, якія захоўваюцца ў Этнаграфічным музеі ў Познані. Сярод іх даматканая посцілка “вясёлка” (МНР Е 8054), якую выткала ў 1940 г. Марыя Сіповіч, (у дзявоцтве Кавалёнак 15.08.1919 – 17.04.2010) у горадзе Мёры на пасаг (вяселле ў 1941 г.), пасля вяселля посцілка выкарыстоўвалася ў вёсцы Дворышча, а падчас эміграцыі сям’і ў 1944 г. была прывезена ў ваколіцы Шчэціна. Посцілка, якая мае памеры 214 x 136 см, выканана палатняным пляценнем, уток – ваўняны, аснова – баваўняная, на чорным фоне размешчаны палосы шырынёй 22–23 см бірузовага, белага, блакітнага, аранжавага, вішнёвага, фіялетавага, залацістага і іншых колераў.

Чарговая вялікая хваля перасялення беларускага і польскага насельніцтва з Беларусі ў Польшчу адбылася ў 1955–1959 гг., штуршком да гэтага стала палітыка “адлігі” пасля смерці Сталіна ў 1953 г., дамоўленасць М. Хрушчова і К. Адэнаўэра ў 1955 г., савецка-польскае “Пагадненне аб рэпатрыяцыі” ад 25 сакавіка 1957 г., якое прадугледжвала перасяленне ўсіх польскіх грамадзян, якія пражывалі на тэрыторыі II Рэчы Паспалітай да 17 верасня 1939 г. Аднак, нягледзячы на пагадненне, пераезд людзей з Беларусі на Захад быў звязаны з мноствам перашкод: дакументы, якія пацвярджалі польскае грамадзянства, не выдаваліся або былі знішчаны, людзі падвяргаліся псіхалагічнаму ціску, запалохванню. Нягледзячы на гэта, тысячам беларусаў удалося эміграваць у 1955–1959 гг. з Заходняй Беларусі і Віленшчыны ў Польшчу.

З гэтай хвалі міграцыі ў Этнаграфічным музеі ў Познані захоўваецца найбольшая колькасць прадметаў, і яны паказваюць, што выбар рэчаў падчас эміграцыі быў пераважна згодна з практычнымі (найбольш неабходнымі ў дарозе і ў побыце) або эканамічнымі меркаваннямі (у новай краіне ўзятая рэч можа быць значна даражэйшая); прывезеныя побытавыя прадметы эмігранты захоўвалі доўгія гады. Калекцыя Музея паказвае, што эмігранты найперш бралі звыклых бытавых рэчы, якія павінны былі ім дапамагчы выжыць на новым невядомым месцы: вышытыя традыцыйныя беларускія кашулі, ручнікі, абрусы, пакрывалы і посцілкі, ходнікі.

Найбольшая колькасць прадметаў беларускай калекцыі – гэта саматканыя беларускія посцілкі і дываны, якія эмігранты часта бралі з сабой па дзвюх асноўных прычынах. Па-першае, падарожжа, якое, нягледзячы на невялікую адлегласць, магло быць доўгім і часта вельмі складаным. Таму коўдры, посцілкі, бялізна, ручнікі, абрусы, несумненна, былі надзвычай патрэбнымі падчас пераезду, бо посцілкай можна закрыцца, ахінуць дзіця, пакласці яе ў вазок, ручніком – выцерці рукі

і г. д. Па-другое, эмігранты везлі з сабой коўдры, посцілкі, абрусы, адзенне з фінансавых меркаванняў, бо калі будуць зароблены першыя грошы – невядома. Так ў калекцыю Музея трапілі прадметы з розных мястэчак і вёсак Беларусі: в. Цімохаўшчына каля Слоніма, в. Завяршаны каля Брэста над Бугам, в. Седліца каля Ліды, з ваколіц Браслава, Мёр, Ашмянаў, Ліды, Пінска, Кобрына, многа прадметаў з Віленшчыны.

Адзенне, якое прывезлі з сабой, эмігранты актыўна насілі, перашывалі і зашывалі, як, напрыклад, жаночую вышытую кветкавымі матывамі кашулю (MNP E 5695), якая была выканана каля 1930 г., а ў 1950 г. да яе дашылі, згодна з тагачаснай модай, шырокі пас, які зашпільваўся збоку на гузік. Кашулю доўга насілі, бо правы рукаў на локці, на манжэце зношаны і неаднаразова акуратна зашыты. Абрусы калекцыі (MNP E 3289; MNP E 2162) саматканыя, вытканыя з белага і шэра-белага ільну ў розных тэхніках, (ажурная, “дымка”) добра захаваныя, бо, відавочна, іх пасцілалі на стол пераважна на святы. Кожная з ўзятых у эміграцыю посцілак – узор хатняга беларускага ткацтва сярэдзіны XX ст., усе яны вытканыя з самаробных льняных і ваўняных нітак рознымі ткацкімі тэхнікамі, дэкараваныя рознакаляровымі палосамі, аднатоннымі клеткамі і зорачкамі, шырокай дэкаратыўнай паласой па краі ды іншымі варыянтамі дэкору, распаўсюджанымі ў беларускім традыцыйным ткацтве (MNP E 2153; MNP E 2154; MNP E 2155; MNP E 8054; MNP E 2161 ды інш.). Дзякуючы дэкору, падабраным колерам, кожны абрус, кожная посцілка арыгінальныя і непаўторныя. Падбіраючы ніткі па колеры, па-майстэрску выкарыстоўваючы тэхнікі ткацтва, вязковая гаспадыня дасягала мастацкай выразнасці, выяўляючы найвышэйшае пачуццё колеру, рытму і кампазіцыі.

У Этнаграфічным музеі ў Познані захоўваецца саматканы ходнік, зроблены ў 1940-я гады пад Браславам (MNP E 2156), адзін з тысячаў традыцыйных ходнікаў, вытканых беларускімі сялянамі. Гаспадыня ўзяла гэты ходнік з сабой у эміграцыю ў Польшчу, бо ён быў для яе дарагім, як адзін з першых яе вырабаў; апрача гэтага, ходнікам засцілалі воз, на якім яе радня выязджала з роднага дому. Ходнік, які мае памер 520 x 58 см, вытканы з парэзанага на паскі адзення і тканін, – красамоўны аповед пра тое, як жылі і што насілі ў Заходняй Беларусі ў міжваенны час, бо сярод выкарыстаных тканін ёсць шмат дарагіх шаўковых як крэпдэшын, крэп-шыфон, тафта, муслін зялёнага, блакітнага, шэрага, карычневага, белага, жоўтага колераў, а таксама ў клетку, гарошак, кветачкі.

Цікавую падгрупу прадметаў беларускай калекцыі складаюць прадметы, якія эмігранты бралі з сабой у дарогу як штодзённыя рэчы, але ў сітуацыі, калі ўся гісторыя падарожжа і ўладкавання эмігранта ў Польшчы засталася пройдзена, прадметы перасталі выконваць

прагматычную побытавую функцыю і памяннелі сваё прызначэнне. З рэчы штодзённага побыту яны пераўвасобіліся ў рытуальны прадмет. Як, напрыклад, вельмі простыя, мінімальна дэкараваныя ручнікі, якія з цягам часу сталі памяццю і расказам пра бацькоў, маладосць, пра пакінуты ў Беларусі дом, які эмігранты памятаюць і берагуць у сваіх сэрцах. Такія высновы можна зрабіць, бо ручнікі добра захаваныя, ужо ў Польшчы аздобілі па берагах крамнымі карункамі. Захоўваючы ручнік ў шафе, паказваючы ўнукам, аздабляючы ім абраз на покуці, уладальнікі прадметаў выказвалі сваю прывязанасць да пакінутай за тысячы кіламетраў радзімы. Так побытавыя прадметы, якія першапачаткова не мелі дачынення да сакральнай рэчы, набывалі з часам сімвалічнае, сакральнае значэнне.

Беларуская калекцыя Этнаграфічнага музея ў Познані паказвае багацце традыцыйнага беларускага мастацтва, побыт сялян і гараджан у XX ст., адначасова расказвае пра прадметы побыту, якія эмігранты бралі з сабой з Беларусі ў Польшчу, пра змену з часам функцыі і значэння прадметаў. Менавіта апошняе паспрыяла, што каратка апісаныя вышэй і іншыя прадметы перадалі ў Музей самі аўтары рэчаў або іх дзеці ці ўнукі. Напрыклад, згаданыя два кампаненты беларускага традыцыйнага строю канца XIX ст. падаравала музею Ядвіга Шалкоўская-Маліньска ў 2007 г.; паводле яе слоў, сялянскі строй у яе сям'і захоўвалі з патрыятычных пачуццяў, як "памяць аб нашым былым жыцці, аб жыцці нашых сялян". Рэчы беларускай калекцыі, якія эмігранты прывезлі з сабою ў Польшчу, сталі своеасаблівай лакмусавай паперкай, якая паказвае розныя хвалі і шляхі эміграцыі; расказвае пра лёс аўтара вышытай кашулі, вытканай посцілкі і інш.; пра трансфармацыю сэнсавага значэння прадмета, набыццё новых сімвалічнага статусу і рытуальнай функцыі; дазваляе часткова раскрыць сістэму каштоўнасцяў эмігрантаў першага і другога пакаленняў. Такім чынам, музейныя калекцыі з'яўляюцца важнай крыніцай для асэнсавання эміграцыі з Беларусі ў XX ст.

Data przesłania artykułu: 30.03.2022

Data akceptacji artykułu: 05.10.2022

Марыля Хаўстовіч / Maryla Chaustowicz

Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3094-1365>

e-mail: m.khaustovich2@uw.edu.pl

Малавядомы рукапіс XVIII стагоддзя

A little-known manuscript of the 18th century

Mało znany rękopis z XVIII wieku

На пачатку 1970-х гг. Адам Мальдзіс, шукаючы беларускамоўныя “жыровіцкія арацыі” першае паловы XVIII стагоддзя, г. зн. студэнцкія дыялогі базыліянскае школы ў Жыровічах [гл.: Pigoń 1969: 293–311], выявіў у аддзеле рукапісаў Цэнтральнае бібліятэкі АН Літоўскае ССР у 9 фондзе рукапіс, у склад якога ўваходзілі два тэксты літаратурнага паходжання. Пра адзін з іх – *Kazanie ruskie syzmatyckie* – даследчык раскажаў у кнізе *Таямніцы старажытных сховішчаў* [гл.: Мальдзіс 1974: 17–18]. Ён даводзіў, што па “сатырычнай накіраванасці” гэты помнік небагатай беларускай літаратуры XVIII стагоддзя “роднасны тым жа жыровіцкім арацыям”. Гэта азначала, што аўтара трэба шукаць сярод студэнтаў беларускіх навучальных устаноў. Далей ён з жалем прызнаваўся, што апублікаваць гэты твор будзе складана: “па колькасці нецэнзурных слоў ён пэўна пераўзыходзіць нават пісьмо запарожцаў турэцкаму султану” [Мальдзіс 1974: 17]. А таму навуковец адно пераклавае змест помніка, у якім – на яго думку – гаворыцца пра вайну Расіі са шведамі, пра пераход рускіх войск праз Гродна. Адзначае навуковец таксама, што аўтар, хоць і карыстаўся лацінкаю і густа ўплятаў у тэкст лацінскія словы, але быў чалавекам антыпольскай арыентацыі, сімпатыкам Пятра Першага, і адначасна – скептычна ставіўся да ўладароў свету, лічыў іх уладу часовай, а свет – здрадлівым і прадажным.

А. Мальдзіс працываў асобныя расчытаныя ім фрагменты помніка, не забываючы ставіць у патрэбных месцах шматкроп’е (па парадзе

Генадзя Кісялёва). Згаданы ў тэксце Маркаўскі манастыр¹ дазволіў даследчыку меркаваць, што невядомы аўтар жыве дзесьці на Віцебшчыне.

Задаволіцца высновамі А. Мальдзіса, сфармаванымі пад уплывам савецкай ідэалогіі і цензуры, сёння не выпадае. Аўтар твора яўна не быў “сімпатыкам” Пятра Першага. Ён (раз гаворка ў тэксце пра Маркаўскі манастыр), хіба, студэнт ці выкладчык Віцебскага езуіцкага ці базыліянскага калегіума. І піша ён не проста літаратурны твор – а пародыю на казанне (пропаганду) праваслаўнага святара, высмейваючы і яго самога, і ягоныя погляды, і ягоную расейскасць. Магчыма, святар гэты быў не тутэйшы, а прысланы з Расіі (або з Левабярэжнае Украіны) – варта звярнуць увагу, што ён валодае звесткамі пра блізкія і пра далёкія падзеі расійскае гісторыі і расійскага быту. І нават галоўная гераіня ягонага казання Агата Скарыннікава, хоць і нарадзілася недзе тут, ля Віцебска, але пэўны час жыла ў Пецяярбурзе.

Не зусім дакладна будзе казаць, што аўтар імітуе стыль казання беларускамоўнага праваслаўнага святара. Як мы казалі, святар – хутчэй за ўсё – прыхадзень, што трапіў у Віцебск у часы Паўночнай вайны (1700–1721), і карыстаецца ён не мясцоваю гаворкаю, а царкоўнаславянскаю моваю, якую ведае вельмі кепска. Адначасна і аўтару, які таксама не ведае царкоўнаславянскае мовы, складана яе стылізаваць. Зрэшты, не стылізаваць, а парадзіраваць, бо стылізацыя заўсёды безацэнная, а ў пародыі ёсць ацэнны план, а таксама імкненне дыскрэдытаваць праваслаўе і праваслаўнага святара. Мабыць, з гэтае прычыны, а таксама, каб паказаць сваю адпрэчанасць ад святара-наратара, аўтар выкарыстоўвае латынь.

І яшчэ. Вядома, рукапіс, які захаваўся, ані ў якім разе нельга лічыць аўтарскім. Гэта, відаць, копія, выкананая маласпрактыкаваным студэнтам-шкаляром. Пра гэта сведчаць графіка-фанетычныя асаблівасці помніка, пра якія мы пісалі раней [гл.: Хаўстовіч 2020: 65–72], а таксама арфаграфія *Winszowania ucieszne*.

А. Мальдзіс не згадвае пра гэта, але своеасаблівым “працягам” *Kazania... z’яўляецца польскамоўнае (у пэўным сэнсе) Winszowanie ucieszne*, напісанае / перапісанае гэтую ж самую рукою, што і беларускамоўны (зноў жа: у пэўным сэнсе) тэкст. Бо рукапіс – гэта невялічкі збор мясцовых сатырычных тэкстаў.

Захоўваецца рукапіс у аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Бібліятэкі акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*) у фондзе 9, справа 1865, куды трапіў, відаць, з фондаў Віленскага беларускага музея імя Івана Луцкевіча. Творы занатаваныя

¹ Маецца, відаць, на ўвазе Свята-Траецкі Маркавы мужчынскі манастыр у Віцебску.

на складзеным папалам аркушы паперы памерам 430x325 мм з невыразнымі вадзянымі знакамі. Тэкст – на трох старонках.

Друкуецца паводле рукапісу з захаваннем усіх арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгіналу. Дзеля лепшага разумення расчытаных намі тэкстаў мы падаем, апрача арыгіналаў, таксама транскрыпцыю *Kazania...* і адаптацыю *Winszowania uciesznego*.

Kazanie ruskie syzmatyckie

|_{1r}| *Nolite trystes esienet*. Czaho Smutytyisie ani weselityisie Prepodobnyie Chrystyianstwo Nie roniayte pozemli Slos zgłazow wafzych Prysmatrytesie welykaho Cara jerozalizmskaho Premudry Syn Salomon usiakamu delu Swaiemu Proslawnoy Cerkwi Pro welykamu Bahactwu *Wanites wanitatum* nazwał Proslawnoy Pamiety Kniaz Chwiedor Sołodomirskoy Kakoho był Bohactwa odnak nie wielmi Skazał Smutno *nudus egresus Sure dewętrys matrys etnudus rewertor* |² *jlluk* wawremjia odnaho Czysta goł wyszoł z czerawa matery goł pawaraczajuczy jdu tam welykaju Sławu miet³ welyki nafz Peter alexieiewicz kak drugoy Salomon Wsiakomu delu Swaiemu Posmatry wsia Sława ostałsie jeho *Pere unt enim pessyme chik wanitas et mizeryns pes pirna* | Bo nausiom Swiete usio Prominuszczaio | Było wsiakich Ludey Sławnych jtyie natoy Swiet pierestawyłysie⁴ j wsia Sława zhinuła | Jakoy był Sławnoy anton artemionon Murawiey Pałkawnik Pra abrażeńskaho Pałku j tot Blinom udawiłsie | Był Bagatoy nikipar Łatufznik jtot wguznoway rece utapiłsie | mardwinow andemon był wielmi razunoy ytot mudami na koł prabiłsie | apramo wsio Praminuszczaio | Poydom wsad Podniesiom głazy afz Swiet Premudry Pobaczysz jabłyka zradnyie j głazom miłyie | Sarwifz ieho zkufzay afz gorkaio j Czerwiak wnim odnak ludy głazy Podymaiut kak Soleccy Sołonyie Prysmatrytesie tepier ludiom tak zradnaia dewica | czarno brywaia | Krasnaho lica na gołowie kak zwiezdy ziajut Sarafan Bagatoy nagrudnik zołatom wyfzyt Szyia Połna karalow Rubaszka Szalkowaia Bafzmaki daragiie jeyiey zradnaia dewica | obwerni ieie wgoru guznom afz gołaia żopa | Prysmatrytesie wgoradiach wsiakamu cwietu zrania weseło Smatryt | a Koren adnak Smierdit | Prysmatrytesie luboy dewicy Sama mufzkami Perfumkami oddaet Pryłazyfz nos daguzna wielmi Smierdit | dabro tut napisano | nie Kładi Smieło ruki padłapuch Boryżey cwiet wietu zmieju naydefz | *Sum umbra florijan waniętur serpiienes*, j kak Swiet niemaie Smutytyisie ProPodobnyie

² Тут і далей у рукапісе аўтар ставіў вертыкальныя рыскі, сэнс якіх не заўсёды зразумелы.

³ Трэба, відаць: miet.

⁴ Трэба, відаць: pierestawyłysie, хоць, магчыма, аўтар ужывае гэтае слова дзеля камічнага эфекту.

Chrystyianstwo wsio na Swietie *wanitas* | Uradiwsie wielikamu Kniaziau Sibirskamu Łukianu Syn maxim takim Paraxizmem | Kak matufzka ieho rodiła | Podnieła lewuii nohu jtreczy Perdnała | Sława rozyszłasie Powsioy Sybirij | Szto jon try Carstwa wozmiet | aż on adnaho Chodu |_{1v}| Peresławiłsie⁵ jwsia Sława zhinuła Premudry nafz Sytyn mieł Starszenstwo wsiakam manasteru | Peter ymPerator kazał Sałdatom Prekinut Szto ion tolko nogami Bryknul ygołasno perdnał y duszu guznom wyronił | a pramo *wanitas* Godu tysieczo Siemset desiataho wawremia wielmi taho Czysła kako nafz wieliki Peter alexieiewicz zkaralom Szwedzkim Bataliiu dełał rozbiehłasie Bratia nafza Popolskoy zemli aperachodeczy Cieraz gorat goradno afz Polaki nam gołyie guzna wystawłali adyn Polak kryknoł Sołdaty Prysmatrete sie Polskim żopom Kak pawiernulisie nafze Bratie wswoiu zemlu Spytał jch Chwiedor atjudant Sztol wasilu wpokskoy zemli Czuwat od kazał mumon Czasny Kniaziau toie Czuwat czto polaki nam gołyie żopy wystaulali apramo jdzie prysmatremsie tokak w waniufzczuii żopu *avanitas* Prysmatrete sie Pani nafzoy agate Skorynikoway Żony kakaia Spaża Była wotli w nafzoy cerkwi Prośławnoy Prestoł wystawiła dawała dawolno kufzat Giewiadyny Blinów jwina ostawiła posobie wiecznuui Pamiet ostawiła derewnianie dwory jkleti bohacie | ostawiła fzłapy nie z kozy Sobolowoy wotli Srebranie Sama kak cwiет cwiетufzczy wsiakim głazom ludzkim napochłat Była zdradnaia | niehrys jeie Koziół ani łofzat zamniał nie chodiła poulicy Pianaia Kak swinia | Rabiakam jefzcze buduczy nikomu g^ołaho guzna niewystawłala niet niodyn znafzych Bratij Chuuzerow niepodmanuł jeie Pramo posmierty Bleda danie była nasium Swiete Bleda | Prosił jeie filemon każuchowskoy Kapitan nawohorskaho Pałku Przyszłoł wokonafzko zakałatał wzdychnuł niedostał j Pofzoł procz | Pramo Była zdradnaia | da Czerez gorad Bywała jdioł | to kak wutufzka pływioł | nohi fzyroko rastawłajuczy awiadowo heto kak matufzka ieie radiła | wotli nieboleła zadnaho razu nieperdnała | Kak Sliwka zgołaho guzna lohenko wyskoczyła jdla taho let Sorok osim Żyła wpeterburki andykom nafz Swiefzczennik katoryieie chrystyw Peresławiłsie⁶ Posmierty niepryhłedałasie Swietu | kak nasza Bratia Polskim żopam | jej jej otkidała wsio od siebie kak odkidaiut Sołomu żopu uterajuczu tepier lubaia leżył zadnaho Pagawerku nieczut | tolko Czutno *nolites trystes* niesmutytesie miłyie deti *trystryia westru wertatur* wotli was żegnaiet | Pierwamu Synu Swaiemu Prawuii ruku oddaiu jako gaspadarskaho Pałku kawaleru tabie wasilu lewuii ruku addaju wam miłym doczom poodnoy Cycie pakidaiu Bo wy kak Hrudi lubyie byli tabie Pařfin Skarynkin miłękam mužu Polubasty Swaioy Czerawo zawsim oddaju wam miłym Plemiënikom y susiedom hde bywała y hadała nohi Paruczaju

⁵ Гл. вышэй.

⁶ Гл. вышэй.

|_{2r}| a nafzemu manasteru markowskamu gaławu yguzno zawsim oddaju | *ubi kuput jbi est Sedes* | wotli was żegnaiet prepodobnyie Chrystyianstwo | wsich podeliła wsich rozwieseliła Swaioy Szczodraty lubaia agata Skorynkawa | a zatoie joje Błahodrym mirom Pomolemsie wiecznuiu joi pamiet amin.

Транскрыпцыя

Казанне руске сызматыцке

*Nolite trystes esienet*⁷. Чаго смутытысе, а ні вэсэлітысе, Прэподобныя Хрыстыянство? Не роняйтэ по зэмлі слёс з глазов вашых. Прысматрытэсе вэлыкаго Цара Ерозалімскаго. Прэмудры сын Салёмон усякаму дэлу сваему – прославной цэркві, провэлыкому багацтву – *wanites wanitatum*⁸ назвал. Прославной паметы княз Хведор Солодомірской якога был богацтва, однак не вельмі сказаў смутно: *nudus egressus Sure dewętrys matrys et nudus rewertor jlluk*⁹. Ва врем’я аднаго чысла гол вышол з чэрава матэры, гол паварачаючы йду там. Вэлыкую славу мел велькі наш Пэтэр Алексеевіч, как другой Салёмон, всякому дэлу сваему, посматры, вся слава осталася яго *Pere unt enim pessyme chik wanitas et mizeryns pes pirna*¹⁰. Бо на усём светэ усё промінушчаё. Было всякіх людэй славных й тые на той свет перэставылыся й вся слава згінула. Якой был славной Антон Артэмёнон Муравей¹¹, палкавнік Праабражэнскаго палку й тот бліном удавіўся. Был багатай Нікіпар Латушнік й тот в гузнавай рэцэ утапіўся. Мардвінов Андэмон был вельмі разумой й тот мудамі на кол прабіўся, а прамо всё прамінушчаё. Пойдом в сад, поднесём глазы, аш свет премудры побачыш, яблыка здрадныя й глазом мілыя. Сарвіш яго, скушай, аш горкаё й червяк в нім. Однак люды глазы подымают как солеццы солонныя. Прысматрытэсе тэпер людём, так здрадная дэвіца чарнобрывая, краснаго ліца, на голове, как звезды з’яют, сарафан багатай, нагруднік золатам вышыт, шыя полна каралёв, рубашка шалковая, башмакі дарагія, ей-ей, здрадная дэвіца. Обверні ея в гору гузном, аш

⁷ Не будзьце сумнымі. Тут і далей лацінскія выразы перапісвальнік занатаваў са шматлікімі памылкамі. З гэтай прычыны перакладаць іх складана. Не заўсёды таксама ўдавалася расчытаць запісанае.

⁸ Марнасць марнасцяў. У Кнізе Эклезіяст: *Vanites vanitatum et omnia vanitas* – Марнасць марнасцяў і ўсё марнасць.

⁹ Голым я выйшаў з улоння маткі і голым вярнуся. У Кнізе Іова: *Nudus egressus sum de útero matris meae et nudus revertar illuc* – Голым я выйшаў з лона свае маткі і голым туды вярнуся.

¹⁰ Магчыма: Нішчыць і шкодзіць – гэта марнасць і нягоднасць.

¹¹ Маецца на ўвазе, магчыма, Артамон (Аўтаном) Міхайлаў Галавін (1667–1720), палкоўнік, а пасля генерал ад інфантэрыі. У 1700 г. у бітве пад Нарваю трапіў у палон да шведаў. Абмянялі яго ў 1718 г.

голая жопа. Прысмастрытэсе в горадах всякому цвету: з раня вэсэло сматрыт, а корэн, аднак, смэрдіт. Прысмастрытэсе любой дэвіцы: сама мушкамі, пэрфумкамі оддае. Прылазыш нос да гузна – велмі смердіт. Дабро тут напісано: не кладі смело рукі пад лапух, бо рыжэй цвет в ету змею найдэш. *Sum umbra florijan waniętur serpienes*¹². Ёй как свет не мае смутытысе, Проподобные Хрыстыянство, всё на свете *wanitas*. Урадівсе велікаму князю сібірскаму Лук'яну сын Максім такім параксізмэм: как матушка его роділа, поднела левую ногу й трэйчы перднула. Слава розышласе по всёй Сыбірій, што ён тры царства возмет, аж он аднаго году в пэрэставілсе й вся слава згинула. Прэмудры наш Сытын мел старшэнство всякум манастрэу, Пэтэр імператор казал салдатом прэкінут¹³, што ён только ногамі брыкнул і голасно перднул і душу гузном выроніл, а прамо *wanitas*. Году тысечо семсэт дэсятаго, ва врем'я вельмі таго чысла, како наш велікі Петер Алексеевіч з каралём швэдзкім баталію делал, розбегласе брат'я наша по польской землі, а пэраходэчы чэраз горат Горадно, аш полякі нам голые гузна высталялі. Адын поляк крыкнул: "Солдаты, прысмастрэтэсе польскім жопом!" Как павернулісе нашэ брат'е в свою зэмлю, спытал йх Хведор, ат'юдант: "Штоль, Васілю, в польской зэмлі чуват?" Одказал Мумон: "Часны князю, тое чуват, что полякі нам голые жопы выстаўлялі". А прамо гдзе прысмастрэмсе, то как в ванюшчую жопу *avanitas*. Прысмастрэтэсе пані нашой Агатэ Скорыніковай жоны, какая спажа была вот лі в нашой цэрві прославной прэстол выставіла, давала давольно кушат гевядыны, блінув й віна. Оставіла по себе вечную памет, оставіла дэрэвняные дворы й клеті богатые, оставіла шляпы не з козы соболовой, вот лі срэбрэные. Сама как цвет цветущы всякім глазом людзкім на поглят была здрадная. Не грыс ее козёл, ані лошат замнял, не ходіла по уліцы п'яная, как свіня. Рабёнкам ешчэ будучы нікому голаго гузна не высталяла, нет ні одын з наших братій хуужэров не подманул ее. Прамо по смерты бледа, да не была на сьом светэ бледа. Просіл ее Філемон Кажуховской, капітан навогорскаго палку. Прышол, в онашко закалатал, вздыхнул, не достал й пошол проч. Прамо была здрадная, да чэрэз горад бывала йдёт, то как вутушка пływёт, ногі шыроко раставляючы, а вядомо гэта, как матушка ее раділа, вот лі не болела, заднаго разу не перднула, как слівка з голаго гузна лёгэнко выскочыла й для таго лет сорок осім жыла в Пэтэрбуркі, ан д'яком наш, свешчэннік, каторы ее хрыстыв перэставілсе. По смерты не прыгледаласе свету, как наша брат'я польскім жопам, ей-ей, откідала усё од себе, как одкідают солону, жопу ўтэраючу. Тэпер любая лежыт

¹² У ценю квецені ядавітыя змеі.

¹³ Відаць, павесіць.

заднаго пагаворку не чут, толькі чутно *nolites trystes*¹⁴. Не смутытесе, мілыя дэці, *trystryia westru wertatur*¹⁵, вот лі вас жэгнае: “Перваму сыну сваему правую руку аддаю, яко гаспадарскаго палку кавалеру, табе, Васілю, – левую руку аддаю, вам, мілым дочом, – по адной цыце пакідаю, бо вы как груді любыя былі табе, Парфін Скарынкін, міленкаму мужу, полюбасты сваёй чэрава завсім аддаю, вам, мілым племенніком і суседом, гдэ бывала і гадала, ногі паручаю, а нашэму манастэру Марковскаму галаву і гузно завсім аддаю, *ubi kuput jbi est Sedes*¹⁶, во тлі вас жэгнае, Преподобныя Хрыстыянство, всіх падэліла, всіх развесэліла сваёй шчодраты, любая Агата Скорынкава, а затое ёе блгодрым. Міром помолемсе, вечную ёй памет. Амін.

Powinszowanie uciefzne

|_{2r}| Wielmożny mnie wiele Panie Skarbniku |¹⁷ Pustych zamkow Swin Pułkowniku | jnstygatorze egipski czesniku Betleemski elektorze | Cyganskich Krolow starosta Sądowy Powiatu grodzieńskiego | amafztalerzu j Synowfze dziedzicu Jmsc Pana Starego | Prydybayły łysiego Hrabij | a moy nayosobliwfy Plugawcze | Spowinney obligacij moiey Chociaż fest minoł Wmsc Pana ale ja minąc niemoge mojm Powinśzowaniem znaiąc sie domoiej Powinnosci Soleniffymie winśzuie *ex ami kubili woto* Zycze jlesie znayduie w morzu kropel wody | ustelmachow Swidrow Sklutow Skoblow dłotow | Pobrzegach morskich gur piasku | ustangretow forysiwow zbiczow trasku | wiele wlesie grzybow | wrzekach ryb | komorow y gilow liscie nadrzewie | agnoju w chlewie | włosow nagłowie | min ufamego Wmsc Pana mowie | u panien mufzek | Farb y Podufzek | Podwarach Plotek | awrydzekotek | Strzelby w nitawie | atrzciny w stawie | u gęsi krzyku | u wołow ryku | naswiecie Bab a wblocie żab | u mazurów pez | junaków kres | ufrantów migów | udam czofzek y dygów | w choleryków złości | u nosalów Citrosci | Wmsc Pana Porady | usąsiadow zwady | u śmiałków azardu askapach Sknerstwa | między Kupcapi szalbierstwa | u hoynych szczodroty | u wesołych ochoty | na ziemi robaków | uchłopów chodaków | Popufzczach zwierza | uptastwa pierza | Zans Postodołach zboża umysliwych psów u muzykantów jnstrumentów | na białej rusi Pastrąków | wBalbierzyszczkach piwa | w Kownie Lipcu | w węgrach wina | wysciławskim rąbaniny | witebskim zawartych wrot | wprusiech żołnierzy Pożydowskich kramach Karazij | amuratw amazij | w Krolewcu niemców | w poryżu Choroby

¹⁴ Не сумуй.

¹⁵ Смутах ваш знікне.

¹⁶ Дзе галава, там і ср...ка.

¹⁷ У дадзеным тэксце мы ўспрымаем вертыкальныя рыскі як запіс вершаваных радкоў перапісвальнікам. Гл. ніжэй нашую адаптацыю тэксту.

| wewłoszech doktorow | wfaksonij rozpustow | wrzymie odpustow | Cyganow
 nahałow | użydow Krosty | na pograniczu fyszczow | Po publikach filutow na
 ukrainie tytiuniu | na niebie gwiazd | w pinsku uiunow | wBockach Konczugow
 | napolisiu kałtunow | u tatarow Kuńdumow | w Koronie polskiej Kpow
 w Litwie Błaznow | na rusi durniow | namoskwie złodziejow | w niemczech
 fzelmw w dzięciele wmiedziele j w fmurgoniach niedźwiedzi tyle Wms
 zdrowie j zycie Pomyslnosci Jak jestem Szczyrze kochający Przyzifij

Podnofzkiem

Адаптацыя

Powinszowanie ucieszne

Wielmożny mnie wielce Panie Skarbniku,
 Pustych zamków, świń Pułkowniku,
 Instygatorze egipski, cześniku Betlejemski, elektorze,
 Cygańskich Królów starosto,
 Sądowy powiatu grodzieńskiego,
 A masztalerzu i synowca,
 Dziedzicu Jmść Pana Starego,
 Przydybały łysego Hrabi,
 A mój najosobliwszy Plugawcze!
 Z powinnej obligacji mojej, chociaż fest minął, Wmść Pana,
 Ale ja minąć nie mogę moim powinszowaniem,
 Znając się do mojej powinności
*Solenissime*¹⁸ winszuję *ex ami kubili woto*¹⁹.
 Życzę ile się znajduje w morzu kropel wody,
 U stelmachów świdrów, sklutów, skoblów, dłutów,
 Po brzegach morskich gór piasku,
 U stangretów, forysiów z biczów trzasku,
 Wiele w lesie grzybów, w rzekach ryb, komarów i giłów,
 Liścia na drzewie, a gnoju w chlewie,
 Włosów na głowie, min u samego Wmść Pana mowie,
 U panien muszek, farb i poduszek,
 Po dworach plotek, a w rydze kotek,
 Strzelby w Nitawie²⁰, a trzciny w stawie,
 U gęsi krzyku, u wołów ryku,
 Na świecie bab, a w błocie żab,
 U mazurów pez (?), junaków kres,
 U frantów migów, u dam czoszek²¹ (?) i dygów,
 W choleryków złości, u nosalów chytrości,
 Wmść Pana porady, u sąsiadów zwady,
 U śmiałków hazardu, a skąpych sknerstwa,

¹⁸ Урачыста.

¹⁹ Можа: Ex ami cubile voto – 3 ложка каханкі (як у ложку каханка).

²⁰ Маецца на ўвазе, відаць, Мітава, горад у Курляндыі. Сёння – г. Елгава ў Латвіі.

²¹ Магчыма, роўчозшек.

Міędzy kupcami szalbierstwa,
 U hojnych szczodroty, u wesołych ochoty,
 Na ziemi robaków, u chłopów chodaków,
 Po puszczech zwierza, u ptastwa pierza,
 Zans (?) po stodołach zboża, u myśliwych psów,
 U muzykantów instrumentów, na Białej Rusi postronków,
 W Balbierzyszkach²² piwa, w Kownie lipcu,
 W Węgrach wina, w Mściśławskim rąbaniny,
 Witebskim zawartych wrót²³, w Prusiech żołnierzy,
 Po żydowskich kramach karazji, amurattw, amazji,
 W Królewcu Niemców, w Paryżu choroby,
 We Włoszech doktorów, w Saksonii rozpustów,
 W Rzymie odpustów, Cyganów nahajów,
 U żydów krosty, na pograniczu szyszów²⁴,
 Po publikach filutów, na Ukrainie tytiuniu,
 Na niebie gwiazd, w Pińsku wijunów,
 W Bockach kańczugów, na Polesiu kołtunów,
 U tatarów kuńdumów²⁵, w Koronie polskiej kpów,
 W Litwie błaznów, na Rusi durniów,
 Na Moskwie złodziejów, w Niemczech szelmów,
 W Dziegiele, w Miadziole i w Smurgoniach niedźwiedzi.
 Tyle Wmś zdrowie i życze pomyślności.
 Jak jestem szczyrze kochający Przyszyj
 Podnóżkiem.

Спіс літаратуры

- Haŭstovič Marylā. 2020. *Grafika-fanetyčnyâ asablivasci belaruskaga satyryčnaga tvora XVIII stagoddzâ Kazanie ruskie zyzmatyckie*. W: *Język, literatura i kultura Białorusi na przestrzeni wieków*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki UW [Хаўстовіч Марыля. 2020. *Графіка-фанетычныя асаблівасці беларускага сатырычнага tvora XVIII стагоддзя Kazanie ruskie zyzmatyckie*. W: *Język, literatura i kultura Białorusi na przestrzeni wieków*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki UW.
- Mal'dzis Adam. 1974. *Skarby prodkaŭ. 1. Pa slâdah žyrovickih aracyj*. U: *Ėn ža, Taâmnicy starażytnyh shoviščaj: Da gistoryi belaruskaj litaratury XVII–XVIII stagoddzaj*. Mastackaâ litaratura, Mînsk [Мальдзіс Адам. 1974. *Скарбы продкаў. 1. Па слядах жыровіцкіх арацыяў. У: Ён жа, Таямніцы старажытных сховішчаў: Да гісторыі беларускай літаратуры XVII–XVIII стагоддзяў*. Мінск: Мастацкая літаратура.
- Pigoń Stanisław. 1969. *Sowizdralskie „zabawki oratorskie” w szkole konwiktowej XVIII wieku*, „Archiwum literackie” 1969, t. 14: 293–311

Data przesłania artykułu: 30.08.2022

Data akceptacji artykułu: 05.10.2022

²² Мясцэчка на поўдзень ад Коўна.

²³ Віцябчан, з прычыны іх негасціннасці, магілёўцы называлі “запры варата”.

²⁴ Сялянская вольніца (партызаны) у памежных раёнах Вялікага Княства Літоўскага і Расеі.

²⁵ Маюцца на ўвазе татарскія калдуны (kundumy).

Recenzje

Agnieszka Goral, *Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze językowe w badaniach profesora Michała Sajewicza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022, ss. 160.

Monografia Agnieszki Goral pt. *Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze językowe w badaniach profesora Michała Sajewicza* składa się z dwóch części. Pierwszą stanowi omówienie życiorysu prof. M. Sajewicza, jego drogi naukowej i osiągnięć naukowych. Druga część zawiera cztery aneksy z wyborem tematów prac dyplomowych i magisterskich napisanych pod kierunkiem prof. M. Sajewicza na Wydziale Humanistycznym UMCS w Lublinie oraz na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL, a także wybór tematów prac licencjackich napisanych pod jego kierunkiem w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. S. Szymonowica w Zamościu. Aneks 4 zawiera szczegółowy wykaz publikacji Profesora.

Jak pisze Autorka, celem monografii jest „analiza i opis wkładu prof. dra hab. M. Sajewicza w badania lingwistyczne na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim”. A. Goral szczegółowo zajęła się analizą dorobku naukowego profesora M. Sajewicza, dotyczącą badań językowych i kulturowych na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, ustaliła główne zagadnienia badawcze ważne w pracach Profesora, omówiła metodologię przyjmowaną przez badacza w jego pracach, a także wskazała na niekwestionowane osiągnięcia Profesora w zakresie badań dialektologicznych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, zwłaszcza w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie.

Monografia nie rozpoczyna się jednak od analizy dorobku M. Sajewicza, ale od przytoczenia podstawowych faktów z jego życiorysu. Z części tej bije ciepło i sympatia dla bohatera opowieści, jest to zapewne odbicie ciepła pochodzącego ze wspomnień samego Profesora. Poznajemy więc jego dzieciństwo spędzone w Lewkowie Nowym niedaleko Hajnówki, dom rodzinny, grono sąsiadów i przyjaciół oraz młodość, która upłynęła na zdobywaniu wykształcenia w miejscach oddalonych od Lewkowa, do których często trudno było dotrzeć. Opowieść ta pokazuje, jak ogromny wpływ na kształtowanie się przyszłych zainteresowań badawczych Profesora miało miejsce, z którego pochodził, położone na pograniczu językowym i etnicznym. Jak podkreśla Autorka książki, bezpośredni kontakt z rozmówcami M. Sajewicz zawsze

uważał za najlepszą metodę zdobywania materiału gwarowego, a późniejsze ekspedycje na Białostoczczyźnie wspomina jako czas rozwoju zawodowego.

Autorce udało się w płynny sposób połączyć fakty z życiorysu Profesora z opisem jego zainteresowań i osiągnięć badawczych. W opowieści splatają się wątki przyjaźni naukowych (które stają się także przyjaźniami na całe życie) z opisem wspólnych badań terenowych i podejmowanych przedsięwzięć badawczych.

W monografii rzetelnie omówiono dorobek naukowy Profesora. Autorka przeanalizowała badania nad kategorią *nomina agentis* w gwarach pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego na Białostoczczyźnie oraz badania nad dubletami słowotwórczymi. Omówiła monografię pt. *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Dewerbatiwa, deadiectiwa* (Lublin 2002) oraz monografię pt. *Odczasownikowe pejoratywne nazwy subiektów z formantem sufiksalnym w gwarach białoruskich okolic Lewkowa Starego na Białostoczczyźnie* (Lublin 2019). Zajęła się badaniami M. Sajewicza nad kategorią *nomina attributiva* w gwarach wschodniosłowiańskich na Białostoczczyźnie, a także badaniami z zakresu antroponomii na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.

Ten ostatni temat jest bardzo ważny nie tylko ze względów językowych, ale także kulturowych i społecznych. W swych pracach Profesor udokumentował zmiany zachodzące w imiennictwie osobowym społeczności prawosławnej w powiecie hajnowskim na Białostoczczyźnie. Pokazał, że na Białostoczczyźnie obserwuje się proces asymilacji ludności prawosławnej do polskości, czego dowodzi nadawanie dzieciom z rodzin prawosławnych imion katolickich lub imion prawosławnych mających polskie odpowiedniki.

Niezwykle ważne miejsce w badaniach M. Sajewicza zajęła kwestia białorusko-ukraińskiej granicy językowej. Uczony przyjął za istotne kryterium zakładające, że gwara należy do określonego języka etnicznego, jeżeli funkcjonuje na terenie objętym izoglosami jego innowacji dialektalnych. Na tej podstawie ustalił, że na Białostoczczyźnie granica między gwarami białoruskimi i ukraińskimi w znacznym stopniu pokrywa się z linią wyznaczoną przez wcześniejszych dialektologów K. Michalczuka (1877), J. Karskiego (1903, 1911), W. Kuraszkiewicza (1939, 1969), S. Glinkę (1960), E. Smułkową (1968, 1974) i M. Kondratiuka (1964, 1976). Na wschodzie granica przebiega w linii prostej od styku rzeki Leśnej z granicą państwową w kierunku Narwi między miejscowościami Bińdziuga i Rybaki. Na północy granica ta jest bardziej rozmyta, gwara białoruska notowana jest w takich miejscowościach, jak: Hoźna, Ostrówki, Koźliki, Bogdanki, Czerewki i Zawyki, ukraińska zaś w punktach: Narew, Trześcianka, Ryboły, Wojszki.

Bardzo ciekawą i ważną częścią dorobku Profesora są publikacje dotyczące sytuacji społecznej i wyznaniowej na Białostoczczyźnie, a także

odniesienia do sytuacji ekstralingwistycznej w tekstach dialektologicznych. M. Sajewicz pisał między innymi o wpływie białoruskiego języka literackiego i procesu białorutenizacji, który miał miejsce na Białostocczyźnie w latach 90. XX wieku (równolegle do podobnych procesów na Białorusi), na sytuację językową i kulturową na badanych terenach. Białoruski język literacki jest wykładany w wielu lokalnych szkołach podstawowych oraz w liceach w Hajnówce i Bielsku Podlaskim. Ponadto popularny na badanym terenie tygodnik „Niwa” oraz audycje nadawane w języku białoruskim przyczyniają się do podjęcia szerszej refleksji na temat swej tożsamości. W tematyce tych publikacji mieszczą się zagadnienia dotyczące relacji język-tożsamość, które na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim i dodatkowo białorusko-ukraińskim są niezmiernie ważne i trudne do zdefiniowania. M. Sajewicz uważa, że polska nauka nie wypracowała jak dotąd jednolitego stanowiska w kwestii świadomości narodowej mniejszości białoruskiej zamieszkującej Białostocczyznę. Należy pamiętać, że kwestie tożsamościowe są na tym terenie płynne, podlegają zmianie w czasie, są też zależne od pokolenia, stopnia wykształcenia i różnorodnych doświadczeń życiowych kształtujących tożsamość jednostki. Tę świadomość możemy odczytać z prac Profesora i książki A. Goral.

Monografia A. Goral pt. *Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze językowe w badaniach profesora Michała Sajewicza* jest ważnym przedsięwzięciem dokumentującym dokonania wybitnego polskiego uczonego. Uznanie należy się zarówno Autorce monografii, jak i Profesorowi, którego wkład w rozwój współczesnej białorutenistyki i sławistyki jest nie do przecenienia. Umieszczone w części drugiej aneksy, zawierające tematy prac dyplomowych i magisterskich, świadczą o ogromnym dorobku dydaktycznym Uczzonego, który potrafi łączyć nowatorskie badania z nauczaniem.

Ewa Golachowska
ewa.golachowska@ispan.waw.pl

Data przesłania recenzji: 25.09.2022

Data akceptacji recenzji: 10.10.2022

М.Р. Прыгодзіч, *Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове*, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск 2021, 175 с.

Najnowsza książka prof. Miłaja Pryhodzicza (brus. Мікалай Прыгодзіч), kierownika Katedry Językoznawstwa Białoruskiego Wydziału Filologicznego Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, wydana w roku jubileuszowym 100-lecia uczelni, jest kolejną z cyklu monograficznego wydawanego przez tę Katedrę. Monografia porusza nie nowe, ale bardzo aktualne zagadnienie neologizacji autorskiej, wyjaśnia przyczyny i warunki jej rozwoju, miejsce i rolę w języku, sposoby tworzenia neologizmów, ich recepcję i szanse utrwalenia się w białoruskim języku ogólnym.

Oprócz przedmowy książka składa się z trzech części. Rozdział I (s. 5–33) to gruntowne naukowe omówienie neologizacji jako fenomenu językowego na przykładzie prac przede wszystkim radzieckich badaczy, z późniejszym odniesieniem do białoruskich badań. Na końcu rozdziału sformułowano 12 pytań i zadań dla studentów, które mają sprawdzić wiedzę i wyćwiczyć odpowiednie umiejętności analizy neologizmów w wybranych fragmentach zaczerpniętych z literatury białoruskiej. W tym miejscu widoczne jest współgranie części naukowej i dydaktycznej, co jest charakterystyczne dla podręcznika uniwersyteckiego. Rozważania teoretyczne zawarte w tym rozdziale są cennym kompendium wiedzy na temat białoruskich neologizmów. Czytelnik dowie się m.in., że neologizacja w białoruszczyźnie rozkwitała w latach 20. XX w., kiedy kształtowały się normy języka białoruskiego i powstawała nowa leksyka, która była obowiązkowym komponentem ówczesnej publicystyki i literatury pięknej (zob. s. 3). Były to czasy rozkwitu i języka, i literatury, dzięki także dwóm klasykom – Kanstancinowi Mickiewiczowi (brus. Канстанцін Міцкевіч), który znany jest bardziej jako Jakub Kołas (brus. Якуб Колас) i dzięki Iwanowi Łucewiczowi (brus. Іван Луцэвіч), który przybrał pseudonim Janka Kupała (brus. Янка Купала). Następnie kolejni twórcy rozwijali tę tradycję, np. Uładzimir Dubouka (brus. Уладзімір Дубоўка) czy później Ryhor Baradulin (brus. Рыгор Барадулін)¹. Autor podkreśla

¹ Neologizmy poety analizował też kierownik Katedry Białorusistyki UW w latach 2009–2014, zob. M. Timoszuł, *Kilka uwag o słownictwie Ryhora Baradulina (na materiale zbioru wierszy Ксты)*, „Acta Albaruthenica” 2010, t. 10, s. 356–363.

jednak fakt, że proces neologizacji był obecny już dużo wcześniej, choćby w XVI–XVII w., czego dowodzi na przykładach z języka Franciszka Skaryny (brus. Францішак Скарына), Ławrentija Zyzanija (brus. Лаўрэнцій Зізаній) i Melecjusza Smotryckiego (brus. Мялецій Сматрыцкі). Wiele miejsca poświęca się też neologizacji w języku rosyjskim. Przegląd literatury przedmiotu dotyczący neologizacji na gruncie wschodniosłowiańskim jest imponujący. Mimo że neologizacja istnieje od dawna w białoruszczyźnie, to jednak Autor zwraca uwagę na fakt, że brakuje wypracowanego jednoznacznego podejścia do kodyfikacji jej przejawów ze względu na stosunkowo niedługą tradycję białoruskich badań nad neologizmami, która zaczęła się właściwie w latach 80. XX w. (s. 18). W językoznawstwie istnieje bardzo wiele określeń neologizacji. Do najbardziej popularnych w języku białoruskim należą: *аказіяналізм*, *патэнцыяльнае слова*, *неалагізм*, *аўтарскі неалагізм*, *аказіянальнае слова*, *індывідуалізм*, *індывідуальна-стылістычны неалагізм*, *індывідуальна-моўны неалагізм*, *наватвор*, *аўтарскі наватвор* i in. (s. 9), z czego trzy pierwsze są najczęściej używane w literaturze przedmiotu.

Rozdział II (s. 34–111) jest najobszerniejszy objętościowo, gdyż zawiera 10 wybranych artykułów naukowych 9 białoruskich lingwistów (A.I. Копаць, Г.І. Басава, В.А. Зразікава, І.П. Казейка, А.Я. Мантур, А.В. Солахаў, Н.У. Чарнаброўкіна, М.В. Шабовіч, І.М. Яраш). W tekstach tych znajdziemy wielostronną analizę neologizmów na przykładzie utworów wybranych twórców białoruskich. W części tej czytelnik może zatem zapoznać się z nazwiskami najpopularniejszych białoruskich badaczy neologizmów, z ich naukowym warsztatem analitycznym oraz konkretnym materiałem badawczym.

Ostatni rozdział III (s. 112–173) to słownik neologizmów autorskich, opracowany na podstawie różnorodnych tekstów XX–XXI w. Pozwala on ocenić sztukę pisania różnych białoruskich pisarzy i publicystów, zarówno tych szerzej znanych, jak i tych, którzy dopiero zaczynają swoją przygodę z literaturą piękną. Leksemy w słowniku należą do różnych części mowy, dlatego są podawane w gramatycznej formie podstawowej. Prawie każdy przykład ma wyjaśnione znaczenie i podany kontekst zaczerpnięty z literatury białoruskiej. Niektóre neologizmy mają znaczenie powiązane ze znaczeniem wyrazu, od którego pochodzą, np. *лірнічаць* ‘іграць на ліры / grać na lirze’, *шчодрыца* ‘быць шчодрым / być szczodrym’ (s. 112). Inne z kolei nie mają takiego bezpośredniego związku, są bardziej obrazowe, oparte na skojarzeniach, stąd ich znaczenie nie jest takie oczywiste, np. *залучыніць* ‘узнікнуць у памяці / powstać w pamięci’, *срэбрацвецень* ‘ззянне месячнага святла / blask światła księżyca’. Niektóre leksemy mają podane warianty znaczeń i pisowni w zależności od tego, z jakiego okresu pochodzą, natomiast te, których znaczenie nie budzi wątpliwości ze względu na ich budowę słowotwórczą, nie mają podanego znaczenia.

Słownik tego typu to wyzwanie niezwykle aktualne, gdyż neologizacja jest obecnie popularnym sposobem wzbogacania słownictwa białoruskiego i stymulatorem rozwoju leksykalnego białoruszczyzny. Autor postuluje, by tworzyć słowniki neologizmów, które mogą i powinny być jednym z ważniejszych źródeł uzupełniania i odnawiania zasobu leksykalnego współczesnego języka białoruskiego (s. 27).

Recenzowana książka spełnia jednocześnie kilka funkcji, na co wskazuje struktura prezentacji treści. Monografia jest jednocześnie pracą naukową, podręcznikiem akademickim, zbiorem artykułów naukowych oraz słownikiem. Dzięki tak wszechstronnemu przygotowaniu może znaleźć odbiorców wśród wielu różnych specjalistów: studentów filologów, leksykologów, leksykografów, językoznawców czy literaturoznawców – wszystkich tych, których interesuje historia, rozwój i przyszłość białoruszczyzny.

Radosław Kaleta
rkaleta@uw.edu.pl

Data przesłania recenzji: 20.09.2022
Data akceptacji recenzji: 03.10.2022

Ірына Часнок-Фаменка, *Наратыўныя стратэгіі ў літаратурным тэксце: вучэбна-метадычны дапаможнік*, Выдавецтва БДУ, Мінск 2020, 143 с.

Навучальны дапаможнік *Наратыўныя стратэгіі ў літаратурным тэксце* ўяўляе навукова абгрунтаваны дыдактычны дакумент па курсе літаратуразнаўчай нарталогіі і адрасаваны студэнтам вышэйшых навучальных устаноў, якія навучаюцца па спецыяльнасцях “Інфармацыя і камунікацыя”, “Журналістыка”, “Літаратурная работа”. Кніга складаецца з чатырох лагічна выбудаваных і метадычна прадуманых раздзелаў, комплексу пытанняў і заданняў, спісу прыкладных тэм для падрыхтоўкі рэфератаў, у сваёй сукупнасці скіраваных на забеспячэнне трывалага засваення студэнтамі асноўных ведаў па камунікатыўнай тэорыі аповеду. Дапаможнік можа з поспехам знайсці прымяненне і ў навукавай працы, бо на сёння нараталагічны даследчы інтарэс ўжо даўно выйшаў за межы выключна мастацкай славеснасці – у сферу палітыкі, публіцыстыкі, рэкламы і іншых форм чалавечых стасункаў. Таму выпрацоўка катэгарыяльна-аналітычнага апарату, здольнага паслужыць агульным знамянальнікам для ацэнкі шматстайных наратыўных дыскурсаў і апаведных практык, як і для развіцця ўмення іх каментавання, набывае агульнагуманітарнае значэнне.

Такая мэтавая ўстаноўка – навучыць студэнтаў эфектыўна аналізаваць і карэктна інтэрпрэтаваць мастацкі тэкст – паслядоўна рэалізуецца праз грунтоўнае, класічна-сістэмнае ўкладанне навучальнага матэрыялу. Аб’ёмны матэрыял пры гэтым удалося падаць досыць збалансавана.

Першы раздзел *Асноўныя тэарэтычныя паняцці* акумуляе ў сабе веды пра вытокі і станаўленне нарталогіі як раздзела літаратуразнаўства і аналітыку тэарэтычных напрацовак у галіне агульнай нарталогіі, традыцыйна пачатую ад прац прадстаўнікоў расійскай фармальнай школы Віктара Шклоўскага і Барыса Эйхенбаума, але і з вельмі дарэчна і своечасова названымі тут адзінкавымі спробамі выкарыстання структуралісцкай метадалогіі па-беларуску і на беларускім матэрыяле Васілём Жураўлёвым, Аляксеем Пяткевічам, Ігарам Жуком. Так, акцэнтуючы камунікатыўны аспект аповеду (нарацыя бывае заўсёды

камусьці), І. Часнок-Фаменка выходзіць на задачу фармавання ў студэнтаў цэласнага ўяўлення пра прадмет і межы тэорыі апавядальнай камунікацыі, методыку і навуковую значымасць нараталагічных даследаванняў. Напрыканцы раздзела падаюцца азначэнні найбольш істотных і неабходных тэрмінаў (нарацыя, аўтар, наратар, пункт гледжання) і катэгорый (падзейнасць, эквівалентнасць, лейтматыўнасць, рэлевантнасць), якімі аперуе аўтар дапаможніка ў ходзе далейшай працы з наратыўным дыскурсам. Праўда, не зусім удалым бачыцца тут азначэнне галоўнага, вынесенага нават у загаловак кнігі, паняцця “наратыўная стратэгія” ў разуменні Джэральда Прынса, якое, па сутнасці, падмяняе фундаментальную стратэгію свабодна відазмняльнай тактыкай ці, так бы мовіць, “тэхнікай літаратурнага рамяства”. Зрэшты, досведу навуковага асэнсавання дадзенай праблемы ў свеце не так і шмат. Затое ў першым раздзеле лагічна пастаўлена і паспяхова вырашана актуальнае якраз для беларускай літаратуразнаўчай тэрміналогіі пытанне пра адлюстравальную інстанцыю фіктыўнага наратара: аўтар прапануе пазбягаць блытаніны двух размежаваных рускімі наратолагамі паняццяў з дапамогай тэрмінаў “апавядальнік” (тое, што “повествователь”) і “апавядач” (тое, што “рассказчик”).

Глыбокае веданне літаратурнага працэсу ХХ стагоддзя і ўмелае аналітычнае прачытанне наратыўнага тэксту дазволіла досыць пераканаўча абазначыць некаторыя механізмы нараджэння, захоўвання і рэтрансляцыі падзейнага жыццёвага досведу – тое, што мы называем аўтарскай наратыўнай практыкай выбудоўвання апавядальнай гісторыі. У гэтай сувязі другі і трэці раздзелы ўяўляюць каштоўнасць як дыдактычная аснова працы студэнтаў з канкрэтнымі творамі айчынай літаратурнай класікі. У іх на матэрыяле шматузроўневай прозы Максіма Гарэцкага і Кузьмы Чорнага, а таксама Васіля Быкава і Алеся Наварыча, прадэманстраваны пэўны фонд наратыўных прыёмаў і сродкаў і – прынцыпова – іх функцыянальныя ўласцівасці ў тэксце як акце камунікацыі. Як прыклад можна адзначыць: а) экспліцытнае выяўленне фіктыўнага чытача для ўсталявання даверу, ілюзіі саўдзелу, б) апісанне як спосаб выяўлення аўтарскай інтэнцыі спачування, эмпатыі, в) кантраст, мантаж і чаргаванне апавядальных планаў для візуалізацыі і вывядзення на першы план патрэбных слоўных малюнкаў, г) свядомы адбор і расстаноўку наратарам паказаных падзей для акцэнтацыі іх выключнай важнасці ў сюжэце, д) індывідуалізаванае маўленне персанажа для некаторага ўздзеяння на свядомасць адрасата. Стратэгія іх прымянення – своеасаблівы інструмент у руках аўтара, з дапамогай якога з другога боку “расшыфроўваецца”, набліжаючыся да адрасата, ідэйны змест усяго твора як камунікатыўнай падзеі, часам падзеі

вялікай культурнай значымасці, такой, напрыклад, як *Віленскія камунары* М. Гарэцкага ці *Сястра* К. Чорнага.

Заклучны, чацвёрты, раздзел, дзе мастацкі наратыў М. Гарэцкага і К. Чорнага паказаны ў кантэксце тагачаснага літаратурнага працэсу (у адным шэрагу з прозай Змітрака Бядулі, Лукаша Калюгі, Андрэя Мрыя), – бадай, найкаштоўнейшы ў кнізе. У ім, відавочна, адчута і ўсвядомлена кампаратыўная стратэгія як метадалагічны фундамент яшчэ аднаго новага даследчага кірунку – гісторыка-генетычнага. У рэчышчы параўнальнай нараталогіі нават эмпірычны аналіз беларускіх наратыўных тэкстаў – абавязковая перадумова і першы крок на шляху да з’яўлення нараталогіі гістарычнай, на жаль, дагэтуль ніяк не аформленай і ў заходняй навуцы пра літаратуру. Да дыдактычнага актыву І. Часнок-Фаменкі асабліва варта аднесці падраздзел пра перайманне К. Чорным наратыўнай культуры Фёдара Дастаеўскага (а таксама іншыя згадкі аб падобных перазовах у папярэдніх раздзелах дапаможніка), які ўключаны сюды не проста ў якасці традыцыйнага супастаўлення двух наратываў двух пісьменнікаў, а дзеля мэтакіраванай спробы мысліць нацыянальную гісторыю літаратуры неізалявана, пакрысе ўпісваючы літаратурны факт ва ўнікальны ланцужок папярэдніх падзей. А гэта ўжо не што іншае, як канструктыўнае падвядзенне да дыяхранічнага аспекта сучаснай нараталогіі.

Ні агульная тэарэтычная нараталогія, ні параўнальная, ні, тым больш, гістарычная амаль не сустракаюцца ў змесце сучасных падручнікаў і навучальных дапаможнікаў, але нягледзячы на тое, адукацыйная прастора Беларусі мае надзённую патрэбу ў актуалізацыі дадзеных напрамкаў гуманітарных ведаў і іх сістэмным увасабленні ў навучальным працэсе. Будзем спадзявацца, што з’яўленне першага ў гісторыі айчынай навукі дапаможніка па камунікатыўнай тэорыі аповеду, выключнага ўжо самім фактам свайго з’яўлення на беларускай глебе, дасць дадатковы ключ маладым журналістам і літаратурным рэдактарам, каб праз распрацоўку “граматыкі” беларускага мастацкага аповеду дайсці да выяўлення камунікатыўных працэсаў нашай культуры і нацыянальнага самапазнання.

Надзея Чукічова
chukicheva83@gmail.com

Data przesłania recenzji: 18.08.2022
Data akceptacji recenzji: 03.10.2022

Walentyna Sobol, *Filip Orlik (1672–1742) i jego diariusz*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2021, 532 с.

Постаць Філіпа Орліка з'являється ключовою як для української гістарыяграфіі, так і для адлюстрування гісторыі польска-ўкраінскіх дыпламатычных і культурных дачыненняў. Пасля публікацыі артыкула Францішка Равіты-Гаўроньскага *Filip Orlik, nieuznany hetman kozacki* ў часопісе “Biblioteka Warszawska” (1899, t. III, s. 389–419) вывучэнне жыцця і творчасці Ф. Орліка ў польскіх даследаваннях пачалося толькі ў XXI стагоддзі, намаганнямі, прынамсі, Валянціны Собаль, аўтаркі манаграфіі, якая аналізуе ў дадзенай рэцэнзіі: V. Sobol, *Multikulturowy dyskurs w ego-dokumentach Filipa Orlika herbu Nowina i Karola Chojeckiego herbu Lubicz* (“Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej” 2013, t. 6, s. 515–529); W. Sobol, *Piękno listów miłosnych staropolskich i staroukraińskich (Jana Sobieskiego i Filipa Orlika)*, “Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej” 2015, t. 6, s. 121–128; W. Sobol et al., *Dyskurs życia prywatnego w Dzienniku podróży Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)* [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*, Kraków 2016, s. 161–167 і інш.

Кніга *Filip Orlik (1672–1742) i jego diariusz* ўзнікла ў выніку шматгадовай даследчыцкай працы В. Собаль і ўяўляе сабою першае навуковае выданне рукапісу, арыгінальная версія якога налічвае больш за тры тысячы старонак і знаходзіцца ў Дыпламатычным архіве французскага міністэрства еўрапейскіх і знешніх спраў. Факт, што ў 2022 г. спаўняецца 350-я гадавіна з дня нараджэння (і 280-я гадавіна з дня смерці) Ф. Орліка, надае гэтай публікацыі выдавецтва Варшаўскага ўніверсітэта асаблівую вагу, пацвярджае гістарычную і сацыяльную значнасць Ф. Орліка ў гісторыі Польшчы і Украіны, а менавіта – на шляху ўкраінскай дзяржавы да волі і незалежнасці.

Аўтарка мае за сабой амаль 40 гадоў акадэмічнай працы ва Украіне і ў Польшчы; яна напісала 10 кніг і больш за 300 навуковых артыкулаў, прысвяціла сваю навуковую кар’еру вывучэнню літаратуры ўкраінскага Барока, а таксама сувязей між польскай і ўкраінскай літаратурамі, культурамі, супольнай гісторыі абедзвюх краін. В. Собаль развівае

гэтыя кірункі як у тэорыі (у сваіх артыкулах і манаграфіях), так і на практыцы (з 2013 г. кіруе лабараторыяй польска-ўкраінскіх літаратурных сувязяў на Кафедры ўкраіністыкі Варшаўскага ўніверсітэта, а таксама з'яўляецца кіраўніком дактаранцка-студэнцкага даследчага кола "Блакiтны карабель" у гэтай жа ўстанове). Апрача таго В. Собаль рэдагуе навуковы штогоднік "Studia Polsko-Ukraińskie", з 2014 г. з'яўляецца сябрам рэдакцыі часопіса "Dywosłowo", у 2000–2009 гг. уваходзіла ў склад рэдакцыйнай рады штогодніка "Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze". Сярод публікацый В. Собаль варты згадаць такія працы, як *Лімоніс Самійла Велічка як явище українського літературного бароко* (Видавництво "Вітчизна", Донецьк 1996, 336 с.); *До джерел – I. (Історія давньої української літератури IX–XVIII ст.)*. *Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego z języka ukraińskiego dla klasy 1 liceum ogólnokształcącego* (Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, 2005, 364 s.); *Pylyp Orlyk's Diary: problems of paleography, tekstology, translation, publishing*. *Діаріуш Орлика. Проблеми текстології, палеографії* (Мінськ 2013, 40 s.); *Українське бароко. Тексти і контексти. Praca monograficzna* (Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, 381 s.); *Oleksandr Koszyc i jego dziennik Z pieśnią przez świat* (Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, 394 s.) і іншыя.

У манаграфіі *Filip Orlik (1672–1742) i jego dziariusz* даследчыца апублікавала расчытаны ёю дзённік Ф. Орліка (напісаны скорэпісам) за 1725–1726 гг., упарадкавала і пракаментавала тэкст. Варты згадаць, што расчытаны і перакладзены на ўкраінскую мову дзённік гетмана чакае на публікацыю з 2014 г.

На пачатку манаграфіі змешчаны ўступ да дзённіка Ф. Орліка на польскай і англійскай мовах, у якім разглядаецца жыццёвы шлях дзеяча XVIII стагоддзя, гісторыя даследаванняў ягонага рукапісу, а таксама падаецца метадалогія працы аўтаркі над тэкстам. Далей можна азнаёміцца з самім дзённікам, які суправаджаюць грунтоўныя каментары. Аўтарка далучыла да друкаванага тэксту факсімiле тае часткі, якая была расчытаная; яно мае асаблівую палеаграфічную і гістарычную вартасць. Пасля тэксту Ф. Орліка змяшчаецца надзвычай важны дадатак, а менавіта – *Слоўнік найчасцей ужываных у тэксце лацінізмаў і слоў лацінскага паходжання*; даецца таксама індэкс скарачэнняў, якімі карыстаўся ў сваім дзённіку Ф. Орлік. Гэтыя элементы спрыяюць лепшаму разуменню лінгвістычных асаблівасцяў арыгінальнага тэксту. Пасля спісу выкарыстанай літаратуры і англамоўнай анатацыі, В. Собаль завяршае сваю працу індэксам уласных імёнаў і геаграфічных назваў, якія сустракаюцца ў выдадзеным фрагменце дзённіка, што спрашчае карыстанне гэтай кнігаю.

Дзённік Ф. Орліка надзвычай важны для гісторыкаў культуры і рэлігіі, якія знойдуць на яго старонках каштоўныя звесткі пра падзеі на тэрыторыі Украіны ў другой палове XVII – пачатку XVIII стагоддзя, а таксама пра Швецыю, Турэччыну і шматнацыянальную Рэч Паспалітую, пра дыялог культур і моў эпохі Барока, пра рэлігійныя праблемы розных канфесій і краін Еўропы. Этнографы і лінгвісты атрымаюць веды пра звычаі, традыцыі і асаблівасці гаворкі родных мясцінаў Ф. Орліка.

У манаграфіі няраз падкрэсліваецца патрэба выдання дзённіка Ф. Орліка цалкам, верагодна, у некалькіх тамах, што, бясспрэчна, дасць магчымасць лепш зразумець украінскага гетмана, адкрые доступ спецыялістам да ягоных разважанняў пра цэнтральную і ўсходнюю Еўропу эпохі Барока, асабліва датычна ўкраінска-польскага кантэксту. Як можна зразумець з артыкула В. Собаль *“Ab imo pectore”. До 350-річчя засновника української еміграції в Європі Пилипа Орлика (1672–1742) та 320-річчя похресника Мазепи, фельдмаршала Франції – Григора Орлика (1702–1759)*, апублікаванага ў 9-м нумары штогодніка *“Studia Polsko-Ukraińskie”* ў 2022 г., аўтарка ўжо цяпер займаецца расчытваннем дзённіка гетмана за 1730 г., дык маем надзею, што яе праца будзе гэтакай жа плённай, а таксама натхніць даследчыкаў беларускай гісторыі, мовы і літаратуры да падобнага трактавання рукапісаў і аўтараў старабеларускай – і нават навейшай – беларускай белетрыстыкі.

Angela Espinosa Ruiz
a.espinosa-ruiz@uw.edu.pl

Data przesłania recenzji: 18.09.2022
Data akceptacji recenzji: 03.10.2022

Зоя Траццяк, *Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: узроўні параўнальнага вывучэння*, Выдавецтва Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Наваполацк 2021, 320 с.

Сёння пісаць пра беларускую ваенную літаратуру звышактуальна, бо ідзе вайна. Здаецца, мінулае XX стагоддзё было вызначана тэрмінам “ваеннае”, і пісьменнікі мінулага стварылі настолькі эмацыянальны мастацкі вобраз папярэджання гэтай крывавай навалы, што чалавецтва будзе дазнавацца пра вайну толькі па кнігах. Але меў рацыю беларускі пісьменнік і літаратуразнаўца Алесь Адамовіч, аўтар такіх ваенных твораў, як *Хатынская апавесць* і *Карнікі*: ён патрабаваў пісаць звышлітаратуру, пафас якой павінен быць накіраваны супраць будучай ядзернай вайны. Манаграфія Зоі Траццяк *Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: узроўні параўнальнага вывучэння* – прыклад новага абагульнення вопыту ваеннай прозы, з яе папярэджаннямі пра бесчалавечную сутнасць вайны.

Адзін з галоўных тэзісаў манаграфіі – прыныповае адлюстраванне вайны беларускімі пісьменнікамі мінулага стагоддзя як вайны-навалы, навалы-кантынуума, што складаецца з матываў шалёнага руху, блукання па пакутах, бойні, гвалту, марнатраўства, беззаконня, рабаўніцтва, псіхалагічнай траўмы, страчанага дзяцінства... Што яшчэ ўбярэ ў сябе гэты кантынуум пад крывавай назваю “вайна”?

Ва ўступе аўтарка слушна вызначае тры рысы актуальнасці ваеннай тэмы ў літаратуры: яна з’яўляецца перасцярогай да сусветнай вайны; дазваляе паглыбіць веданне праблематыкі сучаснага жыцця; дае адказы на экзістэнцыйныя праблемы чалавечага існавання. Менавіта такія функцыі ці задачы існавання мастацтва слова забяспечваюць пастаянны зварот пісьменнікаў да гэтай тэмы. Трываласць ваеннай тэмы ў беларускай прозе на працягу яе існавання дазваляе З. Траццяк гаварыць аб яе інклюзіўнасці ў айчынную літаратуру. Дыскрэтнасць развіцця беларускай культуры, нацыянальных траўмы спрыялі ўкараненню катастрофічнай ваеннай тэмы ў мастацтва слова. Сама рэчаіснасць патрабавала звароту да баталістыкі.

Даследуючы прозу, прысвечаную Першай сусветнай вайне, аўтарка перыядычна звяртаецца да твораў пра Другую сусветную вайну, бо Васіль Быкаў, Іван Чыгрынаў, Іван Навуменка і інш. працягваюць літаратурную традыцыю аповеду пра вайну Максіма Гарэцкага, Змітрака Бядулі, Сымона Баранавых, Алеся Гародні і іншых пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя, бо іх героі, словамі З. Трацяк, “нашчадкі” [с. 215] персанажаў з прозы пра Першую сусветную вайну. Шукаюць карані сацыяльнай і гістарычнай катастрофы нацыі ў падзеях Першай сусветнай і стваральнікі гісторыяграфічных эпічных твораў Іван Мележ, Вячаслаў Адамчык, Генрых Далідовіч, Леанід Дайнека, Мікола Лобан і інш.

Манаграфія З. Трацяк мае структуру навуковага даследавання: уступ з вызначэннем тэмы, яе запатрабаванасці і распацаванасці; главы як паступовае выкладанне асабістага аналізу больш за ста пяцідзесяці амерыканскіх і беларускіх твораў; вынікі даследавання – па главах і ў заключэнні; дадатак ці задума далейшага навуковага досведу – параўнальны аналіз еўрапейскай (беларускай і нямецкай) літаратур 1920–1930 гг.

Школа літаратурнай кампаратывістыкі ў беларускім літаратурназнаўстве пачынала сваю хадку яшчэ ў савецкія часы і прадстаўлена такімі імёнамі як Алесь Адамовіч, Ірына Шаблоўская, Вячаслаў Рагойша, Таццяна Камароўская, Ева Лявонава, Людміла Сінькова, Ганна Бутырчык і інш. З. Трацяк абагульняе ў манаграфіі намаганні беларускай кампаратывістыкі больш чым за палову стагоддзя існавання. За плячыма аўтаркі манаграфіі і вучоба ў аспірантуры пры кафедры сусветнай літаратуры і культуралогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, якую ўзначальваў Аляксандр Гугнін, заснавальнік гісторыка-кантэкстуальнай школы літаратурнага даследавання. Такім чынам, праца З. Трацяк з’яўляецца працягам кірунку параўнальнага даследавання, дзе галоўнай мэтай становіцца вызначэнне месца айчынай літаратуры ў сусвеце мастацтва слова, і ў сувязі не толькі са славянскім рэгіёнам. Новая кніга – яскравы доказ таго, што беларуская літаратура не толькі не саступае, але і з’яўляецца адной з вядучых нацыянальных школ у свеце, якая мастацкім словам адлюстроўвае ваенную рэальнасць. У параўнанні беларускай і амерыканскай літаратур нельга не заўважыць колькасную перавагу ваеннай прозы Беларусі, бо аб’ектыўна наша краіна мае больш непасрэдных трагічных ваенных вопыт. Але існуе і якаснае адрозненне ваеннай беларускай прозы пра Першую сусветную вайну. Яно, як піша аўтарка манаграфіі, – у шырокім адлюстраванні “баявых дзеянняў і жыцця пад акупацыяй ці ў тыле”, з улікам шырокага грамадска-палітычнага кантэксту падзей мінулага і сучаснасці; у стварэнні такой “адмысловай мастацкай формы” ўвасаблення ваеннага складніку, як

“інклюзіўнасць” [с. 281], што азначае яго ўключанасць у творы з іншай, больш шырокай, тэматыкай. Дзякуючы такой трактоўцы паняцця “інклюзіўнасць”, у поле зроку даследчыцы трапляе вельмі шырокае кола мастацкіх тэкстаў, у якіх З. Траццяк вылучае і падрабязна характарызуе матыў вайны / навалы-кантынуума. Праз усю кнігу праходзіць думка аб прэрагатыўным увасабленні на старонках беларускай літаратуры ваенных падзей менавіта як навалы-кантынуума, са спалучэннем агульначалавечых і прыватных поглядаў, пачуццяў, канцэптаў; і такое ўвасабленне мае адкрыты, працяглы, трагічны тэмпаральны характар.

Манаграфія З. Траццяк рушыць стэрэатыпы, што склаліся вакол тэмы Першай сусветнай вайны ў савецкім літаратуразнаўстве пра адлюстраванні імперыялістычнай вайны амерыканскімі і, асабліва, беларускімі прэзаікамі. Па словах аўтаркі, Першая сусветная вайна – “тэматычная лакуна” [с. 6] для даследчыкаў, але не для пісьменнікаў. Сучасныя беларускія літаратуразнаўцы пераасэнсоўваюць айчынны літаратурна-мастацкі працэс ХХ ст. Нягледзячы на абвешчаную ў мінулым незапатрабаванасць тэмы Першай сусветнай вайны ў беларускім грамадстве, якое пасля падзей 1914–1918 гг. было ўцягнута ў рэвалюцыйны рух, грамадзянскую вайну і сацыяльную перабудову, яна ўсё ж такі мела адлюстраванне ў беларускай літаратуры. З. Траццяк лічыць, што шырокае ўключэнне тэмы Першай сусветнай вайны ў творы іншай тэматыкі гаворыць аб рэальнай яе ўсёпранікальнасці, што мае фальклорныя, ці архетыповыя, этнічныя карані, відавочныя ў тэкстах старой усходнеславянскай баталістыкі. Існаванне нацыянальнай літаратурнай традыцыі ў сацыяльных, ідэалагічных, прапагандысцкіх абмежаваннях вяло да інклюзіўнага выказвання нашых пісьменнікаў, у якім спраўдзіўся ўвесь вопыт самавызначэння нацыі, яе гісторыя і светапогляд.

У першай главе аўтарка робіць агляд гісторыі вывучэння тэмы Першай сусветнай вайны ў літаратуразнаўстве Амерыкі і Беларусі. У межах савецкага літаратуразнаўства падкрэсліваўся ўплыў на адлюстраванне ваенных падзей класічнай рускай літаратуры (твораў Льва Талстога), але, як заўважае З. Траццяк, гэта не было механічнае перайманне літаратурнага вопыту, хутчэй – апрабаванне рэаліямі мастацкага ўспаміну. На думку аўтаркі, трэба ўлічваць і ўплыў еўрапейскіх аўтараў ваеннай прозы. Тое, што адбываўся апасродкаваны кантакт беларускіх і замежных пісьменнікаў, сцвяржаюць шматлікія пераклады на беларускую мову пачатку ХХ ст. У 1930-я гг. ужо з’явілася цікавасць айчынных пісьменнікаў да амерыканскай літаратуры, аб чым сведчыць і згаданы даследчыцай артыкул Янкі Купалы *Інтэрнацыянальная літаратура* (1939), дзе высока ацэньваецца проза Эрнэста Хэмінгвея, якая стане культавай толькі ў 1960-я гады. Беларускія пісьменнікі мелі на

ўвазе шырокі сусветны кантэкст для свайго развіцця і практыкі, а не толькі ўсходні кірунак уплываў.

У амерыканскім літаратуразнаўстве таксама ствараліся неадназначныя канцэпцыі-ацэнкі твораў пра Першую сусветную вайну, звязаныя, у першую чаргу, з сацыяльнай крытыкай “амерыканскай мары”, што гучала са старонак твораў пра вайну. З. Траццяк падрабязна спыняецца і на вядомым (дадзеным Гертрудаю Стайн) вызначэнні пісьменнікаў, якія пісалі і пра Першую сусветную вайну, “страчаным пакаленнем”. Так сталася, што яно замацавана як характарыстыка прозы ветэранаў не ЗША, а Заходняй Еўропы. Але ў манаграфіі падрабязна аналізуецца розныя трактоўкі літаратуразнаўцамі Амерыкі і Еўропы гэтага знакавага тэрміну, што гаворыць аб яго “аморфным характары” [с. 58].

Для параўнання розных літаратурных, а значыць і культурных, ментальных, псіхалагічных традыцый даследчыца прапануе сваю метадыку аналізу твораў мастакоў слова розных нацыянальных традыцый. Замест прынятых у кампаратывістыцы такіх ўзроўняў супастаўлення, як праблемна-тэматычны, сюжэтны, або жанравы, стылёвы, вобразны, даследчыца разглядае амерыканскія і беларускія творы пра Першую сусветную вайну з пункту гледжання форм і спосабаў мастацкай рэфлексіі: аўтара-відавочцы падзей; аўтара, які арыентуецца на стэрэатыпнае, этнамаркіраванае бачанне вайны; аўтара-мастака, які з паэтычна-філасофскай мадальнасцю пераасэнсоўвае ваенныя падзеі. Такім чынам, З. Траццяк вылучае тры структурныя ўзроўні літаратурнага адлюстравання Першай сусветнай вайны паводле ідэйна-мастацкай напоўненасці і лагічна аналізуе з гэтага ракурсу бачання мастацкія тэксты ў другой, трэцяй і чацвёртай главах. Адпаведна яна вызначае гэтыя структуры як “непасрэдны ўдзел” ці “аўтабіяграфічны” (першы ўзровень абагульнення), этнанацыянальны ці стэрэатыпны (другі ўзровень абагульнення) і аўтарскі (трэці ўзровень абагульнення). Па сутнасці, на наш погляд, гэта дакументальна-мастацкі, белетрыстычны і мастацка-асабовы ўзроўні мастацкага асэнсавання ваенных падзей.

Збудаваўшы такую структуру разгляду літаратурных тэкстаў, З. Траццяк выканала і структурна-семантычную класіфікацыю пэўнага масіву тэкстаў (148 твораў) паводле іх мастацкіх адметнасцяў. Па сутнасці З. Траццяк працягвае літаратуразнаўчую традыцыю па вывучэнні ваеннай літаратуры як літаратуры франтавой ці тылавой, але паглыбляе эстэтычнае даследаванне такой літаратуры маркіроўкай твораў з улікам глыбіні мастацкага абагульнення. Да таго ж аўтарка манаграфіі вылучае ў кожнай з трох груп твораў пра Першую сусветную вайну свае паўтаральныя тэматычныя і вобразныя кірункі (матывы).

3. Траццяк піша і аб падзеле літаратурнай традыцыі пра Першую сусветную вайну па часе: калі ў 20–30-я гады XX ст. – пісьменнікі адлюстроўвалі бытавы бок вайны або бежанства, то ўжо ў другой палове XX ст. яны пераходзілі да гістарычных абагульненняў, да вызначэння нацыянальнага вопыту ў той вайне.

У аналізе твораў амерыканскіх і беларускіх пісьменнікаў пра Першую сусветную вайну З. Траццяк выдзяляе вялікую колькасць лакальных матываў, ці мастацка-вобразных базавых адзінак. Даследчыца быццам сістэматызуе структуру ваенных твораў, якая складаецца з матываў страчанага дзяцінства, вяртання, вайны-авантуры, ініцыяцыі, вайны-працы, вайны-бойні, гвалту, марнатраўства, беззаконня, рабаўніцтва, вайны-снення, трызнання, псіхалагічнай траўмы, хваробы, вар’яцтва, абсурду, “смеху скрозь слёзы”, вайны-памылкі, вайны-стыхіі, шалёнага руху, бадзяння, блукання па пакутах, вайны-трыгера лёсавызначальных падзей. У тэарэтычнай літаратуры сёння існуе тэндэнцыя да пашыранага вызначэння нязменных адзінак тэксту, якімі з’яўляюцца матывы. Такая вялікая колькасць матываў звязана з падрабязным вывучэннем тэкстаў, у мастацкім рэчышчы якіх спалучаюцца нюансы вырашэння тэмы Першай сусветнай вайны.

У кнізе З. Траццяк побач з класічнымі творамі аналізуюцца і маладаследаваныя творы пісьменнікаў 1920–1930 гг., што надоўга былі выкрасленыя з ужытку ў навуковых працах ідэалагічна-рэпрэсіўнай машынай. Аўтарка аналізуе тэксты, якія маюць літаратуразнаўчую гісторыю, і тэксты, якія мала даследаваны. Яна прапануе абнаўленчы погляд на класічныя творы (напрыклад, суаднясенне матыву страчанага маленства ў творчасці нацыянальнага класіка Кузьмы Чорнага і аналіз паэтыкі твораў адэпта сацыялістычнай ідэі А. Гародні). З. Траццяк ўводзіць у айчыннае літаратуразнаўства корпус малавядомай жаночай амерыканскай ваеннай прозы. Удумлівы падыход да кожнага з аўтараў, вылучэнне мастацкіх асаблівасцяў тэкстаў патрабаваў вызначэння ідэйна-тэматычных нюансаў пісьменніцкіх падыходаў да асэнсавання Першай сусветнай вайны. Здаецца, З. Траццяк скрупулёзна прасачыла ўсе адметнасці падыходу да сусветных падзей мастакоў слова.

Пры прынцыповым падабенстве амерыканскай і беларускай ваеннай літаратурнай традыцыі ў яе антываенным пафасе, бо вайна нішчыць чалавека і фізічна, і маральна (тэма адчужэння літаратурнага персанажа), аўтарка кнігі вылучыла і раскрыла яскравае непадабенства літаратурных традыцый, што вельмі важна. Адзін з прыкладаў – разгляд пашыранай у амерыканскай прозе “жаночай” аўтарскай плыні і распрацаванасць тут матыву вяртання, адлюстравання праблем адаптацыі да жыцця былых удзельнікаў вайны.

Ваенная тэма, ці тэма новай тэхналагічнай катастрофы, надала імпульс пошуку новых сродкаў мастацкай выразнасці. У манаграфіі 3. Траццяк адведзена значнае месца мадэрнісцкім рысам кніг пра Першую сусветную вайну. У амерыканскіх і беларускіх творах ідзе літаратурная барацьба з моўнымі стэрэатыпамі, мастацкая мова развіваецца за кошт уводзін новай ваеннай і слэнгавай лексікі. Пісьменнікі шырока выкарыстоўваюць мантаж як сродак выразнасці (пад уплывам кіно), што дазваляе фіксаваць новыя сувязі рэчаў, падзей, характэрныя ваенным абставінам, і стварае наватарскія структуры твораў. Напрыклад, даследчыца аналізуе жанравыя і стылёвыя асаблівасці такіх твораў, як дзённік-хроніка М. Гарэцкага *На імперыялістычнай вайне*, “псіхалагічны палімпсест” Э. Хэмінгуэя (*Натуральная гісторыя памерлых*), экспрэсіўныя калейдаскапічныя тэксты А. Гародні (*У поплавах, Варта на Рэйне*), “падарожжа ў глыбіні траўмаванай свядомасці” [с. 110] Далтона Трамба (*Джоні ўзяў стрэльбу*).

Традыцыйная тэматыка набывае ў баталістыцы своеасаблівыя рысы. Напрыклад, аўтарка прасочвае тэму кахання ў творах амерыканскіх пісьменнікаў і вызначае яе як пошукі “свайго” ў “чужым”. Пісьменнікі і ЗША, і Беларусі пераглядаюць адносіны да суайчыннікаў і іншых нацый, на старонках іх прозы трансфармуюцца аксіялагічныя прынцыпы даваеннага жыцця. Першая сусветная вайна выступае як каталізатар літаратурнай творчасці. Яна быццам выпрабоўвае літаратурны працэс на трываласць, на падрыхтаванасць да адлюстравання будучых тэм, на існаванне мастацтва слова ў кантэксце катастрофічнага апакаліптычнага сусвету.

Манаграфія 3. Траццяк пашырае ракурс бачання літаратурнага працэсу. Амерыканская і беларуская проза аб Першай сусветнай вайне праз даследаванне аўтаркі паўстае як не проста мастацкі вопыт, але і як вопыт народаў. Даследчыца спалучае тэарэтычнае асэнсаванне канцэптаў бачання ваенных падзей у мастацкім слове і канкрэтны, дэталёвы аналіз амаль ста пяцідзесяці тэкстаў. Яе навуковая праца з’яўляецца той кнігай, у якой ваенная і гістарычная проза паўстаюць у адным эстэтычным літаратурным працэсе, паміж творамі розных лакацый і часоў бачацца новыя дыялогі і сувязі, якія будуць запатрабаваныя ў будучыні і навучэнцамі, і даследчыкамі.

Наталля Лысова
lysovanb@rambler.ru

Дата przesłania recenzji: 25.03.2022
Дата akceptacji recenzji: 03.09.2022

Wspomnienia

Прафесар Аляксандар Баршчэўскі (2.11.1930–27.03.2022)

27 сакавіка 2022 г. на 92 годзе жыцця памёр Аляксандар Баршчэўскі, прафесар кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта, беларускі паэт, літаратуразнавец, публіцыст, перакладнік, фалькларыст, педагог, грамадска-культурны дзеяч.

Аляксандар Баршчэўскі нарадзіўся 2 лістапада 1930 г. у вёсцы Бандары ў гміне Міхалова на Беласточчыне. Пасля вайны, закончыўшы ў 1949 г. агульнаадукацыйную школу, ён вучыўся спачатку на падрыхтоўчых курсах пры Люблінскім універсітэце, а пасля стаў студэнтам універсітэта ў Лодзі, дзе ў 1951–1955 гг. набываў веды ў галіне расейскае філалогіі.

Калі ў 1956 г. у Варшаўскім універсітэце была ўтвораная кафедра беларускае філалогіі, Аляксандар Баршчэўскі становіцца ейным выкладнікам. У 1966 г. ён абараніў у Варшаўскім універсітэце кандыдацкую дысертцыю (prace doktorską) на тэму *Творчасць Якуба Коласа 1906–1930 гадоў* (*Jakub Kołas – dzieje twórczości 1906–1930*), напісаную пад кіраўніцтвам прафесара Мар’яна Якубца. Навуковую ступень доктара філалагічных навук (doktora habilitowanego) Аляксандар Баршчэўскі атрымаў за працу *Беларускія абрады і фальклор усходняе Беласточчыны* (*Białoruska obrzędność i folklor wschodniej Białostoczczyzny*) у 1986 г.

Значны розгалас сярод беларускае навуковае супольнасці мела кніжка Ігнат Дварчанін – беларускі палітык і навуковец (*Ignacy Dworczanin – białoruski polityk i uczonec*, 1990), напісаная Аляксандрам Баршчэўскім у суаўтарстве з Аляксандрай Бергман і Ежы Тамашэўскім.

Наступная, напісаная па-беларуску манаграфія Аляксандра Баршчэўскага – *Творцы беларускага літаратурнага руху ў Польшчы. 1958–1998* – убачыла свет у Мінску ў 2001 г. і сталася падставаю атрымання ў 2002 г. навуковага тытула прафесара.

Актыўна займаўся Аляксандар Баршчэўскі навуковымі даследаваннямі ў наступным дзесяцігоддзі: у 2003–2013 гг. ён апублікаваў манаграфію *Беларуская эміграцыйная пісьмовасць* (ч. 1, Варшава 2004), больш за трыццаць артыкулаў у польскіх і беларускіх часопісах і зборніках, а таксама браў удзел у шматлікіх міжнародных канферэнцыях.

Прафесар Аляксандар Баршчэўскі быў звязаны з кафедрай беларускай філалогіі (з 2005 г. – кафедрай беларусістыкі) амаль 60 гадоў (1956–2014), цягам амаль 30 гадоў (1975–2004) з’яўляўся яе загадчыкам. З думкай пра студэнтаў і выкладнікаў кафедры ён падрыхтаваў шэраг матэрыялаў па гісторыі даўняе і сучаснае беларускае літаратуры. Прафесар – аўтар цыклу артыкулаў *Беларуская літаратура і беларускі фальклор* (1965–1988), што друкаваўся ў штотыднёвіку “Ніва” і “Беларускім каляндары”, універсітэцкіх падручнікаў *Гісторыя беларускай літаратуры. Фальклор* (1976), *Гісторыя беларускай літаратуры. Письменнасць Кіеўскай Русі і Вялікага Княства Літоўскага* (1981) ды інш.

Навуковую і дыдактычную працу прафесар Аляксандар Баршчэўскі гарманічна палучаў з грамадскаю дзейнасцю. З першых дзён існавання (1956) з’яўляўся сябрам Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў Польшчы (Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w Polsce), грамадскае арганізацыі беларусаў у Польшчы, якая праводзіць культурна-асветную работу сярод беларускага насельніцтва. У 1984–1992 гг. ён займаў пасаду старшыні Таварыства, а ў 1960–1974 і 1982–1986 гг. з’яўляўся старшынёю аддзела Таварыства – Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа”.

На пачатку 1990-х гг. Аляксандар Баршчэўскі быў адным з ініцыятараў заснавання Польскага беларусазнаўчага таварыства (Polskie Towarzystwo Białorutenistyczne) і яго першым старшынёю. У 1995–2005 гг. з’яўляўся віцэ-прэзідэнтам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў.

Належыць згадаць і пра рупнасць Аляксандра Баршчэўскага ў справе арганізацыі Алімпіяды па беларускай мове ў Польшчы (Olimpiady Języka Białoruskiego w Polsce), старшынёю Галоўнага камітэта якое ён быў цягам 20 гадоў (1993–2013).

У 1998 г. Аляксандар Баршчэўскі стаў ініцыятарам і першым рэдактарам (разам з Альбертам Барташэвічам) часопіса кафедры беларускай філалогіі “Acta Albaruthenica”.

Асобная старонка біяграфіі Аляксандра Баршчэўскага – літаратурная дзейнасць. Як паэт Алесь Барскі, ён дэбютаваў у 1956 г. на старонках штотыднёвіка “Ніва”; у гэтым выданні друкаваў свае вершы (а таксама іншыя тэксты) цягам паўстагоддзя. Выйшлі ў свет паэтычныя зборнікі: *Белавежскія матывы* (Беласток 1962), *Жнівень слоў* (Беласток 1967), *Мой бераг* (Мінск 1975), *Блізкасць далёкага* (Беласток 1983), *Лірычны пульс* (Мінск 1987), а таксама зборнікі выбранага: *Выбраныя творы* (Мінск 2011) ды *“І толькі ў мове роднай буду вечны...”* (Варшава 2015); зборнік абразкоў, артыкулаў, дарожных нататак *З пабачанага і перажытага* (Мінск 1992). А. Баршчэўскі перакладаў на польскую мову беларускія, украінскія ды расейскія казкі (*Diabelskie skrzypce*, 1973; *Niewyczerpany*

dzban, 1976; *Diabelskie wesele*, 2013; *Mocarni czarodzieje*, 1984; *Zakłęte barwy stepu*, 1987) і беларускую паэзію (Янкі Купалы, Аляксея Пысіна і інш.).

Аляксандар Баршчэўскі меў вялікі аўтарытэт як у акадэмічным асяроддзі, так і ў беларускіх і польскіх літаратурных колах.

Шаноўны Прафесар, Ты назаўсёды застанешся ў нашай памяці як выдатны паэт, навуковец і добры чалавек.

Рэдакцыя часопіса "Acta Albaruthenica"

Прафесар Міхась Тычына (10.02.1943–7.11.2022)

7 лістапада 2022 г. на 80 годзе жыцця памёр Міхась Тычына, навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, выкладнік літаратуры Беларускага гуманітарнага ліцэя, літаратуразнавец, крытык і літаратар. Стрыечны брат пісьменніка Алеся Адамовіча.

Міхась Тычына нарадзіўся ў сям’і ссыльнага селяніна 10 лютага 1943 г. у пасёлку Ніжне-Сталінск Алданскага раёна Якуцкай АССР. Ягоны бацька Аляксандр, сын Мітрафана Тычына, уладжэнец вёскі Завалочыцы на Бабруйшчыне, у 1930 г. быў высланы ў Якуцію, дзе працаваў золаташукальнікам; там ён узяў шлюб з таксама высланаю расіянкаю Кацярынаю, дачкою Сцяпана Алашкінай. У 1947 г. Тычыны атрымалі дазвол вярнуцца на радзіму бацькі ў вёску Завалочыцы Глускага раёна Магілёўскай вобласці. У 1956 г. Міхась Тычына, закончыўшы Завалочыцкую сямігодку, працягваў навуку ў Камінтэрнаўскай сярэдняй школе ў пасёлку Глуша Бабруйскага раёна, а пасля на філалагічным факультэце Брэсцкага педагагічнага інстытута (1959–1964). Паводле абавязковага размеркавання ён два месяцы працаваў настаўнікам на Піншчыне, а пасля быў мабілізаваны ў войска (1964–1965). Дэмабілізаваўшыся, Міхась Тычына амаль два гады выкладаў мову і літаратуру ў Хойнаўскай сярэдняй школе Пінскага раёна, затым стаў аспірантам Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР (1967–1970).

У 1971 г. Міхась Тычына абараніў кандыдацкую дысертацию *Мастацкае мысленне Кузьмы Чорнага-раманіста як творчы працэс*, выдадзеную асобнаю кніжкаю ў 1973 г. – *Кузьма Чорны, Эвалюцыя мастацкага мыслення* (2-е, дапрацаванае выданне, Мінск 2004).

З 1970 г. працоўная біяграфія Міхася Тычына на паўстагоддзе будзе палучана з Інстытутам літаратуры Акадэміі навук як асноўным месцам працы. Тут ён займаў пасады малодшага, старэйшага, вядучага навуковага супрацоўніка, а таксама доўгі час выконваў абавязкі загадчыка аднаго з аддзелаў Інстытута.

Амаль пятнаццаць гадоў Міхась Тычына супрацоўнічаў з часопісам “Acta Albaruthenica” – як аўтар, рэцэнзент, сябра рэдакцыйнае рады.

Першы навуковы артыкул Міхася Тычыны – *У лабараторыі пісьменніка* – быў надрукаваны ў 1970 г. у часопісе “Маладосць”. З гэтага часу ён стала будзе супрацоўнічаць з беларускімі і расейскімі літаратурна-навуковымі і літаратурна-публіцыстычнымі (у тым ліку: “Дружба народов”, “Вопросы литературы”, “Литературная учеба”, “Литературна газета” і інш.). Усяго будзе апублікавана звыш 350 працаў.

У 2001 г. Міхась Тычына абараніў доктарскую дысертацыю *Якуб Колас і руская літаратура першай паловы XIX ст.*

Міхась Тычына – аўтар шэрагу манаграфій пра беларускую літаратуру XX стагоддзя (*Народ и война: Национальный характер как объект изображения. Опыт историко-типологического анализа белорусской военной прозы*, Мінск 1985; 2-е дапрацаванае выданне *Народ і вайна*, Мінск 2015; *Карані і крона: літаратурна-крытычныя артыкулы*, Мінск 1991; 2-е дапрацаванай выданне – Мінск 2002; *Аляксандр Пушкін і Якуб Колас*, Мінск 1999; *Янка Купала і Якуб Колас: учора і сёння*, Мінск 2012; *Філасофія літаратуры. Беларускі варыянт*, Мінск 2014), зборнікаў крытычных артыкулаў (*Змена квадры*, Мінск 1983; *Час прозы*, Мінск 1988), калектыўных манаграфій (*Адзінства і ўзаемаўзбагачэнне: Пытанні ўзаемасувязей савецкай літаратуры*, Мінск 1980; *Магчымасці рэалізму: Прычыннасць і гістарызм*, суаўтар – Васіль Жураўлёў, Мінск 1982; *Нарысаў па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей у чатырох тамах*, Мінск 1994; *Нарысаў беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей*, Мінск 2002; *Літаратура пераходнага перыяду: Тэарэтычныя асновы гісторыка-літаратурнага працэсу, у суаўтарстве*, Мінск 2007; *Чалавечае вымярэнне ў сучаснай беларускай літаратуры, у суаўтарстве*, Мінск 2010; *Міждысцыплінарныя даследаванні актуальных праблемаў тэорыі літаратуры, у суаўтарстве*, Мінск 2011); раздзелаў у акадэмічных даследаваннях гісторыі беларускае літаратуры (*История белорусской советской литературы*, Мінск 1977; *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя ў 4 тамах*, Мінск 1999—2003); падручнікаў і навучальных дапаможнікаў па беларускай літаратуры (*Беларуская літаратура і свет: Папулярныя нарысы, у суаўтарстве*, Мінск 2006; *Словы ў часе: Літаратура ад рамантызму да сімвалізму і нашаніўскага адраджэння, у суаўтарстве*, Мінск 2014; *Словы ў часе і прасторы: Літаратура апошняга стагоддзя, у суаўтарстве*, Мінск 2015 і інш.).

Прыкметны след пакінуў Міхась Тычына як літаратар – паэт (вершы друкаваў у 1963–1967 гг.), празаік (аповесці: *Дажынкi*, 1975; *Аперацыя*, 1978; *Вяртанне*, 1984; *Вялікія і Малыя Тычыны: легенды і рэальнасць*, Мінск 2011 і інш.), перакладнік (кніга Алеся Адамовіча *Апакаліпсіс па графіку*, 1992 і інш.). Надзвычай істотным быў удзел Міхася Тычыны

ў выданні *Збору твораў у 8 тамах* Кузьмы Чорнага (1972–1975); *Збору твораў у 10 тамах* Івана Мележа (1979–1985); ён напісаў прадмовы да *Выбраных твораў у 2 тамах* Вячаслава Адамчыка (1983); *Збору твораў у 6 тамах* Васіля Быкава (1991), да кніг Кузьмы Чорнага, Алеся Адамовіча, Валянціна Тараса, Міхаіла Булгакава, Івана Ралько, Алы Кабаковіч і інш.

Дарагі Спадар Міхась! Мы заўсёды будзем памятаць пра цябе як пра выдатнага навукоўца і надзвычай шчырага ды сумленнага чалавека.

Рэдакцыя часопіса “Acta Albaruthenica”

Spis treści

Да 140-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы

- 7 **Анатоль Багдзевіч**, *The pragmatic potential of the structure of the Yanka Kupala's poetic titles*
- 19 **Анатоль Брусевіч**, *Yanka Kupala's creed: the Christian aesthetic code in the motif paradigm of his early poetry*

STUDIA i ARTYKUŁY

- 37 **Ванда Бароўка**, *Беларуская пародыя другой паловы XX стагоддзя: феномен сюжэта з варыяцыямі*
- 53 **Мікола Хаўстовіч**, *Спроба рэканструкцыі біяграфіі Юльяна Ляскоўскага*
- 97 **Алесь Макарэвіч**, *Асаблівасці мастацкага свету трагедыі У. Караткевіча Кастусь Каліноўскі (Смерць і неўміручасць) як мастацкай версіі гістарычных фактаў*
- 123 **Анжэла Мельнікава**, *Беларуская літаратура ў даследаваннях Рышарда Радзіка*
- 137 **Michał Sajewicz**, *Nazwiska mieszkańców wsi Lewkowo w b. powiecie grodzieńskim w połowie XVIII wieku*
- 159 **Марына Антанюк-Пруто**, *Статус моў у Беларусі: гістарычны агляд*
- 169 **Наталля Бахановіч**, *Вобраз творчай асобы ў беларускай і польскай малой прозе мяжы XIX–XX ст.: параўнальны аспект*
- 185 **Аляксандр Бразгуноў**, *Вобраз “іншага” ў беларускай літаратуры XVI–XVIII стагоддзяў*
- 201 **Ірына Бурдзялёва**, *Рознаскіраваныя дыскурсы ў літаратуры Беларусі XIX стагоддзя: У. Сыракомля і П. Шпілеўскі*
- 219 **Надзея Чукічова**, *Апавяданне аб іконніку і залатару ў станаўленні паэтыкі беларускага літаратурнага сюжэта*
- 229 **Святлана Ганчар**, *Філасофска-эстэтычныя суадносіны гуку і колеру (на прыкладзе санета Арцюра Рэмбо Галосныя)*

- 241 **Ганна Крофта**, *Функцыйныя пары “барацьба – перамога”, “задача – рашэнне” ў кнізе Яна Баршчэўскага Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях*
- 251 **Peter Martyn**, *Comparing and contrasting the post-1945 re-building of Warsaw and Minsk city centres*
- 269 **Ірына Шаўлякова-Барзенка**, *Мастацкая канцэпцыйная анталогія перадумова і экзістэнцыйны праект нацыянальнага прыгожага пісьменства*
- 285 **Наталля Сліж**, *Задзякальныя луннікі ў Супрасльскім рукапісе*
- 303 **Анатоль Трафімчык**, *Этнічная карціна радзімы ў творчасці Артура Бартэльса*
- 319 **Дзмітрый Суднік**, *Аб адной граматычнай інавацыі ў беларускім каталіцкім сацыялекце: святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса vs святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса vs святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса vs святая Тэрэза ад Дзіцятка Езуса*

VARIA

- 331 **MATERIAŁY**
- 333 **Ганна Барвенава**, *Значэнне рэчаў з калекцыі Этнаграфічнага музея ў Познані для асэнсавання беларускай эміграцыі ў XX стагоддзі*
- 339 **Марыя Хаўстовіч**, *Малавядомы рукапіс XVIII стагоддзя*
- 349 **RECENZJE**
- 351 **Agnieszka Goral**, *Polsko-wschodniostowiańskie pogranicze językowe w badaniach profesora Michała Sajewicza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022, ss. 160.
(Ewa Golachowska)
- 354 **М.Р. Прыгодзіч**, *Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск 2021, 175 с.*
(Radosław Kaleta)
- 357 **Ірына Часнок-Фаменка**, *Наратывы стратэгіі ў літаратурным тэксце: вучэбна-метадычны дапаможнік*, Выдавецтва БДУ, Мінск 2020, 143 с.
(Надзея Чукічова)
- 360 **Walentyna Sobol**, *Filip Orlik (1672–1742) i jego diariusz*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2021, 532 с.
(Angela Espinosa Ruiz)

363 Зоя Траццяк, *Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: узроўні параўнальнага вывучэння*, Выдавецтва Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Наваполацк 2021, 320 с.
(Наталля Лысова)

369 WSPOMNIENIA

371 Прафесар Аляксандар Баршчэўскі (02.11.1930–27.03.2022)

374 Прафесар Міхась Тычына (10.02.1943–07.11.2022)

Contents

On the occasion of the 140th anniversary of the birth of Yanka Kupala

- 7 **Anatol Bahdzevich**, *The pragmatic potential of the structure of Yanka Kupala's poetic titles*
- 19 **Anatol Brusevich**, *Yanka Kupala's creed: the Christian aesthetic code in the motif paradigm of his early poetry*

STUDIES AND ARTICLES

- 37 **Vanda Barouka**, *Belarusian parody of the second half of the 20th century: the phenomenon of the plot with variations*
- 53 **Mikałaj Chaustowicz**, *An attempt to reconstruct the biography of Yulian Lyaskovsky*
- 97 **Aliaksandr Makarevich**, *Characteristics of the artistic world of the tragedy Kastus Kalinouski (Death and immortality) by U. Karatkevich as an artistic version of historical facts*
- 123 **Anzhela Melnikava**, *Belarusian literature in the research of Ryszard Radzik*
- 137 **Michał Sajewicz**, *The surnames of the inhabitants of Lewkowo in the former Grodno district in the middle of the 18th century*
- 159 **Maryna Antaniuk-Prouteau**, *The status of languages in Belarus: a historical overview*
- 169 **Natallia Bakhnovich**, *The image of creative personality in Belarusian and Polish short prose at the turn of the 19th–20th centuries: comparative aspect*
- 185 **Alaxandr Brazgunou**, *The image of the Other in Belarusian literature of the 16th–18th centuries*
- 201 **Iryna Burdeljova**, *Multidirectional discourses in the literature of Belarus of the 19th century: U. Syrakomlya and P. Spilevski*
- 219 **Nadzeya Chukichova**, *Story about the Iconographer and the Goldsmith in the context of the formation of the poetics of the Belarusian literary plot*

- 229 **Sviatlana Hanchar**, *Philosophical-aesthetic relationship between sound and color (in Arthur Rimbaud's sonnet The Vowels)*
- 241 **Hanna Krofta**, *Functional pairs "struggle – victory", "task – decision" in the book Zavalnya, esquire, or Belarus in fantastic stories by Yan Barshcheuski*
- 251 **Peter Martyn**, *Comparing and contrasting the post-1945 re-building of Warsaw and Minsk city centres*
- 269 **Iryna Shauliakova-Barzenka**, *Artistic conceptosphere as an ontological precondition and an existential project of national literature*
- 285 **Natallia Slizh**, *Zodiacal lunaries in the Codex Suprasliensis*
- 303 **Anatol Trafimchyk**, *The ethnic picture of the Homeland in the works of Arthur Bartels*
- 319 **Dzmitry Sudnik**, *On one grammatical innovation in the Belarusian Catholic sociolect: svyataya Tereza ad Dzicyatka Ezusa vs svyataya Tereza ad Dzicyatki Ezusa vs svyataya Tereza ad Dzicyatka Ezus vs svyataya Tereza ad Dzicyatki Ezus*

VARIA

- 331 **MATERIALS**
- 333 **Hanna Barvenava**, *The significance of objects from the collection of the Ethnographic Museum in Poznań for understanding Belarusian emigration in the 20th century*
- 339 **Maryla Chaustowicz**, *A little-known manuscript of the 18th century*
- 349 **REVIEWS**
- 351 Agnieszka Goral, *Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze językowe w badaniach profesora Michała Sajewicza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022, pp. 160.
(Ewa Golachowska)
- 354 М.Р. Прыгодзіч, *Аўтарская неалагізацыя ў беларускай мове*, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск 2021, 175 с.
(Radosław Kaleta)
- 357 Ірына Часнок-Фаменка, *Наратыўныя стратэгіі ў літаратурным тэксце: вучэбна-метадычны дапаможнік*, Выдавецтва БДУ, Мінск 2020, 143 с.
(Nadzeya Chukichova)
- 360 Walentyna Sobol, *Filip Orlik (1672–1742) i jego diariusz*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2021, 532 с.
(Angela Espinosa Ruiz)

363 Зоя Траццяк, *Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: узроўні параўнальнага вывучэння*, Выдавецтва Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Наваполацк 2021, 320 с.
(Natallia Lysova)

369 OBITUARY

371 Professor Alexander Barszczeuski (2.11.1930–27.03.2022)

374 Professor Mihas Tychyna (10.02.1943–07.11.2022)

